T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TALİP DOĞAN

URMİYE AĞIZLARI

Doktora Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ

DOÇ. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ

KIRIKKALE-2010

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Doktora tezi olarak hazırladığım *Urmiye Ağızları* adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin kaynaklarda gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

…/…/2010

Talip Doğan

ÖZET

Urmiye Ağızları adlı bu çalışmada, Urmiye bölgesindeki Türk ağızlarının ses ve şekil bilgisi açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Urmiye bölgesinden derlenen dil malzemesinden hareketle ortaya konulan çalışma, art ve eş zamanlı bir dil incelemesidir. Urmiye ağızları, aynı zamanda Azeri sahasındaki Türk ağızlarıyla karşılaştırılmıştır.

Urmiye ağızları, ses ve şekil özellikleri açısından bazı arkaik yapıları devam ettirmektedir. Urmiye ağızlarında bu suretle kimi kelimelerde asli uzun ünlüler korunmaktadır. Orhun Abideleri'nde dikkat çeken *Ötüken Yış, Türk bodun* gibi tamlanan unsurunun iyelik eki almadığı tamlama tipleri, Urmiye ağızlarında oldukça yaygındır.

Urmiye ağızlarında alınma kelimeler genellikle incelme yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna uymuştur. Kalınlık-incelik uyumunun bozulması büyük oranda eklerdeki *ğ* ve *x* ünsüzlerinin yanında meydana gelen ünlü kalınlaşmasından kaynaklanmıştır. Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu daha çok alınma kelimelerde *ġ* ünsüzünün yanında ince ünlülerin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ünsüzle biten kelimelerin *i-* fiiliyle birleşmesi esnasında *i-* fiilinden sonra *y* ünsüzü türemiştir.

Urmiye ağızlarında *ñ* sesindeki değişmelerin bilhassa *ñ* > *y* yönünde gerçekleşmesi kayda değer bir önem arz etmektedir. Özellikle teklik ikinci şahıs iyelik eki almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldıkları zaman *ñ* > *y* değişmesi karakteristiktir.

Dönüşlülük zamiri niteliğinde oldukça canlı bir kullanıma sahip olan *bile*, Urmiye ağızlarının önemli bir özelliği olarak görülmektedir.

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla "yalnızca birden fazla kimseye" seslenirken kullanılan *-ağın, -eğin* şekilleri göze çarpar.

Urmiye ağızlarında zamir kökenli teklik ikinci şahıs ekleri farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Genellikle *-san, -sen* şekillerinde görülmekle birlikte, kimi örneklerde Merengeli ve Balanuş köylerinde *-an, -än, -en;* Balanuş, Yekan Çongaralı ve Baranduz köylerinde *-ay, -ey;* Per, Merengeli ve Balanuş köylerinde *-ayn, -eyn* şekillerinde tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Urmiye, ağız, Azerbaycan Türk ağızları, Urmiye Türk ağızları.*

ABSTRACT

In this study called *Urmiye Ağızları*, it has been aimed to examine the Turkish dialects in Urmiye region in terms of phonology and morphology. The study which was prepared from the language material compiled from Urmiye region is a diachronic and synchronic language analysis. Urmiye dialects have been also compared with Turkish dialects in Azeri field.

Urmiye dialects have been maintaining the some archaic structures in terms of phonology and morphology. Thus, original long vowels in some words are protected in Urmiye dialects. Determinatives in which determined element such as *Ötüken Yış, Türk bodun* drawing attention in Orkhun Inscriptions don't take possessive suffix, used commonly in Urmiye dialects.

In Urmiye dialects loan words were usually subjected to palatal harmony by changing on palatalisation direction. The deformation of palatal harmony arose widely from vowel velarisation that occurred near *ğ* and *x* consonants in the suffixes. Vowel-consonant discordance emerged largely from the usage of thin vowels near *ġ* consonant but it is usually in loan words. When the words that have a consonant ending combine with verb of *i-*, *y* consonant is derived after verb of *i-*.

That the changes in *ñ* sound take place toward *ñ* > *y* in Urmiye dialects are significantly important. Especially, when the nouns with the possessive suffix of second person are used in case of dative and accusative, *ñ* > *y* change is characteristic.

bile which has an active usage in terms of reflexive pronoun is one of the important characteristics of Urmiye dialects.

In Urmiye dialects, *-ağın, -eğin* types used when calling "only multiple persons" with imperative of first person plural draw the attention.

In Urmiye dialects, suffixes of singular second person with pronoun origin occurred in different types. Generally, it appears with *-san, -sen* forms, but in some

examples it was determined with *-an, -än, -en* in Merengeli and Balanuş villages; *-ay, -ey* in Balanuş, Yekan Çongaralı and Baranduz villages; *-ayn, -eyn* in Per, Merengeli and Balanuş villages.

Keywords: *Urmiye, dialect, Azerbaijan Turkish dialects, Urmiye Turkish dialects.*

İÇİNDEKİLER

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA II
ÖZET III
ABSTRACT V
İÇİNDEKİLER VII
ÖN SÖZ XXVI
KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ XXVIII
DİĞER İŞARETLER XXIX
KISALTMALAR XXX

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ 1
1. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MATERYAL VE YÖNTEM 1
2. TARİH 4
3. COĞRAFİ KONUM VE SOSYO-EKONOMİK DURUM 10

İKİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ 13
1. Ünlüler 13
1. 1. Ünlü Çeşitleri 13
1. 1. 1. a ünlüsü ve çeşitleri 13
1. 1. 1. 1. a ünlüsü 13
1. 1. 1. 2. ä ünlüsü 13
1. 1. 1. 3. å ünlüsü 13
1. 1. 1. 4. ā ünlüsü 14
1. 1. 1. 5. ǻ ünlüsü 14
1. 1. 2. e ünlüsü ve çeşitleri 15

1. 1. 2. 1. e ünlüsü 15
1. 1. 2. 2. é ünlüsü 15
1. 1. 2. 3. ȇ ünlüsü 15
1. 1. 2. 4. ê ünlüsü 15
1. 1. 2. 5. ē ünlüsü 16
1. 1. 3. ı ünlüsü ve çeşitleri 18
1. 1. 3. 1. ı ünlüsü 18
1. 1. 3. 2. í ünlüsü 18
1. 1. 3. 3. ĭ ünlüsü 19
1. 1. 3. 4. ī ünlüsü 19
1. 1. 4. i ünlüsü ve çeşitleri 19
1. 1. 4. 1. i ünlüsü 19
1. 1. 4. 2. î ünlüsü 19
1. 1. 4. 3. ị ünlüsü 20
1. 1. 5. o ünlüsü ve çeşitleri 20
1. 1. 5. 1. o ünlüsü 20
1. 1. 5. 2. ó ünlüsü 20
1. 1. 5. 3. ō ünlüsü 20
1. 1. 6. ö ünlüsü ve çeşitleri 21
1. 1. 6. 1. ö ünlüsü 21
1. 1. 6. 2. ȫ ünlüsü 21
1. 1. 7. u ünlüsü ve çeşitleri 22
1. 1. 7. 1. u ünlüsü 22
1. 1. 7. 2. ú ünlüsü 22
1. 1. 7. 3. ĩ ünlüsü 22
1. 1. 7. 4. ū ünlüsü 23

1. 1. 8. ü ünlüsü ve çeşitleri 23
1. 1. 8. 1. ü ünlüsü 23
1. 1. 8. 2. ỉ ünlüsü 23
1. 1. 8. 3. ū̃ ünlüsü 23
1. 2. Asli Uzunluklar 24
1. 3. İkiz Ünlüler 26
1. 3. 1. Eşit İkiz Ünlüler 26
1. 3. 2. Alçalan İkiz Ünlüler 28
1. 3. 3. Yükselen İkiz Ünlüler 29
1. 4. Ünlü Uyumu 31
1. 4. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu 31
1. 4. 1. 1. Alınma Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu 31
1. 4. 1. 2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması 32
1. 4. 1. 2. 1. Kalınlaşma Yönünde 33
1. 4. 1. 2. 2. İncelme Yönünde 34
1. 4. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu 37
1. 4. 2. 1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması 37
1. 4. 2. 1. 1. Düzleşme Yönünde 38
1. 4. 2. 1. 2. Yuvarlaklaşma Yönünde 40
1. 4. 3. Genişlik-Darlık Uyumu 41
1. 5. Ünlü Değişmeleri 43
1. 5. 1. Kalın Ünlülerin İncelmesi 43
1. 5. 1. 1. a > ä, e değişmesi 43
1. 5. 1. 2. a > é değişmesi 44
1. 5. 1. 3. ı > í, i değişmesi 44
1. 5. 1. 4. o > ö değişmesi 45
1. 5. 1. 5. u > ú, ü değişmesi 45

1. 5. 2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması 46
1. 5. 2. 1. e > ä, a değişmesi 46
1. 5. 2. 2. i > í, ı değişmesi 46
1. 5. 2. 3. ü > ú, u değişmesi 46
1. 5. 3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması 46
1. 5. 3. 1. a > å, o değişmesi 46
1. 5. 3. 2. ı > ĩ, u değişmesi 47
1. 5. 3. 3. i > ü değişmesi 47
1. 5. 3. 4. i > u değişmesi 48
1. 5. 3. 5. e > ẻ, ö değişmesi 48
1. 5. 3. 6. e > o değişmesi 48
1. 5. 4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi 49
1. 5. 4. 1. o > a değişmesi 49
1. 5. 4. 2. u > ı değişmesi 49
1. 5. 4. 3. ü > i değişmesi 49
1. 5. 4. 4. u > e değişmesi 50
1. 5. 4. 5. u > i değişmesi 50
1. 5. 5. Geniş Ünlülerin Daralması 50
1. 5. 5. 1. a > ı, í değişmesi 50
1. 5. 5. 2. e, é > i değişmesi 50
1. 5. 5. 3. a > u; e > ü değişmesi 51
1. 5. 5. 4. o > u, ü değişmesi 51
1. 5. 6. Dar Ünlülerin Genişlemesi 51
1. 5. 6. 1. i > é, e değişmesi 51
1. 5. 6. 2. ı > a değişmesi 52
1. 5. 6. 3. i > a değişmesi 52

1. 5. 6. 4. u > o, ö değişmesi 52
1. 6. Ünlü Düşmesi 53
1. 6. 1. a düşmesi 53
1. 6. 2. e düşmesi 53
1. 6. 3. ı düşmesi 54
1. 6. 4. i düşmesi 54
1. 6. 5. u düşmesi 55
1. 6. 6. ü düşmesi 55
1. 7. Ünlü Türemesi 55
1. 7. 1. a türemesi 55
1. 7. 2. ı türemesi 56
1. 7. 3. i türemesi 56
1. 7. 4. u türemesi 56
1. 7. 5. o türemesi 57
1. 8. Ünlü Birleşmesi 57
2. Ünsüzler 58
2. 1. Ünsüz Çeşitleri 58
2. 1. 1. ḇ ünsüzü 58
2. 1. 2. P ünsüzü 58
2. 1. 3. Ç ünsüzü 58
2. 1. 4. ĉ ünsüzü 58
2. 1. 5. ć ünsüzü 58
2. 1. 6. ç̇ ünsüzü 59
2. 1. 7. d̓ ünsüzü 59
2. 1. 8. ğ ünsüzü 59
2. 1. 9. ǵ ünsüzü 59

2. 1. 10. ĥ ünsüzü 60
2. 1. 11. ĵ ünsüzü 60
2. 1. 12. ħ ünsüzü 60
2. 1. 13. ḥ ünsüzü 60
2. 1. 14. ҡ ünsüzü 60
2. 1. 15. K ünsüzü 60
2. 1. 16. ḳ ünsüzü 60
2. 1. 17. Í ünsüzü 61
2. 1. 18. ḷ ünsüzü 61
2. 1. 19. ṇ ünsüzü 61
2. 1. 20. ß ünsüzü 61
2. 1. 21. ŕ ünsüzü 61
2. 1. 22. ṟ ünsüzü 62
2. 1. 23. ṛ ünsüzü 62
2. 1. 24. ġ ünsüzü 62
2. 1. 25. T ünsüzü 62
2. 1. 26. x ünsüzü 62
2. 1. 27. ҳ ünsüzü 62
2. 1. 28. ṿ ünsüzü 63
2. 1. 29. ŷ ünsüzü 63
2. 1. 30. ẓ ünsüzü 63
2. 2. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması 64
2. 3. Ünsüz Değişmeleri 65
2. 3. 1. Tonlulaşma 65
2. 3. 1. 1. ḳ > ġ değişmesi 65
2. 3. 1. 2. ḳ > g değişmesi 66

2. 3. 1. 3. k > g değişmesi 66
2. 3. 1. 4. ç > c değişmesi 66
2. 3. 1. 5. t > d değişmesi 67
2. 3. 1. 6. k > ǵ değişmesi 67
2. 3. 1. 7. p > b değişmesi 68
2. 3. 2. Tonsuzluk 68
2. 3. 2. 1. g - k 68
2. 3. 2. 2. c - ç 69
2. 3. 2. 3. d - t 69
2. 3. 2. 4. b - p 70
2. 3. 2. 5. ġ - ḳ 70
2. 3. 3. Süreklileşme 71
2. 3. 3. 1. Sızıcılaşma 71
2. 3. 3. 1. 1. ḳ > x değişmesi 71
2. 3. 3. 1. 2. ḳ > h değişmesi 71
2. 3. 3. 1. 3. ḳ > ğ değişmesi 72
2. 3. 3. 1. 4. ḳ > ħ değişmesi 72
2. 3. 3. 1. 5. k > x değişmesi 72
2. 3. 3. 1. 6. k > ĥ değişmesi 72
2. 3. 3. 1. 7. k > h değişmesi 73
2. 3. 3. 1. 8. k > ğ değişmesi 73
2. 3. 3. 1. 9. ç > ş değişmesi 73
2. 3. 3. 1. 10. c > j değişmesi 74
2. 3. 3. 1. 11. ġ > v değişmesi 74
2. 3. 3. 1. 12. k > v değişmesi 75
2. 3. 3. 1. 13. g > v değişmesi 75
2. 3. 3. 1. 14. b > v değişmesi 75
2. 3. 3. 1. 15. p > f değişmesi 76
2. 3. 3. 1. 16. ç > z değişmesi 76
2. 3. 3. 2. Akıcılaşma 77

2. 3. 3. 2. 1. b > m değişmesi 77
2. 3. 3. 2. 2. g > y değişmesi 77
2. 3. 3. 2. 3. k > y değişmesi 77
2. 3. 3. 2. 4. ġ > y değişmesi 78
2. 3. 3. 2. 5. c > y değişmesi 78
2. 3. 4. Süreksizlik 78
2. 3. 4. 1. g 78
2. 3. 4. 2. ġ 79
2. 3. 4. 3. v > b değişmesi 79
2. 3. 4. 4. ş > ç değişmesi 79
2. 3. 4. 5. f > p değişmesi 79
2. 3. 5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler 79
2. 3. 5. 1. ñ ünsüzü ile ilgili değişmeler 79
2. 3. 5. 2. n > y değişmesi 82
2. 3. 5. 3. v > y değişmesi 82
2. 3. 5. 4. l > n değişmesi 82
2. 3. 5. 5. r > y değişmesi 82
2. 3. 5. 6. y > n değişmesi 83
2. 3. 5. 7. r > l değişmesi 83
2. 3. 5. 8. h > y değişmesi 83
2. 3. 5. 9. r > n, m değişmesi 83
2. 3. 5. 10. z > s değişmesi 84
2. 3. 5. 11. v > f değişmesi 84
2. 3. 5. 12. f > v değişmesi 84
2. 3. 5. 13. n > l değişmesi 84
2. 3. 6. Süreksiz Ünsüzler Arasındaki Değişmeler 84
2. 3. 6. 1. k > ç değişmesi 84

2. 3. 6. 2. k > ϰ değişmesi 84
2. 3. 6. 3. g > c değişmesi 84
2. 3. 6. 4. g > ǵ değişmesi 85
2. 4. Ünsüz Benzeştirmeleri 85
2. 4. 1. İlerleyici Benzeştirme 85
2. 4. 1. 1. Tam Benzeştirme 85
2. 4. 1. 1. 1. -nl- > -nn- benzeştirmesi 85
2. 4. 1. 1. 2. -nd- > -nn- benzeştirmesi 85
2. 4. 1. 1. 3. -dl- > -dd- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 4. -rl- > -rr- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 5. -tl- > -tt- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 6. -yr- > -yy- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 7. -mv- > -mm- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 8. -bv- > -bb- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 9. -çk- > -çç- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 1. 10. -sz- > -ss- benzeştirmesi 86
2. 4. 1. 2. Yarı Benzeştirme 87
2. 4. 1. 2. 1. -ml- > -mn- benzeştirmesi 87
2. 4. 1. 2. 2. -md- > -mn- benzeştirmesi 87
2. 4. 1. 2. 3. -tl- > -td- benzeştirmesi 87
2. 4. 1. 2. 4. -mv- > -mb- benzeştirmesi 87
2. 4. 1. 2. 5. -pm- > -pb- benzeştirmesi 87
2. 4. 1. 2. 6. -şl-> -şd- benzeştirmesi 87
2. 4. 1. 2. 7. -dl- > -dn- benzeştirmesi 87
2. 4. 2. Gerileyici Benzeştirme 88
2. 4. 2. 1. Tam Benzeştirme 88
2. 4. 2. 1. 1. -rl- > -ll- benzeştirmesi 88
2. 4. 2. 1. 2. -ts- > -ss- benzeştirmesi 88
2. 4. 2. 1. 3. -ls- > -ss- benzeştirmesi 88
2. 4. 2. 1. 4. -ry- > -yy- benzeştirmesi 88
2. 4. 2. 1. 5. -vm- > -mm- benzeştirmesi 88

2. 4. 2. 1. 6. -sc- > -çç- benzeştirmesi 88
2. 4. 2. 1. 7. -rk- > -kk benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 8. -rn- > -nn benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 9. -rş- > -şş- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 10. -şç- > -çç- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 11. -çk- > -çç- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 12. -mr- > -mm- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 13. -mb- > -mm- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 14. -lt- > -tt- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 15. -bġ- > -ġġ- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 1. 16. -xb- > -bb- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 2. Yarı Benzeştirme 89
2. 4. 2. 2. 1. -bd- > -td- benzeştirmesi 89
2. 4. 2. 2. 2. -rl- > -ŕl- benzeştirmesi 90
2. 4. 2. 2. 3. -nb- > -mb- benzeştirmesi 90
2. 4. 2. 2. 4. -çz- > -sz- benzeştirmesi 90
2. 4. 2. 2. 5. -şç- > -çc- benzeştirmesi 90
2. 4. 3. Uzak Benzeştirme 90
2. 4. 3. 1. -lr- > -ll- benzeştirmesi 90
2. 4. 3. 2. -lr- > -rr- benzeştirmesi 90
2. 4. 3. 3. -fv- > -ff- benzeştirmesi 90
2. 4. 3. 4. -kş- > -şş- benzeştirmesi 91
2. 4. 3. 5. -rk- > -şş- benzeştirmesi 91
2. 5. Aykırılaşma 91
2. 6. Ünsüz İkizleşmesi 91
2. 7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi 92
2. 8. Ünsüz Düşmesi 92
2. 8. 1. y düşmesi 92
2. 8. 2. r düşmesi 94
2. 8. 3. h düşmesi 95

2. 8. 4. l düşmesi 95
2. 8. 5. n düşmesi 96
2. 8. 6. s düşmesi 96
2. 8. 7. t düşmesi 96
2. 8. 8. v düşmesi 96
2. 8. 9. ġ düşmesi 97
2. 8. 10. ñ düşmesi 97
2. 8. 11. ş düşmesi 98
2. 8. 12. d düşmesi 98
2. 8. 13. k düşmesi 98
2. 8. 14. ḳ düşmesi 98
2. 9. Ünsüz Türemesi 98
2. 9. 1. y türemesi 98
2. 9. 2. h türemesi 99
2. 10. Yer Değiştirme 99
2. 11. Hece Kaynaşması 100
2. 12. Hece Düşmesi 101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ 102
1. İsimler 102
1. 1. İsim Yapma Ekleri 102
1. 1. 1. İsimden İsim Yapma Ekleri 102
1. 1. 1. 1. -lıx (-lix, -lux, -lüx, -lik, -liĥ, -lig, -liğ, -liy, -lığ, -luğ) 102
1. 1. 1. 2. -çı (-çi, -çí, -çu, -çü, -ḉı) 103
1. 1. 1. 3. -lı (-li, -lí, -lu, -lü) 103
1. 1. 1. 4. -sız (-siz, -suz) 104

1. 1. 1. 5. -cıx 104
1. 1. 1. 6. -çek 104
1. 1. 1. 7. -ca (-ce, -ça, -çe) 104
1. 1. 1. 8. -daş 105
1. 1. 1. 9. -dıç (-duç, -duc, -dış, -duş, -dız, -duz) 105
1. 1. 1. 10. -(ı)mcı, -(i)mci, -(u)mcu, -(ü)mcü, -(u)mci, -(ü)mci 105
1. 1. 1. 11. -an 105
1. 1. 1. 12. -ge 105
1. 1. 1. 13. -duruğ 105
1. 1. 1. 14. -men (-man) 105
1. 1. 1. 15. -gil 105
1. 1. 1. 16. -ıl 105
1. 1. 1. 17. -lax (-lağ) 106
1. 1. 1. 18. -rax (-rağ) 106
1. 1. 1. 19. -düz 106
1. 1. 1. 20. -x 106
1. 1. 1. 21. -ter 106
1. 1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri 106
1. 1. 2. 1. -maġ (-mağ, -mäğ, -max, -mek, -meĥ, -meğ, -mey, -mex) 106
1. 1. 2. 2. -ma (-me) 107
1. 1. 2. 3. -ış (-iş, -üş) 107
1. 1. 2. 4. -m 107
1. 1. 2. 5. -ġ (-g, -ğ, -x, -k, -ĥ, -v) 107
1. 1. 2. 6. -ax (-ağ, -av, -ey) 107
1. 1. 2. 7. -n 108
1. 1. 2. 8. -ġı (-gi, -xu) 108

1. 1. 2. 9. -ġa (-ge) 108
1. 1. 2. 10. -ġun (-gün) 108
1. 1. 2. 11. -eyen 108
1. 1. 2. 12. -ıcı (-ici, -ücü) 108
1. 1. 2. 13. -ı (-i, -u, -ü) 108
1. 1. 2. 14. -a 109
1. 1. 2. 15. -eri 109
1. 1. 2. 16. -ar (-er) 109
1. 1. 2. 17. -mac 109
1. 1. 2. 18. -paç 109
1. 1. 2. 19. -man 109
1. 1. 2. 20. -eceĥ (-eceh, -ecey, -ecağ) 109
1. 1. 2. 21. -çeĥ (-cey) 110
1. 1. 2. 22. -an (-en) 110
1. 1. 2. 23. -dıx 110
1. 1. 2. 24. -miş 110
1. 2. Çokluk Eki 110
1. 3. Aitlik Eki 111
1. 4. İyelik Ekleri 112
1. 5. Hâl Ekleri 117
1. 5. 1. Yalın Hâl 117
1. 5. 2. İlgi Hâli 117
1. 5. 3. Belirtme Hâli 119
1. 5. 4. Yönelme Hâli 121
1. 5. 5. Bulunma Hâli 123
1. 5. 6. Ayrılma Hâli 123

1. 5. 7. Vasıta Hâli 124
1. 5. 8. Eşitlik Hâli 126
1. 5. 9. Yön Gösterme Hâli 126
1. 6. Soru Eki 126
1. 7. Sıfatlar 127
1. 7. 1. Niteleme Sıfatları 127
1. 7. 2. Belirtme Sıfatları 128
1. 7. 2. 1. İşaret Sıfatları 128
1. 7. 2. 2. Sayı Sıfatları 128
1. 7. 2. 2. 1. Asıl Sayı Sıfatları 128
1. 7. 2. 2. 2. Sıra Sayı Sıfatları 128
1. 7. 2. 2. 3. Üleştirme Sayı Sıfatları 129
1. 7. 2. 2. 4. Kesir Sayı Sıfatları 129
1. 7. 2. 2. 5. Topluluk Sayı Sıfatları 129
1. 7. 2. 3. Soru Sıfatları 130
1. 7. 2. 4. Belirsizlik Sıfatları 130
1. 8. Zarflar 131
1. 8. 1. Yer Zarfları 131
1. 8. 2. Zaman Zarfları 131
1. 8. 3. Hâl Zarfları 132
1. 8. 4. Azlık-Çokluk Zarfları 132
1. 8. 5. Soru Zarfları 132
1. 9. Zamirler 133
1. 9. 1. Şahıs Zamirleri 133
1. 9. 2. Dönüşlülük Zamirleri 137
1. 9. 3. İşaret Zamirleri 138
1. 9. 4. Soru Zamirleri 140

1. 9. 5. Belirsizlik Zamirleri 141
2. Fiiller 142
2. 1. Fiil Yapma Ekleri 142
2. 1. 1. Fiilden Fiil Yapma Ekleri 142
2. 1. 1. 1. -ma, -me (-mı, -mi, -mu, -mü) 142
2. 1. 1. 2. -n 142
2. 1. 1. 3. -l 143
2. 1. 1. 4. -lan (-len) 143
2. 1. 1. 5. -ş 143
2. 1. 1. 6. -r 143
2. 1. 1. 7. -t 144
2. 1. 1. 8. -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir 144
2. 1. 1. 9. -der 144
2. 1. 1. 10. -ar, -er 145
2. 1. 1. 11. -z 145
2. 1. 1. 12. -ü 145
2. 1. 1. 13. -k 145
2. 1. 1. 14. -y 145
2. 1. 1. 15. -se 145
2. 1. 1. 16. -ala 145
2. 1. 2. İsimden Fiil Yapma Ekleri 145
2. 1. 2. 1. -la, -le 146
2. 1. 2. 2. -al, -el 146
2. 1. 2. 3. -a, -e 146
2. 1. 2. 4. -ı (-i, -u) 146
2. 1. 2. 5. -ar, -er 147

2. 1. 2. 6. -te 147
2. 1. 2. 7. -x 147
2. 1. 2. 8. -r 147
2. 1. 2. 9. -ġır 147
2. 2. Şahıs Ekleri 147
2. 2. 1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri 148
2. 2. 2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri 151
2. 3. Şekil ve Zaman Ekleri 152
2. 3. 1. Geniş Zaman 153
2. 3. 2. Şimdiki Zaman 157
2. 3. 3. Görülen Geçmiş Zaman 162
2. 3. 4. Öğrenilen Geçmiş Zaman 164
2. 3. 5. Gelecek Zaman 170
2. 3. 6. Şart 172
2. 3. 7. İstek 173
2. 3. 8. Gereklilik 176
2. 3. 9. Emir 176
2. 4. Ek-Fiil 181
2. 4. 1. Şimdiki Zaman (Geniş Zaman) 182
2. 4. 2. Görülen Geçmiş Zaman 183
2. 4. 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman 184
2. 4. 4. Şart 184
2. 4. 5. Ek-Fiilin Olumsuzu 184
2. 5. Fiillerin Birleşik Çekimleri 185
2. 5. 1. Hikâye 185
2. 5. 1. 1. Geniş Zamanın Hikâyesi 185

2. 5. 1. 2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi 187
2. 5. 1. 3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi 189
2. 5. 1. 4. Gelecek Zamanın Hikâyesi 190
2. 5. 1. 5. Şart Şeklinin Hikâyesi 191
2. 5. 1. 6. İstek Şeklinin Hikâyesi 192
2. 5. 2. Rivayet 192
2. 5. 2. 1. Geniş Zamanın Rivayeti 193
2. 5. 2. 2. Şimdiki Zamanın Rivayeti 193
2. 5. 3. Şart 193
2. 6. Yeterlik Fiili 193
2. 7. Sıfat-Fiil Ekleri 195
2. 7. 1. -an, -en 195
2. 7. 2. -ar 195
2. 7. 3. -mış, -miş 195
2. 7. 4. -dıx, -dığ, -dig, -diy, -düy, -duğ 196
2. 7. 5. -eceĥ, -eceh, -ecey, -ecağ 196
2. 7. 6. -meli 196
2. 7. 7. -dı 196
2. 8. Zarf-Fiil Ekleri 197
2. 8. 1. -a, -e 197
2. 8. 2. -ı, -i 197
2. 8. 3. -ıp, -ip, -ıb, -ib, -ub, -üb 197
2. 8. 4. -arax 197
2. 8. 5. -ınca, -ince 197
2. 8. 6. -anda, -ende 198
2. 8. 7. -dıxça, -dixce 198

2. 8. 8. -eli 198
2. 8. 9. -ken 198
2. 8. 10. -mamış, -memiş 199
2. 8. 11. -annan, -ennen 199
3. Edatlar 200
3. 1. Ünlem Edatları 200
3. 1. 1. Ünlemler 200
3. 1. 2. Seslenme Edatları 200
3. 1. 3. Gösterme Edatları 200
3. 1. 4. Sorma Edatları 200
3. 1. 5. Cevap Edatları 201
3. 2. Bağlama Edatları 201
3. 2. 1. Sıralama Edatları 201
3. 2. 2. Denkleştirme Edatları 201
3. 2. 3. Karşılaştırma Edatları 202
3. 2. 4. Cümle Başı Edatları 202
3. 2. 5. Sona Gelen Edatlar 203
3. 3. Son Çekim Edatları 204
3. 3. 1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları 204
3. 3. 1. 1. Yalın Hâl ile Birleşenler 204
3. 3. 1. 2. İlgi Hâli ile Birleşenler 204
3. 3. 1. 3. Yönelme Hâli ile Birleşenler 204
3. 3. 1. 4. Ayrılma Hâli ile Birleşenler 205
3. 3. 2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları 205
3. 3. 2. 1. Vasıta ve Beraberlik Edatları 205
3. 3. 2. 2. Sebep Edatları 205

3. 3. 2. 3. Benzerlik Edatları 206
3. 3. 2. 4. Hâl Edatları 206
3. 3. 2. 5. Miktar Edatları 206
3. 3. 2. 6. Zaman Edatları 206
3. 3. 2. 7. Yer ve Yön Edatları 206
SONUÇ 208
KAYNAKLAR 216
EKLER 228

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER 234

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK 492
ÖZ GEÇMİŞ 535

ÖN SÖZ

11. ve 21. asırlar arasında Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Anadolu, Kıbrıs, Ege Adaları, Balkanlar, Kırım Hanlığı, Kuzey Afrika, Azerbaycan bölgelerinde kullanılan ve Türk dilinin Güney-Batı grubunu temsil eden Oğuz Türkçesinin kullanıldığı coğrafyalardan biri de İran'dır.

İran, binli yıllardan beri Anadolu coğrafyasıyla birlikte Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir yerdir. Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletleri burada tarih sahnesinde yer almıştır. Ayrıca burası, Selçuklulardan 1925'te Kaçar Hanedanlığı'nın son bulmasına kadar Türkler tarafından yönetilmiştir. Bu yüzden İran, asırlardır Oğuz Türkçesinin kullanıldığı bir coğrafya olmuştur. Günümüzde ise İran'daki Türk varlığının büyük kısmı, İran'ın kuzeybatısından ortalarına kadar yayılmış olan Azerbaycan Türklerinden müteşekkildir.

Ağızlar; dil, tarih ve folklor araştırmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, İran'ın Güney Azerbaycan bölgesindeki Türk ağızları hakkında yapılan çalışmaların yeterli derecede olmadığı bir gerçektir. Biz de bu durumdan yola çıkarak Urmiye'deki Türk ağızları üzerine bir çalışma yapmayı hedefledik.

Bu çalışma, 2008 yılında Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden derlenen dil malzemesinden hareketle ortaya konmuştur.

Çalışma *Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Metinler* ve *Sözlük* olmak üzere beş ana bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde, araştırmada kullanılan materyal ve yöntem ile Urmiye'nin tarihi, coğrafi ve sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Ses Bilgisi ve *Şekil Bilgisi* bölümlerinde derlenen metinlere bağlı olarak bölgenin ağız özellikleri incelenmiştir. Bu bölümde, metinlerden verilen örneklerin yanına metin ve satır numaraları belirtilmiştir. Ayrıca, fonetik açıdan tanınmayacak durumda olan kelimelerin tırnak işareti içinde anlamları verilmiştir. İncelemenin

sonunda Urmiye ağızlarının, tarihî dönemlerle birlikte Azeri sahasındaki diğer Oğuz grubu ağızlarına göre genel durumu değerlendirilerek öne çıkan başlıca özellikleri maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Metinler bölümü, Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden derlenen dil malzemesinin bulunduğu 76 adet metinden oluşmaktadır.

Sözlük bölümü, metinlerde yer alan; fakat Türkiye Türkçesinde bulunmayan ve fonetik açıdan tanınamayacak durumda olan kelimeleri içermektedir.

Çalışmamda, hangi vesileyle olursa olsun, katkısı olan herkese teşekkür borçluyum. Özellikle Urmiye'de derleme faaliyetlerim boyunca bana hanelerini ve gönüllerini açan yöre halkına; Süleyman Haşimzade, Cemal Ayrumlu ve Tohid Melikzade başta olmak üzere rehberlik eden dostlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Yeri geldiğinde düşüncelerinden ve bilgilerinden faydalandığım Arş. Gör. Aslıhan Dinçer Taştan'a; Türkiye'de öğrenim gören Güney Azerbaycanlı arkadaşlara ve özellikle de Dr. Jahangir Karini'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca, üzerimde emeği bulunan diğer bütün hocalarıma bu vesileyle teşekkürlerimi bildiririm. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında saygıdeğer hocam Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ'ın çok büyük desteği olmuştur. Bilhassa bu tezi hazırlamaya beni teşvik ettiği, gerekli kaynaklar için benimle kütüphanesini paylaştığı ve ufuk açıcı eleştirileriyle çalışmama yön verdiği için kendisine en içten şükranlarımı sunarım.

Bu çalışma, TÜBİTAK-Hızlı Destek Programı (1002) tarafından desteklenmiştir. Çalışmama katkılarından dolayı TÜBİTAK'a da teşekkür ederim.

Talip DOĞAN

2010/Kırıkkale

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ä	a - e arası ünlü
å	a - o arası ünlü
é	kapalı e ünlüsü
ể	e - ö arası ünlü
í	ı - i arası ünlü
ó	o - ö arası ünlü
ĩ	u - ı arası ünlü
ú	u - ü arası ünlü
ỉ	ü - i arası ünlü
ā	uzun a ünlüsü
ấ	uzun a - o arası ünlü
ē	uzun e ünlüsü
ê	uzun kapalı e ünlüsü
ī	uzun ı ünlüsü
î	uzun i ünlüsü
ō	uzun o ünlüsü
ȫ	üzün ö ünlüsü
ū	uzun u ünlüsü
ǖ	uzun ü ünlüsü
ĭ	kaybolmak üzere olan ı ünlüsü
ị	kaybolmak üzere olan i ünlüsü
ḇ	b - v arası ünsüz
ć	c - j arası ünsüz
ḉ	ç - s arası ünsüz
ĉ	ç - ş arası ünsüz
ď	d - y arası ünsüz (palatal d)
ß	p - f arası ünsüz
Ç	ç - c arası ünsüz
P	b - p arası ünsüz
ǵ	g - c arası ünsüz
K	k - g arası ünsüz

T	t - d arası ünsüz
ĸ	k - ç arası ünsüz
ġ	art damak g ünsüzü
ḳ	art damak k ünsüzü
x	art damak h ünsüzü
ĥ	sızıcı ön damak h ünsüzü (k - h arası)
ħ	x - h arası ünsüz
ĵ	j - y arası ünsüz
ŕ	r - l arası ünsüz
ṛ	r - y arası ünsüz
ŷ	y - v arası ünsüz
Í	ince l ünsüzü
ḥ	düşmek üzere olan h ünsüzü
x̣	düşmek üzere olan x ünsüzü
ḷ	düşmek üzere olan l ünsüzü
ṇ	düşmek üzere olan n ünsüzü
ṛ	düşmek üzere olan r ünsüzü
ṿ	düşmek üzere olan v ünsüzü
ẏ	düşmek üzere olan y ünsüzü
ʿ	ayın (ع)
’	hemze (ء)
‿	ulama işareti

DİĞER İŞARETLER

>	: Bu şekle gider.
<	: Bu şekilden gelir.
Ø	: Ses bilgisinde “olmayan sesi; kaybolmuş, düşmüş sesi” gösterir.
*	: Tespit edilemeyen, tanıklandırılamamış şekil; tahmin edilen şekil.

KISALTMALAR

age. : adı geçen eser

agm. : adı geçen makale

Ar. : Arapça

AzTü. : Azerbaycan Türkçesi

bk. : bakınız

C. : cilt

çev. : çeviren

ed. : editör

EOT : Eski Oğuz Türkçesi

ET : Eski Türkçe

Far. : Farsça

Fr. : Fransızca

hzl. : hazırlayan

İng. : İngilizce

İt. : İtalyanca

krş. : karşılaştırınız

S. : sayı

s. : sayfa

Soğ. : Soğdca

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDK : Türk Dil Kurumu

Tür. : Türkçe

vd. : ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın esasını, Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden derlenen dil malzemesi oluşturmaktadır. 2008 yılında, 36 yerleşim yerinden 76 kişiye başvurulmuş ve bu kişilerin konuşmaları ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.

Derlemeler, doğal ortamda ve mülakat yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Derleme konularını ise düğünler, bayramlar, nevruz, kış hazırlıkları, geçim kaynakları, yerleşim yerinin tarihi, masallar, hatıralar vb. oluşturmuştur.

Araştırma sahamız olan Urmiye bölgesinin çok geniş olması, doğal olarak bölgedeki bütün yerleşim yerlerinden derleme yapmamızı mümkün kılmadı. Bu sebeple derleme faaliyeti, bölgede yapılan tetkikler sonucunda ve ayrıca zaman ve imkânlar çerçevesinde Urmiye şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerden oluşan 36 yerleşim yerinde gerçekleştirilmiştir. Derleme yerleri, Urmiye'nin herhangi bir bölgesiyle sınırlı kalmayıp genelini de kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Urmiye bölgesinde derleme yapılan yerleşim yerleri şuralardır: *Urmiye Merkez* ve *Garalar, Kürdler, Balov, Gecin, Kurttepe, İmamzade, Hasar, Miyavak, Gemici, Gülmanhana, Göktepe, Hıtaylu, Türkman, Neybin, Yuharı Didan, Baranduz, Balanuş, Dol Dize, Alıbeyli, Karabuğlu, Osalu, Torpah Gala, Göyçeli Aslanu, Yekan Çongaralı, Vakkaslu, Merengeli, Körpü Çongaralı, Per, Hamamlar, Başlanbuşlu, Hamamlar, Kehriz, Guluncu, Kuşçu, Karabağ* köyleri.

Kayıt altındaki derlenmiş dil malzemesi, ağız çalışmaları kapsamında, çeviri yazı işaretleriyle deşifre edilmiştir. Çeviri yazı işaretleri oluşturulurken Bilgehan Atsız Gökdağ'ın *Salmas Ağzı* adlı çalışması örnek alınmıştır. Deşifre edilmiş metinler, 76 adettir. Her metnin başında, derleme yapılan kaynak kişinin adı ve yaşı ile derleme yerinin adı belirtilmiştir.

Metinlerdeki Türkiye Türkçesinde bulunmayan ve fonetik açıdan tanınamayacak durumda olan kelimeler için sözlük hazırlanmıştır. Bu bölüm, iki dilli sözlük yöntemiyle oluşturulmuştur. Metinlerde yer alan kelime veya kelime gruplarının Türkiye Türkçesindeki karşılıkları, Türkiye Türkçesinde karşılığı olmayan kelimelerin ise açıklanarak anlamları verilmiştir. Metinlerdeki alınma kelimeler, sözlükte kökenleriyle birlikte gösterilmiştir. Hazırlanan sözlük, 1233 kelimeyi içermektedir.

Deşifre edilmiş metinlerden hareketle ortaya konulan dil incelemesi, art ve eş zamanlı bir bakış açısıyla yapılmıştır. Ağızlar, eski dil değerlerini koruyan unsurlardır. Hatta kimi zaman, tarihî sebeplerle ayrı bir çizgide gelişme göstererek farklı coğrafyalardaki kollarla birlik meydana getirmektedir. Örnek olarak, ülkemizdeki Batı Anadolu ağızlarıyla Türkmence arasındaki benzerlikler bu açıdan dikkat çekicidir. Bu yüzden bir ağız malzemesi, dilin tarihî süreci içinde değerlendirilmelidir. Urmiye ağızları, aynı zamanda Azeri sahasına dâhil olan diğer ağızlarla karşılaştırılmıştır. Bugün bu sahada yer alan ağızlar Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan; İran'ın Güney Azerbaycan bölgesi; Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ve Kuzey Irak gibi farklı siyasi sınırlar içinde bulunmaktadır.[1] Azerbaycan ve Türkiye'deki ağız çalışmalarının belirli bir seviyeyi yakaladığı malumdur. Bu çalışmalara, sayılı da olsa Güney Azerbaycan ve Kuzey Irak'taki Türk ağızları da ilave edilebilir. Bu durum, bize, Urmiye ağızlarını yapılan çalışmalar çerçevesinde buralardaki ağızlarla da mukayese etme imkânı vermiştir. Yeri geldikçe Türkiye ve Azerbaycan'daki ağız gruplarını ifade ederken başvurulan terimler, bu ağızlar için yapılan tasnifler göz önüne alınarak kullanılmıştır.

Kuzey Azerbaycan'daki tasnif, M. Ş. Şireliyev tarafından yapılmış ve bu tasnife göre Azerbaycan ağızları dört grupta toplanmıştır:[2]

1. Doğu Grubu: Guba, Bakı, Şamahı, Mugan Grubu, Lenkeran

2. Batı Grubu: Kazah, Karabağ, Gence, Ayrım

3. Kuzey Grubu: Nuha, Zagatala, Gah

---

[1] Ercilasun, Ahmet Bican; "Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı", **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,** Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 227.
[2] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** Bakı 1962, s. 16-17.

4. Güney Grubu: Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, İrevan.

Türkiye'deki ağızlar ise Leyla Karahan tarafından tasnif edilmiş ve üç gruba ayrılmıştır:[3]

1. Doğu Grubu

2. Kuzeydoğu Grubu

3. Batı Grubu.

[3] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 179.

2. TARİH

Urmiye şehri, tarihî belgelere ve arkeolojik bulgulara göre Azerbaycan'ın hatta Orta Doğu'nun en köklü geçmişe sahip şehirlerinden biri olarak kabul edilir. Şehrin adının nereden geldiğine dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri; Urmiye adının 5000 yıl önceki Türkler, Sümerler ve Urartularda kullanılan ve şehir manasına gelen "Ur" kelimesiyle bağlantılı olduğudur. Bununla birlikte, Doğu Türkistan'da bulunan Urumçi şehrinin adı da bu kelimeyle ilişkilendirilmektedir.[4]

Asur kaynaklarında, Urmiye Gölü civarında Urmeyate adında bir yerden bahsedilir. Zerdüşt geleneğine bakıldığında, hem Avesta hem de Orta dönem Farsça kaynaklarında geçmemekle beraber Urmiye, Zerdüşt'ün doğduğu yer olarak ifade edilmektedir. Urmiye civarında bulunan Göktepe mevkiinde, 1888 yılında ortaya çıkarılan ve üstünde Babil ilahlarının bulunduğu bir mühür M.Ö. 2000 tarihine aittir. Urmiye, şayet iddia edildiği gibi eski Urmeyate ise, Manlıların yaşadıkları yerlere denk gelmektedir ve bu yüzden Urmiye bölgesi, Asurluların ve Van (Urartu) Krallığı'nın hâkimiyet sahasında kalmaktadır.[5]

Urartular dönemine ait taştan yapılmış kale kalıntıları, Urmiye'nin Urartular için de önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Türk hâkimiyetine girmeden evvelki en parlak zamanlarını Urartular döneminde (M.Ö IX. asır) yaşayan şehir, M.S. 623 yılında Bizans İmparatoru Herakleios tarafından işgal edilmiştir.[6]

İslamî dönemde Urmiye'yi, şehirde birçok kaleler inşa ettirmiş olan Sadaka b. Ali feth etmiştir. Başka bir iddiaya göre şehir, Hz. Ömer zamanında, 640'ta Musul'u fethetmesi için gönderilen Utba b. Farkat tarafından ele geçirilmiştir.[7] İstahri ve İbn Havkal gibi IX. asır coğrafyacıları Urmiye'yi, Erdebil ve Meraga'dan sonra üçüncü önemli merkez olarak gösterirler ve bu şehrin coğrafi güzelliğini methederler.[8] Urmiye'de, VII-VIII. asırlarda Emeviler, IX-X. asırlarda Abbasiler, daha sonra ise bir müddet İran'ın kuzey bölgelerinde hüküm sürmüş olan Deylemliler hâkimiyet kurmuştur.

---

[4] Melikzade, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye,** Urmiye 2009, s. 18.
[5] Minorsky, V.; "Urmiye", **İslam Ansiklopedisi,** C. 13, MEB Yayınları, Ankara 1984, s. 59-60.
[6] Gürsoy, C. R.; "Urmiye", **Türk Ansiklopedisi,** C. 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984, s. 88.
[7] Melikzade, Tohid; **age.,** s. 36.
[8] Minorsky, V.; **agm.,** s. 60.

Urmiye, Azerbaycan coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olmakla birlikte, İslamî dönemde de adından çokça bahsedilen Safiyüddin Urmevî, Ebu'l Hasan ve Mirza Ağa gibi birçok âlim yetiştirmek suretiyle İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli roller üstlenen bir şehir hüviyetini elde etmiştir.[9]

Azerbaycan'ın bütünüyle Türkleşmesi, Selçuklu (Oğuz) Türklerinin İran'a, bilhassa Azerbaycan'a yerleşmeleriyle başlamıştır.[10] Selçukluların Azerbaycan'ı zapt ettikleri seferler sırasında, 1063'te Sultan Tuğrul, Urmiye'yi sevkiyat güzergâhı olarak kullanmıştır. Sultan Mesut, Bağdat'tan Azerbaycan'a dönerken; Emir Hacip Tatar, Urmiye'de önemli bir kuvvete malik olmasına rağmen Selçuklu Sultanı'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Urmiye şehri bununla birlikte, 1149 yılında Melik Muhammet b. Mahmut b. Muhammet'in hâkimiyetinde bulunmaktaydı.

Urmiye; 1225 yılında Harezmşahlar'ın hâkimiyetine girmiş, XIII. asırda Moğol istilasının ardından bölgede kurulan devletlerin sınırları içerisinde kalmıştır.[11] Faruk Sümer, Moğol istilasından sonra Oğuzların Yıva boyundan kalabalık bir kesimin XII. asrın başlarında Urmiye civarında yerleştiğini ifade etmektedir.[12] Celalettin Harzemşah'ın Azerbaycan'da hüküm sürdüğü sırada Urmiye, Salmas ve Hoy ile birlikte Selçuklu hâkimiyetinde bulunmuştur. Celalettin Harzemşah ise zikredilen şehir bölgelerini İl Denizli Özbek'ten almıştır.[13]

Mahallî kaynaklar, Timur'un Urmiye'yi tımar olarak Avşar soyundan Gurgin Bey'e verdiğini iddia etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Urmiye'yi XVI. asırda Kanuni Sultan Süleyman zamanında hâkimiyetine almıştır. Bu sıralarda Urmiye ve halkı, Osmanlı topraklarından kaynaklanan ve daha sonra da devam edecek olan Kürt akınlarına maruz kalmıştır. Şah Abbas, 1603'te Osmanlılara boyun eğmeyen Emir Han Bradost'a, sadakatine karşılık olarak Urmiye ve Uşnu'yu hediye etmiştir. XVIII. asırda Urmiye ve bölgede yaşayan Avşarlar, ortak tarihî serüveni paylaşmışlar ve beylerbeyi tarafından idare edilmişlerdir. Kürt aşiretlerinin sürekli saldırıları karşısında, Bağdat'ta önemli rol oynamış olan İpkıran

---

[9] Melikzade, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye,** s. 10.
[10] Heyet, Cevat; "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", **Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı II),** Yıl 3, S. 16, Ankara 1997, s. 1646.
[11] Gürsoy, C. R.; "Urmiye", s. 88.
[12] Sümer, Faruk; **Oğuzlar,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 130.
[13] Minorsky, V.; "Urmiye", s. 60.

lakabıyla meşhur Avşarlı Kelbali Han İmanlu, Şah Abbas tarafından Avşar elinin riyasetine getirilerek 8.000 aileden müteşekkil kalabalık bir grupla Urmiye'ye gönderilmiştir.[14] Bunlardan meşhur olanları şunlardır:

Hudadat Bey Kasımlı (1707-1722)
Feth Ali Han Araşlu (1744-1758)
Rıza Kulu Han (1768-1771)
İmam Kulu Han (1772-1783)
Muhammet Kulu Han (1784-1796)
Hüseyin Kulu Han Kasımlı (1796-1821)
Necef Kulu Han (1820-1865)

Kelbali Han, öncelikle Osmanlı sınırından gelen Kürt akınlarını durdurmuş ve Enher Savaşı'nda Kürt aşiretlerini hezimete uğratmıştır. Kelbali Han'ın yerine geçen Gencali Han, kalabalık aşiret grubunun saldırısını başarıyla geri püskürtmüş ve bunun neticesinde yedi yıl boyunca aşiretlerin baskısından kurtulmuştur. Bundan sonra Avşarların arasında ihtilafların ortaya çıkmasıyla II. Şah Abbas, Urmiye'yi, isyanlarından dolayı Osmanlılardan kaçan ve Safevîlere sığınan Silsüpür Han'ın idaresine vermiştir. Urmiye, 1709'da Silsüpür Han'ın vefatıyla tekrar Avşar Hanedanı'nın eline geçmiştir. 1740'ta Kürt aşiretlerine karşı başarı gösteren Hüdadad Han, Şah Hüseyin tarafından İsfehan'a çağırılarak "Beylerbeyi" unvanıyla Urmiye'nin idaresine getirilmiştir. Onun zamanında Balbas Aşireti, Urmiye çevresine saldırılar düzenlemişse de Kandil Dağı yakınlarında cereyan eden savaşta hezimete uğramıştır. Çok sayıda esir ve ganimet elde eden Hüdadad Han, Urmiye'ye gelmiş ve Çemen Dolama'ya getirilen esirlerin Urmiye'ye naklini emretmiştir. Fakat Balbas Aşireti, bir baskınla Çemen Dolama'daki esirlerini kurtarmıştır. Esirlerin kurtarılması haberini alan Hüdadad Han, öfkesinden hançerle göğsüne vurmak suretiyle intihar etmiştir. Hüdadad Han'ın oğlu Muhammed Kasım Han, Osmanlılara karşı girişmiş olduğu savaşta hem Urmiye'yi kaybetmiş hem de canından olmuştur. Safevîlerin komutanı olan Nadir Şah, 1729'da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratarak Yusuf Paşa'yı esir almış ve daha sonra idam etmiştir. Nadir Şah'ın emriyle 12.000 Avşar ailesi, Horasan'a nakledilmiştir. 1748 yılında Nadir Şah ailesinden İbrahim Şah'ın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, onun kumandanlarından ve Afgan liderlerinin torunlarından olan Azat Han, Avşarlar arasındaki

[14] Melikzade, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye,** s. 42.

çekişmelerden de istifade ederek Urmiye'yi zapt etmiş ve bir süre elinde tutmuştur. Urmiye'nin kuzeyindeki Afgan Dağı, ismini bu kişiden almaktadır.

1755-1756 yıllarında Muhammet Hasan Han Kaçar'ın, Azatları Gilan'da mağlup etmek suretiyle Urmiye'yi ele geçirmesi, Feth Ali Han ile Muhammet Hasan'ın birleşmesine yol açmıştır. Muhammet Hasan'ın vefatından sonra Feth Ali Han, Urmiye'yle birlikte Tebriz ve Meraga'yı zapt etmiş; fakat Kerim Han Zend, onu 1759'da Tebriz'de mağlup ederek Azerbaycan'da hâkimiyet kurmuştur. Zend Hanedanlığı'nın sona ermesini müteakip Urmiye Avşarları, Kaçarlara karşı baş kaldırmışlarsa da bir netice elde edememişlerdir.

1880 yılına gelindiğinde, Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın Azerbaycan'ı işgal ettiği görülmektedir. Ayrıca zikredilen tarihlerde Urmiye'nin, Kürt aşiretleri tarafından kuşatıldığı da bilinmektedir. Kuşatma, Makü hanının yardıma gelmesiyle son bulmuştur.[15]

Urmiye ve köyleri, her zaman nüfus bakımından Türklerin hâkim olduğu bir bölge olmakla birlikte başka etnik unsurları da barındırmıştır. Bilhassa bölgedeki Hristiyanlar (Asurî-Ermeni), önde gelen azınlıklardan olmuştur. Urmiye'nin birkaç mahallesi Hristiyan mahallesi olarak bilinmekte, kimi köylerinde de yine Hristiyanların yaşadığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Hristiyan unsurların yanı sıra Güney Azerbaycan ile Türkiye sınırını meydana getiren dağlarda barınan Kürt aşiretleri de Urmiye bölgesinin zikre değer azınlıkları olarak kaynaklarda yer almaktadır. Urmiye bölgesinin demografik yapısı, Hristiyan misyonerlerin dikkatinden kaçmamıştır. Misyonerler bilhassa görünürde dinî işlerle meşgul olmuşlarsa da, olayların gelişimi onların bu bölgede daha sonradan cereyan edecek olaylarda rol sahibi olduklarını ortaya koymuştur.

I. Dünya Harbi'nde diğer Güney Azerbaycan Türkleriyle birlikte Urmiye Türkleri de Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bu birliktelik, İttihatçıların Azerbaycan'daki faaliyetlerinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.[16]

1900'lerin başlarında Güney Azerbaycan'ı işgalinde tutan Rus ordusu, Urmiye bölgesine ilave olarak Batı Azerbaycan'da da misyonerlik faaliyetlerini ciddî şekilde

---

[15] Minorsky, V.; "Urmiye", s. 62-63.
[16] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** Karam Yayınları, Çorum 2006, s. 54.

yürütmüştür. Osmanlı topraklarında devlet kurma hedefini taşıyan Ermeniler ise, I. Dünya Harbi'nden sonra Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratılmıştır. Bu bozgundan sonra kaçmak zorunda kalan Van Ermenileri (Cilolar), başta Urmiye ve Salmas bölgeleri olmak üzere, Batı Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Sayıları on binleri bulan Ermenilerin bölgeye gelişi, Rus ve diğer Hristiyan güçlerine bölgedeki planlarını daha kolay uygulama fırsatı vermiştir.

Rusya'nın 1906'da Uzak Doğu'da aldığı yenilgiler üzerine Osmanlı Devleti, İran ile arasındaki sınırın tam olarak kesinleşmediği iddiasıyla Urmiye'nin büyük bir kısmını ele geçirmiş; fakat Balkan Harpleri yüzünden geri çekilmek durumunda kalmıştır. Urmiye, 1911 yılına gelindiğinde Rus kuvvetlerince işgal edilmişse de, I. Dünya Harbi sürecinde birkaç defa el değiştirmiştir.

Fransa ve İngiltere, 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus ordusunun geri çekilmesi üzerine, bölgeyi Osmanlı Devleti'ne kaptırmamaya çalışmıştır. Bahsedilen iki devlet, Osmanlı askerlerinin İran'da ilerlemesini önlemek ve bölgede bir Hristiyan devleti kurmak düşüncesiyle Ermenileri teşkilatlandırma gayreti içerisinde olmuştur. Ayrıca Urmiye ve Salmas'ta Rusların, şehirleri boşaltmadan önce bölge ahalisinin elinde bulunan silahları topladığı da kaynaklarda zikredilmektedir.

Ermeni çetelerinin, devlet kurma hayaliyle 1918 yılı kış mevsiminde Urmiye ve Salmas bölgelerinde toplu katliama başladıkları bilinmektedir. Bunun sonucunda, Urmiye bölgesinde yüz binlerle ifade edilebilecek sayıda Müslüman-Türk'ün katledildiği tarihî kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. Bu vahim olaylar, bölgedeki halkın hafızasından henüz silinmiş değildir ve halk tarafından "Cilo", "Ciloluk" şeklinde adlandırılmaktadır. Bu katliamlar; Halil Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun bölgeye girmesi ile son bulmuş ve Ermeni çeteleri, Osmanlı ordusu tarafından dağıtılmıştır. Bölgede sükûnetin hâkim olmasını müteakip Urmiye'nin tam bir harabeye döndüğü, kaynaklarla birlikte görgü tanıklarının ifadelerinde de yer almaktadır. Bunu takip eden dönemde, İran'daki mevcut merkezî idare şehirdeki nüfuzunu güçlendirmiştir.[17]

[17] Melikzade, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye,** s. 84-96.

Huzistan bölgesinde yaşayan Avşarların bir kısmının büyük bir ihtimalle Safevîler devrinde Urmiye'ye geldikleri düşünülmektedir. Esasen bir Avşar şehri olan Urmiye'yi, ilk olarak İmanlı Avşarları yurt tutmuşlardır. Daha sonradan Kasımlı adını alan bu Oğuz boyunun, yöreye I. Şah Abbas zamanında yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Bundan sonraki asırlarda Urmiye'de yaşamaya devam eden Avşarların büyük bir kesimi, İmanlı Avşarlarından, buralara hükmeden beyler de Kasım Han'ın soyundan gelmişlerdir. Avşar Türkleri, İran Türk tarihinde, bilhassa Nadir Şah Avşar vesilesiyle, önemli bir yer teşkil etmiştir. Nadir Şah, 1736'da Avşar boyları ile Avşarlar Hanedanı'nı kurmuştur.[18] Evliya Çelebi, Avşarların Sehent ve Salmas'la birlikte umumiyetle Urmiye'de yaşadıklarını belirtmektedir. Avşarlar, XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'dan İran'a göçüp Urmiye'den Herat'a uzanan geniş bir coğrafyada yaşamışlardır. Faruk Sümer, İran'daki büyük Avşar topluluğunun Anadolu ve Halep'ten göç eden Avşarlarla meydana geldiğini ifade etmektedir. XIX. asır seyyahlarından Lady Shell'e göre İran coğrafyasındaki Avşarların sayısı, Urmiye'de 7.000 evden müteşekkildir.[19]

Avşarlar; Urmiye Gölü kıyısında, Hemedan, Kirmaşah, Kaşan gibi farklı bölgelerde yaşamak suretiyle İran'da geniş bir bölgeye yayılmışlardır. Şah İsmail, Avşar Türklerini bilhassa Horasan sınırını korumakla görevlendirmiştir. Urmiye Avşarları ise, Sünni Osmanlıya karşı İran'a hükmeden Şii sülalelerin yanında yer almış ve daha çok bu sebeple bölgedeki Kürt aşiretleriyle sürekli mücadele hâlinde olmuşlardır. Urmiye, bugün de kesif Avşar boyunun bakiyeleriyle doludur.[20]

---

[18] Köprülü, Mehmet Fuat; "Avşarlar", **İslam Ansiklopedisi,** C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 32; Sümer, Faruk; **Oğuzlar,** s. 286, 289.
[19] Uzun, Enver; "İran Avşarları", **Türkler,** C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 653-655.
[20] Caferoğlu, Ahmet; "İran Türkleri", **Türk Kültürü,** S. 50, Ankara 1966, s. 127; Köprülü, Mehmet Fuat; "Avşarlar", s. 33-35.

3. COĞRAFİ KONUM VE SOSYO-EKONOMİK DURUM

Batı Azerbaycan eyaleti, İran'ın kuzeybatısında yer alır ve bu eyalet batıda Türkiye ve Irak, kuzeyde Aras nehri sınırıyla Nahçıvan'a komşudur. Urmiye, Batı Azerbaycan eyaletinin en büyük şehirlerinden biri ve bölgenin merkezi konumundadır. Şehir, doğuda Urmiye Gölü'ne, batıda ise İran'ı Türkiye'den ayıran sınıra ve kuzeyden güneye doğru sıralanan dağlara kadar uzanmaktadır. Urmiye'nin kuzeyinde Salmas'la kendisini ayıran Şah Bazit Afgan Dağı, güneyinde ise Uşnu şehrinin yer aldığı Kadir Havzası bulunmaktadır. Ova ve dağlık bölgelerden müteşekkil Urmiye, doğudan batıya doğru yol alan Bazanduz, Barde Sur, Ravza ve Nazlu ırmaklarını bünyesinde taşımaktadır. Urmiye'nin köyleri ise adeta yeşilliğe bürünmüş vaziyettedir.

Şehrin doğusunda yer alan Urmiye Gölü, dünyanın ikinci büyük tuz gölüdür ve içerdiği minerallerle dünyada büyük önem taşır. Urmiye Gölü, 5.200 kilometrekare yüz ölçüme sahiptir; ama yapılan araştırmalarda gölün günden güne küçüldüğü ifade edilmektedir.

Urmiye Türklerinin geçim kaynakları ziraat, hayvancılık, zanaat ve ticarete dayanmaktadır. Dokumacılık ve zanaat en önde gelen geçim kaynaklarındandır.[21] Türklerin Urmiye'de dokudukları halıların güzelliği ve kalitesi, satranç tahtalarındaki zarafet; bunların üzerindeki harika desenler sadece Azerbaycan'da değil, komşu devletlerde de çokça takdir görmüş ve ün salmıştır. Usta ressamların elinden çıkan resimler, minyatürler, kitap ve kalemliklerin üzerindeki işlemeler de büyük beğeni toplamaktadır.[22]

Kaynağını bol karlı dağlık bölgelerden alan Urmiye Ovası ise oldukça verimlidir. Şehir, Urmiye Gölü'nün ve verimli ovanın batısında kurulmuştur. Urmiye Ovası'nın ziraat ve hayvancılığa oldukça elverişli olmasından dolayı, bölgede tarım hayli gelişmiş durumdadır. Urmiye'nin bilhassa meyveleri ve kaliteli tütünü çok meşhurdur. Kuru üzüm ticareti, bölgenin ekonomisinde büyük önem taşımaktadır. Günümüzde Urmiye'nin Türkiye ile

---

[21] Köprülü, Mehmet Fuat; "Avşarlar", s. 35; Bozkurt, Fuat; **Türklerin Dili,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 317.

[22] Memmedova, Gövher N.; "Urmiye Hanlığı", **Türkler,** C. 7, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 147.

bağlantısı, Yüksekova üzerinden Esendere-Sero sınır kapısından geçen yolla sağlanmaktadır.[23]

Kaçarlılar zamanında bir bütün hâlinde idare edilen Azerbaycan, Meşrûtî inkılâptan sonra İran'ın dört eyalet ve on iki vilayete taksiminden sonra dört eyaletten biri hâline getirilmiştir. 1937'de alınan bir kararla Azerbaycan, iki il hâlinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Rusların II. Dünya Harbi'nde Azerbaycan'a hücumuyla, Demokrat Fırkası kurulmuş ve bütün Azerbaycan tek bir parça hâlinde idare edilecek duruma getirilmiştir. Zikredilen bu idarî yapı 1958 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra tekrar Şarkî ve Garbî olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Urmiye, Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi konumundadır. Ayrıca Batı Azerbaycan eyaletine bağlı diğer önemli şehirler olarak Hoy, Makü, Salmas, Uşnu, Miyandap, Tikantepe, Mahabad, Sayınkala ve Sulduz şehirleri gösterilebilir. Urmiye şehrinin adı, 1932-1980 yılları arasında Rızaiye olmuştur.

Urmiye'nin demografik yapısına bakıldığında bölgede Türklerle birlikte, Yahudiler, Hristiyanlar (Nasturi, Süryani, Ortodoks, Katolik, Protestan), Ermeniler ve Kürtlerin de yaşamakta olduğu görülmektedir.[24] 1900'lü yıllarda şehirdeki Hristiyanların oranı, şehrin toplam nüfusuna göre % 45 civarlarındadır. Fakat Rusların 1918'de bölgeden çekilmesinden sonra, Hristiyanların büyük bir kesimi bölgeden göç etmiştir. Tebriz'e yerleşen bakiyeleri ise sonradan İran Hükümeti tarafından sınır dışı edilmiştir.[25] İran'daki etnik topluluklarla ilgili sağlıklı bilgilerin elde mevcut olmaması, konunun değerlendirilmesinin önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Yıllardan beri nüfus sayımlarında etniklik söz konusu olmamış, sayımlar eyaletlere göre düzenlenmiştir. Güvenilir ve resmî istatistiklerin bulunmayışı, tabiatıyla incelemeye ve objektif değerlendirmelere tam olarak imkân vermemektedir.[26] Bununla birlikte İran Millî İstatistik Merkezi'nin 2006 yılındaki verilerine göre Batı Azerbaycan eyaletinin nüfusu 2.873.459, Urmiye şehrinin nüfusu ise 583.255 olarak görülmektedir.[27]

---

[23] Gürsoy, C. R.; "Urmiye", s. 89.
[24] Minorsky, V.; "Urmiye", s. 63.
[25] Gürsoy, C. R.; **agm.,** s. 89.
[26] Güneyli, Yılmaz; "İran'da Etnik Bölgeler Arasında Sosyo-Ekonomik Eşitsizlik", **Kök Araştırmalar,** Ankara 2002, s. 125.
[27] http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population

Netice itibarıyla Azerbaycan'ın batı bölgelerinin merkezi konumundaki Urmiye'nin, uzun tarihî serüveninde olduğu gibi günümüzde de Türk dili ve tarihi için büyük önem arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. Ünlüler

1. 1. Ünlü Çeşitleri

Urmiye ağızlarında fonemik değere sahip *a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü* ünlüleriyle birlikte, bu ünlülerden gelişen ve anlam ayırt edici özelliği olmayan *ä, å, ā, ǻ, ẻ, ê, ē, í, ĭ, ī, ị , î, ó, ō, ȫ, ú, ĩ, ū, ỉ, ǖ* ünlüleri yer almaktadır.

1. 1. 1. a ünlüsü ve çeşitleri: (ä, å, ā, ǻ)

1. 1. 1. 1. a ünlüsü: Art damaktan çıkan kalın, geniş ve düz bir ünlüdür: *uşax* (2 – 50), *almalar* "elmalar" (5 – 31), *tamam* (27 – 88). Azerbaycan Türkçesinde *a* ünlüsünün söylenişi esnasında dil geri çekilir, dilin ön kısmı aşağı düşer ve alt çene aşağı iner.[28]

Urmiye ağızlarında *a* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 1. 2. ä ünlüsü: *a* ile *e* arasında bir ünlüdür. Yarı kalın, yarı ince, düz ve geniştir. Bu ses, Urmiye ağızlarında *a* > *e* yahut *e* > *a* değişmesinin ara merhalesini temsil eder: *éliyecäxla* "eyleyecekler" (24 – 9), *yäyardıx* (25 – 13), *ġäza* "yemek" (26 – 5), *çarşämbe* (31 – 1).

1. 1. 1. 3. å ünlüsü: *a* ile *o* arası kalın, yarı yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. Urmiye ağızlarında *å* ünlüsü genellikle dudak ünsüzü *v*'nin yanında ortaya çıkar: *åvcızda* "avucunuzda" (9 – 94), *ġerebåv'a* "Karabağ'a" (9 – 137), *båvmız* "bağımız" (15 – 32), *ġåvrardıla* "kavururlardı" (21 – 20).

[28] Ahundov, Ağamusa Ağası Oğlu; **Azerbaycan Dilinin Fonetikası,** Bakı 1983, s. 62.

Bununla birlikte *å* ünlüsü Balov, Kuşçu ve Kehriz köylerinde ilk hecede görülür. Ancak bu yuvarlaklaşma herhangi bir sebebe bağlanamamıştır: *ålırdı* (28 – 62), *åyrı* (21 – 1), *yåğı* (9 – 9).

1. 1. 1. 4. ā ünlüsü: Urmiye ağızlarında *ā* ünlüsü genellikle *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda ortaya çıkar: *vā* "var" (3 – 89), *ġādaşığ* "kardeşiz" (51 – 40), *nahā* "öğle yemeği" (47 – 8), *olādan* "onlardan" (55 – 25).

Bu ünlü ayrıca *ğ* ve *n* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *dāılıtdı* "dağılmış" (14 – 45), *ā seġġeller* "yaşlılar" (49 – 30), *sā* "sağ" (25 – 24), *ġeynatānı ġeynananı évine* "kaynatanın kaynananın evine" (17 – 3). *ā* ünlüsü benzer şekilde Azerbaycan ağızlarında da görülür.[29]

ā ünlüsü, çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *xanımnādan* "hanımlardan" (47 – 64), *tanışlādan* (49 – 19), *uşaxlāı* (37 – 74), *yaslā* "yaslar" (47 – 11), *buynuzlāıṇ* (40 – 29).

ā ünlüsü, çokluk üçüncü şahıs ekindeki *r* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *aparıtdılā* "götürmüşler" (9 – 158), *sourardılā* "savururlardı" (8 – 83), *oynardılā* (51 – 23), *yığıllā* (62 – 29).

Bu ünlü, ikinci ve sonraki açık hecelerde bulunan *ı* ve *i* ünlülerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *ġāpsına* (2 – 42), *tānsalar* "tanısalar" (40 – 84), *toylārmızda* (21 – 2), *bāğna* (29 – 52), *orāğnan* (25 – 30), *ġārnı* (27 – 272), *sulārmız* (46 – 6), *yārya* "yarıya" (1 – 91), *sahābmız* (42 – 5), *ġālram* "kalıyorum" (42 – 14).

ā ünlüsü şu örnekte hece düşmesi sonucunda gerçekleşir: *ġavāca* < ġabağıca "önü sıra, önünde" (9 – 23).

1. 1. 1. 5. å̊ ünlüsü: *a* ile *o* arası, uzun bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında dudak ünsüzü *v*'nin düşmesinden dolayı ortaya çıkar: *ġå̊zurdı* < ḳavza- "kaldırıyordu" (9 – 86).

---

[29] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 24'te *yānda, bırān, hāsı, āş, āz, ārı.*

1. 1. 2. e ünlüsü ve çeşitleri: (é, ȅ, ê, ē)

1. 1. 2. 1. e ünlüsü: Ön damaktan çıkan geniş ve düz bir ünlüdür: *mene* (14 – 30), *bilexere* (63 – 39), *gelin* (64 – 70). Bu ünlü, Azerbaycan Türkçesinde ön damakta çıkan ünlüler arasında en açık olanıdır. Bu ünlünün söylenişi sırasında dil bütünü ile ileri verilir, dilin ucu alt dişlerin uçlarına dokunur. Azerbaycan ağızlarında özellikle Güney Grubu ağızlarında *e* ünlüsünün daha açık söylenmesi dikkat çeker.[30]

1. 1. 2. 2. é ünlüsü: Türkçenin ilk yazılı eserleri olan Yenisey Yazıtları ve Orhun Abideleri'yle birlikte varlığına dikkat çekilen *é* ünlüsü[31] bugün Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde fonemik değere sahip bir ünlü konumundadır. Bununla birlikte *é* ünlüsü Anadolu ağızlarının neredeyse tamamında kullanılmaktadır.[32] Azerbaycan Türkçesinde orta damaktan çıkan bu sesi çıkarmak için, dil ucu azıcık geri çekilir ve dilin kendisi ise biraz yukarı kalkar. Dilin kalkma derecesi *i* ünlüsüne göre oldukça aşağı, *e* ünlüsüne göre biraz yukarı olur.[33]

Bu ses *e* ile *i* arası yarı geniş, yarı dar, düz ve ince bir ünlüdür. Urmiye ağızlarında *é* ünlüsü genellikle kelime köklerinde, bazen de şimdiki zaman çekiminde görülür: *béş* (66 – 32), *vérerik* (57 – 49), *déyelle* (63 – 22), *yére* (63 – 52), *gétdim* (39 – 97), *çıxér* (18 – 44), *ġoyéller* (22 – 33), *gédér* (24 – 60), *köçéy* "göçüyor" (60 – 13).

Urmiye ağızlarında birtakım sebeplerle ortaya çıkan *e* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 2. 3. ȅ ünlüsü : *e* ile *ö* arası yarı yuvarlak, yarı düz, yarı geniş ve ince bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında yuvarlaklaştırıcı dudak ünsüzü *v*'nin bulunduğu kelimelerde meydana gelir: *sȅvdile* (19 – 5), *ȅvnün* "evinin" (29 – 19).

1. 1. 2. 4. ê ünlüsü: Uzun *é* ünlüsüdür. Urmiye ağızlarında *é* ünlüsünün uzaması genellikle fiillerin şimdiki zamanla çekimleri esnasında görülür. Çekim sırasında ekteki yahut fiil kökündeki *é* ünlüsü, şimdiki zaman ekinde bulunan *r* ünsüzünün veya şimdiki zaman

---

[30] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 20.
[31] Tekin, Talat; **Orhon Türkçesi Grameri,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, (hzl. Mehmet Ölmez), Ankara 2000, s. 48.
[32] Korkmaz, Zeynep; **Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik),** TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 5.
[33] Ahundov, Ağamusa Ağası Oğlu; **Azerbaycan Dilinin Fonetikası,** s. 47.

ekinin tamamıyla düşmesi sonucunda uzamaktadır:[34] *vérê* "veriyor" (42 – 66), *salêdile* "salıyorlardı" (20 – 18), *istê* "istiyor" (35 – 40), *yê* "yiyor" (48 – 67), *dêy* "diyor" (24 – 129), *dêydile* "diyorlardı" (15 – 28).

Fiillerin, öğrenilen geçmiş zamanla çekimlerinde *l* ve *r* ünsüzlerinin düşmesiyle *ê* ünlüsü ortaya çıkar: *vêple* "vermişler" (35 – 41), *gêpler* "gelmişler" (27 – 165).

ê ünlüsü, teklik üçüncü şahıs iyelik eki ve yardımcı ses *i* ünlüsünün düşmesiyle görülür: *évne* "evine" (20 – 48), *yêrmiz* "yerimiz" (50 – 35).

hayır < Ar. xayr kelimesinde ünsüz düşmesi sonucunda *ê* ünlüsü meydana gelir: *xêr* (60 – 21), *xêy* (28 – 47).

ê ünlüsü, Arapça kökenli kelimelerde ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *fêlen* < Ar. fiʿlen (42 – 8), *nêmet* < Ar. niʿmet (40 – 48), *şêr* < Ar. şiʿr (28 – 85). *ê* ünlüsü, benzer şekilde Azerbaycan ağızlarında da görülür.[35]

ê ünlüsü, kelime sonunda *r* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *yê* "yer" (49 – 19), *vê* "ver" (47 – 77).

1. 1. 2. 5. ē ünlüsü: Uzun *e* ünlüsüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

Çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda bir önceki *e* ünlüsü uzar: *şiynilēden* "tatlılardan" (50 – 24), *böyühlēin* (29 – 34), *özǵelē* (47 – 9).

---

[34] Rüstemov, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** Bakı 1955, s. 17'de *yêr, dêr;* Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** Bakı 1962, s. 15'te *dêr;* Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** TDK Yayınları. Ankara 2002, s. 55, 56*;* Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 154'te *dêy, pişîr.*

[35] Rüstemov, R. E.; **age.,** s. 17'te *êtibar, êtiraz;* Rüstemov, R. E.; **Guba Dialekti,** Bakı 1961, s. 18'de *êtibar, êtiraz.*

ē ünlüsü, çokluk üçüncü şahıs ekindeki *r* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *bölellē* (40 – 85), *geliplē* (32 – 21), *geldilē* (67 – 13), *diyellē* (9 – 87), *ǵetirerdilē* (47 – 17), *görsetmezdilē* (51 – 29).

Kelimenin aslında bulunan *r* ünsüzünün düşmesiyle *ē* ünlüsü meydana gelir: *nefēdiĥ* < Ar. nefer "neferdik" (14 – 23), *şehēden* < Far. şehr "şehirden" (52 – 55), *mēzlerde* < Far. merz "sınırlarda" (10 – 35).

ē ünlüsü, geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinde bulunan *r* ünsüzünün düşmesi sebebiyle ortaya çıkar: *gelēdile* (55 – 40), *élēdile* (55 – 10), *gédēdix* (66 – 31), *diyēdile* (73 – 47), *gēli* "geliyor" (9 – 132).

Teklik birinci ve ikinci şahıs zamirlerine ilgi hâli eki geldiğinde hece düşmesi meydana gelir ve bunun sonucunda *e* ünlüsü uzar: *mēm* "benim" (28 – 356), *sēn* "senin" (38 – 21). *ē* ünlüsünün bu şekilde gerçekleşmesi Azerbaycan ağızlarında da yaygındır.[36]

ē ünlüsü, ayrılma hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir: *öhdesinnē* "uhdesinden" (47 – 10).

ē ünlüsü, *l* ünsüzünün düşmesinden dolayı gerçekleşir: *gēmişem* "gelmişim" (37 – 43), *dēyi* "değil" (55 – 28).

Hece kaynaşması sonucunda *ē* ünlüsü ortaya çıkar: *dēldi* "değildi" (66 – 30), *éliyecēx* (73 – 61), *démēn* "demeyin" (73 – 74).

Arapça kökenli kelimelerde *h* ünsüzünün düşmesi sonucunda *ē* ünlüsü meydana gelir: *ġēfe* < Ar. ḳahve (23 – 3), *tēsil* < Ar. tahsil (28 – 21), *mēşur* < Ar. meşhūr (1 – 84), *ē* ünlüsü, *h* ünsüzünün düşmesiyle Azerbaycan ağızlarında da ortaya çıkar.[37]

---

[36] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 25'te *mēm, sēn, mēnki, sēnki;* Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 14'te *mēm, sēn;* Rüstemov, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, *s.* 16'da *mēm, mēn, sēn;* İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti,** Bakı 1968, s. 8'de *mēm, sēn;* Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 72'de *mēm.*

[37] İslamov, Musa; **age.,** s.8'de *şēr, tēr, vēşi;* Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** C. 1, Bakı 1967, s. 9'da *pēlivan, tēsil, vēşiliĥ.*

ē ünlüsü hem alınma hem de Türkçe kelimelerin ikinci ve sonraki açık hecelerinde bulunan *i* ünlüsünün düşmesinden sonra görülür: *hēmşe* < Far. hemîşe "her zaman" (33 – 77), *bēzsi* < Ar. baʿzı "bazısı" (22 – 36), *ġēlni* "gelini" (2 – 40), *türkiyēlni* "Türkiyeli'yi" (52 – 99), *dēller* "deliler" (43 – 12).

Arapça kökenli kelimelerde, ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle Urmiye ağızlarında *ē* ünlüsü ortaya çıkar: *yēni* < Ar. yaʿni (13 – 14), *tēyin* < Ar. taʿyin (19 – 41), *dēvet* < Ar. daʿvet (27 – 81), *bēzen* < Ar. baʿzen (61 – 42), *tērif* < Ar. taʿrif (28 – 182), *mēlum* < Ar. maʿlum (38 – 13). *ē* ünlüsü, alınma kelimelerde Azerbaycan ağızlarında da bulunur.[38]

1. 1. 3. ı ünlüsü ve çeşitleri: (í, ĭ, ī)

1. 1. 3. 1. ı ünlüsü: *ı* ünlüsü, bir art damak sesidir. Bu ünlünün söylenişi esnasında dil geri çekilir, çene ve dudak hemen hemen hareketsiz durumda kalır. *ı* ünlüsünün uzunluğu diğer ünlülere göre daha kısadır: *altı* (10 – 5), *ġaldı* (16 – 2), *çıxardı* (45 – 16).

Türkçede *ı* ünlüsü, normalden daha kısa bir ünlü olduğu için kendi başına bir ses olma potansiyeline tam olarak sahip değildir. Bu yüzden *ı* ünlüsü, tek başına heceyi taşıyamaz ve yerini çoğu zaman *i* ünlüsüne bırakır.[39]

Urmiye ağızlarında *ı* ünlüsünün diğer çeşitleri ise şunlardır:

1. 1. 3. 2. í ünlüsü: Yarı kalın, yarı ince, düz, dar ve *ı* ile *i* arasında kalan bir sestir. Urmiye ağızlarında *í* ünlüsü, genellikle inceltici ve kalınlaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle ortaya çıkar: *ġonşíyä* "komşuya" (9 – 158), *éleríx* (33 – 71), *diyeríx* (52 – 17), *oyníya* (64 – 83).

Kehriz ve Gecin köylerinde *í* ünlüsünün kelime köklerinde ve ilk hecede kullanılması dikkat çeker: *bíz* "biz" (20 – 29), *bíldığıme* "bildiğime" (33 – 64), *bízım* "bizim" (20 – 39).

---

[38] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 25'te *menfēt, vēde, mērfet, bēzen.*
[39] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 55, 80.

1. 1. 3. 3. ĭ ünlüsü: Bilindiği gibi *ı* ünlüsü, ünlüler arasında en kısa olanıdır ve bu sebeple düşmeye meyillidir. Kaybolmak üzere olan *ĭ* ünlüsü ise *ı* ünlüsüne nispetle daha da kısa boğumlanır.

ĭ ünlüsü Azerbaycan ağızlarından Guba ağzında üçüncü ve sonraki açık hecelerde, eklerde görülür.[40] Bu ünlü, Urmiye ağızlarında da aynı şekilde ilk heceden sonraki vurgusuz kalan açık hecelerde akıcı ve sızıcı *n, r, y* ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *zamanĭ* (22 – 21), *mallalarĭmız* (27 – 154), *oynĭya* (27 – 120).

Garalar köyünde *ĭ* ünlüsü vurgusuz kalan görülen geçmiş zaman ekinde ortaya çıkar: *saxlārdĭla* (29 – 66), *oturardĭla* (29 – 72).

1. 1. 3. 4. ī ünlüsü: Urmiye ağızlarında *ī* ünlüsü genellikle konuşma esnasındaki anlatım tarzından kaynaklanan örneklerde görülür: *olmadī* (9 – 58), *döyerīx* (25 – 7), *vardī* (47 – 60).

ī ünlüsü şu örnekte ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelir: *mīnkıydı* "bununkiydi" (50 – 26).

1. 1. 4. i ünlüsü ve çeşitleri: (ị, î)

1. 1. 4. 1. i ünlüsü: Düz, dar ve ince bir sestir: *ġebir* (55 – 14), *toyi* (47 – 4), *başıyi* "başını" (24 – 61). *i* ünlüsünün söylenişi esnasında; dil bütünü ile ileri gider, dilin ön ve orta kısmı damağa doğru kalkar, yumuşak damak burun boşluğunun yolunu tutar. Bu ünlü, Azerbaycan Türkçesinde kelime başında *a* ünlüsünden sonra en çok kullanılan ünlüdür.[41]

Urmiye ağızlarında *i* ünlüsünden gelişen iki ünlü daha vardır:

1. 1. 4. 2. î ünlüsü: Uzun *i* ünlüsüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında kelime sonunda *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bî* "bir" (24 – 12), *gelî* "geliyor" (24 – 85).

---

[40] Rüstemov, R. E.; **Guba Dialekti,** s. 20'de *atdarĭmız, uşağlarĭna.*
[41] Ahundov, Ağamusa Ağası Oğlu; **Azerbaycan Dilinin Fonetikası,** s. 27.

Vurgusuz kalan ikinci açık hecedeki *i* ünlüsünün düşmesiyle *î* ünlüsü meydana gelir: *bîrne* "birine" (70 – 11).

getir- fiili, şimdiki zamanda çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde hece düşmesi sonucunda *î* ünlüsü ortaya çıkar: *getîğ* "getiriyoruz" (47 – 44), *ġetîriğ* "getiriyoruz" (47 – 44).

1. 1. 4. 3. ị ünlüsü: Normal *i* ünlüsünden gelişen, ondan daha kısa sürede boğumlanan ve kaybolmak üzere olan *i* ünlüsüdür.

Bu ünlü, Urmiye ağızlarında genellikle ortadaki açık hecelerde akıcı ve sızıcı *l, r* ile *s* ünsüzlerinin yanında vurgusuz kaldığı zaman görülür: *ġērịbedi* "gariptir" (42 – 50), *bilesịne* "ona" (27 – 137), *getirerdịler* (27 – 118), *gēlịni* (27 – 118).

1. 1. 5. o ünlüsü ve çeşitleri: (ó, ō)

1. 1. 5. 1. o ünlüsü: Art damakta boğumlanan *o* ünlüsü, kalın ve yuvarlaktır. Bu ünlünün söylenişi sırasında dilin ortası yukarı kalkar ve geriye doğru çekilir: *çoban* (1 – 203), *ġohun* "kavun" (51 – 8), *ona* (52 – 73).

Urmiye ağızlarında *o* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 5. 2. ó ünlüsü: *o* ile *ö* arası yarı kalın, yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında az görülür: *dónsün* "dönsün" (21 – 30), *hórmetli* "hürmetli" (7 – 9).

1. 1. 5. 3. ō ünlüsü: Azerbaycan ağızlarının genelinde[42] ve Urmiye ağızlarında *ō* ünlüsü, *v* ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelir. Fakat bu *v* ünsüzü birden düşmez; kendisinden önceki düz *a* ve *e* ünlülerini yuvarlaklaştırdıktan sonra düşer: *şōġunu* < Ar. şevḳ "şavkını" (1 – 185), *ōçu* "avcı" (1 – 96), *dōlet* < Ar. devlet (18 – 45), *pilōun* "pilavın" (40 – 24), *ōlat* < Ar. evlād (24 – 38), *balō* "Balov" (27 – 1), *nōruz* < Far. nev-rūz (27 – 199), *dōran* < Ar. devrān (21 – 30), *cōher* < Ar. cevher (44 – 4), *gōher* < Far. gevher (58 – 75), *ōliya* < Ar. evliyā (19 – 45), *dōre* < Ar. devre (25 – 32), *ġōza-* < ḳavza- (41 – 29), *zınġırō* < Far. zıngırov "zil" (1 – 218).

[42] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 15'te *Nōruzeli, bizō, cōher.*

ō ünlüsü şu kelimede *ġ* ünsüzünün sızıcılaşıp *v* olmasından sonra gerçekleşen hece düşmesi sonucunda ortaya çıkar: *ġırō* < ET: ḳırāġu "kırağı ayı" (4 – 12).

ō ünlüsü, teklik üçüncü şahıs zamirinden sonra gelen ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesi sonucunda görülür: *ōuṇ* "onun" (9 – 19).

Kelime kök ve gövdelerindeki *l, n, r, y, x* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda *ō* ünlüsü ortaya çıkar: *ōsa* "olsa" (29 – 32), *ġōxur* "korkuyor" (52 – 95), *ġōmur* "koymuyor" (65 – 29), *yō* "yok" (8 – 11), *ōdan* "ondan" (39 – 26).

ō ünlüsü bazı kelimelerde ikinci açık hecedeki *u* ünlüsünün düşmesiyle meydana gelir: *ġōvrardılar* "kavururdular" (2 – 67), *tōymuzdu* (67 – 2), *ōlnurdi* (70 – 10).

1. 1. 6. ö ünlüsü ve çeşitleri: (ȫ)

1. 1. 6. 1. ö ünlüsü: Ön damaktan çıkan yuvarlak bir sestir. Bu sesin söylenişi esnasında çene yarı açık, yarı dar durumdadır; dil ise bütünüyle ileri verilir: *tökül* (31 – 12), *gözel* (33 – 38).

Urmiye ağızlarında *ö* ünlüsünün bir çeşidi daha bulunmaktadır:

1. 1. 6. 2. ȫ ünlüsü: Bu ünlü, Urmiye ağızlarında içinde *v* ünsüzü bulunan kelimelerde ortaya çıkar. Kelimelerde yer alan *v* ünsüzü öncelikle yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırır ve daha sonra düşmek suretiyle yuvarlaklaştırdığı ünlünün uzamasına sebep olur: *dȫlet* < Ar. devlet (42 – 7), *dȫre* < Ar. devre "çevre, civar" (43 – 13), *kȫşen* < kevşen "sınır, çevre" (1 – 141).

Ayın (ع) ünsüzü ile kullanılan Arapça kökenli kelimelerde, ayın ünsüzünün düşmesi sonucunda ünlü uzaması gerçekleşir. Ayrıca bu kelimelerde bulunan dar ünlüler, dudak ünsüzünün yanında yuvarlaklaşır: *mȫmin* < Ar. muʿmin (47 – 125), *mȫteber* < Ar. muʿteber (62 – 55).

gör- fiili, şimdiki zamanda çokluk ikinci şahısla çekimlendiğinde hece düşmesi sonucunda *ō* ünlüsü meydana gelir: *gōrsüz* "görüyorsunuz" (15 – 16). Bu fiilin şimdiki zamanla çekiminde meydana gelen *ō* ünlüsü, Azerbaycan ağızlarından Nuha ağzında da yer alır.[43]

özümüz kelimesinde ikinci açık hecedeki *ü* ünlüsünün düşmesiyle *ō* ünlüsü ortaya çıkar: *ōzmüz* (47 – 48).

ō ünlüsü bazı kelimelerde *h ve r* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *şōret* < Ar. şuhret (8 – 2), *dōdü* "dördü" (69 – 10).

Şu örnekte *ō* ünlüsü hece düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bōyi* "büyüğü" (5 – 62).

1. 1. 7. u ünlüsü ve çeşitleri: (ú, ĩ, ū)

1. 1. 7. 1. u ünlüsü: Dar ve yuvarlak bir ünlüdür. Diğer art damak ünlülerinde olduğu gibi *u* ünlüsünün söylenişinde de dil, bütünüyle geri çekilir ve dilin arka kısmı yumuşak damağa doğru kalkar: *durub* (7 – 23), *ġucağına* (40 – 88).

Urmiye ağızlarında *u* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 7. 2. ú ünlüsü: Yarı kalın, yarı ince, yuvarlak ve dar bir ünlüdür. Bu ünlü, Urmiye ağızlarında *u* > *ü* yahut *ü* > *u* değişmelerinin ara merhalesini temsil eder. İnceltici ve kalınlaştırıcı seslerin etkisiyle meydana gelir: *dúrun* (48 – 21), *yúyerıx* "yıkarız" (20 – 37), *húrmetder* "hürmetler" (17 – 13), *sürrúx* "sürüyoruz" (25 – 5).

1. 1. 7. 3. ĩ ünlüsü: Yarı yuvarlak, yarı düz, kalın ve dar, *u* ile *ı* arası bir ünlüdür. Urmiye ağızlarında *ĩ* ünlüsü, Eski Oğuz Türkçesinde düz ünlülü olan eklerde ünlü benzeştirmesi sonucunda görülür: *onĩ* (1 – 148), *çoxĩ* (31 – 5), *oldĩ* (9 – 58).

[43] İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti,** s. 10'da *gōrem, gōrsen, gōr.*

ĩ ünlüsü şu örneklerde dudak ünsüzünün yanında ortaya çıkar: *yĩvala* “yığalar” (9 – 150), *çĩvadılla* “çıkartıyorlar” (16 – 18).

1. 1. 7. 4. ū ünlüsü: Bu ünlü, Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman çekiminde ve kelime ortasında *r* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *olū* “oluyor” (29 – 84), *oxū* “okuyor” (47 – 47), *yumūta* (64 – 50).

1. 1. 8. ü ünlüsü ve çeşitleri: (ỉ, ū̃)

1. 1. 8. 1. ü ünlüsü: Ön damak sesidir. Çenenin dar, dudakların yuvarlak şekilde olmasıyla meydana gelir. *ü* ünlüsünün söylenişi esnasında; dudaklar büzüşerek öne doğru gider, ağız boşluğu genişler ve dilin arka kısmı yumuşak damağa doğru geriler.

Urmiye ağızlarında *ü* ünlüsünün diğer çeşitleri şunlardır:

1. 1. 8. 2. ỉ ünlüsü: Yarı yuvarlak, yarı düz, ince ve dar, *ü* ile *i* arasında bir sestir. Urmiye ağızlarında bu ünlü, Eski Oğuz Türkçesinde düz ünlülü olan eklerde ünlü benzeştirmesi sonucunda görülür: *günỉ* (45 – 15), *özümüzỉ* (20 – 39), *ölmüşdỉ* (8 – 40), *döyüdỉ* “değildi” (50 – 38).

ỉ ünlüsü, Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan ilgi hâli ekinde düzleşme eğilimi sonucunda ortaya çıkar: *çöreyỉn* (8 – 54), *senỉn* (8 – 58).

1. 1. 8. 3. ū̃ ünlüsü: Bu ünlü, Arapça kökenli bir kelimede ayın (ع) ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelir: *mū̃teber* < Ar. muʿteber (27 – 197).

Ünlüler Tablosu

Düz Ünlüler							
	Geniş	Geniş-Uzun	Yarı Geniş	Yarı Geniş -Uzun	Dar	Dar-Uzun	Dar-Kısa
Kalın	a	ā			ı	ī	ĭ
Yarı Kalın	ä				í		
İnce	e	ē	é	ê	i	î	ị
Yarı Düz Yarı Yuvarlak Ünlüler							
Kalın	å	ǻ			ĩ		
İnce	ẻ				ỉ		
	Yuvarlak Ünlüler						
Kalın	o	ō			u	ū	
Yarı Kalın	ó				ú		
İnce	ö	ȫ			ü	ǖ	

1. 2. Asli Uzunluklar

Asli uzunluklar, Türk dilinin kadim zamanlarına aittir. Eski Türkçede, fonemik değere sahip uzun ünlülerin bulunduğu bilinmektedir.[44] Eski Türkçenin mirası olarak bugün o uzun ünlüler; Türkmen, Yakut ve Halaç Türkçelerinde düzenli olarak kullanılmaktadır.

Asli uzunluklar ayrıca Kaşkay ve Aynallu ağzında;[45] Azerbaycan ağızlarından Karabağ, Nuça (Uharıbaş ağzı), Guba ve Kazah ağzına bağlı Dmanisi ağzında; Afganistan Avşarlarının ağzında[46] ve Anadolu ağızlarından Batı Grubu ağızlarında yer almaktadır.[47]

---

[44] Tuna, Osman Nedim; "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", **TDAY Belleten**, Ankara 1960, s. 213-282; Tekin, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, (hzl. Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, Ankara 1995, s. 86-97.

[45] Kowalski, Tadeusz; **Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äınallu-Dialekt aus Südpersien,** Nakladem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1937, s. 55.

[46] Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; "Das Aserbeidschanische", **Philologiae Turcicae Fundamenta,** (ed. Jean Deny et al.), Wiasbaden 1959, s. 284; Tekin, Talat; **age.,** s. 57.

[47] Korkmaz, Zeynep; "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 2, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 123-127; Gülsevin, Gürer; **Uşak İli Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 15-16.

Urmiye ağızlarında tespit edilen asli uzunlukların genellikle geniş ünlüler üzerinde (*e* ve *a*) ve ilk hecede görülmesi dikkat çeker. Bu seslerin bulunduğu hecelerde çoğu kez hafif bir vurgu hissedilmektedir. Söz konusu durum, Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzı için de geçerlidir.[48] Urmiye ağızlarında asli uzunluklar şu kelimelerde görülür: *āt* "ad" (62 – 23), *vār* "var" (47 – 73), *ġāḷıram* "kalıyorum" (46 – 13), *çāğrırdıla* "çağırıyorlardı" (70 – 7), *yārımdı* "yarımdır" (16 – 3).

Urmiye Ağızları	Eski Türkçe	Kaşkay Ağzı	Aynallu Ağzı	Afganistan Avşarları Ağzı	Uşak İli Ağızları	Türkmen Türkçesi
āt (62 – 23)	*āt*	*ād*				*āt*
vār (47 – 73)	*bār*	*vār*	*vār*		*vārlık*	*bār*
ġāḷıram (46 – 13)	*ḳāl-*	*kāl-*	*kāl-*	*kāl-*	*gāl-*	*gāl-*
çāğrırdıla (70 – 7)		*çāğır-*				*çāğır-*
yārısi (42 – 50)	*yārim*					*yār-*

[48] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 58.

1. 3. İkiz Ünlüler

İkiz ünlüler, çeşitli sebeplerle yan yana gelmiş ünlülerin tek bir nefeste veya aynı hecede söylenmesiyle meydana gelir.[49] Oğuz grubu ağızlarında ikiz ünlüler, daha çok, kimi ünsüzlerin eriyip kaybolmalarından sonra ortaya çıkar. İkiz ünlüler, ayrı bir hece meydana getirmez. Urmiye ağızlarında; eşit ikiz ünlüler, alçalan ikiz ünlüler ve yükselen ikiz ünlüler olmak üzere üç tür ikiz ünlü vardır.

1. 3. 1. Eşit İkiz Ünlüler: Her iki ögesindeki ünlünün ve boğumlanma sürelerinin eşit olduğu ikiz ünlülerdir. Urmiye ağızlarında, düşen ünsüzlerin yanlarındaki ünlülerin birçoğu aynı cinsten değildir; fakat bu ünlüler daha sonra ünlü benzeştirmeleriyle veya yanlarındaki kalınlaştırıcı ve inceltici ünsüzlerin etkisiyle eşit ikiz ünlü hâline gelir.

Urmiye ağızlarında tespit edilen eşit ikiz ünlüler şunlardır:

aa: Urmiye ağızlarında *aa* ikiz ünlüsü genellikle *ğ, h, l, r, y* ünsüzlerinin düşmesinden dolayı meydana gelir: *yaamnan* "yarımdan" (47 – 71), *apaardıla* "götürürlerdi" (35 – 36), *bılaa* "bunlara" (50 – 12), *gelecaax* "geleceğiz" (20 – 20), *almıyacaax* (74 – 25), *aalla* "alırlar" (70 – 42), *saabinan* "sahibiyle" (67 – 13).

Bu ikiz ünlü, kelime ortasında *n* ünsüzü ile çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda ortaya çıkar: *oraan* "oranın" (30 – 33), *äyraan* "ayranın" (27 – 273), *zamaan* "zamanın" (47 – 81), *yaanda* "yanında" (51 – 35), *addaannan* "adlarından" (37 – 80), *babalaamız* (39 – 13), *olaan* "onların" (33 – 45).

Bu ikiz ünlü, Arapça kökenli kelimelerde ayın (ع) ünsüzünün düşmesinden sonra gerçekleşir: *camaat* < Ar. cemāʿāt (41 – 30), *saad* < Ar. < *s*āʿat (52 – 73), *faaliyet* < Ar. faʿāliyet (27 – 243).

ee: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü genellikle *h, l, n, r, y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *häci xeel* "Hacı Halil" (37 – 59), *dee* "tane" (42 – 61), *geele* "geleler" (35 – 7), *deeldi* "değildi" (8 – 80), *neesin* "nenesini" (35 – 42), *meseem* "mesela"

[49] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1944, s. 42.

(67 – 10), *teer* < AzTü. teher (10 – 28), *teefin* “tarafın” (49 – 71), *seersi* (22 – 11), *geeb* “gelip” (74 – 4), *éleex* “ederiz” (67 – 28), *ġeyteerix* (74 – 22), *gédeceeĥ* (14 – 41), *diyeex* “deriz” (58 – 65), *göndeerdile* (70 – 8).

ee ikiz ünlüsü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzü ile çokluk ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda görülür: *menteġeen* “mıntıkanın” (27 – 222), *géceen* (9 – 22), *hereen* “her birinin” (72 – 11), *urmiye’en* (3 – 19), *üzleeni* “yüzlerini” (1 – 50), *şöhretdeernin* “soyadlarının” (42 – 43), *miyveleennen* (34 – 6), *elleende* (61 – 28), *çöreĥleen* (9 – 56), *évleene* (25 – 1).

Bu ikiz ünlü, şahıs zamirleri ilgi hâli ekiyle kullanıldığı zaman, *n* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *seen* “senin” (9 – 159), *meem* “benim” (47 – 81).

Bu ikiz ünlü, Arapça kökenli kelimelerde ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *menfeed* < Ar. menfaʿat (42 – 28), *meellim* < Ar. muʿallim (28 – 60).

ee ikiz ünlüsü şu örnekte kelime ortasında *i* ünlüsünün düşmesiyle meydana gelir: *geelnin* “gelinin” (9 – 109).

éé: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *r* ve *y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *déé* “diyor” (9 – 169), *yéélle* (8 – 51), *béérdile* “verirlerdi” (15 – 2), *élééple* “yapmışlar” (24 – 55), *xéé* “hayır” (51 – 38).

Bu ikiz ünlü, Arapça kökenli kelimede ayın (ع) ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *şéér* < Ar. şiʿr (1 – 1).

ıı: Urmiye ağızlarında *ıı* ikiz ünlüsü, ilgi hâli eklerindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir: *ġéynatasıın* (6 – 39), *mıınkin* “bununkini” (9 – 39), *beyramıı* “bayramını” (47 – 40).

ii: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *l, r, y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda görülür: *diidi* “değildi” (41 – 9), *éliim* “edeyim” (48 – 11), *biiysiz* “biliyorsunuz” (30 – 2), *getiidile* (47 – 16), *diirdiler* (27 – 269), *bii* “biri” (47 – 73), *birbiine* (5 – 35).

ii ikiz ünlüsü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle de ortaya çıkar: *çarşembesiin* (27 – 222), *biriin* (5 – 15), *biysiin* "birisinin" (42 – 61).

oo: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü, *r* ünsüzü ile ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir: *tirextoom* "traktörüm" (67 – 33), *oon* "onun" (25 – 2).

öö: Urmiye ağızlarında *oo* ikiz ünlüsü, kelime ortasında *y* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bööĥ* "büyük" (65 – 19).

uu: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *m, r, y* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar: *ġoxuumuzun* "akrabamızın" (9 – 133), *yuulla* "yıkıyorlar" (14 – 54), *suu* "suyu" (39 – 17), *otuuru* "oturuyor" (70 – 41).

Bu ikiz ünlü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir: *buun* (3 – 91), *hamısuun* "hepsinin" (62 – 67).

üü: Urmiye ağızlarında *üü* ikiz ünlüsü *n* ve *r* ünsüzlerinin düşmesiyle orta çıkar: *mülküün* (42 – 13), *ġötüürüĥ* (2 – 40).

1. 3. 2. Alçalan İkiz Ünlüler: Yan yana kalan ünlülerden ikinci ünlünün daha dar ve süreksiz olduğu ikiz ünlülerdir.[50]

Urmiye ağızlarında tespit edilen alçalan ikiz ünlüler şunlardır:

** aı:** Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *r, n* ve *y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *adamnaın* (9 – 19), *ġoltuxlaına* (9 – 91), *dallaında* (9 – 147), *uşaxlaı* (16 – 4), *zatdaı* "zatları" (50 – 5), *davaın* "davarın" (14 – 60), *olaı* "onları" (36 – 11), *bulaın* (37 – 48), *sufŕaın* (30 – 13), *almaın* "elmanın" (14 – 18), *dolaılla* (9 – 148), *bırdaıx* (14 – 1), *apacaıx* (63 – 34), *ġoyacaıx* (18 – 56), *axataıram* "arıyorum" (9 – 70). Benzer örnekler, Salmas ağzında da bulunmaktadır.[51]

---

[50] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 43.
[51] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 77'de *mollaın yana, astanaın ağzında, adamlaın, olaı, ağaın.*

eı: Urmiye ağızlarında *eı* ikiz ünlüsüne *n* ve *r* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda rastlanır: *gedeıx* (29 – 23), *érmeıleen* "Ermenilerin" (58 – 30), *éleıx* (59 – 33), *meım* (9 – 26).

ei: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü *l, n, r* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda gerçekleşir: *ġısmetdei* "kısmetleri" (29 – 17), *eğdlein* (2 – 14), *bezlei* (60 – 37), *ġédeiğ* "gideriz" (47 – 38), *içeiye* (51 – 28), *eĥseiyet* (37 – 53), *geirem* (63 – 16), *geini* (57 – 25), *meim* (9 – 26), *xānevādei* "aileyi" (31 – 30).

Bu ikiz ünlü, Azerbaycan ağızlarından genellikle Doğu Grubu ağızlarında[52] *y* ünsüzünün; Kars ili ağızlarından Azeri ve Terekeme ağızlarında[53] ise *y, n, ğ, g, h* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar.

ou: Urmiye ağızlarında *ou* ikiz ünlüsü *n, r, v, y* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar: *oun* (9 – 104), *souğ* "soğuk" (29 – 59), *ġoulla* "koyuyorlar" (50 – 18), *sourardığ* "savururduk" (25 – 35), *ġourması* "kavurması" (46 – 34), *souşdum* (58 – 102). Benzer örnekler, Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu ağızlarında da tespit edilmiştir.[54]

öü: Azerbaycan ağızlarında[55] kelime ortasında genellikle *v,* bazen de *y* ünsüzünün düşmesiyle görülen bu ikiz ünlü; Urmiye ağızlarında da benzer şekilde *l, r, v, y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *çöürülle* "çeviriyorlar" (31 – 30), *böüyende* "büyüyünce" (45 – 6), *göüsen* (55 – 33), *öülere* "ölülere" (64 – 40).

1. 3. 3. Yükselen İkiz Ünlüler: Yan yana bulunan iki ünlüden birincisinin, ikinci ünlüye göre daha dar ve süreksiz olarak söylendiği ikiz ünlülerdir.[56]

Urmiye ağızlarında tespit edilen yükselen ikiz ünlüler şunlardır:

---

[52] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 37'de *elei, belei, külei.*
[53] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 64'te *deir, séin, şei, deif.*
[54] Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 12'de *touz, houz, oux, ġourma.*
[55] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 36'da *cöüz, söüd, söüt, döürdüĥ, öüd.*
[56] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 42.

ée, ie: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlüler, *r* ve *y* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda meydana gelir: *yiem* (9 – 87), *déer* "der" (4 – 16), *éléem* (58 – 15), *dierdıx* (29 – 67), *getieydile* (3 – 36), *pişierdi* (47 – 61), *bilmiem* "bilmiyorum" (69 – 4).

ıa: Urmiye ağızlarında *ıa* ikiz ünlüsü, *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir: *bıa* "bura" (39 – 1).

ua: Bu ikiz ünlü, Azerbaycan ağızlarında *v* ve *y* ünsüzlerinin düşmesi neticesinde gerçekleşir.[57] Urmiye ağızlarında tespit edilen örneklerde de *ua* ikiz ünlüsü, *v* ve *y* ünsüzlerinin düşmesiyle ortaya çıkar: *suarardıla* "suvarırlardı" (8 – 91), *yuax* "yıkayalım" (9 – 68). Benzer örnekler, Salmas ağzında da ortaya çıkmıştır.[58]

oa: Bu ikiz ünlü, Urmiye ağızlarında *v* ile *y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelir: *ġoarıx* "koyarız" (42 – 65), *ġoalaġaşdı* "ḳovalakaçtı, oyun ismi" (1 – 57). *oa* ikiz ünlüsü benzer şekliyle Azerbaycan ağızlarından Kazah ağzında görülür.[59]

öe: Bu ikiz ünlü, Kuşçu köyünde *v* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *göererdi* (8 – 91). Kuşçu köyünde bu kelimedeki *k* ünsüzü *v* olarak sızıcılaştığı için, *öe* ikiz ünlüsü *v* ünsüzünün düşmesi sonucunda gerçekleşir.

öé: Urmiye ağızlarında bu ikiz ünlü, *r* ünsüzünün düşmesi sonucunda görülür: *göésen* (61 – 15).

ıu: Urmiye ağızlarında *ıu* ikiz ünlüsü, ilgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkar: *hanımıun* (14 – 4).

---

[57] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 38'de *yuan, uara, suatdı < savadlı, duar, sua < suya*.
[58] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 76'da *oxuaydı, yua, yuax.*
[59] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 38'de *ġoala, oandı, oazımax.*

1. 4. Ünlü Uyumu

Urmiye ağızlarında ünlü uyumu; *kalınlık-incelik uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu* ve *genişlik-darlık uyumu* olmak üzere üç bölümde incelenecektir.

1. 4. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu, bir kelimedeki ünlülerin kalınlık ve incelik açısından birbirleriyle uyum içinde bulunmasıdır. Bu uyum, Türk dilinin bütün tarihî dönemlerinde çok sağlam olmuş ve onun en büyük fonetik özelliklerinden birini teşkil etmiştir.

1. 4. 1. 1. Alınma Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

Güney Azerbaycan Türkçesinde[60] ve dolayısıyla Urmiye ağızlarında alınma kelimeler genellikle incelme yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna girmiş durumdadır: *hedis* < Ar. hadîs (7 – 69), *nesib* < Ar. nasîb (27 – 131), *ġehve* < Ar. ḳahve (53 – 4), *rehmet* < Ar. rahmet (62 – 35), *vezife* < Ar. vazîfe (71 – 5), *zehmet* < Ar. zahmet (21 – 4), *xelil* < Ar. xalîl (8 – 2), *teze* < Far. tāze (10 – 30), *vesiyet* < Ar. vasiyet (3 – 46), *hereket* < Ar. hareket (24 – 45), *tēsil* < Ar. tahsîl (28 – 21), *ceveP* < Ar. cevāb (1 – 154), *dermen* < Far. dermān (28 – 158), *mecbür* < Ar. mecbūr (8 – 27), *tebiet* < Ar. tabîʿat (1 – 9), *nesiyet* < Ar. nasîhat (43 – 1), *şeriet* < Ar. şerîʿat (24 – 15). Alınma kelimelerin bu şekilde uyuma girmesi, Irak Türk ağızları[61] ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında[62] da görülmektedir ve bu ağızların belirleyici özelliklerindendir.

---

[60] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998, s. 56.

[61] Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 173.

[62] Zülfikar, Hamza; "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", **Ömer Asım Aksoy Armağanı,** TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 308'de *veziyet, zeten*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 20'de *ebdes, eşye, tene*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** C. 1, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 130'da *ecep, ġeflet, ġeder*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 35'te *tene, zehmet, rehmetlik, çere, devet, mehle, esger*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 3; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 66'da *ecele, Şekir, Ehmet, zehmet, hesret*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2003, s. 27'de *vesiyet, tene, rehmetdik*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s. 11'de *nesip, ceriye, edres.*

Alınma kelimelerdeki kalınlık-incelik uyumu bazı kelimelerde ise kalınlaşma yönünde gerçekleşen ünlü değişmesiyle sağlanır. Ünlü kalınlaşmasının genellikle uzun ünlü taşıyan kelimelerde görülmesi dikkat çekmektedir:[63]

Gerileyici Benzeştirme Yoluyla: *camal* < Ar. cemāl (24 – 152), *bafa* < Ar. vefā (28 – 69), *zaban* < Far. zebān (28 – 168), *almas* < Far. elmās (28 – 333).

İlerleyici Benzeştirme Yoluyla: *fanı* < Ar. fāni (28 – 342), *cāmı* < Ar. cāmiʿ (28 – 231), *çara* < Far. çāre (28 – 177), *nama* < Far. nāme (43 – 3), *xaraba* < Ar. xarābe (56 – 8), *yanı* < Ar. yaʿni (70 – 23), *davat* < Ar. daʿvet (68 – 16).

İlerleyici-Gerileyici Benzeştirme Yoluyla: *salamat* <Ar. selāmet (28 – 239), *barabar* < Far. berāber (30 – 28).

Urmiye ağızlarında alınma kelimeler büyük oranda kalınlık-incelik uyumuna girmiş durumdadır. Ancak bu tür kelimelerin kimi zaman uyum dışında kullanılmaya devam ettiği de görülmektedir: *heman* < Far. hemān (58 – 104), *divār* < Far. dîvār (27 – 177), *ġısmet* < Ar. ḳısmet (32 – 11), *serxoş* < Far. serxōş (43 – 23).

1. 4. 1. 2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Azerbaycan ağızlarında kalınlık-incelik uyumu yazı dilinde olduğu kadar sağlam değildir. Guba, Bakü, Nuha, Zagatala, Gah, Ordubad, Culfa, Lenkeran ve Tebriz ağızlarında kelime kök ve gövdeleri bazen; ekler ise birçok durumda kalınlık-incelik uyumunun dışında kalır. Bu ağızlardaki uyumsuzluk, genellikle ince ünlülü kelimelere kalın ünlülü eklerin gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ama Bakü ağzındaki uyumsuzluk, çoğu kez kalın ünlülü kelimelere ince ünlülü eklerin gelmesi sonucunda gerçekleşir. Kalınlık-incelik uyumu Şamahı, Nahçıvan ve Mugan Grubu ağızlarında ise bazı durumlarda bozulur.[64]

Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumunun bozulması, genellikle eklerde olmak üzere, ince ünlülerin kalınlaşması ve kalın ünlülerin incelmesi sonucunda meydana gelir.

---

[63] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** İstanbul 1971, s. 90.
[64] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 58.

Ama kalınlık-incelik uyumunun bozulması daha çok ek ünlülerinin kalınlaşma yönündeki değişmesinden ileri gelir.

1. 4. 1. 2. 1. Kalınlaşma Yönünde: Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumsuzluğu genellikle kalınlaşan ek ünlülerinde ortaya çıkar. İnce ünlülere sahip kelimelerin bünyesinde yer alan art damak *ğ* ve *x* ünsüzleri, boğumlanma noktalarını art damak bölgesine kaydırarak yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırır ve uyumsuzluğa sebep olur.[65]

ğ ve *x* ünsüzleriyle eklerde meydana gelen ünlü kalınlaşmasının uyumsuzluğa sebep olması, Irak Türk ağızları[66] ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da sık görülür.[67]

Bu uyumsuzluk Urmiye ağızlarında genellikle fiillerin çokluk birinci şahısla çekimlerinde, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinde, çokluk birinci şahıs bildirme ekinde, mastar ekinde ve *-lıḳ* yapım ekinde ortaya çıkar: *êvlenecax* (27 – 138), *diyax* (20 – 38), *istiyax* (27 – 45), *gelecağıydı* (28 – 300), *vérrığ* (2 – 60), *bilmirıx* (56 – 1), *gellıx* (73 – 59), *düşürux* (24 – 29), *eкerıx* (47 – 24), *géderığ* (59 – 3), *élerıx* (2 – 33), *éleruğ* (18 – 19), *bézērığ* (47 – 44), *çekérıx* (18 – 29), *biçerıx* (25 – 7), *getirerıx* (22 – 4), *öperığ* (25 – 27), *diyerığ* (62 – 79), *öynerıx* (21 – 11), *éşitmişıx* (28 – 98), *dédıx* (47 – 52), *ġeyirdıx* (42 – 7), *örgeşdıx* (52 – 55), *géderdıx* (64 – 45), *yühlerdığ* (25 – 41), *evlendirseydıx* (24 – 8), *görerdıx* (55 – 21), *tutérdıx* (20 – 17), *belerdıx* (16 – 22), *vééydığ* "veriyorduk" (52 – 77), *gétdıxça* (17 – 9), *çehdığım* (28 – 170), *dédığı* (28 – 177), *ekinecağı* "yetiştirilen ürünleri" (43 – 71), *ehmağa* (28 – 43), *çimmağın* (29 – 41), *bişmağa* (50 – 40), *kéçinmax* (55 – 28), *démağ* (19 – 1), *henifi'yıx* (28 – 121), *gelmeyıx* (24 – 171), *semiymiyıx* (33 – 73), *kütdux* (16 – 6), *ekinçılığa* (28 – 56), *illıx* (16 – 28), *rehmetdığın* (27 – 188), *günnux* (28 – 342), *béşlıx* (28 – 214), *birlığ* (37 – 50).

---

[65] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 49; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 74.

[66] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** Elm, Nurlan, Bakı 2004, s. 62'de *billıx, bilmerıx, verrığ, gelmişıx, gedecaxlar, dedıx.*

[67] Zülfikar, Hamza; "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", s. 309'da *bekleyaḫ, vérax;* Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 21'de *günlıḫ, zenginlıḫ, bileraḫ, dinledıḫça, geldıḫça;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 347-348'de *dedıḫ, gelsaḫ, görsaḫ*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 58; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 34'te *gelecaḫ, gidax, daşiyaḫ*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 24-25'te *gönderaḫ, veraḫ, göraḫ, vermesaḫ, verecaḫ, yimaḫlar*; Ercilasun, Ahmet Bican; **age.,** s. 70-71'de *edecaḫ, götürecaḫlar, gelecaḫ, gelsaḫ, görsaḫ*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ 2003, s. 34'te *verilecaḫ, getircaḫsız*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 15'te *behliyaḫ, gidaḫ, yiyaḫ, düşünaḫ.*

Bazı örneklerde ise ekteki kalınlaşan ünlü, gerileyici benzeştirme yoluyla öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlüsünü de kalınlaştırır: *gétmışığ* (17 – 9), *élemışdıx* (17 – 8), *gelmışıx* (17 – 10), *böyümışıḳ* (7 – 8).

Gecin ve Kehriz köylerinde çokluk ikinci şahıs emir eki ve ilgi hâli eki kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *xeşleyun* (34 – 15), *özümüzun* (18 – 35).

Kuşçu, Guluncu, Balov, Osalu ve Türkman köylerinde ince ünlülü kelimelerden sonra bazı kalın ünlülü eklerin gelmesiyle kalınlık-incelik uyumu bozulur: *on günecan* (13 – 6), *israillar* (28 – 50), *éşidicilerimız* (7 – 58), *dedemın* (28 – 2), *menım* (28 – 2), *nūş‿éylayım* (43 – 15), *gelmiyıb* (7 – 48), *gelibdı* (66 – 6).

1. 4. 1. 2. 2. İncelme Yönünde: *ç, l, n, s, ş* ve *y* ünsüzleri, yanlarındaki ünlüler üzerinde inceltme etkisine sahiptir.[68] Urmiye ağızlarında kelime kök ve gövdelerinde bu ünsüzlerden kaynaklanan ünlü incelmeleriyle bazen kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülür: *yığişib* (24 – 169), *yārisi* (42 – 45), *piçağınan* (28 – 263), *eyran* (46 – 35), *eyax* "ayak" (9 – 54), *bäyatı* (7 – 17), *çalxéyıb* "çalkalamış" (27 – 273), *o curlüyünen* "o türlü, o şekilde" (9 – 7), *ayri* (27 – 198), *yaxçi* (48 – 34), *balovli* (27 – 239), *hani* (40 – 21), *saxliyim* (69 – 39), *yāġiler* "düşmanlar" (58 – 69).

Urmiye ağızlarında belirtme hâli eki kalınlık-incelik uyumunu bazen bozar: *ġızi* (2 – 7), *yasi* (1 – 118), *muni* (43 – 10), *bulari* (27 – 240), *adami* (15 – 2), *ġardaşlarımi* (27 – 6), *bacılarımi* (27 – 6), *anami* (27 – 6), *başıyi* (24 – 61), *toyi* (47 – 4). Belirtme hâli ekinin kalınlık-incelik uyumunu bozması, Azeri sahasında yer alan diğer ağızlarda da görülür.[69]

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs iyelik eki kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *bayrami* (27 – 197), *ġovuni* (27 – 15), *sahıbi* (52 – 50). Teklik üçüncü şahıs iyelik

[68] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 52.
[69] Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 13-14'te *soani, nöuruzi;* Sönmez, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan,** Göttingen 1998, s. 94; Buluç, Sadettin; "Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri", **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 296'da *ġōzi.*

ekindeki *ı* > *i* incelmesiyle ortaya çıkan kalınlık-incelik uyumsuzluğu, Tebriz ağzında da görülür.[70]

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz ve ince şekliyle kalınlık-incelik uyumunu bazen bozar: *yatdi* (43 – 8), *ağladi* (3 – 10), *ġutuldi* (45 – 7). Bu uyumsuzluk bazen de yarım kalır: *yığdí* (9 – 51), *ġaldí* (12 – 26), *oldí* (52 – 21), *ġutuldí* (6 – 42), *yığışdí* (9 – 48). Teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, Tebriz ağzı[71] ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarına ait kimi ağızlarda[72] her zaman düz ve ince şekliyle kullanılır.

Urmiye ağızlarında; görülen geçmiş zaman eki, düz ve ince şekliyle bazen *i-* fiilinden sonra da kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *ağır‿ıdi* (52 – 49), *yox‿ıdi* (52 – 71), *xıyavan‿ıdi* (5 – 2), *yoxıydi* "yoktu" (9 – 53), *var‿ıdi* (27 – 98), *bağıydi* (28 – 143), *aşıx fehrad'ıydi* (28 – 201). Bu uyumsuzluk, *i-* fiilinin düşmüş olduğu örneklerde de bulunur: *ġırxardi* (27 – 162), *salardi* (52 – 54), *ġışdi* (35 – 22), *var̲dile* (37 – 5), *xoşdi* (32 – 27), *olurdi* (64 – 28), *xarabdi* (47 – 62), *olsaydi* (27 – 82).

Kelime sonlarında *ı, u* > *i* değişmesi; Anadolu ağızlarında, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarını diğer Anadolu ağızlarından ayıran önemli özelliklerden biridir.[73] Ayrıca bu değişme, Batı Rumeli ağızlarına kadar uzanmaktadır. Nemeth, Bulgaristan Türk ağızlarını sınıflandırırken kelime sonundaki *i*'leşmeyi de esas alarak Batı Rumeli ağızlarıyla Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasında bu bakımdan bağlantı kurar ve bu ağızları aynı köke bağlar.[74]

---

[70] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** s. 15; Memmedov, Meherrem; "Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri", **Edebiyat-Dil-İncesenet,** S. 3, Bakı 1988, s. 99.
[71] Ergin, Muharrem; **age.,** s. 115.
[72] Zülfikar, Hamza; "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", s. 308'de *turdi, devruldi, yazdi;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 40'ta *başladi, ġırıldi, yapmadi, doldi;* Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** s. 33'te *oldi;* Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 69'da *yapdi, ġaşmışdi, vuruldi, ġalmadi, ġırıldi;* Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 13'te *oldisa, alardi.*
[73] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 12.
[74] Nemeth, Gyula; "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", **TDAY Belleten 1980-81,** Ankara 1983, s. 122.

Urmiye ağızlarında şimdiki ve geniş zaman ekleri kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *bağlér* (24 – 60), *aparéx* (18 – 27), *vırésen* (21 – 50), *oléŗ* (30 – 14), *ġalé* (28 – 233), *ġoyéllar* (16 – 16), *yatéydi* (55 – 43), *yoruléyla* (63 – 54), *yığılelle* (19 – 8).

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman ekinde ünlü incelmesinden dolayı kalınlık-incelik uyumu bazen bozulur: *ġalıßdi* (46 – 8), *olubdi* (62 – 40).

Urmiye ağızlarında *-gil* eki, tek şekilli kullanıldığı için kalınlık-incelik uyumuna girmez: *babasıgilin* (47 – 170), *ağamgil* (52 – 89).

Gecin köyünde teklik üçüncü şahıs bildirme eki (*-dır*), kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *almadi* "elmadır" (32 – 10), *bağdi* "bağdır" (32 – 10).

Kehriz köyünde çokluk ve şart ekleri, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunu bozar: *ġızler* (20 – 27), *çıxseydi* (20 – 8).

Kehriz, Hamamlar ve Kuşçu köylerinde çokluk üçüncü şahıs eki, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunun bozulmasına sebep olur: *çağırılleŗ* (13 – 11), *tapılle* "buluyorlar" (22 – 33), *yığılsıle* "yığılsalar" (20 – 27).

Kuşçu, Kehriz, Hamamlar ve Balov köylerinde; yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta hâli ekleri, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunu bozar: *atınen* (8 – 20), *ġırxe* (19 – 38), *ġāpıde* (20 – 38), *ġapısınnen* "kapısından" (20 – 42), *xānımnen* "hanımla" (22 – 27), *sultane* (28 – 240).

Kehriz köyünde zarf-fiil ekinde kalınlık-incelik uyumu bozulur: *yağmıyande* (20 – 12).

Anadolu ağızlarının birçoğunda[75] uyuma girdiği görülen zarf-fiil eki *-ken,* Urmiye ağızlarında tek şekilli olduğu için kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *oxuyarken* (1 – 233).

[75] Gülensoy, Tuncer; **Kütahya ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 113'te, *çalışırḳan, oynāḳana.*

Kuşçu ve Kehriz köylerinde olumsuzluk eki, ince şekilleriyle kalınlık-incelik uyumunu bozar: *ġoymiya* (9 – 81), *çıxmedi* (18 – 35), *çıxmezdi* (20 – 39).

Kehriz köyünde fiilden isim yapma eki *-me,* ince şekliyle kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *sındırme* (18 – 18).

Körpü Çongaralı ve Merengeli köylerinde teklik ikinci şahısta kullanılan emir şeklinin olumsuzu kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *baxmaginen* "bakma" (24 – 77), *ġatmaginan* "katma" (41 – 13).

Yekan Çongaralı ve Dol Dize köylerinde *hamı* "hep, bütün" kelimesinin kalınlık-incelik uyumuna girmediği görülür: *hāmi* (46 – 37), *hammi* (49 – 73).

Kurttepe ve Gülmanhana köylerinde, teklik birinci şahıs gelecek zaman çekimlerinde kalınlık-incelik uyumu bozulur: *alacayem* (68 – 20), *vuracayem* (67 – 35).

1. 4. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Bu uyum, kelime ve eklerdeki ünlülerin düzlük ve yuvarlaklık bakımından uyum içinde olmasıdır. Kısacası düzlük-yuvarlaklık uyumu; bir kelimede düz ünlülerin düz ünlülerle, yuvarlak ünlülerin ise ya düz geniş *a, e* ya da dar-yuvarlak *u, ü* ünlüleriyle devam etmesidir. Türk dilinin her devrinde ve sahasında düzlük-yuvarlaklık uyumunun kuvvetli bir şekilde görüldüğü söylenemez.

1. 4. 2. 1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Eski Oğuz Türkçesinde bazı eklerin sadece düz veya yuvarlak şekilleriyle kullanılması, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan önemli faktörlerden biri olmuştur.[76]

Urmiye ağızlarında bazı ekler, Eski Oğuz Türkçesinin devamı olarak düz şekilleriyle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim teklik üçüncü

[76] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 43-55; Ercilasun, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi,** Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 459.

şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki Urmiye ağızlarında daha çok düz şekilleriyle kullanılır. Bu ekler, aynı zamanda Irak Türk ağızları[77] ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da düz şekilleriyle görülür.[78]

1. 4. 2. 1. 1. Düzleşme Yönünde: Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekleri, yuvarlak ünlülü fiillerden sonra bazen düz şekilleriyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *ġoyılla* "koyuyorlar" (9 – 24), *olı* (37 – 71), *ġoyı* (47 – 48), *ġuylérıx* (18 – 30), *görisen* (35 – 37), *olé* "oluyor" (21 – 2).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bazen bozar: *ġutuldi* (45 – 7), *doldurdi* (43 – 5), *oldi* (52 – 88), *güldi* (40 – 28), *götdi* (64 – 53), *töĥdi* (25 – 43), *ġurudı* (55 – 3). Bu uyumsuzluk, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.[79]

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz şekilleriyle bazen *i-* fiilinden sonra da düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *xoş‿udı* (48 – 49), *mod‿udı* "modaydı" (55 – 25), *çox‿udı* (14 – 14), *yoxuydı* "yoktu" (1 – 148), *noxud‿udí* (14 – 12), *böyüg‿üdi* (19 – 25), *gün‿üdi* (62 – 44), *üzüm‿üdi* (14 – 12). Bu uyumsuzluk, *i-* fiilinin düşmüş olduğu örneklerde de görülür: *çoxdı* (71 – 12), *oydı* (17 – 4), *oturmuşdı* (28 – 218), *ġoyurdi* (62 – 2), *cüṟdi* (10 – 22), *xoşdi* (32 – 27), *böyüĥdi* (8 – 57), *yüzdi* (15 – 4), *gözümüzdi* (17 – 16), *tükˇ'di* "Türk'tü" (22 – 2).

---

[77] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 63-64'te *vurdı, doğdı, quşı, oyunı, oğlı, otı, burnı, qozı*; Buluç, Sadettin; "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri", **Makaleler,** s. 274'te *bülbüli, güci, özi, güldi, uştı.*

[78] Zülfikar, Hamza; **Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri,** s. 309-310'da *oğli, sözi, domuzi, oni, küpi, buni, öldi, vurdi, koydi*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 25-26'da *boynumi, buni, oġluni, oni, ölüsini, özini, durumi, uci, oldi, oturdi, öpti, döndi, götürdi, soydi, sürdi*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 278, 347, 348'de *guzusuni, közi, güli, cemoyi, guluni, örtüsini, dibüni, burnini, oḫudi, gördi*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 38-40'ta *uni, çuli, noldi, doldi*; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** s. 41'de *onı*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 26-27'de *ḳoçı, onı, yoliya, sözüyí, gördi*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 79-80'de *dutdi, götürdi, çevürdi, göründi, yürüdi, töküldi, oni, çocuġi, övüni, öküzi, üçi, ġuşi, yoli*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları**, s. 23-24'te *dügüni, oġlisan, sözi, durumi, mülki, gönli, suyumuzi, duzi, mazoti, oldi, döndi*.

[79] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 61'de *tutdı, üzdi, söydi*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 90'da *ġöydi, öldi, töküldi, tökdi, ġötdi.*

Urmiye ağızlarında -(*ı*)*p turur* (> *-ıp durur* > *-ıpdur*) birleşik çekiminden gelişen öğrenilen geçmiş zaman ekinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bazen bozulur: *oḷutdı* (9 – 26), *çönüPdi* "dönmüş" (17 – 15), *durutdıla* (9 – 147), *olupdi* (46 – 6), *oluPTi* (35 – 9), *ölütdi* (9 – 26), *olutdi* (34 – 13). Benzer örnekler, Salmas ağzında da tespit edilmiştir.[80]

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman eki *-mış,* düz şekliyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bazen bozar: *böyümışıḳ* (7 – 8), *soruşmışdı* (14 – 47).

Urmiye ağızlarında *i-* fiili düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *yoxıydı* (21 – 18), *çoxıydı* "çoktu" (8 – 107), *böyüy‿idi* (8 – 48), *görmüş‿idi* (3 – 2), *çimengül‿idi* 40 – 7).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs bildirme eki, düz şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *toydı* "düğündür" (22 – 21), *sözdi* "sözdür" (13 – 54), *yoxdı* (14 – 40), *türk'ti* (7 – 2), *ġuççuludı* "Kuşçuludur" (15 – 6), *üzümdi* (29 – 7), *duzludi* (4 – 23).

Eski Oğuz Türkçesinde devamlı düz kullanılan teklik üçüncü şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve aitlik eki Urmiye ağızlarında da genellikle düz ünlülüdür. Bu düz ünlülü ekler, Urmiye ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumunu kimi zaman bozar: *ġuşi* (44 – 18), *mülki* (56 – 42), *oğli* (40 – 88), *süti* (29 – 92), *ġoyunı* "kavunu" (27 – 20), *boyı* (27 – 248), *güni* (31 – 1), *özi* (20 – 20), *göyli* (51 – 17), *boynı* (62 – 42), *yolı* (18 – 9), *böyügi* (41 – 36), *doni* "elbisesi" (73 – 73), *muni* (43 – 10), *buni* (40 – 87), *onı* (62 – 38), *göylümi* (13 – 39), *oğlını* (7 – 76), *toyı* (19 – 8), *sözüzi* (8 – 55), *çomuri* (27 – 268), *otı* (31 – 11), *munı* (35 – 39), *solduşı* (64 – 79), *oni* (62 – 34), *özümüzünki* (52 – 103).

İsimden isim yapma ekleri *-lı* ve *-lıx* düzlük-yuvarlaklık uyumuna kimi zaman uymaz: *çoxlí* (58 – 79), *sütdi* "sütlü" (7 – 27), *gücli* "güçlü" (7 – 27), *örtüliydi* (20 – 23), *oruşlıx* "oruçluk" (27 – 197).

---

[80] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 91'de *ölüpdi, ölütdi, oturutdi, oluBdi.*

Olumsuzluk ekinde ve bazı kelimelerde *y* ünsüzünün daraltıcı etkisiyle darlaşma meydana gelir. Bu darlaşmadan dolayı bazen düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu ortaya çıkar: *olmıyacaxdı* (52 – 96), *ġoymiya* (9 – 81), *yorulmıyasız* (24 – 161), *oyniya oyniya* (69 – 23).

Düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu bazen kelime sonlarındaki düzleşmeden kaynaklanır: *toxli* (55 – 39), *sövit* (44 – 5), *güzgi* (27 – 181), *körpi* (41 – 27), *ötüri* (40 – 1), *tülki* (47 – 129), *urmı'ynan* (12 – 21), *çünki* (27 – 147).

Urmiye ağızlarında ayrıca şu ekler de düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulmasına yol açar: *ġoyıldığı* (27 – 86), *ġuluncí* (7 – 3), *ġonşılardan* (7 – 74), *ġuşçı'da* (17 – 19), *üçümci* (22 – 34), *onumcinnen* (26 – 12), *otdığımızı* "oturduğumuzu" (53 – 22).

1. 4. 2. 1. 2. Yuvarlaklaşma Yönünde: Balov, Miyavak, Kuşçu, Magatel, Kehriz, Osalu, Körpü Çongaralı, Karabağ, Neybin, Hıtaylu ve Türkman köylerinde ilgi hâli eki, yuvarlak şekilleriyle Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *senün* (8 – 53), *hanımıun* (14 – 4), *ġerebav'un* (16 – 19), *ağalarnun* (20 – 6), *évün* (20 – 22), *düşmannarun* (26 – 18), *atamun* (27 – 22), *şahun* (28 – 101), *allah'un* (27 – 56), *kendün* "köyün" (35 – 56), *ġızlarun* (40 – 7), *oğlanun* (40 – 7), *dāmun* (40 – 22), *duvārun* (40 – 23), *mallanun* (40 – 28), *zamanun* (40 – 27), *uşağun* (61 – 10), *damlarun* (64 – 45), *ağamun* (66 – 26).

Kehriz, Gecin, Baranduz ve Kürdler köylerinde çokluk birinci şahıs eki, fiillerin şimdiki ve geniş zamanla çekimlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *çağırrux* (18 – 19), *néynıruğ* "ne yapıyoruz" (33 – 62), *uzadırux* (33 – 62), *salırux* (62 – 25), *aparrux* (18 – 17), *çıxmarux* "çıkmayız" (33 – 76), *éleruğ* (18 – 19), *danışaruχ* "konuşuruz" (73 – 60), *tutarux* "tutarız" (73 – 62), *çalxarux* (20 – 36), *çalarux* (20 – 36), *sağaruğ* "sağarız" (20 – 36). Fiil çekimlerinin çokluk birinci şahıs ekinde görülen bu uyumsuzluk, Serap ağzı[81] ile Tebriz ağzında[82] da görülür. Bu uyumsuzluk ayrıca Ardahan Posof yerli ağzının karakteristik özelliğidir.[83]

---

[81] Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı**; s. 20'de *ġutlaruḫ, tutaruḫ, paylaruḫ.*
[82] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 67'de *alluḫ, yėyeruḫ, tapmuruḫ.*
[83] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 80'de *söyleruḫ, geçeceğuḫ, söylemezuḫ, dayatmışuḫ.*

Gecin köyünde teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmez: *baxur* (33 – 45).

Osalu, Kuşçu, Gecin ve Balov köylerinde teklik üçüncü ve çokluk ikinci şahıs emir ekleri düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *getisün* (43 – 6), *vérün* (10 – 42), *çağırun* (28 – 165), *gédün* (33 – 45), *barışūn* (33 – 45), *xeşleyun* (34 – 15).

Kehriz köyünde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekiminde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur: *baxılmutdı* (18 – 45).

Gülmanhana köyünde görülen geçmiş zaman eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *ġaldu* (69 – 38).

Karabağ, Körpü Çongaralı, Balov ve Kuşçu köylerinde teklik birinci ve ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahıs iyelik ekleri, yuvarlak şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *emum* "amcam" (17 – 22), *vesfün* (28 – 222), *erbabun* (41 – 9), *ölennerüze* (8 – 40).

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bazı kelimelerde dudak ve diş-dudak (*m, v*) ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşen yuvarlaklaşmadan dolayı bozulur: *hemun* < Far. hemān "hemen, o zaman" (60 – 17), *balov* (27 – 17). Bazı kelimelerde ise uyumsuzluk yarım kalır: *båvmız* "bağımız" (15 – 32), *ġåvrardıla* "kavururlardı" (21 – 20), *båyda* "tencere" (9 – 122), *åvcızda* "avucunuzda" (9 – 94).

Urmiye ağızlarında bazı yer isimlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu görülür: *ereşlu* (58 – 85), *xıtaylu* (61 – 58), *osalu* (42 – 1), *nazlu* (54 – 2), *berküşlü* (58 – 18).

1. 4. 3. Genişlik-Darlık Uyumu

Urmiye ağızlarında göze çarpan özelliklerden biri de kelimelerin genişlik ve darlık açısından bir uyum içinde olduğudur.

Genişlik uyumu, dar ünlülerin genişlemesi suretiyle Urmiye ağızlarının ünlü uyumlarından birini teşkil eder. Bu uyum, Urmiye ağızlarında genellikle alınma kelimelerde

gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelir: *meellim* < Ar. muʿallim (27 – 283), *mehendis* < Ar. muhendis (63 – 10), *meherrem* < Ar. muharrem (58 – 81), *meselman* < Ar. muselmān (56 – 43), *cahan* < Far. cihān (28 – 222). Şu örneklerde ise genişlik uyumu ilerleyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *hemeşe* < Far. hemîşe "her zaman, daima" (28 – 60), *sahab* < Ar. sāhib (69 – 50).

Urmiye ağızlarında genişlik uyumu bazen de şimdiki zaman ekindeki genişleme sonucunda görülür: *élér* (1 – 43), *gédéy* "gidiyor" (50 – 44), *dééy* "diyor" (43 – 14), *bağléydile* (20 – 20). Şimdiki zaman ekindeki genişlemeyle ortaya çıkan genişlik uyumu, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.[84]

Genişlik uyumu şu iki örnekte yuvarlak *o* ünlüsünün gerileyici benzeştirme yoluyla düzleşmesi sonucunda meydana gelir: *başaldardıla* "boşaltırdılar" (9 – 123), *assaydı* "olsaydı" (35 – 50).

Darlık uyumu, Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin ilk hecelerinde gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *duxtur* < Fr. docteur "doktor" (28 – 102), *duḳtura* "doktora" (42 – 35), *hutél* < Fr. hôtel (24 – 130), *cunub* < Ar. cenūb "güney" (58 – 57), *şiKil* < Ar. şekl (24 – 107), *hidiye* < Ar. hediyye (7 – 29).

[84] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 59'da *gédécég, gédér, vérér*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 94'te *déyér, saxléy.*

1. 5. Ünlü Değişmeleri

Urmiye ağızlarında görülen ünlü değişmelerinin çok değişik sebepleri bulunmakla beraber en önemli sebebi; değişen seslerin yanlarındaki ünlü ve ünsüzler ile bunlara bağlı ses olaylarıdır. Urmiye ağızlarında tespit edilen ünlü değişmeleri şunlardır:

1. 5. 1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki en önemli farklardan biri, alınma kelimelerin söylenişiyle ilgilidir. Osmanlı sahasında kalın söylenen kısa ünlülü alınma kelimeler, Azeri sahasında ince şekliyle söylenir. Alınma kelimeler, Oğuz Türkçesine geçerken bu kelimelerde bulunan uzun ünlüler aynen geçmiş; kısa olan ünlüler ise genellikle değişmiştir. Bunlardan kısa *a* ve *u* ünlülerinin incelip *e* ve *ü* şekline geçmesi, Oğuz Türkçesi için bir kural hâline gelmiş; fakat bu durum Osmanlı sahasında bir istisna teşkil etmiştir. Şöyle ki; eğer kelimenin bünyesinde kalınlığı koruyacak bir ünsüz varsa, kalın ünlü korunmaktadır: *aşk, baht, taht* örneklerinde olduğu gibi. Ama Azeri sahasında kısa ünlülü bu tür kelimeler de ince şekilde söylenmektedir.[85]

1. 5. 1. 1. a > ä, e değişmesi: *a* > *e* değişmesi, Azerbaycan ağızlarının bütününde görülmekle beraber Doğu ve Güney Grubu ağızlarında daha geniş bir şekilde yayılmıştır.[86]

Urmiye ağızlarında bu ünlü değişmesi şu şekillerde ortaya çıkar:

a > *e* değişmesi, alınma kelimelerin ilk hecesinde *ġ, x* ve *h* ünsüzlerinin yanında görülür:[87] *xemir* < Ar. xamīr "hamur" (9 – 169), *xeber* < Ar. xaber (62 – 42), *exlāġġiyyat* < Ar. axlāḳıyyāt (27 – 180), *ġebul* < Ar. ḳabūl (28 – 246), *ġerib* < Ar. ġarîb (68 – 47), *xelvet* < Ar. xalvet (27 – 78), *ġebir* < Ar. ḳabr (55 – 14), *xesis* < Ar. xasîs (44 – 2), *xeste* < Far. xāste (13 – 45), *heci* < Ar. hācı (73 – 44), *häcı* (24 – 37), *hex* < Ar. haḳḳ (27 – 135), *bext* < Far. baxt (27 – 132).

---

[85] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** s. 89-90.
[86] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 39-40'ta *erebe, beğ, değ, ġere, yeğ, ġerdeş, erağ, eyib, beğirsağ, texil, ġeyter, ġelin, ġemiş, ġenet, ġeyin, ġeyneta, exşem.*
[87] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 130-131'de *ġezel, ġefil, ġefile, ḫesiyet, helen*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 50'de *hemd, heram, hetta, mehşer, hereket, Ehmed, heyat, hesret, mehle.*

a > *e* değişmesi, *y* ünsüzünün inceltici etkisiyle *ġ* ünsüzünün yanında bazı Türkçe kelimelerde de ortaya çıkar: *ġeyeler* "Garalar" (29 – 1), *ġeyitmem* < ḳayıt- (68 – 8), *ġeynedille* "kaynatıyorlar" (14 – 53). Bu kelimelerdeki incelme Karadağ ağzında da bulunur.[88]

a > *ä, e* değişmesi, inceltici *n, r, s, ş, y, z* ünsüzlerinin yanında gerçekleşir: *serf* < Ar. sarf (40 – 10), *şet* < Ar. şart (36 – 27), *sebr* < Ar. sabr (44 – 23), *bäyatı* (7 – 17), *äyax* (7 – 34), *vesf* < Ar. vasf (28 – 222), *beyram* (29 – 82), *zeman* < Ar. zamān (7 – 9), *zäman* (27 – 77), *rehmet* < Ar. rahmet (69 – 13), *neğme* < Ar. naġme (1 – 70), *seḳġel* (7 – 75), *ġızä* "kıza" (20 – 11), *senet* < Ar. sanʿat (60 – 10).

a > *e* değişmesi, ayın (ع) ünsüzüyle kullanılan bazı Arapça kökenli kelimelerde görülür: *esker* < Ar. ʿasker (28 – 97), *eli* < Ar.ʿali "Ali" (8 – 53), *bezi* < Ar. baʿzı (23 – 16), *esr* < Ar. ʿasr (1 – 200), *erz* < Ar. ʿarz (40 – 77).

1. 5. 1. 2. a > é değişmesi: Bu ünlü değişmesi, Urmiye ağızlarında inceltici *y* ünsüzünün etkisiyle gerçekleşir: *xéyrat* "hayrat" (52 – 48), *héyvannarın* (1 – 175), *ġéynata* "kaynata" (6 – 9), *bağaléyıtdı* "bağlamış" (9 – 86), *torpaxléyıtdıla* (9 – 147), *héyretiyle* (1 – 128), *éynen* (62 – 4), *çalxéyıb* "çalkalayıp" (27 – 273).

1. 5. 1. 3. ı > í, i değişmesi: Türkçede kelime başında *y* ünsüzünün düşmesi, tarihî dönemlerden beri yaygınlaşmış bir ses hadisesidir. *inan* < *yınan, inci* < *yinçü, ıy* < *yıd* gibi kelimelerde bu ses hadisesini görmek mümkündür ve bu gelişme genellikle dar ünlülerin yanında ortaya çıkmaktadır.

Türkçede kelime başında *y* ünsüzünün düşmesi, Azerbaycan Türkçesi için belirleyici bir özellik olmuştur. Bu gelişmeden kaynaklanan diğer ses olayı ise *ı* > *i* değişmesidir. Çünkü *ı* ünlüsü, tek başına bir ses olma potansiyeline tam olarak sahip olamadığı için ilk hecenin yükünü taşıyamayarak yerini *i* ünlüsüne bırakmaktadır:[89] *irağ* (47 – 10), *il* (47 – 70).

---

[88] Sönmez, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan,** s. 82.
[89] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**; s. 90-91.

Azerbaycan ağızlarında *ı* > *i* değişmesi, Doğu Grubu ağızlarında daha sık görülür ve bu ağızlarda en çok kelime sonunda meydana gelir. Bununla birlikte *ı* > *i* değişmesi, seyrek de olsa Kuzey ve Güney Grubu ağızlarında da bulunmaktadır.[90]

ı > *i* değişmesi ayrıca Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında da gözlemlenen bir özelliktir.[91]

Urmiye ağızlarında *ı* > *í, i* değişmesi, kelime kök ve gövdelerindeki inceltici *ç*, *l, y, r, s, ş* ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşir: *piçağınan* (28 – 263)*, yaxçi* (48 – 34)*, sinife* (1 – 5)*, ġiyx* "kırk" (37 – 9)*, ayri* (27 – 198)*, yığilille* (19 – 40)*, sindírrıx* "kırarız" (18 – 16)*, ġismeti* (32 – 11)*, ġonşíyä* (9 – 158)*, oyníya* (64 – 83).

1. 5. 1. 4. o > ö değişmesi: Azerbaycan ağızlarında az görülen bir ünlü değişmesidir. Urmiye ağızlarında bu değişme, kelimenin ilk hecesinde inceltici *y* ile diş sesi *t* ünsüzlerinin yanında gerçekleşir: *öynerıx* (21 – 11)*, töy* (23 – 6).

o > *ö* değişmesi şu örnekte gerileyici benzeştirme sonucunda meydana gelir: *ö cür* "o tür" (55 – 20).

1. 5. 1. 5. u > ú, ü değişmesi: Azerbaycan ağızlarında bu ünlü değişmesi yaygın değildir.[92] Urmiye ağızlarında *u* > *ú, ü* değişmesi, inceltici *c, ç, n, y, z* ve diş sesleri *d*, *t* ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *münün* "bunun" (20 – 23)*, yúyerıx* "yıkarız" (20 – 37)*, büyürütdüler* "buyurmuşlar" (18 – 3)*, büyün* "bugün" (25 – 34)*, yüyülle* "yıkıyorlar" (13 – 10)*, ün* "un" (16 – 25)*, hüzür* < Ar. huzūr (18 – 23)*, uçún* (27 – 137)*, zülm* < Ar. zulm (54 – 10)*, müselleye* "musallaya" (20 – 13)*, dúrun* (48 – 21)*, tütennen sora* "tuttuktan sonra" (20 – 17)*, cüm'e* < Ar. cumʿa (48 – 21).

u > *ü* değişmesi şu örnekte gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *bü cür* (50 – 18).

---

[90] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 40'ta *biçağ, ġizil, ġiz, sire, ġapi, sari, dayi, alti, hansi.*
[91] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 12.
[92] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 41'de *üce, ücüz, ötüz.*

1. 5. 2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

1. 5. 2. 1. e > ä, a değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *e* > *a* değişmesinin en çok rastlandığı yer Batı Grubu ağızlarıdır.[93]

Urmiye ağızlarında *e* > *ä, a* değişmesi, alınma kelimelerde gerileyici ve ilerleyici ünlü benzeştirmeleri sonucunda gerçekleşir. Bu değişime uğrayan kelimeler böylece kalınlık-incelik uyumuna da uyar: *tamaşa* < Far. temāşā (28 – 266), *almas* < Far. elmās (28 – 333), *zaban* < Far. zebān (38 – 22), *camal* < Ar. cemāl (24 – 154), *nama* < Far. nāme (43 – 3), *çara* < Far. çāre (28 – 158), *imamzada* "imamzade" (36 – 11). Benzeştirme yoluyla meydana gelmiş ünlü değişmeleri, Anadolu ağızlarında da yaygındır.[94]

1. 5. 2. 2. i > í, ı değişmesi: Urmiye ağızlarında bu ünlü değişmesi şu örnekte ilerleyici ünlü benzeştirmesi sonucunda gerçekleşir: *ġıŗx mın* (58 – 90).

i > *í, ı* değişmesinin Kehriz ve Gecin köylerinde ilk hecede gerçekleşmesi dikkat çeker: *bílici* (33 – 65), *bízım* (20 – 39), *bíz* (33 – 41), *bızım* (34 – 76), *bíldığıme* (33 – 64).

1. 5. 2. 3. ü > ú, u değişmesi: Urmiye ağızlarında bu ünlü değişmesi ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeştirmeleriyle meydana gelir: *bu curdu* "bu türdü" (24 – 16), *o cur* (62 – 79), *dur dānesi* "inci tanesi" (28 – 330), *úç‿ay* (13 – 47).

1. 5. 3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

1. 5. 3. 1. a > å, o değişmesi: Azeri sahasında, Osmanlı sahasına göre daha kuvvetli bir şekilde yuvarlaklaşma temayülü bulunmaktadır.[95] Bu ünlü değişmesi, Azerbaycan ağızlarının az çok bütününde görülmekle birlikte esas olarak Bakü ağzına aittir.[96]

---

[93] Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 16'da *xavar, vafat, idara, xazna.*
[94] Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", **TDAY Belleten 1964,** Ankara 1989, s. 24-29.
[95] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** s. 104'te *dovşan.*
[96] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 46-47'de *dova, toponca, boba, popaġ, dovar.*

Urmiye ağızlarında tespit edilen *a* > *å, o* değişmesi, dudak ünsüzü *v'*nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilk hecede meydana gelir: *ġofun* "kavun" (42 – 20), *ġoval* "kaval" (73 – 35), *sourardığ* "savururduk" (25 – 35), *çomuri* "çamuru" (27 – 268), *şōġunu* "şavkını" (1 – 185), *ōçu* "avcı" (1 – 96), *pilōun* "pilavın" (40 – 24), *ovuş* "avuç" (40 – 23), *båvmız* "bağımız" (15 – 32), *åvcızda* (9 – 94), *såvdış* "sağdıç" (21 – 3), *ġåvrardıla* (21 – 20), *ġerebåv'a* "Karabağ'a" (9 – 137), *yovux* < ET: yaġuḳ "yakın" (56 – 7).

1. 5. 3. 2. ı > ĩ, u değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *ı* > *u* değişmesi daha çok Guba ağzında ve genellikle ikinci kapalı hecelerde gözlemlenir.[97]

Urmiye ağızlarında *ı* > *ĩ, u* değişmesi, dudak ünsüzü *v*'nin yanında ilk hecede ortaya çıkar: *çĩvadılla* "çıkartıyorlar" (16 – 18), *yĩvala* "yığalar" (9 – 150), *yuvuşulla* "yığışırlar" (14 – 53), *yavuş* "yağış" (11 – 4), *yuvardığ* "yıkardık" (51 – 9).

Bu değişme şu örneklerde *ş* ünsüzünün yanında gerçekleşir:[98] *danuşardılar* (27 – 69), *sağduş* (51 – 29).

1. 5. 3. 3. i > ü değişmesi: *i* > *ü* değişmesi, Azerbaycan ağızlarından Nahçıvan Grubu ağızlarında karakteristiktir.[99]

Urmiye ağızlarında *i* > *ü* değişmesi, dudak ünsüzleri *b* ve *m'*den sonra gerçekleşir: *bülmürem* "bilmiyorum" (63 – 62), *müskün'nen* "miskin'den" (28 – 77), *bülür* < Far. bilūr "billur" (28 – 334).

Bu değişme bazı kelimelerde ilerleyici ünlü benzeştirmesine dayalı olarak ortaya çıkar: *o cür kü* "o tür ki" (45 – 3), *gülüstan* (19 – 56).

i > *ü* değişmesi ayrıca şu kelimelerde görülür: *tülki* < EOT: dilkü < ET: tilkü (47 – 138), *berküşlü* < berk işli "yer ismi" (58 – 18).

---

[97] Rüstemov, R. E.; **Guba Dialekti,** s. 34'te *ağuz, hazur, baluğ, ġatuğ.*
[98] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 48'te *aşuğ, yağuş, ġaşuğ.*
[99] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 27'de *büldür, bülür, şekül, çeküş, çeküç.*

1. 5. 3. 4. i > u değişmesi: Azerbaycan ağızlarıyla birlikte Urmiye ağızlarında fazla görülen bir ünlü değişikliği değildir.

Urmiye ağızlarında *i* > *u* değişmesi, ilerleyici ünlü benzeştirmesiyle ve dudak ünsüzünün yanında gerçekleşir: *buunḳu* "bununki" (47 – 54), *ōnḳu* "onunki" (47 – 54), *musafır* "misafir" (53 – 6).

1. 5. 3. 5. e > ė̊, ö değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *e* > *ö* değişmesi, birçok ağızda bulunmakla birlikte en çok Bakü ve Kazah ağızlarında dudak ünsüzleri *b, m, v'*nin etkisiyle meydana gelir.[100]

e > *ė̊, ö* değişmesi, Urmiye ağızlarında da benzer şekilde dudak ünsüzlerinin yanında görülür: *ė̊vnün* (29 – 19), *sė̊vdile* "sevdiler" (19 – 5), *dövre* < Ar. devre "zaman" (20 – 39), *öve* "eve" (8 – 109), *sövdüle* "sevdiler" (19 – 11), *çövürülle* (31 – 15), *dövlet* < Ar. devlet (57 – 2), *övlad* < Ar. evlād (76 – 26).

Eski Türkçedeki *bedü-* "büyü-" ve *bedük* "büyük" kelimelerinin ilk ünlüsü Urmiye ağızlarında, Eski Oğuz Türkçesinde[101] olduğu gibi yuvarlaklaşır: *bō̄yende* "büyüdüğüne" (63 – 61), *böyüĥ* "büyük" (64 – 22).

e > *ö* değişmesi bir de Eski Oğuz Türkçesinde ek-fiilin olumsuzu için kullanılan *degül* edatında gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *döyül* "değil" (61 – 14), *döylü* (48 – 54), *dō̄* (42 – 50), *dö* (48 – 51), *döy* (50 – 26), *döyl* (56 – 40), *dō̄yli* (48 – 56), *dōli* (76 – 27).

1. 5. 3. 6. e > o değişmesi: Bu ünlü değişmesi, Urmiye ağızlarında dudak ünsüzü *v'*nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle alınma kelimelerin ilk hecesinde ortaya çıkar: *dōlet* < Ar. devlet (40 – 79), *nō-bahār* < Far. nevbahār (19 – 59), *dōran* < Ar. devrān (12 – 12), *fōt* < Far. fevt (52 – 57), *ōliya* < Ar. evliyā (19 – 45), *oḷad* < Ar. evlād (35 – 4), *gōher* < Far. gevher (58 – 73).

---

[100] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 48'de *döve, höves.*
[101] Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** TDK Yayınları, Ankara 1991, s. 58'de *böyük.*

1. 5. 4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

1. 5. 4. 1. o > a değişmesi: Urmiye ağızlarında *o* > *a* değişmesi, şu kelimede gerileyici benzeştirme sonucunda gerçekleşir: *assaydı* "olsaydı" (35 – 50).

Şu örnekte *o* > *a* değişmesi ilk hecede görülür: *ġavdı* "kovdu" (20 – 35).

1. 5. 4. 2. u > ı değişmesi: Azerbaycan ağızlarında bu değişme daha çok Doğu ve Güney Grubu ağızlarında, genellikle kelimelerin birinci kapalı hecesinde dudak ünsüzlerinden (*b, m, p, v*) sonra görülür.[102] Dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleşen *u* > *ı* değişmesi, Anadolu ağızlarında da tespit edilmiştir.[103]

u > *ı* değişmesi, Urmiye ağızlarında da dudak ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *pıl* "para" (47 – 102), *bız* "buz" (29 – 61), *bırda* "burada" (35 – 4), *bılıt* "bulut" (11 – 3), *vır-* "vurmak" (28 – 54), *yımırta* "yumurta" (9 – 122), *bı* "bu" (10 – 23), *mıınki* "bununki" (9 – 39), *bılağı* "bulağı, çeşmeyi" (55 – 1), *tıman* "etek, şalvar" (19 – 52), *ġırban* "kurban" (62 – 49). *u* > *ı* değişmesinin, ünlüler üzerinde yuvarlaklaştırma özelliğine sahip dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleşmesi dikkat çekicidir.

1. 5. 4. 3. ü > i değişmesi: Bu ünlü değişmesi, Azerbaycan ağızlarının bütününde görülmekle birlikte daha çok Doğu Grubu ağızlarında ortaya çıkar.[104] *ü* > *i* değişmesi, Anadolu ağızlarında ise özellikle Trabzon ve Rize ağızlarında dikkat çeker.[105]

Urmiye ağızlarında *ü* > *i* değişmesi, bazı örneklerde kelime sonlarındaki düzleşme eğilimi sonucunda gerçekleşir: *körpi* "köprü" (40 – 54), *öliye* (61 – 57), *düyi* "ince bulgur, düyü" (64 – 41).

ü > *i* değişmesi şu kelimelerde dudak ünsüzlerinin yanında gerçekleşir: *sipırrığ* "süpürüyoruz" (20 – 36), *ağ birçeĥ* < ET: bürçek[106] "ak sakal" (18 – 15). Bu değişme, benzer

---

[102] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 44'te *bĭğda, bĭra, bĭrın, bĭlıd, pıl, bĭlax, vır.*
[103] Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", s. 16'da *çapıt, armıd, çıbıḳ, kavın, ḳabık;* Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 63'te *bırçaḫ, yımırta;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 107'de *ḫatın, ḫamır, armıt, yağmır, çamır, bıyıl.*
[104] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 46'da *bilbil, kilfet, tikan, minkin < mümkün, miharib, Zileyxa, middet.*
[105] Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", s. 16'da, *istinä < üstünä, bitün < bütün, tüşindi < düşündü, mibaräk < mübaräk, bilbil < bülbül, diş < düş.*

şekilde Irak Türk ağızlarından Hanekin ağzı[107] ve Afganistan Avşarlarının ağzında da görülür.[108]

1. 5. 4. 4. u > e değişmesi: Urmiye ağızlarında *u* > *e* değişmesi, genişlik uyumunun bir sonucu olarak alınma kelimelerin ilk hecesinde gerçekleşir: *meellim* < Ar. muʿallim (63 – 9), *mehendis* < Ar. muhendis (38 – 11), *meherrem* < Ar. muharrem (58 – 81), *meselman* < Ar. muselmān (56 – 43).

1. 5. 4. 5. u > i değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişmeye az rastlanır. *u* > *i* değişmesi, şu kelimelerde ünlü benzeştirmesi sonucunda meydana gelir: *biyilleri* "bu yıllarda" (8 – 61), *ipin‿icü* "ipin ucu" (44 – 22), *balōlu miskin invanı* "Balovlu Miskin unvanı" (27 – 26).

1. 5. 5. Geniş Ünlülerin Daralması

1. 5. 5. 1. a > ı, í değişmesi: *y* ünsüzü, yanındaki ünlü üzerinde inceltme etkisi taşımakla birlikte daraltıcı özelliğe de sahiptir.[109] Urmiye ağızlarında meydana gelen *a* > *ı* değişmesi, sonu *a* ünlüsüyle biten kelimelerin çekim ekleriyle birleşmesi esnasında, yardımcı ses *y*'nin daraltıcı etkisiyle gerçekleşir. Ayrıca bu ünlü değişmesinde, orta hecenin vurgusuz olması da rol oynamaktadır: *yaşıyılla* "yaşıyorlar" (47 – 92), *bağlıyala* (20 – 9), *saxlıyacax* (9 – 157), *oynıya* (14 – 30), *arıya* "araya" (9 – 132), *ağlıyarax* (7 – 68), *yağmıyande* (20 – 12), *ġalmıyıPTı* "kalmamış" (7 – 32).

Urmiye ağızlarında *a* > *ı* değişmesi, ayrıca şu kelimede ünlü benzeştirmesiyle gerçekleşir: *adınnı* "adında" (adında > adınna > adınnı) (24 – 32).

1. 5. 5. 2. e, é > i değişmesi: Urmiye ağızlarında *e, é* > *i* değişmesi, *a* > *ı* değişmesinde olduğu gibi genellikle *y* ünsüzünün etkisiyle ortaya çıkar: *giymax* (27 – 160),

---

[106] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** Oxford 1972, s. 357.
[107] Buluç, Sadettin; "Irak'ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine", **Makaleler**, s. 280'de *sımmıġ "kemik", sipirge "süpürge"*.
[108] Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran,** Wiesbaden 1989, s. 29'da *simik < süŋük, sipirgä.*
[109] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 59.

éliyendē (8 – 67), *istiyib* "isteyip" (24 – 58), *işliye* (27 – 245), *miyveleennen* "meyvelerinden" (34 – 6), *gelmiye* (13 – 7).

Urmiye ağızlarında daima *é* ünlüsü ile kullanılan *dé-* ve *yé-* fiilleri, ünlü ile başlayan eklerle çekimlendikleri zaman *é* > *i* değişmesine uğramaktadır. Bu değişme de *y* ünsüzünün daraltıcı etkisiyle gerçekleşir: *yiyennen* (24 – 172), *yiyib* (37 – 79), *diyipler* (40 – 1), *diyerıx* (40 – 66).

Bazı kelimelerde *e, é* > *i* değişmesi ilk hecede gerçekleşir: *iv* < ET: eb "ev" (65 – 18), *ivranda* < ET: ebir- "dolandığında" (21 – 8).

e, é > *i* değişmesi şu kelimelerde *ç* ve *ş* ünsüzlerinin yanında meydana gelir: *işye* "dışarıya" (16 – 5), *néçi* "ne kadar" (69 – 33).

1. 5. 5. 3. a > u; e > ü değişmesi: Urmiye ağızlarında *a* > *u* ve *e* > *ü* değişmeleri; sonu *e*, *a* ile biten fiiller, çekime girdiği zaman vurgusuz kalan orta hecede ve daraltıcı *y* ünsüzünün yanında gerçekleşir: *oynurdulaṛ* (30 – 22), *olmuyan* (27 – 188), *ölmüyüm* (24 – 102).

1. 5. 5. 4. o > u, ü değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişme genellikle ünlü benzeştirmesi sonucunda darlık uyumuna giren kelimelerde görülür: *duxtur* < Fr. docteur "doktor" (28 – 101), *düktür* "doktor" (46 – 40), *duḳtura* (42 – 35), *buynuzlāıṇ* "boynuzlarını" (40 – 30), *ġucalıxdan* "ihtiyarlıktan" (9 – 88), *surfa* "sofra" (13 – 12), *hutél* < Fr. hôtel "otel" (24 – 130).

1. 5. 6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1. 5. 6. 1. i > é, e değişmesi: Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde, özellikle *h* ünsüzünün yanında yaygınlaşmış bir genişleme göze çarpmaktadır: *héç* < Far. hîç (10 – 25), *éhtiram* < Ar. ihtirām (20 – 9), *éhsan* < Ar. ihsān (41 – 66), *méhriban* < Far. mihr-bān (52 – 98), *éhsas* < Ar. ihsās (63 – 62). Bu genişlemede *h* ünsüzünün etkisi görülmektedir.[110]

[110] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 94'te *hėç, sėhir.*

Bu değişme, bazı kelimelerde ünlü benzeştirmesiyle ortaya çıkar: *keleme* < Ar. kelime (27 – 78), *hemeşe* < Far. hemîşe "her zaman" (28 – 60), *belke* "belki" (40 – 18).

1. 5. 6. 2. ı > a değişmesi: Urmiye ağızlarında *ı* > *a* değişmesi, *ğ* ünsüzünün genişletici etkisi ve ünlü benzeştirmesi sonucunda gerçekleşir: *çağatmışdıla* "çıkartmışlardı" (56 – 45), *azalatdı* < azalıtdı "azalmış" (17 – 14). Benzer örnekler, Halhal ağızlarında da bulunur.[111]

1. 5. 6. 3. i > a değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişme *h* ünsüzünün yanında ünlü benzeştirmesiyle meydana gelir: *cahan* < Far. cihān (28 – 222), *sahab* < Ar. sāhib (68 – 30).

1. 5. 6. 4. u > o, ö değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *u* > *o* değişmesi daha çok Doğu Grubu ağızlarında görülür.[112]

Urmiye ağızlarında *u* > *o, ö* değişmesi bazı Arapça kökenli kelimelerde dudak ünsüzlerinin yanında ortaya çıkar: *mōteber* < Ar. muʿteber "muteber" (62 – 55), *şōbe* < Ar. şuʿbe "şube" (64 – 15), *mocered* < Ar. mucerred "bekâr" (49 – 48), *möymün* < Ar. mu'min "mümin, müslüman" (2 – 16).

u > *ö* değişmesi, bazı kelimelerde *h* ünsüzünün genişletici etkisiyle meydana gelir: *öhde* < Ar. ʿuhde (47 – 7), *hörmet* < Ar. hurmet (17 – 5).

u > *o* değişmesi, şu kelimede ilk hecede gerçekleşir: *oşax* "uşak, çocuk" (5 – 62).

Bazı kelimelerde, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesindeki şekiller devam ettirilir: *oyandı* < EOT: oyan-[113] "uyandı" (43 – 12), *dodax* < ET: tōdak[114] "dudak" (28 – 330). Bu kelimeler, eski şekilleriyle Irak Türk ağızlarında da bulunur.[115]

---

[111] Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 84'te *çağatdı.*
[112] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 56'da *boğda, otanmağ, osanmaġ, oxarı, oduzdum < uduzdum.*
[113] Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** s. 239'da *oyan-*.
[114] Eren, Hasan; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,** Ankara 1999, s. 122.
[115] Buluç, Sadettin; "Kerkük Hoyratlarına Dair", **Makaleler,** s. 260.

1. 6. Ünlü Düşmesi

Azerbaycan ağızlarında ünlü düşmesi üç sebepten ileri gelmektedir: Kelimenin vurgusuz kalan hecesinde, vurgunun kelime köklerinden ekler üzerine geçmesinde ve kelimelerin birleşmesi esnasında.[116]

Urmiye ağızlarındaki ünlü düşmeleri genellikle vurgusuz kalan hecelerde görülmekle birlikte şu şekilde ortaya çıkar:

1. 6. 1. a düşmesi: Urmiye ağızlarında *ora, bura* ve *hara* kelimeleri hâl ekleriyle birleştiği zaman vurgusuz orta hecede *a* düşmesi görülür: *burda* (64 – 60)*, orda* (19 – 18)*, hardan* (47 – 159).

Sonu *l, n, r* ve *y* ünsüzleriyle biten fiiller, geniş zamanda teklik ve çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde vurgusuz orta hecede ve iki sürekli ünsüz arasında kalan zaman ekinin ünlüsü düşer:[117] *oturram* "otururum" (14 – 46)*, aparram* "götürürüm" (47 – 102)*, sallam* "salarım" (3 – 24)*, ollam* "olurum" (35 – 1)*, allux* "alırız" (21 – 4)*, durrux* "dururuz" (21 – 12)*, sürrüğ* "süreriz" (25 – 6)*, géçinnıx* "geçiniriz" (67 – 8), *ġoyyam* (3 – 21).

Sonu ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan başka bir kelimeye bağlandığında bazen birinci kelimenin son ünlüsü düşer:[118] *ġuran‿and‿osun* "Kur'an'a ant olsun" (47 – 62), *cüm‿axşamı* "cuma akşamı" (64 – 26).

1. 6. 2. e düşmesi: Urmiye ağızlarında *s*onu *l* ve *r* ünsüzleriyle biten fiiller, geniş zamanda teklik ve çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde vurgusuz orta hecede ve sürekli ünsüzler arasında kalan zaman ekinin ünlüsü düşer: *gellem* "gelirim" (14 – 46)*, billem* (42 – 9), *pişirrem* (3 – 20), *gellix* (40 – 70).

---

[116] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 70.

[117] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 87'de *ollam, alluḫ, yandırram*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 108'de *aparram, başarram, vérrem.*

[118] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 64'te *yardımc‿ol-, şöyl‿annacımız otur*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 96'da *Allah‿amanet, saç‿uzun, bir‿o yana.*

e düşmesi şu örneklerde iki kelime ortasında gerçekleşir: *niy gétdi* "niye gitti" (76 – 3), *döt den de* "dört tane de"(47 – 133), *bi den* de "bir tane de" (47 – 33).

1. 6. 3. ı düşmesi: Urmiye ağızlarında bir kelime, ünlü ile başlayan ek veya başka bir kelimeyle birleştiği zaman kelimedeki vurgu yer değiştirir ve bunun sonucunda kapalı *ı, i, u, ü* ünlüleri düşer: *ağrım* (24 – 4), *oğlını* (7 – 76), *ġéynata* (6 – 9), *ağlı* "aklı" (9 – 87), *boynınadı* "boynunadır" (62 – 42), *barmaxlarna* (1 – 26), *desmalnan* "mendille" (27 – 223), *uşaxlarnan* (29 – 38), *xatırna* (28 – 94), *toylarmızda* (68 – 23), *ġardaşmız* (46 – 9), *başlarna* (27 – 106), *ġārşığ* "karışık" (70 – 23), *båvmız* "bağımız" (16 – 32), *dālsıća* "arkasınca" (6 – 33), *ġatşardığ* (59 – 30). Vurgusuz hecede *ı* düşmesi, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.[119]

Geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde dar ünlü *ı* bazen düşer.[120] Bu düşmenin çokluk üçüncü şahısta meydana geldiği görülür: *oturardla* "otururlardı" (29 – 69), *yığışardla* "yığışırlardı" (29 – 85), *aparardla* (34 – 12), *danışardla* (51 – 19), *salardla* (51 – 22).

Ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan başka bir kelimeyle beraber kullanıldığı zaman ilk kelimenin son ünlüsü bazen düşer: *hac‿ısmayıl* "Hacı İsmail" (61 – 3), *day‿oğlı* "dayıoğlu" (20 – 21).

Şu örnekte *ı* ünlüsü iki kelime ortasında düşer: *hac nene* "hacı nine" (47 – 131).

Urmiye ağızlarında *bazı* kelimesinin son ünlüsü kimi zaman düşmektedir: *bēz* "bazı" (47 – 13), *bez* "bazı" (60 – 17).

1. 6. 4. i düşmesi: Urmiye ağızlarında *i* düşmesi, kelimenin vurgusuz orta hecesinde görülür: *istfade* "istifade" (34 – 6), *xelfemiz* "halifemiz" (47 – 47), *hedye* "hediye" (4 – 15), *hemşe* (17 – 11), *terfin* "tarifini" (28 – 328), *vezfesine* "vazifesine" (21 – 1), *merfetinen* "marifetle" (16 – 18).

Kelimelerin eklerle birleşmesi esnasında vurgunun yer değiştirmesiyle *i* ünlüsü düşer: *ēlni* "elini" (9 – 109), *evezne* "yerine, karşılığına" (10 – 41), *meclisne* (48 – 5), *özlerne* (54 –

---

[119] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 71.
[120] Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer**; Das Aserbeidschanische,** s. 301.

23), *birnin* (61 – 49), *évmizin* (7 – 49), *böyühlermiz* (33 – 44), *géderme* (34 – 15), *bilelerni* "onları" (19 – 50), *içerde* (27 – 99).

Geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde dar ünlü *i*'nin düştüğü görülür. Bu çekimdeki *i* düşmesi, çokluk üçüncü şahısta gerçekleşir: *yéerdle* "yerlerdi" (29 – 69), *getirerdler* (27 – 120), *diyeŗdle* (35 – 40), *düşerdle* (51 – 21).

Ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan başka bir kelimeyle birlikte söylendiğinde ilk kelimenin son ünlüsü veya ikinci kelimenin ilk ünlüsü bazen düşer: *ik‿üş* "iki üç" (52 – 51), *ġızı‿stiyét* "kızı istemiş" (21 – 23).

1. 6. 5. u düşmesi: Urmiye ağızlarında *u* ünlüsü, kelime başında *yuxu* < ET: udıḳu "uyku" kelimesinde düşer: *yuxu* < uyuxu < uyuḳu < ET: udıḳu (43 – 11).

Bunun yanında *u* ünlüsü genellikle vurgusuz kalan orta hecede düşer: *oynıya* (51 – 23), *ġuryub* "kurumuş" (32 – 37), *ġuyluyanda* < ġuyulayanda "gömünce" (54 – 19), *oxyan* (23 – 12), *ḳutnun* (56 – 52), *yuxladalar* "uyutalar" (40 – 3), *doğummuz* "doğumumuz" (7 – 2).

1. 6. 6. ü düşmesi: Urmiye ağızlarında *ü* ünlüsü, vurgusuz kalan orta hecede düşer: *ġöynüm* "gönlüm" (13 – 24), *göylü* "gönlü" (50 – 3), *özmüz* (74 – 8), *ölsü* "ölüsü" (27 – 135).

1. 7. Ünlü Türemesi

Urmiye ağızlarında tespit edilen ünlü türemeleri şunlardır:

1. 7. 1. a türemesi: Urmiye ağızlarında *a* türemesi, birkaç örnekte kelime ortasında ortaya çıkar: *saxalayardı* "saklardı, bakardı" (1 – 3), *bağaléyıtdı* "bağlamış" (9 – 86), *axataıram* "arıyorum" (9 – 71). Kelime ortasında *a* türemesi, Azerbaycan ağızlarından en çok Kazah ağzında görülür.[121]

[121] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 70'te *yanaladı* < *yanladı.*

1. 7. 2. ı türemesi: Urmiye ağızlarında *ı* türemesi şu örneklerde görülür: *başılıx* "başlık" (51 – 19), *vahıt* < Ar. vaḳt (14 – 58).

1. 7. 3. i türemesi: Türkçede bir kelime *l* ve *r* ünsüzleriyle başlamaz. Kelime başında görülen ünlü türemesi, *l* ve *r* ünsüzleriyle başlayan alınma kelimeleri Türkçenin ses yapısına uydurma çabasından kaynaklanır.[122] Azerbaycan ağızlarında alınma kelimelerin başında ünlü türemesi *st, sk, sp, şk, ş* ünsüzleri ile *l* ve *r* ünsüzlerinden önce ortaya çıkar.[123]

Urmiye ağızlarında *i* türemesi *r* ve *s* ünsüzleriyle başlayan alınma kelimelerde görülür: *ireng‿irenK* "renk renk" (9 – 71), *irämezan* (14 – 7), *iravan'nan* "Revan'dan" (57 – 66), *isportda* "sporda" (12 – 8).

Bünyesinde çift ünsüz bulunan bazı alınma kelimelerde söyleyiş zorluğunu ortadan kaldırmak için, iki ünsüz arasına genellikle dar bir ünlü yerleştirilmesi Türkçede bir kural hâline gelmiştir:[124] *ġebir* < Ar. ḳabr (27 – 164), *şehir* < Far. şehr (40 – 52), *heyif* < Ar. hayf "yazık, vah" (1 – 205), *emir* < Ar. emr (4 – 35), *nāmizeT* < Far. nāmzed "nişanlı, sözlü" (2 – 53).

Ayrıca kelime ortasında *i* türemesi bazı Türkçe kelimelerde de tespit edilmiştir: *gelimişığ* "gelmişiz" (27 – 45), *kesimiyen* "kesmeyen" (9 – 87), *birigün* "birgün" (48 – 61).

Kelime sonunda *i* türemesi Farsça *hem* kelimesinde görülür: *hemi* (15 – 21).

1. 7. 4. u türemesi: Urmiye ağızlarında *u* türemesi *r* ile başlayan alınma kelimede ortaya çıkar: *urus* "Rus" (9 – 130).

u türemesi ayrıca kelime ortasında tespit edilmiştir: *ġoumuşdula* "koymuşlardı" (9 – 63).

---

[122] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 65'te *irahat, ilimon, ileşber, irey.*
[123] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 68'de *ispirt, irefdar, iredd, ireyhan, irast, irazu, irahat.*
[124] Korkmaz, Zeynep; **age.,** s. 67.

1. 7. 5. o türemesi: Merengeli köyünden derlenen Hacı Sayyat masalında Van şehri, *ovan* şeklinde söylenmektedir. Burada, dudak ünsüzü *v*'nin etkisiyle *o* türemesi görülmektedir. *ovan* kelimesinde görüldüğü gibi *v* ünsüzü, yanındaki düz ünlüler üzerinde yuvarlaklaştırıcı etkiye sahip olmakla birlikte, aynı zamanda yanına yuvarlak ünlü de alabilmektedir: *ovan'a* "Van'a" (24 – 84)*, ovan'da* "Van'da" (24 – 84).

1. 8. Ünlü Birleşmesi

Ünlü birleşmesi, ünlüyle biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir başka kelimenin söz konusu ünlülerinin kaynaşarak tek ünlü hâline gelmesidir. Bu kelimelerdeki ses düşmeleri geçici değil, devamlıdır. Bu ses olayı sonucunda ortaya çıkan kelimeler kalıplaşır ve kullanıcı tarafından tek kelime olarak algılanır. Ayrıca bu kelimeler, bütün çekimlerinde tek şekilli olarak kullanılır. Ünlü birleşmesi günlük hayatta çok sık kullanılan kelimeler için söz konusudur.[125] Urmiye ağızlarında ünlü birleşmelerine şu örnekler gösterilebilir: *nécéléyim* "nasıl yapayım" (9 – 73)*, néynedi* (47 – 176), *néyniyeceex* "ne yapacağız" (71 – 13), *néynirem* (13 – 40).

[125] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 108'de *néyniyax, néynedin, néynirem.*

2. Ünsüzler

2. 1. Ünsüz Çeşitleri

Urmiye ağızlarında Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* ünsüzlerinin yanı sıra, bu ünsüzlerden özellikleri ve boğumlanma nitelikleri itibarıyla farklı olan *ḇ, P, Ç, ĉ, ć, ç̇, d̓, ğ, ġ, ĥ, ĵ, ħ, ḥ, ḳ, K, ḳ, ĺ, ḷ, ṇ, ß, ŕ, ṛ, ġ, ṛ, T, x, ẋ, ẏ, ŷ, ẏ* ünsüzleri bulunmaktadır.

2. 1. 1. ḇ ünsüzü: Dudak ünsüzleri *b* ile *v* arası, yarı sızıcılaşmış bir ünsüzdür: *gédiḇ* (62 – 38), *xıyaḇaan'daydı* "caddesindeydi" (5 – 22).

2. 1. 2. P ünsüzü: Süreksiz ve çift dudak ünsüzleri *b* ile *p* arası bir ünsüzdür; ama *b* ünsüzüne daha yakındır. Kelime kök ve gövdeleriyle birlikte genellikle öğrenilen geçmiş zaman ekinde görülür: *cavaP* "cevap" (18 – 15), *sahaP* "sahip" (18 – 24), *kitaPdan* (28 – 105), *doluPdı* "dolmuş" (44 – 23), *ġalmıyıPTı* "kalmamış" (7 – 32), *düşüP* (66 – 10).

2. 1. 3. Ç ünsüzü: Süreksiz, tonsuz ve diş eti ünsüzü *ç* ile süreksiz, tonlu ve diş eti ünsüzü *c* arasında bir sestir; ama *ç* ünsüzüne daha yakındır: *Çuval* (21 – 19), *Çay* (2 – 3), *Çox* (2 – 20), *ġéÇen* (2 – 75), *ġöyÇeĥ* "güzel" (47 – 41).

2. 1. 4. ĉ ünsüzü: *ç* ile *ş* arasında bir ünsüzdür: *ĉemen* "tümüyle" < Ar. cemʿan (28 – 226).

2. 1. 5. ć ünsüzü: *c* ile *j* arası bir ünsüzdür. *ć* ünsüzü, sızıcılaşma yönünde gerçekleşen ünsüz değişmesinin ara merhalesini karşılar ve yarı sızıcılaşmış bir ünsüzdür. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında Türkçe kelimelerde ortaya çıkar: *indiyećen* "bu zamana kadar" (37 – 61), *ġéćelerde* (2 – 2), *ġelećax* (2 – 50), *ġelmiyaćax* (47 – 74), *baćsıynan* (2 – 12). Türkçede asli ses *ç* olduğu için, öncelikle *ç* ünsüzü tonlulaşıp *c* olur ve daha sonra *c* ünsüzü sızıcılaşmak suretiyle *j* ünsüzüne dönüşür.[126]

---

[126] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 114-115'te *alaćam, ġılaćağım, ajdi < acdır.*

2. 1. 6. ç ünsüzü: *ç* ile *s* arası bir ünsüzdür: *çatdırmışam* (27 – 29)*, bayatıçı* (27 – 29)*, élçi* (27 – 44).

2. 1. 7. d' ünsüzü: Palatal *d* sesidir ve *d* ile *y* arası bir ünsüzdür:[127] *arad'an* (27 – 163).

2. 1. 8. ğ ünsüzü: Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde meydana gelir:

ğ ünsüzü, bazen iki ünlü arasında ve hece sonlarında art damak *ḳ* ile *ġ* ünsüzlerinden sızıcılaşarak gelişir: *yığarıx* (47 – 56)*, yağış* (48 – 37)*, yollarıdığ* (33 – 50)*, ekinçílığı* "çiftçiliği" (28 – 71)*, ayağ* (69 – 25)*, ağlayır* (1 – 151).

Bu ünsüz, bazen de iki ünlü arasında ve hece sonlarında ön damak *k* ünsüzünden sızıcılaşarak ortaya çıkar: *töḳeriğ* (2 – 31)*, görmüşüğ* (50 – 25)*, görmeği* (41 – 47).

Urmiye ağızlarında *ğ* ünsüzü, alınma kelimelerde *ḳ* ve *ġ* ünsüzlerinden sızıcılaşarak kelime başlarında da kullanılır. Bu ünsüz, kelime başlarında kullanıldığı zaman biraz daha sıkı bir şekilde boğumlanır: *ğem* < Ar. ġamm (28 – 170), *ğeza* < Ar. ġızā "yemek" (52 – 68)*, ğedem* < ḳadar (39 – 27)*, ğed* "kadar" (68 – 4). *ğ* ünsüzü, kelime başında Hatâyî ve Fuzûlî'nin şiirlerinde de kullanılmıştır.[128]

2. 1. 9. ġ ünsüzü: Tonlu ve ön damak-diş arası bir ünsüzdür. *ġ* ünsüzü, Eski Türkçedeki tonsuz ve ön damak ünsüzü *k'*den tonlulaşarak gelişen *g* ile *c* arasında bir ünsüzdür; ama Urmiye ağızlarında *g*'ye daha yakın bir şekilde duyulur: *ġelennen* (17 – 4)*, ġécesi* (29 – 68)*, ġöreller* (2 – 9)*, ġüni* (2 – 24)*, ġelin* (47 – 4).

Bu ünsüz, *g* > *c* yönünde gerçekleşen ses değişikliğinin ara merhalesini oluşturur.[129] Bu ses değişikliği ayrıca Anadolu'da Rize, Erzurum, Kars-Karakalpak, Malatya-Akçadağ yöresi ağızlarında; Irak Türk ağızlarında ve Yugoslavya Türk ağızlarında da bulunur.[130]

---

[127] Gülsevin, Gürer; **Uşak İli Ağızları,** s. 18'de *d'āvā, d'āvetlin.*
[128] Kurbanov, Afad; **Müasir Azerbaycan Dili,** Bakı 2003, s. 85'te *ğezel, ğerib.*
[129] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 115.
[130] Başdaş, Cahit; "Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında g > c k > ç Değişmeleri", **TDAY Belleten 1999/I-II,** Ankara 2003, s. 6; Gülensoy, Tuncer; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında G/K > C/Ç Değişmesi", **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I,** Ankara 2004, s. 1289-1290.

2. 1. 10. ĥ ünsüzü: Sürekli, sızıcı ve tonsuz bir ön damak ünsüzüdür. Urmiye ağızlarında *ĥ* ünsüzü, ince ünlülerin yanında, hece ve kelime sonlarında görülür: *eriĥ* (52 – 14), *üreĥ* "yürek" (24 – 115), *seĥsen* (44 – 8), *eĥseren* "ekseriyetle" (45 – 6).

İnce ünlülerin yanında gelişen ve bütün Azerbaycan ağızlarında görülen bu ünsüz, iki ünlü arasında kaldığı zaman *y* ünsüzüne dönüşür.[131] *ĥ* ünsüzü, ayrıca Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da kullanılmaktadır.[132]

2. 1. 11. ĵ ünsüzü: *j* ile *y* arası bir ünsüzdür: *meĵlisde* (27 – 163).

2. 1. 12. ħ ünsüzü: *x* ile *h* arası bir sestir ve bu iki ünsüz arasındaki ses değişmesinin ara merhalesini temsil eder. *ħ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında genellikle fiillerin çokluk birinci şahısla çekimlerinde görülür: *geldıħ* (50 – 14), *düzürdüħ* (51 – 13), *getirirdiħ* (51 – 13), *vérerdıħ* (64 – 47), *ġalmışıħ* (14 – 2), *uşaħlığım* (8 – 8), *ġoħusu* (14 – 18), *baħardın* (46 – 65). Bu ünsüz, Salmas ağzında da tespit edilmiştir.[133]

2. 1. 13. ḫ ünsüzü: Düşmek üzere olan zayıf *h* ünsüzüdür: *mejmeḫe* "tepsi" (29 – 16), *sobḫ* "sabah" (19 – 34), *saḫabını* "sahibini" (22 – 13).

2. 1. 14. ķ ünsüzü: Eski Türkçedeki tonsuz ve ön damak ünsüzü *k'*den gelişir. *ķ* ünsüzü, *k* > *ç* değişmesinin ara merhalesini temsil eder ve Urmiye ağızlarında *k'*ye daha yakın bir şekilde söylenir: *töķeriĥ* "dökeriz" (2 – 29), *iķi* (17 – 2), *herķes* (2 – 60), *ķişile* "kişiler" (47 – 15), *ķeser* (47 – 35), *ķişmiş* "kuru üzüm" (47 – 58), *ķiÇiydix* "küçüktük" (48 – 15), *tüķ'di* "Türk'tür" (22 – 2), *tiķerdile* "dikerlerdi" (21 – 19), *ķi* (27 – 23), *ķilid* (2 – 75).

2. 1. 15. K ünsüzü: Süreksiz ve yarı tonlu bir ön damak ünsüzüdür. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında *k* > *g* değişmesinin ara merhalesini temsil eder: *evlendiK* (8 – 14), *böyüK* (8 – 49), *vérdiK* (9 – 158).

2. 1. 16. ḳ ünsüzü: Bir art damak sesi olan bu ünsüz, tonsuz ve süreksizdir. Urmiye ağızlarında *ḳ* ünsüzü çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

---

[131] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 75'te *kehliĥ-kehliye, ineĥ-ineye.*
[132] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 65.
[133] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 117.

Bu ünsüz, genellikle alınma kelimelerde yer alır: *ḳull-i irān'ınki* (30 – 34), *ḳılas* "sınıf" (28 – 31), *ḳotun* (35 – 27), *duḳtura* "doktora" (42 – 35), *ḳado* "hediye" (65 – 19), *amriḳa'dan* "Amerika'dan" (56 – 62).

ḳ ünsüzü, bazen de ünsüz ikizleşmesinin bulunduğu kelimelerde ortaya çıkar: *doḳġuz* (15 – 4), *saḳḳalların* (7 – 73), *seḳġel* (20 – 10). Bu kelimelerdeki *ḳ* ünsüzünün korunmasının sebebi ikizleşmedir.[134]

Bu ünsüz, ayrıca Guluncu köyünde bildirme eki ile çokluk birinci şahıs öğrenilen ve görülen geçmiş zaman ekinde görülür: *insanıḳ* (7 – 1), *müslümanıḳ* (7 – 1), *böyümışıḳ* (7 – 8), *apardıḳ* (7 – 34).

2. 1. 17. Í ünsüzü: İnce *l* sesidir. Bu ünsüz, alınma kelimelerde ince *a* sesinin yanında kullanılır: *heĺaĺ* (63 – 14), *mahaĺında* "bölgesinde" (46 – 14), *haĺda* (1 – 112).

2. 1. 18. ļ ünsüzü: Düşmek üzere olan *l* ünsüzüdür ve zayıf bir şekilde boğumlanır: *oļutdı* "olmuş" (9 – 26), *meseļ* (9 – 30), *aļırdı* (28 – 62), *geļirdi* (28 – 273), *ġeļin* (48 – 21), *deyļ* "değil" (56 – 10).

2. 1. 19. ņ ünsüzü: Düşme durumundaki *n* ünsüzüdür ve zayıf boğumlanır. *ņ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında genellikle ilgi hâli ekinde ortaya çıkar: *ōuņ* "onun" (9 – 19), *olarıņ* (9 – 39), *böyühlēņ* "büyüklerin" (2 – 56), *évinin̨* (47 – 28), *görerdiņ* (64 – 73).

2. 1. 20. ß ünsüzü: *p* > *f* sızıcılaşmasının ara merhalesini temsil eder. *ß* ünsüzü, Urmiye ağızlarında teklik ve çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eklerinde ortaya çıkar: *ġalmıyıß* "kalmamış" (47 – 20), *géçiß* (57 – 67), *gédiß* (18 – 38), *yığışıßla* "toplanmışlar" (36 – 13), *sākin‿olußla* (36 – 13).

2. 1. 21. ŕ ünsüzü: *r* ile *l* arası bir ünsüzdür; ama *r* sesine daha yakındır. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında genellikle *l* ünsüzünün yanında gerileyici benzeştirme sonucunda

[134] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 94'te *şaḳġıldıyup*.

meydana gelir: *diyeŕler* (27 – 154), *nezeŕleri* (31 – 6), *yéŕlerne* (27 – 279), *tanımıŕla* (33 – 38), *dildaŕlıx* (27 – 136), *yiyerdileŕ* (27 – 89), *xeşleŕdile* (27 – 72).

2. 1. 22. ṟ ünsüzü: Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında *r* > *y* değişmesinin ara merhalesini temsil eder ve *r* ünsüzüne daha yakındır: *yéṟ* (47 – 70), *istiṟdi* (47 – 104), *ötüṟdi* "götürdü" (52 – 88), *biṟ‿az* (76 – 14), *yiṟmi* (3 – 43), *biṟde* (10 – 25), *giṟeydim* (26 – 1).

2. 1. 23. ṛ ünsüzü: Zayıf bir şekilde boğumlanan ve düşme durumuna yaklaşmış *r* ünsüzüdür. *ṛ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında hem kelime ortasında hem kelime sonunda yaygın bir şekilde görülür: *bıṛda* (47 – 21), *ġaṛdaş* (47 – 100), *bılaṛ* "bunlar" (48 – 19), *biṛ* (48 – 35), *geliṛdi* (48 – 50), *élelleṛ* (52 – 31), *bilmiṛem* (57 – 68), *göṛésen* (61 – 19), *olaṛ* (3 – 74).

2. 1. 24. ġ ünsüzü: Tonlu ve art damak ünsüzüdür, Türkçe kelimelerde tonsuz ve art damak ünsüzü *ḳ*'den gelişir. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında hem ince hem de kalın ünlülerle kullanılır: *ġaldıx* (51 – 31), *ġardaş* (52 – 101), *ġeynataın* (60 – 53), *ġeyidille* (62 – 21). *ġ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında ince ünlülerle kullanıldığı zaman orta damakta boğumlanır ve bu şekliyle Anadolu ağızlarında da yer alır.[135]

2. 1. 25. T ünsüzü: Yarı tonlu, *t* ile *d* arasında bir ünsüzdür. Bu ünsüz, Urmiye ağızlarında genellikle tonlulaşma sonucunda ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde ortaya çıkar: *éşiTmişıx* (66 – 41), *ġurT* (1 – 240), *aT* "ad" (18 – 56), *oluT* "olmuş" (18 – 4), *vériPTi* "vermiş" (40 – 48), *gelipTi* (69 – 17).

2. 1. 26. x ünsüzü: Sızıcı, tonsuz ve art damak ünsüzüdür. *x* ünsüzü, Urmiye ağızlarında *ḳ* > *x* sızıcılaşmasının sonucunda ortaya çıkar: *oxumax* (28 – 153), *yox* (35 – 40), *çıxıb* (66 – 25), *olardıx* (9 – 5). Bu ünsüz, Azeri sahasının karakteristik ünsüzlerinden biridir.[136]

2. 1. 27. x̱ ünsüzü: Düşmek üzere olan *x* ünsüzüdür: *tutardıx̱* (55 – 17), *nallırdıx̱* (8 – 43), *diyerıx̱* (25 – 31).

---

[135] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 150'de *ġezete, ġelem.*
[136] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 56.

2. 1. 28. ẏ ünsüzü: Düşme durumuna yaklaşmış *v* ünsüzüdür: *daẏda* “dağda” (14 – 58)*, baloẏ’dan* (27 – 7)*, ġoẏunı* “kavunu” (27 – 19)*, yuẏardıla* “yığarlardı” (29 – 62)*, oẏladı* “evladı” (35 – 4).

2. 1. 29. ŷ ünsüzü: *y* ile *v* arası bir ünsüzdür: *toŷumuz* (27 – 77).

2. 1. 30. y̰ ünsüzü: Zayıf bir şekilde söylenen *y* ünsüzüdür: *döẏerdile* (8 – 100)*, ġoẏurdula* (9 – 91)*, almaẏdı* (14 – 24)*, seẏfeni* “sayfayı” (28 – 139)*, éẏle* (28 – 346)*, soẏundum* “bitirdim, tamamladım” (40 – 97)*, gédiẏdi* “gidiyordu” (48 – 50).

Ünsüzler Tablosu

	Süreksiz			Sürekli							Kaybolmak üzere olan ünsüzler
				Sızıcı			Akıcı Ünsüzler				
	Tonlu	Tonsuz	Yarı Tonlu	Tonlu	Tonsuz	Yarı Tonlu	Geniz	Yanak	Titrek	Nefesli	
Çift Dudak	b, b̲	p, ß	P				m				
Diş-Dudak				v	f						ẏ
Diş-Diş Eti	d, ď	t	T	z	s		n				n̰
Diş Eti-Ön Damak	c, ć	ç, ḉ, ĉ	Ç	j, ĵ	ş						
Ön Damak	g, ġ	k, ĸ	K		ĥ			l, Í	r, r̲, ŕ	y, ŷ	l̰, r̰, y̰
Art Damak	ġ	k̰		ğ	ħ, x						x̰
Gırtlak					h						h̰

2. 2. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması

Ünlü-ünsüz uyumu; arkada boğumlanan ünsüzlerin kalın ünlülerle, önde boğumlanan ünsüzlerin ince ünlülerle kullanılmasıdır. Bu uyum, Türkçenin önemli ahenklerinden birini teşkil eder.

Urmiye ağızlarında ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, genellikle alınma kelimelerde görülmek üzere, *ġ* ünsüzünün yanında ince ünlüler kullanıldığında ortaya çıkar: *diġġet* (28 – 238), *ġendil* (28 – 230), *ġehve* (52 – 75), *teġriben* (27 – 3), *ġebrim* (13 – 62), *ġemli* (13 – 23), *ġeder* "kadar" (17 – 3), *ġehreman* (1 – 188), *elāġe* "alaka" (28 – 64), *ferġ* (50 – 19), *ġebuĺ* (8 – 53), *ġelenin* (58 – 23), *heġiġet* (33 – 31), *ġedim* "eskiden" (33 – 55), *ġerib* (68 – 47), *eġide* "inanç" (33 – 26), *ġere*[137] (61 – 53), *yāġiler* (58 – 14).

Bu uyumsuzluk Azerbaycan ağızlarından daha çok Doğu ve Güney Grubu ağızlarında,[138] Irak Türk ağızlarında[139] ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında[140] bulunur.

Urmiye ağızlarında *ġ* ünsüzünün yanında ince ünlünün kullanılmasıyla görülen ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, bazı Türkçe kelimelerde de görülür: *ġeyidir* "geri dönüyor" (24 – 84), *ġeynedirdıx* "kaynatıyorduk" (47 – 59), *ġeynetamnan* (47 – 68).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerdeki ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, bazen de art damak *x* ünsüzünün yanında ince ünlünün kullanılmasıyla gerçekleşir: *bext* "baht" (27 – 128), *vext* "vakit" (1 – 17), *tırextor* "traktör" (64 – 16). Bu uyumsuzluk, Azeri sahasındaki başka ağızlarda da yer alır.[141]

---

[137] Ergin, Tebriz Türkçesinde *y* ünsüzünün inceltici etkisiyle *ġeyit-, ġeyne-* gibi kelimelerde incelme meydana geldiğini ve *ġere* şeklinin, analoji yoluyla bu kelimelerden ortaya çıktığını ifade eder. bk. Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 127.

[138] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 40'ta *ġex, ġerdeş, ġere, ġeyter, ġelin, ġenet.*

[139] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 56'da *ġeyin, ġeyinbaba, ġemçi, ġeymağ, ġeter, ġere.*

[140] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 15; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 100'de *ġeder, ġeses, ġenet, ġerel;* Ahmet Bican Ercilasun'a göre, alınma kelimelerdeki *ġ, h* ve *ḫ* ünsüzleri, yanlarındaki *a* ünlülerini incelterek *e*'ye dönüştürme etkisine sahiptir. bk. Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 83'te *ġem, ġehve.*

[141] Zülfikar, Hamza; "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", s. 307'de *ḫelife, ḫedeme*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 27'de *ḫetirimnen, ḫesde, ḫizehnen.*

Art damak *x* ünsüzünün yanında meydana gelen ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, Türkçe kelimelerde de bulunur: *diyix* (12 – 2), *götdüx* (16 – 6), *gétmiyex* (38 – 33).

2. 3. Ünsüz Değişmeleri

2. 3. 1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, tonsuz ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonlular hâline gelmesidir ve Oğuz grubu ağızlarının en belirleyici ses özelliklerinden biridir.[142]

2. 3. 1. 1. ḳ > ġ değişmesi: *ḳ* > *ġ* değişmesi, Batı Türkçesinde gerçekleşen önemli bir ses değişikliğidir.[143] Urmiye ağızlarında bazı alınma kelimeler hariç, kelime başı bütün *ḳ*'lar tonlulaşır: *ġurudardıla* "kuruturlardı" (27 – 276), *ġazardılar* (27 – 179), *ġannı* < ET: kañlı "kağnı" (19 – 23), *ġuymax* "yemek ismi" (20 – 46), *ġourardıla* "kavururlardı" (23 – 11), *ġoyunnar* (11 – 6), *ġaşıx* (20 – 37), *ġız* (21 – 14), *ġoca* (55 – 18), *ġuyruğunnan* (9 – 10), *ġalırí* "kalıyor" (13 – 14), *ġéynata* (6 – 9), *ġonaxlar* (9 – 93), *ġadaş* "kardeş" (47 – 106), *ġarġıyıb* "kargışlayıp", *ġoşun* "asker" (58 – 32).

ḳ > *ġ* değişmesi ayrıca Yekan Çongaralı köyünde *ġağa* "arkadaş, dost" (39 – 7) kelimesinde tespit edilmiştir. Bu kelime, Türkmen Türkçesinde *kāka*[144] "baba" şeklinde kullanılır. *kāka*/*ġağa* kelimesinin Eski Türkçedeki aile ve akrabalık bildiren *ḳa*, *ḳadaş, ḳañ* kelimeleriyle ilişkili olduğu açıktır. Bugün, bazı Oğuz grubu ağızlarında kullanılmakta olan *gakkoş/gakko, gaga, gacı, gada, gıcı, gocu, keke, keko* vb. kelimeler de *kāka*/*ġağa* kelimeleriyle aynı ailedendir.[145]

Bu tonlulaşma bazen ünsüz ikizleşmesinin olduğu kelimelerde hece başlarında ortaya çıkar ve aynı zamanda bir önceki sesin tonlulaşmasına da yol açar: *seġġel* "sakal" (55 – 23), *diġġetle* (28 – 238), *oġġeden* "o kadar" (70 – 16), *torpaġġala* (24 – 166), *saġġallí* (1 – 219), *çuġġur* (29 – 75), *doġġuz* (47 – 80).

---

[142] Gülsevin, Gürer; **Uşak İli Ağızları,** s. 36.
[143] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 89.
[144] Tekin, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler,** s. 68.
[145] Buran, Ahmet; "Gakko/Gakkoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı", **Makaleler,** (ed. Mehmet Dursun Erdem), Turkish Studies, Ankara 2008, s. 161.

Urmiye ağızlarında *ḳ* > *ġ* değişmesi bazen kelime sonunda ve fiillerin çokluk birinci şahısla çekimlerinde görülür: *aşıġ* "âşık" (75 – 6), *çoġ* (29 – 88), *açıġ* (46 – 57), *şaddıġ* "şadlık" (9 – 153), *basırardıġ* (9 – 10), *çalardıġ* (9 – 13), *ġoyaġ* "koyalım" (9 – 103).

2. 3. 1. 2. ḳ > g değişmesi: Urmiye ağızlarında *ḳ* > *g* değişmesi, şu örnekte tespit edilmiştir: *géyitdile* "geri döndüler" (9 – 144).

2. 3. 1. 3. k > g değişmesi: Eski Türkçedeki kelime başı *k*'ler, Batı Türkçesinde büyük oranda *g* olmuştur.[146] Urmiye ağızlarında *k* > *g* değişmesi, kelime başında geniş ölçüde tamamlanmıştır: *güni* (22 – 34), *götdüx* "götürdük" (16 – 6), *géçi* (40 – 5), *gétdıxcä* (7 – 30), *göreĥ* (1 – 248), *göylümi* (13 – 39), *gidin* "giydin" (13 – 49), *güjli* (58 – 71). Ancak bu tonlulaşma, kelime başında bazen yarım kalır: *Kédelle* "giderler" (27 – 65).

Kelime ortasında *k* > *g* değişmesi, *k* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman ortaya çıkar: *üregimde* (12 – 26), *béşige* (16 – 23), *böyüg‿idi* (19 – 25), *eĥsig‿élemesin* (17 – 11). *k* > *g* değişmesi, kelime ortasında Eski Oğuz Türkçesinde de bulunur.[147]

Urmiye ağızlarında *k* > *g* değişmesi bazen kelime sonunda da gerçekleşir: *böyüg* (8 – 41), *çerx-i feleg* (28 – 164), *ineg* (24 – 165), *gereg* (24 – 66), *çetinnig* (12 – 34). Azerbaycan ağızları, çok heceli kelimelerin sonunda *k* ünsüzünün *g* ve *ĥ* veya *y* ile bitmesine göre iki gruba ayrılmaktadır. Kelime sonu *g* ünsüzü ile biten ağız grubu, Doğu Grubu ağızlarıdır.[148]

Urmiye ağızlarında *k* > *g* değişmesi, kelime sonunda bazen yarım kalır: *böyüK* (8 – 49), *yétirdiK* (8 – 15), *vérdiK* (9 – 158).

2. 3. 1. 4. ç > c değişmesi: Urmiye ağızlarında *ç* > *c* değişmesine kelime başında az da olsa rastlanır: *cızığ* (23 – 1), *corab* (21 – 9).

Bununla birlikte kelime başında *ç* > *c* değişmesi genellikle yarım kalır: *Çay* (2 – 3), *Çox* (2 – 20), *Çöreĥ* (6 – 32), *Çalıb* (6 – 37), *ÇekiP* (47 – 120), *Çıxan* (47 – 5).

---

[146] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 66.
[147] Gülsevin, Gürer-Erdoğan, Boz; **Eski Anadolu Türkçesi,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 97.
[148] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 97.

Kelime ortasında *ç* > *c* değişmesi daha çok iki ünlü arasında ve ulamalarda meydana gelir: *ağacınan* (29 – 78), *géc‿o yana* (20 – 48), *solduc‿onnan* (76 – 15). Şu kelimede ise tonlulaşma yarım kalır: *suyun‿iÇine* (2 – 31).

Kelime ortasında *ç* > *c* değişmesi şu kelimede hece başında meydana gelir: *sancıl* < ET: sanç- (1 – 192), *sancım* (1 – 5).

Bu değişme, hece başında eşitlik eki ve zarf-fiil ekinde de ortaya çıkar: *ġabaxca* "önce" (14 – 55), *yavaççana* (24 – 6), *gétdıxca* (18 – 26), *gétdixce* (61 – 22).

2. 3. 1. 5. t > d değişmesi: Eski Türkçedeki kelime başı *t*'ler, Batı Türkçesine geçerken büyük oranda tonlulaşıp *d* olmuştur. Fakat daha sonra bu *d*'lerin bir kısmı tekrar *t*'ye dönüşmüştür. Eski Oğuz Türkçesindeki bazı *d*'lerin *t*'ye dönüşmesi hususunda Azeri ve Osmanlı sahaları birbirinden ayrılmaktadır.[149]

Urmiye ağızlarında kelime başında *t* > *d* değişmesi, Azeri sahasında olduğu gibidir ve tekrar bir tonsuzlaşma gerçekleşmez: *donardı* (29 – 60), *düzeldirdile* (27 – 267), *dan* "tan" (24 – 148), *daşlara* (64 – 72), *donun* "elbisen" (21 – 28), *diş* (24 – 4), *döşeĥ* (57 – 75), *doldurardığ* (17 – 28), *doḳġuz* (15 – 4), *döt* "dört" (16 – 5), *demir* (9 – 168), *deredih̓* (9 – 5), *darax* (27 – 181), *davarnı* (14 – 59).

Ayrıca *t* > *d* değişmesi, iki ünlü arasında ve ulamalarda görülür: *ġeyiderdi* (24 – 8), *yaradan* (7 – 1), *dağıdarığ* (21 – 12), *döṛd‿avrad* (21 – 16), *texd‿üsde* "taht üstünde" (1 – 220).

2. 3. 1. 6. k > ġ değişmesi: Eski Türkçedeki kelime başı *k*'ler, Urmiye ağızlarında bazen tonlulaşma yönünde daha da ileriye giderek *ġ* ünsüzüne dönüşür: *ġöre* (3 – 73), *ġeler* (2 – 4), *ġéderix* (2 – 23), *ġéÇen* (2 – 75), *ġöyÇeĥ* (47 – 41). Bu değişme, Salmas ağzında da yaygındır.[150]

---

[149] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 103.
[150] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 121'de *ġéċi, ġéċer.*

2. 3. 1. 7. p > b değişmesi: Urmiye ağızlarında *p* > *b* değişmesi, bazen ulamalarda *p* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında gerçekleşir: *ġayıdıb‿içeri* (1 – 131), *çalıb‿oxuyar* (27 – 183), *ölüb‿ōn‿évinde* (29 – 17).

Hece ve kelime sonlarında *p* > *b* değişmesi, zarf-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde görülür: *ġayıdıb* "geri dönüp" (1 – 138), *sévib séçib* "sevip seçip" (1 – 201), *oturub* "oturup" (60 – 29), *ġazılıb* "kazılmış" (27 – 174), *düşüb* "düşmüş" (1 – 134), *gelibdi* "gelmiş" (39 – 9).

Bu tonlulaşma, zarf-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde bazen yarım kalır: *ġazıP* (18 – 29), *çıxıP* "çıkıp" (27 – 3), *geliP* "gelip" (19 – 2), *ġoyuP* "koyup" (8 – 49), *ġuylanıPtı* "gömülmüş" (18 – 7), *doluPdı* "dolmuş" (44 – 23).

Eski Oğuz Türkçesinde *b*'li kullanılan bazı kelimeler,[151] Urmiye ağızlarında korunur: *barmağında* (28 – 333), *başmaxçı* "ayakkabıcı" (42 – 16).

2. 3. 2. Tonsuzluk

Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde tonsuz ünsüzler korunduğu için tonsuzluk örnekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Urmiye ağızlarında az da olsa tonsuzlaşma örnekleri görülmektedir.

2. 3. 2. 1. g - k: Eski Oğuz Türkçesinde kelime başında tonlulaşmayan bazı kelimeler, Urmiye ağızlarında da tonlulaşmaz: *kişisiyle* "kocasıyla" (1 – 251), *kölgeye* (37 – 60), *kimin* (19 – 24), *köyneh* "elbise" (14 – 56), *kéçen* (24 – 149), *köçeri* (1 – 202). Bu kelimeler, Irak Türk ağızları ile Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da tonsuzdur.[152]

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs eki bazen tonsuz kullanılır: *gétdik* (9 – 170), *élirdik* (8 – 43), *görek* (8 – 52), *döydük* (14 – 19).

---

[151] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 72'de *barmak, başmak.*

[152] Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 435'te *kölge, kömneg;* Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 13'te *kibi, kölge;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 89'da *kölge, kibi, köç;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 174'te *kibi, köş, köşmen, kölge*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 47'de *kölgelıḫ*; Buran, Ahmet-Şerife Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 84'te *kimin, kölgáya.*

İsimden isim yapma eki *-cek* ve şu kelime tonsuz biçimiyle tespit edilmiştir: *börk* (24 – 100), *göçek* < gökçek "güzel" (16 – 9).

2. 3. 2. 2. c - ç: İsimden isim yapma eki *-çı, -çi;* Azeri sahasında asli biçiminde olduğu gibi tonsuzdur.[153] Bu ek, Urmiye ağızlarında da tonsuz kullanılır: *toyçı* (30 – 23)*, gemiçi'di* (30 – 5)*, davarçıydıla* (24 – 165).

Urmiye ağızlarında eşitlik ekinin genişlemiş şekilleri tonsuz kullanılır: *évineçe* "evine kadar" (69 – 23)*, doġġuzaçan* (37 – 29)*, béşeçen* (37 – 32)*, bireçen* (29 – 23).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin ortasında bazen tonsuzlaşma meydana gelir: *meçitde* < Ar. mescid (14 – 55), *haçı* < Ar. hacc "hacı" (61 – 2).

2. 3. 2. 3. d - t: Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde Eski Türkçedeki *t*'ler korunur: *töĥtün* "döktün" (40 – 23), *tutullar* (43 – 14), *tekin* "gibi" (9 – 168)*, töt* "dört" (9 – 117), *tişini* "dişini" (56 – 5), *tüşür* "düşüyor" (58 – 30)*, toxuyar* (1 – 236), *törüye* "türeye" (60 – 23), *tikerdıx* (21 – 9). Bu kelimelerdeki *t* ünsüzü Azerbaycan ağızları,[154] Irak Türk ağızları ve Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da korunmaktadır.[155]

Ayrıca şu kelimelerin sonunda *t* ünsüzünün korunduğu görülür: *āt* "ad" (62 – 23)*, ot* "ateş" (31 – 10), *sövit* "söğüt" (44 – 5).

Eski Oğuz Türkçesinde tonlu şekliyle görülen *dilkü* kelimesi, Urmiye ağızlarında tonsuzlaşır: *tülki* (47 – 144).

---

[153] Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** s. 197'de *başşāĥçı, değirmēnçi, ēkinçi, bālıĥçı;* Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 57.
[154] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 81, 82'de *tiş, tüşdüĥ, tiĥ.*
[155] Haydar, Çoban Hıdır; **age.,** s. 191'de *tiken, tikip, töktü*; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 13'te *tökerdıĥ;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 89'da *toĥu;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 175'te *toĥu-, toĥun-, töyh-;* Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 47'de *tökílmesín, tikmíşem*; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** s. 53'te *tiken, tikiş, toĥardım;* Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 110'da *tiken, töhdi, tedim, tiken, tökõr;* Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 48'de *tüşir, tökeceyem mi, tikildi, töküle, tikan.*

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin ortasında bazen tonsuzlaşma meydana gelir: *pātşahım* < Far. pād-şāh (28 – 251), *savatım* < Ar. sevād (15 – 8), *ōlatım* < Ar. evlād (46 – 11), *seyyāt‿ıdı* < Ar. sayyād (24 – 33).

2. 3. 2. 4. b - p: Urmiye ağızlarında şu kelimelerde tonsuzlaşma olur: *piçağınan* < ET: bıç- "bıçakla" (28 – 264), *pişirirdile* < ET: bış- "pişiriyorlardı" (18 – 25), *paca* < Far. bāce "baca" (27 – 22).

Urmiye ağızlarında zarf-fiil ve öğrenilen geçmiş zaman görevinde kullanılan *-ıp* eki bazen tonsuz kullanılır: *alıp* "alıp" (40 – 84), *gelip* "gelip" (1 – 71), *ġalmıyıptı* "kalmamış" (41 – 33), *çıxıpTi* "çıkmış" (1 – 9), *dağılıp* "dağılmış" (56 – 14), *ekilip* "ekilmiş" (27 – 14), *ölüp* "ölmüş" (47 – 113), *baxılmıyıp* "bakılmamış" (45 – 3).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerde tonsuzlaşma bazen yarıda kalır: *cavaP* < Ar. cevāb "cevap" (18 – 15), *sahaP* < Ar. sāhib "sahip" (18 – 24), *kitaP* < Ar. kitāb (28 – 105). Bu tonsuzlaşma bazen de tamamlanır: *hésap* < Ar. hisāb (14 – 22). Alınma kelimelerde meydana gelen tonsuzlaşma, Azerbaycan ağızlarından en çok Güney Grubu ağızlarında ortaya çıkar.[156]

2. 3. 2. 5. ġ - ḳ: Guluncu köyünde bildirme eki ile çokluk birinci şahıs öğrenilen ve görülen geçmiş zaman eki, şu örneklerde tonsuz tespit edilmiştir: *müslümanıḳ* (7 – 2), *böyümışıḳ* (7 – 8), *apardıḳ* "götürdük" (7 – 34), *insanıḳ* (7 – 1).

Urmiye ağızlarında alınma kelimelerin bir kısmı *ḳ* ünsüzüyle kullanılır: *ḳılas* < Fr. classe "sınıf" (28 – 26), *ḳamyon* < Fr. camion (47 – 33), *ḳıvéyt'e* "Kuveyt'e" (47 – 68), *şiḳar* < Far. şikār "avcı" (1 – 96), *duḳtura* < Fr. doctorat "doktora" (42 – 35), *maḳu'den* (36 – 8), *maḳaronu* < İt. maccherone "makarna" (37 – 57).

[156] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 93'te *kitap, hesap, mektup, mektep.*

2. 3. 3. Süreklileşme

Süreklileşme, süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzler şekline dönüşmesidir. Sürekli ünsüzler, kendi aralarında sızıcı ve akıcı ünsüzler olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu yüzden, süreklileşme olayı *sızıcılaşma* ve *akıcılaşma* olarak iki bölümde incelenecektir.[157]

2. 3. 3. 1. Sızıcılaşma

2. 3. 3. 1. 1. ḳ > x değişmesi: Eski Oğuz Türkçesinde *ḳ* ünsüzü, kelime başında büyük oranda kullanılmaya devam etmiş ve ancak sonraki devirlerde sızıcılaşmıştır.[158] Urmiye ağızlarında *ḳ* > *x* sızıcılaşması, kelime başında şu örneklerde tespit edilmiştir: *xan* "han" (44 – 1), *xıx* "kırk" (9 – 35).

Urmiye ağızlarında *ḳ* > *x* değişmesi, kelime ortasında oldukça yaygındır: *arxadaşlar* (1 – 164), *yaxalla* "yakarlar" (1 – 25), *sınıxçıydı* "kırıkçıydı" (37 – 59), *axtı* "aktı" (28 – 163), *yaxa* "yaka" (25 – 3), *oruşluxdan* (24 – 14), *çalxarux* "çalkalarız" (20 – 36), *oxumaxlarınnan* (7 – 33), *yanıxlı* (7 – 63), *yaxçıydı* (9 – 89), *oxşardıla* "ağıt yakarlardı" (7 – 61), *olmıyacaxdı* (8 – 54).

Azerbaycan ağızları, çok heceli kelimelerin sonundaki *ğ* ve *x* ünsüzlerinin kullanılmasına göre iki gruba ayrılmaktadır: Doğu Grubu ağızları, çok heceli kelimelerin sonunda *ğ* ünsüzüne yer verirken; Kuzey, Batı ve Güney Grubu ağızları *x* ünsüzünü tercih eder.[159] Urmiye ağızlarında ise çok heceli kelimelerin sonunda genellikle *x* ünsüzü kullanılır: *ġatıx* "yoğurt" (9 – 55), *çanax* (27 – 270), *ışıx* (24 – 89), *aşıx* (58 – 98), *soyux* (1 – 102), *yırtıx* (13 – 49), *yamax* (21 – 10), *oxşamax* (7 – 61), *şadlıx* (7 – 59), *ancax* (33 – 64), *ġırıx* (12 – 25), *ġatışıxdı* (6 – 36), *bulax* "çeşme" (9 – 146), *yazıyıx* "razıyız" (37 – 61), *olmuşux* (69 – 47), *ağlıyarax* (7 – 68), *olax* (57 – 9).

2. 3. 3. 1. 2. ḳ > h değişmesi: Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *ḳ* ünsüzü, bazı kelimelerde *h* ünsüzüne dönüşür: *hanki* (7 – 28), *hara* (24 – 55), *hanımıun* "hanımının" (14 –

---

[157] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 111.
[158] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 65.
[159] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları**, s. 96; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 124.

4). Bu değişme, *ḳ* > *x* sızıcılaşmasından sonra yahut bu merhaleden bağımsız olarak gerçekleşmiştir.[160]

2. 3. 3. 1. 3. ḳ > ğ değişmesi: Urmiye ağızlarında bu sızıcılaşma, genellikle *ḳ* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman *ḳ* > *ġ* > *ğ* merhaleleriyle gerçekleşir: *çığatdı* (52 – 88), *oruşluğa* (24 – 14), *oturduğumuz* (7 – 3), *uşaxlığım* (8 – 8), *ġabağında* "önünde" (20 – 50), *yaraşığı* (7 – 49), *cızığ‿oynardıx* (23 – 1), *ġonağ‿olulla* (24 – 130), *ayağ‿üsde* (27 – 37), *damdaŕlığ‿olmuyub* (27 – 261), *ġoymuruğ‿özümüz* (32 – 20). Bu değişme, Salmas ağzında da bulunur.[161]

ḳ > *ğ* değişmesi, bazen kelime sonunda da ortaya çıkar: *baxdığ* (8 – 51), *allığ* "alırız" (47 – 25), *aparırığ* (8 – 79), *diyerığ* (62 – 79), *ġādaşığ* (51 – 40), *olmağ* (33 – 33), *muştuluğ* "müjde" (57 – 59), *ġatığ* (9 – 123), *torpağ ġala'nı* (58 – 4), *yoğ* (47 – 111).

Bu değişme, Urmiye ağızlarında ayıca kelime başında gerçekleşir: *ğulağına* (25 – 5), *ğeden* "kadar" (30 – 31), *ğäza* (30 – 37), *ğosselenmiş* (28 – 168), *ğemli* (28 – 168). Kelime başında *ḳ* > *ğ* değişmesi, Irak Türk ağızları[162] ile Kars yerli ağzında[163] da tespit edilmiştir.

2. 3. 3. 1. 4. ḳ > ħ değişmesi: Urmiye ağızlarında *ḳ* > *ħ* değişmesi bazen kelime ortasında ve sonunda görülür: *baħardın* (8 – 25), *ġoħusu* (14 – 18), *ġalmışıħ* (17 – 18), *ġalmışdıħ* (17 – 17).

2. 3. 3. 1. 5. k > x değişmesi: Urmiye ağızlarında *k* > *x* değişmesi, kelime sonunda bazı örneklerde ortaya çıkar: *diyix* (12 – 2), *götdüx* (16 – 6), *eĥmex* (49 – 52), *güllüx* (33 – 73).

2. 3. 3. 1. 6. k > ĥ değişmesi: *k* > *ĥ* değişmesi, Azeri sahasında hece ve kelime sonunda gerçekleşen önemli bir ses olayıdır. Bu değişmede ön damak ünsüzü *k,* ince ünlülerin yanında sızıcılaşarak *ĥ* olur.[164]

---

[160] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 90.
[161] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 126.
[162] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 76'da *ğafil, ğeyret, ğeddar, ğezeb, ğezete, ğezel, ğeymağ, ğem, ğerib, ğerb.*
[163] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 113'te *ğonuşirsin, ğamgün, ğaten, ğavğa.*
[164] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 100.

Urmiye ağızlarında *k* > *ĥ* değişmesi, hece ve kelime sonlarında görülür: *söĥdi* (40 – 31), *yüĥler* (28 – 300), *eĥmağa* "ekmeye" (28 – 43), *tüĥleri* "tüyleri" (1 – 218), *éliyeceĥle* (9 – 65), *beleĥ* (16 – 22), *eriĥ* (18 – 10), *çöreĥ* (63 – 49), *deredeĥ* (9 – 5), *élemiyeĥ* (9 – 168). *k* > *ĥ* değişmesi, Azerbaycan ağızlarının bütünü[165] ile Anadolu ağızlarından Doğu Grubu[166] ağızlarında da bulunur.

2. 3. 3. 1. 7. k > h değişmesi: Urmiye ağızlarında *k* ünsüzü, hece ve kelime sonunda bazen *h* şeklinde sızıcılaşır: *ġelecehle* (9 – 65), *tühman* "Türkmen" (14 – 24), *gereh* (14 – 36), *kehlih* (14 – 49), *böyüh* (15 – 10), *bölmüşüh* (14 – 2), *köyneh* "gömlek" (14 – 56). Bu sızıcılaşma, Karadağ ağzında da görülür.[167]

2. 3. 3. 1. 8. k > ğ değişmesi: Urmiye ağızlarında bu değişme, kelime ortasında iki ünlü arasında ve bazen de kelime sonunda ortaya çıkar: *kiçiĥliğimi* (1 – 59), *seġġelliği* (24 – 10), *yéndiğ‿aşağa* (41 – 28), *görmeği* (41 – 47), *geldiğ* (50 – 20), *yéndiğ* "indik" (41 – 28), *işmeğ* (42 – 63), *vérceeğ* "vereceğiz" (61 – 52).

2. 3. 3. 1. 9. ç > ş değişmesi: Hece ve kelime sonundaki *ç* > *ş* değişmesi, Güney Azerbaycan Türkçesinde yazı diline kadar girmiştir.[168] Bu değişme, Azerbaycan ağızlarında daha çok Batı ve Kuzey Grubu ağızlarında bulunur.[169]

ç > *ş* değişmesi, Urmiye ağızlarında hece ve kelime sonunda ortaya çıkar: *aşma* "açma" (68 – 36), *géşdim* (58 – 111), *kerpişden* (27 – 175), *ağaşlara* (24 – 145), *işmeye* (24 – 72), *ġaşmasın* (7 – 51), *ġılış* "kılıç" (1 – 202), *ovuş* "avuç" (40 – 23), *héş* (40 – 45), *ġoş* "koç" (47 – 172), *oruş* (56 – 20), *üş* (56 – 23), *saldış* (6 – 30), *éhtiyaş* (64 – 65). Oğuz grubu ağızlarının birçoğunda *ç* > *ş* değişmesine rastlamak mümkündür.[170]

---

[165] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 75'te *kehliĥ, çöreĥ, ineĥ.*
[166] Zülfikar, Hamza; "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", s. 307-308'de *seyhsen, eyhmek, beyhle, üzüyh, göyh;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 181'de *böreyh, töyh-, eyh-, göyh, köyh;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 93'te *yüylen, eyhmeyh, beyhle, gideceyhsin;* Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 112.
[167] Sönmez, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan,** s. 86'da *üzüh, yüh.*
[168] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 117-118'de *işgi, aşma, ağaş, ġış, ġaş-, köşdü.*
[169] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 95'te *ağaş, kerpiş, ġılış, çekiş.*
[170] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 105'te *üş, aş, saş, yamaş, bulamaş*; Gemalmaz, Efrasiyap; **age.,** s. 182'de *ağaş, awuş, burş, illaş, üş, suş;* Sönmez, Işık; **age.,** s. 157'de *heş, üş, aġaş;* Ercilasun, Ahmet Bican; **age.,** s. 113'te *heş, geşdi, üş, aş, ġaşdı, işmir;* Demir, Necati; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları,** Gazi

2. 3. 3. 1. 10. c > j değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *c > j* değişmesi, Batı Grubu ağızlarında ve genellikle iki ünlü arasında görülür.[171] Bu değişme, ayrıca Kars ili ağızlarından Terekeme ağzının belirgin özelliklerinden biridir.[172]

Urmiye ağızlarında *c > j* değişmesi, hece ve kelime sonunda gerçekleşir: *mejlisin* (27 – 108)*, mejnun* (44 – 20)*, aj* (48 – 28)*, güj* (64 – 52).

Bu sızıcılaşma, Urmiye ağızlarında iki ünlü arasında bazen yarım kalır: *ġalaćax* (6 – 8)*, baćsıynan* (2 – 12)*, bü ćür* "bu tür" (47 – 50)*, ġéće* (6 – 25)*, indiyećen* "şimdiye kadar" (37 – 61).

2. 3. 3. 1. 11. ġ > v değişmesi: Bu ünsüz değişmesi, Eski Oğuz Türkçesinde *sovuḳ, sovu-* gibi çok sınırlı kelimelerde görülür.[173] *ava < aġa, avız < aġız, sovan < soġan* gibi örneklerle Anadolu ağızlarında[174] da ortaya çıkan *ġ > v* değişmesini bazı bilim adamları, Kıpçak Türkçesinin Anadolu ağızlarına tesiri olarak değerlendirir.[175]

Urmiye ağızlarında art damak ünsüzleri *ḳ, ġ* ve *ğ* bazen diş-dudak ünsüzü *v'*ye dönüşür.

ġ > v değişmesi; Urmiye merkez, Kuşçu, Kehriz, Magatel, Göktepe, Guluncu ve Balov köylerinde *ġ > ğ > v* merhaleleriyle kelime ortasında meydana gelir: *yavuş* "yağış" (11 – 4)*, yuvardıla* "yığarlardı" (8 – 103)*, yuvaydın* "yığaydın" (9 – 115), *yava* "yağa" (9 – 129)*, yıvışdıx* "yığıştık" (9 – 163), *såvdış* "sağdıç" (21 – 3)*, ġovarıx* "kovarız" (14 – 49), *yuvuşulla* "yığışırlar" (14 – 53), *hesen ava* "Hasan Ağa" (15 – 19)*, yovux* < ET: yaġuḳ "yakın" (56 – 7)*, ġovardıla* (7 – 28)*, ġovun* < ET: ḳāġūn "kavun" (27 – 14)*, ġırov‿ayı* < ET: ḳırāġu "kırağı

Kitabevi, Ankara 2006, s. 123'te *ġaşdı, geşler, geşmiş;* Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 128'de *héş, üş, ġoş, ağaşlar.*

[171] Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 35-36'da *baja, ojax, bajı, ajı, ajlıx, olajax.*

[172] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 113'te *alaja, ġojaman, hajı.*

[173] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 71.

[174] Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Konson Değişmeleri", **TDAY Belleten 1963,** Ankara 1989, s. 12.

[175] Korkmaz, Zeynep; "Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 2, 130'da *taġ > dav, davdan, dava, yaġ > yav, agız > avız*; Demir, Necati; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, s. 121-122'de *bavı (bağı), sava (sağa), savducu (sağdıcı), yav (yağ).*

ayı” (4 – 12). Magatel ve Merengeli köylerinde *ġ* > *v* değişmesi, kelime sonunda tespit edilmiştir: *dav* “dağ” (14 – 49), *av seġġel* “yaşlı” (24 – 10).

ġ > *v* değişmesi; Karabağ, Dol Dize, Göyçeli Aslanu ve Gemici köylerinde *ḳ* > *ġ* > *ğ* > *v* şeklinde gerçekleşir: *çĩvadılla* “çıkartıyorlar” (16 – 18), *yuvalla* “yıkarlar” (49 – 39), *yuvardığ* “yıkardık” (51 – 9), *yuẓurdıla* “yıkarlardı” (30 – 35), *yuvannan sora* “yıkadıktan sonra” (30 – 35), *yuẓardıla* (29 – 62).

ġ > *v* değişmesi, Kuşçu ve Karabağ köylerinde *ğ* > *v* şeklinde ortaya çıkar: *ġerebåv’a* “Karabağ’a” (9 – 138), *båvmız* “bağımız” (15 – 33), *ġerebav* (16 – 11).

2. 3. 3. 1. 12. k > v değişmesi: Bu değişme, Azerbaycan ağızlarından Güney Grubu ağızlarında ve Cebrayıl ağzında *o*, *ö* ünlülerinden sonra görülür.[176]

k > *v* değişmesi, Kuşçu köyünde de *ö* ünlüsünün yanında *k* > *g* > *ğ* merhaleleriyle gerçekleşir: *gövermezdi* (11 – 5), *göv‿ot* (11 – 6).

2. 3. 3. 1. 13. g > v değişmesi: Urmiye ağızlarında *g* > *v* değişmesi, *sövit* “söğüt” (44 – 5) kelimesinde ortaya çıkar. Bu değişme, Afganistan Avşarlarının ağzında da tespit edilmiştir.[177]

2. 3. 3. 1. 14. b > v değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *b* > *v* değişmesi, Batı ve kısmen de Kuzey Grubu ağızlarında iki ünlü arasında görülür.[178] Bu değişme, Tebriz ağzında da iki ünlü arasında meydana gelir.[179]

b > *v* değişmesi, Urmiye ağızlarında *b* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman ortaya çıkar: *ġavāca* < ġabağıca “önü sıra, önünde” (9 – 23), *ġevrini* “kabrini” (22 – 8).

---

[176] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 90’da *göverti, gövercin.*
[177] Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, s. 34.
[178] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 86’da *çovan, harava, ġavırga, bava, zorva, xavar.*
[179] Memmodov, Meherrem; “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri”, s. 102’de *xiyavan, kelvetin, geve, ġavax, ġurvan.*

Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *sub* kelimesi ve bu kelimenin türevleri sızıcılaşmış olarak eski şekliyle korunur: *suvumuz* (59 – 14)*, suvarsın* (54 – 8)*, suvaracayam* (64 – 91). Bu kelime, sızıcılaşmış şekliyle Irak'ta Hanekin Türk ağzında da korunmaktadır.[180]

b > *v* değişmesi, bazı kelimelerde ise yarım kalır*: éleḇi* "öyle bir" (37 – 51)*, xıyaḇaan'daydı* "caddesindeydi" (5 – 22).

2. 3. 3. 1. 15. p > f değişmesi: Azerbaycan ağızlarında *p* > *f* değişmesi, kelime ortasında Kazah ağzında ortaya çıkar. *p* > *f* değişmesi, kelime sonunda ise tek heceli kelimelerin sonunda Batı Grubu ağızlarında ve Kuzey Grubundan Nuha ağzında görülür.[181] Bu değişme, ayrıca Terekeme ağzının belirleyici özelliklerindendir.[182]

Urmiye ağızlarında *p* > *f* değişmesi, genellikle *p* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında görülür: *afarardı* (9 – 18)*, tafım* "bulayım" (9 – 74)*, öferdi* (9 – 95)*, vāfuri* "vapuru" (28 – 226).

p > *f* değişmesi, şu örnekte hece sonunda meydana gelir: *sefdim* "serptim" (57 – 30).

Bu değişme, Göktepe ve Torpah Gala köylerinde öğrenilen geçmiş zaman ekinde hece sonunda ortaya çıkar*: yağmıyıfdı* "yağmamış" (47 – 37)*, gédifsen* (57 – 67)*, gétmiyifsen* (57 – 68).

Bazı kelimelerde ve zarf-fiil ekinde *p* > *f* değişmesi yarım kalır: *yaßışardılar* (7 – 19)*, aßarardıla* (9 – 93)*, géçiß* (57 – 67).

2. 3. 3. 1. 16. ç > z değişmesi: Urmiye ağızlarında *ç* > *z* değişmesi şu örneklerde görülür: *sağdız* "sağdıç" (76 – 15)*, sağduz* (76 – 15)*, solduznan* (51 – 30).

---

[180] Buluç, Sadettin; "Irak'ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine", **Makaleler,** s. 281'de *suvun "suyun", suve "suya".*
[181] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 87, 93'te *tafşırığım, şafġa, ġulf, turf, saf, if.*
[182] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 115'te *tof, şafġa, çekif, ehbaflığa.*

2. 3. 3. 2. Akıcılaşma

2. 3. 3. 2. 1. b > m değişmesi: Türkçede kelime başında asli olan ünsüz *b*'dir. Fakat bazı kelimelerde nazal benzeşme yoluyla *b* > *m* değişmesi olduğu bilinmekte ve bu değişme, Eski Türkçe devresine kadar uzanmaktadır. *b* > *m* değişmesi, Eski Oğuz Türkçesinde de vardır ve aynı kelime hem *m* hem *b* ile kullanılmıştır. Bu ikili durum daha sonra Oğuz Türkçesinin Osmanlı sahasında *b,* Azeri sahasında *m* şeklinde gelişme göstermiştir.[183] Azeri sahasında yer alan Urmiye ağızlarında bazı kelimeler *m*'lidir: *mene* (9 – 86)*, meni* (18 – 5), *meim* "benim" (52 – 49).

Urmiye ağızlarında işaret zamiri *bu, n* ünsüzünün etkisiyle bazen *m* ünsüzüyle kullanılır: *mını* (74 – 7)*, mınkin* "bununkini" (9 – 38)*, munun* (40 – 89).

Bu değişme, bazı örneklerde ilerleyici benzeştirme sonucunda gerçekleşir: *o yan mu yana* "o yana bu yana" (23 – 9), *kürsünün māşında* "kürsünün başında" (23 – 10).

b > *m* değişmesi, şu örneklerde kelime başında meydana gelir: *miz* "biz" (50 – 28)*, millem* "bilirim" (37 – 55).

2. 3. 3. 2. 2. g > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *g* > *y* değişmesi, *g* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman görülür: *iyid* "yiğit" (43 – 22)*, büyün* "bugün" (49 – 60)*, beyendi* "beğendi" (27 – 35)*, deyerli* "değerli" (7 – 4)*, döyerīx* (25 – 7)*, géşmeyinen* < geçmeginen "geçme" (54 – 6). Bu değişme, Salmas ağzında da yaygındır.[184]

2. 3. 3. 2. 3. k > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *k* ünsüzü, kelime ortasında ve ulamalarda iki ünlü arasında kaldığı zaman *k* > *y* değişmesi ortaya çıkar: *gerey‿izdivac* (40 – 40)*, kiçiy‿idi* "küçüktü" (40 – 6)*, erkey‿olū* (29 – 84)*, yémey‿o* (27 – 149)*, deliy‿olardı* (27 – 220)*, cengelliy‿iymiş* "ormanlıkmış" (24 – 162)*, göy‿ot* (56 – 36)*, sevincey‿oldux* "çok sevindik" (9 – 154), *miney‿atıydi* (19 – 21)*, éşitdiyim* (28 – 196)*, elediyi* (28 – 151)*, düdeyinen* "düdük ile" (30 – 21)*, geleceyem* (24 – 129)*, gediyinde* (19 – 49)*, béşiyine* (9 – 40)*, gülmeyidi* (14 – 28)*, ēteyim* (3 – 11), *beleyinen* (16 – 22)*, ineyin* (55 – 39).

---

[183] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 98.
[184] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 130'da *büyün, büyünneri, eyer.*

Bu değişme, bazı kelimelerde hece sonlarında meydana gelir: *göytepe* "Göktepe" (56 – 6), *tüymen* "Türkmen" (14 – 18), *göyden* (15 – 30), *göyçek* < gökçek "güzel" (55 – 2), *yéyşembeden* (56 – 59).

k > *y* değişmesi, bazen de kelime sonunda görülür: *rehmetdiy* (58 – 104), *kiçiy* (8 – 42), *yémiriy* (8 – 54). Kelime sonunda *k* > *y* değişmesi, Azerbaycan ağızlarından Mugan ağzında da tespit edilmiştir.[185]

2. 3. 3. 2. 4. ġ > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *ġ* > *y* değişmesi, Eski Türkçedeki *soġık* kelimesinde gerçekleşir: *soyux* "soğuk" (4 – 17). Eski Türkçedeki *soġık* kelimesi, Tebriz Türkçesinde de *ġ* > *y* değişmesine uğrar.[186]

2. 3. 3. 2. 5. c > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *c* > *y* değişmesi, şu kelimede tespit edilmiştir: *meylis* "meclis" (60 – 43).

2. 3. 4. Süreksizlik

Süreksizlik, sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzler şekline dönüşmesidir. Güney Azerbaycan Türkçesinde ileri derecede süreklileşme temayülü olduğu muhakkaktır.[187] Buna rağmen, Güney Azerbaycan Türkçesinde bazen süreksizlik örnekleri de görülmektedir.

2. 3. 4. 1. g: Eski Oğuz Türkçesinde *g* ünsüzü, iki ünlü arasında ve hece sonunda korunmuştur.[188] *g* ünsüzü, Urmiye ağızlarında da iki ünlü arasında bazen süreklileşmeden kullanılır: *petegin* (35 – 14), *eger* "eğer" (31 – 6), *sevdigim* (7 – 56), *üregimde* (12 – 26), *igidler* "yiğitler" (1 – 186), *böyügi* (41 – 36).

Azerbaycan ağızlarında kelime ortasında süreksiz *g* ünsüzünün kullanılmasına genellikle Doğu Grubu ağızlarında rastlanır.[189] İki ünlü arasında ve hece sonunda *g*

---

[185] Sönmez, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan,** s. 158'de *çölçülüy* < *çölçülük, ġöylüy* < *göylük.*
[186] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 121'de *soyuġ.*
[187] Sarıkaya, Mahmut; **age.,** s. 123.
[188] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 70-71'de *dög-, sög-, ög-, örgen-, ögüt, dügün, degirmen, yigit, egin.*
[189] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 90'da *igne, dügü, dügme, igid, egri, igirmi.*

ünsüzünün süreklileşmeden kullanılması, Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızları[190] ile Irak Türk ağızlarından Kerkük ağzında da görülür.[191] *g* ünsüzü, iki ünlü arasında ve hece sonunda ayrıca Bulgaristan Türk ağızlarında kullanılmaktadır.[192]

2. 3. 4. 2. ġ: Urmiye ağızlarında *ġ* ünsüzünün iki ünlü arasında birkaç örnekte süreklileşmediği görülür: *çıġıb* (7 – 19)*, bağlamaġı* (13 – 47)*, bayrāġımız* (1 – 183).

2. 3. 4. 3. v > b değişmesi: Bu değişme, Azerbaycan ağızlarında genellikle alınma kelimelerde olmak kaydıyla Doğu Grubu ağızlarında ortaya çıkar.[193]

v > *b* değişmesi, Urmiye ağızlarında da alınma kelimede görülür: *bafa* < Ar. vefā "vefa" (28 – 169).

2. 3. 4. 4. ş > ç değişmesi: Urmiye ağızlarında *ş* > *ç* değişmesi, şu kelimede gerçekleşir: *yaxçı* < yaxşı "güzel" (65 – 19).

2. 3. 4. 5. f > p değişmesi: Bu değişme, Urmiye ağızlarında şu kelimede görülür: *sedepli* < Ar. sadef "sedefli" (73 – 4).

2. 3. 5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

2. 3. 5. 1. ñ ünsüzü ile ilgili değişmeler: Türkçede *ñ* sesi kelime ortasında ve sonunda yer alır, kelime başında yer almaz. Köktürkçeden bu yana Türkçenin yazılı metinlerinde kullanıldığı bilinen *ñ* sesi, bugün de kimi lehçelerde olduğu gibi Oğuz grubu ağızlarının bazılarında varlığını sürdürmektedir.[194] *ñ* sesi aynı zamanda Türkçenin tarihî

---

[190] Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 15'te *begim, dögdiler, ögine;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 98'de *dögerekden;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 187'de *sögürt, yegen, ögün-, eger, segirt-;* Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 50'de *degeríne, begenmíşem, verdígínden***;** Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 86'da *eşegi, diger, tüfegi, dügünerde;* Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 117'de *dügün, yegen, segirtdim, beginen.*

[191] Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı,** s. 435'te *göger-, ögey, ög-, dög-, sög-.*

[192] Nemeth, Gyula; "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", s. 127'de *begen-, örgen-, dögmek, sögüt, gögüs, gördügün, dügün.*

[193] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 87'de *xelbet, ġabal, abam < avam, şalbar.*

[194] Hayashi, Tooru; "Anadolu Ağızlarının Coğrafi Dağılımı Üzerine Bir Deneme Çalışması", **4. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 241.

sürecinde kimi lehçe ve ağızlarda çok farklı bir gelişme göstermiş, kendisinin korunamadığı durumlarda çeşitli sebeplerle yerini *nġ/ng, n, ġ/g, ğ, y, v/w, h* ve *m* seslerine bırakmıştır.[195]

Urmiye ağızlarında *ñ* sesindeki değişmeler, büyük ölçüde *ñ* > *n* ve *ñ* > *y* yönünde gerçekleşir. Bunlardan bilhassa *ñ* > *y* yönündeki değişme, kayda değer bir özellik taşır. Oğuz grubu ağızlarında *ñ* > *y* değişmesinin sınırları oldukça dağınıktır. Çünkü göç, iskân politikası vb. sebeplerle ağız gruplarının sınırlarının parçalanmış olduğu bilinmektedir. Buna rağmen *ñ* > *y* yönündeki değişme, Urmiye ağızlarını Bartın ve civarındaki Amasra, Çaycuma ağızlarına;[196] Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzına;[197] Erzurum'da Şenkaya-Olur Türkmenleri ağızlarına;[198] Tuzluca Azerilerine;[199] Irak Türk ağızlarından Tellafer, Tisin Mahallesi, Beşir köyü, Bayat Ağzı (Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardaxlı köyleri), Musul, Altınköprü, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Kifri, İmamzeynelabidin, Karatepe ağızlarına;[200] İrevan[201] ve Nahçıvan[202] bölgesindeki ağızlara ve Afganistan Avşarlarının ağzına[203] bağlar.

Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarında görülen *ñ* > *y* değişmeleri ile Kıpçak lehçeleri arasında bağlantı kurar ve Bartın ve yöresi ağızlarına bu açıdan en yakın lehçenin Karayimce olduğunu ifade eder. Korkmaz'a göre, birbirinden oldukça farklı yerlerde ortaya çıkmış olan bu *ñ* > *y* değişmesi, Kıpçak Türkçesinin tesiriyle izah edilebilir.[204]

Urmiye ağızlarında *ñ* > *y* değişmesi, çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Teklik ikinci şahıs iyelik eki almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldıkları zaman Urmiye

---

[195] Çağatay, Saadet; "Türkçede ñ~ġ Sesine Dair", **TDAY Belleten 1954**, Ankara 1988, s. 15-30.
[196] Korkmaz, Zeynep; **Bartın ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 5'te *köñül* > *göyün, köyül, eliñi* > *eliyi, öñüme* > *öyüme;* Eren, Emin; **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 39-40'ta *saciy üsdünde, oğlumuy, ġızıy.*
[197] Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 52'de *ḳocay, babay, başay "başına", develeriyíz, ḳıziyíz;* Karahan, Leyla; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı,** Ankara 2000, s. 102.
[198] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 270'de *başiyiz.*
[199] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 120'de *eliyiz, ġoluyuz.*
[200] Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** s. 207'de *ailey, babay, bācıy, dedey, neney;* Buluç, Sadettin; "Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri", **Makaleler**, s. 332'de *ēliy, ēliyiz*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 120-122.
[201] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 156.
[202] Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; **Das Aserbeidschanische,** s. 296'da *äliyi;* Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 91, 93'te *eliyiz, eliyizin, eliyize, eliyizi, eliyizze, eliyizzen.*
[203] Ligeti, L.; "Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine", **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s. 64'te *âdâmuy, âdâmuyz;* Doerfer, Gerhard; "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān", **Acta Orientalia,** Tomus XXXVI (1-3), 1982, s. 116.
[204] Korkmaz, Zeynep; "Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine", s. 130-131.

ağızlarında *ñ* > *y* değişmesi karakteristiktir: *diniyin* "dinini" (28 – 344), *adıyın* "adını" (41 – 91), *torpağıyın* "toprağını" (58 – 75), *yadıyan* "hatırına" (28 – 10), *xıtmetiyen* "hizmetine" (40 – 35), *ġonşuyan* "komşuna" (41 – 18), *özüyen* "özüne" (28 – 68).

Bununla birlikte Merengeli, İmamzade, Gülmanhana, Balanuş ve Yekan Çongaralı, Körpü Çongaralı, Yuharı Didan, Göktepe, Per, Miyavak, Torpah Gala köylerinde teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik eklerinin, belirtme ve yönelme hâliyle birlikte ismin diğer hâlleriyle kullanılmalarında da *ñ* > *y* değişmesine uğradığı görülür: *mamay* "annen" (47 – 86), *babay* (47 – 90), *ġızıy* (24 – 62), *éviyde* (37 – 70), *ġelbiyi* (35 – 29), *başiyi* (24 – 61), *oğluya* (68 – 20), *xitmetiyze* (40 – 8), *cenābiyiz* (63 – 15), *bayramıyız* (57 – 50), *selāmetdığıyzi* "selametliğinizi" (40 – 31), *yériyize* (52 – 95), *bileyzi* "sizi" (41 – 27), *elleriyiz* (70 – 39), *kesviyze* "işinize" (71 – 2), *sorġuyuz* "sorgunuz" (58 – 22).

Balanuş köyünde *ñ* > *y* değişmesi, ilgi hâli ekinden önce gelen teklik ikinci şahıs iyelik ekinde ortaya çıkar: *dedeyin‿adı* (47 – 49). Anadolu ağızlarından Orta ve Güney Anadolu ile bunlara komşu bazı yörelerin ağızlarında *ñ* > *y* değişmesi, sadece ilgi hâli ekinden önce gelen teklik ikinci şahıs iyelik ekinde gerçekleşir.[205]

Balanuş köyünde *ñ* > *y* değişmesi, bir örnekte iyelik kökenli teklik ikinci şahıs ekinde görülür: *aldıy* "aldın" (47 – 160).

Urmiye ağızlarında *ñ* > *y* değişmesi ayrıca şu kelimelerde meydana gelir: *göyül* < ET: köñül (19 – 55), *köyneh* < ET: köñlek "gömlek" (14 – 56).

Urmiye ağızlarında bazı kelime ve eklerde *ñ* > *n* değişmesi gerçekleşir: *ġonşí* < ET: koñşu (9 – 158), *deniz* < ET: teñiz (12 – 22), *ġannı* < ET: kañlı "kağnı" (19 – 23), *don* < ET: toñ (29 – 60), *heġġin* (40 – 25), *bayramlaşıṛdın* (48 – 42), *évlendirdin* (55 – 43), *éşidipsen* (41 – 61), *ġohumlaın xıtmetine* (60 – 47). Urmiye ağızları bu değişmeyle Azeri sahasında yer alan ağızların birçoğuyla birleşmektedir.[206]

---

[205] Karahan, Leyla; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi", s. 103'te *babayıñ* < *babañıñ* (Adana), *neneyiñ* < *neneñiñ* (Çankırı), *malıyıñ* < *malıñıñ* (Kayseri).
[206] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 121.

Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *süñük* "kemik" kelimesinde *ñ* > *m* değişmesi meydana gelir: *sümüyü* "kemiği" (24 – 65). Bu kelimedeki *ñ* > *m* değişmesinde yuvarlak ünlünün etkisi vardır. Yuvarlak ünlüler, *ñ* ünsüzünü bazı kelimelerde *m*'ye dönüştürür. Oğuz grubu ağızlarında bu değişmenin örnekleri görülebilmektedir: *domuz* < ET: toñuz gibi.

Urmiye ağızlarında şu kelimede *ñ* > *ng* değişmesi olur: *yüngül* < EOT: *yüñül* "hafif" (41 – 7).

Urmiye ağızlarında *ñ* sesi, şu kelimede *ñ* > *nġ* şeklinde değişir: *ġerenġulux* < EOT: ḳarañuluḳ/ḳarañu < ET: ḳarañġu "karanlık" (24 – 88).

2. 3. 5. 2. n > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *n* > *y* değişmesi, şu örnekte ilgi hâli ekinde gerçekleşir: *gemiçi'yin‿adın* "Gemici'nin adı" (30 – 9).

2. 3. 5. 3. v > y değişmesi: Bu ünsüz değişmesi, Azerbaycan ağızlarından Kazah ağzında yaygındır.[207] *v* > *y* değişmesi, Urmiye ağızlarında ise şu kelimelerde görülür: *döyre* < Ar. devre "zaman" (20 – 17), *éyden* "evden" (47 – 32).

2. 3. 5. 4. l > n değişmesi: Urmiye ağızlarında *l* > *n* değişmesi, genellikle pekiştirme görevindeki *n* ile genişlemiş olan *ile-n* edatında gerileyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir: *öküzünen* (7 – 13), *toxmağınan* (39 – 32), *atınen* (8 – 20).

l > *n* değişmesi ayrıca teklik ikinci şahısta emir için kullanılan *-ġılan, -gilen* şekillerinde gerileyici benzeştirme sonucunda meydana gelir: *vérginen* "ver" (14 – 6), *çekginen* (4 – 6), *gelginen* (57 – 58), *olġınan* "ol" (58 – 96), *alġınaṇ* "al" (62 – 20).

2. 3. 5. 5. r > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *r* > *y* değişmesi; kelime kök ve gövdelerinde, çokluk ekinde, geniş ve şimdiki zaman eklerinde oldukça yaygındır: *xātiy* (37 – 60), *göyesen* (40 – 82), *biyden* (50 – 43), *bıyda* (37 – 8), *geyeĥ* (47 – 155), *biy‿ağaynan* (76 – 3), *vaydı* (37 – 13), *yéyde* (41 – 39), *pişiriydi* (30 – 37), *tutéydile* (20 – 18), *éliy* (43 – 24), *bilmiydim* (42 – 5), *işméy* "içmiyor" (24 – 75), *ġoyaydım* (10 – 19), *gédey* "gider" (37 – 26),

[207] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 90-91'de *döylet, söyün* < *sevin, göyde* < *gövde.*

toylay (37 – 11)*, ağalay* (47 – 18)*, elleyiṇ* (25 – 43)*, istemeĥleyini* (9 – 43)*, ketdeye* “köylere” (37 – 24). *r* > *y* değişmesi, benzer şekilde Salmas ağzında da görülür.[208]

r > *y* değişmesi, Yekan Çongaralı köyünde kelime başında gerçekleşir: *yehmetdıħ* “rahmetlik” (37 – 59)*, yazıyıx* “razıyız” (37 – 61).

Bu ünsüz değişmesi bazı örneklerde yarım kalır: *gi̲reydim* (26 – 1)*, şé̲rleri* “şiirleri” (28 – 38)*, yé̲ralmadan* (37 – 4)*, va̲rdile* (37 – 5).

2. 3. 5. 6. y > n değişmesi: Bu değişme, Magatel köyünde *numuta* kelimesinde ortaya çıkar: *numuta* “yumurta” (14 – 26)*, numuṛta* (14 – 26), *çiy numuta* (14 – 37). Bu kelime aynı zamanda Halaç[209] ve Horasan Türkçesiyle birlikte Sonkor, Ferhad-Xan, Qorwa, Ali Qurçi, Şahrak ve Paradumba’da da Magatel köyündeki şekliyle kullanılmaktadır.[210]

2. 3. 5. 7. r > l değişmesi: Bu değişmeye, Oğuz grubu ağızlarının birçoğunda[211] olduğu gibi Urmiye ağızlarında da rastlamak mümkündür: *selver* “server” (44 – 2)*, erzulum* “Erzurum” (47 – 94)*, addaldan* “adlardan” (62 – 67)*, kelbäla’ya* “Kerbela’ya” (63 – 47).

2. 3. 5. 8. h > y değişmesi: Urmiye ağızlarında *h* > *y* değişmesi, gırtlak ünsüzü *h*’nin bulunduğu alınma kelimede gerçekleşir: *nesiyet* < Ar. nasîhat (43 – 1).

2. 3. 5. 9. r > n, m değişmesi: Bu değişme, Urmiye ağızlarında *kadar* < Ar. ḳadar kelimesinin sonunda ortaya çıkar: *o ġeden* “o kadar” (56 – 12)*, ne ġeden* “ne kadar” (69 – 46), *neġġeden* (9 – 66)*, ne ġedem* “ne kadar” (56 – 57)*, o ġedem* “o kadar” (52 – 52). Benzer örnekler, Salmas ağzında da bulunur.[212]

---

[208] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 130-131’de *yéyde < yérde, véy < vér, biy < bir, hey < her, oyda < orada.*

[209] Doerfer, Gerhard; “Irano-Turkic”, Turkic-Iranian Areas, Historical and Linguistic Aspect, (ed. Lars Johanson and Christiane Bulut), **Turkologıca 62,** Wiesbaden 2006, s. 100.

[210] Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, s. 47’de *numurta, numuṛtä.*

[211] Şireliyev, M.Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 92’de *silke, ġulvağa, keltenkele;*Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 91’de *ileşber, delbeder;* Demir, Necati; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları,** s. 125’te *bilader, belber.*

[212] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **age.,** s. 135-136’da *neġeden, oġeden, neġġedem.*

2. 3. 5. 10. z > s değişmesi: Urmiye ağızlarında *z* > *s* değişmesi, şu örneklerde tespit edilmiştir: *yüs* "yüz" (72 – 10)*, véremmes* "veremez" (74 – 1)*, ōzmüsü* (32 – 20).

Urmiye ağızlarında akıcı ünsüzler arasında gerçekleşen diğer değişmeler sınırlı sayıda ortaya çıkar:

2. 3. 5. 11. v > f değişmesi: *ġofun* "kavun" (42 – 20).

2. 3. 5. 12. f > v değişmesi: *musavırxanada* "misafirhanede" (24 – 107).

2. 3. 5. 13. n > l değişmesi: *gülebaxan* (40 – 35).

2. 3. 6. Süreksiz Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

2. 3. 6. 1. k > ç değişmesi: Oğuz grubu ağızlarında *k* > *ç* değişmesi, birbirinden farklı yerlerde bulunur. Azerbaycan ağızlarında *k* > *ç* değişmesi, Nahçıvan Grubu ağızlarında kelime başında ve ortasında gerçekleşir.[213] Bu değişme ayrıca Anadolu'da Erzurum, Rize, Trabzon, Artvin, Malatya-Akçadağ ağızları ile Kosova Türk ağızlarında görülür.[214]

Urmiye ağızlarında *k* > *ç* değişmesi, şu örneklerde kelime başında ortaya çıkar: *çiçiĥ* "küçük" (64 – 47)*, çişmiş* < kişmiş "kuru üzüm" (3 – 36).

2. 3. 6. 2. k > κ değişmesi: Bu değişme, *k* > *ç* yönündeki ünsüz değişmesinin yarım kalmış şeklidir. Urmiye ağızlarında *k* > *ϰ* değişmesi, kelime başında ve ortasında meydana gelir ve *k* > *ç* değişmesine göre daha yaygındır: *ϰimin* "kimin" (6 – 9)*, ϰilim* "kilim" (21 – 19)*, ϰim* (2 – 43)*, ϰilid* "kilit" (2 – 75)*, tiϰerdile* "dikerlerdi" (21 – 19)*, teϰin* "gibi" (2 – 24)*, töϰeriğ* "dökeriz" (2 – 31)*, yéϰe* "iri" (47 – 17), *eϰerıx* "ekeriz" (47 – 24).

2. 3. 6. 3. g > c değişmesi: Urmiye ağızlarında *g* > *c* değişmesi, şu örnekte kelime başında görülür: *cavur* "gâvur" (28 – 114). Bu değişme, Irak Türk ağızlarında da vardır.[215]

---

[213] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, s. 50'de *çeçi, çüce, çiçiĥ, çeşmek, çirpiĥ, çünçi, heçaye.*
[214] Başdaş, Cahit**;** "Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında g > c k > ç Değişmeleri", s. 7.
[215] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 79'da *cel, cemi* < *gemi, celeğin, cözel.*

2. 3. 6. 4. g > ǵ değişmesi: *g* > *ǵ* değişmesi, *g* > *c* yönünde gerçekleşen ünsüz değişmesinin yarım kalmış şeklidir. Urmiye ağızlarında bu değişme, kelime başında ve ortasında ortaya çıkar ve *g* > *c* değişmesinden daha sık görülür: *ǵemi* (28 – 228), *ǵédir* (29 – 18), *ǵülüsdan* (48 – 19), *ǵelirem* (68 – 38), *ǵöreller* (2 – 9), *eǵer* (2 – 75), *ǵéceler* (3 – 62), *buǵün* (6 – 7), *yazǵinen* (47 – 97), *özǵelē* "başkaları" (47 – 9).

2. 4. Ünsüz Benzeştirmeleri

Ünsüz benzeştirmesi, aynı kelime ortasında veya söyleniş açısından aynı durumda bulunan kelimeler içinde boğumlanma noktaları yakın olan ünsüzlerin birbirlerini tamamen ya da kısmen benzeştirmesi olayıdır.[216] Benzeştirme, konuşma diline has bir durumdur. Ünsüz benzeştirmeleri, ilerleyici ve gerileyici olmak üzere iki yönde gerçekleşir:

2. 4. 1. İlerleyici Benzeştirme

2. 4. 1. 1. Tam Benzeştirme

2. 4. 1. 1. 1. -nl- > -nn- benzeştirmesi: Sonu *n* ile biten kelimelere *l* ile başlayan yapım ve çekim ekleri geldiğinde *l* ünsüzü genellikle *n'*ye dönüşür: *gelenne* (53 – 11), *éşidenner* (7 – 3), *cavannar* "gençler" (7 – 19), *insannar* (27 – 250), *yannaana* "yanlarına" (36 – 11), *nişannallar* (1 – 30), *günnux* (7 – 11), *çetinnig* (12 – 34), *nişannı* (20 – 27), *gecinnidi* "Gecinlidir" (33 – 60), *çetinneşib* (13 – 15), *yaxınnaşanda* (9 – 152), *ānnamırdım* "anlamıyordum" (9 – 85).

2. 4. 1. 1. 2. -nd- > -nn- benzeştirmesi: Sonu *n* ünsüzü ile biten kelimeler ile zamir *n'*si almış olan kelimelere ayrılma hâli eki geldiği zaman hâl ekindeki *d* ünsüzü genellikle *n*'ye dönüşür: *iran'nan* (24 – 44), *evelinnen* (7 – 7), *havalarınnan* (7 – 33), *gözlerinnen* (7 – 68), *hedisinnen* "hadisinden" (7 – 69), *balacalaınnan* "küçüklerinden" (10 – 38). Bu benzeştirmeyi, Azerbaycan ağızlarının tamamında görmek mümkündür.[217]

---

[216] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 92-93.
[217] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 111'de *sennen, içinnen.*

-nd- > *-nn-* benzeştirmesi bazen kelime kökünde meydana gelir: *kennimiz* "köyümüz" (33 – 38), *günnüz* "gündüz" (48 – 9).

2. 4. 1. 1. 3. -dl- > -dd- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonu *d* ünsüzü ile biten kelimelere *l* ünsüzüyle başlayan ekler geldiğinde gerçekleşir: *addaannan* "adlarından" (37 – 80), *mesciddere* (7 – 72), *şaddıx* (42 – 63).

2. 4. 1. 1. 4. -rl- > -rr- benzeştirmesi: Son ünsüzü *r* olan kelimelere *l* ile başlayan ekler geldiğinde ek ünsüzü *l, r*'ye dönüşür: *xeberreşesen* (57 – 68), *yérrığımız* (7 – 3), *eskerrerden* (10 – 31), *cōherreri* "mücevherleri" (14 – 5), *davarrar* (11 – 6). *-rl-* > *-rr-* benzeştirmesi, Irak Türk ağızlarında da bulunur.[218]

2. 4. 1. 1. 5. -tl- > -tt- benzeştirmesi: Sonunda *t* ünsüzünün bulunduğu kelimeye çokluk eki eklendiğinde ekteki *l* ünsüzü, *t'*ye dönüşür: *ketterde* "köylerde" (16 – 19).

2. 4. 1. 1. 6. -yr- > -yy- benzeştirmesi: *-yr-* > *-yy-* benzeştirmesi, kelime kökünde meydana gelir: *bayyamnan* "bayramdan" (59 – 25).

2. 4. 1. 1. 7. -mv- > -mm- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, iki kelime arasında gerçekleşir. Teklik birinci şahıs iyelik ekiyle biten kelimelerin devamında *var* kelimesi olduğunda bu kelimenin *v* ünsüzü, *m*'ye dönüşür: *yaşım mardí* "yaşım vardı" (46 – 2), *üzüm mar* (18 – 11), *oğlum mar* (12 – 18), *topum mardı* (10 – 21), *elāġem mardı* "alakam vardı" (28 – 64).

Urmiye ağızlarındaki iki kelime arasında ve sınırlı sayıda gerçekleşen diğer ilerleyici benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 1. 1. 8. -bv- > -bb- benzeştirmesi: *tesüb barıdı* "taassup vardı" (66 – 23).

2. 4. 1. 1. 9. -çk- > -çç- benzeştirmesi: *héç çes* < héç kes "hiç kimse" (10 – 28).

2. 4. 1. 1. 10. -sz- > -ss- benzeştirmesi: y*as sad* < yas zad "yas falan" (59 – 16).

[218] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 98'de *esgerrix, yeri, kirri, şeherri.*

2. 4. 1. 2. Yarı Benzeştirme

2. 4. 1. 2. 1. -ml- > -mn- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, *m* ünsüzünün kendisinden sonra gelen *l* ünsüzünü *n*'ye dönüştürmesidir: *xanımnar* (6 – 40), *adamnaın* (9 – 19), *bayramnar* (27 – 191). *-ml-* > *-mn-* benzeştirmesi, Kars ili ağızlarında da görülür.[219]

2. 4. 1. 2. 2. -md- > -mn- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonu *m* ünsüzü ile biten kelimelere ayrılma hâli eki geldiğinde ortaya çıkar ve bir nazallaştırma olayıdır: *fikrimnen* (24 – 1), *badamnan* (27 – 225), *elimnen* (28 – 61), *eemnen* "amcamdan" (9 – 78), *başımnan* (9 – 80). Bu benzeştirmeyi, Azerbaycan ağızlarının çoğunda görmek mümkündür.[220]

2. 4. 1. 2. 3. -tl- > -td- benzeştirmesi: *-tl-* > *-td-* benzeştirmesi, sonunda *t* ünsüzü bulunan kelimelere *l* ile başlayan ekler geldiği zaman ortaya çıkar ve süreksizleşme şeklinde gerçekleşen bir benzeştirmedir: *atdanallar* "atlarlar" (2 – 71), *ittihatdı* (42 – 51), *şöhretdeernin* "soyadlarının" (42 – 43), *zatdaı* "şeyleri" (50 – 5), *söhbetdermizde* (27 – 130), *dōletdidi* "devletli" (40 – 79), *sütdi* (9 – 163), *ketdi* (15 – 24), *rehmetdiy* (58 – 104).

2. 4. 1. 2. 4. -mv- > -mb- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, sonu teklik birinci şahıs iyelik ekinin *m*'si ile *var* kelimesi arasında ortaya çıkar: *yaşım bardı* "yaşım vardı" (28 – 14), *kitabım bārdı* (28 – 60).

2. 4. 1. 2. 5. -pm- > -pb- benzeştirmesi: *-pm-* > *-pb-* benzeştirmesi, süreksizleşme yönünde meydana gelen bir benzeştirmedir: *tapbışam* "bulmuşum" (42 – 30), *öpbe* "öpme" (60 – 52).

2. 4. 1. 2. 6. -şl-> -şd- benzeştirmesi: Bu benzeştirmede diş ünsüzü *ş, l* ünsüzünü bir başka diş ünsüzü olan *d*'ye dönüştürür: *işdetmemişem* "işletmemişim" (14 – 5).

2. 4. 1. 2. 7. -dl- > -dn- benzeştirmesi: *-dl-* > *-dn-* benzeştirmesinde diş ünsüzü *d*, *l* ünsüzünü bir diğer diş ünsüzü *n*'ye benzeştirir: *şehr-i bidniz'den* "Bitlis şehrinden" (24 – 32).

---

[219] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 126'da *hamamnansın, ġamnan, adamnar.*
[220] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 114'te *bayramnıx, adamnar, davamnı.*

2. 4. 2. Gerileyici Benzeştirme

2. 4. 2. 1. Tam Benzeştirme

2. 4. 2. 1. 1. -rl- > -ll- benzeştirmesi: Çokluk üçüncü şahıs ekinde yer alan *l* ünsüzü, kendisinden önce gelen geniş ve şimdiki zaman eklerindeki *r* ünsüzünü kendisine benzeştirir: *sevelle* (33 – 39), *yetireller* (19 – 7), *taxılla* (6 – 14), *ġoyéllar* (6 – 16), *görsedille* "gösteriyorlar" (13 – 9). Bu benzeştirme, Irak Türk ağızlarında da görülür.[221]

-rl- > -ll- benzeştirmesi, *r* ünsüzüyle biten kelimeye **-***lıx* eki geldiğinde de ortaya çıkar: *bağdallıxdı* "bostancılıktır" (52 – 14).

2. 4. 2. 1. 2. -ts- > -ss- benzeştirmesi: *t* ünsüzüyle biten kelimelere *s* ünsüzüyle başlayan ekler geldiğinde *t* ünsüzü, gerileyici benzeştirmeyle *s* olur: *tussun* "tutsun" (2 – 43), *ġéssen̨* "gitsen" (47 – 20).

2. 4. 2. 1. 3. -ls- > -ss- benzeştirmesi: Bu benzeştirmede *-ts- > -ss-* benzeştirmesinde olduğu gibi eklerde bulunan *s,* yanındaki *l* ünsüzünü kendisine benzetir: *ossaydı* "olsaydı" (29 – 82), *össün* "ölsün" (21 – 29).

2. 4. 2. 1. 4. -ry- > -yy- benzeştirmesi: İki kelime arasında veya kelime ortasındaki *y* ünsüzü, kendisinden önce gelen *r* ünsüzünü kendisine benzetir: *biy yarım* (10 – 26), *hey yanda* (33 – 60), *ayyılığı* (73 – 27).

2. 4. 2. 1. 5. -vm- > -mm- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, vurgusuz orta hecede ünlü düşmesinden sonra yan yana kalan *v* ile *m* ünsüzleri arasında gerçekleşir: *émmizdeydi* "evimizdeydi" (9 – 45), *émmize* (9 – 62).

Urmiye ağızlarında yaygın olmayan diğer gerileyici benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 2. 1. 6. -sc- > -çç- benzeştirmesi: *meççitderde* (12 – 35).

---

[221] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 101'de *alıllar, açalar, baxallar, isteller.*

2. 4. 2. 1. 7. -rk- > -kk benzeştirmesi: *hék kesin* “herkesin” (60 – 25).

2. 4. 2. 1. 8. -rn- > -nn benzeştirmesi: *bin nefer* “bir nefer” (27 – 166).

2. 4. 2. 1. 9. -rş- > -şş- benzeştirmesi: *biş şéyler* (33 – 53).

2. 4. 2. 1. 10. -şç- > -çç- benzeştirmesi: *ġuççuludı* “Kuşçuludur” (15 – 6).

2. 4. 2. 1. 11. -çk- > -çç- benzeştirmesi: *héç çes* “hiç kimse” (66 – 21).

2. 4. 2. 1. 12. -mr- > -mm- benzeştirmesi: *yimmi* “yirmi” (10 – 18).

2. 4. 2. 1. 13. -mb- > -mm- benzeştirmesi: *ammara* “ambara” (55 – 35).

2. 4. 2. 1. 14. -lt- > -tt- benzeştirmesi: *béş‿attı* “beş altı” (9 – 115).

2. 4. 2. 1. 15. -bġ- > -ġġ- benzeştirmesi: *aġġuş* < ab ġuş “çorba” (17 – 25).

2. 4. 2. 1. 16. -xb- > -bb- benzeştirmesi: *çob baha* < çox baha “çok paha” (13 – 16).

2. 4. 2. 2. Yarı Benzeştirme

2. 4. 2. 2. 1. -bd- > -td- benzeştirmesi: Öğrenilen geçmiş zaman ekinde yer alan *b* ünsüzü, kendisinden sonra gelen kuvvetlendirme ekindeki diş sesi *d* ünsüzünden dolayı gerileyici benzeştirme yoluyla başka bir diş ünsüzü olan *t*’ye dönüşür: *aparıtdılā* “götürmüşler” (9 – 158), *ölütdi* “ölmüş” (9 – 26), *yaptırıtdıla* “yaptırmışlar” (9 – 124), *ġālmıtdı* “kalmamış” (14 – 33). Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki bu benzeştirme, Salmas ağzında da bulunur.[222]

[222] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 137’de *balalayıtdı, oturitdi, salıtdı, yatıtdı.*

2. 4. 2. 2. 2. -rl- > -ŕl- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, gerileyici *-rl- > -ll-* benzeştirmesinin yarım kalmış şeklidir: *yéŕlerde* (27 – 34)*, ġerarĺaşalla* "kararlaşırlar" (27 – 60)*, dānışarĺaŕ* (6 – 10)*, diyeŕle* (6 – 11)*, davarĺaı* (9 – 157).

2. 4. 2. 2. 3. -nb- > -mb- benzeştirmesi: İki kelime arasında gerçekleşen bu gerileyici benzeştirmede dudak ünsüzü *b*, kendisinden önceki *n* ünsüzünü bir başka dudak ünsüzü *m*'ye dönüştürür: *om bir* "on bir" (39 – 2)*, om béş* (58 – 29).

Urmiye ağızlarında bu tür benzeştirmelerin yaygınlaşmamış olanları şunlardır:

2. 4. 2. 2. 4. -çz- > -sz- benzeştirmesi: *hés zad* "hiçbir şey" (50 – 27).

2. 4. 2. 2. 5. -şç- > -çc- benzeştirmesi: *yavaççana* "yavaşça" (24 – 6).

2. 4. 3. Uzak Benzeştirme: Uzak benzeştirme; aralarında bir veya birden çok ses olsa dahi iki ünsüzden birinin, diğerinin etkisinde kalarak değişmesidir.[223] Urmiye ağızlarında tespit edilen uzak benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 3. 1. -lr- > -ll- benzeştirmesi: Bu benzeştirme, birkaç kelimede görülür. Kelimenin aslında bulunan *l* ünsüzü, geniş zaman ekindeki *r* ünsüzünü ilerleyici benzeştirmeyle kendisine benzeştirir: *geleldile* "gelirlerdi" (29 – 61)*, deleldile* (73 – 48)*, düzeldeldile* (30 – 6).

2. 4. 3. 2. -lr- > -rr- benzeştirmesi: Gerileyici yönde gerçekleşen bu benzeştirmede *r* ünsüzü, *l* ünsüzünü kendisine benzeştirir: *burar* "bunlar" (8 – 27).

-lr- > -rr- benzeştirmesinin yarım kaldığı da olur: *kéf‿éŕérem* "keyiflenirim" (33 – 25).

Urmiye ağızlarında görülen diğer uzak benzeştirmeler şunlardır:

2. 4. 3. 3. -fv- > -ff- benzeştirmesi: *fehliye férēdim* "işçiye verirdim" (47 – 82).

[223] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 130.

2. 4. 3. 4. -kş- > -şş- benzeştirmesi: *şeşāverzi* < Far. keşāverz "çiftçi" (18 – 10).

2. 4. 3. 5. -rk- > -şş- benzeştirmesi: *bir şişi* "bir kişi" (1 – 159).

2. 5. Aykırılaşma

Aykırılaşma, bir kelimede yan yana veya birbirinden aralıklı şekilde bulunan; ama boğumlanma yerleri birbirinin aynısı ya da birbirine yakın olan ünsüzlerden birinin, kendi boğumlanma yerini diğerinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesidir. Bu ses olayı, bir bakıma benzeştirmenin zıddıdır.[224]

Urmiye ağızlarında aykırılaşma bazı kelimelerde meydana gelir: *ġeral* < Ar. ḳarār (62 – 74), *bafa* < Ar. vefā (28 – 169).

2. 6. Ünsüz İkizleşmesi

Azeri sahasının belirleyici fonetik temayüllerinden biri, kelime ortasında meydana gelen ünsüz ikizleşmeleridir.[225]

Ünsüz ikizleşmesinin sebepleri arasında vurgu da yer alır. Çünkü; birinci hecenin ünlü ile bitmesi sonucunda zayıf duruma düşen ikinci hece, bu zayıflığını ikinci hecedeki ünsüzü ikizleştirerek telafi etmeye çalışır.[226]

Urmiye ağızlarında kelime ortasında *ḳ, k, m, ş* ünsüzlerinin ikizleştiği görülür. Bu ünsüzler arasında en çok *ḳ* ve *k* ünsüzleri ikizleşir. Ayrıca, *ḳ* ve *k* ünsüzleri ikizleşirken bazen tonlulaşarak *ġ* ve *g* ünsüzlerine dönüşür: *saḳḳalların* (7 – 73), *seḳġel* (7 – 76), *seġġel* (14 – 55), *neġġede* "ne kadar" (24 – 5), *çuġġur* "çukur" (29 – 75), *sekkiz* (40 – 41), *sekgiz* (22 – 41), *hammısı* "hepsi" (18 – 40), *hemmeşe* (29 – 40), *aşşağı* (14 – 22), *aşşıx* (64 – 32), *işşine*

---

[224] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 96.
[225] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 124; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 32; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 106.
[226] Korkmaz, Zeynep; **age.,** s. 102-103.

(18 – 9). Kelime ortasındaki bu ikizleşmelerde *ḳ* ünsüzünün yer yer korunmasının sebebi de yine ikizleşmedir.[227]

Urmiye ağızlarında gerçekleşen ünsüz ikizleşmelerinin bir kısmı, fiil çekimlerindeki ses olaylarından kaynaklanmaktadır. Sonu *l, n, r* ve *y* ünsüzleri ile biten fiiller; geniş zamanda teklik ve çokluk birinci şahısla çekimlendiğinde geniş zaman ekindeki ünlü düşer ve iki ünsüz yan yana kalır. Daha sonra *l, n*, *y* ünsüzleri ile geniş zaman ekinin ünsüzü *r* arasında ilerleyici benzeştirme meydana gelir: *ġoyyam* "koyarım" (3 – 21)*, gellem* "gelirim" (14 – 46)*, vırram* "vururum" (40 – 24)*, pişirrem* (3 – 20), *gellix* "geliriz" (40 – 71)*, allux* "alırız" (21 – 4)*, sallığ* "salarız" (2 – 31)*, ġoyyux* "koyarız" (73 – 63)*, géçinnıx* "geçiniriz" (67 – 8)*, aparrıx* (2 – 60).

Eski Türkçedeki *ısıġ* kelimesinde, *ġ* ünsüzünün düşmesi soncunda zayıf duruma düşen hecede ünsüz ikizleşmesi gerçekleşir: *issi* "sıcak" (9 – 17).

Ünsüz ikizleşmesi, ayrıca yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde ortaya çıkar: *saxlıyammazdı* (7 – 65), *gédemmedim* (28 – 32), *yétiremmir* (69 – 32).

2. 7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

İkiz ünsüzlerin tekleşmesi, Türkçeye yabancı dillerden geçmiş bazı sözlerin iç seslerindeki çift ünsüzlerin tekleşmesidir. Urmiye ağızlarında tekleşme, genellikle şu kelimelerde görülür: *äma* < Ar. ammā (7 – 8)*, evel* < Ar. evvel (7 – 7)*, hidiye* < Ar. hediyye (7 – 29)*, sayadoğlu* < Ar. sayyād "avcıoğlu" (1 – 95)*, tükan* < Ar. dukkān (35 – 57), *séyid* < Ar. seyyid (48 – 18).

2. 8. Ünsüz Düşmesi

2. 8. 1. y düşmesi: *y* ünsüzü, yarı ünlü ve akıcı bir ünsüz olmasından dolayı düşmeye meyilli bir sestir.

[227] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 94.

Azeri sahasında[228] ve Urmiye ağızlarında *y* ünsüzü, ilk hecesinde dar ünlü bulunan belirli bazı kelimelerin başında sistemli bir şekilde düşer: *iterdi* (1 – 258), *igid* (43 – 4), *üregimde* (12 – 26), *ıldırım* (9 – 53), *il* (22 – 18), *üzü* (14 – 48).

Aslında bu ses olayının bir ünsüz düşmesi mi yoksa türemesi mi olduğu meselesi tartışmalıdır. Gülsevin, bu tür kelimelerde ünsüz düşmesi mi yahut türemesi mi olduğunu anlamak için öncelikle yaşayan Türk lehçelerine başvurulması gerektiğine vurgu yapar. Azeri sahasında *y*'siz, Türkiye Türkçesinde *y*'li olan bu kelimeler, diğer Türk lehçelerinde başka ünsüzlerle karşılanmaktadır. Örnek olarak Azeri sahasındaki *il*; Kırgız Türkçesinde *cıl*, Kazak Türkçesinde *jıl,* Tuva Türkçesinde *çıl,* Yakut Türkçesinde *sıl* olarak yer alır. Dolayısıyla bu kelimelerin başında bulunan *c, j, ç, s* ünsüzleri türeme şeklinde düşünülemez. Bu ünsüzler, asli ses olarak değerlendirilmelidir. O hâlde, yaşayan Türk lehçelerindeki varyantlardan yola çıkıldığında ilk hecesinde dar ünlü bulunan bu kelimelerde ancak bir ünsüz düşmesinden söz edilebilir.[229]

y ünsüzünün, kelime başında ayrıca Gagavuz Türkçesinde de düştüğü görülmektedir.[230]

Urmiye ağızlarında kelime ortasında *y* düşmesi, hem kök ve gövdelerde hem de eklerde oldukça yaygındır: *ġenananı* "kaynananı" (17 – 14), *gidin* "giydin" (13 – 49), *kéf* "keyif" (25 – 9), *yéedığ* "yerdik" (55 – 25), *déer* (4 – 16), *böüyende* (45 – 6), *onatmax* "oynatmak" (24 – 118), *göererdi* (8 – 91), *sölemez* (28 – 249). *y* ünsüzü, kelime ortasında Azerbaycan ağızları ve Irak Türk ağızlarında da düşer.[231]

---

[228] Ligeti, L.; "Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine", s. 59'da *il, ilân;* Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 6'da *umax, uxarı, üĥ, umşax;* Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 106; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 17'de *ilân, üregim, üzin, üzügüni;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 95'te *igit, üregim, üzük, üzü, ükü;* Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 31; Öztürk, İrfan; **Adilcevaz Ağzı,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001, s. 24'te *üzü, üzük*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 104'te *üzük, igidim, üregimden, üzbaşı, ilān, irmi, ildiz, ük*; Buluç, Sadettin; "Kerkük Hoyratlarına Dair", **Makaleler,** s. 260'ta *il, üräk.*

[229] Gülsevin, Gürer; "Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): 'üzüm/yüzüm; ölük/höllük' türeme mi düşme mi?", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies,** C. 5, S. 2, İzmir 2005, s. 209.

[230] Özkan, Nevzat; "Gagavuz Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 98'de *ük, ürek, üz, üzük.*

[231] Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **age.,** s. 45'te *oatdı, boaxçı;* Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 94'te *sele < söyle, seled < söylet, xeir, könek.*

Kelime sonunda *y* düşmesi, Urmiye ağızlarında *buğda* "buğday" (47 – 24) kelimesinde ortaya çıkar.

2. 8. 2. r düşmesi: Türkçede; titrek olması ve söylenişindeki güçlük sebebiyle yeri en zayıf olan ses, *r* ünsüzüdür. Bundan dolayı *r* ünsüzü, özellikle konuşma dilinde hem kök ve gövdelerde hem de çekim eklerinde kolayca düşmektedir.[232]

Urmiye ağızlarında üçüncü şahıs bildirme ekinde bulunan *r* ünsüzü genellikle düşer: *şefãdı* "şifadır" (13 – 54), *almadi* (32 – 10), *yoxdĩ* (42 – 24), *türk'ti* (7 – 2). Bildirme ekinin söylenişi, onunla şekil olarak aynı olan görülen geçmiş zaman ekinin söylenişinden çok farklıdır. Bildirme ekinin vurgusu oldukça zayıftır. Vurgu, bildirme ekinden önceki hecede toplanmıştır. Bu durum, konuşmada rahatlıkla fark edilebilmektedir. Bildirme ekinde *r* ünsüzünün düşmesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır.[233]

Urmiye ağızlarında kelime kök ve gövdelerinde *r* ünsüzünün düşmesi genellikle diş sesleri *s, t, d* ünsüzlerinden önce görülür: *döt* "dört" (10 – 19), *ġutarardı* "bitirirdi" (5 – 60), *ġut* "kurt" (11 – 8), *şetdi* "şarttır" (36 – 27), *numuta* "yumurta" (14 – 26), *küt* "Kürt" (9 – 137), *bıda* "burada" (47 – 32), *biden* "birden" (48 – 19), *ġadaş* "kardeş" (48 – 23), *ġaçıtma* (8 – 27), *çığatdı* (9 – 55), *ġopatdıx* (9 – 142), *véseler* (18 – 15), *fas* "Fars" (10 – 19), *aslanı* (58 – 7), *ġıxdıran* (7 – 75), *tühlere* "Türklere" (54 – 29).

Faktitif ekinde bulunan *r* ünsüzü, bulunduğu hecenin zayıf olmasından dolayı bazen düşer: *getisün* < ET: keltür- "getirsin" (43 – 6), *otumuşux* < ET: oltur- "oturmuşuz" (52 – 98).

Urmiye ağızlarında şimdiki ve geniş zaman eklerindeki *r* ünsüzü bazen düşer: *gédi* "gidiyor" (70 – 29), *alı* (4 – 24), *kesili* (28 – 247), *geli* (70 – 22), *tutulí* (28 – 246), *éledih* "yapardık" (8 – 28), *aparadıx* (24 – 12), *tutadıx* (47 – 4). *r* düşmesi, benzer şekilde Irak Türk ağızları ile Salmas ağzında da ortaya çıkar.[234]

---

[232] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 69.
[233] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 134.
[234] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 97'de *saralı, gögeri, qem azalı;* Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 137'de *déyî.*

Çokluk ekinde bulunan *r* ünsüzünün bazen düştüğü görülür: *hecilein* "hacıların" (2 – 56), *özlei* (3 – 74), *ola* "onlar" (8 – 33), *nevelēme* "torunlarıma" (9 – 27), *uşaxlaı* (16 – 4), *adamnaın* (9 – 19).

Çokluk üçüncü şahıs ekindeki *r* ünsüzü bazen düşer: *ġoyaydıla* (3 – 36), *durdula* (9 – 142), *oxurdula* (9 – 19), *ġazmışla* (56 – 46), *getirerdile* (59 – 2).

Sonunda *r* ünsüzü bulunan fiiller, emir kipinde teklik ikinci şahısla çekimlendiğinde bazen ünsüz düşmesi olur: *géş ge otu* "geç gel otur" (14 – 6), *götü* "götür" (14 – 21). Teklik ikinci şahıs emir çekiminde *r* ünsüzünün düşmesi, Halhal ağızlarında da görülür.[235]

Ünsüz ikizleşmesinin olduğu kelimelerde, ikiz ünsüzlerin vurguyu üzerlerine almasından dolayı sondaki *r* ünsüzü bazen düşer: *oġġede* "o kadar" (28 – 299), *neġġede* "ne kadar" (24 – 5).

r ünsüzü, ayrıca bazı kelimelerin sonunda düşer: *ege* "eğer"(68 – 28), *bi* "bir" (68 – 30), *bu cü* "bu tür" (30 – 21), *bu cu* (37 – 51).

2. 8. 3. h düşmesi: Azerbaycan ağızlarında *h* düşmesi, daha çok Doğu Grubu ağızlarında alınma kelimelerde görülür.[236]

Urmiye ağızlarında *h* ünsüzü, kelime ortasında ve sonunda alınma kelimelerde düşer. Ayrıca bu ünsüz, düştükten sonra kendisinden önceki ünlüyü genellikle uzatır: *şōret* < Ar. şuhret (8 – 2), *tēsil* < Ar. tahsîl (28 – 21), *ġēfe* < Ar. ḳahve (23 – 2), *sabā* < Ar. sabāh (24 – 19), *alla* < Ar. Allah (25 – 4), *māşalla* < Ar. mā-şā'-Allah "maşallah" (47 – 72), *inşalla* < Ar. in-şā'-Allah "inşallah" (24 – 9).

2. 8. 4. l düşmesi: Azerbaycan ağızlarında *l* düşmesi pek yaygın değildir.[237] Urmiye ağızlarında *l* ünsüzü bazı kelimelerde diş ünsüzleri *d, s* ve *t*'den önce düşer: *düzetdedile* "düzelttiler" (9 – 60), *atta* "altta" (9 – 99), *atmış* "altmış" (10 – 33), *bidim* "bildim" (8 – 34), *boşatdı* "boşalttı" (68 – 4), *osun* "olsun" (74 – 21).

---

[235] Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** s. 109'da *du "dur", götü "götür", otu "otur".*
[236] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 105'te *mēle, zēmet, pēlvan, vēşi, mēsil, tēkim.*
[237] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 107'te *atmış, düzet, öşdüm, ġaxdı < ġalxdı.*

l ünsüzü şu örnekte ise *d* ünsüzünden sonra düşer: *dusduğumuz* "dostluğumuz" (37 – 68).

Ayrıca bazı kelimelerin sonunda *l* düşmesi ortaya çıkar: *deyi* "değil" (43 – 26), *ge* "gel" (57 – 3).

2. 8. 5. n düşmesi: Urmiye ağızlarında *n* ünsüzü, kelime köklerinde genellikle diş sesleri *d, s* ve *t* ünsüzlerinden önce düşer: *ket* < Soğ. kent "köy" (14 – 44), *ġet* < Ar. ḳand "şeker" (18 – 17), *cisdi* < Ar. cins "iyidir, güzeldir" (15 – 4).

İlgi hâli ekinin ilk ünsüzü bazen düşmektedir: *ġéynatasın* "kaynatasının" (6 – 39), *ōuṇ* "onun" (9 – 19).

Ayrılma ve vasıta hâli eklerinde *n* ünsüzü bazen düşer: *pénceresinne* "penceresinden" (16 – 4), *saldışıyna* "sağdıcıyla" (6 – 31).

n düşmesi bazen de kelime sonunda görülür: *fila* "filan" (2 – 8).

2. 8. 6. s düşmesi: Urmiye ağızlarında *s* düşmesi şu kelimede diş ünsüzü *ç*'den önce gerçekleşir: *meçit* < Ar. mescid (35 – 59).

2. 8. 7. t düşmesi: Urmiye ağızlarında *t* düşmesi, sonu çift ünsüzle biten alınma kelimelerde görülür: *res* < Far. rāst (35 – 60), *dos* < Far. dūst "dost" (73 – 21), *vex* < Ar. vaḳt "vakit" (33 – 76). Benzer örnekler, Azerbaycan ağızlarında yaygındır.[238]

2. 8. 8. v düşmesi: *v* ünsüzü, Urmiye ağızlarında düştükten sonra kendisinden önceki ünlüyü ya uzatır ya da ikiz ünlü hâline getirir: *dōre* < Ar. devre "çevre" (7 – 62), *ōlat* < Ar. evlād (24 – 38), *nōruz* < Far. nevrūz (27 – 202), *sourardılā* "savururlardı" (8 – 83), *ġoururdula* "kavururlardı" (17 – 25), *dōlet* < Ar. devlet (42 – 7). *v* düşmesi, Nuha ve Salmas ağızlarında da ortaya çıkar.[239]

---

[238] Rüstemov, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 64'te *vax (vaxt), des (dest), dos (dost).*

[239] İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti,** s. 59'da *noruz, ġourma*; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 151'de *houza, nobe.*

2. 8. 9. ġ düşmesi: Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde *ġ* düşmesi görülür: *youx* < ET: yaġuḳ "yakın" (67 – 6), *yauş* < ET: yaġ- "yağış" (11 – 4), *ġırō* < ET: ḳırāġu "kırağı" (4 – 12). Bu kelimelerdeki *ġ* ünsüzü, *ġ* > *ğ* > *v* şeklinde sızıcılaştıktan sonra düşer.[240]

Urmiye ağızlarında *ġ* düşmesi ayrıca şu kelimede ortaya çıkar: *soux* < ET: *soġıḳ* (9 – 155). Bu kelimedeki *ġ* ünsüzü, *ġ* > *y* değişmesinden sonra düşer.[241]

2. 8. 10. ñ düşmesi: *ñ* sesinin düşmesi birden olmaz. Bu düşme, *ñ* sesinin bölünmesinden sonraki ses değişmeleri sonucunda gerçekleşir. Oğuz grubu ağızlarının bazılarında *ñ* sesi, *nġ/ng* (< *ñ*) seslerine bölündükten sonra gelişmesini *n, ġ/g, ğ, y, v/w, h* seslerine dönüşmek suretiyle gösterir. *ñ* sesinin bölünmesiyle ortaya çıkan bu sesler (*n, ġ/g, ğ, y, v/w, h*) ise zamanla eriyip düşer.[242]

Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs iyelik ekinde iki ünlü arasında kalan *ñ* sesi, artık büyük oranda düşmüş durumdadır: *suallarız* "sorularınız" (27 – 285), *hüzürüze* (41 – 33), *elizde* (9 – 94), *sözüzi* "sözünüzü" (8 – 55), *åvcızda* "avucunuzda" (9 – 94), *xıdmetize* "hizmetinize" (41 – 24).

İyelik kökenli çokluk ikinci şahıs ekinde iki ünlü arasında bulunan *ñ* sesi de tamamıyla eriyip kaybolmuştur: *olduz* "oldunuz" (28 – 290), *geldiz* "geldiniz" (10 – 41), *ġoyaydız* "koyaydınız" (63 – 64), *durduz* "durdunuz" (10 – 41), *vérsez* "verseniz" (27 – 57), *buyursaz* "buyursanız" (1 – 94).

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli çokluk ikinci şahıs ekinde *ñ* düşmesi, Azeri sahasına hastır.[243]

ñ sesi ayrıca şu kelimede düşer: *sora* < EOT: soñra (41 – 58). Bu kelimedeki *ñ* sesinin düşmesi, Afganistan Avşarlarının ağzında da tespit edilmiştir.[244]

---

[240] bk. **2. 3. 3. 1. 11. ġ > v değişmesi.**
[241] Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; **Das Aserbeidschanische,** s. 290.
[242] Geniş bilgi için bk. Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, s. 23-28.
[243] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 156, 247; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 35, 47'de *biriz, başızi, düştüz, gömdüz;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 270, 347'de *ağaz, kölez, gardaşız, aldız, başladız;* Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 101'de *ögrendiz, aldiz;* Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları**, s. 153'te *durduz, gördüz.*
[244] Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, s. 36.

2. 8. 11. ş düşmesi: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman çekiminde, zaman ekindeki *ş* ünsüzü bazen düşer: *almısız* "almışsınız" (10 – 43).

2. 8. 12. d düşmesi: Azerbaycan ağızlarının birçoğunda[245] ve Urmiye ağızlarında *d* düşmesi, şu kelimede *n* ünsüzünden sonra görülür: *günüz* "gündüz" (10 – 19).

2. 8. 13. k düşmesi: Urmiye ağızlarında *k* düşmesi, kelime sonunda görülür: *gere* "gerek" (14 – 36).

2. 8. 14. ḳ düşmesi: Urmiye ağızlarında *ḳ* düşmesi, kelime ortasında ve sonunda ortaya çıkar: *alacasan* "alacaksın" (9 – 79), *yo* "yok" (24 – 109). Bu kelimelerdeki *ḳ* düşmesi, *ḳ* > *x* değişmesinden sonra gerçekleşir.

2. 9. Ünsüz Türemesi

2. 9. 1. y türemesi: Urmiye ağızlarında kelime başında *y* türemesi, *in-* fiili ile *ekin* kelimesinde görülür: *yéndim* (28 – 317), *yekin* "ekin" (25 – 16). Kelime başında *y* türemesi, Gagavuz Türkçesinde de vardır.[246]

Türkçenin bir kuralı olarak kelime ve eklerin birleşmesi esnasında, iki ünlü arasında, *y* ünsüzü yardımcı ses niteliğinde kullanılır: *ayaxlarıynan* (7 – 21), *elleriynen* (7 – 21), *yéyin* (8 – 55), *ağlayan* (74 – 27).

Urmiye ağızlarında *y* türemesi, ünsüzle biten kelimelerin *i-* fiiliyle birleşmesi esnasında *i-* fiilinden sonra ortaya çıkar: *şuluğuydum* "yaramazdım" (28 – 281), *adamıydı* "adamdı" (8 – 55), *varıydı* "vardı" (10 – 19), *varıymış* (56 – 12), *cengelliy‿iymiş* "ormanlıkmış" (24 – 162), *seġġeliydiler* (61 – 6), *yoxuydu* (1 – 108). *y* türemesi, benzer şekilde Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu ağızları[247] ile Irak Türk ağızlarında[248] da görülür.

---

[245] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 109'da *günüz.*
[246] Özkan, Nevzat; "Gagavuz Türkçesi", s. 100'de *yıkram* < *Ar. ikrâm, yımdat* < *Ar. imdâd.*
[247] Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 42'de *varıydı, varıymış, yoxuydu, yoxuymuş.*

Bazı alınma kelimelerde, ayın (ع) ünsüzü düştükten sonra *y* ünsüzü türer: *möymün* < Ar. muʿmin (2 – 16)*, şeriyet* < Ar. şerîʿat (24 – 16)*, néymet* < Ar. niʿmet (41 – 63).

2. 9. 2. h türemesi: Kelime başında *h* türemesi,[249] Urmiye ağızlarında *helbetde* (63 – 14) kelimesinde ortaya çıkar. *h* türemesi, kelime başında Oğuz grubu ağızlarında yaygındır.[250]

Kelime ortasında *h* türemesi, alınma kelimelerde ayın (ع) ünsüzü düştükten sonra görülür: *camahat* < Ar. cemāʿat (31 – 29)*, sahat* < *Ar. s*āʿat (47 – 31).

2. 10. Yer Değiştirme

Yer değiştirme, kelime ortasındaki komşu veya uzak seslerin boğumlanma noktası bakımından zordan kolaya doğru söyleyişi kolaylaştırmak maksadıyla değişmesidir. Genellikle konuşma diline ait olan bu durum, Türkçenin birçok kolunda görülebilmektedir.[251] Bu değişim Türkçede; iki ünsüz, bir ünsüz ile bir ünlü veya iki ünlü arasında cereyan edebilir. Yer değiştirme, yakın yer değiştirme ve uzak yer değiştirme olmak üzere iki çeşittir.[252]

Yer değiştirme, Azeri sahasında oldukça yaygındır.[253] Urmiye ağızlarında yer değiştirme genellikle *b, p, g* ünsüzleri ile *r* ünsüzü arasında gerçekleşir: *örgendim*

---

[248] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 92'de *azıydı, varıydı, qarıymış, quşiymiş, yoxıydı, yoxiymiş;* Buluç, Sadettin; "Kerkük Ağzına Göre Arzu ile Kamber Masalı", **Makaleler,** s. 302'de *vārıydı, yōḫıydı.*

[249] *h* türemesi için bk. Gülsevin, Gürer; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine", **TDAY-Belleten 2001/I-II,** Ankara 2003, s. 129-146.

[250] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 100'de *helbetde*; Bulut, Christiane; "Optative Constructions in Iraqi Turkmen", Studies on Turkish and Turkic languages, Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics, (ed. Aslı Göksel, Celia Kerslake), Lincoln Collage, Oxford, August 12-14, 1998, **Turcologica 46,** Wiesbaden 2000, s. 163'te *helbet*; Buluç, Sadettin; "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri", **Makaleler,** s. 276'da *hälev "alev";* Demir, Necati; **Sivas İli ve Yöresi Ağızları,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 123'te *helbet.*

[251] Eren, Hasan; "Türk Dillerinde Metathèse", **TDAY Belleten 1953,** Ankara 1953, s. 161-180; Caferoğlu, Ahmet; "Anadolu Ağızlarında Metathése", **TDAY Belleten 1955,** Ankara 1963, s. 2.

[252] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 118.

[253] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 118-119'da *Terbiz, örgenir;* Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 206'da *çarpaşıḫ, körpi, irbet, örgen*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 114'te *gürbe, irbaham, örğen*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 57; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** s. 57'de *torpaḫ, iralda, devreş "derviş", melmeket, hevla*; Paşayev, Gazanfer vd.; **age.,** s. 104'te *dorğadım, yalnış, tübre*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları,** s. 73'te *yarpaḫ, körpi, torpaḫ,*

“öğrendim” (28 – 34), *kirbit* “kibrit” (57 – 50), *körpi* (41 – 27), *torpaġġala* (24 – 166), *terpeşebilmezdi* “kımıldayamazdı” (48 – 51).

Bazı kelimelerdeki yer değiştirme *r* ünsüzü ile *v, f* ve *h* ünsüzleri arasında ortaya çıkar: *dōrve* < Ar. devre “zaman” (21 – 36), *kivre* “kirve” (8 – 66), *arvad* < Ar. ʿavret (19 – 39), *ḳävran* < Far. kārbān (24 – 44), *devrîş* < Far. dervîş (24 – 143), *aşıx fehrad’ıydi* “Âşık Ferhat’tı” (28 – 201), *surfa* “sofra” (13 – 12).

Yer değiştirme bazı kelimelerde ise *l* ile *m, v* ünsüzleri arasında olur: *camlan* < celman “halay” (70 – 5), *çölmeĥ* “çömlek” (27 – 270), *havla* < Ar. halvā (76 – 20).

Yer değiştirme ayrıca şu kelimede *r* ünsüzü ile *u* ünlüsü arasında gerçekleşir: *doğur* “doğru” (38 – 12).

2. 11. Hece Kaynaşması

İki ünlü arasında bulunan *g, ğ, h, k, ñ, v, y* gibi aşınmaya ve düşmeye meyilli ünsüzlerin beraberindeki ünlülerle birlikte düşmesi sonucunda, kelime içinde iki veya daha çok komşu hecenin kaynaşarak tek heceye inmesi hece kaynaşması olarak değerlendirilmektedir.[254]

Urmiye ağızlarında hece kaynaşması, çokluk ikinci şahıs iyelik eki ile çokluk ikinci şahıs şart kipi ve görülen geçmiş zaman çekimlerinde gerçekleşir: *ġulluğuzdayam* “kulluğunuzdayım” (58 – 23), *suallarız* “sorularınız” (27 – 285), *olduz* “oldunuz” (28 – 290), *buyursaz* (28 – 277).

Hece kaynaşması, teklik birinci şahıs emir çekimlerinde de meydana gelir: *bürünüm* “bürüneyim” (24 – 77), *soruşum* (28 – 139), *ölüm* (56 – 11), *évlenim* (27 – 44). Teklik birinci şahıs emir çekimlerinde hece kaynaşması, Azeri sahasının özelliklerindendir.[255]

örgeT-, çölmeK, melmeket, havla; Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** s. 103’te *doğur, sırfası, örgenim, torpağı.*

[254] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 99; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 142.

[255] İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti,** s. 112; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 368’de *alim, başlim, gelim, görim;* Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** s. 233’te *çıḫım, diyim.*

Urmiye ağızlarında ayrıca teklik birinci şahıs gelecek zaman çekiminde bazen hece kaynaşması görülür: *götürecem* "götüreceğim" (28 – 179), *vuracam* (28 – 315), *ġalacam* (24 – 97). Teklik birinci şahıs gelecek zaman çekiminde hece kaynaşması, Salmas ağzında da bulunur.[256]

2. 12. Hece Düşmesi

Hece düşmesi, bir kelimede birbirine benzer yahut eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolmasıdır.[257]

Dildeki ses olaylarının önemli sebeplerinden biri söyleyişte kolaylığa gitmektir. Bu eğilim, kendisini ağızlarda geniş bir şekilde göstermektedir. Kelimelerdeki birbirine benzeyen ses topluluğundan biri; söyleyiş kolaylığı, tekrardan kaçma ve hızlı konuşma gibi sebeplerle düşebilmektedir. Urmiye ağızlarında hece düşmesi şu örneklerde görülebilir: *elhemdulla* < Ar. el-hamdü li'llāh "çok şükür" (24 – 26), *bōyi* "büyüğü" (5 – 62), *bisi* < birisi "birisi" (22 – 24), *bisilei* < birisileri "birileri" (58 – 51), *éşicilerimiz* < éşidicilerimiz "dinleyicilerimiz" (7 – 4), *çöyyerdile* "çevirirlerdi" (15 – 11), *gōrsüz* "görüyorsunuz" (15 – 16).

Urmiye ağızlarında, kelimeler ilgi hâli ekiyle kullanıldığında bazen hece düşmesi meydana gelir: *oğlān* "oğlanın" (6 – 29), *sēn* "senin" (38 – 21), *mēm* "benim" (28 – 356).

Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekinin bazen tamamen düştüğü görülür. Bu düşme genellikle teklik üçüncü şahıs çekimlerinde gerçekleşir. Fiiller, teklik üçüncü şahısta eksiz çekimlendiği için, zaman eki düştükten sonra yalın hâliyle kalır: *yê* "yiyor" (48 – 67), *êli* "yapıyor" (9 – 54), *istê* "istiyor" (35 – 40), *dêy* "diyor" (50 – 17), *ġetîriğ* < getiririk "getiriyoruz" (47 – 44), *getîğ* "getiriyoruz" (47 – 44), *getille* < getirirler "getiyorlar" (60 – 37), *dêydile* (15 – 28). Zaman eki düşmüş olan bu fiillerin çekimli olup olmadıkları ise ortaya çıkan ünlü uzamasından anlaşılmaktadır.[258]

---

[256] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 153'te *duraćam, alaćam, soyunaćam.*
[257] Korkmaz, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** s. 100.
[258] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **age.,** s. 154.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

1. İsimler

1. 1. İsim Yapma Ekleri

1. 1. 1. İsimden İsim Yapma Ekleri: İsimden isim yapma ekleri, isim kök ve gövdelerinden isim yapmaya yarayan yapım ekleridir. Bunlar isim köklerine, isimden meydana gelmiş isim gövdelerine ve fiilden meydana gelmiş isim gövdelerine gelir. Urmiye ağızlarında isimden isim yapma ekleri şunlardır:

1. 1. 1. 1. -lıx (-lix, -lux, -lüx, -lik, -liĥ, -lig, -liğ, -liy, -lığ, -luğ): Türkçenin en işlek isimden isim yapan eklerinden biridir. Genellikle soyut isimler, yer, meslek, araç ve topluluk isimleri gibi kelimeler yapar: *uşaxlıx* (28 – 10), *békarçılıx* "işsizlik" (14 – 40), *oruşlux* (63 – 37), *güllüx* (33 – 73), *ekinçilik* (8 – 82), *kömeĥliĥ* (69 – 51), *sextilix* "zorluk, çetinlik" (40 – 102), *bāhemlix* (37 – 48), *ekinçilig* (8 – 82), *seġġelliği* (24 – 10), *élçiliye* (8 – 46), *cengelliy* (24 – 162), *sağlığında* (13 – 46), *dil-xoşluğ* (8 – 73).

Bu ek, art damak ünsüzlerinin sebep olduğu kalınlaşmalardan dolayı kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *böyüĥlux* (17 – 11), *cengellığ* "ormanlık" (24 – 163), *tembellığ* (27 – 246), *élçilıx* (27 – 48).

Urmiye ağızlarında bu yapım eki, ünsüz benzeştirmeleri sonucunda çok farklı şekillerde ortaya çıkar. Son sesi *n* ünsüzü ile biten kelimelere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-nıx, -niĥ, -ṇıh, -nux, -nığ, -nig* şekillerinde görülür: *ġurbannıx* (2 – 52), *cavannıx* "gençlik" (28 – 85), *şenniĥ* (1 – 89), *ġaßrıstanṇıh* (14 – 54), *ġevirsannığa* (22 – 8), *zindeġannığ* "yaşama" (27 – 245), *günnux* (28 – 342), *onnux* (28 – 214), *çetinnig* (12 – 34). Benzeştirme sonucunda meydana gelmiş bu şekiller, Azerbaycan ağızlarında da bulunur.[259]

[259] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 133'te *samannıx, çemennik, unnux.*

Bu ek, sonu *t* ve *d* ünsüzü ile biten kelimelere geldiği zaman ilerleyici benzeştirme yoluyla *-dıġ, -dığ, -dig, -diy, -duğ, -dux* olarak görülür: *şaddıġ* (9 – 153), *āzātdığı* (35 – 44), *nelbetdig* "nalbantlık" (8 – 43), *rehmetdiy* (58 – 105), *dusduğumuz* "dostluğumuz" (37 – 68), *kütdux* "Kürtlük" (16 – 6).

Bu ek, sonu *r* ünsüzüyle biten kelimelerden sonra ilerleyici benzeştirme sonucunda *-rik, -rig, -rığ* şekillerinde kullanılır: *äskerrik* (8 – 14), *eskerrig* (12 – 6), *yérrığımız* (7 – 3), *maldarrığ* "hayvancılık" (24 – 172).

1. 1. 1. 2. -çı (-çi, -çí, -çu, -çü, -çı): Türkçenin eski devirlerinden beri kullanılan işlek eklerindendir. İnsanların mesleklerini ve uğraşı alanlarını ifade eden isimler yapar. Bu ekin, Eski Türkçede sadece *-çı, -çi* şekilleri vardı. Bu ek, eski biçimi devam ettirmek suretiyle, Azerbaycan Türkçesi yazı dili[260] ile Azeri sahasındaki ağızlarda[261] daima tonsuz kullanılır. Bundan dolayı ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten kelimelerden sonra geldiği zaman ünsüz uyumuna uymaz.

Bu ek, Urmiye ağızlarında da tonsuz şekilleriyle kullanılır: *davarçı* (24 – 165), *sayaçı* (1 – 214), *toyçı* "düğün sahibi" (30 – 23), *naxırçı* "çoban" (24 – 10), *ekinçi* (1 – 3), *biçinçi* (25 – 36), *bayatıçı* "bayatı okuyan" (27 – 29), *öçu* "avcı" (1 – 96), *atçılığ* (28 – 284), *çüççı* < çütçü "çiftçi" (7 – 13), *ġaçaxçı* (22 – 2), *düdeĥçi* "düdük çalan" (27 – 95), *döyüşçü* (58 – 35).

1. 1. 1. 3. -lı (-li, -lí, -lu, -lü): Genellikle isimlerden sıfat yapar. Bu ek, Eski Türkçede *-lıġ, -lig, -luġ, -lüg* şekillerindedir. Eski Oğuz Türkçesinde ise ekin *ġ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesiyle düz ünlülü şekilleri de yuvarlaklaşır ve sadece yuvarlak ünlülü şekilleri kalır.

Bu ek, Urmiye ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar: *adaxlı* "nişanlı" (1 – 28), *iranlı* (7 – 2), *eraxlı* (10 – 20), *yaralı* (10 – 30), *görkemli* (12 – 23), *sévgili* (13 – 66), *dedeli* (57 – 76), *sulu* (1 – 201), *çoxlu* (58 – 83), *odlu* (1 – 201), *sözlü* (1 – 212), *üzü ġulu* < ġoylu[262] < *ġoyulu < *ḳoyılı < *ḳodılığ < ET: ḳodı "yüzükoyun, yüzüstü, aşağı" (14 – 48).

---

[260] Hüseyinzade, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya),** Bakı 1983, s. 29.
[261] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 57.
[262] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 384'te *Üzü ġoylu;* Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** s. 122'de *üzüqoylu.*

Bu ek, sonunda *n* ünsüzü bulunan kelimelere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-nı, -ni* olur: *irannı* (4 – 35)*, ovannı* "Vanlı" (24 – 108)*, nişanni* (68 – 14).

Bu ek, sonu *r* ünsüzüyle biten kelimelere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-ri* şeklini alır: *şeherri* (27 – 201)*, izmirri* "İzmirli" (28 – 117).

Bu ek, sonu *t* ünsüzüyle biten kelimelere eklendiği zaman ilerleyici benzeştirme sonucunda *-dı, -di, -dí* olarak ortaya çıkar: *ittihatdı* (42 – 51)*, ketdi* "köylü" (18 – 19)*, dōletdí* (28 – 93)*, húrmetdi* (7 – 3)*, ġudretdi* (7 – 27)*, sütdi* "sütlü" (9 – 163).

1. 1. 1. 4. -sız (-siz, -suz): İsimlerden sıfat yapan bir ektir ve olumsuzluk anlamı taşır. Bu ek, Eski Türkçede bugün olduğu gibi dört şekliyle kullanılmış; ama Eski Oğuz Türkçesinde sadece yuvarlak şekilleriyle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamıştır.[263]

Urmiye ağızlarında bu ek, düz ve yuvarlak ünlülü şekilleriyle bulunur: *maşınsız* "arabasız" (7 – 12)*, ixtiyarsız* (7 – 67)*, hésapsız* (14 – 17)*, susuz* (10 – 30), *léyla'siz* (44 – 20).

1. 1. 1. 5. -cıx: İsimlere ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi vb. anlamlar katan bir ektir: *bağcıx* "yer ismi" (1 – 2).

-cıx eki, şu örnekte kelime köküne *a* ünlüsüyle bağlanır: *daracıx* "yer ismi" (43 – 6).

1. 1. 1. 6. -çek: Eski Oğuz Türkçesinde[264] işlek bir şekilde kullanılan bu ek, Urmiye ağızlarındaki şu kelimede kalıplaşmış durumdadır: *göyçek* < gökçek "güzel" (55 – 2).

1. 1. 1. 7. -ca (-ce, -ça, -çe): Bu ek, Urmiye ağızlarında genellikle eşitlik eki olarak kullanılır: *xırdaca* (9 – 94), *néce* "nasıl" (4 – 18), *ġabaxça* (41 – 68), *néçe* "kaç" (48 – 12).

Bu ek, bazen de millet isimlerinden dil isimleri yapar: *fasça* (12 – 17), *türkçe* (18 – 57).

---

[263] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 95.
[264] Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** s. 432.

1. 1. 1. 8. -daş: Bu ek, ortaklık ve beraberlik bildiren isimler yapar: *ġardaş* < karın+daş[265] (7 – 9), *yoldaş* (6 – 28), *arxadaş* (1 – 164).

1. 1. 1. 9. -dıç (-duç, -duc, -dış, -duş, -dız, -duz): Bu ek, *sağ* ve *sol* kelimelerinde kalıplaşmış olarak bulunmaktadır: *sağdıç* (67 – 5), *sağdış* (27 – 109), *sağduş* (51 – 29), *sağdız* (76 – 15), *solduç* (76 – 17), *solduş* (6 – 30), *solduznan* (51 – 30), *sağduz solducu* (76 – 15).

1. 1. 1. 10. -(ı)mcı, -(i)mci, -(u)mcu, -(ü)mcü, -(u)mci, -(ü)mci: Bu ek, sayı isimlerinden sıra sayı sıfatları yapmaya yarar: *axırımcı* (27 – 211), *yéddimci* (5 – 10), *onumcu* (26 – 15), *dördümcü* (27 – 158), *onumci* (26 – 12), *üçümci* (22 – 34).

1. 1. 1. 11. -an: Eski Türkçede[266] kuvvetlendirme, bağlılık ve çokluk anlamı katan bu ek, Urmiye ağızlarında şu kelimede geçer: *oğlan* (52 – 35).

1. 1. 1. 12. -ge: İşlekliğini kaybetmiş olan *-ge* eki, Urmiye ağızlarında şu kelimede tespit edilmiştir: *özge* (62 – 38).

1. 1. 1. 13. -duruğ: Bu ek, organ isimlerine gelerek "tutan, durduran" anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. isimler yapar: *boyunduruğ* (7 – 50).

1. 1. 1. 14. -men (-man): Belirli kelimelerde kullanılan bir ektir: *türkmen* (66 – 1), *tühman* (76 – 4).

1. 1. 1. 15. -gil: Ağızlarda canlı bir biçimde kullanılan bu ek, topluluk bildirir: *cenābın'gilin* (9 – 78), *nenemgilinki* (9 – 162), *dedemgil* (14 – 1), *babasıgil* (47 – 170), *xalasıgilin* (47 – 178), *kazımgilin* (50 – 6). Bu ekin; Çuvaşça'da ev, aile anlamına gelen *kil* şekliyle aynı veya akraba bir kelimeden geldiği düşünülmektedir.[267]

1. 1. 1. 16. -ıl: Benzerlik bildiren ve işlekliği olmayan bir ektir: *ġızıl* (19 – 7).

---

[265] Eren, Hasan; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,** s. 212.
[266] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 44.
[267] Memmedli, Meherrem; **Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmin Grammatik Kategoriyaları,** Elm, Bakı 2003, s. 185; Ersoy, Feyzi; "+gil Eki Üzerine", **Dil Araştırmaları,** S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 27.

1. 1. 1. 17. -lax (-lağ): İşlek bir ek değildir. Bazı arkaik kelimelerde yaşar. İsimden fiil yapma eki *-la* ile fiilden isim yapma eki *-ḳ'*nın birleşmesi sonucunda meydana gelir.[268] Bu ek, yer bildiren isimler yapar ve Urmiye ağızlarında şu örneklerde kullanılır: *yaylax* (1 – 210)*, ġışlax* (1 – 210).

Bu ek, bazen ses yansımalı isim köküne gelir: *şıllağ‿atar* "zıplar, sıçrar" (1 – 255).

1. 1. 1. 18. -rax (-rağ): Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde işlek bir şekilde kullanılmış olan bu ek, kuvvetlendirme ve karşılaştırma bildirir: *azarax* "daha az" (28 – 85), *azarağ* (3 – 71).

1. 1. 1. 19. -düz: İşlekliğini kaybetmiş bir ektir: *gündüz* (65 – 12).

1. 1. 1. 20. -x: Bu ek, sonuna geldiği isimden kalıcı isim yapar: *acıxlan-* < acı+ḳ+la+n-[269] "kızmak" (9 – 77).

1. 1. 1. 21. -ter: Farsça kökenli ve abartma ifade eden bir ektir: *çoxter* "daha çok" (40 – 101).

1. 1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri: Bu ekler, fiil kök ve gövdelerine veya isim kök ve gövdelerinden meydana gelmiş fiil gövdelerine getirilmektedir. Urmiye ağızlarındaki fiilden isim yapma ekleri şunlardır:

1. 1. 2. 1. -maġ (-mağ, -mäğ, -max, -mek, -meĥ, -meğ, -mey, -mex): Bu ek, Türkçede fiilin mastar şeklidir ve bütün fiil köklerine getirilebilir. İşlev olarak fiillerin hareket isimlerini ifade eder. Dolayısıyla bu eki alan fiiller, isim gibi kullanılabilmekte ve ismin cümledeki bütün işlevlerini yerine getirebilmektedir: *bağlamağı* (13 – 47)*, saxlamax* (15 – 18)*, yémeğ* (42 – 63)*, eĥmex* (49 – 52)*, oynamağ* (6 – 19)*, oxumağ* (28 – 154)*, işmeğ* (42 – 63)*, çekmek* (13 – 53)*, bişmeĥ* (8 – 84)*, gétmeyim* (9 – 43).

---

[268] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 178.
[269] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 180.

Bu ek, Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *yemax* (34 – 6), *getmäğ* (48 – 40), *démağ* (19 – 1).

-max eki, şu kelimede yemek ismi yapar**:** *ġuymax* < ET: ḳud-[270] "yemek ismi" (51 – 9).

1. 1. 2. 2. -ma (-me): Genellikle fiillere gelerek iş isimleri yapar. Bu eki alan fiiller, birçok durumda kalıplaşır ve bir nesne ismi olarak isim ve sıfat şeklinde kullanılır: *sındırma* (31 – 25), *dolma* (19 – 43), *gözleme* (29 – 97), *gétme* (8 – 47).

1. 1. 2. 3. -ış (-iş, -üş): Fiil ismi meydana getiren eklerden biri de budur. Bu ek, işlev açısından fiil ismi yapan *-ma, -me'*ye yakındır: *yağış* (48 – 37), *tanış* (39 – 25), *gösteriş* (7 – 5), *déyiş* (18 – 4), *görüş* (24 – 11).

1. 1. 2. 4. -m: Bu ek, kısa sürede veya bir defada meydana gelen varlıkları anlatmaya yarar:[271] *yétim* (52 – 86), *yarım* (6 – 39), *doğum* (7 – 2), *ölüm* (18 – 28), *yayılım* (27 – 260).

1. 1. 2. 5. -ġ (-g, -ğ, -x, -k, -ĥ, -v): Tek ve çok heceli fiil köklerine gelen oldukça işlek bir ektir. Bu ek, Urmiye ağızlarında ses değişmeleri sonucunda farklı şekillerde ortaya çıkar: *açıġ* (46 – 57), *deşig* "çukur" (1 – 159), *eĥsig* (17 – 11), *yaraşığı* (7 – 49), *ışığı* (7 – 46), *darax* (9 – 37), *ġırıx* (12 – 24), *yanıx* (3 – 67), *sınıx* (12 – 24), *yırtıx yamax* (13 – 49), *ulax* (53 – 4), *beleĥ* (57 – 57), *döşeĥ* (57 – 75), *tepiĥ* "tekme" (24 – 75), *düdeĥ* < tüte-[272] "düdük" (64 – 84), *böyük* (9 – 32), *ġārşığ* (22 – 20), *danışıv* "konuşma" (15 – 3).

1. 1. 2. 6. -ax (-ağ, -av, -ey): Fiilden isim ve sıfat türeten işlek bir ektir: *ġaçax* (22 – 2), *piçağınan* "bıçakla" (28 – 263), *yatava* "yatağa" (14 – 59), *miney* "binek" (19 – 21), *ġonax* (46 – 36), *orax* < *orġaḳ*[273] (8 – 94), *otax* < ota-[274] (9 – 48).

Bu yapım eki, şu örnekte *-lı* ekiyle birlikte kalıplaşmış olarak kullanılır: *çırmanaxlı* < çırman-ax-lı "kolları sıvayıp iş yapmaya hazır olmuş kimse" (67 – 31).

---

[270] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s. 596'da *ḳud- "dökmek".*
[271] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 89.
[272] Clauson, Sir Gerard; **age.,** s. 455'te *tüte- "tütmek, fışkırmak".*
[273] Eren, Hasan; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,** s. 308'de *or- "biçmek".*
[274] Clauson, Sir Gerard; **age.,** s. 46'da *ota- "ateş yakmak".*

1. 1. 2. 7. -n: Türkçenin tarihî dönemlerinden bu yana canlılığını koruyan eklerinden biridir. Fiilin bildirdiği işi yapanı, olanı ve yapılanı ifade eder: *ġelin* (47 – 125), *ekin* (1 – 3), *biçin* (4 – 99), *ġoşun*[275] "asker" (24 – 87), *tütün* (51 – 12).

1. 1. 2. 8. -ġı (-gi, -xu): Tek heceli fiil köklerinden isimler türetmeye yarayan bir ektir: *çalġı* (27 – 82), *sévgi* (13 – 66), *yuxu*[276] < uyuxu < uyuḳu < ET: udıḳu < udı-ḳu (43 – 11).

1. 1. 2. 9. -ġa (-ge): *-ġa* eki, fiilin bildirdiği işten etkileneni veya bir işin sonucunda olanı ifade eden isimler türetir. Bu ek, Urmiye ağızlarında tonlu şekliyle görülür: *ġourġa* "kavurga" (46 – 62), *kölge* < köli-ge[277] (37 – 60).

1. 1. 2. 10. -ġun (-gün): Tek heceli fiillerden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten işlek bir ektir. Urmiye ağızlarında bu ek, yuvarlak ünlülü ve tonlu şekillerde ortaya çıkar: *uyġun* (7 – 34), *düzgün* (64 – 68).

1. 1. 2. 11. -eyen: Tek heceli fiile gelerek fiildeki işi sürekli yapanı ifade etmeye yarar: *gezeyen* (1 – 256).

1. 1. 2. 12. -ıcı (-ici, -ücü): Bu ek, Eski Türkçede *-ġuçı, -güçi* şekillerindedir. Fiilden isim yapma eki *-ġu, -gü* ile isimden isim yapma eki *-çı, -çi* şekillerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Batı Türkçesinde ise baştaki *ġ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesinden sonra *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü* şekline dönüşmüştür.[278]

Bu ek, Urmiye ağızlarında fiilin gösterdiği işi yapanı türetir: *éşici* "dinleyici" (7 – 4), *bílici* (33 – 65), *sürücü* (10 – 10), *satıcı* (27 – 18).

1. 1. 2. 13. -ı (-i, -u, -ü): Tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere gelen işlek bir ektir. Bu ek, Eski Türkçedeki *-ıġ, -ig* ekinden gelişmiştir. Batı Türkçesinde *ġ* ve *g* ünsüzleri düştükten

---

[275] Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** s. 439'da *ḳoşun.*
[276] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** s. 124.
[277] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s. 718.
[278] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 83.

sonra ekte bulunan yardımcı ses, *ġ* ve *g* ünsüzlerinin yerini alarak fiilden isim yapan ek durumuna gelmiştir.[279]

Urmiye ağızlarında bu ekin kullanımı oldukça yaygındır: *āyrı* (6 – 35), *yaxşı* < yaḳış-ı (1 – 260), *sancı* (24 – 5), *öli* (61 – 57), *ġorxu* (41 – 39), *ġoxu* (47 – 61), *örtü* (20 – 23), *sürü* (1 – 238).

1. 1. 2. 14. -a: İşlekliğini kaybetmiş bir ektir: *yara* (10 – 30).

1. 1. 2. 15. -eri: Fiilin gösterdiği işi çokça yapanı ifade eden isimler yapar; ama artık işlekliğini kaybetmiş durumdadır ve belli kelimelerde yaşar: *köçeri* (1 – 202).

1. 1. 2. 16. -ar (-er): Aslında bir sıfat-fiil eki olan bu ek, fiillere gelerek bazen kalıcı isimler yapar: *çalar* (27 – 91), *deyer* "değer" (7 – 4).

1. 1. 2. 17. -mac: Çoğunlukla yemek adları türeten bir ektir. Bu ekin, yemek adlarındaki işlevine bakıldığında fiilden isim yapma eki *-ma* ile *aş* kelimesinin birleşmesine dayandığı anlaşılır.[280] Urmiye ağızlarında *-mac* eki, şu kelimede görülür: *omac* < ov+maç "yemek ismi" (37 – 55).

1. 1. 2. 18. -paç: Urmiye ağızlarında *-paç* eki, oyun isminde ortaya çıkar. Fiildeki hareketin yapılış tarzını ve biçimini gösteren bir işlev üstlenir: *gizlenpaç* (10 – 15).

1. 1. 2. 19. -man: Urmiye ağızlarında *-man* eki, şu kelimede ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *deyirman* < ET: *tegir-[281] "değirmen" (8 – 105).

1. 1. 2. 20. -eceĥ (-eceh, -ecey, -ecağ): Bir sıfat-fiil eki olan bu ek, Urmiye ağızlarında bazı kelimelerde kalıplaşmış durumdadır: *géçineceyim* (46 – 12), *ekineceymizi* " yetiştirdiğimiz ürünlerimizi" (59 – 19), *ekinecağı* "yetiştirilen ürünleri" (42 – 71).

---

[279] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 97.

[280] Ercilasun, Ahmet Bican; "-Maç, -Meç Ekleri Üzerine", **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat,** (hzl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 354-358'te *bazlamaç, tutmaç, omaç, gömeç, bulamaç, kavurmaç.*

[281] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s. 486'da **tegir-* *"çevirmek".*

Bu ek, aslında gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil ekidir; fakat şu örnekte geçmiş zaman ifade eder: *géçeceh* "geçmiş" (12 – 6).

1. 1. 2. 21. -çeĥ (-cey): İşlek olmayan eklerdendir. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu kelimelerde tespit edilmiştir: *ağ birçeĥ* < ET: bür-[282] "ak saç" (1 – 206), *sevincey‿ol-* < sevincek ol- "çok sevinmek" (9 – 154).

1. 1. 2. 22. -an (-en): Sıfat-fiil ekleri bazen üzerindeki hareket ve zaman bildirme işlevini kaybederek kullanıldığı kelimelerle kalıplaşır ve kalıcı isim yapar. Urmiye ağızlarında şu örneklerde de sıfat-fiil ekinin kalıcı isim yaptığı görülür: *gülebaxan* (40 – 35), *göveren* "yeşil ot" (11 – 7).

1. 1. 2. 23. -dıx: Bir sıfat-fiil eki olan *-dıx*, Türkçenin tarihî dönemlerinde Taptuk Emre, Sarı Saltuk gibi isimlerde kalıplaşmış durumdadır. Bu ek, Urmiye ağızlarında Hacı Sayyat masalında geçen *tapdıx* (24 – 46) isminde de bulunur.

1. 1. 2. 24. -miş: Bir sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman bildiren bu ek, bazen kalıplaşır ve kalıcı isimler meydana getirir: *yémiş* (31 – 2).

1. 2. Çokluk Eki

Çokluk eki, isimlerin çokluk şekillerini yapmaya yarar. Türkçede çokluk eki, Eski Türkçeden bu yana genellikle *-lar, -ler* olmuştur.

Urmiye ağızlarında çokluk eki *-lar, -ler* şekillerinde bulunur ve kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyar: *oynamaxların* (7 – 24)*, ġaçırtmalar* (8 – 25)*, elleriyiz* (70 – 39)*, géceler* (1 – 81). Fakat çokluk eki, Kehriz köyünde şu örnekte kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *ġızler* (20 – 27).

[282] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s. 357.

Çokluk eki, son ünsüzü *m* ve *n* ile biten isimlerden sonra ilerleyici benzeştirme yoluyla *-nar, -ner* olur: *ölennerüze* (8 – 40)*, xonnarda* "tabaklarda" (27 – 106)*, adamnaın* (9 – 19)*, yaxınnarda* (10 – 36)*, gelenne* (35 – 7).

Çokluk eki, sonunda *t* ve *d* ünsüzlerinin bulunduğu isimlerden sonra ilerleyici benzeştirme sonucunda *-dar, -der, -ter* şekillerini alır: *addar* (35 – 51)*, meççitderde* (12 – 35)*, ādetder* (7 – 9)*, ketterde* "köylerde" (16 – 19), *séyitdein* "seyitlerin" (9 – 143).

Çokluk eki, sonu *r* ünsüzüyle biten isimlere ilerleyici benzeştirme yoluyla *-rar, -rer* şekilleriyle bağlanır: *eskerrerden* (10 – 31)*, cōherreri* "mücevherleri" (14 – 5)*, şeherrerde* (27 – 198)*, hüzürreemiz* "cenazelerimiz" (18 – 26)*, efşarrar* "Avşarlar" (42 – 41).

1. 3. Aitlik Eki

Aitlik eki, isimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapmaya yarar. Bu özellikleriyle bir bakıma yapım eki karakterindedir. Aitlik ekinin temel işlevi "içinde bulunma ve aitlik" anlamları katmaktır. Aitlik eki, isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya gelebildiği gibi isimlerin ilgi ve bulunma hâli eklerini almış şekillerinden sonra da gelebilir.[283]

Aitlik eki, Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde[284] ve Oğuz grubu ağızlarının bazılarında[285] kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uyar. Aitlik eki, benzer şekilde Urmiye ağızlarında da her iki ünlü uyumuna çoğu zaman uyar: *mınınkıdı* (14 – 22)*, buraankı* (35 – 56)*, izzetgilinkiydi* (9 – 161)**,** *ġabaxkı* (40 – 42)*, ōnḳu* "onunki" (47 – 54)*, buunḳu* (47 – 54)*, özümünkü* (51 – 40).

Fakat bu ek, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına bazen de girmez: *uzaxdakileri* (13 – 11)*, ḳull-i irān'ınki* (30 – 34), *özünki* (35 – 56).

---

[283] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 263.
[284] Kartallıoğlu, Yavuz-Hüseyin, Yıldırım; "Azerbaycan Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** s. 194'te *sonrakı, axşamkı, yanındakı.*
[285] Korkmaz, Zeynep; **Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik),** s. 30'da *aşşaāḳı,hanımıñḳı.*

1. 4. İyelik Ekleri

Türkçede ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu gösteren ekler iyelik ekleridir. Urmiye ağızlarında iyelik eklerinin görünümü şöyledir:

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede ünsüzle biten isimlerde hem düz hem de yuvarlak ünlülü *-(ı)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m* şekillerinde bulunmaktaydı.[286] Eski Oğuz Türkçesinde ise bu ek sadece yuvarlak ünlülü *-(u)m, -(ü)m* şekilleriyle kullanılmıştır.[287] Teklik birinci şahıs iyelik eki, ünlü ile biten isimlerde Türkçenin bütün dönem ve sahalarında *-m* şeklinde olmuştur.

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs iyelik eki *-m* ve *-(ı)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m* şekillerinde kullanılır ve ünlü uyumlarına genellikle uyar: *nenem* (1 – 208), *anam* (16 – 3), *şöhretim* (29 – 1), *gétmeyim* (9 – 43), *dilimde* (12 – 12), *yoldaşım* (10 – 19), *yaşım* (12 – 13), *oğlum* (12 – 18), *pulumu* "paramı" (14 – 4), *derunumda* (28 – 166), *ġöynüm* "gönlüm" (13 – 23).

Karabağ köyünde teklik birinci şahıs iyelik eki şu kelimede düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *emum* "amcam" (17 – 22).

Teklik II. Şahıs: Teklik ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede *-ñ, -(ı)ñ, -(i)ñ, -(u)ñ, -(ü)ñ* şekillerinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinde *-ñ* ve *-(u)ñ, -(ü)ñ* olarak sadece yuvarlak ünlülerle yer almıştır. Bu şekillerdeki *ñ* ünsüzü, Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu[288] ağızlarında ikinci şahıs teklik ve çokluk iyelik eklerinde kullanılmaya devam etmektedir.

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs iyelik eki ünlüyle biten isimlerden sonra *-n*, ünsüzle biten isimlerden sonra hem düz hem de yuvarlak ünlülü *-(ı)n, -(i)n, -(u)n, -(ü)n* şekillerinde tespit edilmiştir. Bu şekiller, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına

---

[286] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 70.
[287] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 81.
[288] Rüstemov, R. E.-M. Ş. Şireliyev; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 80'de *tişiñ, tişiñiz, gözüñ, gözüñüz.*

genellikle uyar: *sağlığında* (13 – 46)*, heġġin* "hakkın" (40 – 25)*, üzün* (20 – 31)*, yolun* (21 – 27).

Fakat Balov ve Körpü Çongaralı köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *vesfün* (28 – 222)*, erbabun* (41 – 9). Teklik ikinci şahıs iyelik eki sadece yuvarlak ünlülü şekilleriyle Azerbaycan ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında kullanılmaktadır.[289]

Merengeli, İmamzade, Gülmanhana, Balanuş ve Yekan Çongaralı köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, *ñ* > *y* değişmesi sonucunda *-y* şeklinde ortaya çıkar: *mamay* (47 – 86)*, babay* (47 – 90)*, ġızıy* (24 – 62)*, éviyde* (37 – 70)*, ġelbiyi* "kalbini" (35 – 29)**,** *başiyi* (24 – 61)**,** *oğluya* (68 – 20).

Merengeli ve Balanuş köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik eki, *ñ* ünsüzünden gelişmek suretiyle *-yn*, *-yṇ* şekillerinde görülür: *mamayn* (47 – 90)*, dedeyṇ* (47 – 75)*, ġardaşıyṇ* (24 – 92)*, ağzıyṇ* (25 – 29)*, adrésiyn* (47 – 95). Teklik ikinci şahıs iyelik eki, Merengeli ve Balanuş köylerinde aynı zamanda *-y* şekliyle de kullanılmaktadır. *y* ünsüzünün bir yarım ünlü karakteri taşıması ve akıcı bir ünsüz olması nedeniyle kolayca düşebildiği bellidir. Bundan dolayı kelime sonunda *y* ünsüzünün düşmesini engellemek için *n* ünsüzü, *y*'nin yanına koruyucu ünsüz fonksiyonuyla gelmiş görünmektedir. Bununla beraber; *n* ünsüzünün iyelik ekinin aslında zaten var (*n* < *ñ*) olması da, *y* ünsüzünün yanında yer almasını sağlamış olmalıdır.

Teklik ikinci şahıs iyelik ekindeki *-yn* şekli, İran Türk ağızlarından Ali Qūrçī'da da tespit edilmiştir.[290]

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs iyelik eki, Eski Türkçede *-ı, -i, -sı, -si* şekillerindedir.[291] Bu şekiller, Eski Oğuz Türkçesinde de kullanılmıştır.[292]

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs iyelik eki ünsüzle biten isimlerden sonra *-ı, -i, -u, -ü*; ünlüyle biten isimlerden sonra *-sı, -si, -su, -sü* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına

[289] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 155.
[290] Doerfer, Gerhard-Hesche, Wolfram; **Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran**, s. 53'te *boụa+yn.*
[291] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 71.
[292] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 80.

genellikle uyar: *başına* (9 – 37), *évine* (22 – 30), *duxturu* (28 – 102), *köküynen* (41 – 12), *mamasına* (25 – 27), *bäfası* (28 – 341), *fāsilesi* (29 – 4), *kilōsu* (74 – 17), *üçümcüsüne* (27 – 211).

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki, yuvarlak ünlülü kelimelere bazen düz ve dar şekilleriyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *boynınadı* (62 – 42), *dönümi* (40 – 68), *oğlı* (47 – 99). Bu uyumsuzluk, Tebriz Türkçesinde de bulunur.[293]

Urmiye ağızlarında, Orhun Abideleri'nde genellikle yer ve kavim adları için kullanılan *Ötüken Yış, Türk bodun, Tabgaç bodun* gibi tamlanan unsurunun iyelik eki almadığı tamlama tipleri oldukça yaygındır: *hüzür sahaP* "cenaze sahibi" (18 – 24), *év sahab* "ev sahibi" (20 – 49), *yas sahab* "yas sahibi" (27 – 164), *ölü sahaPlar* "ölü sahipleri" (27 – 175), *üzüm bağ* "üzüm bağı" (29 – 52), *mülk sahab* "mülk sahibi" (42 – 9), *cuma axşam* "cuma akşamı" (62 – 25). Bu tür tamlamalar, Karaçay-Malkar Türkçesinde de bulunmaktadır.[294]

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede ünlüyle biten isimlerden sonra *-mız, -miz, -muz, -müz*; ünsüzle biten isimlerden sonra *-(ı)mız, -(i)miz, -(u)muz, -(ü)müz* şekillerindedir.[295] Eski Oğuz Türkçesinde ise sadece yuvarlak ünlülü *-muz, -müz* ve *-(u)muz, -(ü)müz* şekillerinde kullanılmıştır.[296]

Çokluk birinci şahıs iyelik eki, Urmiye ağızlarında ünlüyle biten isimlerden sonra *-mız, -miz, -muz, -müz;* ünsüzle biten isimlerden sonra *-(ı)mız, -(i)miz, -(u)muz, -(ü)müz* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına girer: *almamız* (14 – 17), *lehçemiz* (12 – 1), *éşicilerimiz* (7 – 4), *kürekenimiz* "damadımız" (14 – 20), *ġardaşlarımız* (7 – 9), *sözümüzü* (8 – 59), *könlümüzde* (1 – 259), *gözümüz* (17 – 16), *soyumuz* (7 – 2), *oğlumuz* (69 – 8).

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçede ünlüyle biten isimlerden sonra *-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz*; ünsüzle bitenlerden sonra *-(ı)ñız, -(i)ñiz, -(u)ñuz, -*

---

[293] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 212'de *boynı, burnı, suyi, ġuşi, üzi, boyi, başi, oti, almasi, doni.*
[294] Tavkul, Ufuk; "Karaçay-Malkar Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** s. 924'te *at arba "at arabası", köget terek "meyve ağacı".*
[295] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 70.
[296] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 82.

(ü)ñüz şekillerinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinde bu şekillerin yalnızca yuvarlak ünlülü olanları kalmıştır.[297]

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki, Urmiye ağızlarında *ñ* ünsüzünün tamamen düşmesi sonucunda genellikle *-z, -ız, -iz, -uz, -üz* şekillerindedir: *xıdmetize* (41 – 24)*, elizde* (9 – 94)*, suallarız* (27 – 285)*, ġulluğuzdayam* (58 – 23)*, sözüz* (8 – 55)*, hüzürüze* (41 – 33).

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki Körpü Çongaralı, Yuharı Didan, Göktepe, Per, Miyavak ve Torpah Gala köylerinde *ñ* > *y* değişmesi sonucunda *-(ı)yız, -(i)yiz, -(u)yuz* şekillerinde görülür: *xitmetiyze* (40 – 8)*, cenābiyiz* (63 – 15)*, bayramıyız* (57 – 50)*, selāmetdığıyzi* "selametliğinizi" (40 – 31)*, yériyize* (52 – 95), *bileyzi* "sizi" (41 – 27)*, elleriyiz* (70 – 39)*, kesviyze* "işinize" (71 – 2)*, sorġuyuz* (58 – 22).

Teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik eklerinde ortaya çıkan *ñ* > *y* değişmesi, Urmiye ağızlarını Bartın ve civarındaki Amasra, Çaycuma ağızlarına;[298] Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzına;[299] Erzurum'da Şenkaya-Olur Türkmen ağızlarına;[300] Tuzluca Azerilerine;[301] Irak Türk ağızlarından Tellafer, Tisin Mahallesi, Beşir köyü, Bayat Ağzı (Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardaxlı köyleri), Musul, Altınköprü, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Kifri, İmamzeynelabidin, Karatepe ağızlarına;[302] İrevan [303] ve Nahçıvan bölgesindeki ağızlara[304] ve Afganistan Avşarlarının ağzına[305] bağlar.

---

[297] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 12.
[298] Korkmaz, Zeynep; **Bartın ve Yöresi Ağızları,** s. 5; Eren, Emin; **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları,** s. 39.
[299] Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 52; Karahan, Leyla; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi", s. 102.
[300] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 270.
[301] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 120.
[302] Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** s. 207; Buluç, Sadettin; "Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri", **Makaleler,** s. 333; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 120.
[303] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 156.
[304] Caferoğlu, Ahmet-Gerhard, Doerfer; **Das Aserbeidschanische,** s. 296; Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 91.
[305] Ligeti, L.; "Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine", s. 64; Doerfer, Gerhard; "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān", s. 116.

Tablo: Teklik ve Çokluk II. Şahıs İyelik Ekleri

	Teklik II. Şahıs	**Çokluk II. Şahıs**
ET	*-(I)ñ*	*-(I)ñIz*
EOT	*-(U)ñ*	*-(U)ñUz*
Urmiye	*-(I)n /- (I)y /-yn*	*-(I)nIz / -(I)yIz / -Iz*
Afganistan Avşarları		
Herat	*-(U)y*	*-Uz / -(U)yIz / -Iz / -(I)yIz*
Kabil	*-(I)y*	*-(I)yIz / -I:z*
Irak	*-(I)y / -(U)w*	*-(I)yIz /-(U)wUz*
İrevan	*-(I)n*	*-(I)yIz*
Nahçıvan	*-(I)n*	*-Īz / -(i)niz / -(i)yiz*
Bartın ve Yöresi	*-(I)y*	*-(I)yIz*
Urfa	*-(i)y*	*-(I)yIz / -iz*
Tuzluca Azerileri	*-(I)n / -(I)ñ*	*-(I)yIz / -(I)ñIz*
Erzurum	*-(I)n*	*-Iz*
Şenkaya-Olur Türkmenleri	*-(I)n*	*-(I)nIz / -(I)yIz*

Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs iyelik eki birkaç yerde **-***(ı)nız, -(i)niz, -(u)nuz* şekillerinde tespit edilmiştir: *halınız* (1 – 215)*, malınız* (1 – 215)*, işinizi* (7 – 70)*, yurdunuz* (1 – 215)*, ġurdunuz* (1 – 216).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki, Urmiye ağızlarında *-(lar)ı, -(ler)i, -u, -ü, -sı, -si, -su, -sü* şekillerinde ortaya çıkar: *adı* (40 -7), *bileyi* (7 – 27), *uşaxları* (1 – 63),

évleri (15 – 14), *pulu* (60 48), *lütfüdü* "lütfudur" (52 – 98), *hamısı* (8 – 111), *iкisi* (20 – 1), *denesi* (40 -6), *ġoxusu* (47 – 81).

1. 5. Hâl Ekleri

Türkçede isimler, kelime grupları ve cümleler içinde bağımsız değildir. İsimler, kelime grupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle geçici olarak bir ilişki içinde bulunur. Bu ilişki sırasında isimler, olduğu gibi kalmaz ve ilişkinin durumuna göre farklı farklı hâllere girer. Bu hâller bazen eksiz, genellikle de ekli olarak kendisini gösterir.[306]

1. 5. 1. Yalın Hâl: İsmin cümle içinde, anlam ilişkisi açısından bir başka kelimeye bağlı olmadığı hâlidir. Türkçede kelimeler yalın hâldeyken sadece çokluk ve iyelik eklerini alabilir: *buğda* ekerdile (5 – 30), *baxça,* çox azdı (35 – 55), *çemen,* azdı (35 – 55), *ġocalar* ki ölerdi (3 – 59), *ġonāğmız* gelmişdi (9 – 74).

1. 5. 2. İlgi Hâli: Diğer hâl ekleri, ismin fiille ilişki kurmasını sağlarken; ilgi hâli, iki isim arasında bağ kurar. Bu sebeple ilgi hâli, kimi bilim adamları tarafından hâl kategorisi içerisinde değerlendirilmemektedir.[307] İsmin ilgi hâli, ekli ve eksiz olmak üzere iki türde gerçekleşir. Ekli ilgi hâli, Eski Türkçede ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ıñ, -iñ, uñ, -üñ*; ünlüyle biten kelimelerden sonra *-nıñ, -niñ, -nuñ, -nüñ* şekilleriyle; Eski Oğuz Türkçesinde ise bu şekillerin sadece yuvarlak ünlülü olanlarıyla kullanılmıştır.[308]

Eski Oğuz Türkçesinde iyelik eki almış kelimelerden sonra ilgi hâli eki genellikle kullanılmaz.[309] Benzer şekilde Urmiye ağızlarında da ilgi hâli ekinin, iyelik eki almış kelimelerden sonra bazen kullanılmadığı görülmektedir: *dedem‿adí* (7 – 6), *ġebrim‿üste* (13 – 42), *babam ismi* (7 – 6), *em‿oğluma* "amcamın oğluna" (8 – 114), *bacım kürekeniydi* "bacımın damadıydı" (14 – 20), *ġādaşım‿oğlı* (47 – 99), *sahabın ġapısında* (18 – 30), *olay*

---

[306] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 226.
[307] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 16.
[308] Buran, Ahmet; **Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Çekim Ekleri,** TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 61.
[309] Gülsevin, Gürer; **age.,** s. 27.

yanna "onların yanına" (47 – 104). Bu yapılar, Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da bulunmaktadır.[310]

Eksiz ilgi hâlinin bulunduğu diğer kelimeler, belirtisiz isim tamlaması şeklindedir: *ġız‿évinde* (21 – 11)**,** *buğda çöreyi* (9 – 56).

Urmiye ağızlarında ilgi hâli eki ünlü ile biten kelimelerden sonra *-nın, -nin, -nun, -nün* şekillerindedir: *eĥber kedxudanın otağındadı* (9 – 57)*, mallaṇın‿évine* (24 – 13)*, géçinin sözlerini* (40 – 8)*, kürsünün başına* (15 – 28)*, dāmunun‿üsdüne* (40 – 22)*, buranun* (42 – 48)*, ağalarnun* (20 – 6)*, hamısuun‿adı* (62 – 67)*, mallanun gözleri* (40 – 28).

İlgi hâli eki ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ın, -in, -un, -ün* şekillerindedir: *vekilin otağındadı* (9 – 57)*, geelnin ēlni* (9 – 109)*, cevizin ġurusuynan* (40 – 63)*, davaın yanda* (14 – 60)*, cōherin pulunu* (14 – 4)*, oruşluğun āxır ġüni* (2 – 59)*, évlerin hisin* (1 – 70)*, damun duvārun‿üsde* (40 – 23)*, şahun duxturu* (28 – 101)*, allah'un emriynen* (27 – 56)*, atamun‿atası* (27 – 22)*, ġerebav'un suyu* (16 – 19)*, güllü bulağun* (20 – 27)*, kendün‿özünki* (35 – 56)*, bi neferüṇ‿ölsü* (27 – 135)*, zamanun* (40 – 27)*, ġızlarun* (40 – 7)*, oğlanun‿adı* (40 – 7)*, düşmannarun gözün* (26 – 18)*, évlerüṇ‿üsdünde* (27 – 221).

Urmiye ağızlarında ilgi hâli eki olarak kullanılan şekillerden biri de *-nı, -ni, -nu, -nü*'dür: *azerbaycanı ayrı yérreri* (27 – 191)*, hacını* (47 – 182)*, sení‿adíyın* "senin adını" (40 – 92)*, birini adı* (29 – 44)*, birbirini évine* (27 – 195)*, türkiye'ni osmannısı* (58 – 32)*, hemsāyeni évinde* "komşunun evinde" (2 – 72)*, bunu çarasın* (28 – 177)*, daşınu üsdünde* (27 – 181)*, munu adın* (46 – 42)*, ġonşusunu évine* (65 – 34)*, ölünü acı halvası* (3 – 66). Bu şekiller, ilgi hâli eki olarak Salmas[311] ve Tebriz, Derbent (Velikend, Padar, Selik, Bilici, Zidyan, Kazmaları, Tatlar, Muğartı, Kommuna), Tabasaran, Zagatala, Zerdab (Otmanoba)

---

[310] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 276'da *ağan tarlası, bacın uşaği, guzub ayaği, emim gızi*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 141'de *çeşmen önü, baban parası, babam evi, evim altı*; Öztürk, İrfan; **Adilcevaz Ağzı,** s. 36'da *anan boynuna, baban boynuna*; Buran, Ahmet-Oğraş, Şerife; **Elazığ İli Ağızları,** s. 117'de *anan gözü.*

[311] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 150'de *Seni şefandı, munu üstüne < bunun üstüne, meni ağam var, bunu atın < bunun atını.*

ağızlarında da kullanılır.[312] *-nı, -ni, -nu, -nü* şekillerinin Kumuk[313] ve Karaçay-Malkar[314] Türkçelerinde de ilgi hâli eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

1. 5. 3. Belirtme Hâli: Belirtme hâli, cümlede ve kelime gruplarında geçişli fiillerin etkisi altında kalan isimlerin bulunduğu hâldir. İlgi hâlinde olduğu gibi, ismin bu hâli de ekli ve eksiz olmak üzere iki tarzda ortaya çıkar. Belirtme hâli eki, Eski Türkçede isimlerden sonra *-ġ, -g, -(ı)ġ, -(i)g, -(u)ġ, -(ü)g* şekillerindedir. Eski Oğuz Türkçesinde bu şekillerdeki *ġ* ve *g* ünsüzleri düşünce ekte bulunan yardımcı ünlüler (*-ı, -i*), belirtme hâli ekinin işlevini yerine getirmeye başlamıştır. Bu belirtme hâli eki aynı zamanda iyelik ekleri ve zamirlerden sonra da kullanılmak suretiyle işlev alanını genişletmiştir.[315] Fakat bu kanaatte olmayan bilim adamları da vardır.[316] Eski Türkçede bütün iyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme hâli eki *-n*, Eski Oğuz Türkçesinde sadece teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra kullanılmıştır. Eski Türkçede zamirlerden sonra kullanılan belirtme hâli eki ***-nı, -ni;*** Eski Oğuz Türkçesinde zamirlerle birlikte isimlerde de kullanılır olmuştur.

Belirtme hâli, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde görülmektedir:

Eski Oğuz Türkçesinde iyelik eki almış isimlerden sonra belirtme hâli eki bazen kullanılmaz. Bu temayül özellikle Dede Korkut Hikâyeleri'nde çok kuvvetlidir.[317] Aynı biçimde Urmiye ağızlarında da belirtme hâli ekinin, iyelik eki almış isimlerden sonra bazen kullanılmadığı görülür: sen, *adrésiyn* yaz véy bize "sen, adresini yaz ver bize" (47 – 95), *ġapımız* yol‿éyledin (21 – 32)**.** Benzer örnekler, Anadolu ağızlarından Doğu Grubuna ait ağızlarda da yer alır.[318]

---

[312] Memmedli, Meherrem; **Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmin Grammatik Kategoriyaları,** s. 67.
[313] Pekacar, Çetin; "Kumuk Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** s. 977.
[314] Tavkul, Ufuk; "Karaçay-Malkar Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** s. 903.
[315] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 232; Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 87.
[316] Canpolat, bu ekin Eski Türkçedeki *-ıġ, -ig, -uġ, -üg* ekinden geldiği görüşünü tartışmaya açar ve eğer öyle olsaydı, ekin sonundaki *ġ* ve *g*'nin düşmesinden sonra Eski Oğuz Türkçesinde yardımcı ünlünün yuvarlaklaşması gerekeceğine dikkat çekerek Oğuzcadaki bu belirtme hâli ekinin *ben-i, sen-i* gibi tekil zamirlerde bulunan belirtme hâli ekinden genelleştiğini iddia eder. bk., Canpolat, Mustafa; "Eski Anadolu Türkçesi'ndeki Belirtme Durumu (accusatıvus) Ekinin Kökeni Üzerine", **Türkoloji Dergisi,** C. 10, S. 1, Ankara 1992, s. 11.
[317] Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** s. 478'de *atum saḳlar-idüm, atum boğazlayup, didügüm yetürüñ, çal ḳılıcuñ, benüm başum beynüm aldıñuz.*
[318] Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 36'da *aġaclar götür-, āhım al-, canın ḳurtar-*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 278'de *bacın dögir, guzun kesmiş*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 141'de *ġızın isdemiye, yağın ġorız*; Buran, Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** s. 60'da *ġılıcın, héç bilmiyor işin, elım öp-.*

Urmiye ağızlarında ünsüzle biten kelimelerden sonra belirtme hâli eki *-ı, -i, -u, -ü* şekillerindedir: *ağlamağı* (13 – 42), *bizi* (9 – 76), *ġolumuzu* (9 – 68), *sözümüzü* (8 – 59). Belirtme hâli eki, düz ve ince şekilleriyle ünlü uyumlarına bazen uymaz: *ġardaşlarımi* (27 – 6), *bacılarımi* (27 – 6), *anami* (27 – 7), *otı* (31 – 11), *göylümi* (13 – 39), *sözüzi* (8 – 55), *toyi* (47 – 4), *ġazannarí* (27 – 164), *ġatığí* (27 – 273).

Urmiye ağızlarında sonu ünlüyle biten isimlerden sonra belirtme hâli eki *-nı, -ni, -nu, -nü* şekillerindedir: *miyveni* (9 – 12), *géceni* (9 – 107), *ketdini* (18 – 19), *célo'ni* (19 – 49), *axır çarşembeni* (27 – 208), *nazlı'nı* (9 – 67), *radyonu* (68 – 35), *düyünü* (42 – 21), *hüşünü* "aklını" (1 – 162).

Belirtme hâli eki, Merengeli ve İmamzade köylerinde teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra *-i* şeklinde ortaya çıkar: *başıyi* (24 – 61), *ġelbiyi* (35 – 29). Belirtme hâli eki, benzer şekilde Nahçıvan ağızlarında da kullanılır.[319]

Eski Oğuz Türkçesinde teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hâli eki genellikle *-n* şeklindedir. Belirtme hâli eki, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra Urmiye ağızlarında da *-n* şeklinde görülür: *buğdasın* "buğdayını" (8 – 103), *öz adamnaın* (9 – 19), *üzümün* (9 – 115), *hamısın* (10 – 25), *adın* (18 – 55), *ġabların* (27 – 271), *çomurun* "çamurunu" (27 – 276). Fakat *-n* şekli, bazı bilim adamları tarafından teklik üçüncü şahıs iyelik eki olarak değerlendirilmektedir.[320]

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, belirtme hâlinde kullanıldığında *-ıyın, -iyin, -uyun* şekilleri oluşur:[321] *metlebiyin* "isteklerini" (27 – 226), *telleriyin* "tellerini" (28 – 328), *diniyin* "dinini" (28 – 344), *memeleriyin* "memelerini" (40 – 20), *işleriyin* "işlerini" (43 – 2), *ġırxıyin* "kırkını" (2 – 31), *adıyin* "adını" (47 – 50), *dersiyin* "dersini" (58 – 96), *burnuyun* "burnunu" (28 – 331).

Teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, belirtme hâlinde kullanıldığı zaman meydana gelen bu şekiller; Azerbaycan ağızlarından Kazah, Gedebey, Cebrayıl, Zengilan,

---

[319] Caferoğlu, Ahmet-Doerfer, Gerhard; **Das Aserbeidschanische,** s. 296.
[320] Gülsevin, Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan *-ın* ekinin teklik üçüncü şahıs iyelik eki olduğunu ve bu iyelik eki üzerinde eksiz belirtme hâli bulunduğunu iddia eder. bk. Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 15.
[321] Caferoğlu, Ahmet-Doerfer, Gerhard; **agm.,** s. 299.

Zengibasar, İrevan ağızlarında[322] ve Irak Türk ağızlarında[323] da yer alır. Bu şekiller, Kars ili ağızlarında ise *-ığın, -iğin* olarak ortaya çıkar.[324]

Urmiye ağızlarında belirtme hâli eki bazen sıfat tamlamalarından sonra da kullanılır: *o géceni* "o gece" (1 – 91), *üş neferi* "üç kişi" (3 – 54), *iki türü at* "iki tür at" (19 – 20), *ġedim sünneti* (37 – 11), *bi almanı* "bir elma" (51 – 29), *bir‿az yağışı* "biraz yağış" (48 – 36), *üçümci güni* "üçüncü gün" (70 – 19), *düz sözü* "doğru söz" (16 – 5). Belirtme hâli eki, sıfat tamlamalarından sonra Tebriz[325] ve Van ağızlarında da bulunur.[326]

1. 5. 4. Yönelme Hâli: Yönelme hâli, kelime grupları ve cümlede, ismi yönelme ve yaklaşma fonksiyonuyla fiile bağlayan hâldir. Yönelme hâli eki, isimleri genellikle fiillere bağladığı gibi bazen de edatlara bağlar. Batı Türkçesinde yönelme hâli eki, Eski Türkçedeki yönelme hâli eki *-ġa, -ge'*den gelişmiştir.[327]

Yönelme hâli eki, Urmiye ağızlarında ünlü ile biten kelimelerden sonra *-(y)a, -(y)e, -na, -ne*; ünsüzle biten kelimelerden sonra *-a, -e* şekillerindedir: *neye* (9 – 150), *tümen'e* (9 – 163), *evlenmeğe* (24 – 37), *xıdmetize* (41 – 24), *güne* (51 – 22), *allah'a* (74 – 21), *yadıma* "hatırıma" (1 – 58), *üsdüne* (1 – 253), *nahara* "öğle yemeğine" (9 – 124), *oxumağa* (10 – 6), *yumağa* (22 – 9).

Yönelme hâli eki kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyar; fakat şu örneklerde uymaz: *sultane* (28 – 240), *ġırxe* (19 – 38).

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, yönelme hâlinde kullanıldığı zaman *-ıyan, -iyen, -uyan, -üyen* şekilleri ortaya çıkar: *yadıyan* "hatırına" (28 – 10), *meçidiyen* "mescidine" (26 – 1), *eyniyen* "üzerine" (27 – 159), *heġġiyen* "hakkına" (28 – 345), *özüyen* "özüne" (8 – 68), *ġonşuyan* "komşuna" (41 – 18), *oğluyan* "oğluna" (53 – 14).

---

[322] Memmedli, Meherrem; **Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmin Grammatik Kategoriyaları,** s. 153'te *haravayın, başıyın, corabıyın, gözüyün, neneyin, eliyin, babayın.*
[323] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 121'de *biğiyin.*
[324] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s.165'te *yemegiğin, çayığın.*
[325] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 92'de *bu günleri, o günü.*
[326] Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları,** s. 42'de *o güni < o gün, o senesi < o yıl*.
[327] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 85.

Teklik ikinci şahıs iyelik ekini almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldığı zaman oluşan *-ıyın, -iyin, -uyun* ve *-ıyan, -iyen, -uyan, -üyen* şekilleri; isimlerin teklik ikinci şahıs iyelik ekiyle kullanılmalarından sonra, teklik ikinci şahıs iyelik ekinde bulunan ve iki ünlü arasında kalan *ñ* ünsüzünün erimesi ve kelime sonuna kuvvetlendirme ve pekiştirme fonksiyonuyla kullanılan *-an, -en* şekillerinin eklenmesiyle meydana gelir. Ama *-an, -en* şekilleri, belirtme hâline eklendiği zaman ünlü daralmasıyla *-ın, -in* şekillerine dönüşmektedir.[328] Bu gelişme, *dersiyin* (58 – 96) ve *yadıyan* (28 – 10) örneklerinde şöyle gösterilebilir:

dersiyin: ders-i-ñ-i-n > ders-i-ng-i-n > ders-i-Øg-i-n > ders-i-Øğ-i-n > ders-i-Øy-i-n.

yadıyan: yad-ı-ñ-a-n > yad-ı-nġ-a-n > yad-ı-Øġ-a-n > yad-ı-Øğ-a-n > yad-ı-y-a-n.

Bir sonraki gelişmede ise teklik ikinci şahıs iyelik ekinde bulunan *ñ* ünsüzü, bu safhalardan sonra tamamen düşer ve yönelme hâli *-an, -en* şekliyle ifade edilir. Örnek olarak *başan* (26 – 2) kelimesinde: *baş-ı-ñ-a-n > baş-ı-nġ-a-n > baş-ı-Øġ-a-n > baş-ı-Øğ-a-n > baş-ı-Øy-a-n > baş-ı-ØØ-a-n > baş-ıa-n > baş-ā-n > baş-a-n.* Nitekim bu merhalelerin izlerini Erzurum, Kars, Erzincan, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Muş, Van, Artvin ve Salmas ağızlarında görmek mümkündür.[329]

---

[328] Üstüner, Ahat; **Türkçede Pekiştirme,** Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003, s. 87; Daşdemir, Muharrem; "Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum 2008, s. 8-9.
Bu hususta, bilim adamları tarafından farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Gemalmaz'a göre bu şekiller; teklik ikinci şahıs iyelik ekinden sonra gelen yönelme hâli eki düşmüş ve böylece ortaya çıkan yapı hem iyelik hem de yönelme hâli görevinde kullanılmıştır. Bu olay, sonunda geniş ünlü bulunan kelimelere *n* ünsüzünün gelmesi, sonu ünsüzle biten kelimelerde ise iyelik ekinden önceki yardımcı ünlülerin genişlemesi neticesinde gerçekleşmiştir. bk. Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 281. Menz de aynı izaha katılır ve ilave olarak şunları söyler: Erzurum ağızlarındaki örneklerden hareketle teklik ikinci şahıs iyelik eki almış kelimelerin, Türkçenin Eski Oğuz Türkçesine de uzanan tarihî dönemlerinden beri hem belirtme hâli hem de ilgi hâli eki işlevinde kullanılmasından dolayı bu tür yapıların yönelme hâli görevinde de kullanılması durumunda, eş seslilikten dolayı ortaya çıkabilecek anlam belirsizliğini önlemek için, böyle farklı bir şekille meydana geldiğini belirtir. bk. Menz, Astrid; "Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştırma (Örnekseme) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler", **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, C. 2, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2113-2118.

[329] Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 36'da *boynan "boynuna", canan "canına"*; Gemalmaz, Efrasiyap; **age.,** s. 281'de ***g**ardaşan, **g**ızan, even, bacan*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 143'te *başān, başen, ciğerēn, ġardaşān, dizen*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 78'de *başay*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 166'da *yanığan*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 120'de *boğazan, bağran, muradan*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 86'da *işen, amiren, etegen, canan*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları,** s. 96; Gökdağ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** s. 158'de *ġanatan, başan, üzen, ćanan, ćiben, özen;* Daşdemir, Muharrem; "Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri", s. 8.

Yönelme hâli ekinin, *üsde* (64 – 54) kelimesindeki kullanılma biçimi Azeri sahasına özgüdür.[330] Yönelme hâli ekiyle kullanılan bu kelimede iyelik eki bulunmamaktadır. Urmiye ağızlarında aynı durum, *birbir* "birbiri" kelimesinin yönelme hâli ekiyle kullanılışında da ortaya çıkar. Bu kelime, yönelme hâli ekiyle bazen iyelik eki almadan kullanılır: *birbire* mehebbet‿élemex (63 – 39), bu cür bi mehebbetder *birbire* élelle (69 – 53), hedyeler‿alılla *birbire* (27 – 204).

1. 5. 5. Bulunma Hâli: Bulunma hâli, kelime grupları ve cümlede fiilin kendi içinde meydana geldiğini ifade eden hâldir. İsimleri, fiile bağlama işlevini üstlenmiştir. Bulunma hâli eki Eski Türkçede *l, n, r* ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra tonsuz; *l, n, r* dışındaki ünsüzlerden biriyle veya ünlüyle biten kelimelerden sonra tonlu kullanılmıştır.[331] Eski Oğuz Türkçesinde ise bulunma hâli eki sadece tonlu şekilleriyle yer almıştır.[332]

Azeri sahasında[333] ve ona bağlı olan Urmiye ağızlarında bulunma hâli eki, Eski Oğuz Türkçesinin devamı niteliğinde, genellikle tonludur: *saatde* (6 – 7), *göydeki* (9 – 53), *günde* (9 – 165), *eḷbetde* (27 – 230), *dötde* (29 – 43), *harda* (59 – 3), *isportda* "sporda" (12 – 8), *ġırxında* (9 – 35), *yaşda* (10 – 6), *onda* (10 – 28), *orda* (16 – 7), *uşaxlıxda* (25 – 13), *dalda* (29 – 33). Ama Urmiye ağızlarında bulunma hâli eki bazen tonsuz ve yarı tonlu şekliyle görülür: *ġabaxta* (7 – 29), *ketTe* (22 – 40).

Bulunma hâli eki, sonu *n* ünsüzü ile biten kelimelerden sonra ilerleyici benzeştirme yoluyla *-na* şekline dönüşür: *yéddi yaşınna* (28 – 13), *téhran'nadıla* (42 – 35).

1. 5. 6. Ayrılma Hâli: Ayrılma hâli, kelime grupları ve cümlede fiilin ifade ettiği hareketin kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan hâldir. Genellikle isimleri fiile bağlamakla birlikte kimi zaman da edatlara bağlar. Eski Türkçede ayrılma hâli eki *-tın, -tin, -dın, -din* şekillerindedir. Ayrıca Eski Türkçede bulunma hâli eki de ayrılma hâli işlevinde

---

[330] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** s. 155.
[331] Tekin, Talat; **Orhon Türkçesi Grameri,** s. 114.
[332] Sev, Gülsev; **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri,** Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 346-347.
[333] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 140; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 283'te ***g**ardaşda*, *yaşde, atmişda*; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 143'te *yarışda, ürekde, yükde*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 108'de *vaziyetde, feryatda.*

kullanılmıştır.[334] Ayrılma hâli eki, Eski Oğuz Türkçesinde ise bazı klişeleşmiş kelimeler hariç geniş ünlülü ve tonlu *-dan, -den* şekillerindedir.[335]

Urmiye ağızlarında ayrılma hâli eki, Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi tonlu şekilleriyle kullanılır: *ordan* (47 – 103), *murebbadan* (13 – 12), *uşaxlıxdan* (8 – 13), *buğdadan* (9 – 37), *arpadan* (9 – 37), *ġetden* "şekerden" (9 – 91), *yımırtadan* (9 – 91), *parçadan* (9 – 92), *marāğe'den* (12 – 16), *sübden* (13 – 48), *terefden* (58 – 2), *üzühden* (18 – 16), *şaldan* (18 – 17), *sütden* (29 – 92). Ayrılma hâli ekinin tonlu kullanılması, Azeri sahasında yaygındır.[336]

Ayrılma hâli eki, son ünsüzü *m* ve *n* ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra ilerleyici benzeştirme sonucunda *-nan, -nen* şekillerine dönüşür: *ġünnen* (6 – 11), *yélleennen* "yerlerinden" (15 – 20), *yoldaşlarınnan* (6 – 30), *zamannan* (8 – 90), *ġalannan* (31 – 1), *axşamnan* (31 – 8), *kesdirenne* (30 – 20).

Ayrılma hâli eki, bir örnekte ilerleyici benzeştirme yoluyla *-len* şeklinde ortaya çıkar: *evvellen* "evvelden" (22 – 6). Ayrılma hâli ekinin bu şekli, Azerbaycan ağızlarından Nuha ağzında da görülür.[337]

1. 5. 7. Vasıta Hâli: Vasıta hâli; kelime grupları ve cümlelerde fiilin ne ile, nasıl ve ne zaman gerçekleştiğini gösterir. Vasıta hâli eki, Eski Türkçede daha çok *-n* şeklindedir. *-n* eki, Batı Türkçesine geçildiğinde işlekliğini kaybederek sadece bazı klişeleşmiş kelimelerde kalmıştır. Batı Türkçesinde bu ekin yerini, *-ile* edatı almıştır.[338]

Oğuz grubu ağızlarının birçoğunda[339] ve Urmiye ağızlarında vasıta hâli eki, sonu ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ınan, -inen, -unan, -ünen* şekillerindedir: *yağınan* (3 – 22), *ġonağınan* (9 – 75), *beleyinen* (16 – 22), *müsiybetinen* (3 – 26), *çavuşunan* (28 – 322), *cütünen* (8 – 83), *öküzünen* (7 – 13). *ile* edatı, pekiştirme görevinde kullanılan *-n*'yi alarak

---

[334] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 64.
[335] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 89.
[336] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 140**;** Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 143'te *yolaḫdan, ġarışdan*; Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 222'de *gâhdan.*
[337] İslamov, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti,** s. 88'de *axallan* < *axaldan.*
[338] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 237; Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 69.
[339] Buran, Ahmet; **Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Çekim Ekleri,** s. 238.

önce *ilen* şekline geçer ve daha sonra gerileyici benzeştirme yoluyla *-ınan, -inen, -unan, -ünen* şekillerine dönüşür.[340]

Vasıta hâli eki, sonu ünlü ile biten kelimelere yardımcı ünsüz *y* ile bağlanır: *gécéynen* (9 – 130)*, elleriynen* (7 – 21)*, saldışıyna* (6 – 31)*, türkiye'ynen* (24 – 86)*, özgeyne* (48 – 20).

Ünsüzle biten kelimelerden sonra vasıta hâli ekinin ünlüsü bazen düşer: *bayatılarnan* (7 – 39)*, edebnen* (16 – 18)*, şeherlernen* (30 – 32)*, ġedimnen* (40 – 51), *bularnan* (67 – 14).

Urmiye ağızlarında vasıta hâli eki kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyar; fakat bazen de uymaz: *xānımnen* (22 – 27)*, atınen* (8 – 20)*, onnän* (34 – 14).

Vasıta hâli eki, kimi kelimelerde *-ile* edatının ekleşmesiyle ortaya çıkar: *nāmetdığlen* (43 – 29)*, ġurdiyle* (1 – 223)*, süTle* (1 – 242)*, resmleriylen* (1 – 36).

Vasıta hâli eki, Eski Türkçede bazen *-an, -en* şekillerinde kullanılmıştır.[341] Bu arkaik vasıta hâli eki, Yekan Çongaralı köyünde *-(y)en* şeklinde tespit edilmiştir: *eliyen* "eliyle" (38 – 2).

Genellikle mevsim ve zaman bildiren isimlerde korunmuş olan arkaik vasıta hâli eki *-(I)n,*[342] Urmiye ağızlarında ünsüzü düşmüş olarak bulunmaktadır. Başka bir deyişle zaman bildiren isimlerdeki vasıta hâli eki, ünsüzü düşmüş olduğu için Urmiye ağızlarında *-ı, -i, -u, -ü* şekillerinden ibaret kalmıştır: *üç‿ay yayı* "üç ay yazın" (9 – 5), *üç‿ay baharı* (14 – 48), *ġışı soyuğ‿olar* "kışın soğuk olur" (18 – 52), *günüzü mesel gédedıx* (64 – 47).

Bu vasıta hâli eki, Urmiye ağızlarında şu kelimede ise korunmuştur: *gizlin* (28 – 288).

---

[340] Üstüner, Ahat; **Türkçede Pekiştirme,** s. 95.
[341] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 64'te *tämirän.*
[342] Korkmaz, Zeynep; **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,** TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 26.

1. 5. 8. Eşitlik Hâli: Eşitlik hâli ekinin temel fonksiyonu; gibilik, benzerlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, göreceli eşitlik ve karşılaştırma ifade etmektir. Eşitlik hâli eki, Eski Türkçede *-ça, -çe*; Eski Oğuz Türkçesinde *-ça, -çe, -ca, -ce* şekillerindedir.[343]

Urmiye ağızlarında eşitlik hâli eki *-ça, -çe, -ca, -ce* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *dilice* (73 – 64)*, déyişice* (27 – 156)*, néçe* (27 – 225)*, dalıca* (10 – 10)*, yanıca* (10 – 11), *néce* (28 – 318)*, birce* "bir, bir tane" (1 – 159).

Eşitlik hâli eki bazen ünsüz uyumu içinde kullanılır: *ġabaxça* (46 – 28)*, yavaşça* (27 – 41).

1. 5. 9. Yön Gösterme Hâli: İsim; kelime grupları ve cümlede fiilin kendi yönünde gerçekleştiğini göstermek maksadıyla yön gösterme hâline girer. Urmiye ağızlarında yön gösterme hâli için *-ra, -arı, -eri* şekilleri tespit edilmiştir: *sora* (29 – 20), *yuxarıdı* (40 – 51)*, içeri* (69 – 50). Yön gösterme hâli eki, kullanıldığı kelimelerle artık kalıplaşmış durumdadır.[344] *-arı, -eri* şekilleri, Eski Türkçedeki yön gösterme hâli eki *-ġaru, -gerü* şekillerinden; *ġ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesiyle gelişmiştir. Bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde yalnızca yuvarlak ünlülü *-aru, -erü* şekilleriyle kullanılmıştır.[345]

1. 6. Soru Eki

Hem isim ve isim soylu kelimelerin hem de fiillerin sonuna gelen soru eki, Oğuz Türkçesinde *-mı, -mi, -mu, -mü* şekillerindedir. Soru eki, Eski Türkçede sadece yuvarlak ünlülü, Eski Oğuz Türkçesinde düz ünlülü şekilleriyle kullanılmıştır.[346]

Azerbaycan ağızları, soru şeklini işletme bakımından iki kısma ayrılmaktadır: Kazah, Karabağ, Gence, Ağdam ve Göyçay ağızları soru şeklini faal olarak kullanmaktadır. Bakü, Şamahı, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, Mugan, Mereze, İsmayilli ağızları ise soru sormada kelimenin son hecesinde yoğunlaştırılan vurgu yolunu tercih etmektedir. Bununla birlikte

---

[343] Gülsevin, Gürer-Erdoğan, Boz; **Eski Anadolu Türkçesi,** s.114.
[344] Korkmaz, Zeynep; **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,** s. 8-9.
[345] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 91.
[346] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 243.

Guba, Zagatala ve Gah ağızlarında soru, hem vurgu hem de soru şekliyle ifade edilmektedir.[347]

Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında kelimenin son hecesinde yoğunlaştırılan vurguyla cümleye soru anlamı katılması karakteristiktir. Bu vurgu, ayrıca tonlamayla ve kimi zaman uzatılan son hece ünlüsüyle pekiştirilmektedir.[348]

Urmiye ağızlarında soru, daima cümle sonundaki kelimenin son hecesinde yapılan vurgulama vasıtasıyla ifade edilmektedir: *nécē?* "nasıl" (14 – 6), *néynisēn?* "ne yapıyorsun?" (9 – 78), özgeden de adama dede *olār?* (24 – 53), *düzdî?* "doğru mu, öyle mi?" (28 – 54), orda tēriflir *istanbul'ū?* (28 – 183), olar da deyde deyeley *bıydā?* (37 – 37), istisen, bu séri de meni *yiyesēn?* (40 – 18), indi etderde dad *vardī?* (47 – 60), siz,‿aşığ‿*oynamışīz?* (48 – 44), ädetderi bilmiri, siz, *éşidmemişîz?* (48 – 58).

1. 7. Sıfatlar

Türkçede isimlerden önce gelmek suretiyle isimleri niteleyen, onların nasıl olduklarını gösteren ve onları çeşitli yönlerden belirten unsurlar sıfatlardır. Sıfatlar, *niteleme sıfatları* ve *belirtme sıfatları* olmak üzere iki başlık altında incelenir:

1. 7. 1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, varlıkların niteliklerini bildiren sıfatlardır. Urmiye ağızlarında niteleme sıfatlarının örneği çoktur: *teze* Çöreĥ (6 – 32), *yaman* yerde (13 – 19), *ġemli* ġöynüm (13 – 23), *esas* soyumuz (7 – 2), *ġırax* yéllerde "çevre yerlerde" (8 – 107), *sarı* kök (9 – 17).

[347] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 280.
[348] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 57.

1. 7. 2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, varlıkları çeşitli açılardan belirtmeye yarayan unsurlardır. Bu sıfatlar, belirtme özelliklerine göre *işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları* olmak üzere dört çeşittir:

1. 7. 2. 1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, varlıkları işaret etme yoluyla belirten sıfatlardır. Urmiye ağızlarında işaret sıfatları olarak *o, bu* ve *şu* vardır*: bu* zamanda (7 – 30), *bı* yaz (15 – 32), *bı* yana (20 – 49), *mu* yana (23 – 9), *bı* sefer (1 – 19), *o yana* (9 – 69)*, u* uşağ "o çocuk" (8 – 69), *o* hüzür sahab "o cenaze sahibi" (34 – 13), *o* adam (35 – 38), *şu cahana* (28 – 222).

1. 7. 2. 2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, varlıkları sayı bakımından bildirmeye yarayan sıfatlardır. Bu sıfatlar, aslında birer sayı isimleri iken isimlerin önüne gelerek sayı sıfatı görevini üstlenmişlerdir. Sayı sıfatları; isimleri adet olarak, dereceli olarak, bölük bölük, parça hâlinde veya topluluk şeklinde ifade etmelerine göre beş kısma ayrılır:[349]

1. 7. 2. 2. 1. Asıl Sayı Sıfatları: Bunlar, nesnelerin sayısını bildirir. Tek kelime hâlinde, sayı grubu ve sıfat tamlaması hâlinde bulunur. Asıl sayı sıfatları, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülebilir: *biy‿*ay (16 – 17), *bir* ilecen "bir yıla kadar" (16 – 28), *üç* avrad (21 – 16), *üş* güz (18 – 31), *yüz* nefer (27 – 145), *töt* davar (9 – 117), *béş* gün (5 – 27), *yéddi* il (17 – 8), *doḳġuz yüs* tümen (15 – 4), *on sekkiz‿*ildi (16 – 14), *min‿üş yüz om birde* (45 – 4).

1. 7. 2. 2. 2. Sıra Sayı Sıfatları: Sıra sayı sıfatları, varlıklardaki derecelenme sırasını ifade eder. Hem Azerbaycan hem de Türkiye Türkçesi yazı dilinde sıra sayı sıfatları *-ıncı, -inci, -uncu, -üncü* şekillerindedir.

---

[349] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 249.

Sıra sayı sıfatları, Azerbaycan ağızlarında ise genellikle *-ımcı, -imci, -umcu, -ümcü* şekillerindedir.[350] Ercilasun'a göre; sıra sayısı bildiren bu şekillerdeki *m* ünsüzü, iki sebeple Eski Türkçedeki *-nç* şekillerinden daha eskiye, Ana Türkçeye dayanır: Birincisi; sıra sayı eki *-m,* Tuna Bulgarcasına kadar geriye gitmektedir. İkincisi; *ç* veya *ş* ünsüzlerinden önce *n* > *m* yönünde değil, ancak *m* > *n* yönünde bir değişme olabileceği gerçeğidir. Çünkü diş-damak ünsüzleri olan *ç* ve *ş,* yanlarında bir dudak ünsüzü olan *m*'den ziyade, bir diş eti ünsüzü olan *n*'yi tercih eder.[351]

Urmiye ağızlarında sıra sayı sıfatlarını şu örneklerde görmek mümkündür: *ikimci* (4 – 8)*, yéddimci* (5 – 10)*, üçümci* (22 – 34)*, üçümcüsüne* (27 – 211)*, doḳġuzumcunnan* (26 – 8)*, dördümcü* (27 – 158)*, onumcinnen* (26 – 12).

1. 7. 2. 2. 3. Üleştirme Sayı Sıfatları: Üleştirme sayı sıfatları, sayıları bölüştürme yoluyla ifade eden sıfatlardır. Türkiye Türkçesinde asıl sayılara *-ar, -er, -şar, -şer* eklerinin getirilmesiyle yapılan üleştirme sayı sıfatları, Güney Azerbaycan Türkçesinde pek görülmez. Güney Azerbaycan Türkçesinde genellikle asıl sayıların ek almadan üleştirme sayı sıfatları olarak kullanıldıkları belirtilir.[352] Metinlerde üleştirme sayı sıfatlarının örneğine rastlanmamıştır.

1. 7. 2. 2. 4. Kesir Sayı Sıfatları: Kesir sayı sıfatları, varlıkların parçalarını gösteren sıfatlardır. Urmiye ağızlarında kesir sayı sıfatları şu örneklerde ortaya çıkar: *yüze atmış faizi* "yüzde altmışı" (12 – 20)*,* meselen *yüze iki* nefer‿üş nefer ya béş nefer‿olar (56 – 37).

1. 7. 2. 2. 5. Topluluk Sayı Sıfatları: Topluluk sayı sıfatları, ismin belirttiği varlıklar arasında; bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu ifade eden sıfatlardır. Metinlerde bu sıfat türü için örnek tespit edilememiştir.

---

[350] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 83.
[351] Ercilasun, Ahmet Bican; "Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi", **Dil Araştırmaları,** S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 17.
[352] Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 236.

1. 7. 2. 3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, varlıkları soru yoluyla belirten sıfatlardır. Urmiye ağızlarında soru sıfatları olarak *ne, hansı, hanki, néçe* kelimeleri bulunur: *ne* vax (6 – 22), *hansı* küçe "hangi köşe" (9 – 83), *hansı* évde (6 – 8), *hanki at* "hangi at" (7 – 28).

Soru sıfatı *néçe*, Türkiye Türkçesindeki soru sıfatı *kaç'*ın işlevini üstlenir ve miktar bildirir:[353] *néçe yaşın var?* (28 – 4).

1. 7. 2. 4. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, varlıkların miktarını belirsiz bir biçimde ifade eden sıfatlardır. Urmiye ağızlarında kullanılan belirsizlik sıfatlarının başlıcaları *özge, başḳa, tamam, çox, her, bir, biraz, bezi, hamı, néce, néçe, bütün, héç, filan*'dır: *özge* adamı "başka adamı" (50 – 34), *özge* neneden (24 – 43), *başḳa* bi iş (12 – 8), *bi* çetinnig (12 – 34), *bir* mejmee (41 – 63), *bir‿az* ġoyun (33 – 58), *çox* yéllerinde (27 – 17), *her* miyveni (9 – 12), *her* hava (7 – 34), *bezi méyveler* (32 – 37), *bēz* yérde "bazı yerde" (7 – 63), *bēzi* vesāillernen (8 – 84), *hāmı* zulmatı "bütün zulmeti" (9 – 142), *hamı* tanışı (51 – 8), *bütün* camaat (42 – 68), *bütün* yük (27 – 151), *néce* insanın (4 – 18), *héş* yére "hiçbir yere" (17 – 1), *héç kes* "hiçbir kimse" (49 – 23), *filan kes* (28 – 275).

Urmiye ağızlarında *tamam* kelimesi, Türkiye Türkçesindeki *bütün* kelimesiyle aynı işlevde kullanılır: *tamam* évlerden "bütün evlerden" (41 – 63).

Miktar bildirmek suretiyle genellikle soru sıfatı olarak kullanılan *néçe*, bazen belirsizlik sıfatı işlevinde kullanılır: *néçe nefer* (62 – 71), *dört yüz néçe ildi* (24 – 170), *bi néçe dene badamnan* (27 – 225).

---

[353] Sarıkaya, Mahmut; "Türkçede neçe > néçe 'ne kadar' neçe > nice > néce 'nasıl' Gelişmesi", **Turkish Studies,** Volume 3/6, 2008, s. 576.

1. 8. Zarflar

Türkçede zarflar; fiillerden, sıfat-fiillerden veya zarf niteliğindeki başka kelimelerden önce gelerek bu kelimeleri yer, zaman, durum ve azlık-çokluk gibi çeşitli açılardan etkileyen unsurlardır. Zarflar; *yer zarfları, zaman zarfları, hâl zarfları, azlık-çokluk zarfları* ve *soru zarfları* olmak üzere beş çeşittir:

1. 8. 1. Yer Zarfları

Yer zarfları, cümlede yer ifade eder. Urmiye ağızlarında yer zarfları olarak *dalı, aşağı, içeri, ileri, üsde, üzü ġulu* "yüzükoyun, yüzüstü, aşağı", *o yanı, bu yanı* kelimeleri görülür:

çekil *dalı* "geri çekil" (24 – 58), bi yol bu diyer: düş‿*aşağı* (47 – 152), biz üç‿ay baharı *dal dalı* géderiĥ "biz üç ay baharın sırtımız üste geriye doğru gideriz" (14 – 48), bıraya sefeng‿adam gelmez‿*içeri* (35 – 7), biy nefernen *ileri* olmaz (15 – 24), yanı *üsde* ġoyarıx (56 – 50).

üzü ġulu ile *o yanı, bu yanı* yer zarfları Kars,[354] Erzurum[355] ve Halhal[356] ağızlarında da tespit edilmiştir: üç‿ay yayı bü cür *üzü ġulu* géderiĥ "üç ay yazın yüzükoyun gideriz" (14 – 48), *o yanı; bu yanı* dolandırdıla (27 – 122).

1. 8. 2. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, zarf olarak kullanılan birtakım zaman isimleridir. Urmiye ağızlarında zaman zarflarının örneği boldur: *evvel* (19 – 34), *bahardın* "bazen" (52 – 73), *ġabax* "önceden, evvelden" (61 – 18), *onda* "o zaman" (12 – 13), *beyax* "az önce" (27 – 251), *buġün* (6 – 7), *günüz* (64 – 31), *ġedim* (64 – 37), *tezden* (8 – 91), *günde* "o gün, o günler" (9 – 10), *soradan* (9 – 44), *hemmeşe* "her zaman" (9 – 76), *heman* "o zaman, hemen" (27 – 73),

[354] Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 384'te *Üzü ġoylu.*
[355] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 296, 324'te *o yani bu yani, üzi**g**uyli.*
[356] Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** s. 122'de *üzüqoylu.*

indi “şimdi” (27 – 96)*, seher* “sabah” (47 – 133), *süb* < Ar. subh “sabah” (53 – 7)*, süphecen* “sabaha kadar” (1 – 119), *sabah* “yarın” (68 – 46).

1. 8. 3. Hâl Zarfları

Türkçede zarfların büyük bir kısmı hâl zarflarından oluşmaktadır. Bu zarflar, hâl ve tavır bildirir. Urmiye ağızlarında hâl zarflarına şu örnekler gösterilebilir: *éle* istedi “öyle istedi” (23 – 16), tārix boyı *béle* istiyiP “tarih boyu böyle istemiş” (27 – 248), *yüngül‿*alacaxsan “hafif alacaksın” (41 – 7), *xıŕda xıŕda* yıvışdıx geldiĥ kende dā “azar azar yığıştık geldik köye” (9 – 163), *ḳollen* deyişip “tamamıyla değişmiş” (7 – 14), *düz* danış “doğru konuş” (28 – 346).

1. 8. 4. Azlık-Çokluk Zarfları

Azlık-çokluk zarfları miktar, ölçü ve derece ifade eder. Bu zarfların sayıları fazla değildir. Azlık-çokluk zarfları olarak Urmiye ağızlarında *biraz, az, çok, lap* kelimeleri görülür: *bir‿az* yığışdırmışıx (33 – 49), *az* yéér “az yiyor” (48 – 55), éle *çox* ferġlidi (33 – 60).

lap zarfı, tek başına kullanılmaz; sadece sıfatların ve zarfların önüne gelir: ilin *lap* uzun gécesi “yılın en uzun gecesi” (1 – 80), bu ket, *lap* çox ferġ‿élir (33 – 38).

1. 8. 5. Soru Zarfları

Soru zarfları, fiildeki hareketi çeşitli açılardan soru yoluyla belirleyen zarflardır. Urmiye ağızlarında *ne cür* “nasıl”, *ne teher* “nasıl”, *niye, haçan* “ne zaman”, *hara* “nere”, *ne ġeden*, *néce* “nasıl”, *néçe* “ne kadar”, *ne vax* soru zarfları kullanılır: bu şāirlıx cereyanı *ne cür‿*oldu? (28 – 72), *ne teher‿*oldu? (9 – 139), onnaı *niye* bağladın? (57 – 53), birde *haçan* geleceĥ (1 – 259), sen, *néce* ġurtuldun? (28 – 318), *hara* gétdi? “nereye gitti? (28 – 95), o tilvizyonu *hardan‿*almısız? “o televizyonu nereden almışsınız” (10 – 43), valla *ne ġeden* déyim béle nārahatçılıx var. (69 – 45), say gör *néçe* çıxatdı (73 – 79), *ne vax* toy‿éliyećexle (6 – 22).

1. 9. Zamirler

Türkçede nesneleri temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimeler, zamirlerdir. Zamirler, nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları değildir; ama gerektiği zaman onları ifade edebilen kelimelerdir. Zamirler, tek başına bir anlam taşımaz. Ancak nesne bilindiği zaman zamirler ile o nesne arasında bir bağ kurulabilir. Zamirlerin çeşitleri şunlardır:

1. 9. 1. Şahıs Zamirleri

Teklik I. Şahıs: Eski Türkçede teklik birinci şahıs zamiri *ben*'dir. Daha sonra teklik birinci şahıs zamiri olarak *men* ve *min* şekilleri de kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise *min* şekli bırakılır; *ben* ve *men* şekilleri birlikte kullanılır.[357] Ancak Oğuz Türkçesinin Azeri ve Osmanlı sahaları *ben* ve *men* zamirlerini kullanmada birbirinden ayrılmıştır. Osmanlı sahasında *ben,* Azeri sahasında *men* şekli kalmıştır. Nitekim bazı kelimelerin başında Azeri ve Osmanlı sahalarının *b* ve *m* seslerindeki tercihlerinin farklı olduğu belirtilmişti.[358] Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs zamiri *men* (51 – 35) şeklindedir.

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs zamiri, ilgi hâli ekiyle çekimlendiğinde bazen ikiz ünlü ve ünlü uzaması meydana gelir: *meem* "benim" (15 – 12)*, meim* "benim" (50 – 27)*, mēm* "benim" (63 – 16). Teklik birinci şahıs zamirinden sonra ilgi hâli eki bazen kalın ünlülerle gelir: *meım* (9 – 26)*, menım* (28 – 2).

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs zamirinden sonra yönelme, ayrılma ve vasıta hâli ekleri her zaman ince ünlüyle görülür: *mene* "bana" (38 – 2)*, mennen* "benden" (50 – 19)*, mennen* "benimle" (47 – 68).

Teklik II. Şahıs: Türkçede teklik ikinci şahıs zamiri, eski dönemlerden beri daima *sen* (53 – 14) şeklinde olmuştur.

---

[357] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 265.
[358] bk. **2. 3. 3. 2. 1. b > m değişmesi.**

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs zamiri, ilgi hâli ekiyle çekimlendiğinde bazen ikiz ünlüler ve ünlü uzaması ortaya çıkar: *sēn* "senin" (38 – 21), *seen* "senin" (47 – 105), *seín* "senin" (47 – 84).

Balov ve Kuşçu köylerinde teklik ikinci şahıs zamirinden sonra ilgi hâli eki, yuvarlak ve yarı yuvarlak ünlülerle kullanılır: *senün* (8 – 53), *senỉn* (8 – 58).

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs zamirinden sonra belirtme ve ilgi hâli ekleri bazen yarı kalın ünlülerle gelir: *sení* (40 – 93), *senín* (40 – 92).

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs zamirinden sonra yönelme ve ayrılma hâli ekleri sürekli ince ünlüyle görülür: *sene* (54 – 8), *sennen* "senden" (62 – 11).

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs zamiri, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *ol* ve **an* şekillerinde görülür.[359]

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs zamirinden sonra belirtme hâli eki bazen Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü gelir: *onı* (62 – 38), *oní* (28 – 214), *oni* (62 – 34).

Teklik üçüncü şahıs zamirinin ilgi hâliyle çekiminde *n* ünsüzünün düşmesiyle ikiz ünlüler ortaya çıkar: *oon* "onun" (67 – 25), *oun* (68 – 45).

Çokluk I. Şahıs: Türkçede çokluk birinci şahıs zamiri, eski dönemlerden bu yana genellikle *biz* (3 – 60) şeklindedir. Eski Oğuz Türkçesinin sonlarına doğru Azeri sahasında çokluk birinci şahıs zamiri, nadir olarak *miz* şeklinde de kullanılmıştır.[360]

Kehriz ve Gecin köylerinde çokluk birinci şahıs zamiri *bíz* "biz" (20 – 29), *bíz* (33 – 41), *bız* (33 – 62), *bızım* (33 – 76) şekillerinde görüldüğü gibi bazen yarı kalın ve kalın ünlülerle kullanılır.

---

[359] Kocasavaş, Yıldız; **Türkçede Şahıs Zamirleri,** TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 263-359.
[360] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 266.

Çokluk II. Şahıs: Türkçede çokluk ikinci şahıs zamiri daima *siz* (47 – 65) şeklinde olmuştur.

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs zamiri, Eski Türkçede *olar;* Eski Oğuz Türkçesinde ise *olar* ile birlikte daha çok *anlar* şeklinde kullanılmıştır.[361]

Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs zamiri, Eski Türkçede olduğu gibi *olar* (55 – 25) şeklindedir. *olar* şekli, Irak Türk ağızlarında da kullanılmaktadır.[362]

[361] Kocasavaş, Yıldız; **Türkçede Şahıs Zamirleri,** s. 485-546.
[362] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 139.

	Teklik I. Şahıs	Teklik II. Şahıs	Teklik III. Şahıs	Çokluk I. Şahıs	Çokluk II. Şahıs	Çokluk III. Şahıs
Yalın Hâl	*men* *män* *me*	*sen*	*o*	*biz* *bíz* *bız*	*siz*	*olar* *olaŕ* *ola*
İlgi Hâli	*menim* *menım* *meım* *meim* *mäním* *mäım* *meŋım* *meem* *mēm*	*senin* *senün* *seni* *senỉn* *senín* *seín* *seen* *sēn*	*onun* *onuŋ* *oon* *onın* *ōuŋ* *oun*	*bizim* *bızım* *bízım*	*sizin*	*oların* *olaın* *olarıŋ*
Belirtme Hâli	*meni* *meŋi* *mäı* *mäní*	*seni* *sení*	*onu* *oni* *onı* *oní* *ōu*	*bizi*		*oları* *olaŕı* *olaı*
Yönelme Hâli	*mene*	*sene*	*ona*	*bize*	*size*	*olara*
Bulunma Hâli			*onda*	*bizde*		
Ayrılma Hâli	*mennen*	*sennen*	*onan*	*bizden*		*olardan*
Vasıta Hâli	*mennen*		*onan* *onnän* *onna*			*olarnan*

1. 9. 2. Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamirleri; şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir anlam taşıyan ve onları anlamca katmerli hâle getiren bir tür şahıs zamirleridir.[363]

Urmiye ağızlarında dönüşlülük zamirlerinden biri *öz'*dür. Bu zamir, Azeri sahasına Eski Oğuz Türkçesinden devredilmiştir ve Urmiye ağızlarında bütün şahıslarda faal bir biçimde kullanılmaktadır: *özüm* (67 – 34), *özün* (14 – 8), *özü* (22 – 34), *özümüz* (25 – 5), *özüz* "kendiniz" (41 – 42), *özleri* (27 – 82), *özi* (3 – 82).

Urmiye ağızlarında hem dönüşlülük zamiri hem de isim unsuru, yanına iyelik eklerini de alarak şahıs zamirleriyle kullanılmış ve böylece anlam daha da kuvvetlendirilmiştir: *menim‿özüm* "benim kendim" (7 – 6), *bizim‿özümüz* "bizim kendimiz" (14 – 14), *meem‿özüm béş ġardaşım mardı* (15 – 13), *bizim‿özümüzün atmış baş, elli baş davārmız* (14 – 14), *ōzmüzün iki üş dene båvmız* (15 – 31). Benzer örnekler, Irak Türk ağızlarında da bulunur.[364]

Dönüşlülük anlamı kimi zaman dönüşlülük unsurunun tekrarıyla vurgulanır: *öz be özlei* (47 – 9), *öz be öz‿içimizde* (42 – 62).

Urmiye ağızlarında oldukça işlek bir şekilde kullanılan diğer dönüşlülük zamiri, *bile*'dir. Bu zamir, iyelik ekleriyle birlikte hâl eklerini de alarak Urmiye ağızlarında çok canlı bir biçimde kullanılır. *bile* zamiri genellikle şahıs zamiri işleviyle kullanılmakla beraber, teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda dönüşlülük zamiri olarak da kullanılmaktadır: *bilemi* "beni" (28 – 61) *bilen* "seni" (20 – 48) *bileyin* "seni" (47 – 102), *bilesin* "onu" (3 – 56) *bélesin* (39 – 29), *bilemizi* "bizi" (21 – 8), *bilelerni* "onları" (19 – 50), *bileleni* (9 – 149), *bileleyin* "onları" (47 – 101), *bilelerin* (27 – 7), *bileleen* "onları" (58 – 31) *bileme* "bana" (28 – 62), *bilene* "sana" (14 – 8), *bileye* "sana" (5 – 24), *bilesine* "ona" (18 – 56), *bilesne* (29 – 71), *bilemize* "bize" (47 – 80), *bilemze* (47 – 81), *bileyzi* "sizi" (41 – 27), *bilēze* "size" (5 – 4), *bilelerine* "onlara" (52 – 17), *bileleene* (3 – 19), *bélelerine* (9 – 72), *bileleŋne* (10 – 23), *bilelēne* (3 – 79), *bilelerne* (17 – 110), *bilesinnen* "ondan" (37 – 61).

---

[363] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 415.
[364] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 146.

Urmiye ağızlarında *öz* zamiri, yanına şahıs zamirlerini alabilirken; *bile* zamiri şahıs zamirleriyle birlikte kullanılmamaktadır.

Eski Türkçede *birle* şeklinde görülen ve "birlikte, beraber" anlamı taşıyan kelime; Eski Oğuz Türkçesinde de bu anlamıyla kullanılmakla beraber anlam genişlemesine uğramıştır. *birle* kelimesi, Eski Oğuz Türkçesinde *bile* şekline dönüşmüş ve iyelik ekleriyle birlikte "yan, yanında" gibi anlamlar üstlenmiştir. Nitekim *bile* şeklini bu anlamıyla "Süheyl ü Nevbahar"da görmek mümkündür: *Gelesin bileme varavuz şara*. Netice itibarıyla *bile*, Eski Oğuz Türkçesinde "birlikte, beraber, yan, yanında" anlamlarında kullanılmış ve daha sonra Urmiye ağızlarında olduğu gibi Eski Oğuz Türkçesinin bakiyelerini yaşatan ağızlarda dönüşlülük ve şahıs zamirine dönüşmüştür. *bile* zamiri, Eski Oğuz Türkçesi eserlerinden Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-lügâti't-Türkiyye ile Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kitâb-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî'de de şahıs zamiri işlevinde kullanılmıştır.[365]

bile zamiri, Azerbaycan ağızlarından Megri ağzında sadece bulunma hâli ekiyle kullanılır. Bunun yanında Tebriz ve Zencan ağızlarında;[366] Afganistan Avşarlarının ağzında;[367] Irak Türk ağızlarından Erbil ve Altınköprü ağızlarında[368] kullanılmaktadır. *bile* zamiri ayrıca Kaşkay-i Firuz-ābād, Ferhad-Xān, Ali Qurçi, Şahrak, Paradumba ve Halaç Türkçelerinde tespit edilmiştir.[369]

1. 9. 3. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret ederek veya göstererek karşılayan zamirler, işaret zamirleridir. Urmiye ağızlarında kullanılan işaret zamirleri şunlardır: *bu, o* ve bunların çokluk şekilleri olan *bular*, *olar*.

---

[365] Gökdağ, Bilgehan Atsız; "Urmiye Ağızlarında Bile Zamirinin Kullanımı", **II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı,** 21-22 Mayıs 2009, Kars 2009.
[366] İslamov, Musa; **Türk Dillerinde Evezlikler,** Bakı 1986, s. 156-157.
[367] Ligeti, L.; "Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine", s. 62.
[368] Nuri, Muhsin Kevser; **Erbil ve Amirli Ağızları,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi , İstanbul 1987, s. 82, 85'te *bilevüzden*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 147.
[369] Doerfer, Gerhard; "Irano-Turkic", s. 103.

Urmiye ağızlarında işaret zamirlerinin çokluk ekini almış şekilleri, Eski Oğuz Türkçesinde[370] de kullanılmış olan *bular* ve *olar'*dır: *olar* (37 – 37), *bular* "bunlar" (5 – 16), *bılar* "bunlar" (9 – 159), *burar* "bunlar" (8 – 27), *bıları* "bunları" (6 – 27), *buları* (19 – 2), *bulardan* (29 – 8), *buların* (8 – 73), *bulaın* "bunların" (45 – 17), *bularda* (18 – 10), *bularnan* "bunlarla" (27 – 47), *oların* (52 – 90), *oları* (33 – 49), *olara* (66 – 11), *olardan* (28 – 292).

İşaret zamiri *bu*, yalın hâl ve çokluk şeklinde daima *b* ünsüzüyle kullanılır:[371] *bu* (43 – 1), *bular* (58 – 42).

İşaret zamiri *bu,* diğer hâl ekleriyle kullanıldığı zaman hem *b* hem de *m* ünsüzüyle kullanılır: *bunun* (1 – 42), *buna* (64 – 19), *bunu* (64 – 65), *munun* (17 – 16), *munu* (24 – 83), *muna* (24 – 157), *munnan* "bundan" (27 – 13), *bını* (47 – 70), *bının* "bunun" (56 – 8), *bınnan* (10 – 33), *bına* (50 – 19), *mına* (47 – 163), *mını* "bunu" (74 – 7), *mınnan* "bununla" (50 – 28), *mının* (50 – 32).

İşaret zamiri *bu,* hâl eklerini aldığında hem yuvarlak ünlülü hem de dar ünlülü şekilleriyle kullanılır: *bunun* (46 – 40), *buna* (18 – 21), *bunnan* "bundan" (52 – 12), *muna* "buna" (19 – 30), *munnan* "bundan" (52 – 10), *bına* "buna" (58 – 9), *bının* "bunun" (3 – 90), *bıraan* "buranın" (58 – 29), *mınkin* "bununkini" (9 – 39), *mını* "bunu" (9 – 156), *mınnan* "bununla" (51 – 35), *mınā* (50 – 29), *bunī* (14 – 53), *bını* (46 – 66).

İşaret zamirlerinden sonra belirtme hâli eki bazen Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü şekillerle gelir: *bunı* (1 – 87), *buni* (40 – 87), *muní* (40 – 15), *muni* (43 – 10), *munı* (55 – 3), *onı* (1 – 15), *oní* (28 – 214), *buları* (30 – 25).

İşaret zamirlerinden sonra ilgi hâli eki bazen Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü şekillerle görülür: *mınun* "bunun" (37 – 27), *bularun* (40 – 16).

bura, ora işaret zamirleri, Eski Oğuz Türkçesinde *bu ara* ve *ol ara* şekillerinde kullanılmıştır. Kısaca *bura* ve *ora, bu* ve *o* işaret zamirleri ile Eski Oğuz Türkçesinde "yer"

---

[370] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 101.
[371] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 189.

anlamında kullanılan *ara* kelimesinin kaynaşmış biçiminden ibarettir:[372] *bura* (45 – 20), *buranı* (58 – 24), *burada* (18 – 39), *bırada* (7 – 7), *bırda* (8 – 66), *buranun* (42 – 48), *bıranın* (14 – 1), *bıraan* "buranın" (58 – 29), *ora* (1 – 5), *oranı* (28 – 117), *oraan* "oranın" (54 – 64), *orda* (62 – 27), *ordan* (7 – 67).

İşaret zamiri *o*, bulunma hâli ekini aldığında genellikle "o zaman" anlamında zaman zarfı göreviyle kullanılmaktadır: *onda xuzıstan'daydım* "o zaman Huzistanda'daydım" (12 – 14), *onda hena yaxalla geelnin eline* "o zaman gelinin eline kına yakarlar" (1 – 25) *éle onda da şorba pişirerdile* "öyle o zaman da çorba pişirirlerdi" (9 – 121).

İşaret zamirlerinin vasıta hâli eki ile birleşmesi şahıs zamirlerinde olduğu gibidir: *onnan* "onunla" (24 – 63), *olarnan* "onlarla" (61 – 6), *bularnan* "bunlarla" (35 – 57).

Urmiye ağızlarında ayrıca işaret zamiri *o* ile *-dey* şeklinin birleşmesinden meydana gelen işaret zamiri bulunur: *odéy* "işte orada" (16 – 25). İşaret zamiri *odey,* Azerbaycan ağızlarında da yer alır.[373]

1. 9. 4. Soru Zamirleri

Canlı ve cansız bütün varlıkları soru yoluyla temsil eden ve onların soru şeklindeki karşılıkları olan zamirler, soru zamirleridir. Urmiye ağızlarında kullanılan soru zamirleri *ne, nemne* "ne", *nemene* "ne" ve *kim'*dir: xilġet *nedi* (53 – 23), *kimi* alacasan? (9 – 79).

nemne ve *nemene* kelimeleri, Azerbaycan ağızlarına has soru zamirleridir:[374] *nemne danışır?* "ne konuşuyor" (2 – 73), *nemene élisiz?* "ne yapıyorsunuz" (9 – 49), *o nemenedi?* "o nedir?" (10 – 37).

---

[372] Gülsevin, Gürer; "Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): 'bu+ra' mı, 'bu ara' mı?", **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı,** İzmir 2005, s. 333-335.
[373] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 188'de *odéy*, *budéy*.
[374] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 194.

1. 9. 5. Belirsizlik Zamirleri

Şahısları ve nesneleri belirsiz olarak ifade etmeye yarayan zamirler, belirsizlik zamirleridir. Urmiye ağızlarında kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *özge* "başkası" (50 – 34), *hamı* "hepsi" (22 – 41), *kimseni* (1 – 247), *here* "herkes" (6 – 39), *heresi* "herkes" (24 – 24), *herkes* (7 – 76), *her kim* (7 – 76), *zat* "şey" (47 – 152). *zat* kelimesi, Türkiye Türkçesindeki belirsizlik zamiri *şey*'in işlevinde kullanılır.

Urmiye ağızlarında diğer belirsizlik zamirleri; bazı belirsizlik sıfatlarına iyelik eklerinin gelmesiyle meydana gelir: *biri* (61 – 19), *birisi* (68 – 8), *bezileri* (27 – 17), *hamısı* "tamamı, hepsi" (29 – 41), *néçesi* "birçoğu" (42 – 34), *çoxu* (61 – 57), *çoxları* (58 – 86).

2. Fiiller

2. 1. Fiil Yapma Ekleri

2. 1. 1. Fiilden Fiil Yapma Ekleri: Fiilden fiil yapma ekleri, fiil kök ve gövdelerine getirilerek fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Bu ekler; fiil köklerine, fiilden yapılan fiil gövdelerine ve isimden meydana gelen fiil gövdelerine eklenmektedir. Urmiye ağızlarında tespit edilen fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

2. 1. 1. 1. -ma, -me (-mı, -mi, -mu, -mü): Bu ek, olumsuzluk ekidir. Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türetir. Türkçede, *-i* fiili dışında, bütün fiil kök ve gövdelerinde kullanılabilir: *olma-* (27 – 249)*, gelme-* (42 – 50).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekiminde, orta hecenin vurgusuz olması ve *y* ünsüzünün daraltıcı etkisinden dolayı olumsuzluk ekinin ünlüsü daralır: *baxılmıyıp* (45 – 3)*, kesilmiyib* (17 – 3)*, olmuyup* (27 – 256)*, düşmüyüb* (35 – 30)*, éşitmiyiple* (41 – 37).

2. 1. 1. 2. -n: Bu ek, Türkçenin tarihî dönemlerinden beri oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Sonu ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine *-n,* ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine yardımcı ünlülü şekliyle bağlanır. Bu yardımcı ünlü, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz şekilleriyle kullanılmıştır.[375]

-n eki, genellikle geçişli fiillerde olmak üzere kendi kendine yapma veya olma bildiren dönüşlü fiiller türetir: *bürün-* (24 – 77)*, sévin-* (13 – 23)*, alın-* (24 – 27)*, géyin-* (9 – 39)*, dolan-* (12 – 17)*, sallan-* (9 – 75)*, gizlen-* (10 – 15).

Bu ek, bazen sonu bir ünlü veya *l* ünsüzüyle biten fiillerden sonra gelerek edilgenlik bildirir: *görsen-* (26 – 9), *bulun-* (28 – 159)*, başlan-* (31 – 18)*, yollan-* (61 – 40).

[375] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 140-141.

2. 1. 1. 3. -l: Bu ek, Türkçede çok geniş bir kullanım alanına sahiptir. Fiillere, edilgenlik ve meçhullük anlamı katar. *-l* eki, Eski Oğuz Türkçesinde yalnızca düz ünlülerle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalmıştır.[376]

Bu ek, Urmiye ağızlarında ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar: *ayrıl-* (24 – 129), *déyil-* (9 – 132), *yéyil-* (14 – 24), *yayıl-* (24 – 169), *ekil-* (27 – 14), *gédil-* (18 – 41), *çekil-* (69 – 5), *yorul-* (10 – 30), *tökül-* (24 – 86), *süzül-* (29 – 91), *yıxıl-* (13 – 19), *sancıl-* "saplanmak" (1 – 192).

2. 1. 1. 4. -lan (-len): Bu ek, Urmiye ağızlarında fiil tabanlarından sonra kullanılır: *ġatışlan-* "karışmak" (8 – 72), *ayrılan-* "ayrılmak" (28 – 283), *pişirlen-* "pişirilmek" (46 – 37).

-lan, -len şekilleri Erzurum ili ağızlarında da *ayırlan-* "ayrılmak", *götürlen-* "götürülmek", *süpürlen-* "süpürülmek", *yuğurlan-* "yoğrulmak" biçimlerinde olduğu gibi sonunda *r* ünsüzü bulunan fiillerde tespit edilmiştir.[377] Bu ekin, Urmiye ve Erzurum ili ağızlarında dönüşlülük ve edilgenlik işleviyle kullanıldığı görülmektedir.

2. 1. 1. 5. -ş: Türkçede oldukça işlek bir şekilde kullanılan yapım eklerinden biridir. Bu ek genellikle ortaklaşma ve oluş ifade eden fiiller yapar. *-ş* eki, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz ünlülerle kullanıldığı için düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamıştır.[378]

Urmiye ağızlarında bu ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdiği görülür: *emiş-* "emmek" (9 – 158), *ġızış-* "üşümek" (1 – 115), *vırış-* (14 – 26), *soruş-* (14 – 47), *yuvuş-* "yığışmak" (14 – 53).

2. 1. 1. 6. -r: Türkçede eskiden beri canlı bir şekilde kullanılan faktitif eklerinden biri *-r*'dir. Faktitif eklerinin iki görevi vardır: Geçişsiz fiilleri geçişli yapmak ve geçişli fiilleri, işin bir başkasına yaptırıldığını gösteren geçişli fiiller durumuna getirmek. *-r* eki, Eski Türkçe[379] ile Eski Oğuz Türkçesinde[380] yalnızca yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır.

---

[376] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 137.
[377] Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 258.
[378] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 141'de *göriş-*.
[379] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 60.

Urmiye ağızlarında bu ek, hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleriyle bulunur: *basır-* "gömmek" (9 – 10), *yatır-* (14 – 58), *ġaçır-* (22 – 25), *pişir-* (30 – 37), *yétir-* (46 – 11), *doyur-* (28 – 236), *ötür-* "götürmek" (58 – 7).

2. 1. 1. 7. -t: *-t* eki de Türkçede işlek olarak kullanılan faktitif eklerindendir. Oldurma ve yaptırma ifade eder. Bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz ünlülerle kullanılmıştır.[381]

Urmiye ağızlarında bu yapım eki genellikle ünlü ile biten fiillerden sonra gelir: *görsed-* "göstermek" (13 – 9), *toxtad-* "durdurmak" (24 – 83), *berkit-* "sağlamlaştırmak" (58 – 33), *böyüt-* (9 – 46), *ġeyned-* "kaynatmak" (14 – 53), *onat-* "oynatmak" (24 – 118), *ağlad-* (7 – 63), *başald-* "boşaltmak" (9 – 123), *oyad-* "uyandırmak" (1 – 260).

-t eki, Urmiye ağızlarında bazen de katmerli faktitif yapar: *çıxard-* (7 – 26), *ġaçırt-* (8 – 25).

2. 1. 1. 8. -dır, -dir, -dur, -dür, **-tır, -tir:** Hem ünlü hem de ünsüzle biten fiillere gelebilen bir faktitif ekidir. Eski Türkçe[382] ve Eski Oğuz Türkçesinde[383] bu ekin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri vardır. Bu ek, Eski Türkçede *l, n, r* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra tonsuz; diğer seslerle biten fiillerden sonra tonlu kullanılmıştır.[384]

Urmiye ağızlarında bu faktitif eki, ünlü uyumlarına uyar ve genellikle tonlu kullanılır: *yandır-* "yakmak" (44 – 29), *sındır-* "kırmak" (39 – 32), *ġızdır-* (14 – 53), *mindir-* "bindirmek" (9 – 63), *doldur-* (8 – 109), *öldür-* (9 – 140). Bununla birlikte bazen tonsuz şekilleriyle görülür: *barıştır-* (36 – 24), *elleştir-* (24 – 57).

2. 1. 1. 9. -der: *-der* eki, işlekliğini kaybetmiş bir faktitif ekidir. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu kelimede görülür: *gönder-* < ET: köndger-[385] (20 – 42).

---

[380] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 135'te *artur-, irür-, sızur-.*
[381] Timurtaş, Faruk Kadri; **age.,** s. 137.
[382] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 41'de *bintür-, urtur-.*
[383] Timurtaş, Faruk Kadri; **age.,** s. 136'da *bidür, çekdürür, irüşdürem, karışdurmuşam.*
[384] Ercilasun, Ahmet Bican; "L, N, R'den Sonra Niçin T?", **Makaleler,** s. 129.
[385] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s.730.

2. 1. 1. 10. -ar, -er: Bu ek, faktitif eklerindendir; fakat canlılığını kaybetmiştir. Urmiye ağızlarında *-ar, -er* eki şu örneklerde ortaya çıkar: *çıxar-* (57 – 25), *ġeyter-* < ḳayıt- < ET: kadıt-[386] "geri dönmek" (28 – 130).

2. 1. 1. 11. -z: *-z* eki de bir faktitif ekidir. Bu ek, Eski Türkçede ve Eski Oğuz Türkçesinde belirli kelimelerde kullanılmıştır.[387] Batı Türkçesinde *-z* ekinin arkaik bir şekil olarak sayılı kelimelerde yaşadığı görülür. Urmiye ağızlarında *-z* eki şu kelimede tespit edilmiştir: *utuz-* "yenilmek" (48 – 47).

2. 1. 1. 12. -ü: Tek heceli fiil köklerine gelen bu ek, kuvvetlendirme anlamı katar ve işlekliğini kaybetmiş durumdadır: *bürü-* (24 – 77).

2. 1. 1. 13. -k: Bu ek, tek heceli fiil köklerine gelerek olma bildiren fiiller türetir. Urmiye ağızlarında *-k* eki şu kelimede ortaya çıkar: *görük-* (24 – 75).

2. 1. 1. 14. -y: Bu ek, Eski Türkçedeki *-d* ekinin *d* > *y* değişmesine uğramış şeklidir ve canlılığını kaybetmiştir. *-y* eki, bazı tek heceli fiil köklerinde kaynaşmış durumdadır ve pekiştirme işlevine sahiptir:[388] *ġoy-* (48 – 16), *doy-* (28 – 236), *giy-* (61 – 53).

2. 1. 1. 15. -se: İşlekliğini kaybetmiş eklerdendir. *-se* eki, Urmiye ağızlarında şu kelimede göze çarpar: *görset-* < kör-se-t-[389] "göstermek" (57 – 57).

2. 1. 1. 16. -ala: Bu ek, hareketin kısa aralıklarla tekrarlandığını bildirir. *-ala* eki, Urmiye ağızlarında oyun isminde ortaya çıkar: *ġoalaġaşdı* "kovalakaçtı" (1 – 57).

2. 1. 2. İsimden Fiil Yapma Ekleri: Bu ekler, isim kök ve gövdelerinden fiil yapmaya yarar. İsim köklerine, isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine getirilir. Urmiye ağızlarında tespit edilen isimden fiil yapma ekleri şunlardır:

---

[386] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s. 597.
[387] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 61'de *tutuz-, utuz-, tütüz-*; Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 139'da *damzur-, emzür-, tutuz-*.
[388] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,** s. 124-125.
[389] Clauson, Sir Gerard; **age.,** s. 740.

2. 1. 2. 1. -la, -le: Türkçenin bütün devir ve sahalarında oldukça işlek bir biçimde kullanılan eklerdendir. Bu ek, her türlü isim kök ve gövdelerine gelerek onlardan geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: *bağla-* (13 – 32), *yuxla-* (40 – 3), *yoxla-* (14 – 59), *ġuyla-* "gömmek, defnetmek" (18 – 6), *ġığla-* "pislemek" (1 – 250), *sesle-* (7 – 31). Bu ekin ünlüsü, *y* ünsüzünün yanında bazen daralmaktadır: *ġucaxlıya* (24 – 59), *torpaxléyıtdıla* (9 – 147).

Urmiye ağızlarında bu ek, sonu *n* ünsüzü ile biten isimlere geldiğinde ilerleyici benzeştirme yoluyla *-na, -ne* şekline dönüşür: *nişanna-* (2 – 12), *çetinneş-* (13 – 15).

Bu ek, sonunda *t* ünsüzü bulunan isimlere geldiği zaman ilerleyici benzeştirme yoluyla *-da* şekline geçer: *otda-* "otlamak" (24 – 169), *patda-* "patlamak" (46 – 67).

Bu yapım eki, bazı fiillerde *-la, -le* şekilleriyle kullanılmadığı veya kullanımdan düştüğünden dolayı sonuna fiilden fiil yapma *-n* ve *-ş* eklerini alarak kullanılır: *acıxlan-* "kızmak" (9 – 77), *ferehlen-* (7 – 59), *ġeheylen-* "kahırlanmak" (73 – 21), *evlen-* (24 – 8), *atdan-* < atlan- "atlamak" (2 – 71), *ağırlaş-* (13 – 14), *elleş-* "oturmak, uğraşmak, vakit geçirmek" (70 – 31), *yaxınnaş-* (9 – 152), *fikirleş-* (24 – 135), *ġerallaş-* "kararlaşmak" (27 – 61).

2. 1. 2. 2. -al, -el: Bu ek, genellikle sıfatlara gelerek olma bildiren fiiller türetir. Sonu ünlü ile biten isimlerden sonra *-l* ünsüzüyle kullanılır.[390] Urmiye ağızlarında *-al, -el* eki şu kelimelerde ortaya çıkar: *çoxal-* (18 – 28), *dincel-* "dinçleşmek, dinlenmek" (1 – 107), *kökel-* "semizleşmek" (40 – 65), *düzel-* (29 – 98), *yékel-* "gelişmek" (58 – 97).

2. 1. 2. 3. -a, -e: Genellikle tek heceli isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. *-a, -e* ekini, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görmek mümkündür: *ada-* (1 – 28), *oyna-* (27 – 102), *yaşa-* (1 – 177), *ġapa-* (28 – 150), *dile-* (1 – 217), *benze-* (28 – 331).

2. 1. 2. 4. -ı (-i, -u): İşlekliği kaybolmuş bir ektir ve bazı fiillerde kaynaşmış olarak bulunur: *ağrı-* (56 – 9), *berki-* "sağlamlaşmak" (58 – 4), *uzun* < uz-u-n[391] (28 – 223).

---

[390] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 112.
[391] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 182.

2. 1. 2. 5. -ar, -er: *-ar, -er* eki çoğunlukla renk isimlerinden, olma bildiren fiiller yapar. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülür: *ġızar-* (1 – 186), *göyer-* "göğermek" (1 – 71).

Bu ekin diğer görevi; isimlerden, yapma bildiren fiiller türetmektir: *suvar-* < ET: suvġar-[392] "sulamak" (9 – 138), *otar-* < ET: otġar-[393] "otlatmak" (10 – 6).

2. 1. 2. 6. -te: İsimlerden geçişli fiiller yapan bir ektir. Urmiye ağızlarında bu ekin ortaya çıktığı kelimeler şunlardır: *iste-* < ET: iz-de-[394] (54 – 25).

Bu ek, *-ld-* > *-ll* ünsüz benzeştirmesi sonucunda bazen *-la* şekline dönüşür: *alla-t-* "aldatmak" (47 – 101).

2. 1. 2. 7. -x: *-x* eki, isimlerden geçişsiz fiiller yapar ve oluş bildirir. Bu ek, Eski Türkçede[395] yaygın bir şekilde kullanılırdı; Batı Türkçesinde ise bugün birkaç kelimede yaşar. Urmiye ağızlarında *-x* eki şu örneklerde görülür: *darıx-* "sıkılmak" (14 – 44), *acıx-* "acıkmak" (47 – 134).

2. 1. 2. 8. -r: İşlek bir ek değildir ve ses yansımalı tek heceli köklerden, olma bildiren fiiller yapar: *bağır-* (1 – 151), *çağır-* (52 – 40), *zınġır-* (1 – 218).

2. 1. 2. 9. -ġır: Bu ek, ses yansımalı köklerden fiiller türetmeye yarar. Urmiye ağızlarında *-ġır* şekli şu kelimede görülür: *ġışġır-* "haykırmak, bağırmak" (1 – 163).

2. 2. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli fiillerdeki oluş ve kılışın hangi şahıs tarafından gerçekleştirildiğini gösterir. Bundan dolayı şahıs ekleri, fiillerdeki oluş ve kılışı bir zaman ve şekil kalıbı içinde şahıslara bağlar.[396]

---

[392] Clauson, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** s. 786.
[393] Clauson, Sir Gerard; **age.,** s. 48.
[394] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 182.
[395] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,** s. 177'de *birik-, içik-, kodık-, taşık-, aguk-.*
[396] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 571.

2. 2. 1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri: Birinci tip şahıs ekleri, şahıs zamiri kökenlidir ve şahıs zamirlerinin zamanla ekleşmesinden meydana gelir. Bu şahıs ekleri; *öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik* ve *istek* çekimlerinde kullanılır.

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs eki, şahıs zamiri *ben*'den gelişmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde şahıs zamirinin *b*'si öncelikle sızıcılaşıp *v* olur ve daha sonra *v* ünsüzünün düşmesiyle *-van, -ven, -vanın, -venin, -am, -em, -ın, in* şekilleri ortaya çıkar.[397]

Teklik birinci şahıs eki, Urmiye ağızlarında *-am, -em* şekillerindedir: *dolanmışam* (12 – 17)*, tanımıram* (7 – 31)*, vırram* "vururum" (40 – 24)*, gelmişem* (52 – 97)*, démirem* (61 – 50)*, düşerem* (9 – 64).

Teklik II. Şahıs: Teklik ikinci şahıs eki, *sen* zamirinden ekleşmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde teklik ikinci şahıs eki *-sın, -sin* şekillerindedir.[398] Eski Oğuz Türkçesinde yer alan bu şekillerdeki *n* ünsüzü, daha sonra ikinci tipteki şahıs eklerinin tesiriyle *ñ* ünsüzüne dönüşmüştür. Nitekim teklik ikinci şahıs eki, *ñ* ünsüzüyle Azerbaycan ağızlarının bir kısmında hâlâ kullanılmaktadır. Fakat Güney Azerbaycan Türkçesinde *ñ*'li şekiller artık kalmamıştır.[399]

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs eki genellikle *-san, -sen* şekillerindedir: *danışısan* (8 – 32)*, olasan* (40 – 100)*, bilisen* (49 – 20)*, éliyesen* (52 – 28).

Teklik ikinci şahıs eki birkaç örnekte Merengeli ve Balanuş köylerinde *-an, -än, -en* şekillerinde tespit edilmiştir: *bağlamışen* (bağlamışsen > bağlamışseñ > bağlamışsen > bağlamışşen > bağlamışen) "bağlamışsın" (24 – 61)*, aparmışen* "götürmüşsün" (24 – 158)*, bíraxırän* "bırakıyorsun" (24 – 56)*, pişiriyen* "pişiriyorsun" (47 – 62)*, ǵéderen* "gidersin" (47 – 102), *yıxılan* "yıkılasın" (47 – 143), *keseceyen* "keseceksin" (47 – 146).

---

[397] Ercilasun, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi,** s. 460.
[398] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 140-150.
[399] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 285; Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 236.

Teklik ikinci şahıs için kullanılan *-an, -en* şekilleri aynı zamanda Diyarbakır, Zencan, Paradumba ve Süleyman-ābād ağızlarında; Horasan Türkçesinden Ruh-ābād, Karabağ, Pir-Kumaj, Kalāt ve Çaram ağızlarında da yer alır.[400]

Teklik ikinci şahıs eki birkaç örnekte Balanuş, Yekan Çongaralı ve Baranduz köylerinde *-ay, -ey* şekillerinde tespit edilmiştir: *örgetmişey* (örgetmişsen > örgetmişseñ > örgemişsey > örgetmişşey > örgetmişey) "öğretmişsin" (47 – 148)*, alıray* "alıyorsun" (62 – 19)*, geliyey* "geliyorsun" (39 – 7)*, gédiyey* "gidiyorsun" (39 – 7)*, aparay* "götüresin" (47 – 27).

Teklik ikinci şahıs için kullanılan *-ay, -ey* şekilleri, Kabil ve Herat'ta Afganistan Avşarlarının ağzında, Horasan Türkçesinden Xarf-i Hulya, Pir Kumac ve Çoğatay'da görülür.[401] Irak Türk ağızlarından Kifri[402] ve Tuzhurmatı[403] ağızlarında ise teklik ikinci şahıs eki, *-say* şeklinde ortaya çıkar.[404]

Teklik ikinci şahıs eki birkaç örnekte Per, Merengeli, Balanuş köylerinde *-ayn, -eyn* şekillerinde görülür: *ġalmışayn* "kalmışsın" (24 – 80)*, durmuşayn* "durmuşsun" (24 – 100)*, biliyeyn* "biliyorsun" (48 – 35)*, tēvil‿ālrayn* "anlıyor musun?" (48 – 59)*, getireceyn* "getireceksin" (24 – 127), *gireyn* "giresin" (48 – 32)*, alayṇ* "alasın" (47 – 27)*, baxarayṇ* "bakarsın" (52 – 62).

Teklik ikinci şahısta görülen ve *s* ünsüzünün düşmüş olduğu *-an, -en, -ay, -ey, -ayn, -eyn* şekilleri; teklik birinci şahıs eki *-am, -em*'den analoji yoluyla hece bölünmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Teklik ikinci şahıs ekinin *sen* zamirinden ekleştiği ve ekin sonundaki *n* ünsüzünün daha sonradan iyelik eklerinin etkisiyle *ñ* olduğu ifade edilmişti. Şahıs eklerindeki *ñ* ünsüzü, Urmiye ağızlarında *n* ve *y* olarak gelişmiştir. Bununla birlikte Urmiye ağızlarında hem *n*'li hem de *y*'li şekillerin bir ağızda aynı anda kullanılması ayrıca dikkate şayandır. Örneğin Balanuş köyünde *yıxılan* "yıkılasın" ve *aparay* "götüresin" şekilleri birlikte

---

[400] Doerfer, Gerhard; "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān", s. 110-124.
[401] Doerfer, Gerhard; **agm.,** s. 110-119; Heyet, Cevat; **Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri,** (çev. Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 306.
[402] Bayatlı, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi,** TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 390.
[403] Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı,** s. 450.
[404] Bulut, Christiane; "Klassifikatorische Merkmale des Iraktürkischen", **Orientalia Suecana 48,** Sweden 1999, s. 20.

kullanılır. Şahıs ekinin sonundaki *-yn* sesleri ise Merengeli, Balanuş ve Per köylerinde ortaya çıkar. Bu köylerde *ñ* ünsüzü, gerek şahıs gerekse de ikinci şahıs iyelik eklerinde[405] aynı zamanda *y* ünsüzüne dönüşür. *y* ünsüzünün bir yarım ünlü karakteri taşıması ve akıcı bir ünsüz olmasından ötürü kolaylıkla düşebildiği aşikârdır. İşte bu sebeple, kelime sonunda *y* ünsüzünün düşmesini önlemek için, *n* ünsüzünün bir koruyucu ünsüz olarak devreye girdiği görülmektedir. Bununla beraber *n* ünsüzü, şahıs ekinin aslında zaten vardır (*n* < *ñ*); *n* ünsüzü, *y* ünsüzünün yanında bu özelliği nedeniyle de yer almış olmalıdır.

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs, Batı Türkçesinde eksizdir. Dolayısıyla Urmiye ağızlarında, fiillerin teklik üçüncü şahıs çekimlerinde şahıs eki kullanılmamaktadır: *itirmiş* (1 – 162), *ġalır* (5 – 13), *gédecex* (24 – 169), *saxlıya* (27 – 257), *dağılıb* (47 – 22).

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde *biz* zamirinden gelişmiştir. *Biz* zamirindeki *b* ünsüzünün sızıcılaşıp *v* olması ve bu *v*'nin daha sonra düşmesi sonucunda *-vuz, -vüz, -uz, -üz* şekilleri ortaya çıkmıştır. *-uz, -üz* ve bunların dar ünlülü *-ız, -iz* şekilleri, Oğuz Türkçesinin Osmanlı sahasında çokluk birinci şahıs eki olarak kullanılagelmiştir. Çokluk birinci şahıs eki, Oğuz Türkçesinin Azeri sahasında ise farklı yönde gelişmiştir. Azeri sahasında çokluk birinci şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart çekimindeki şekillerden alınarak bütün kipler için kullanılır olmuştur.[406] Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde[407] *-ıġ, -uġ, -ik, -ük* biçimlerinde bulunan çokluk birinci şahıs eki, Azeri sahasındaki ağızlarda ses değişmeleri sonucunda çeşitli şekillerde ortaya çıkar.[408]

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs eki *-ıx, -íx, -ix, -ux, -üx, -x, -k, -ik, -iĥ, üĥ, -ig, -ığ, -iğ, -uğ, -üğ, -iy, -üy* şekillerinde tespit edilmiştir: *ġeleceyıx* (6 – 7), *édırıx* (7 – 1), *istiríx* (7 – 4), *diyix* (12 – 2), *olmuşux* (69 – 47), *otumuşux* (70 – 27), *gözlürüx* (55 – 33), *böyümüşüĥ* (17 – 20), *danışax* (48 – 16), *olax* (7 – 69), *getirek* (9 – 39), *yémerik* (8 – 58), *néyniriĥ* "ne yapıyoruz" (9 – 156), *yéeceyig* (8 – 54), *töḳeriğ* (2 – 31), *diyerığ* (7 – 65), *görmemişik* (8 – 9), *éleruğ* "yaparız" (18 – 19), *görmüşüğ* (50 – 25), *aparırığ* (8 – 79), *yémiriy* "yemiyoruz" (8 – 54), *götümüşüy* "götürmüşüz" (9 – 135).

---

[405] bk. **1. 4. İyelik Ekleri.**
[406] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 126.
[407] Hüseyinzade, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya),** s. 181-182.
[408] Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı,** s. 79; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 44; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 350; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 175; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 101; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 236; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 149; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 122.

Çokluk birinci şahıs eki, Yekan Çongaralı köyünde geniş ünlülü *-ax, -ex, -āğ* şekillerinde ortaya çıkar: *yandıyyax* "yakıyoruz" (37 – 74), *gédiyex* "gidiyoruz" (37 – 70), *elleşiyex* "oturuyoruz, vakit geçiriyoruz" (37 – 70), *otuuyāğ* "oturuyoruz" (37 – 71). Çokluk birinci şahıs eki *-Ax* şeklinde Afganistan Avşarları, Sonkor ve Şahrak ağızlarında da tespit edilmiştir.[409]

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde *-sız, -siz* şekillerinde kullanılmıştır.[410] Bu şekiller, çokluk ikinci şahıs eki olarak Azeri sahasında da kullanılmaktadır.[411]

Çokluk ikinci şahıs eki, Urmiye ağızlarında *-sız, -siz, -suz, -süz* şekillerinde görülür: *yorulmıyasız* (24 – 161), *bilisiz* (74 – 4), *buyurusuz* (41 – 42), *görüsüz* (45 – 8).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs eki, Batı Türkçesinde *-lar, -ler'*dir: *aparallar* (61 – 46), *démezler* (22 – 29).

2. 2. 2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri: İkinci tip şahıs ekleri iyelik kökenlidir. *Görülen geçmiş zaman* ve *şart* kiplerinde kullanılır.

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs eki, Türkçede hiç değişmemiş ve daima *-m* olmuştur: *tapdım* (1 – 59), *geldim* (40 – 17).

Teklik II. Şahıs: Teklik ikinci şahıs eki, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *-ñ* şeklindedir. Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs eki, *ñ* > *n* değişmesi sonucunda *-n* olur: *baħardın* (46 – 65), *désen* (9 – 66).

Teklik ikinci şahıs eki, Balanuş köyünde bir örnekte *ñ* > *y* değişmesiyle *-y* şeklinde ortaya çıkar: *aldıy* (47 – 160).

---

[409] Doerfer, Gerhard; "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān", s. 110-111.
[410] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 147.
[411] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 247; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 44; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 36, 366; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 181, 184; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 94; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 153; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 149; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 68.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde de bulunmamaktadır: *geldi* (47 – 139), *oldu* (48 – 31), *ġalsa* (64 – 89), *vérse* (70 – 24).

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs eki, Eski Türkçede *-mız, -miz* şekillerindedir. Çokluk birinci şahıs eki, Batı Türkçesinde ise *-duḳ, -dük* sıfat-fiil ekinin etkisiyle *-ḳ* olmuştur.[412]

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs eki *-ḳ, -ġ, -ğ, -x, -k, -K, -ĥ, -g* şekillerinde tespit edilmiştir: *apardıḳ* (7 – 34), *basırardıġ* (9 – 10), *ġaldığ* (9 – 134), *görseğ* (41 – 40), *geldiğ* (50 – 20), *başladıx* (8 – 14), *géderdıx* (20 – 40), *élerdıx* (24 – 22), *sürerdik* (8 – 82), *evlendiK* (8 – 14), *éledıK* (8 – 15), *isteseĥ* (18 – 14), *keserdiĥ* (9 – 9), *evlendig* (8 – 14).

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs eki, Eski Türkçede *-ñız, -ñiz*; Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü *-ñuz, -ñüz* şekillerindedir.

Azeri sahasında[413] çokluk ikinci şahıs eki, ekteki *ñ* ünsüzünün eriyip düşmesi sonucunda *-z* olmuştur: *geldiz* "geldiniz" (10 – 41), *buyursaz* "buyursanız" (1 – 94).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs eki, Oğuz Türkçesinde *-lar, -ler* şekillerindedir: *olsalar* (27 – 58), *véseler* (18 – 15).

2. 3. Şekil ve Zaman Ekleri

Fiil kök veya gövdelerinin ifade ettiği hareketi bir şekle ve zamana bağlayan ekler, şekil ve zaman ekleridir. Fiil şekillerinin bazıları, ortaya çıkan yahut çıkacak olan hareketi anlatmaya yarar. Bunlar, bildirme kipleridir ve zaman ifade eder. Bildirme kipleri *geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman* ve *gelecek zaman*

---

[412] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 408.

[413] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 207-208; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 45'te *düştüz, gömdüz*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 347-349'da *geldiz, alsaz, başlasaz;* Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 172'de *etdiz, gördüz, yapdız*; Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 57; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 101'de *astiz, ḳonıştırdiz*; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 153'te *gördüz, gelsez*; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 161'de *gelsez, baḫsaz.*

şekilleridir. Fiil şekillerinin bazıları ise tasarlanan bir hareketi anlatmak için kullanılır. Bunlar da tasarlama kipleridir. Tasarlama kipleri *şart, istek, gereklilik* ve *emir* şekilleridir.[414]

2. 3. 1. Geniş Zaman: Eski Türkçede geniş zaman eki *-ur, -ür; -ar, -er* ve seyrek olarak *-ır, -ir'*dir. Ünlüyle biten fiillerden sonra ise *-(y)ur, -(y)ür* ve *-r* şekillerindedir.[415] Eski Oğuz Türkçesinde geniş zaman için *-ur, -ür; -ar, -er; -r* şekilleri kullanılmış; düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren *-ır, -ir* şekilleri sonraki asırlarda görülmüştür.[416]

Urmiye ağızlarında geniş zaman eki *-ar, -er, -r* şekillerindedir. Bunun yanında, Urmiye ağızlarında geniş zaman eki olarak üçüncü ve kısmen de ikinci şahıslarda *-ı, -i, -u, -ü* şekilleri kullanılmaktadır. Urmiye ağızlarında geniş zaman ekinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aram, -erem* şekillerindedir: *savaşaram* (40 – 24)*, oxuyaram* (1 – 94)*, açaram* (3 – 21), *düşerem* (9 – 64)*, görerem* (27 – 6).

Sonu *r* ünsüzüyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve bunun sonucunda fiilin sonunda bulunan *r* ünsüzü ile geniş zaman ekinin ünsüzü yan yana kalır: *yandırram* (14 – 46)*, oturram* (4 – 46)*, vırram* (40 – 24)*, aparram* (47 – 102)*, vérrem* (52 – 99)*, görrem* (52 – 100).

Sonu *l* ünsüzüyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve bunun sonucunda fiilin sonunda bulunan *l* ünsüzü ile geniş zaman ekinin ünsüzü *r* arasında ilerleyici benzeştirme gerçekleşir: *gellem* "gelirim" (14 – 46)*, billem* (42 – 9)*, ollam* (35 – 1)*, sallam* (47 – 102). Benzer şekiller, Azerbaycan ağızları[417] ile Irak Türk ağızlarında da yaygındır.[418]

Urmiye ağızlarında geniş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi genellikle *-maram, -merem* şekillerinde görülür: *ġoymaram* (8 – 56)*, danışmaram* (51 – 36)*, vérmerem* (8 – 49)*, bilmerem* (15 – 7).

---

[414] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 288.
[415] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 80.
[416] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 141.
[417] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 247'de *allam, gellem.*
[418] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 207'de *allam, billem, qallam, çallam.*

Balanuş, Türkman ve Göktepe köylerinde geniş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-manam, -menem* şekillerindedir: *ġoymanam* "koymam" (57 – 17)*, gétmenem* (57 – 59)*, düşemmenem* "düşemem" (47 – 153). Bu şekilleri, yirminci asrın başlarına kadar Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde Hatâyî, Nesîmî ve Fuzûlîlerin dilinde de görmek mümkündür.[419]

Geniş zamanın teklik ve çokluk birinci şahıslarda *-manam, -menem* ve *-manıx, -menih̑* şekilleriyle yapılan olumsuz çekimleri Azerbaycan ağızlarından İrevan, Nahçıvan, Bakü, Guba, Şamahı, Mugan, Mereze, Zagatala, Gah ağızlarında;[420] Irak Türk ağızlarında;[421] Van, Urfa ve Diyarbakır ağızlarında da bulunur.[422] Bu şekiller ayrıca Aynallu'da;[423] 18. ve 19. asırların klasik Türkmencesinde; Horasan Türkçesinde; Sonkor ve Kaşkay Türkçelerinde de yer almaktadır.[424]

Gecin, Gemici, Gülmanhana, İmamzade, Hasar ve Merengeli köylerinde geniş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi, Türkiye Türkçesinde kullanılan *-mam, -mem* şekilleriyle tespit edilmiştir: *ayrılmam* (24 – 129), *olmam* (30 – 18)*, çıxatmam* (35 – 29)*, gétmem* (33 – 26)*, ġeyitmem* (68 – 8)*, bilmem* (76 – 24). Bu şekiller, Irak Türk ağızları[425] ile Kırım, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde de kullanılmaktadır.[426]

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs geniş zaman eki *-arsan, -ersen, -ısan, -isen, -üsen* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *alarsan* (8 – 113)*, söversen* (28 – 157)*, bilersen* (41 – 59)*, danışısan* (8 – 32), *bilisen* (8 – 34), *görüsen* (61 – 28).

Ayrıca Balanuş ve Per köylerinde teklik ikinci şahıs geniş zaman eki *-eren, -arayŋ* şekillerindedir: *ġéderen* "gidersin" (47 – 102)*, baxarayŋ* "bakarsın" (52 – 62).

---

[419] Mirzezade, Hüseyin; **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası,** Bakı 1962, s. 256.
[420] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 246.
[421] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 211'de *gülmenem, salmanam.*
[422] Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 46'da *ḳarışmanam, almanıx*; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 98'de *erímenem, adam olmanıḫ*; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 101'de *yapamanıḫ, barışmanıḫ.*
[423] Kowalski, Tadeusz; **Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äınallu-Dialekt aus Südpersien,** s. 61.
[424] Adamović, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache,** Leiden-E. J. Brill 1985, s. 76.
[425] Paşayev, Gazanfer vd.; **age.,** s. 211.
[426] Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 392.

Geniş zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde geçmemiştir.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ar, -er, -ay, -ey, -r, -ı, -i, -u* şekillerinde ortaya çıkar: *ġuruyar* (25 – 11), *başlanar* (31 – 18), *geler* (33 – 28), *diyer* (33 – 45), *vérer* (54 – 13), *çalay* "çalar" (37 – 13), *olay* "olur" (37 – 51), *aparay* "götürür" (47 – 27), *geley* (37 – 13), *gédey* (37 – 26), *bağlar* (1 – 249), *atılı* (28 – 245), *ġalı* (58 – 40), *geli* (73 – 36), *oturu* (31 – 14), *olu* (76 – 9).

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde geniş zamanın olumsuzu teklik ikinci ve üçüncü şahıslarda *-maz, -mez* şekilleriyle yapılır.[427] Fakat bu durum Azerbaycan ağızlarında değişir ve dolayısıyla ikinci, bazen de üçüncü şahısta geniş zamanın olumsuzu için *-mar, -mer* şekilleri kullanılır.[428]

Urmiye ağızlarında geniş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mer, -maz, -mez* şekillerinde tespit edilmiştir: *démer* "demez" (24 – 97), *olmaz* (28 – 339), *tapılmaz* "bulunmaz" (15 – 23), *çeĥmez* (18 – 42), *görsetmez* "göstermez" (29 – 32).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-arıx, -arux, -erix, -aruġ, -erik, -eriğ, -erih, -eriĥ, -arığ* şekillerinde görülür: *ġoyaruġ* (21 – 6), *tutarıx* (33 – 42), *ġovarıx* (14 – 49), *tutarux* (18 – 18), *ġéderix* (2 – 20), *diyerix* (56 – 31), *vérerik* (57 – 49), *géderih* (14 – 44), *diyeriĥ* (18 – 11), *tökeriğ* (2 – 31), *atarığ* (8 – 21), *dağıdarığ* (21 – 12).

Çokluk birinci şahıs geniş zaman eki *-erıx, -erix, -erığ, -rıx, -yıx* şekilleriyle kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *diyerıx* "deriz" (25 – 31), *diyerix* (52 – 17), *géderığ* (18 – 16), *öperığ* (25 – 27), *söhbet‿élerıx* (33 – 71), *āmāde éleyıx* "amade ederiz" (47 – 58).

Çokluk birinci şahıs geniş zaman eki *-arux, -aruğ, -ruğ, -rux* şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *danışarux* (73 – 60), *sağaruğ* (20 – 36), *éleruğ* (18 – 19), *çalxarux* (20 – 36).

---

[427] Hüseyinzade, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya),** s. 166-177; Sarıkaya, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** s. 268.
[428] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 247.

Sonu *r* ünsüzüyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve bunun sonucunda fiilin sonunda bulunan *r* ünsüzü ile geniş zaman ekinin ünsüzü yan yana kalır: *aparrıx* "götürürüz" (40 – 73), *sindírrıx* "kırarız" (18 – 16), *vérrıx* (18 – 19), *getirrıx* (18 – 20), *sürrúx* (25 – 5), *aparrux* (18 – 17), *durrux* (21 – 12), *sürrüğ* (25 – 6), *vérrığ* (2 – 60).

Sonu *l, n, y* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin ünlüsü düşer ve *l, n, y* ünsüzleriyle geniş zaman ekinin ünsüzü *r* arasındaki ilerleyici benzeştirme sonucunda *-lıx, -lix, -lux, -lığ, -nıx, -yux* şekilleri ortaya çıkar: *ollux* "oluruz" (3 – 20), *yığıllıx* (21 – 11), *gellix* (40 – 70), *allux* "alırız" (21 – 4), *allığ* (47 – 25), *géçinnıx* (67 – 8), *ġoyyux* (73 – 63).

Geniş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-marıx, -merik, -marığ, -marux*, *-melíħ* şekillerinde tespit edilmiştir: *ġoşmarıx* "koşmayız" (49 – 53), *asmarıx* (15 – 31), *yémerik* (8 – 58), *saxlamarığ* (49 – 54), *çıxmarux* (33 – 76), *diyemmelíħ* "diyemeyiz" (76 – 25).

Göktepe ve Yekan Çongaralı köylerinde geniş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-manıx* şeklinde ortaya çıkar: *almanıx* "almayız" (56 – 32), *tanımanıx* "tanımayız" (39 – 6).

Azerbaycan Türkçesinde görülen *-mar, -mer* şekilleri hususunda farklı görüşler bulunur. Ergin'e göre bu şekiller; geniş zaman şeklinin sonradan olumsuzluk ekine getirilmesiyle oluşur.[429] Abdullayev; geniş zaman ekindeki *r* ünsüzünün daha eski olduğu ve bu ünsüzün *r* > *z* şeklinde gelişerek bugünkü hâlini aldığını düşünür.[430]

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs geniş zaman eki *-ersiz* şeklinde görülür: *görersiz* (40 – 33), *dieŗsiz* (25 – 31), *élersiz* (52 – 34).

Geniş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs geniş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aŕlaŗ, -eŕleŗ, -eŕle, -allar, -eller, -alla, -elle, -allay, -*

[429] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 118.
[430] Abdullayev, Elövset Zakiroğlu; **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları,** TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 46.

elley şekillerinde ortaya çıkar: *dānışaŕlaŗ* (6 – 10), *diyeŕler* (27 – 154), *diyeŕle* (6 – 11), *vırallar* "vururlar" (6 – 6), *taxallar* (6 – 13), *hazırrallar* "hazırlarlar" (22 – 8), *ġeleller* (6 – 7), *yetireller* (19 – 7), *görüşeller* (27 – 196), *açalla* (13 – 12), *diyelle* (19 – 41), *vérelle* (20 – 4), *olallay* "olurlar" (37 – 4), *yapışallay* (37 – 50), *ekelley* (37 – 5), *xıtmet‿ élelley* "hizmet ederler" (37 – 5).

Geniş zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mazlar, -mezler, -mazla, -mezle* şekilleriyle yapılır: *tutmazlar* (1 – 44), *ġıxdırmazlar* (1 – 49), *gétmezler* (52 – 74), *démezler* (22 – 29), *ġoymazla* (46 – 37), *çalmazla* (3 – 65), *élemezle* (61 – 54).

2. 3. 2. Şimdiki Zaman: Türkçede geniş ve şimdiki zaman ekleri, uzun müddet birlikte kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinde şimdiki zaman için özel bir ek bulunmaz. Şimdiki zaman, bu dönemde geniş zaman ekiyle karşılanmıştır.[431]

Urmiye ağızlarında şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ur, -ür; -ér; -ı, -i, -u, -ü; -ırı, -iri, -uru, -uri, -üri* şekillerindedir.

-ır, -ir, -ur, -ür: Oğuz grubu yazı dilleri ile ağızlarındaki şimdiki zaman şekilleri, *-(I)yor'*un birkaç farklı yönde değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişmelerin bazılarında geniş zaman ekinin ve *yoru-* fiilinde görülen değişmelerin (*yoru- > yörü- > -yürü > yéri-)* de etkisi bulunmaktadır. Bu değişme yönlerinden biri *-(I)yor > -(I)yir > -iyr > -ir* şeklindedir. Kuzeydoğu Anadolu'daki Ahlat, Malazgirt, Ağrı, Erzurum, Kars ili ve ilçelerinde tek şekilli olarak görülen *-ir*, Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde uyuma girmiş durumdadır.[432] Urmiye ağızlarında da uyuma girmiş olan *-ır, -ir, -ur, -ür* şekillerinin *r* ünsüzü, teklik ve çokluk ikinci şahıslarda bazen düşmektedir: *gédisen* (76 – 2), *bilisiz* (74 – 4). Teklik ve çokluk ikinci şahıslarda şimdiki zaman ekindeki *r* ünsüzünün düşmesi, Nahçıvan bölgesinde Nehrem ağzında da görülür.[433]

-ér: -(I)yor'un diğer bir değişme yönü *-(I)yor > -(I)yér > -ér* şeklindedir. Azerbaycan ağızlarından Batı Grubu (Karapapak-Terekeme) ile Anadolu'da Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli

[431] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 144.
[432] Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** s. 242-243.
[433] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 228.

ağızlarında şimdiki zaman eki *-ér*'dir.[434] *-ér* şekli, Urmiye ağızlarında ise özellikle Kehriz köyünde kullanılmaktadır: *olérdi* (18 – 23), *çekérıx* (18 – 29), *oxuyér* (18 – 43).

-ı, -i, -u, -ü: Urmiye ağızlarında *-ı, -i, -u, -ü* şekilleri, şimdiki zaman eki olarak teklik üçüncü şahısta kullanılmaktadır: *çağırı* (41 – 49), *bili* (15 – 24), *ġoyu* (62 – 45). Fakat bu şekilleri, teklik ve çokluk ikinci şahıslarda *r* ünsüzü düşmüş olan *-ır, -ir, -ur, -ür* şekillerinden ayrı tutmak gerekmektedir. Çünkü *-ı, -i, -u, -ü* şekilleri, şimdiki zaman eki olarak teklik üçüncü şahısta 14. ve 18. asırlar arasında Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde de kullanılmıştır ve ayrıca bugün Irak Türk ağızlarında da görülmektedir.[435]

-ırı, -iri, -uru, -uri, -üri: Urmiye ağızlarında bu şekiller de şimdiki zaman eki olarak teklik üçüncü şahısta kullanılmaktadır: *yapırı* (9 – 54), *géyiliri* (70 – 38), *oluru* (49 – 35), *oturi* (47 – 150), *görüri* (23 – 15).

-ırı şekli, bazı Türkologlara göre teklik üçüncü şahıs zamiri *ol*'dan gelişmiştir. Teklik üçüncü şahıs zamiri *ol*; *ol* > *o* > *u* > *i* merhaleleriyle ekleşerek şimdiki zaman çekiminde teklik üçüncü şahıs eki olarak kullanılmaktadır.[436]

Adamoviç; *-ırı* şeklini, *yirir* (< *yürür*)'in bir kalıntısı olarak görür ve bu şeklin, *geliyirir* > *geliyiri* > *geliyri* > *geliri* merhaleleriyle geliştiğini söyler. Bu fikrini de Güney Dobruca ve Çavuşköy'deki *baġıyri, geliyri, göriyri* gibi kullanımlara dikkat çekmek suretiyle ileri sürer.[437]

Ergin'e göre *-ırı*; *-ır* şeklinin bir önceki safhasından ibarettir. Şöyle ki, Rumeli ve Anadolu ağızlarında kullanılan şimdiki zaman şekli *-yorı* vardır: *geliyorı, dikiyorı* gibi. Buradaki *yorı* (< *yorır*), *-yor* şeklinin bir önceki safhasını teşkil etmektedir. Böylelikle Azeri sahasındaki şimdiki zaman şekillerinden (*-yorır* > *yérir*'den) gelişen *-ırı* da, *-ır* şeklinin bir önceki safhasını oluşturur. *geli yorır* > *geli yérir* > *geliyéri* > *geliri* > *gelir* örneğinde bu merhale görülebilmektedir.[438]

---

[434] Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** s. 243.
[435] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 200-201.
[436] Kononov, A. N.; **Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka,** M-L, Bakü 1956, s. 44; Mirzezade, Hüseyin; **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası,** s. 244.
[437] Adamović, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache,** s. 131.
[438] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, s. 144-145.

Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs şimdiki zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ıram, -irem, -uram, -ürem, -iyem, -érem* şekillerinde tespit edilmiştir: *atıram* (12 – 7), *yapıram* (15 – 20), *bilirem* (33 – 8), *oluram* (12 – 8), *tökürem* (9 – 39), *biliyem* (8 – 112), *véérem* (52 – 58).

Şu örnekte teklik birinci şahıs şimdiki zaman eki, *-érem* şekliyle kalın ünlülü fiilden sonra gelerek kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *danışérem* (20 – 42).

Şimdiki zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-mıram, -mirem, -muram, -mürem* şekillerinde ortaya çıkar: *tanımıram* (7 – 31), *démirem* (8 – 48), *bilmirem* (9 – 46), *istemirem* (14 – 32), *ġoymuram* (27 – 246), *görmürem* (61 – 16).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-ırsan, -irsen, -ısan, -isen, -usan, -üsen, -ésen* şekillerinde görülür ve genellikle kalınlık-incelik uyumuna uyar: *dalġalanırsan* (1 – 182), *yanırsan* (1 – 184), *néynirsen* (57 – 13), *görésen* (41 – 34), *baxısan* (46 – 31), *gédisen* (69 – 33), *soruşusan* (28 – 255), *görüsen* (63 – 65). Şu örnekte *-ésen* şeklinin kalın ünlülü fiilden sonra gelmesiyle kalınlık-incelik uyumu bozulur: *vırésen* "vuruyorsun" (20 – 50).

Merengeli köyünde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-ıren, -ırän* şekillerinde ortaya çıkar: *danışıren* "konuşuyorsun" (24 – 63), *bíraxırän* "bırakıyorsun" (24 – 56).

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-iyen, -iyeyn, -ıray, -rayn* şekillerinde tespit edilmiştir: *pişiriyen* "pişiriyorsun" (47 – 62), *biliyeyn* "biliyorsun" (48 – 35), *alıray* "alıyorsun" (62 – 19), *tēvil‿ālrayn* "anlıyor musun?" (48 – 59).

Yekan Çongaralı köyünde teklik ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-iyey* şeklinde görülür: *geliyey* "geliyorsun" (39 – 7), *gédiyey* "gidiyorsun" (39 – 7).

Şimdiki zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde geçmemiştir.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ur, -ür, -ér, -éy -é, -ı, -i, -u, -iy, -ırı, -iri, -uru, -uri, -üri* şekillerinde tespit edilmiştir: *ġalır* (42 – 2), *satır* (42 – 12), *axtarır* "arıyor" (1 – 146), *gédir* (3 – 92), *vérir* (24 – 70), *yollur* (24 – 78), *ġōxur* (52 – 93), *görür* (13 – 13), *élér* (18 – 44), *gédér* (18 – 44), *deyéŗ* (43 – 25), *gédéy* (50 – 44), *dééy* (24 – 93), *çağırı* (41 – 49), *ġovalı* (66 – 10), *geli* (64 – 15), *ġeyidi* (46 – 24), *bili* (15 – 24), *gédé* "gidiyor" (48 – 68), *ġoyu* (62 – 45), *éliy* (43 – 24), *yapırı* "yapıyor" (9 – 54), *ġalırı* (14 – 18), *başlanırı* (49 – 37), *çıxırı* (24 – 70), *gédiri* (72 – 10), *ġoşuru* (24 – 84).

Bu şekillerin bazıları ünlü uyumlarına uymaz: *ġazér* "kazıyor" (18 – 29), *olé* (21 – 2), *baxur* (33 – 45), *köçéy* "göçüyor" (60 – 13), *olı* "oluyor" (37 – 71), *ġoyuri* (46 – 57), *oturi* (47 – 150), *oluri* (46 – 16), *ölüri* (47 – 64).

Şimdiki zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mır, -mir, -mur, -mür, -miri, -mér, -méy, -meyir, -mayır* şekillerinde ortaya çıkar: *ġalmır* (7 – 9), *alınmır* (24 – 27), *vérmir* (23 – 16), *olmur* (24 – 168), *bulunmur* (28 – 159), *tutmur* (47 – 13), *düşmür* (27 – 189), *bilmiri* (33 – 7), *géşmiri* (44 – 27), *gelmér* (19 – 1), *işméy* (24 – 75), *bilmeyir* (1 – 155), *gétmeyir* (1 – 171), *ġalmayır* (1 – 102). Şimdiki zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıri, -muri* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *annamıri* "anlamıyor" (3 – 81), *tutmuri* (60 – 38).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ırıx, -irix, -ırığ, -iriğ, -urux, -ürüĥ, -uruğ, -ıyıx, -éyħ*, *-êyx* şekillerinde görülür: *baxırıx* (10 – 11), *véririx* (18 – 9), *ġédirix* (2 – 40), *aparırığ* (8 – 79), *véririg* (62 – 23), *yolluyurux* (74 – 9), *ġötüürüĥ* "götürüyoruz" (2 – 40), *oluruğ* (48 – 39), *yığıyıx* (37 – 74), *geléyħ* "geliyoruz" (18 – 30), *diyêyx* "diyoruz" (37 – 67).

Çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki *-irığ, -iyıx, -iríx, -érıx, -ürux* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *vérirığ* (18 – 30), *gédiyıx* (37 – 71), *çekérıx* (18 – 29), *ġuylérıx* (18 – 30), *sevinirix* (47 – 77), *istiríx* (7 – 4), *düşürux* (24 – 29).

Yekan Çongaralı köyünde çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki *-yax, -iyex, -uyāğ* şekillerinde tespit edilmiştir: *yandıyyax* "yakıyoruz" (37 – 74), *gédiyex* "gidiyoruz" (37 – 70), *elleşiyex* "oturuyoruz, vakit geçiriyoruz" (37 – 70), *otuuyāğ* "oturuyoruz" (37 – 71).

Gecin ve Baranduz köylerinde çokluk birinci şahıs şimdiki zaman eki *-ırux* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *uzadırux* (33 – 62), *salırux* (62 – 25).

Şimdiki zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-mırıx, -muruğ* şekillerinde tespit edilmiştir: *āsmırıx* "asmıyoruz" (15 – 31), *ġoymuruğ* (32 – 20). Şimdiki zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-mirıx, -mérıx* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *istemirıx* (28 – 338), *ġoymérıx* (18 – 27).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs şimdiki zaman eki *-ısız, -isiz* şekillerinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *vırısız* (9 – 150), *bilisiz* (27 – 32), *diyisiz* (63 – 15), *istisiz* (13 – 65).

Şimdiki zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi *-misiz* şeklinde tespit edilmiştir: *élemisiz* (9 – 49).

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında şimdiki zaman ekindeki *r* ünsüzü, çokluk ekinin yanında gerileyici benzeştirmeyle çoğu zaman *l* ünsüzüne dönüşür.

Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-ıllar, -ılla, -iller, -ille, -ile, -ullar, -ulla, -ula, -üller, -ülle, -üle, -éller* şekillerinde genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak kullanılır: *çıxıllar* (1 – 147), *taxılla* (6 – 14), *alılla* (6 – 32), *çıxadılla* (13 – 7), *aparılla* (13 – 9), *oynadılla* (8 – 74), *sallılla* (9 – 153), *yaşıyılla* (47 – 92), *gédiller* (1 – 142), *néyniller* (6 – 16), *élille* (14 – 54), *gelille* (45 – 24), *bilille* (54 – 30), *ġédille* (6 – 16), *eyleşille* (23 – 12), *ġoyullar* (64 – 64), *oxulla* (9 – 22), *yuvuşulla* (14 – 53), *olulla* (24 – 130), *oturulla* (61 – 35), *ġoulla* (50 – 18), *görüller* (1 – 122), *çövürülle* (31 – 15), *düşülle* (51 – 34), *tökülülle* (24 – 86), *götülle* (64 – 64), *yüyülle* "yıkıyorlar" (13 – 10), *yéyile* "yiyorlar" (17 – 26), *getirille* "getiriyorlar" (22 – 42), *tēyin‿élile* "tayin ediyorlar" (19 – 41), *gédile* "gidiyorlar" (9 – 50), *götürüle* (74 – 8), *déyéller* (10 – 22).

Çokluk üçüncü şahıs şimdiki zaman eki *-ılle, -éyla, -éllar* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *çağırılle* "çağırıyorlar" (13 – 11), *tapılle* "buluyorlar" (22 – 33), *ġoyéllar* "koyuyorlar" (16 – 16), *yoruléyla* "yoruluyorlar" (63 – 54).

Şu örnekte çokluk üçüncü şahıs şimdiki zaman eki, yuvarlak ünlüyle başlayan fiile düz şekliyle gelerek düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *ġoyılla* (9 – 24).

Şimdiki zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-miller, -mille, -mılla, -mullar, -mulla* şekillerinde ortaya çıkar: *bilmiller* "bilmiyorlar" (40 – 2), *gétmiller* (7 – 12), *terpeşmille* "kımıldamıyorlar" (15 – 20), *yémille* (17 – 27), *almılla* (42 – 26), *cumullar* "dalıyorlar" (1 – 143), *baş ġoşmulla* "rağbet etmiyorlar" (49 – 27), *tutmulla* (64 – 62).

2. 3. 3. Görülen Geçmiş Zaman: Görülen geçmiş zaman eki, Eski Türkçede *l, n, r* ünsüzleriyle biten fiillerden sonra *t*'li, diğer seslerle biten fiillerden sonra *d*'li biçimiyle kullanılmıştır.[439] Eski Oğuz Türkçesinde ise teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıslarda daima yuvarlak ünlülü *-dum, -düm, duñ, -düñ, -duḳ, -dük, -duñuz, -düñüz*; üçüncü şahıslarda düz ünlülü *-dı, -di, -dılar, -diler* şekillerinde yer almıştır.[440] Urmiye ağızlarında görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di, -du, -dü* şekillerindedir. Bu şekiller, Urmiye ağızlarında genellikle tonludur; ama bazı örneklerde tonsuz da kullanılmıştır. Urmiye ağızlarında görülen geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs görülen geçmiş zaman eki ünlü uyumlarına uygun olarak *-dım, -dim, -dum, -düm* şekillerinde kullanılır: *çıxdım* (24 – 144), *ġeyitdim* (12 – 15), *örtdüm* (57 – 63), *getdim* (14 – 20), *oldum* (8 – 45), *toxtadım* (24 – 83), *oxudum* (28 – 31), *göydüm* "gördüm" (42 – 5).

Görülen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-madım, -medim* şekillerinde görülür: *démedim* (41 – 13), *görmedim* (28 – 337), *olmadım* (13 – 18), *almadım* (9 – 66).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dın, -din, -dun, -dün* şekillerinde ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır: *yaraladın* (13 – 41), *ġeldin* (2 – 45), *évlendirdin* (55 – 43), *ġoỵdun* "kovdun" (7 – 47), *gördün* (53 – 13).

---

[439] Ercilasun, Ahmet Bican; "L, N, R'den Sonra Niçin T?", **Makaleler,** s. 129.
[440] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 88.

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki, *ñ* > *y* değişmesi sonucunda *-dıy* şekliyle tespit edilmiştir: *aldıy* "aldın" (47 – 160).

Teklik ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki, tek örnekte tonsuz *-tün* şekliyle ortaya çıkar: *töĥtün* "döktün" (40 – 23).

Görülen geçmiş zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi *-medin* şeklinde tespit edilmiştir: *vérmedin* (13 – 29), *gülmedin* (13 – 44).

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di, -du, -dü* şekillerinde kullanılır: *çatdı* (12 – 16), *vırdı* (24 – 63), *vérdi* (14 – 30), *götdü* "götürdü" 41 – 12), *ġutuldu* (53 – 16), *ġurudu* (56 – 3).

Teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, ünlü uyumlarına bazen uymaz: *ġışdi* (35 – 22), *oldı* (57 – 54), *ġutuldí* (6 – 42), *götdi* "götürdü" (28 – 94), *töĥdi* "döktü" (25 – 43), *ġaldu* (69 – 38).

Teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki bazen tonsuz şekilde görülür: *çıxtı* (40 – 20), *töhtü* (40 – 20).

Görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-madı, -medi* şekillerinde ortaya çıkar: *olmadı* (16 – 19), *gétmedi* (3 – 56).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dıḳ, -dıx, -díx, -dix, -dux, -düx, -dik, -diĥ, -dük, -düĥ, -dığ, -diğ, -diy, -duğ* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına çoğunlukla uyar: *apardıḳ* (7 – 34), *başladıx* (8 – 14), *ġeldix* (47 – 95), *oldux* (48 – 16), *otdux* "oturduk" (3 – 48), *götdüx* "götürdük" (16 – 6), *gétdik* (9 – 170), *éledíĥ* (8 – 28), *yétirdiĥ* (9 – 65), *döydük* (14 – 19), *gördüĥ* (69 – 26), *gétdiy* (9 – 170), *yaşadığ* (8 – 42), *ġaldığ* (9 – 134), *yéndiğ* (41 – 28), *durduğ* (9 – 135).

Çokluk birinci şahıs görülen geçmiş zaman eki şu örneklerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaz: *dédıx* (47 – 52), *getdíx* (13 – 5), *ġoydıx* (47 – 49).

Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-madıx, -mediĥ* şekilleriyle yapılır ve kalınlık-incelik uyumuna girer: *yolmadıx* (15 – 33), *baxmadıx* (51 – 32), *deymediĥ* "dermedik, toplamadık" (15 – 33).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs görülen geçmiş zaman eki, *ñ* ünsüzünün eriyip düşmesi sonucunda *-diz, -duz* şekillerinde ortaya çıkar ve ünlü uyumlarına uyar: *geldiz* "geldiniz" (10 – 41), *durduz* (10 – 41), *olduz* (28 – 290).

Görülen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz şekli metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dılar, -diler, -dıla, -dile, -dular, -düler, -dula, -düle* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına uyar: *saldılar* (52 – 95), *vardılar* (54 – 22), *ġaldıla* (47 – 101), *yétişdiler* (6 – 10), *géşdile* "geçtiler" (28 – 316), *geldile* (43 – 10), *gétdile* (66 – 27), *ġoydular* (28 – 15), *vurdular* (28 – 307), *otdula* (9 – 49), *buyurdula* (46 – 9), *gördüle* (19 – 5), *sövdüle* "sevdiler" (19 – 11).

Çokluk üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki genellikle tonludur; ama *-tılar, -tıla, -tular* şekillerinde olduğu gibi bazen tonsuz da kullanılır: *taptılar* (1 – 13), *baxtıla* (9 – 143), *yıxtıla* (43 – 10), *tuttular* (43 – 10).

Görülen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-madıla, -mediler, -medile* şekillerinde ortaya çıkar: *axtarmadıla* "aramadılar" (28 – 325), *gelmediler* (18 – 50), *yétişmedile* (22 – 25).

2. 3. 4. Öğrenilen Geçmiş Zaman: Öğrenilen geçmiş zaman, Eski Oğuz Türkçesinde *-mış, -miş*; bazen de *-Up* ve *-(y)Up dUr(U)r* şekilleriyle karşılanmıştır.[441] Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde ise öğrenilen geçmiş zaman için *-mış, -miş, -muş, -müş* şekilleriyle birlikte, ikinci ve üçüncü şahıslarda bazen *-ıb, -ib, -ub, -üb* şekilleri kullanılır.[442]

---

[441] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 140; Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 80.
[442] Hüseyinzade, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya),** s. 172.

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman için iki ayrı ek kullanılır. Bu eklerden biri bütün şahıslarda kullanılan *-mış, -miş, -muş, -müş* şekilleridir.

Urmiye ağızlarında kullanılan diğer öğrenilen geçmiş zaman eki *-ıp, -ip, -up, -üp, -ıb, -ib, -ub, -üb* ve *-ıbdır* < *-(ı)p turur*'dan gelişen şekillerden oluşur. Bu şekiller, Urmiye ağızlarında sadece ikinci ve üçüncü şahıslarda kullanılmaktadır.

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman eklerinin şahıslarla çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mışam, -mişem, -muşam, -müşem* şekillerinde kullanılır: *almışam* (9 – 78)*, çıxmışam* (34 – 14)*, gelmişem* (37 – 42)*, démişem* (71 – 3)*, gétmişem* (14 – 60), *ġutulmuşam* "kurtulmuşum" (29 – 44)*, oxumuşam* (1 – 4)*, ġoymuşam* (47 – 54)*, düşmüşem* (35 – 31)*, göymüşem* (37 – 42).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-mamışam, -memişem* şekillerinde görülür: *ġoymamışam* (58 – 53)*, görmemişem* (9 – 44)*, évlenmemişem* (49 – 48).

Göyçeli Aslanu köyünde teklik birinci şahıs olumsuz çekimi, bir örnekte Türkiye Türkçesindeki şekliyle ortaya çıkar: *yémemişim* (50 – 42).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ipsen*, *-ibsen* şekillerinde tespit edilmiştir: *yéyipsen* "yemişsin" (40 – 25)*, éşidibsen* (66 – 2). Bu şekiller, Irak Türk ağızlarında da bulunur.[443]

Merengeli köyünde teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mışen, -mışayn, -muşayn* şekillerinde ortaya çıkar: *bağlamışen* (24 – 61)*, aparmışen* (24 – 158)*, ġalmışayn* (24 – 80)*, durmuşayn* (24 – 99).

-mışan, -mişen şekillerinin Zencan ve Diyarbakır ağızlarında da kullanıldığı görülür.[444] Kaşkay ağzında teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mışañ, -mişeñ* şekillerinde bulunur.[445]

---

[443] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 194'te *alıpsan, gelipsen.*

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mişey* şeklinde tespit edilmiştir: *örgetmişey* "öğretmişsin" (47 – 147).

Göktepe köyünde teklik ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-ifsen* şeklinde ortaya çıkar: *gédifsen* "gitmişsin" (57 – 67).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi *-mıyıbsan* ve *-miyifsen* şekillerinde tespit edilmiştir: *tanımıyıbsan* "tanımamışsın" (35 – 30), *gétmiyifsen* "gitmemişsin" (57 – 68).

Teklik III. Şahıs: Azerbaycan ağızları, teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman ekini alması açısından birbirinden ayrılmaktadır. *-ıb, -ib, -ub, -üb, -ıp, -ip, -up, -üp* şekilleri Zakatala, Gah, İrevan, Nahçıvan, Ordubad ve Tebriz ağızlarında; *-ıb, -ib* şekilleri Bakü, Şamahı, Guba, Mereze, İsmayilov, Mugan ağızlarında; *-ıf, -if, -uf, -üf* şekilleri Kazah, Ağdam, Gence, Zakatala ve Gah ağızlarında kullanılır. Bununla birlikte Nuha ağzında, Zakatala ve Gah'ın bazı yerlerinde *-ıt(dı), -it(di), -ut(dı), -üt(di)* şekilleri kullanılır.[446]

Teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki; *-ıb, -ib, -ub, -üb* < *-ıp, -ip, -up, -üp* zarf-fiil şekillerine gelen *-dır, -dir, -dur, -dür* (*-durur* < *-turur*) bildirme eklerinin kaynaşmasıyla meydana gelmiştir. Bu iki şeklin kaynaşmasıyla gelişen öğrenilen geçmiş zaman eki, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki *r* ünsüzü, zayıf bir ses olması sebebiyle genellikle düşer: *atıpdı* (32 – 36), *eyleşipdi* (41 – 49), *ekipdi* (35 – 41), *olubdu* (37 – 57), *ağırlaşıbdı* (13 – 14), *gédibdi* (62 – 35), *éliyiPdi* (15 – 7), *gelißti* (57 – 66). Ama bu ünsüz bazı örneklerde düşmez: *küsübdür* (1 – 255), *durubdur* (12 – 21).

Öğrenilen geçmiş zaman eki bazen ünsüz uyumu içinde bazen de bu uyumun yarım kaldığı şekilleriyle kullanılır: *kemelipti* "azalmış" (37 – 16), *āzalıpTı* (6 – 25), *çıxıpTi* (1 – 9), *itipTir* "yitmiş" (7 – 42), *vériPTi* (40 – 48), *ġuylanıPtı* (18 – 7), *ġalmıyıPTı* (7 – 33).

---

[444] Doerfer, Gerhard; "Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān", s. 111.
[445] Adamović, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache,** s. 197.
[446] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 213.

Öğrenilen geçmiş zaman eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *olupdi* "olmuş" (46 – 6), *olupTi* (60 – 4), *olußdı* (47 – 50), *olußdi* (22 – 32), *ġouPdı* "koymuş" (37 – 8), *çönüPdi* "dönmüş" (17 – 15), *doluPdı* (44 – 23).

Öğrenilen geçmiş zaman eki kalınlık-incelik uyumunun bazen dışında kalır: *ġalıßdi* "kalmış" (46 – 8), *yığışlanıbdí* (46 – 63), *ġatışlanıPdí* "karışmış" (8 – 72), *gelibdı* (66 – 6).

Urmiye ağızlarında öğrenilen geçmiş zamanın diğer şekli, gerileyici benzeştirme yoluyla meydana gelir. Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki zarf-fiil eki, bir diş ünsüzüyle başlayan bildirme ekinin yanında gerileyici benzeştirme yoluyla *-ıtdı, -itdi, -iTdi* şekillerine dönüşür: *dāılıtdı* "dağılmış" (14 – 46), *ġalıtdı* (17 – 18), *çıxıtdı* (73 – 45), *kesitdi* (9 – 21), *gédiTdi* (18 – 37). Bu şekillerin bazıları, bildirme ekindeki düzleşmeden dolayı düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *durutdı* (20 – 47), *olutdi* (34 – 13), *düşütdi* (9 – 14). Öğrenilen geçmiş zaman şekillerindeki ünsüz benzeştirmesi, bazen ilerleyici benzeştirme yönüne geçer ve bunun sonucunda *-itti, -ütti* şekilleri ortaya çıkar: *ekitti* "ekmiş" (16 – 14), *ölütti* (16 – 3).

Bu gelişmenin daha ileriki aşamasında ise bildirme eki tamamen düşer ve öğrenilen geçmiş zaman eki *-ıt, -it, -iT, -ut, -uT, -üt, -ıd, -ét* şekillerinden ibaret kalır. Öğrenilen geçmiş zamanın bu şekli Kuşçu, Karabağ, Kehriz, Gecin, Balov, Kürdler, Körpü Çongaralı, Göyçeli Aslanu köylerinde kullanılır: *ġoyıt* "koymuş" (9 – 122), *batıt* (16 – 11), *pişiṛit* (9 – 122), *ekit* (16 – 14), *geliT* (18 – 4), *vurut* (20 – 47), *oluT* (33 – 31), *götürüt* (20 – 51), *düşüt* (33 – 35), *ġocalıd* "yaşlanmış" (27 – 93), *ġızı‿stiyét* "kızı istemiş" (21 – 23). Salmas ağzında da görülen bu öğrenilen geçmiş zaman eki *-Ip turur* > *-Ip tur* > *-IptI* > *-IpdI* > *-ItdI* > *-It* merhaleleriyle gelişmiştir.[447]

Göktepe köyünde teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-ifdi* şeklinde görülür: *vérifdi* "vermiş" (57 – 75).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-ıp, ip, -up, -üp, -ıb, ib, -ub, -üb, -ıP, -iP, -uP, -üP, -ıß , -iß , -üP, -éb* şekillerinde de kullanılır: *yaradıp* (7 – 58), *geçip* (8 – 9), *ekilip* (27 – 14), *ġurulup* (19 – 2), *toxuşup* (28 – 323), *ölüp* (47 – 113),

[447] Gökdağ, Bilgehan Atsız; "Azerbaycan ve İran Türk Ağızlarında Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Formasının Değişik Bir Şekli", **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı,** 25-28 Mart 2008, Urfa.

ġalıb (53 – 10), *ġazılıb* (27 – 174), *çetinneşib* “zorlaşmış” (13 – 15), *yığışib* (24 – 168), *ġurub* (41 – 48), *soyunub* “bitirmiş” (61 – 23), *ölüb* (67 – 16), *çatıP* (1 – 207), *géçiP* (8 – 9), *oluP* (24 – 28), *görüP* (36 – 10), *yığışıß* “birikmiş, toplanmış” (47 – 20), *gédiß* (18 – 38), *düşüP* (66 – 10), *éléyéb* (19 – 39).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıyıb, -miyib, -muyub, -müyüb, -mıyıp, -miyip, -mıyıß, -muyup, -mıyıbdı* şekillerinde ünlü uyumlarına uygun olarak ortaya çıkar: *ġalmıyıb* “kalmamış” (35 – 18), *kesilmiyib* (17 – 3), *gitmiyib* (27 – 3), *olmuyup* (27 – 258), *boğmuyub* (58 – 72), *düşmüyüb* (35 – 30), *baxılmıyıp* (45 – 3), *ġalmıyıß* (47 – 20), *yağmıyıbdı* (48 – 37). Fakat *-miyıb* şekliyle kalınlık-incelik, *-muyıbdı* şekliyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *gelmiyıb* (7 – 48), *olmuyıbdı* (52 – 25).

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi bazen *-mamış, -memiş* şekillerinde ortaya çıkar: *çıxmamış* (63 – 48), *vérmemiş* (68 – 39).

Kuşçu, Magatel, Kehriz ve Karabağ köylerinde öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıtdı, -mitdi, -mutdı* şekillerinde görülür: *ġalmıtdı* “kalmamış” (9 – 142), *baxmıtdı* (18 – 45), *élemitdi* (17 – 15), *baxılmutdı* (18 – 45).

Balanuş köyünde öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıyıfdı* ve *-mébdi* şekillerinde tespit edilmiştir: *yağmıyıfdı* “yağmamış” (48 – 37), *ġalmébdi* “kalmamış” (48 – 6).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mışıḳ, -mışıx, -mışıħ, -mişiĥ, -mişix, -muşux, -müşüh, -müşüĥ, -mışığ, -mişiğ, -müşüğ, -müşüy, -mişiy* şekillerinde tespit edilmiştir: *böyümışıḳ* (7 – 8), *yığışdırmışıx* (33 – 49), *azalmışıx* (42 – 2), *sallamışıx* (2 – 78), *ġoymuşux* (9 – 98), *otumuşux* (52 – 98), *yorulmuşux* (10 – 30), *bölmüşüh* (14 – 2), *ġalmışıħ* (17 – 18), *görmemişik* (8 – 9), *elleşmişik* (9 – 66), *gétmişiĥ* (10 – 36), *böyümüşüĥ* (17 – 20), *élemişix* (27 – 93), *çalmışığ* (9 – 135), *gétmişiğ* (17 – 9), *eĥmişiğ* (59 – 23), *görmüşüğ* (50 – 25), *götümüşüy* (9 – 136), *élemişiy* (50 – 43).

Çokluk birinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mişıx, -mişığ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *sepmişıx* (71 – 11), *éşidmişığ* (47 – 94).

Öğrenilen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz çekimi *-mamışıx, -memişiĥ* şekilleriyle yapılır: *olmamışıx* (27 – 235), *ġörmemişiĥ* (47 – 65).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-mısız, -muşuz, -ibsiz* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *almısız* "almışsınız" (10 – 43), *ġoymuşuz* "koymuşsunuz" (63 – 63), *gelibsiz* (52 – 2).

Öğrenilen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi *-memişîz* şeklinde tespit edilmiştir: *éşidmemişîz?* "işitmemiş misiniz?" (48 – 58).

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ıplar, -ipler, -uplar, -üpler, -ibler, -ıpla, -iple, -ıbla, -ible, -ubla, -upla, -üple, -iPle, -üPle, -ıßla* şekillerinde görülür: *aparıplar* (58 – 12), *salıplar* (24 – 169), *diyipler* (27 – 157), *gédibler* (52 – 90), *gédible* (69 – 3), *salıpla* (66 – 6), *éliyiple* (70 – 21), *gelipler* (19 – 2), *getiriple* (24 – 55), *ġurtuluplar* (28 – 323), *ġurupla* (24 – 121), *olupla* (56 – 15), *küsüpler* (40 – 74), *ölüple* (8 – 41), *görüple* (25 – 173), *böyüdüpler* (42 – 34), *getiriPle* (24 – 166), *yétiriPle* (24 – 168), *görüPle* (24 – 168), *düşüPleŋ* (28 – 309), *yığışıßla* (36 – 12), *yığışdırıbla* (47 – 6), *ġuruyubla* (32 – 37).

Torpah Gala köyünde çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki *-uflar, -üfle* şekillerinde kullanılır: *yardım‿oluflar* "yardım etmişler" (58 – 89), *öldürüfle* (58 – 91).

Kuşçu ve Magatel köylerinde çokluk üçüncü şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ıtdıla, -itdile, -utdula, -ütdüler, -utdıla, -idle* şekillerinde görülür: *yaptırıtdıla* (9 – 124), *çıxıtdıla* (9 – 147), *çekitdile* (8 – 51), *éliyitdile* (9 – 124), *oturutdula* (15 – 19), *büyürütdüler* "buyurmuşlar" (18 – 3), *gédidle* "gitmişler" (14 – 2), *durutdıla* (9 – 147).

Öğrenilen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi için *-memişler* ve *-miyiple* şekilleri tespit edilmiştir: *görmemişler* (10 – 38), *éşitmiyiple* (41 – 37).

2. 3. 5. Gelecek Zaman: Gelecek zaman ekleri, Türkçenin tarihî dönemlerinde birbirinden farklı biçimlerde kullanılmıştır. Gelecek zaman, Eski Türkçe döneminde *-ġay, -gey, -taçı, -teçi, -daçı, -deçi* ve *-çı, -çi, -ça, çe* ekleriyle ifade edilmiştir.[448] Eski Oğuz Türkçesinde gelecek zaman için hem *-ısar, -iser* hem de *-e, -a* ekleri kullanılmıştır. *-AçAk* şekli, en geç 14. asırda Oğuz sahasında doğmuş; 14. ve 15. asırdan itibaren Azerbaycan ve Anadolu yazı dillerinde kullanılır olmuş; buralardan diğer Oğuz grubu lehçelerine, İdil-Ural ve Kuzey Kafkas Kıpçak lehçelerine, Özbek ve Karakalpak Türkçelerine geçmiştir. Bu şekil, Eski Oğuz ve tarihî Kıpçak Türkçelerinde önce sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. *-AçAk* sıfat-fiil ekinin gelecek zaman için kullanıldığını gösteren ilk işaret ise Et-Tuhfetü'z-Zekiyye'deki gelecek zamanla ilgili bölümdedir.[449]

Urmiye ağızlarında gelecek zaman eki *-acax, -eceĥ* şekillerindedir. Urmiye ağızlarında gelecek zaman ekinin şahıslara göre çekimi şöyledir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs gelecek zaman eki, genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acayam, -eceyem* şekillerinde kullanılır: *vıracayam* (14 – 8)*, suvaracayam* (64 – 91)*, keseceyem* (47 – 136)*, yieceyem* (65 – 92).

Teklik birinci şahıs gelecek zaman eki *-acayem* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *vuracayem* (67 – 35)*, alacayem* (68 – 20).

Kuşçu köyünde teklik birinci şahıs gelecek zaman eki *-acıyam* şeklinde, zaman ekinin ünlüsü daralmış olarak tespit edilmiştir. Gelecek zaman eki dar ünlülü şekilleriyle Azerbaycan ağızlarından Nuha ağzında da kullanılmaktadır:[450] *alacıyam* "alacağım" (9 – 70).

Kehriz, Balov, Gülmanhana, Hamamlar, Merengeli köylerinde teklik birinci şahıs gelecek zaman eki *-acam, -ecem* şekillerinde görülür: *vuracam* (20 – 48)*, ġalacam* (24 – 97)*, gelecem* (22 – 27)*, götürecem* (28 – 179)*, vérecem* (68 – 20). Bu şekiller, bazı Oğuz grubu ağızlarında da bulunur.[451]

---

[448] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 81-82.
[449] Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** s. 414-417.
[450] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 235.
[451] Şireliyev, M. Ş.; **age.,** s. 236; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 105'te *görecem*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 205'te *gönderecem, gedecem.*

Gelecek zamanın teklik birinci şahıs olumsuz çekimi *-miyeceğem* şeklinde tespit edilmiştir: *vérmiyeceğem* (62 – 11).

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs gelecek zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acaxsan, -acağsan, -acasan, -ecesen* şekillerinde görülür*: çağıracaxsan* (40 – 90)*, satacağsan* (41 – 7)*, alacasan* (9 – 79)*, görecesen* "göreceksin" (41 – 8), *vérecesen* (41 – 50).

Merengeli köyünde teklik ikinci şahıs gelecek zaman eki *-eceyn* şeklinde ortaya çıkar: *getireceyn* "getireceksin" (24 – 127).

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs gelecek zaman eki *-eceyen* şeklinde tespit edilmiştir: *keseceyen* "keseceksin" (47 – 146).

Gelecek zamanın teklik ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde yer almamıştır.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs gelecek zaman eki, genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acax, -ecex, -acağ, -ecey* şekillerinde görülür: *saxlıyacax* (9 – 157)*, ġalaćax* (6 – 8)*, gédecex* (24 – 169)*, oturacağ* (27 – 254)*, éliyecey* (69 – 20).

Teklik üçüncü şahıs gelecek zaman eki *-ecax, -ecäx* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *éliyecax* (33 – 73)*, êvlenecax* (27 – 128)*, gelecäxdır* (7 – 48).

Gelecek zamanın teklik üçüncü şahıs olumsuz çekimi *-mıyacaχ, -miyaćax, -mıyacağ* şekillerinde ortaya çıkar: *çıxmıyacaχ* (69 – 20)*, ġelmiyaćax* (47 – 74)*, çıxmıyacağ* (24 – 139).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs gelecek zaman eki *-acayıx, -eceyix, -eceyig* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *salacayıx* (63 – 35)*, gédeceyix* (40 – 25)*, yéeceyig* (8 – 54).

Gelecek zamanın çokluk birinci şahıs olumsuz şekli *-mıyacaax* şeklinde tespit edilmiştir: *almıyacaax* "almayacağız" (74 – 25).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs gelecek zaman eki *-acaxsız* şeklinde tespit edilmiştir: *alacaxsız* (27 – 74).

Gelecek zamanın çokluk ikinci şahıs olumsuz çekimi metinlerde ortaya çıkmamıştır.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs gelecek zaman eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-acaxlar, -acaxla, -ecexle, -eće xle, -ecehle* şekillerinde görülür: *ġalacaxlar* (52 – 81), *ġoyacaxla* (61 – 11), *düzeldecexle* (56 – 64), *éliyećexle* (6 – 22), *kesecehle* (9 – 52).

Gelecek zamanın çokluk üçüncü şahıs olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

2. 3. 6. Şart: Şart eki için bütün Türk yazı dillerinde, Eski Türkçe *-sar, -ser*'den gelişen ekler kullanılmaktadır. Saha Türkçesi dışındaki Türk yazı dillerinde, *-sar, -ser*'in sonunda bulunan *r* ünsüzü düşmüştür.[452]

Urmiye ağızlarında şart eki *-sa, -se'*dir. Urmiye ağızlarında şart ekinin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs şart eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-sam, -sem* şekillerinde kullanılır: *oxusam* (28 – 105), *ölsem* (44 – 33), *désem* (27 – 245).

Teklik birinci şahıs şart ekinin olumsuz şekli metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs şart eki *-san, -sen* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *tutsan* (27 – 155), *désen* (9 – 66), *ġéssen* "gitsen" (47 – 20).

Teklik ikinci şahıs şart ekinin olumsuz çekimi *-masan, -mesen* şekilleriyle yapılır: *almasan* (28 – 350), *çıxmasan* (48 – 17), *getimesen* (14 – 22).

---

[452] Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** s. 692.

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs şart eki *-sa, -se* şekillerinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *olsa* (52 – 62)*, ǵelse* (6 – 32)*, istese* (6 – 34)*, gésse* (8 – 79).

Teklik üçüncü şahıs şart ekinin olumsuz çekimi *-masa, -mese* şekilleriyle yapılır: *olmasa* (62 – 38)*, tutmasa* (41 – 61)*, işlemese* (40 – 45).

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs şart eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-sax, -sex, -seĥ, -seğ* şekillerinde görülür: *danışsax* (33 – 60)*, istesex* (37 – 67)*, isteseĥ* (18 – 14)*, görseğ* (41 – 40).

Çokluk birinci şahıs şart ekinin olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs şart eki *-saz, -sez* şekillerinde yer alır ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *buyursaz* (28 – 277)*, vérsez* (27 – 57).

Çokluk ikinci şahıs şart ekinin olumsuzu metinlerde ortaya çıkmamıştır.

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs şart eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-salar, -seler, -sele* şekillerinde ortaya çıkar: *olsalar* (1 – 15)*, aşsalar* (31 – 6)*, véseler* (18 – 15)*, beyensele* (22 – 24).

Çokluk üçüncü şahıs şart eki *-sıle* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *yığılsıle* (20 – 27).

Çokluk üçüncü şahıs şart ekinin olumsuz çekimi *-masala, -mesele* şekillerinde görülür: *tutmasala* (28 – 315)*, aşmasala* (31 – 7)*, démesele* (2 – 74).

2. 3. 7. İstek: Eski Oğuz Türkçesinde istek eki *-a, -e*'dir. Bu ek, Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan *-ġay, -gey* > *-ġa, -ge* şekillerinden gelişmiştir.[453]

[453] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 145.

İstek eki *-a, -e* (< *-ġa, -ge*), özellikle Azeri sahasında bütün şahıslarda oldukça işlek bir biçimde kullanılır.[454] Urmiye ağızlarında istek eki *-a, -e*'dir ve şahıslara göre şöyle çekimlenir:

Teklik I. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)am, -(y)em;* ünsüzle biten fiillerden sonra *-am, -em* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *tanıyam* (40 – 19)*, ġoyam* (64 – 93)*, diyem* (50 – 25), *derem* (9 – 87)*, vérem* (24 – 114).

Teklik birinci şahıs istek ekinin olumsuz şekli metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik II. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)asan, -(y)esen;* ünsüzle biten fiillerden sonra *-asan, -esen* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak kullanılır: *baxasan* (60 – 26)*, oxuyasan* (28 – 77)*, véresen* (41 – 58)*, éliyesen* (52 – 28)*, xeberreşesen* "haberleşesin" (57 – 68).

Balanuş köyünde teklik ikinci şahıs istek eki *-ay, -ayṇ, -eyn* şekillerinde tespit edilmiştir: *aparay* "götüresin" (47 – 27), *alayṇ* "alasın" (47 – 27), *gireyn* "giresin" (48 – 32).

Teklik ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-mıyasan, -miyesen* şekilleriyle yapılır: *olmıyasan* (52 – 28)*, görsetmiyesen* "göstermeyesin" (57 – 61).

Teklik III. Şahıs: Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra *-(y)a, -(y)e;* ünsüzle biten fiillerden sonra *-a, -e* şekillerinde yer alır ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *suvara* (9 – 138)*, vıra* (22 – 32)*, toxtada* (24 – 84)*, elleştire* (24 – 57), *saxlıya* (27 – 257)*, éliye* (58 – 10).

Teklik üçüncü şahıs istek ekinin olumsuz çekimi, olumsuzluk ekinin bulunduğu orta hecenin vurgusuz olması ve *y* ünsüzünün daraltıcı etkisinden dolayı *-mıya, -miye, -müye* şekilleriyle yapılır: *tapılmıya* (24 – 67)*, kesmiye* (22 – 41)*, gelmiye* (13 – 7)*, düşmüye* (64 – 52). Fakat tek örnekte *-meye* şeklinde tespit edilmiştir: *işmeye* (24 – 72).

---

[454] Karahan, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** s. 57.

Çokluk I. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs istek eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aġ, -ax, -ex, -ağ, -ek, -eĥ, -eg, -ey* şekillerinde ortaya çıkar. Bu şekiller, ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *ġoyaġ* "koyalım" (9 – 103), *sataġ* (14 – 41), *alağ* "alalım" (50 – 2), *vırax* "vuralım" (9 – 149), *atax* (43 – 26), *saxlıyax* (62 – 47), *içex* (73 – 60), *xemir‿éliyek* "hamur yapalım" (9 – 169), *dereĥ* (14 – 41), *gédeg* (9 – 68), *géçey* "geçelim" (9 – 93).

Çokluk birinci şahıs istek eki kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *istiyax* (27 – 45).

Çokluk birinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-miyeĥ* şeklinde görülür: *élemiyeĥ* (9 – 168).

Çokluk II. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs istek eki, ünlüyle biten fiillerden sonra **-**(*y)asız, -(y)esiz;* ünsüzle biten fiillerden sonra *-esiz* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna girer: *bağışlıyasız* (38 – 1), *islah‿éliyesiz* "ıslah edesiniz" (70 – 40), *éliyebilesiz* (70 – 40).

Çokluk ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-mıyasız* şeklinde tespit edilmiştir: *yorulmıyasız* (24 – 161).

Çokluk III. Şahıs: Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs istek eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-alar, -eler, -ala, -ele, -eley* şekillerinde görülür. Bu şekiller, ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *bacaralar* "becereler" (27 – 41), *ġoyalar* (42 – 23), *géyeler* (22 – 16), *aparaḷa* "götüreler" (28 – 259), *içele* (9 – 75), *gelele* (9 – 151), *deyeley* (37 – 37).

Çokluk ikinci şahıs istek ekinin olumsuz çekimi *-miyele* şeklinde ortaya çıkar: *élemiyele* (61 – 55). Bu şekil, düzlük-yuvarlaklık uyumuna bazen uymaz: *düşmiyele* (3 – 74), *öldürmiyele* (58 – 30).

2. 3. 8. Gereklilik: Eski Oğuz Türkçesinde gereklilik için müstakil bir ek bulunmaz. Gereklilik, bu dönemde genellikle *-sa/-se gerek* şekliyle ifade edilir. Bu şekil, Eski Oğuz Türkçesinde aynı zamanda gelecek zaman bildirir.[455]

Urmiye ağızlarında gereklilik için *gerek -a/-e* şekli kullanılır: yo, mene *gere* numuta vér*esen* "hayır, bana yumurta vermelisin" (14 – 36), evvelinde şirnini dedesi *gereĥ* vır*a* ağzına "öncesinde şekeri ağzına dedesi koymalıdır" (22 – 32), *gereĥ* telaş‿éli*yesen* "telaş etmelisin" (52 – 28). Gereklilik, Azerbaycan ağızları[456] ve Irak Türk ağızlarında da benzer şekilde ifade edilmektedir.[457]

Urmiye ağızlarında *-meli* şekli, Eski Oğuz Türkçesinde[458] olduğu gibi genellikle sıfat-fiil işleviyle kullanılır: *yémeli* bi ġäzaydí "yenilecek bir yemekti" (19 – 44), *démeli söz* (27 – 129).

-malı şekli, Urmiye ağızlarında bir örnekte gereklilik bildirir: indi nemene *almalı*dı başlıxdan kebinnen (56 – 23).

2. 3. 9. Emir: Genellikle "emir" terimiyle karşılanan; bazen birinci şahısları bazen de hem birinci hem de üçüncü şahısları "istek" olarak değerlendirilen; kimi zaman da "emir-istek" şeklinde nitelendirilen bu kip, aslında hem emir hem istek işlevlerine sahiptir. Bu işlev; bağlama, vurgu ve tonlamaya, emir eklerinden sonra gelen ek ve pekiştireçlere göre çeşitlilik sergiler: emir, yasaklama, gereklilik, istek, niyet, dilek, rica, yalvarma, dua, kargış, tembih, öğüt, teklif, teşvik, davet, müsaade vb.[459]

Emir ekleri, hem şahsı hem de tarzı ifade etmektedir. Bu sebeple her şahısta ayrı bir emir eki bulunur. Urmiye ağızlarında emir ekleri şu şekildedir:

---

[455] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 150-151'de *itsem gerek, olsa gerek, yitse gerek*; Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 100.
[456] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 272.
[457] Hasan, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı,** s. 458'de *gere ḳalasan, gere kalağ;* Bulut, Christiane; "Optative Constructions in Iraqi Turkmen", s. 165.
[458] Gece, K. Mehmet; **Serap Ağzı,** s. 78'de *gezmeli yérler, çimmeli su.*
[459] Ercilasun, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** s. 770.

Teklik I. Şahıs: Teklik birinci şahıs emir eki, Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *-ayın, -eyin* şekillerindedir.[460]

Urmiye ağızlarında teklik birinci şahıs emir eki *-ım, -im, -um, -üm* şekillerinde bulunur ve ünlü uyumlarına uyar. Bu şekiller, ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *aparım* "götüreyim" (22 – 26)*, çıxadım* (40 – 10)*, vérim* (68 – 5)*, nécéléyim* (9 – 73)*, déyim* (16 – 6)*, évlenim* (27 – 44)*, soruşum* (28 – 139)*, söküm* (48 – 10)*, ölüm* (56 – 11).

Teklik birinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-müyüm* şeklinde tespit edilmiştir: *ölmüyüm* (24 – 102).

Teklik II. Şahıs: Emir, teklik ikinci şahısta Eski Türkçe döneminde sadece fiil tabanıyla veya *-ġıl, -gil* şekilleriyle ifade edilmiştir.[461] Eski Oğuz Türkçesinde de teklik ikinci şahısta emir için hem *-ġıl, -gil* şekilleri hem fiil tabanı kullanılmıştır.[462]

Urmiye ağızlarında emir, teklik ikinci şahısta iki şekilde ifade edilir: Birincisi, fiilin kendisiyle: *tökül* (31 – 12)*, doğ* (1 – 238).

İkincisi; *-ġıl, -gil*'den gelişen *-ġınan, -ginen* şekilleriyle: *olġınan* "ol" (58 – 96)*, alġınaṇ* "al" (62 – 20)*, vérginen* "ver" (68 – 39)*, çekginen* "çek" (54 – 6)*, aparġine* "götür" (47 – 33)*, ġétġine* "git" (47 – 33).

-ġıl, -gil şekillerinin Türkçenin tarihî dönemlerinde teklik ikinci şahısta emir anlamını kuvvetlendirme ve pekiştirme görevinde kullanıldığı bilinmektedir.[463] *-ġıl, -gil* şekillerine eklenen *-an, -en* şekilleri de Türkçenin diğer lehçe ve ağızlarında birçok yerde pekiştirme fonksiyonuyla kullanılmaktadır.[464] Dolayısıyla Urmiye ağızlarındaki *-ġınan, -ginen; -ġıl, -gil*

---

[460] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 147.
[461] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 79.
[462] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 111-112.
[463] Sertkaya, Osman Fikri; "-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine", **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 351. (Sertkaya bu çalışmasında, *-ġıl, -gil* ekinin kuvvetlendirme ve pekiştirme fonksiyonuyla kullanıldığını ve bu hususun Melioransky ve Dimitriyev gibi araştırmacılar tarafından daha önceden belirlendiğini vurgular.); Talat Tekin de *-ġıl, -gil*'i pekiştirme göreviyle değerlendirir. bk. Tekin, Talat; **Orhon Türkçesi Grameri,** s. 180.
[464] Üstüner, *-an, -en* veya bu ekin *-n* şeklinin *haydin, gibin, neyin, gayrikin, acıkın, artıkın, len, ilen,* vs. edatları ve *-san, -sanan, -gılan, -uban, -matın, ıncan, -ducaman, -dayn, -evlen, -cemen, -ışın*, vs. ekleriyle Türkçenin lehçe ve ağızlarında kullanıldığına dikkat çeker. bk. Üstüner, Ahat; **Türkçede Pekiştirme,** s. 95-96.

şekillerinin yine pekiştirme fonksiyonunu üstlenmiş olan *-an, -en* şekilleriyle genişlemesi sonucunda meydana gelmiştir. Ayrıca pekiştirme için kullanılan şekiller, Türkçede üst üste gelebilmektedir.[465]

Teklik ikinci şahısta emir için kullanılan *-ġınan, -ginen* şekilleri, Azeri sahasında oldukça yaygındır.[466] Bu şekiller ayrıca Aynallu,[467] Ebi Verdi,[468] Kabil Avşarları, Sonkor, Qorwa, Şahrak ve Paradumba ağızlarında da tespit edilmiştir.[469]

Urmiye ağızlarında teklik ikinci şahıs emir eki iki örnekte *-gilin ve -nén* şekillerinde ortaya çıkar: *gétgilin* "git" (22 – 7)*, dénen* "söyle" (47 – 143).

Teklik ikinci şahısta fiil tabanıyla yapılan emrin olumsuzu *-ma, -me* ile yapılır*: yorma* (13 – 52)*, vırma* (9 – 77)*, ġatma* (41 – 11), *söyme* "sövme" (9 – 77).

-ġınan, -ginen şekilleriyle ifade edilen emrin olumsuzu *-maġınan, -maginan, -maginen, -meginen* şekillerinde ortaya çıkar: *salmaġınan* "salma" (43 – 18)*, démeginen* "söyleme" (28 – 348). Bu şekiller, kalınlık-incelik uyumuna bazen uymaz: *ġatmaginan* "katma" (41 – 13)*, baxmaginen* "bakma" (24 – 77).

Teklik III. Şahıs: Teklik üçüncü şahıs emir eki, Eski Türkçede *-zun, zün*;[470] Eski Oğuz Türkçesinde *-sun, -sün* şekillerindedir.[471]

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs emir eki *-sın, -sin, -sun, -sün* şekillerinde görülür ve ünlü uyumlarına uyar: *yaşasın* (1 – 177)*, gelmesin* (13 – 8)*, ġoysun* (9 – 94)*, olsun* (57 – 27)*, görsün* (28 – 166)*, getisün* (43 – 6).

---

[465] Ercilasun, Ahmet Bican; "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", **Dil Araştırmaları,** S. 2, Bahar 2008, Ankara, s. 48.
[466] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 198; Olcay, Selahattin-Ahmet Bican, Ercilasun-Ensar, Arslan; **Arpaçay Köyünden Derlemeler,** TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 20'de *azıtginen, getginen, demeginen*; Caferoğlu, Ahmet; "Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki", **TDAY Belleten 1971,** (2. Baskı), Ankara 1989, s. 10; Ercilasun, Ahmet Bican; **Kars İli Ağızları,** s. 266'da *tapginen*; Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 182'de *qırgınan, verginen, delginen, yeginen*; Gökçur, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları,** s. 107'de *görginen, behleginen, gelginen, kesginen.*
[467] Kowalski, Tadeusz; **Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äınallu–Dialekt aus Südpersien,** s. 60.
[468] Tuna, Osman Nedim; "Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Diyalekti", **TDAY Belleten 1984,** Ankara 1987, s. 222.
[469] Doerfer, Gerhard; "Irano-Turkic", s. 108.
[470] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 79.
[471] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 147.

Teklik üçüncü şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-masın, -mesin* şekillerindedir*: olmasın* (27 – 249)*, ağrımasın* (70 – 39)*, élemesin* (17 – 11)*, gelmesin* (13 – 8).

Çokluk I. Şahıs: Çokluk birinci şahıs emir eki, Eski Türkçede *-alım, -elim*; Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü *-alum, -elüm* şekillerindedir. Azeri sahasında[472] çokluk birinci şahısta emir için bu şekiller kullanılmaz olmuştur. Bunların yerini, emir ve istek çekimlerinde ortak kullanılan şekiller almıştır.

Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahıs emir eki *-ax, -ex, -eĥ, -ek* şekillerinde tespit edilmiştir: *olax* (24 – 161)*, ġédex* (47 – 98)*, göreĥ* (57 – 64)*, çekek* (57 – 10).

Urmiye ağızlarında ayrıca çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla kullanılan *-ağın, -eğin, -ağın* şekilleri bulunmaktadır. Bu şekiller, bir işi gerçekleştirmek maksadıyla cümleye "davet ve katılma" anlamı verir:

déyibdi ki bu kāfırdı, ġalıbdı gétmiyibdi; bunu *öldüreğin* "demiş ki bu kâfirdir, kalmış gitmemiş; bunu öldürelim" (52 – 92); *gédeğin,* ceviz *yığağın, getireğin,* bazarda *satağın*, onnan sora *gédeğin‿*émmize "gidelim, ceviz yığalım, getirelim, pazarda satalım, ondan sonra gidelim evimize" (3 – 93); uşaxla diyi: *ġideğın* "çocuklar diyor: gidelim" (48 – 98); gelin *gedeğın* çayda *çimeğın* "gelin gidelim, çayda yüzelim" (62 – 80).

Çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla kullanılan *-ağın, -eğin, -ağın* şekilleri; *-ax, -ex, -eĥ, -ek* şekillerinden farklı yerlerde kullanılmak suretiyle önemli bir özellik taşımaktadır. Bu farklı şekiller, karşıdakine veya karşıdakilere seslenirken yapılan ayrım sonucunda ortaya çıkar. Çokluk birinci şahısta *-ax, -ex, -eĥ, -ek* şekilleriyle konuşan kimse, kendisini de içine alarak "bir veya birden fazla kimseye" seslenirken; *-ağın, -eğin, -ağın* şekilleriyle konuşan kimse "yalnızca birden fazla kimseye" seslenmektedir. Kısaca; *gédex* denildiğinde "ben ve sen veya sizler gidelim" (64 – 70); *ġideğın* denildiğinde "ben ve sizler, hepimiz gidelim" (48 – 98) anlamı kastedilmektedir.

[472] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 306.

Urmiye ağızlarında yer alan bu emir eki, Azerbaycan ağızlarından Mugan Grubu ağızlarında *-agun, -egün, égün, -ağuz, -egüz, -égüz*;[473] Guba ağzında *-ağun;* Şamahı ağzında *-agun, -egün, -eyün*; İrevan ve Cebrayıl ağızlarında *-ağın, -eyin* şekillerinde kullanılmaktadır.[474] Bu emir eki ayrıca Irak Türk ağızlarında *-ayın, -eyin, -ağın, -eğin;*[475] Diyarbakır ağzında *-axın* ve Erzurum ili ağızlarından Yukarı Aras ağızlarında *-(y)ağın* şekillerinde tespit edilmiştir.[476]

Bu şekiller, Şireliyev[477] ve Adamoviç'e[478] göre çokluk birinci şahıs ve çokluk ikinci şahıs emir eklerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, şahıs ekleri üst üste gelmiştir.

Mirzezade[479] ve Rüstemov'a[480] göre ise Dede Korkut Hikâyeleri'nde *-ayın, -eyin* şekillerinde kullanılan emir eki, zamanla zayıflayarak canlılığını kaybetmiş ve bugün ağızlarda *-ağın, -eğin* ve bunların diğer varyantları olarak yaşamaktadır.

Çokluk birinci şahısta bir kimsenin karşısındakine veya karşısındakilere hitap ettiğinde ortaya çıkan bu tür kullanımlar, Anadolu ağızlarında başka şekillerde görülür. Bu şekiller, *-(y)AlImIñ* ve *-(y)AlIm'*dır. Anadolu'da Kırıkkale, Antalya, Konya, Kütahya ağızlarında *-(y)AlImIñ* şekli, "yalnızca birden fazla kimseye" seslenmek için kullanılırken; *-(y)AlIm* şekli, konuşanın kendisini de içine alarak "bir veya birden fazla kimseye" seslenirken kullanılmaktadır.[481]

Çokluk II. Şahıs: Çokluk ikinci şahıs emir eki, Eski Türkçede *-ñ, -ıñlar*;[482] Eski Oğuz Türkçesinde *-ñ, -(u)ñ, -(ü)ñ, -(u)ñuz, -(ü)ñüz* şekillerindedir.[483]

---

[473] Rüstemov, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** s. 106-107.
[474] Rüstemov, R.; **Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fel**, Bakı 1965, s. 258.
[475] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** s. 180.
[476] Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 49'da *inaḫın, ögrenaḫın*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 369'da *alağın, başliyağın, görağın.*
[477] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 199.
[478] Adamović, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache,** s. 251.
[479] Mirzezade, Hüseyin; **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası,** s. 231.
[480] Rüstemov, R.; **age.,** s. 182.
[481] Demir, Nurettin; "Anadolu Ağızlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkesi", **Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s. 69-70.
[482] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 79.
[483] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 148-149.

Urmiye ağızlarında çokluk ikinci şahıs emir eki, *ñ* > *n* değişmesi sonucunda *-ın, -in, -un, -ün* şekillerinde görülür: *dolanın* (16 – 14), *ġuylayın* "gömün" (18 – 6), *yéyin* (8 – 55), *vérin* (14 – 21), *yétirin* (24 – 111).

Balov, Kuşçu, Gecin ve Osalu köylerinde çokluk ikinci şahıs emir eki düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *çağırun* (28 – 165), *xeşleyun* (34 – 15), *vérün* (10 – 42), *gédün* (33 – 45).

Çokluk ikinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-mayın, -meyin* şekilleriyle yapılır: *tutmayın* (7 – 70), *getimeyin* "getirmeyin" (61 – 52), *gétmeyin* (71 – 1).

Per köyünde çokluk ikinci şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-man, -men* şekillerinde tespit edilmiştir: *otuman* "oturmayın" (52 – 18), *durman* "durmayın" (52 – 19).

Çokluk III. Şahıs: Çokluk üçüncü şahıs emir eki, Eski Türkçede *-zunlar, -zünler*;[484] Eski Oğuz Türkçesinde *-sunlar, -sünler* şekillerinde kullanılmıştır.[485]

Urmiye ağızlarında çokluk üçüncü şahıs emir eki, kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-sinler, -sinne, -sınnar, -sınna, sinner, -sunna, -sünner* şekillerinde tespit edilmiştir: *élesinler* (27 – 18), *gelsinne* (27 – 51), *alsınnar* (27 – 228), *yétişsinner* (1 – 78), *bağlasınna* (47 – 163), *olsunna* (28 – 323), *öldürsünner* (52 – 52).

Çokluk üçüncü şahıs emir ekinin olumsuz çekimi *-mesinner* şeklinde ortaya çıkar: *demesinner* (43 – 2).

2. 4. Ek-Fiil

Eski Türkçede "olmak" anlamına gelen *er-* fiili, *er-* > *ir-* > *i-* şeklinde gelişmek suretiyle, bugün Oğuz Türkçesinde ekleşmiş vaziyettedir. *i-* fiilinin görevi, isim soylu kelimeleri fiil durumuna ve basit çekimli fiilleri birleşik çekimli duruma getirmektir. *i-*

[484] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 79.
[485] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 114.

fiilinin *şimdiki zaman*, *görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman* ve *şart* olmak üzere dört şekli vardır:

2. 4. 1. Şimdiki Zaman (Geniş Zaman): *i-* fiilinin şimdiki zamanı, Urmiye ağızlarında şu şekillerde ortaya çıkar:

Teklik I. Şahıs: *-am, -em*

II. Şahıs: *-san, -sen*

III. Şahıs: *-dı, -di, -du, -dü, -dır, -dir, -tı, -ti, -tu, -Tı, -Tu*

Çokluk I. Şahıs: *-ıx, -ix, -ux, -ığ, -ig, -iĥ, -üĥ, -ex*

II. Şahıs: *-siz, -süz*

III. Şahıs: *-dılar, -diler, -dile, -dular, -düle*

i- fiilinin şimdiki zamanının teklik birinci şahıs, teklik ve çokluk ikinci şahıs ekleri köken itibarıyla şahıs zamirlerinden gelişmiştir. Eski Türkçede *er-ür-men, er-ür-sen* gibi geniş zaman çekiminde bulunan *er-* yardımcı fiili ile geniş zaman görevinde kullanılan *-ür* ekinin zaman içinde kaynaşarak eriyip kaybolması ve şahıs ekini ifade eden *-men, -sen* zamirlerinin de bir ek kalıntısı olarak devamıyla meydana gelmiştir. Teklik ve çokluk üçüncü şahıs şekilleri ise Eski Türkçedeki *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden (*tur-ur* > *dur-ur* > *dur*) ortaya çıkmıştır:[486] *burdayam* (41 – 3), *ġocayam* (54 – 13), *évliyem* (39 – 1), *mecburam* (27 – 190), *bacımsan* (24 – 63), *dirisen* (58 – 73), *ḳetdeysiz* "köydensiniz" (47 – 92), *özüzsüz* (28 – 196), *xanevādedile* "ailedirler" (69 – 15), *falanıx* (33 – 64), *bırdaıx* "buradayız" (14 – 1), *ġardaşıx* (24 – 58), *ġuruhux* (62 – 41), *filen kesiĥ* (9 – 152), *sürücüyüĥ* (10 – 24), *sünnü'yüĥ* (1 – 45), *haralıdılar* "nerelidirler" (56 – 1), *gelmediler* (18 – 50), *hünellidile* "hünerlidirler" (16 – 7), *şuluxdular* "yaramazdırlar" (15 – 21), *köĥlüdüle* (69 – 13).

Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahısta kullanılan *-dır* şeklindeki *r* ünsüzü, çoğunlukla düşer: *buğdadı* (67 – 1), *ġeredi* "karadır" (69 – 28), *budu* (70 – 27), *ötürüdü* (27 – 273), *lütfüdü* (52 – 98), *naxoşdu* (13 – 8). Fakat bazı örneklerde düşmez: *çetindir* (1 – 126), *adındadır* (1 – 9).

---

[486] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 168; Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 703.

Çokluk birinci şahıs eki, Yekan Çongaralı köyünde *-ex* şeklinde görülür: *ketdeyex* "köydeyiz" (39 – 4).

Teklik üçüncü şahıs eki genellikle tonlu şekliyle kullanılır; ama şu örneklerde tonsuz ve yarı tonlu olarak görülür: *yoxtı* (8 – 72), *türk'ti* "Türk'tür" (1 – 2), *çoxtu* (33 – 33), *yoxTı* (22 – 22), *yoxTu* (18 – 45).

Guluncu köyünde teklik birinci şahıs eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-ım*; çokluk birinci şahıs eki *-ıḳ* şeklinde kullanılmıştır: *yaşlıyım* (7 – 7), *insanıḳ* (7 – 1), *müslümanıḳ* (7 – 1).

2. 4. 2. Görülen Geçmiş Zaman: *i-* fiilinin görülen geçmiş zamanla çekimi, diğer fiillerde olduğu gibi, *i-* fiiline görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle olur.

Urmiye ağızlarında *i-* fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra genellikle düşmez: *cavan‿ıdım* "gençtim" (40 – 40), *zireng‿idim* "uyanıktım" (28 – 299), *zālım‿ıdın* (11 – 7), *var‿ıdı* (8 – 44), *kendimiz‿idi* (47 – 117), *ġardaş‿ıdıx* (47 – 120), *yéeyidiĥ* (14 – 24), *adam‿ıdıla* (5 – 47), *şad‿ıdıla* (69 – 4), *selāmet‿idile* (15 – 17), *év‿idile* (56 – 15).

i- fiili, ünlüyle biten isimlerden sonra bazı örneklerde düşmez. Bu durumda ünlüyle biten isim, *i-* fiiline *y* ünsüzüyle bağlanır: *gülmeyidi* (14 – 28), *buyudu* "buydu" (19 – 32).

Bazı örneklerde ise *i-* fiilinin düştüğü görülmektedir: *adamdı* (36 – 27), *vārdı* (70 – 5), *deeldi* "değildi" (8 – 80), *o curdu* "o türdü" (13 – 16), *yoxdu* (63 – 21), *xırdaydıx* "çocuktuk" (25 – 13), *nefēdiĥ* "kişiydik" (14 – 23).

i- fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra, görülen geçmiş zaman ekine bazen *y* ünsüzüyle bağlanır: *uşağıydım* "çocuktum" (9 – 86), *varıydı* "vardı" (61 – 13), *azıydı* (8 – 107), *éviydi* (28 – 143), *varıydılar* "vardılar" (61 – 1), *damıydıla* "damdılar" (56 – 15), *ağ seġġeliydiler* (61 – 6). Bu şekiller, Irak Türk ağızlarında da bulunur.[487]

[487] Paşayev, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi**, s. 125.

i- fiilinin, yuvarlak ünlülü isimlerden sonra ünlü benzeştirmesi sonucunda yuvarlaklaştığı görülür: *şuluğuydum* "yaramazdım" (28 – 281), *dilxoşluğudu* (14 – 28), *yox‿udu* (24 – 153), *günüdü* (7 – 71), *türk'üdü* (42 – 42), *yoxuydu* "yoktu" (47 – 152), *cür‿üdüx* (48 – 15), *dosduydular* "dosttular" (28 – 192).

2. 4. 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman: *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanla çekimi, *i-* fiiline öğrenilen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle gerçekleşir.

Urmiye ağızlarında *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanla çekimi teklik ve çokluk üçüncü şahısta tespit edilmiştir: *eli paşa'ymış* (28 – 102), *ordaymış* (58 – 12), *burdaymış* (54 – 27), *yox‿umuş* (24 – 162), *bu curumuş* (35 – 37), *uşağ‿ımışla* (52 – 89).

i- fiili, ünsüzle biten isimlerden sonra, öğrenilen geçmiş zaman ekine kimi zaman *y* ünsüzüyle bağlanır: *varıymış* "varmış" (56 – 12), *cengelliy‿iymiş* "ormanlıkmış" (24 – 162).

2. 4. 4. Şart: *i-* fiilinin şart ekiyle kullanılması metinlerde tespit edilememiştir.

2. 4. 5. Ek-Fiilin Olumsuzu: Eski Türkçede *er-* fiili, *er-mez* şeklinde olumsuzluk ekini alarak kullanılmaktaydı.[488] Batı Türkçesinde *i-* fiiline olumsuzluk eki getirilmez. Bu yüzden, Batı Türkçesinde ek-fiilin olumsuzu için *degül* < EOT edatı kullanılır. Kaşgarlı Mahmud, bu kelimenin Argucadaki *dag/dhag* "yok, değil" kelimesinden geldiğini ve Oğuzların *dag ol* sözünü Argulardan alıp *tegül* yaptıklarını ifade eder. Bunu da Oğuzların Argularla komşu olmalarına ve dillerinin birbiriyle karışmalarına bağlar.[489]

Ek-fiilin olumsuzu için kullanılan *degül* < EOT edatı, Urmiye ağızlarında çeşitli şekillerle ortaya çıkar. Bu edat, bazen düz ünlülüdür: *deyil* (38 – 21), *deeli* "değil" (9 – 89), *dēydiĥ* "değildik" (9 – 101), *dēyli* "değil" (14 – 22), *dēydi* "değildi" (41 – 46), *deyilen* "değilsin" (24 – 55), *dēl* (27 – 244), *dēldi* "değildi" (29 – 66), *dēli* "değil" (66 – 21).

degül < EOT edatı, bazen de yuvarlak ünlülüdür: *döyül* (61 – 14), *döyüldi* (48 – 42), *döyülle* "değiller" (37 – 46), *döylü* (48 – 54), *döylem* "değilim" (69 – 48), *dō̄* (42 – 50), *dö*

[488] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 87.
[489] Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lûgat-it-Türk III,** (hzl. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara 2006, s. 153.

(48 – 51), *döy* (50 – 26), *döyl* (56 – 40), *döyldi* (64 – 27), *dȫyli* "değil" (48 – 57), *döyüdi̇* "değildi" (50 – 38), *dȫli* (76 – 27). Yuvarlak ünlülü bu şekiller, Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan *degül* edatının gerileyici benzeştirme sonucunda ilk önce **dögül* olması ve daha sonra *g* ünsüzünün akıcılaşıp *y* olmasıyla meydana gelmiştir.[490] Urmiye ağızlarında *döyül* (37 – 46) örneğinde: *döyül* < **dögül* < *degül.*

2. 5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Fiillerin birleşik çekimleri *i-* fiiliyle yapılmaktadır. Fiillerin birleşik çekimlerinde *hikâye, rivayet* ve *şart* olmak üzere üç tarz vardır:

2. 5. 1. Hikâye: Fiillerin hikâye birleşik çekimi, asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin görülen geçmiş zamanının getirilmesiyle olur. Urmiye ağızlarında fiillerin hikâye birleşik çekimi şu şekillerde tespit edilmiştir:

2. 5. 1. 1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta *-ardım, -aydım, -erdim* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak ortaya çıkar: *ġalardım* (14 – 60), *vırardım* (50 – 39), *sinerdim* (10 – 21), *ġoyaydım* (10 – 19).

Teklik II. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ardın, -erdin, -erdün* şekillerinde tespit edilmiştir: *baxardın* (52 – 73), *görerdin* (66 – 31), *görerdün* (64 – 46). Fakat *-erdın* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *görerdın* (64 – 81).

Teklik III. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ardı, -erdi* şekillerinde görülür: *tutardı* (28 – 61), *géderdi* (41 – 64), *tikerdi* (7 – 67).

[490] Karini, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** s. 183.

Geniş zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuzu kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mazdı, -mezdi* şekilleriyle yapılır: *olmazdı* (52 – 39), *élemezdi* (8 – 108), *gétmezdi* (17 – 1).

Çokluk I. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-ardıġ, -arduġ, -ardığ, -aydıx, -aydux -ardıx, -erdix, -erdik, -erdiĥ, -erdiy, -adıx, -ediĥ, -adığ, -eydik* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *çağırardıġ* (9 – 30), *vırışdırardıx* "vuruştururduk" (14 – 26), *sourardığ* "savururduk" (25 – 35), *tutadıx* (47 – 4), *yığadıx* (5 – 8), *ġoyaydıx* (73 – 46), *otaradıx* "otlatırdık" (10 – 7), *aparadıx* (24 – 12), *deredih̓* (9 – 5), *aparadığ* (10 – 8), *ġoyayduẋ* (73 – 47), *ġovurarduġ* (29 – 71), *géyeydik* "giyerdik" (14 – 26), *getirerdix* (28 – 289), *yüüderdik* (8 – 109), *diyerdih̓* (69 – 22), *tökerdiy* "dökerdik" (9 – 38).

Geniş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-erdıġ, -erdıx, -erdıħ, -erdığ, -edığ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *çimerdıġ* (29 – 40), *déyerdıx* (7 – 20), *gelerdıx* (19 – 36), *tökerdıħ* (16 – 25), *vérerdıħ* (64 – 47), *diyerdığ* (7 – 61), *yüĥlerdığ* "yüklerdik" (25 – 41), *yéedığ* "yerdik" (55 – 25).

Çokluk II. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Geniş zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ardılar, -erdiler, -ardıla, -erdile, -ardlar, -ardla, -erdler, -erdle, -aydıla, -eydile, -adıla, -ēdle* şekillerinde ortaya çıkar: *çağırardılar* (27 – 170), *güleşerdiler* (7 – 27), *yüüderdile* (16 – 27), *diyerdiler* (27 – 22), *oxşardıla* (7 – 61), *oturardıla* (8 – 72), *tutardıla* (19 – 30), *géderdile* (20 – 29), *dayandırardlar* (27 – 123), *oturardla* (29 – 69), *yığışardla* (29 – 85), *getirerdler* (1 – 67), *yéerdle* (29 – 69), *başlıyaydıla* (41 – 47), *getieydile* (3 – 36), *aparadıla* (8 – 80), *diyēdle* (76 – 16).

Geniş zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta *-erdıle* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *getirerdıle* (29 – 69).

Geniş zamanın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuzu kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mazdıla, -mezdiler, -mezdile* şekillerinde ortaya çıkar: *ġıxdırmazdıla* (7 – 73), *ġoymazdıla* (15 – 9), *mindirmezdiler* (20 – 25), *gétmezdile* (19 – 18).

2. 5. 1. 2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta ünlü uyumlarına uygun olarak *-ırdım, -irdim, -iydim, -urdum* şekillerinde görülür: *tanırdım* (52 – 53), *nallırdım* (8 – 45), *istirdim* (8 – 57), *diyiydim* (42 – 6), *olurdum* (42 – 28).

Şimdiki zamanın hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuzu *-mırdım, -miydim* şekillerinde ortaya çıkar: *ānnamırdım* (9 – 85), *bilmiydim* (42 – 5).

Teklik II. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta *-ırdın, -irdin, -ürdün* şekillerinde ünlü uyumlarına uygun olarak görülür: *baxırdın* (23 – 10), *gédirdin* (28 – 287), *görürdün* (51 – 27).

Şimdiki zamanın hikâyesinin teklik ikinci şahısta olumsuz çekimi metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik III. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-ırdı, -irdi, -urdu, -iydi, -éydi, -ıdı, -idi, -udu* şekillerinde genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak ortaya çıkar: *tanırdı* (53 – 17), *pişirirdi* (9 – 108), *gédirdi* (48 – 42), *olurdu* (45 – 12), *otururdu* (21 – 16), *ġoyurdu* (28 – 258), *éliydi* (55 – 2), *işliydi* (30 – 10), *geliydi* (47 – 16), *éléydi* (43 – 17), *varıdı* "varıyordu" (14 – 18), *gédidi* "gidiyordu" (48 – 50), *otuudu* (47 – 15), *yatéydi* "yatıyordu" (55 – 43).

Şimdiki zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-urdı, -urdi, -udi* şekillerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *olurdı* (7 – 50), *tutulurdi* (30 – 20), *ġoyudi* "koyuyordu" (62 – 65).

Şimdiki zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuz çekimi *-mirdi, -murdu* şekillerinde görülür: *gelmirdi* (46 – 41), *vérmirdi* (56 – 43), *olmurdu* (57 – 51). Ayrıca *-mürdi* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *ġörmürdi* (10 – 28).

Çokluk I. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ırdıx, -ırdıħ, -irdik, -irdiĥ, -irdiğ, -urdux, -ürdüħ, -ıdıx, -uydux* şekillerinde tespit edilmiştir: *alırdıx* (53 – 75), *tapırdıx* (66 – 17), *vırırdıħ* (51 – 13), *getirirdik* (8 – 109), *élirdik* (8 – 43), *gédirdiĥ* (9 – 166), *ögreşirdiĥ* (10 – 11), *élirdiğ* (64 – 3), *olurdux* (28 – 67), *toxurdux* (21 – 9), *tuturdux* (10 – 18), *dururdux* (9 – 166), *ġuylurdux* "gömüyorduk" (9 – 131), *döyürdüħ* (51 – 14), *düzürdüħ* (51 – 13), *Çıxardıdıx* (47 – 5), *ġouydux* (15 – 27).

Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-irdıx, -irdığ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *getirirdıx* (48 – 27), *ġeynedirdıx* (47 – 59), *gelirdıx* (17 – 10), *géçinirdığ* (51 – 12).

Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-ırduġ* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı düşer: *yandırırduġ* (21 – 7).

Şimdiki zamanın hikâyesinin çokluk birinci şahısta olumsuz çekimi *-mirdiĥ, -mırdıx* şekillerinde görülür: *tanımırdıx* (28 – 133), *vérmirdiĥ* (10 – 39).

Çokluk II. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde ortaya çıkmamıştır.

Çokluk III. Şahıs: Şimdiki zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ırdılar, -ırdıla, -irdiler, -irdile, -urdular, -urdula, -ürdüle, -iydile, -éydile* şekillerinde görülür: *ġoyurdular* (46 – 43), *ġırırdılar* (28 – 112), *ġırırdıla* (58 – 31), *aparırdıla* (8 – 105), *düzeldirdiler* (27 – 269), *gédirdile* (70 – 6), *géyindirirdile* (9 – 71), *oxurdular* (21 – 37), *ġoyurdula* (9 – 110), *öldürdüle* (9 – 140), *gédiydile* (30 – 19), *güléydile* (15 – 28).

Şu örnekte şimdiki zaman eki, kalın ünlüyle başlayan fiile ince ünlülü şekliyle gelerek kalınlık-incelik uyumunu bozar: *tutéydile* (20 – 18).

Şimdiki zamanın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz çekimi *-mirdile, -miydile* şekillerinde görülür: *bilmirdile* (8 – 35), *bilmiydile* (24 – 103).

2. 5. 1. 3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta *-mışdım, -mişdim, -muşdum* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak görülür: *çıxmışdım* (24 – 145), *ġalmışdım* (24 – 143), *élemişdim* (29 – 42), *otumuşdum* (15 – 18).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin teklik birinci şahısta olumsuz çekimi *-mamışdım* şeklinde ortaya çıkar: *oxumamışdım* (1 – 59).

Teklik II. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik III. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-mışdı, -mişdi, -muşdu, -müşdü* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *aparmışdı* (9 – 140), *ġalmışdı* (9 – 156), *soruşmışdı* (14 – 47), *démişdi* (18 – 5), *tutmuşdu* (1 – 110), *yorulmuşdu* (50 – 24), *öldürmüşdü* (24 – 73), *pötmüşdü* (1 – 165).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-muşdı, -muşdi, -müşdi* şekillerinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *oturmuşdı* (28 – 216), *ġutulmuşdi* (64 – 73), *ölmüşdi* (9 – 45).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuzu *-memişdi* şeklinde tespit edilmiştir: *gétmemişdi* (14 – 63).

Çokluk I. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-mışdıx, -mışdıħ, -mişdiĥ, -mışdığ* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *yapıştırmışdıx* (10 – 38), *aparmışdıx* (10 – 40), *ġalmışdıħ* (17 – 17), *eĥmişdiĥ* (18 – 16), *yığışmışdığ* (41 – 26). Fakat *-mişdıx* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna aykırı düşer: *gétmişdıx* (19 – 52).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-müşdıx* şeklinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *ġörmüşdıx* (47 – 66).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çokluk birinci şahısta olumsuz çekimi -*memişdıx* şeklinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *ġörmemişdıx* (47 – 66).

Çokluk II. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde görülmemiştir.

Çokluk III. Şahıs: Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-mışdılar, -mışdıla, -mişdile, -muşdular, -muşdula, -müşdüle* şekillerinde ortaya çıkar: *ġaşmışdılar* (28 – 109), *aparmışdılaŗ* (66 – 26), *çağatmışdıla* "çıkartmışlardı" (66 – 45), *kesmişdile* (9 – 117), *görsetmişdile* (58 – 87), *ġurmuşdular* (52 – 90), *ġoymuşdula* (9 – 63), *ölmüşdüle* (1 – 72), *öldürmüşdüle* (58 – 48).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz çekimi -*memişdiler* şeklinde tespit edilmiştir: *ölmemişdiler* (40 – 31).

2. 5. 1. 4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi teklik birinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik II. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi teklik ikinci şahısta metinlerde görülmemiştir.

Teklik III. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-acaxdı, -ecehdi* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *ġalacaxdı* (9 – 50), *olacaxdı* (39 – 27), *ġédecehdi* (9 – 20), *öleceh̓di* (1 – 111).

-ecaxdı şeklinde, *x* ünsüzünün etkisiyle ek ünlüsündeki kalınlaşmadan dolayı kalınlık-incelik uyumu bozulur: *çekecaxdı* (1 – 60).

Gelecek zamanın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuzu *-mıyacaxdı* şeklinde tespit edilmiştir: *olmıyacaxdı* (52 – 96).

Çokluk I. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-eceydiĥ* şeklinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *éliyeceydiĥ* (9 – 40).

Çokluk II. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Çokluk III. Şahıs: Gelecek zamanın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta *-eceydile* şeklinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *getireceydile* (9 – 23).

2. 5. 1. 5. Şart Şeklinin Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: Şartın hikâyesi teklik birinci şahısta *-saydım* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *ossaydım* (11 – 8).

Teklik II. Şahıs: Şartın hikâyesi teklik ikinci şahısta metinlerde tespit edilememiştir.

Teklik III. Şahıs: Şartın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-saydı, -seydi* şekillerinde ortaya çıkar ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *tutsaydı* (8 – 67)*, gésseydi* (8 – 27).

Şartın hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-saydi* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *olsaydi* (27 – 82).

Şartın hikâyesinin teklik üçüncü şahısta olumsuzu kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-masaydı, -meseydi* şekillerinde görülür: *olmasaydı* (58 – 25)*, gelmeseydi* (10 – 32).

Çokluk I. Şahıs: Şartın hikâyesi çokluk birinci şahısta *-seydıx* şeklinde ortaya çıkar; ama kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *evlendirseydıx* (24 – 8)*, toy◡éleseydıx* (24 – 8).

Çokluk II. Şahıs: Şartın hikâyesi çokluk ikinci şahısta metinlerde görülmemiştir.

Çokluk III. Şahıs: Şartın hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-saydıla, -seydile* şekillerinde tespit edilmiştir: *ossaydıla* "olsaydılar" (66 – 19)*, isteseydile* (21 – 36).

Şartın hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuzu *-masaydıla* şeklinde görülür: *ġılmasaydıla* (24 – 21)*, almasaydıla* (21 – 36).

2. 5. 1. 6. İstek Şeklinin Hikâyesi

Teklik I. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi teklik birinci şahısta *-aydım, -eydim* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak kullanılır: *dolanaydım* (26 – 2)*, véreydim* (26 – 2).

Teklik II. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi teklik ikinci şahısta *-aydın, -eydin* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *sındıraydın* (9 – 114)*, ġutulaydın* (9 – 115)*, dereydin* (9 – 115)*, göreydin* (9 – 115).

Teklik III. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi teklik üçüncü şahısta *-aydı, -eydi* şekillerinde görülür ve kalınlık-incelik uyumuna uyar: *olaydı* (76 – 10), *gédeydi* (76 – 12).

Çokluk I. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi çokluk birinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aydıx* şeklinde ortaya çıkar: *duraydıx* (61 – 6).

Çokluk II. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi çokluk ikinci şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-aydız* şeklinde görülür: *ġoyaydız* (63 – 64).

Çokluk III. Şahıs: İstek şeklinin hikâyesi çokluk üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-eydile* şeklinde ortaya çıkar: *öldüreydile* (52 – 87).

İstek şeklinin hikâyesinin çokluk üçüncü şahısta olumsuz çekimi *-masaydıla* şeklinde tespit edilmiştir: *almasaydıla* (21 – 36).

2. 5. 2. Rivayet: Fiillerin rivayet birleşik çekimi, asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesiyle olur. Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde rivayet birleşik çekimi, bütün şahıslarda işlek bir hâlde kullanılırken Azerbaycan ağızlarında ancak üçüncü

şahıslarda kullanılır.[491] Urmiye ağızlarında fiillerin rivayet birleşik çekimi şu şekillerde görülür:

2. 5. 2. 1. Geniş Zamanın Rivayeti

Teklik III. Şahıs: Geniş zamanın rivayeti teklik üçüncü şahısta kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak *-ermiş* şeklinde ortaya çıkar: *getirermiş* (52 – 67)*, bilermiş* (66 – 10).

Çokluk III. Şahıs: Geniş zamanın rivayeti çokluk üçüncü şahısta *-armışlar, -armışla, -ermişler* şekillerinde kalınlık-incelik uyumuna uyar: *çalarmışlar* (1 – 202)*, yayarmışlar* (1 – 204)*, yığışarmışla* (52 – 67)*, vérermişler* (58 – 24).

2. 5. 2. 2. Şimdiki Zamanın Rivayeti

Çokluk III. Şahıs: Şimdiki zamanın rivayeti çokluk üçüncü şahısta *-ırmışla* şeklinde ortaya çıkar: *axtarırmışla* "arıyorlarmış" (56 – 46).

2. 5. 3. Şart: Fiillerin şart birleşik çekimi asıl fiil kiplerine *i-* fiilinin şart şeklinin getirilmesiyle yapılır.

Metinlerde şart birleşik çekimi tespit edilememiştir.

2. 6. Yeterlik Fiili

Eski Türkçede yeterlik fiili *u-* "muktedir olmak" yardımcı fiiliyle, yeterlik fiilinin olumsuzu ise aynı fiile olumsuzluk ekinin getirildiği *uma-* şekliyle ifade edilmiştir. Yeterlik fiili *u-,* olumlu çekimde yerini Batı Türkçesinde *bil-* fiiline bırakmıştır.[492]

Yeterlik fiilinin olumlusu, hem Azerbaycan Türkçesi yazı dili hem de Azerbaycan ağızlarında *-e, -a, -(y)e, -(y)a* zarf-fiil eki üzerine gelen *bil-* fiiliyle yapılır. Fakat olumsuzunun ifadesi, yazı dilindeki şekliyle beraber farklı şekillerle de ifade edilmektedir.

---

[491] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 79.
[492] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 388.

Azerbaycan ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzunu gösteren *bilme-, -mma, -mme, -éme, -ēlme, -ilme* şekilleri bulunmaktadır.[493]

Urmiye ağızlarında yeterlik fiili; *-a, -e, -(y)a, -(y)e* zarf-fiil eklerinden sonra getirilen *bil-* fiiliyle yapılır: *diyebillem* "diyebilirim" (28 – 59), *verebiler* (6 – 20), *dolandırabili* (30 – 26), *saxlıyabilé* (48 – 4), *tapabiléy* (48 – 5), *éliyebillıx* (28 – 148), *danışabilırıx* (33 – 65).

Urmiye ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzu genellikle iki şekilde ifade edilir:

Yeterlik fiilinin olumsuzu kimi zaman Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi *bilme-* şeklindedir: *çıxadabilmedi* (40 – 15), *éliyebilmēdi* (48 – 49), *alabilmez* (42 – 14), *éliyebilmemişem* (1 – 6), *terpeşebilmezdi* (48 – 51), *gelebilmille* (69 – 4). Bu şekil, Irak Türk ağızlarında da kullanılır.[494]

Yeterlik fiilinin olumsuzu kimi zaman da *-mma, -mme* şekillerindedir: *diyemmem* "diyemem" (38 – 24), *gédemmedim* (28 – 32), *çalammırdım* (35 – 32), *olummuyut* "olamamış" (17 – 4), *géçinemmiṛ* (24 – 167), *tapammır* "bulamıyor" (28 – 191), *yiyemmiri* "yiyemiyor" (40 – 84), *géçemmezdi* (50 – 40), *gédemmedi* (43 – 4), *ǵelemmi* "gelemiyor" (47 – 7), *éliyemmedile* (9 – 59), *tapamılla* (9 – 148), *saxlıyammazdı* (7 – 65), *dirildemmezdi* (38 – 25), *satammırıx* (24 – 27), *véremmes* (74 – 1).

Yeterlik fiilinin olumsuzunda kullanılan *-mma, -mme* şekilleri; zarf-fiil eki, *bil-* fiili ve *-ma, -me* olumsuzluk ekinin birleşip kaynaşması sonucunda meydana gelmiştir. Bu kaynaşma, *bil-* fiilindeki *b* ünsüzünün sızıcılaşıp düşmesinden sonra gerçekleşmiştir.[495] *-mma, -mme* şekillerinin gelişmesi, *éliyemmedile* (9 – 59) örneği üzerinden şöyle gösterilebilir: *éliyebilmedile* > *éliyeḇilmedile* > *éliyeilmedile* > *éliyēlmedile* > *éliyemmedile.*

Göktepe köyünde yeterlik fiilinin olumsuzu, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-ama* şeklinde tespit edilmiştir: *tapamamışdıla* "bulamamışlardı" (56 – 46).

---

[493] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 195.
[494] Haydar, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** s. 246'da *olabili, bozabilmem, dönebilmem, édebilmirem.*
[495] Gökdağ, Bilgehan Atsız; **"**Güney Azerbaycan Ağızlarında Yeterliğin Olumsuz Biçimleri", **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu,** 24-27 Haziran 2008, Ankara.

Alıbeyli köyünde yeterlik fiilinin olumsuzu *-abilemme* şeklinde ortaya çıkar: *saxlıyabilemmez* "saklayamaz" (74 – 19).

2. 7. Sıfat-Fiil Ekleri

Sıfat-fiiller, yapılarında zaman ve hareket ifadesi taşır ve bu suretle geçici hareket isimleri kurar. Ayrıca, cümle içinde sıfat ve isim gibi kullanılarak isim çekim eklerini alabilirler. Urmiye ağızlarında geçen sıfat-fiil ekleri şunlardır:

2. 7. 1. -an, -en: Bu sıfat-fiil eki, Eski Türkçede *-ġan, -gen* şeklinde bulunmaktaydı. Eski Oğuz Türkçesinden bu yana ekte yer alan *ġ* ve *g* ünsüzlerinin düşmesi sonucunda *-an, -en* şekillerinde kullanılmaktadır.[496] Urmiye ağızlarında *-an, -en* sıfat-fiil eki genellikle geniş zaman bildirir: *üz ġırxan* (27 – 160), *yaradan*‿allah (7 – 1), nārahät‿*éliyen* bir‿iş (1 – 35).

Bu sıfat-fiil eki bazen "-miş olan" anlamında geçmiş zaman ifade eder: o *géçen*‿il (1 – 75), *gelen* ġezalar (27 – 148).

Bu sıfat-fiil eki bazen de *-dıḳ* sıfat-fiil ekinin işleviyle kullanılır: héş kes‿*olmıyan* gün "hiç kimsenin olmadığı gün" (27 – 80), dünyaya gelmax heġġ‿*olan* kimin "dünyaya gelmek hak olduğu gibi"(27 – 132). *-an, -en* sıfat-fiil ekinin bu işlevde kullanılması, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de yaygındır.[497]

2. 7. 2. -ar: Bu sıfat-fiil eki de geniş zaman ifade eder: *çıxar yér* (27 – 222).

2. 7. 3. -mış, -miş: Geçmiş zaman bildiren işlek bir sıfat-fiil ekidir: ağzınnan söz *ġutulmamış* o birisi (7 – 25), ilham *almış* olax (7 – 70), yéni *çıxmış* bi şéylerdi (7 – 32). Bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz şekilleriyle kullanılmıştır.[498]

---

[496] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 69.
[497] Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** s. 472'de *Haḳ yanduran çırağuñ, ḳızlar oturan otağ.*
[498] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 123.

2. 7. 4. -dıx, -dığ, -dig, -diy, -düy, -duğ: Eskiden beri işlek bir şekilde kullanılan bu ek, geçmiş zaman ifade eder: *tapdıx* (24 – 41), *tanıdığ*‿eğrabalardan "tanıdık akrabalardan" (7 – 74), *dédığı* sözü (28 – 154)**,** *sevdigim* (7 – 56), *éşitdiyim* (28 – 194)*, oturduğumuz* (7 – 3)*, döndüyü* (25 – 21). Bu sıfat-fiil eki, Eski Oğuz Türkçesinde yalnızca yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır.[499]

2. 7. 5. -eceĥ, -eceh, -ecey, -ecağ: Gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil ekidir. Bu sıfat-fiil eki, Urmiye ağızlarında belirli kelimelerde kalıplaşmış olarak görülür: *ekineceĥ* "yetiştirilen ürünler" (72 – 6), *géçineceyi* (46 – 5), *ekinecağı* (28 – 44).

Bu sıfat-fiil eki şu örnekte gelecek zaman bildirme işlevinin aksine geçmiş zaman ifade eder: *géçeceh* "geçmiş" (12 – 6).

2. 7. 6. -meli: Bu ek, fiilden isim yapma eki *-me* ile sıfat yapan *-li* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Oğuz Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkmış ve sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır.[500] Bugün Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde de sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. *-meli*, sıfat-fiil eki olarak Anadolu ağızlarından Doğu Grubu ağızlarında da bulunur.[501]

Bu ek, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülebilir: *görmeli yê* "görülecek yer" (49 – 19)*, déyilmeli* ve *éşitmeli* bir zatdılar (1 – 93), *gülmelidir* (1 – 245)*, démeli* söz (27 – 129).

2. 7. 7. -dı: Urmiye ağızlarında, görülen geçmiş zaman eki bir örnekte sıfat-fiil işleviyle kullanılır: üreĥ *yandırdı* sözlerinen "yürek yandıran sözlerle" (7 – 66). Görülen geçmiş zaman ekinin bu işlevde kullanılması, Anadolu ağızlarında da görülür.[502]

---

[499] Gülsevin, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** s. 123.
[500] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 337.
[501] Olcay, Selahattin-Ahmet Bican, Ercilasun- Ensar, Arslan; **Arpaçay Köyünden Derlemeler,** s. 22'de *ölmeli yiğit*; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 339.
[502] Üstüner, Ahat; **Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri,** TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 117'de *gün batTı tarafında gök gürler gibi bir dėv çıḫageldi.*

2. 8. Zarf-Fiil Ekleri

Zarf-fiiller, fiillerin zarf şekilleridir ve sıfat-fiillerde olduğu gibi çekime girmez. Zarf-fiil eklerinin büyük bir kısmı birleşik yapıdadır. Urmiye ağızlarında tespit edilen zarf-fiil ekleri şunlardır:

2. 8. 1. -a, -e: Eskiden tek başına kullanılabilen bu ek, bugün tekrar şeklinde kullanılır ve zarf yapar. Ayrıca ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *oynıya öyniye* (9 – 17)*, çala çala* (27 – 105).

2. 8. 2. -ı, -i: Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak şekilleriyle işlek bir şekilde kullanılmıştır;[503] fakat bugün o kadar işlek değildir. Bu ek, Urmiye ağızlarında şu örneklerde görülebilir: *çıxı* gédir (66 – 11), *gédi* görür (24 – 125), *geli* yétirir (24 – 44), *atdanı* çıxar (47 – 150).

2. 8. 3. -ıp, -ip, -ıb, -ib, -ub, -üb: Eski devirlerden beri işlek bir şekilde kullanılan zarf-fiil ekidir. Bu ek, Eski Türkçede *-p* şeklindedir.[504] Eski Oğuz Türkçesinde ise öğrenilen geçmiş zaman eki olarak *-up, -üp* şekillerinde sadece yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır.[505] Bu ek, Urmiye ağızlarında hem yuvarlak hem de düz ünlülerle görülür: *çıxardıp* (7 – 51), *alıp* (40 – 84), *pişirip* (27 – 277), *gédip* (52 – 69), *ġayıdıb* (1 – 138)*, sévib séçib* (1 – 201)*, oturub* (60 – 29)*, götürüb* (27 – 116).

Bu zarf-fiil eki kimi örneklerde yarı tonlulaşmış ve yarı sızıcılaşmış *-ıP, -íP, -iP, -uP, -üP, -iß* şekillerindedir: *ġazıP* (18 – 29)*, çıxıP* (27 – 3)*, TerPediP* (7 – 21)*, geliP* (19 – 2)*, ġoyuP* (8 – 49)*, köçüP* (12 – 27)*, géçiß* (57 – 67).

2. 8. 4. -arax: Zarf-fiil eki *-e, -a* ile karşılaştırma eki *-raḳ, -rek*'in birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir. Ünlüyle biten fiillere *y* ünsüzüyle bağlanır: *ağlıyarax* (7 – 68).

2. 8. 5. -ınca, -ince: Yapım eki *-ġın, -gin* ile eşitlik eki *-çe, -ça* şekillerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede *-ġınça, -ginçe* şekillerinde kullanılmış; Batı

---

[503] Timurtaş, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** s. 156.
[504] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 84.
[505] Timurtaş, Faruk Kadri; **age.,** s. 140.

Türkçesinde bu şekillerdeki *ġ* ve *g* ünsüzleri düşünce *-ınca, ince* olmuştur: *yandırınca* (3 – 22)*, yékelince* "büyüyünce" (59 – 31).

2. 8. 6. -anda, -ende: Geniş zaman sıfat-fiili *-an* ile bulunma hâli ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. "-dığı zaman" anlamı katar. Azeri sahasında *-anda* ekinin kullanımı oldukça yaygındır.[506]

Urmiye ağızlarında bu zarf-fiil eki *-anda, -ende* şekillerinde bulunur: *ġalanda* (8 – 91)*, çıxanda* (10 – 29), *gédende* (29 – 40)*, düşende* (1 – 240)*, ġeyidende* (30 – 36).

2. 8. 7. -dıxça, -dixce: Sıfat-fiil eki *-dıx*'a, eşitlik eki *-ça*'nın gelmesiyle oluşmuştur. "-dığı müddetçe" anlamı katar. Urmiye ağızlarında bu zarf-fiil eki *-dıxça, -dıxcä, -dixce* şekillerinde tespit edilmiştir: *dolandıxça* (35 – 19)*, gétdixce* (61 – 22).

Bu zarf-fiil eki bir örnekte kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *gétdıxcä* (7 – 30).

2. 8. 8. -eli: Bu ek, Eski Türkçede *-ġalı, -geli* şekillerinde kullanılmıştır.[507] Batı Türkçesinde bu şekillerdeki *ġ* ve *g* ünsüzleri düştükten sonra *-alı, -eli* şekillerine dönüşmüştür. "…den beri" anlamı katmaktadır. Bu ek, Urmiye ağızlarında ince şekliyle tespit edilmiştir: *bileli* (28 – 44)*, geleli* (61 – 10).

2. 8. 9. -ken: Bu zarf-fiil eki, *i-* fiiline gelir. Eski Türkçede aynı zamanda kalın şekliyle de kullanılmıştır. Bu zarf-fiil ekinin kalın şekli, bugün bazı Anadolu ağızlarında da yer alır.[508] Zarf-fiil eki *-ken,* zaman anlamı taşır ve Urmiye ağızlarında ince şekliyle kullanılır: *oxuyarken* (1 – 233).

---

[506] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 282; Erten, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** s. 55; Gemalmaz, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** s. 343; Sağır, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** s. 161; Özçelik, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** s. 112; Buran, Ahmet-Şerife, Oğraş; **Elazığ İli Ağızları,** s. 174; Gönen, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** s. 140.
[507] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 86.
[508] Korkmaz, Zeynep; **Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik),** s. 30-31'de *çaḳāḳan, yaşındāḳan, ġız‿ıḳan.*

2. 8. 10. -mamış, -memiş: *-madan, -meden* zarf-fiil ekinin işlevinde kullanılır:[509] öz‿ayağı üsde *durmamış* "kendi ayakları üstünde durmadan" (27 – 39), tutullar *ölmemiş* ona bir yasi "ona ölmeden bir yas tutuyorlar" (1 – 118), küṛtder balov'a *gelmemiş* "Kürtler Balov'a gelmeden" (28 – 142).

Bu zarf-fiil eki, Urmiye ağızlarında şu örnekte ayrılma hâli ekiyle birlikte kullanılır: *gelmemişden ġabax* "gelmeden önce" (1 – 200).

2. 8. 11. -annan, -ennen: Sıfat-fiil eki *-an* ile ayrılma hâli eki *-dan'*ın birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Azerbaycan ağızlarında ilerleyici benzeştirme yoluyla *-annan* (< *-andan*) şekline dönüşmüştür.[510] Bu zarf-fiil eki, Urmiye ağızlarında bazen *sora* kelimesiyle birlikte bazen de bu kelime olmadan kullanılır: *satannan sora* "sattıktan sonra" (41 – 6)*, çekennen sora* (56 – 10), *olannan* (39 – 12).

[509] Karahan, Leyla; "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri", **Türk Kültürü Araştırmaları XXXII-12**, Ankara 1994, s. 226'da *Almamiş gelemem (Erzrm /Eg, 341).*
[510] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 282.

3. Edatlar

Edatlar tek başına bir anlam taşımaz. Herhangi bir nesne yahut hareketi karşılamaz. Sadece, anlamı olan kelimelerle beraber kullanıldıkları zaman gramer görevi üstlenir. Edatlar; *ünlem edatları, bağlama edatları* ve *son çekim edatları* olmak üzere üç çeşittir:

3. 1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları; söz içinde konuşan kimsenin acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir şekilde ifade etme imkânı verir. Bu edatlar ayrıca seslenme, onay, ret, cevap, sorma, gösterme gibi beyanları dile getirmeye yarayan unsurlardır.[511]

3. 1. 1. Ünlemler: Bu unsurlar, duygu ve heyecanları göstermek maksadıyla içten gelen sözlerdir: *vıy,* bir‿adamın adıın da xeber‿alanda vıralla adamī? (9 – 82).

3. 1. 2. Seslenme Edatları: İnsanların; karşısında bulunan insan ve hayvanlara seslenmek, onları çağırmak ya da yönlendirmek maksadıyla kullandıkları ünlemlerdir: *-ulaṇ,* sen, néce ġurtuldun? (28 – 318), küt geldi ġerebåv'a; *éy* hova, *éy* dad! (9 – 138), *ay* xırdaca balam (9 – 95), çün muna xātir ġehim danışérem‿*a* (20 – 41), kelleen ikisin ġoşardıx biṛbirine *ā* (25 – 13), beter adamıydı *hā* (8 – 55), çetin‿idi be *be* (8 – 98), otax – motax zat da yoxdu *ha* (9 – 48), yanı éle almalar olardı *ba* (14 – 19), belé, menim hele kendim‿odéy, durur *bā* (16 – 25).

3. 1. 3. Gösterme Edatları: Herhangi bir şeyi, işaret ederek göstermek için kullanılan edatlardır: *a* bulardan diyerdile (7 – 49), *ahan!* derdin dilinen démir, bu oxumağınan déyib (28 – 152), *işte* geldim ah-ı nisān éy göyül (19 – 55).

3. 1. 4. Sorma Edatları: Soru maksadıyla kullanılan ve soru bildiren edatlardır. Urmiye ağızlarında sorma edatı olarak *hani* kelimesi bulunmaktadır: o bisi balalaım *hani*? "diğer yavrularım nerede?" (40 – 21).

[511] Korkmaz, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** s. 1140.

3. 1. 5. Cevap Edatları: Cevap edatları, ret veya tasdik bildirmeye yarar.[512] Urmiye ağızlarında cevap edatları olarak *heye* "evet", *he, yox, xéé* "hayır", *xééy* "hayır", *yaxçı, bēli, helbetde* "elbette" şekilleri görülür:

heye valla, axtarmadıla da çıxdıla gétdile (28 – 325), *hē,* millem; omac◡aşı (37 – 55), *yō,* yox, menim *yox!* (47 – 111), men, *xéé* (28 – 197), *xééy* da ağzı ġuru ki söhbet◡olmaz (34 – 6), öz dilimde? *yaxçı!* (12 – 12), menim nezerim *helbetde* – o adamı ki heĺaĺ kesp ġazanır (63 – 14).

bēli kelimesi Farsçadır, kabul ve tasdik anlamı verir: *bēli*, vardı, üş dóŕt dene var (33 – 23).

3. 2. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaya yarayan ve onlar arasındaki irtibatı sağlayan unsurlardır.

3. 2. 1. Sıralama Edatları: Urmiye ağızlarında yer alan sıralama edatları *ve, o, vo* "ve", *-ınan, -inen*'dir: kehrizli'yem *ve* burda da sākinem (4 – 1), māl◡*o* davar, ineg, gamış (24 – 165), mive *vo* şini yo Çalıb◡oynamağ◡o (6 – 19).

-ınan, -inen şekilleri aslında bir son çekim edatıdır; ama daha sonradan bağlama edatı olarak da kullanılmıştır: ağlasın◡anam*nan* bacım (28 – 176), meṇim dedemi*nen* nenem böyütmüşdi (9 – 45).

3. 2. 2. Denkleştirme Edatları: Birbirinin yerini alabilecek unsurları, birbirine bağlayan ve birbiriyle karşılaştıran edatlardır. Urmiye ağızlarında denkleştirme edatı olarak *yahut* kelimesi görülür: *yaxud* diyerdile (7 – 45).

[512] Şireliyev, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** s. 288.

3. 2. 3. Karşılaştırma Edatları: Karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, birbirine bağlamaya yarayan edatlardır. Urmiye ağızlarında *ne…… ne, hemi……. hemi, ya…… ya, gah……gah* ve *çi……çi* tespit edilmiştir:

ne toyum yadıma geeli, *ne* ere gétmeyim yadıma geeli (9 – 43), *hemi* ġeynatamızın hörmetinde durax, *hemi* ġeynanamızıŋ (17 – 5), pay yığmağa *ya* yumurtadan, şirniden *ya* meselem köyneĥliĥden (31 – 9), *gah* yaylaxda *gah* ġışlaxda çadır ġurub yaşarmışlar (1 – 10).

çi edatı, cümleye "ya" ve "ister" anlamları katar: héş ġine bir‿il ġalardı, *çi* iкi il ġalardı, *çi* üç‿ay ġalardı (17 – 2), *çi* ġırax ketderden ki gelibdi *çi* öz kendimizden gelibdi (22 – 12). Bu şekil, Irak Türk ağızlarında da kullanılmaktadır ve Farsça asıllıdır.[513]

3. 2. 4. Cümle Başı Edatları: Bu edatlar, cümleleri birbirine bağlama işlevini görür. Cümle başı edatlarının bir kısmı başında oldukları cümleyi kendisinden sonraki cümle veya cümlelere; bir kısmı ise kendisinden önceki cümle veya cümlelere bağlar. Urmiye ağızlarında *ancax, ama, daha, day* "daha", *feġet, eger, meye* "meğer", *veli, şayed, belke, éle, élebil* "sanki", *eslen* "aslında", *mexsusen, da, xulese* "hülasa", *hätta, çünki, meselen* "mesela", *yēni* "yani", *déme* "yani, güya", *axı* "ama, lakin", *xob* edatları bulunur:

belke de oğlandır ġapını çalan (1 – 121), sayaçının sözleri, *daha* burda biterdi (1 – 258), *ancax* tek şéy, yaradan‿allah, bir ġärardí (7 – 11), *veli* ola ketde ġalıbla (60 – 15), *meselem* bu cur éhtirem saxlıyax bilesine (62 – 43), *meselen* imamlaın‿adınnan ġoyudi (62 – 64), *mesem* évde oġġede mejmehe getîdle (47 – 18), *mesel* camahat dédi (9 – 47), *şayed* çoğusun hele ġan‿aparardı (28 – 262), ġum ġedir beyramı'dı; *éle* buları resmi tutarıx (63 – 37), *da* bular‿éle, bilmirem ne teher ġere-göz oyunu çıxatdıla (9 – 46), *élebil*‿o ıldırımlaŗdan ıdı (9 – 53), *äma* deyerli, hórmetli ġardaşlarımız, zeman deyişir (7 – 9), *amma,* burda bi bet ġeyirdıx (42 – 7), *ama,* elbetde o adamın ki, adamı fōt‿éliyiPdi, hüzür sahibidi (52 – 69), *feġet*‿almadı, bağdı (65 – 8), *eger* bu ġılığ‿olsā (52 – 80), *meye* her‿éve gétmäğ‿olur! (48 – 40), *çün* keşaverziden ekinçiden bi şéy çıxmedi (18 – 34), *çun* mal –

[513] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 270; Gökdağ, Bilgehan Atsız; "Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar", **Uluslararası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni,** 28-29 Nisan 2008, Kayseri.

davarçıydıla (24 – 165), *çünki,* évlerden xon gelecax (27 – 147), *eslen* başlığ‿alan yoxdı, çox az (27 – 71), *xulese;* nenemgilin Çüçesinde bi ġız var‿ıdı (3 – 44), *mexsusen* hammısı bir haĺda (7 – 21), *hätta* o zamanı ki öküzlerinen cüt‿élerdıx (7 – 15), *yēni* o gün ki toy başlandí (30 – 19), *déme,* şehr-i bitliz de bu ġızın dedesinin şeheridi (24 – 83), *déme* onun atıtdıla (9 – 155), *axı* munun rēslığı mēlum‿olmaz ki (38 – 12).

day edatı, Eski Türkçedeki *taḳı* edatından taḳı > daḳı > daxı > dahi > daĥi > dayi > day şeklinde gelişmiştir:[514] *day* héş ne ġuymax yéyile ne de sütġuymağı (17 – 26).

xob edatı, daha önce söylenen cümlenin anlaşıldığını hesaba katarak bir sonraki cümleye başlarken kullanılır: *xob,* déyelle: ġardaşnan da ġardaşın sözü olar (63 – 22).

3. 2. 5. Sona Gelen Edatlar: Kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin sonlarına gelmek suretiyle onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına veya cümlelere bağlayan edatlardır. Urmiye ağızlarında *ki*, *de, dāxı* şekilleri bulunur. *ki* şekli, Türkçe asıllı *kim* şekli ile uzun müddet yan yana kullanılmış ve sonunda *kim* şekli, yerini tamamıyla *ki*'ye bırakmıştır.[515]

Urmiye ağızlarında bu edatlar kuvvetlendirme ve pekiştirme işleviyle kullanılır: mekke'ye *ki* bular hereket‿élir (24 – 45), béleydi *gi* bar badamı da ġorumuşdu (9 – 167), o cür *kü* meselen o birşi ketdere baxılıb (45 – 4), indi mejmehe *de* yığişib bizim ḳetde (47 – 19), sora *da* orda *ki* izdivac‿éledilerler (50 – 6), bîmāristannan ki xob‿o uşağı getirille *daxî* (13 – 5), dağlaṇmışam *dāxı* dağı néynirem (13 – 55).

[514] Ergin, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** s. 166.
[515] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 360.

3. 3. Son Çekim Edatları

İsimlerden sonra gelerek bağlı olduğu isim ile cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık gibi açılardan ilgiler kurmaya yarayan unsurlardır.[516]

Urmiye ağızlarında son çekim edatları olarak *ġeder* "kadar", *için, kimin* "gibi, kadar", *tekin* "gibi", *tek* "gibi", *sarı* "-a doğru", *göre, -acan* "-a kadar", *-ecen* "-e kadar", *-açan* "-a kadar", *-eçen* "-e kadar", *-aça* "-a kadar", *-eçe* "-e kadar", *-ınan, -inen, -unan, -ünen, ötürü, sora, ġabax*, *artıx, béle, evvel* şekilleri tespit edilmiştir.

3. 3. 1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları

3. 3. 1. 1. Yalın Hâl ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında *ġeder, için, kimin, tekin, tek, -ınan, -inen, -unan, -ünen* edatları ismin yalın hâliyle kullanılır:

o *ġeder* ġezānı temiz pişirdi (24 – 104), böyüge éhtiram‿*için*‿idi o (20 – 9), keşāverz‿*üçün* (29 – 5), şuxluğ‿*içun* (28 – 107), ceşn *kimin* "eğlence gibi" (27 – 203), demir *tekin* "demir gibi" (9 – 168), mejnun *tek* (44 – 20), *ağacınan* (29 – 78), *düdeyinen* "düdükle" (30 – 21), *nurunan* (37 – 62), *cütünen* (25 – 6).

3. 3. 1. 2. İlgi Hâli ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında ilgi hâli ekiyle *tek* ve *için* edatları bağlanır: sen*ín tek* "senin gibi" (28 – 337), siz*in*‿*için* (52 – 96).

3. 3. 1. 3. Yönelme Hâli ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında yönelme hâli ekiyle *ġeder, sarı, göre, kimin, -can, -cen, -çan,-çen, -ça, -çe* şekilleri birleşir:

gédir tā miyandab'*a ġeder* (58 – 31), men*e sarı* (21 – 30), ağ gün*e sarí* (1 – 190), özleen*e göre* (9 – 35), ketdey*e göye* (37 – 24), heftey*e kimin* "haftaya kadar" (7 – 73), bir il*ecen* "bir yıla kadar" (16 – 28), saat bir*eçen* "saat bire kadar" (29 – 23), indi*yećen* (37 – 61),

[516] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar,** s. 1.

béş*ecen* (3 – 48), yéddi yaşın*acan* (3 – 81), axşam*açan* (38 – 20), évin*eçe* (69 – 23), doğğuz*aça* (73 – 1).

3. 3. 1. 4. Ayrılma Hâli ile Birleşenler: Urmiye ağızlarında ayrılma hâli eki ile *ötürü, sora, ġabax*, *artıx, evvel, béle* edatları birleşir:

mun*nan ötüri* (40 – 1), xatun'*nan ötürü* (43 – 8), géden*nen sora* (58 – 45), on*nan soyasına* (15 – 10), o*nan soram* (18 – 18), mun*nan ġabax* "bundan önce" (41 – 24), bun*nan ġabaxlar* "bundan önceleri" (52 – 7), gün*nen‿artıx* (27 – 153), bun*nan béle* "bundan böyle" (1 – 136), her şéy*den evvel* (7 – 1).

3. 3. 2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları

3. 3. 2. 1. Vasıta ve Beraberlik Edatları: Urmiye ağızlarında vasıta ve beraberlik edatı *-ınan, -inen, -unan, -ünen'*dir:

erağ'ın béle her menteġesin at*ınan* dolanmışam (28 – 286), evvel kel*inen* sürerdıx (25 – 5), allah'un emri*ynen*, péyġemberin şerînen, bilexere dünyadı (27 – 56), ġurd*unan* hemsāyeydi (40 – 8), bu türlüy*ünen* günümüzü géçitdiĥ (9 – 174), bi böyük gül*ünen* bi de bi böyük şirni ġutusu*ynan* duralla (27 – 63).

3. 3. 2. 2. Sebep Edatları: Urmiye ağızlarında sebep bildiren edatlar *için* ve *ötürü'*dür: bülbül‿éyler gül‿*için* ah o enin (19 – 60).

için şeklinin teşekkülü hakkında farklı fikirler ileri sürülür. Gabain; kelimeyi, *uç*-fiilinin *-n* ile yapılmış bir zarf-fiili olarak görür.[517] Ergin'e göre; kelime, *uç* isminin *-n* vasıta hâli ekini almasıyla meydana gelmiştir.[518] Korkmaz ve Hacıeminoğlu; kelimenin, *uç* "sebep" ismine *-i* iyelik ve *-n* vasıta hâli ekinin gelmesiyle meydana geldiğini ifade eder.[519]

---

[517] Gabain, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** s. 97.
[518] Ergin, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi,** s. 270.
[519] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar,** s. 98; Korkmaz, Zeynep; **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,** s. 26.

ötürü; *öt-ür-* fiiline zarf-fiil eki *-ü*'nün gelmesiyle meydana gelmiştir:[520] äyraan tutmaxdan *ötürüdü* (27 – 273).

3. 3. 2. 3. Benzerlik Edatları: Urmiye ağızlarında yer alan benzerlik edatları *tek* "gibi", *tekin* "gibi" ve *kimin* "gibi" kelimeleridir: görmedim küll-i cahanda senin *tek* dildāre gözel (28 – 337)**,** ġızıl meş'el *kimin* göyde yanırsan (1 – 184)**,** éle yér demir *tekin* (9 – 168).

3. 3. 2. 4. Hâl Edatları: Urmiye ağızlarında hâl edatı olarak *göre* kullanılır: ona *göre* çox istille (61 – 30), herkes meselem‿öz gücüne *göre* (31 – 2). *göre*; *kör-* > *gör-*fiiline, zarf-fiil eki *-e*'nin eklenmesiyle oluşmuştur.

3. 3. 2. 5. Miktar Edatları: Urmiye ağızlarında miktar edatı olarak *ġeder* < Ar. ḳadar kelimesi kullanılır: béş yüz évi *ġederi* gédiß şehere (18 – 38).

3. 3. 2. 6. Zaman Edatları: Urmiye ağızlarında zaman edatı olarak *evvel, ġabax* "önce", *sora* ve *béle* "böyle" kelimeleri görülür: her şéyden *evvel* yaradan‿allah'a şükr‿édırıx (7 – 1), daha bunnan *béle* olma nigaran (1 – 136), onnan *sorasına* da üş ġün‿élerdıx (47 – 4), söküm on‿altı il bınnan *ġabax* (48 – 10).

3. 3. 2. 7. Yer ve Yön Edatları: Urmiye ağızlarında tespit edilen yer ve yön edatları *sarı, -acan, -ecen, -açan, -eçen,-aça, -eçe* şekilleridir:

sarı edatı, "-a doğru" anlamında kullanılır: türkiye'*ye sarı* "Türkiye'ye doğru" (22 – 3), erax terefiin bı yana *sarı* (48 – 7). Bu edat, Eski Oğuz Türkçesinde *sarı/saru* şekillerinde görülmektedir.[521]

aça, -eçe şekilleri "-a/e kadar" anlamı katmak suretiyle sınırlama görevi üstlenir: *ne vağaça* "ne vakte kadar" (24 – 97), géce sahad *doġġuzaça* otdūm (73 – 1), oğlan‿évin*eçe* (69 – 23).

---

[520] Hacıeminoğlu, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar,** s. 70.
[521] Hacıeminoğlu, Necmettin; **age.,** s. 79.

-acan, -ecen, -açan, -eçen şekilleri eşitlik hâli ekinin *-n* pekiştireciyle genişlemesi sonucunda oluşmuştur ve aynı biçimde "-a/e kadar" anlamı katarak sınırlama görevinde kullanılır: bu zaman*acan* (10 – 8), süph*ecen* yorulmuşux (10 – 29), bi hefteye*çen* (70 – 37), zata*çan* (70 – 37), doğğuz*açan* (37 – 29), béş*eçen* (37 – 32).

Eşitlik hâli eki sınırlama göreviyle Türkçenin tarihî Köktürk, Karahanlı, Harezm Türkçelerinde fazla işlek kullanılmamıştır. Ama Eski Oğuz Türkçesinde, Ali'nin "Kıssa-i Yusuf" adlı eserinde işlektir. Ayrıca bu ekin sınırlama görevi; Sibirya Türk lehçelerinden Baraba, Tara, Tobol ve Tümen lehçelerinde çok canlıdır.[522]

[522] Korkmaz, Zeynep; "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 1, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 28-29.

SONUÇ

Asırlar boyunca Türklüğe kapalı olan İran, ancak 11. asrın başlarında Karahanlılar'ın Sâmânoğulları saltanatına son vermesinden sonra açılmıştır. Bu açılışın sonucunda yüzlerce yıldan beri Seyhun boylarında ve Aral Gölü'nün doğusunda yaşayan Oğuzlar; 11. ve 13. asırlar arasında buradaki yerlerinden çıkarak Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlara yerleşmişlerdir. Böylece bu sahalar, Selçuklular önderliğinde artık bir Türk yurdu hâline gelmiştir.

Oğuz Türklerinin ağzı, 11. ve 12. asırlarda konuşma dili olarak kullanılmış ve daha sonra şartların olgunlaşmasıyla 13. asırda Azerbaycan ve Anadolu'da yazı dili hâline gelmiştir. Azerbaycan ve Anadolu'da inkişaf eden bu yazı dili, 13. asırdan 15. asrın sonlarına kadar Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı dili olarak kullanılmıştır. Oğuz Türkçesinin bu dönemi, Eski Oğuz Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Eski Oğuz Türkçesi; 15. asırdan sonra Karakoyunlu-Akkoyunlu ve Osmanlı siyasi ayrılığından dolayı ayrışma süreci yaşamış, 16. asrın başında Safevî Devleti'nin kurulması sonucunda da doğuda Azerbaycan ve batıda Osmanlı yazı dilleri olmak üzere iki ayrı kola ayrılmıştır. Bu iki yazı dili, aralarındaki çok az farklarla 16. asırdan bugüne kadar devam etmiştir.[523]

Ağızların eski dönemlere ait dil değerlerini muhafaza ettiği, asli şekillerine daha çok bağlı olduğu ve bu yüzden bünyesinde birçok arkaik yapıyı barındırdığı bir hakikattir. Urmiye ağızları üzerinde yapılan dil incelemesi sonucunda, Urmiye ağızlarının hem Eski Türkçe hem de birçok bakımdan Eski Oğuz Türkçesinin özelliklerini devam ettirdiği görülmektedir.

Urmiye ağızları, ayrıca M. Ş. Şireliyev'in tasnifine göre değerlendirildiğinde Azerbaycan ağızları içinde daha çok Güney Grubu ağızlarıyla ortaklık taşımaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde Urmiye ağızlarının öne çıkan başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir:

---

[523] Ercilasun, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi,** s. 433-435.

1) Türkçenin tarihî dönemlerinde fonemik değere sahip uzun ünlülerin kullanıldığı bilinmektedir. O dönemlerde asli uzun ünlüyle kullanıldığı düşünülen bazı kelimeler, Urmiye ağızlarında da asli uzun ünlülü şekliyle kullanılmaktadır: *yārısı* (15 – 6), *ādım* (16 – 60), *vār* (47 – 73), *ġālmıtdı* "kalmamış" (14 – 33), *çāğrırdıla* "çağırıyorlardı" (70 – 7).

2) Urmiye ağızlarında meydana gelen ikiz ünlüler genellikle ünsüz düşmesinden kaynaklanmaktadır. Düşen ünsüzlerin yanlarındaki ünlülerin birçoğu aynı cinsten olmadığı hâlde, bu ünlülerin daha sonradan ünlü benzeştirmeleri sonucunda eşit ikiz ünlü hâline geldiği görülür: *gelecaax* "geleceğiz" (20 – 20), *zamaan* "zamanın" (47 – 81)**,** *babalaamız* (39 – 13), *olaan* "onların" (33 – 45), *geeb* "gelip" (74 – 4), *géceen* (9 – 22), *elleende* (61 – 28), *çöreĥleen* (9 – 56)*, évleene* (25 – 1), *oon* "onun" (25 – 2), *bööĥ* "büyük" (65 – 19).

3) Urmiye ağızlarında alınma kelimeler genellikle incelme yönünde değişerek kalınlık-incelik uyumuna girer: *hedis* < Ar. hadîs (7 – 69), *nesib* < Ar. nasîb (27 – 131), *ġehve* < Ar. ḳahve (53 – 4), *rehmet* < Ar. rahmet (62 – 35)*, vezife* < Ar. vazîfe (71 – 5), *zehmet* < Ar. zahmet (21 – 4)*, xelil* < Ar. xalîl (8 – 2)*, teze* < Far. tāze (10 – 30)*, vesiyet* < Ar. vasiyet (3 – 46)*, hereket* < Ar. hareket (24 – 45)*, tēsil* < Ar. tahsîl (28 – 21).

4) Urmiye ağızlarında kalınlık-incelik uyumunun bozulması genellikle kalınlaşan ek ünlülerinde görülür. İnce ünlülere sahip kelimelerdeki art damak *ğ* ve *x* ünsüzleri, boğumlanma noktalarını art damak bölgesine kaydırarak yanlarındaki ünlülerin kalınlaşmasına sebep olur ve böylece kalınlık-incelik uyumu bozulur: *istiyax* (27 – 45), *gelecağıẓdı* (28 – 300)*, éléyrıx* (28 – 80)*, düşürux* (24 – 29)*, géderığ* (59 – 3)*, öperığ* (25 – 27)*, éşitmişıx* (28 – 98)*,* gétdığ "gitdik" (3 – 49)*, gétmeğım* (24 – 113)*, henifi'yıx* (28 – 121)*, gelmeyıx* (24 – 171), *gétdıxça* (17 – 9)*, rehmetdığın* (27 – 188), *eĥmağa* (28 – 43)*, çimmağın* (29 – 41)*, bişmağa* (50 – 40)*, kéçinmax* (55 – 28)*, démağ* (19 – 1)*, illıx* (16 – 28)*, günnux* (28 – 342).

5) Urmiye ağızlarında teklik üçüncü şahıs iyelik eki, belirtme hâli eki ve teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman eki, düz şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumuna genellikle uymaz: *doldurdi* (43 – 5)*, oldi* (52 – 88), *güldi* (40 – 28), *götdi* (64 – 53)*, töĥdi* (25 – 43), *ġurudı* (55 – 3), *oğli* (40 – 88)*, süti* (29 – 92)*, ġoẓunı* "kavunu" (27 – 20)*, boyı* (27 – 248)*, güni* (31 – 1)*, göyli* (51 – 17)*, boynınadı* (62 – 42)*, ġoli* (7 – 27), *çoxi* (33 – 56)*, böyügi*

(41 – 36), *doni* “elbisesi” (73 – 73), *muni* (43 – 10), *böyüyi* (28 – 112), *buni* (40 – 87), *göylümi* (13 – 39).

6) Balov, Miyavak, Kuşçu, Magatel, Kehriz, Osalu, Körpü Çongaralı, Karabağ, Neybin, Hıtaylu ve Türkman köylerinde ilgi hâli eki, yuvarlak şekilleriyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: *ġızlarun* (40 – 7), *düşmannarun* (26 – 18), *atamun* (27 – 22), *kendün* “köyün” (35 – 56), *ġerebav’un* (16 – 19), *damlarun* (64 – 45), *ağamun* (66 – 26), *şahun* (28 – 101), *oğlanun* (40 – 7), *uşağun* (61 – 10), *duvārun* (40 – 23), *mallanun* (40 – 28), *dāmun* (40 – 22), *évün* (20 – 22), *senün* (8 – 53), *hanımıun* (14 – 4), *ağalarnun* (20 – 6), *allah’un* (27 – 56), *zamanun* (40 – 27).

7) Urmiye ağızlarında öne çıkan ünlü uyumlarından biri de kelimelerdeki genişlik-darlık uyumudur. Bu ünlü uyumu, gerileyici ve ilerleyici benzeştirme yoluyla gerçekleşir. Urmiye ağızlarında genellikle alınma kelimelerde olmak üzere dar ünlülerin genişlemesi suretiyle genişlik uyumu; geniş ünlülerin daralması suretiyle darlık uyumu görülür: *meellim* < Ar. muʿallim (27 – 283), *mehendis* < Ar. muhendis (63 – 10), *meherrem* < Ar. muharrem (58 – 81), *meselman* < Ar. muselmān (56 – 43), *cahan* < Far. cihān (28 – 222), *duxtur* < Fr. docteur “doktor” (28 – 102), *duḳtura* “doktora” (42 – 35), *hutél* < Fr. hôtel (24 – 130), *cunub* < Ar. cenūb “güney” (58 – 57), *şiKil* < Ar. şekl (24 – 107), *hidiye* < Ar. hediyye (7 – 29).

8) Urmiye ağızlarında ünlü değişmeleri daha çok incelme ve yuvarlaklaşma yönündedir. Ünlü incelmeleri genellikle alınma kelimelerde *ġ, x* ve *h* ve inceltici *n, r, s, ş, y, z* ünsüzlerinin yanında meydana gelir: *xeber* < Ar. xaber (62 – 42), *exlāġġiyyat* < Ar. axlāḳıyyāt (27 – 180), *ġebul* < Ar. ḳabūl (28 – 246), *ġerib* < Ar. ġarîb (68 – 47), *ġebir* < Ar. ḳabr (55 – 14), *xesis* < Ar. xasîs (44 – 2), *xeste* < Far. xāste (13 – 45), *heci* < Ar. hācı (73 – 44), *häcı* (24 – 37), *hex* < Ar. haḳḳ (27 – 135), *serf* < Ar. sarf (40 – 10), *şet* < Ar. şart (36 – 27), *sebr* < Ar. sabr (44 – 23), *vesf* < Ar. vasf (28 – 222), *beyram* (29 – 82), *zeman* < Ar. zamān (7 – 9), *zäman* (27 – 77), *rehmet* < Ar. rahmet (69 – 13), *neğme* < Ar. naġme (1 – 70), *ġızä* “kıza” (20 – 11), *senet* < Ar. sanʿat (60 – 10).

Ünlü yuvarlaklaşmaları büyük oranda *b, m, v* dudak ünsüzlerinin yanında *a* > *å, o* ve *e* > *ȇ, ö* şeklinde ortaya çıkar: *övlad* < Ar. evlād (76 – 26), *ġoval* “kaval” (73 – 35), *çomuri* “çamuru” (27 – 268), *şōġunu* “şavkını” (1 – 185), *öçu* “avcı” (1 – 96), *pilōun* “pilavın” (40 –

24), *ovuş* “avuç” (40 – 23), *såvdış* “sağdıç” (21 – 3), *ġåvrardıla* “kavururlardı” (21 – 20), *ġerebåv’a* (9 – 137), *yovux* < ET: yaġuḳ “yakın” (56 – 7), *ểvnün* (29 – 19), *öve* “eve” (8 – 109), *sểvdile* “sevdiler” (19 – 5), *sövdüle* “sevdiler” (19 – 11), *çövürülle* “çeviriyorlar” (31 – 15), *dövlet* < Ar. devlet (57 – 2), *dövre* < Ar. devre “zaman” (20 – 39).

9) Urmiye ağızlarında *ğ* ünsüzü, alınma kelimelerde *ḳ* ve *ġ* ünsüzlerinden sızıcılaşarak bazen kelime başlarında kullanılmaktadır. Bu ses, Urmiye ağızlarında kelime başlarında kullanıldığı zaman biraz daha sıkı bir şekilde boğumlanmaktadır: *ğem* < Ar. ġamm (28 – 170), *ğeza* < Ar. ġızā “yemek” (52 – 68), *ğedem* < ḳadar (39 – 27), *ğed* “kadar” (68 – 4).

10) Urmiye ağızlarında ünlü-ünsüz uyumsuzluğu genellikle alınma kelimelerde görülmek üzere daha çok *ġ* ünsüzünün yanında ince ünlülerin kullanılmasıyla ortaya çıkar: *diġġetle* (28 – 238), *ġehvede* (52 – 75), *teġriben* (27 – 3), *ġebrim* (13 – 62), *ġeder* “kadar” (17 – 3), *ġehremanı* (1 – 188), *elāġe* “alaka” (28 – 64), *ġebuĺ* (8 – 53), *ġelenin* (58 – 23), *heġġimi* (25 – 37), *heġiġet* (33 – 31), *ġedim* “eskiden” (33 – 55), *ġerib* (68 – 47), *eġidemdi* “inancımdır” (33 – 26).

11) Urmiye ağızlarında Eski Türkçedeki *k* ve *t* ünsüzleri bazı kelimelerde korunmaktadır: *kişisiyle* “kocasıyla” (1 – 251), *kölgeye* (37 – 60), *kimin* (19 – 24), *köyneh* “elbise” (14 – 56), *kéçen* (24 – 149), *köçeri* (1 – 202), *tutullar* (43 – 14), *tekin* “gibi” (9 – 168), *töt* “dört” (9 – 117), *tökül* (31 – 12), *tişini* “dişini” (56 – 5), *tüşür* “düşüyor” (58 – 30), *törüye* “türeye” (60 – 23), *tikerdıx* (21 – 9).

12) Urmiye ağızlarında *g* ünsüzü, iki ünlü arasında bazen süreklileşmeden kullanılır: *petegin* (35 – 14), *eger* “eğer” (31 – 6), *sevdigim* (7 – 56), *üregimde* (12 – 26), *igidler* “yiğitler” (1 – 186), *böyügi* (41 – 36).

13) Urmiye ağızlarında *ñ* sesindeki değişmeler genellikle *ñ* > *n* ve *ñ* > *y* yönünde gerçekleşir. *ñ* sesindeki değişmelerin özellikle *ñ* > *y* yönünde gerçekleşmesi kayda değer bir önem arz etmektedir. Çünkü, Urmiye ağızları bu özelliğiyle[524] Bartın ve civarındaki Amasra, Çaycuma ağızları; Urfa merkez ve Ceylanpınar ağzı; Erzurum’da Şenkaya-Olur Türkmenleri ağızları; Tuzluca Azerileri; Irak Türk ağızlarından Tellafer, Tisin Mahallesi, Beşir köyü,

[524] bk. **2. 3. 5. 1. ñ ünsüzü ile ilgili değişmeler.**

Bayat Ağzı (Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardaxlı köyleri), Musul, Altınköprü, Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Kifri, İmamzeynelabidin, Karatepe ağızları; İrevan ve Nahçıvan bölgesindeki ağızlar ve Afganistan Avşarlarının ağzıyla birleşmektedir.

Özellikle teklik ikinci şahıs iyelik eki almış isimler, belirtme ve yönelme hâlinde kullanıldıkları zaman Urmiye ağızlarında *ñ* > *y* değişmesi karakteristiktir: *diniyin* "dinini" (28 – 344), *adıyın* "adını" (41 – 91), *torpağıyın* "toprağını" (58 – 75), *yadıyan* "hatırına" (28 – 10), *xıtmetiyen* "hizmetine" (40 – 35), *ġonşuyan* "komşuna" (41 – 18), *özüyen* "özüne" (28 – 68).

14) Urmiye ağızlarında ünsüzle biten kelimelerin *i-* fiiliyle birleşmesi esnasında *i-* fiilinden sonra *y* ünsüzü türemektedir: *uşağıydım* "çocuktum" (9 – 86), *babamıydı* "babamdı" (61 – 3), *şahlığıydı* "şahlıktı" (28 – 102), *éviydi* "evdi" (28 – 141), *yoxuydu* (1 – 108), *varıymış* "varmış" (56 – 12), *cengelliy‿iymiş* "ormanlıkmış" (24 – 162), *seġġeliydiler* (61 – 6).

15) Urmiye ağızlarında iyelik eki almış isimlerden sonra ilgi hâli eki bazen kullanılmaz: dedem‿adí (7 – 6), *ġebrim‿üste* (13 – 42), *babam ismi* (7 – 6), *bacım kürekeniydi* "bacımın damadı" (14 – 20), *ġādaşım‿oğlı* (47 – 99), *sahabĩn oğluna* (19 – 9), *sahabın ġapısında* (18 – 30), *olay yanna* "onların yanına" (47 – 104).

16) Urmiye ağızlarında iyelik eki almış isimlerden sonra belirtme hâli ekinin bazen kullanılmadığı görülür: sen, *adrésiyn* yaz véy bize "sen, adresini yaz ver bize" (47 – 95), *ġapımız* yol‿éyledin (21 – 32).

17) Urmiye ağızlarında belirtme hâli eki bazen sıfat tamlamalarından sonra da kullanılmaktadır: *o géceni* "o gece" (1 – 91), *ikimci güni* "ikinci gün" (45 – 15), *bi almanı* "bir elma" (51 – 29), *o zamanı* "o zaman" (53 – 2).

18) Urmiye ağızlarında ilgi hâli eki olarak kullanılan şekillerden biri de *-nı, -ni, -nu, -nü*'dür: *azerbaycanı ayrı yérreri* (27 – 191), *türkiye'ni osmannısı* (58 – 32), *birini adı* (29 – 44), *bunu çarasın* (28 – 177), *munu adın* (46 – 42), *ġonşusunu évine* (65 – 34), *ölünü acı halvası* (3 – 66).

19) Urmiye ağızlarında bulunma ve ayrılma hâli ekleri genellikle tonlu kullanılır: *saatde* (6 – 7), *eḷbetde* (27 – 230), *dötde* (29 – 43), *isportda* "sporda" (12 – 8), *ġırxında* (9 – 35), *yaşda* (10 – 6), *onda* (10 – 28), *orda* (16 – 7), *uşaxlıxda* (25 – 13), *uşaxlıxdan* (8 – 13), *ġetden* "şekerden" (9 – 91), *yımırtadan* (9 – 91), *parçadan* (9 – 92), *sübden* (13 – 48), *terefden* (58 – 2), *üzüĥden* (18 – 16), *şaldan* (18 – 17), *sütden* (29 – 92).

20) Genellikle mevsim ve zaman bildiren isimlerde korunmuş olan arkaik vasıta hâli eki *-(I)n*, Urmiye ağızlarında ünsüzü düşmüş olarak kullanılmaktadır: *üç‿ay baharı* "üç ay baharda" (14 – 48), *ġışı aj ġalmıya* "kışın aç kalmaya" (48 –28), *yayı geliple* (47 – 22).

21) Urmiye ağızlarında soru, cümle sonundaki kelimenin son hecesinde yapılan vurgulama vasıtasıyla ifade edilir: *néynisēn?* "ne yapıyorsun" (9 – 78), özgeden de adama dede *olār?* (24 – 53), *düzdî?* "doğru mu, öyle mi?" (28 – 54), orda tēriflir *istanbul'ū?* (28 – 183), olar da deyde deyeley *bıydā?* (37 – 37), istisen, bu séri de meni *yiyesēn?* (40 – 18), indi etderde dad *vardī?* (47 – 60), siz‿aşığ‿*oynamışīz?* (48 – 44).

22) Dönüşlülük zamiri olarak oldukça canlı bir kullanıma sahip olan *bile,* Urmiye ağızlarının önemli bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşlülük zamiri hem iyelik hem de hâl eklerini alarak daha çok şahıs zamiri işleviyle kullanılmakla beraber, teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda dönüşlülük zamiri olarak da kullanılmaktadır: *bilemi* "beni" (28 – 61) *bilen* "seni" (20 – 48) *bileyin* "seni" (47 – 102), *bilesin* "onu" (3 – 56), *bilemizi* "bizi" (21 – 8), *bilelerni* "onları" (19 – 50), *bilelerin* (27 – 7), *bileleen* "onları" (58 – 31) *bileme* "bana" (28 – 62), *bilene* "sana" (14 – 8), *bileye* "sana" (5 – 24), *bilesine* "ona" (18 – 56), *bilesne* (29 – 71), *bilemize* "bize" (47 – 80), *bileyzi* "sizi" (41 – 27), *bilēze* "size" (5 – 4), *bilelerine* "onlara" (52 – 17), *bileleene* (3 – 19), *bélelerine* (9 – 72), *bilelēne* (3 – 79), *bilelerne* (17 – 110), *bilesinnen* "ondan" (37 – 61).

23) Urmiye ağızlarında zamir kökenli teklik ikinci şahıs ekleri farklı şekillerde görülür. Genellikle *-san, -sen* olmakla birlikte, kimi örneklerde Merengeli ve Balanuş köylerinde *-an, -än, -en;* Balanuş, Yekan Çongaralı ve Baranduz köylerinde *-ay, -ey;* Per, Merengeli, Balanuş köylerinde *-ayn, -eyn* şekillerinde ortaya çıkar: *bağlamışen* "bağlamışsın" (24 – 61), *aparmışen* "götürmüşsün" (24 – 158), *bíraxırän* "bırakıyorsun" (24

– 56), *pişiriyen* “pişiriyorsun” (47 – 62), *ǵéderen* “gidersin” (47 – 102), *yıxılan* “yıkılasın” (47 – 143), *keseceyen* “keseceksin” (47 – 146), *örgetmişey* “öğretmişsin” (47 – 148), *alıray* “alıyorsun” (62 – 19), *geliyey* “geliyorsun” (39 – 7), *gédiyey* “gidiyorsun” (39 – 7), *aparay* “götüresin” (47 – 27), *ġalmışayn* “kalmışsın” (24 – 80), *durmuşayn* “durmuşsun” (24 – 100), *biliyeyn* “biliyorsun” (48 – 35), *tēvil‿ālrayn* “anlıyor musun?” (48 – 59), *getireceyn* “getireceksin” (24 – 127), *gireyn* “giresin” (48 – 32), *alayṇ* “alasın” (47 – 27), *baxarayṇ* “bakarsın” (52 – 62).

24) Urmiye ağızlarında çokluk birinci şahısta emir fonksiyonuyla “yalnızca birden fazla kimseye” seslenirken kullanılan *-ağın, -eğin, -eğın* şekilleri bulunmaktadır: déyibdi ki bu kāfırdı, ġalıbdı gétmiyibdi; bunu *öldüreğin* “demiş ki bu kâfirdir, kalmış gitmemiş; bunu öldürelim” (52 – 92); *gédeğin,* ceviz *yığağın, getireğin,* bazarda *satağın*, onnan sora *gédeğin‿*émmize “gidelim, ceviz yığalım, getirelim, pazarda satalım, ondan sonra gidelim evimize” (3 – 93); uşaxla diyi: *ǵideğın* “çocuklar diyor: gidelim” (48 – 98), gelin *gedeğın* çayda *çimeğın* “gelin gidelim, çayda yüzelim” (62 – 80).

25) Urmiye ağızlarında yeterlik fiili *-a, -e -(y)a, -(y)e* zarf-fiil ekinden sonra kullanılan *bil-* fiiliyle meydana getirilir: *diyebildim* (27 – 284), *verebiler* (6 – 20), *dolandırabili* (30 – 26), *saxlıyabilé* (48 – 4), *éliyebillıx* (28 – 148), *danışabílırıx* (33 – 65).

Yeterlik fiilinin olumsuzu bazen Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanılan *bilme-* şekliyle yapılır: *ǵelebilmi* “gelemiyor” (47 – 10), *gelebilmille* (69 – 4), *çıxadabilmedi* (40 – 15), *éliyebilmēdi* (48 – 49), *alabilmez* (42 – 14), *éliyebilmemişem* (1 – 6), *terpeşebilmezdi* (48 – 51).

Yeterlik fiilinin olumsuzu bazen de *-mma, -mme* şekilleriyle gerçekleştirilir: *gédemmedim* (28 – 32), *çalammıṛdım* (35 – 32), *géçemmezdıx* (41 – 39), *olummuyut* “olamamış” (17 – 4), *géçinemmiṛ* (24 – 167), *tapammır* “bulamıyor” (28 – 191), *yéemmez* (33 – 36), *yiyemmiri* “yiyemiyor” (40 – 84), *géçemmezdi* (50 – 40), *gédemmedi* (43 – 4), *ǵelemmi* “gelemiyor” (47 – 7), *éliyemmedile* (9 – 59), *tapamılla* (9 – 148), *gédemmedik* (9 – 170), *ǵédemmedḷe* (47 – 101), *saxlıyammazdı* (7 – 65), *satammırıx* (24 – 27), *véremmes* (74 – 1).

26) Orhun Abideleri'nde genellikle yer ve kavim adları için kullanılan *Ötüken Yış, Türk bodun, Tabgaç bodun* gibi tamlanan unsurunun iyelik eki almadığı tamlama tipleri Urmiye ağızlarında da yaygındır: *év sahab* "ev sahibi" (20 – 49), *ölü sahaPlar* "ölü sahipleri" (27 – 175)*, üzüm bağ* "üzüm bağı" (29 – 52)*, mülk sahab* "mülk sahibi" (42 – 9)*, cuma axşam* "cuma akşamı" (62 – 25).

KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu; **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları,** TDK Yayınları, Ankara 1996.

ADAMOVİĆ, Milan; **Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache,** Leiden-E. J. Brill 1985.

AHUNDOV, Ağamusa Ağası Oğlu; **Azerbaycan Dilinin Fonetikası,** Bakı 1983.

ALBAYRAK, Recep Hacaloğlu; **Azerî Türkçesi Dil Kılavuzu,** Ankara 1992.

BAŞDAŞ, Cahit; "Anadolu ve Kosova Türk Ağızlarında g > c k > ç Değişmeleri", **TDAY Belleten 1999/I-II,** Ankara 2003, s. 1-7.

BAYATLI, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi,** TDK Yayınları, Ankara 1996.

BOZKURT, Fuat; **Türklerin Dili,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

BULUÇ, Sadettin; "Kerkük Hoyratlarına Dair", **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 259-270.

…….; "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri", **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 271-280.

…….; "Irak'ta Hanekin Türk Ağzı Üzerine", **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 280-284.

…….; "Mendeli (Irak) Ağzının Özellikleri", **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 296-299.

……..; "Kerkük Ağzına Göre Arzu ile Kamber Masalı", **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 299-331.

……..; “Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri”, **Makaleler,** (hzl. Zeynep Korkmaz), TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 331-333.

BULUT, Christiane; “Klassifikatorische Merkmale des Iraktürkischen”, **Orientalia Suecana 48,** Sweden 1999, s. 5-27.

……..; “Optative Constructions in Iraqi Turkmen”, Studies on Turkish and Turkic languages, Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics, (ed. Aslı Göksel, Celia Kerslake), Lincoln Collage, Oxford, August 12-14, 1998, **Turcologica 46,** Wiesbaden 2000, s. 161-169.

……; “Bayadistan (İran)’daki Türk Kavimleri”, **Türkler,** C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 679-694.

BURAN, Ahmet; **Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Çekim Ekleri,** TDK Yayınları, Ankara 1996.

……; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

…….; “Gakko/Gakkoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı”, **Makaleler,** (ed. Mehmet Dursun Erdem), Turkish Studies, Ankara 2008, s. 160-164.

BURAN, Ahmet-Şerife, OĞRAŞ; **Elazığ İli Ağızları,** Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları, Elazığ 2003.

CAFEROĞLU, Ahmet; “Anadolu Ağızlarında Metathése”, **TDAY Belleten 1955,** Ankara 1963, s. 1-7.

……..; “İran Türkleri”, **Türk Kültürü,** S. 50, Ankara 1966, s. 125-134.

……; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Konson Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1963,** Ankara 1989, s. 1-33.

……; “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, **TDAY Belleten 1964,** Ankara 1989, s. 1-33.

……..; “Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki”, **TDAY Belleten 1971,** (2. Baskı), Ankara 1989, s. 1-10.

CAFEROĞLU, Ahmet-Gerhard, DOERFER; “Das Aserbeidschanische”, **Philologiae Turcicae Fundamenta,** (ed. Jean Deny et al.), Wiasbaden 1959, s. 280-307.

CANPOLAT, Mustafa; “Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Belirtme Durumu (accusatıvus) Ekinin Kökeni Üzerine”, **Türkoloji Dergisi,** C. 10, S. 1, Ankara 1992, s. 9-11.

CLAUSON, Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** Oxford 1972.

ÇAĞATAY, Saadet; “Türkçede ñ~ġ Sesine Dair”, **TDAY Belleten 1954,** Ankara 1988, s. 15-30.

DAŞDEMİR, Muharrem; “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 36, Erzurum 2008, s. 1-16.

DEMİR, Necati; **Sivas İli ve Yöresi Ağızları,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

…….; **Tokat İli ve Yöresi Ağızları,** Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

DEMİR, Nurettin; “Anadolu Ağızlarında Birinci Çoğul Kişi İstek Eklerinin İkilik Bildiren Bir Değişkesi”, **Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s. 65-71.

DOERFER, Gerhard; “Ein Türkischer Dialekt aus der Gegend von Hamadān”, **Acta Orientalia,** Tomus XXXVI (1-3), 1982, s. 99-124.

…….; “Irano-Turkic”, Turkic-Iranian Areas, Historical and Linguistic Aspect, (ed. Lars Johanson and Christiane Bulut), **Turkologıca 62,** Wiesbaden 2006, s. 93-113.

DOERFER, Gerhard-Hesche, WOLFRAM; **Südoghusische Materialien aus Afganistan und Iran,** Wiesbaden 1989.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı”, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,** Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 221-236.

……; **Kars İli Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2002.

……; **Başlangıçtan Günümüze Türk Dili Tarihi,** Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

…….; “L, N, R’den Sonra Niçin T?”, **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat,** (hzl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 129-133.

……..; “-Maç, -Meç Ekleri Üzerine”, **Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat,** (hzl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 353-358.

…….; “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, **Dil Araştırmaları,** S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 9-20.

……..; “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, **Dil Araştırmaları,** S. 2, Bahar 2008, Ankara, s. 35-56.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil-Basit Çekim,** TDK Yayınları, Ankara 2006.

EREN, Emin; **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

EREN, Hasan; “Türk Dillerinde Metathèse”, **TDAY Belleten 1953,** Ankara 1953, s. 161-180.

……...; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,** Ankara 1999.

ERGİN, Muharrem; **Azeri Türkçesi,** İstanbul 1971.

……; **Dede Korkut Kitabı II, İndex-Gramer,** TDK Yayınları, Ankara 1991.

…….; **Türk Dil Bilgisi,** Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.

ERSOY, Feyzi; "+gil Eki Üzerine", **Dil Araştırmaları,** S. 1, Güz 2007, Ankara, s. 21-29.

ERTEN, Münir; **Diyarbakır Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

GABAİN, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri,** (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007.

GECE, K. Mehmet; **Serap Ağzı,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

GEMALMAZ, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağızları,** C. 1, TDK Yayınları, Ankara 1995.

GÖKÇUR, Engin; **Van ve Merkez Köyleri Ağızları,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız; **Salmas Ağzı. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme,** Karam Yayınları, Çorum 2006.

……..; "Azerbaycan ve İran Türk Ağızlarında Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Formasının Değişik Bir Şekli", **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı,** 25-28 Mart 2008, Urfa.

…….; "Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar", **Uluslararası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni,** 28-29 Nisan 2008, Kayseri.

……..; “Güney Azerbaycan Ağızlarında Yeterliğin Olumsuz Biçimleri”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu,** 24-27 Haziran 2008, Ankara.

……..; “Urmiye Ağızlarında Bile Zamirinin Kullanımı”, **II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı,** 21-22 Mayıs 2009, Kars.

GÖNEN, Mehmet Emin; **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2003.

GÜLENSOY, Tuncer; **Kütahya ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1988.

……; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında G/K > C/Ç Değişmesi”, **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I,** Ankara 2004, s. 1289-1298.

GÜLSEVİN, Gürer; **Uşak İli Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2002.

……; “Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine”, **TDAY-Belleten 2001/I-II,** Ankara 2003, s. 129-146.

……; “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): ‘bu+ra’ mı, ‘bu ara’ mı?”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı,** İzmir 2005, s. 333-335.

……; “Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): ‘üzüm/yüzüm; ölük/höllük’ türeme mi düşme mi?”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies,** C. 5, S. 2, İzmir 2005, s. 207-213.

……..; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler,** TDK Yayınları, Ankara 2007.

GÜLSEVİN, Gürer-Erdoğan, BOZ; **Eski Anadolu Türkçesi,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

GÜNEYLİ, Yılmaz; “İran’da Etnik Bölgeler Arasında Sosyo-Ekonomik Eşitsizlik”, **Kök Araştırmalar,** Ankara 2002, s. 123-150.

GÜRSOY, C.R.; "Urmiye", **Türk Ansiklopedisi,** C. 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984, s. 88-89.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.

……; **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

HASAN, Hüseyin Şahbaz; **Kerkük Ağzı,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.

HAYASHİ, Tooru; "Anadolu Ağızlarının Coğrafi Dağılımı Üzerine Bir Deneme Çalışması", **4. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri,** Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 232-242.

HAYDAR, Çoban Hıdır; **Irak Türkmen Ağızları,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.

HEYET, Cevat; "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", **Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı II),** Yıl 3, S. 16, Ankara 1997, s.1645-1650.

……; **Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri,** (çev. Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara 2008.

HÜSEYİNZADE, M.; **Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya),** Bakı 1983.

İSLAMOV, Musa; **Azerbaycan Dilinin Nuxa Dialekti,** Bakı 1968.

…….; **Türk Dillerinde Evezlikler,** Bakı 1986.

KARAHAN, Leyla; "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri", **Türk Kültürü Araştırmaları XXXII-12**, Ankara 1994, s. 205-236.

…….; Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, **TDK Yayınları,** Ankara 1996.

…….; "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı,** Ankara 2000, s. 99-105.

KARİNİ, Jahangir; **Erdebil İli Ağızları,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

KARTALLIOĞLU, Yavuz-Hüseyin, YILDIRIM; "Azerbaycan Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 171-230.

KAŞGARLI MAHMUD; **Divanü Lûgat-it-Türk III**, (hzl. Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara 2006.

KOCASAVAŞ, Yıldız; **Türkçede Şahıs Zamirleri,** TDK Yayınları, Ankara 2004.

KONONOV, A. N.; **Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka,** M-L, Bakü 1956.

KORKMAZ, Zeynep; **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

……..; **Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik),** TDK Yayınları, Ankara 1994.

……...; **Bartın ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

……...; **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

……; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** TDK Yayınları, Ankara 2003.

……..; “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 1, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 12-84.

……...; “Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında”**, Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 2, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 123-127.

……...; “Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 2, TDK Yayınları, Ankara 2005, s.128-161.

KOWALSKI, Tadeusz; **Sir Aurel Stein’s Sprachaufzeichnungen im Äınallu-Dialekt aus Südpersien,** Nakladem Polskiej Akademii Umiejętności, Krakóv 1937.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat; “Avşarlar”, **İslam Ansiklopedisi,** C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 28-38.

KURBANOV, Afad; **Müasir Azerbaycan Dili,** Bakı 2003.

LİGETİ, L.; “Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s. 57-64.

MELİKZADE, Tohid; **Tarihçe-i Darün-nişat-ı Urmiye,** Urmiye 2009.

MEMMEDLİ, Meherrem; **Azerbaycan Dili ve Şivelerinde İsmin Grammatik Kategoriyaları**, Elm, Bakı 2003.

MEMMEDOV, Meherrem; “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hususiyetleri”, **Edebiyat-Dil-İncesenet**, S. 3, Bakı 1988, s. 99-104.

MEMMEDOVA, Gövher N.; “Urmiye Hanlığı”, **Türkler,** C. 7, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 133-148.

MENZ, Astrid; "Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştırma (Örnekseme) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler", **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, C. 2, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2113-2118.

MİNORSKY, V.; "Urmiye", **İslam Ansiklopedisi,** C. 13, MEB Yayınları, Ankara 1984, s. 59-65.

MİRZEZADE, Hüseyin; **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası,** Bakı 1962.

NEMETH, Gyula; "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", **TDAY Belleten 1980-81,** Ankara 1983, s. 113-167.

NURİ, Muhsin Kevser; **Erbil ve Amirli Ağızları,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987.

OLCAY, Selahattin-Ahmet Bican, ERCİLASUN-Ensar, ARSLAN; **Arpaçay Köyünden Derlemeler,** TDK Yayınları, Ankara 1988.

ÖZÇELİK, Sadettin; **Urfa Merkez Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

ÖZKAN, Nevzat; "Gagavuz Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 81-170.

ÖZTÜRK, İrfan; **Adilcevaz Ağzı,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001.

PAŞAYEV, Gazanfer vd.; **İrak Türkmen Lehçesi,** Elm, Nurlan, Bakı 2004.

PEKACAR, Çetin; "Kumuk Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 939-1008.

RÜSTEMOV, R.; **Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fel,** Bakı 1965.

RÜSTEMOV, R. E.; **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** Bakı 1955.

…….; **Guba Dialekti,** Bakı 1961.

RÜSTEMOV, R. E.-M. Ş. ŞİRELİYEV; **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri,** C. 1, Bakı 1967.

SAĞIR, Mukim; **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1995.

SARIKAYA, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri,** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.

……..; "Türkçede neçe > néçe 'ne kadar' neçe > nice > néce 'nasıl' Gelişmesi", **Turkish Studies,** Volume 3/6, 2008, s. 548-562.

SERTKAYA, Osman Fikri; "-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine", **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 335-352.

SEV, Gülsev; **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri,** Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

SÖNMEZ, Işık; **Untersuchungen zu den Aserbaidschanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zäncan,** Göttingen 1998.

SÜMER, Faruk; "Avşarlara Dair", **Fuad Köprülü Armağanı,** İstanbul 1953, s. 453-478.

……..; **Oğuzlar,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

ŞİRELİYEV, M. Ş.; **Azerbaycan Dialektolojiyasının Esasları,** Bakı 1962.
……..; **Azerbaycan Dilinin Nahcıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri,** Bakı 1962.
TAVKUL, Ufuk; "Karaçay-Malkar Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri,** (ed. Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 883-938.

TEKİN, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, (hzl. Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, Ankara 1995.

……..; **Orhon Türkçesi Grameri,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9 (hzl. Mehmet Ölmez), Ankara 2000.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi,** Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

TUNA, Osman Nedim; "Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Diyalekti", **TDAY Belleten 1984,** Ankara 1987, s. 215-245.

……..; "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", **TDAY Belleten 1960,** Ankara 1988, s. 213-282.

UZUN, Enver; "İran Avşarları", **Türkler,** C. 20, (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 652-657.

ÜSTÜNER, Ahat; **Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri,** TDK Yayınları, Ankara 2000.

…….; **Türkçede Pekiştirme,** Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003.

ZÜLFİKAR, Hamza; "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", **Ömer Asım Aksoy Armağanı,** TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 297-317.

http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population

EKLER

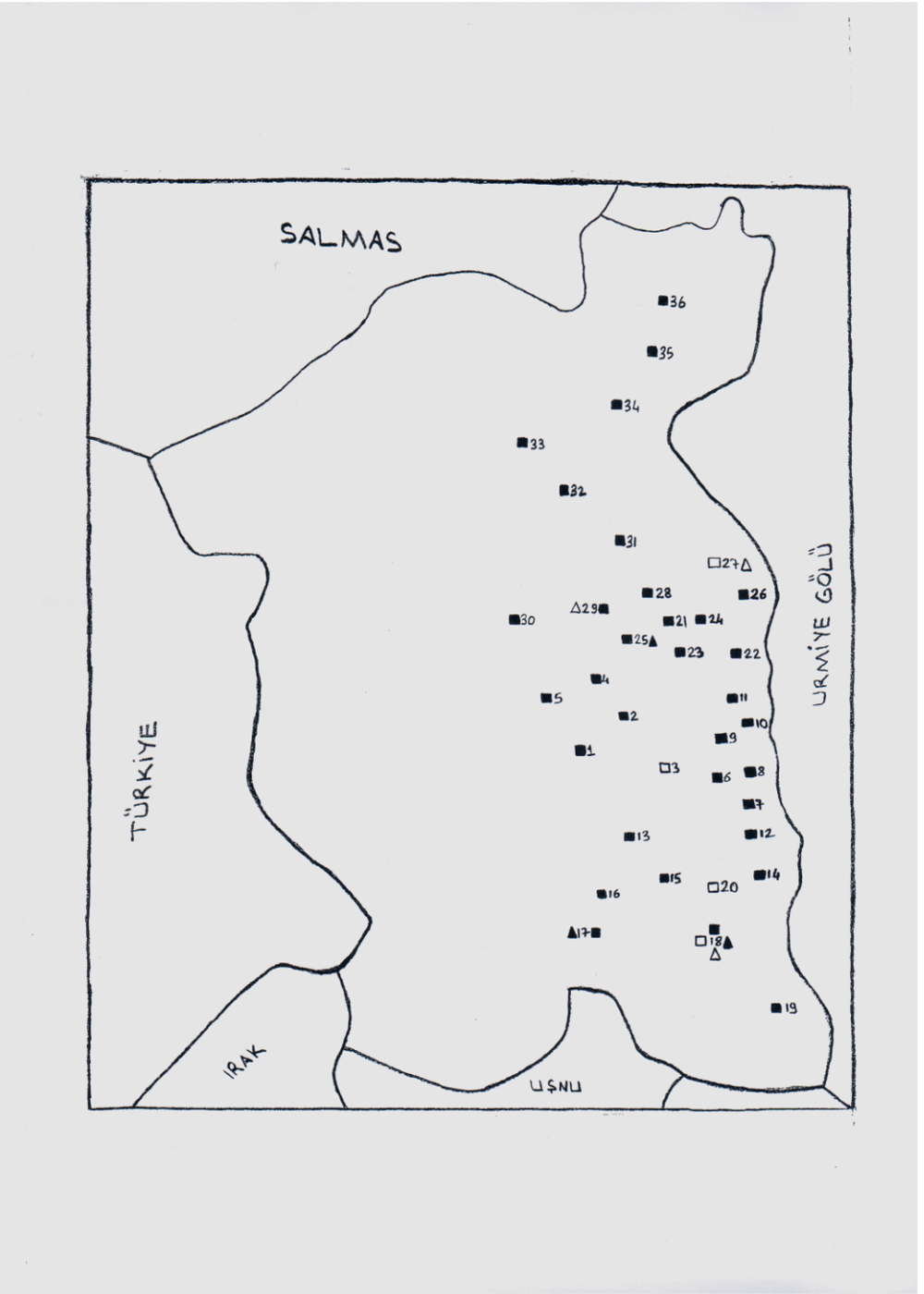

Harita 1: Zamir Kökenli Teklik II. Şahıs Eklerinin Urmiye Ağızlarında Dağılımı:

-sAn ■

-An □

-Ay ▲

-Ayn Δ

HARİTA ANAHTARI

1. Urmiye Merkez
2. Garalar
3. Kürdler
4. Balov
5. Gecin
6. Kurttepe
7. İmamzade
8. Hasar
9. Miyavak
10. Gemici
11. Gülmanhana
12. Göktepe
13. Hıtaylu
14. Türkman
15. Neybin
16. Yuharı Didan
17. Baranduz
18. Balanuş
19. Dol Dize
20. Alıbeyli
21. Karabuğlu
22. Osalu
23. Torpah Gala
24. Göyçeli Aslanu
25. Yekan Çongaralı
26. Vakkaslu
27. Merengeli
28. Körpü Çongaralı
29. Per
30. Hamamlar
31. Başlanbuşlu
32. Hamamlar
33. Kehriz
34. Guluncu
35. Kuşçu
36. Karabağ

Harita 2: Urmiye Haritası

Harita 3: Batı Azerbaycan Haritası

Harita 4: İran Haritası

Harita 5: Türkmen (Oğuz) Boy ve Oymaklarının Yerleşme Sahaları

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

Konuşan: Mahmut Sadıkpur / Yaş 63
Derleme yeri: Urmiye Merkez 1

menim‿adım mehmud, şöhretim, sadiġpur; şéérde şāmi texellüs‿élerem. men, bağcıx kendinde dünyaya gelmişem; urmiye'nin bağcıx kendinde. atamın‿adı ebdülhekim ve bir ekinçiydi, bağdar ve mal saxalayardı; hem bağdardı hem mal saxlayardı, ekin‿işlerine baxardı. men, göytepe'de ders‿oxumuşam, göytepe kendinde. ora bir mesihî kend‿idi. orda altınıcı ġılasa kimin yanı, altıncı sinife kimin ders‿oxumuşam; onnan sora éliyebilmemişem dersime idāme vérem, yanı dersimin dalısın tutam, oxuäm; onnan sora gelib āzat mutalée élemişem. āzat kitablar alıb‿oxumuşam, şêre hevesim‿oluP çoxlu şêrler yazmışam. indiye kimin‿iki kitabım çıxıpTi; birinin‿adı tebietin ġoynunda, biri de daşlı yol adındadır. indi de gene de éle heman yazmağıma idāme vérirem, dalısın tutmuşam yazıram. çoxlu şêrlerim var ki hele çapa yétirmemişem. folḳlor zemînesinde çoxlu işler görmüşem.

-burda kız isteme nasıl olar?

-burda éle ki bir ġıznan bir‿oğlan birbirine sévdiler, birbirine ēlāġe taptılar, oğlan terefinnen élçi gédeller ġızın‿évine; eger ġızın ata anası da onnan muvāfiğ‿olsalar, yanı rāzılaşsalar, oğlan‿onı alar. éle ki yanı tesmim tutalla, ġarar ġoyalla ki bını alsın; onnan sora o merāsimlerî ki ġabağa geli, o resmler ki vardı, o cür bu da idāme tapa géder. o vext, bu vexti ki bının da iki terefden tevāfıḳ yarandı, yanı iki teref rāzılaştı; xob bının ayrı işleri var; parça bişme, kebin kesme, üzüĥ taxmax ve ayrı resmler tā in-ki geler toyuna yétişer. toyuna yétişende bı sefer toyçı geler, meclis ġurular, hena gécesi olar. bu hena gécesinde ġeşeĥ aşıx da getireller, toy da çalınar, mūsiġi olar; bu çox xoşluğunan berġuzarr̲ığ‿olar.

-bu hena géceleri, néçe vahıtlarda olar?

-néce yanı néçe?

-néçe, tekce toyda ya başḳa zamannarda da hena yaxılır?

-hena, heman toy gécesinde olar. çün onda hena yaxalla geelnin eline, barmaxlarna, filana.

-adax nasıl olar burda, adaxlı olmax, nişanlı olmax?

-adaxlı olmax, veğti ki iki, ġız‿oğlan birbirlerin beyendile, sévdiler, üzüĥ taxallar. oğlan, bir‿üzüy‿aparar taxar gēlnin barmağına, gelin terefinnen de bir‿üzüĥ taxalla; birbirin nişannallar; buna diyelle: nişanlamax.

-şimdi allah göstermesin, yas évleri, canazalar; bu canazalardaki ġabax eneneler, ādetler nasıl olardı? böyle yādızda olanları, böyle bi danışsaz.

-cenāzelerde ölüm meselesi de bi évde ki bi nefer öldü, meselem‿évin böyügü olsun ya bidem meselem évde ana olsun ya uşağ‿olsun ya cavan‿olsun; ħoP mēmūlen çox nārahät‿éliyen bir‿işdi, narahat‿olalla, ġemgin‿olalla ve bunu götürelle buraan resmleriylen aparallar ġebristanda basdıralla. orda basdıranda mēmūlen ġebri üsde ġuran‿oxuyallar, erebce ġuran‿oxuyallar onun ġebr zadı üsdünde ereb dilinde. bi yol onnan sora getirelle bına üş gün zad‿élelle bırda, merāsim tutalla, meçitderde oturalla ve évlerde de oturulla. xanımlar, mēmūlen évlerde olallar, ağalar gédeller mesćidlerde zad‿élelle eyleşeller. malla, geler, onun bāresinde danışar, onun bāresinde ġuran‿oxuyar ve dînî mesāillerden söhbet‿éler, tā in-ki bu resmler ġutular. sora bı sefer her cuma axşamları gédelle bunun ġebri üsde ona fāte bağışlalla, fāte oxuyallar. elbetde bırda mezhebler ferġ‿élér. biden sünni mezhebleri, bırda ġıx tutmazlar; amma şîeler, ġıx da tutallar, il dönümi de tutallar; veli sünnilerde; biz‿özümüz, sünnü'yüĥ; bizde bu zaT yoxdı, bu resm, yoxdı bizde.

-meselen merhūmun yaxınları, ġohumları, bu cenāze zamanlarında ne eyleller, onların vezîfeleri nedir?

onların vezîfeleri feğed bunun merāsimlerinde çox müretteb şirket‿élemexdi. şirket‿éleller, ġere bağlallar, üzlerin ġıxdırmazlar, saġġal ġoyallar ta ġırxı çıxana kimin. ġırxı çıxannan sora bular, ġereleen‿açalla, üzleeni islah‿élelle ġırxallar ve ġutular da.

-özünnen danış sen; uşahlıx, cavannıx, arxadaşlar. toyun ne zaman oldu, néçe uşağın var, addarı ne cür? özünnen danış bol bol.

-bizim uşaxlığımız; men, çün ketde böyümüşem; teğriben on‿üç yaşıma kimin éle bidun-in-ki ders-ōxuyam ketde olmuşam. çün menim‿atam ekinçiydi, mēmūlen biz, bağda çölde olardıx. o zamanın‿oyunnarınnan; uşağ‿oyunu ki çox‿udu; biden péllededeste oyunu vardı; annan sora ġoalaġaşdı, çoxlu bu cür‿oyunnar vardı; istesem yadıma salam, çoxdular. oyunnar, bu cür‿olardı, tā in-ki sora men, çün ders‿oxumamışdım; elāğe tapdım ders‿oxumağa, memūlen kiçiĥliğimi gédim ders‿oxumağa. burada xātireler çox çoxdı, istesem diyem, çox çekecaxdı. biz, döt ġardaş‿ıdıx, indi biri ġalır, ġalannarı ölüb gédibdi, iki dene de bacım ġalır. olar, indi er‿évlerindedile, zindeġannıxlāna meşġuldular. iki ġardaşlaam da ölüb, onların‿uşaxları ġalır. men, sora; o cür ki erz‿éledim; ders‿oxumuşam, şāirliğä üz getimişem; sora izdivac‿élemişem.

-bayramlardan behs éle.

nōruz bayramı, mēmūlen bizim ki il axıra yétişende onu nōruz bayramı diyerıx. biz, kēndde bidem mesem deblērmiz bu cür‿üdü ki; nōruz bayramı'na ġıx gün ġalmış, uşaxlar, géderdiler zemilerden tikan toplardılar, tikan yığardılar, getirerdler bayram gécesi bunu yandırardıla, üstünnen‿atlardılar, otların‿üsdünnen‿atılardıla ve mexsus neğmeler oxuyardılar. onnan elāve, évde évlerin hisin‿alıb xanımnaŗ, göy

göyerderdiler, tê évlerin hisin‿alıb temizlerdiler, şadlığ‿élerdile. bayram, gelip yétişerdi, bayramı birbire tebrik diyip; o adamnar ki ölerdile, teze ilde ölmüşdüle olaın‿évleene gédib, olara başsağlığı vérerdiler. teze ilin on‿üçüne kimin bu cür bayram‿işleri, görüşler idāme tapardı. on‿üçünde ki heman tebiet günüdî, bırda çıxalla camaat, çöle; çün o zaman ağaşlar, teze çiçeĥ vérer; çıxalla çöle ve o géçen‿ilin ġemlerin unudallar, şaddığ‿éleller. orda ġızlar, mēmūlen izdivac‿élemäğ‿içün istelle ki arzulaına yétişele, otları birbirne bağlalla ve istelle yanı bu cürluğunan birbirleene isteĥlērne yétişsinner.

çille gecesi

çille gécesi iran'da, daha azerbaycan'da ilin lap uzun gécesi ve ġaranlıx gécesidir. o géceler mēmūlen çün ġışın lap şiddetdi zamanında olar, çox soyuğ‿olar. ġedimnen, azerbaycan'da bu géceni, mexsūs resmleri vardı ki onu tutallar, o merāsimi géçireller. bu merāsımdä çille'ye, çille gününe azerbaycan'da mexsus yémişler; mēmulen ġarpız, çox mēşurdu ki o géce hetmen gereĥ ġarpız yiyile o géce. elbetde ġedim zamannar biz ki ġedim uşaxlıx dōremizde kürsü ġurardığ‿évde. kürsünün dōresinde eyleşerdıx, o géceye meselem iyde, kişmiş, milax, ġarpız; ġarpızı mēmūlen samannıxda saxlardıx, o zamana çün ġarpız çetin ġalar, o zaman biz, bunı ġoyardıx samana ġuylardıx, saman‿içinde, samannıxda saxlardıx ve getirerdıĥ keserdıx bını. ġonşular, yığışardı birbîne, birbiin‿évine, o géce şenniĥ tutardıla, şadlığ‿élerdiler. o ġarpızı keserdiler tā gécenin nisfine kimin‿oturardıla, mexsuz şirin şirin nağıllar diyerdiler. çün‿o géce uzun‿udu, o géceni teğriben yārya kimin danışardla; sora herkes géderdi öz‿évne ve yatardı. o géceye de mexsuz bizim merāsimlermiz var ve nağıllarmız var, sözlermiz vardı ki çox déyilmeli ve éşitmeli bir zatdılar. olardan birini men, şêre çeĥmişem, ona ege icāze buyursaz, onu men, oxuyaram. bu nağılın‿adı

95 seyedoğlu'dı ve menim rehmedliĥ dedem yanı atam, bunı diyerdi. sayadoğlu yanı seyyad‿oğlu, şiḳarçı oğlu, ōçu oğlu.

uşaxlıx çağımda rehmetli atam
her géce bir nağıl diyerdi yatam.
bi gün de söz‿aşdı sayadoğlundan,
100 ġışda ova gédir‿o iyid cavan.
bir‿ağır ġar düşür dereye dağa,
ġalmayır tāġeti soyux sazağa.
dağların ġoynunda olur‿avara,
bilmeyir néynesin, sığınsın hara.
105 özünü itirir tufanda, çende,
yolu tapabilmir, ġayıtsın kende.
géceni dincelib‿orda ġalmağa,
yoxuydu şansına hatta bi zağa.
téz téz uğuldurdu ġut kimi tufan,
110 tutmuşdu her yanı ġap ġara duman.
görür ölecehdi, çox yaman‿üşür,
bu haĺda bāşına bi fikir düşür.
götürür dalına bir‿ağır daşı,
dolanır dağlarda o baş, bu başı.
115 o ġarda külehde ġızışır caní,
ġurtarır‿ölümnen bu iş‿oğlaní,

évde nigerandır ata anasí,

tutullar ölmemiş ona bir yasi.

gözleri süphecen yollarda ġalır,

120 herden küleĥ gelib ġapını çalır.

belke de oğlandır ġapını çalan,

hév gédib görüller yalandır yalan.

intizar, onları getirir cana,

ürehleri dönür bi laxda ġana.

125 gécenin bu vexti hara gétsinner,

dözmeĥ de çetindir, bes ne étsinner.

kişi, durub çıxır évden häyata,

baxır héyretiyle bir kāinata.

görür hava açıb,‿ama yél‿esir,

130 ne o cur‿üşüdür, ne éle kesir.

ġayıdıb‿içeri, déér‿arvada,

ağlama, diyesen redd‿oldu ġada.

düzdü ki çilledi, soyuxdí, ġışdı,

yére nefes düşüb hava ġızışdı.

135 eger‿indiyecen ölmese oğlan,

daha bunnan béle olma nigaran.

bu géce ġurtarıb,‿açılsa seher,

oğlumuz ġayıdıb şikardan geler.

seher ġaş ġabağın hava çün‿açır,

140 güneş, ışığını her yana saçır.

yayılır kōşene kendin‿adamı,

onu axtarmağa gédiller, hamı.

dağ daşda cumullar‿o ağır ġara,

bilmiller baş‿alıb gédeler hara.

145 heresi, bir yanda dağları yarır,

elinde bél, küreĥ onu axtarır.

éniller dereye, çıxıllar dağa,

héş umud yoxuydı onĩ tapmağa.

déyéller: belke de ġut, yiyib‿onu,

150 çatıPdır yazığın‿ömrünün sonu.

ağlayır‿atası, ġemnen bağırır,

üz tutub dağlara oğlun çağırır.

öz sesin ġaytarır dağlar‿özüne,

sanki ceveP vérir‿onun sözüne.

155 amma o bilmeyir dağlar, ne déyir,

çalır‿öz başına, ġem ġusse yéyir.

oğlanı axtarır, here, bir yanda,

amma size déyim éle bu anda.

bir şişi, yétişir birce deşige,

160 görür buxar çıxır ovdan éşige.

oranın ġarların küreyib‿atır,

hüşünü itirmiş cavana çatır.

ġışġırır: tapbışam, özüdür, budur,

gelin arxadaşlar, sayadoğlu'dur.

165 soyuxdan irengi pötmüşdü onun,

ġar yağıb‿üsdünü örtmüşdü onun.

getirib ġoyullar‿onı évine,

anası, bilmeyir ne cür sevine.

hüşe getirille axırda onu,

170 burada nağılın yétişi sonu.

o günnen gétmeyir daha şikara,

tüfengi sındırıb‿atır kenara.

déyir: and‿içirem bunnan bu yana,

ġoymaram‿ellerim bulaşsın ġana.

175 héyvannarın‿ahı, tutmuşdur meni,

olmaram‿onların daha düşmeni.

ġoy, azad yaşasın marallar çölde,

durnalar havada, sonalar gölde.

éy gözel tebiet sévirem seni,

180 günāhım çox‿olub, bağışla meni.

bu şêri türk bayrağına démişem, tüĥlerin bayrağına:

böyük türk élinde dalġalanırsan,

éy aylı ulduzlu al bayrāġımız.

ġızıl meş'el kimin göyde yanırsan,

şōġunu her yana sal bayrāġımız.

rengini ġızardıb, igidler ġanı,

gah olub sinende bozġurd nişanı,

topla öz‿altına her ġehremanı,

ġuduz düşmenleri çal, bayrāġımız.

kütleler gédiller ağ güne sarí,

gelir xalġımızın şanlı baharí,

sancıl zirvelere, yar bulutları,

hemîşe dünyada ġal bayrāġımız.

türk‿oğlu, elinde görende seni,

sévincim, ġaldırır göylere meni,

ölende şāmı'nın sen‿ol kefeni,

şāiri bağrına al, bayrāġımız.

sayaçılar ve sayalar

indi size déyim hardan, kéçmiş ġedim zamanlardan; sazlı, sözlü şamanlardan. esrimizden çox çox uzax, islam, gelmemişden ġabax; onlar, gelib deste deste azerbaycan dağlarını, odlu sulu bağlarını sévib séçib ġalarmışlar. döyüşlerde at‿oynadıb düşmenlerin ġarşısında māhir ġılış çalarmışlar. türk dilli, ağır‿élli o köçeri ġebîleler, mal davarı, tebieti çox muġeddes sayarmışlar. çoban‿olub dağda daşda sürülerin yayarmışlar. sayaçılıx, sayalar da hemanlardan yādigardır, şamanlardan yādigardır. belke hele yurdumuzda sayaçılar, géne vardır. onlar ġoşan sayaların heyif çoxu, itib batıb; ancax bir‿az üzmeĥleri, ağ saġġallı babaların, ağ birçeĥli anaların süzüb ġalıb yadlarında; esrimize gelib çatıP. hindüstan'ın xelġi kimin héyvanlara boyun eyen, ġoyunlara nenem déyen; adı belli, şirin dilli sayaçılar; söz sinede ġatar ġatar, gezib yurdu diyar diyar; aya, güne, dağa, daşa, yéle, suya, ġurda, ġuşa, denizlere, ġar,

yağışa, méşelere başdan başa gözel sözler ġoşarmışlar. gah yaylaxda gah ġışlaxda çadır ġurub yaşarmışlar. ġış ġurtarıb yaz gelende, tebiet; üze gülende, o, gelerdi bizim kende. güler‿üzlü, sine sözlü; mahal mahal, oba oba, ġapı ġapı gezerdi o. neğmeleri inci kimi mehāretle düzerdi, o, oxuyardı gözel saya. él, gelerdi tamaşaya.

salameléyk say beyler, birbirinen yéy beyler! sayaçı memmed geldi, xéyr-i bereket geldi. gözel‿olsun halınız, açsın ġara malınız, safa olsun yurdunuz, ulamasın ġurdunuz. sayaçıya pay vérin, çöreĥ vérin, çay vérin, bu tekeme tay vérin. bu sayax, o sayaçı, oxuyub reġs‿éderdi, özüne pay dilerdi. bi gözel şéytan teke, ġaşları ġéytan teke, gözleri mercan teke, boğazı zınġırōlí, tüĥleri xōlı xōlí, başı ipeĥ kakıllí, bezeĥli, xallı bıllí, eyreti ġıllı teke, uzun saġġallí teke; onun sāhir‿eliyle, neğme ġoşan diliyle texd‿üsde oynıyardı. yaxçı yadımda vardı. memmed kişi, coşardí, tekeye söz ġoşardí:

bu teke, axta teke; boynunda noxta teke,
ġul olar gah satılar, gah çıxar texte teke.
bu tekem, ōyun‿éler, ġurdiyle ġōyun‿éler,
yığar gîlan düyüsün; çepişin tōyun‿éler.
tekem,‿oynar toz‿éler, bayramı péşvaz‿éler,
toplayar ġış zumarın, ġışı onla yaz‿éler.
bu tekem, ārıx tekem, dabanı yārıx tekem,
tüĥleri çadır cécim, derisi çarıx tekem.
bu tekem, gözel tekem, tekemin nazın çekem;
bu tekem de olmasa, dünyada tekem tekem.

béleliĥle bu neğmekar, dolanardı diyar diyar, behre véren héyvanlara, ġoyun, ġuzu, çobanlara saya ġoşub‿oxuyardı, oxuyarken‿oynıyardı; o oxuyan sayalardan xātirimde hele vardı:

-nenem‿ay xallı géçi, memesi ballı géçi, ġayaların başında tutub yallı géçi. nenem‿ay deli ġoyun, südü mezeli ġoyun, gelinler; cüzeminnen toxuyar xeli ġoyun. nenem‿ay nazlı ġoyun, ġerġavul gözlü ġoyun, peniri kesme kesme, ġatığı üzlü ġoyun. sürünün gözü ġoyun, dolan gel düzü ġoyun, ilde bir cüt bala doğ, sévindir bizi, ġoyun. canım‿ala baş ġoyun, gözü ġelem ġaş ġoyun, ġaranlıx gécelerde çobana yoldaş ġoyun. altı bulax içerem, üsdü zemi biçerem, komuna ġurT düşende öz canımnan géçerem. sürünün tozu geldi, yayıldı düzü geldi, çobanın ġucağında bir emliĥ ġuzu geldi. yiyib dağlar gülüni, süTle dolub yélini, onu sağan gelinin xınalayım‿elini. gelinin dodağı bal, durub ġabağımda lal, gelin téz‿ol; pay geti, sayaçını yola sal. bu tekenin bendi var, min bir cüre fendi var, har ġapıda oynasa; bir nalbeki ġendi var. menim tekem delidir, edāsi gülmelidir, tekeme bal getiren néce de selġelidir.

pay getiren gelini sayaçı, çox öyerdi. ona neğme diyerdi. yumurtadan, buğdadan, undan, yağdan,‿arpadan öz payını alardı, xurcununa salardí. pay vérmiyen kimseni, ġırnısı hex keseni ġarġıyıb hecv‿éderdi, göreĥ neler déyerdi:

-téline gül bağlar tekem, buynuzların yağlar tekem, ġırnıs‿olan‿arvadların çölmeyine ġığlar tekem. mal naxıra ġatmasın, muradına çatmasın, payımı kesen‿arvad, kişisiyle yatmasın. nenem ġoyun, téz doğsun, ay doğsun, ulduz doğsun, pay véren bir cüt‿oğlan, pay vérmiyen ġız doğsun. tekemin‿unu gelsin, bir döşeĥ yünü gelsin, pay vérmiyen gelinin üsdüne güni gelsin. gelin, ġolbağın vérsin, ġoyunun yağın vérsin, boş ġaytarsa tekemi, eri; talağın vérsin. bu gelin, urmuludur, pinti, boğaz ġuludur, tekem; onnan küsübdür, dili tikan koludur. bu tekem, yiyer yatar, oynayar şıllağ‿atar,

gezeyen‿arvadlara söz ġoşar ġatar ġatar. tekem, niye xar yésin, alma yésin, nar yésin, tekemün payın yiyen; görüm; zehrmar yésin.

sayaçının sözleri, daha burda biterdi, yolun tutub géderdi, gözümüzden‿iterdi. biz, yolun gözleyerdiĥ, könlümüzde diyerdiĥ: birde haçan geleceĥ, bize saya diyeceĥ. saya, yaxşı sayadır, yéri, yurdu ġayadır. sayaçının sözleri, yatannarı oyadır.

Konuşan: Hatice Ahenbazu / Yaş 50
Derleme yeri: Urmiye Merkez 2

-evvelen isim, şöhret?

-adım xeTiće, şöhretim āhenbāzu. häna ǵećelerde ġeblen her nemneni āmāde éleríx; şam vesāilin ve miyve. ġebl-ez şam Çay dolanılar. onnan soya, şam yiyilennen soya şirni, miyve. oynalla, ġızlar oğlannar. dāmaT, ǵeler ġız‿évine. erus xanımnan ıḳisi bāhem oynalla; bu ćür.

-toy olmadan evvel ġızı néce istersiz?

-ġızi ya indi oğlannan ġız biybiyi ister, xasteġar ǵédeller ya bi nefer‿adam bilexire vāsite olar; nişan vérer, diyeŗ: fila yérde bi dene ġız var. adam,‿ona xasteġar ǵéder; sora oğlanna ġız birbirlein ǵöreller; eǵer, xoşları ǵeldi, idāme tapar; xoşları ǵelmedi bu ćür.

-kim, ister onu; ne cür isteller?

-oğlanın mamasí ǵéder xāsteġarısına, baćsıynan maması. nişannamax da éle; ġıza nişan vesāili alallar, üzüy‿alallar. ġız‿évi de oğlana üzüy‿alar. aparalla, üzüĥ taxallar, ćeşn tutallar; eǵer eğd‿olsa, malla ǵeler, eğdlein‿oxuyar.

-bir uşax olanda siz, ne yaparsız; nasıl isim ġoyarsız ona?

-biz,‿ona ismi; bi dene möymün‿adam, onu alar ġućağına, bi dene ġuran‿oxuyar, ezan‿eġāme oxuyar; onun‿adını ġulağına Çağıyar; indi ya fāmilden, böyüĥ baba ya böyüĥ mama ya bi dene ālim.

-meselem bir ġohum uşağı olur. siz onu görmeye ǵédirsiz...

-biz,‿onu ǵörmeğe, ḳado alarıx, ǵéderıx, diyerıx: Çox mübāreĥdi, ġedemi xéyir‿olsun.

-meselem bi cenāze oldu, allah göstermesin; ne cür yardım éylersiz?

-onun her nemenesine ǵéderix, şıкet‿élerix. çox yoxun‿olsa, o yoxuna; yoxun‿adamnar, ona ġere alar‿aparar. éle yas ǵüni, üş ǵüne teкin mećlisleri olar, bi de yéddisin tutallar.

-ġırx çıxarma vardır?

-bēlé.

-o, nasıl olar?

-onun da; uşağın ġırxı ǵüni diyelle. uşağın ġırxın töкerih̑. onu hamama aparalla; darağın ġıx dene dişi, sayarıx, onu sallıx; biy dene van doldurrux suyunan; o ġıx dene dişi sallığ‿o suyun‿iÇine. o suyu töкerig̑‿uşağın başına, diyerıx: ġırxıyin töкürem.

-kış gelmeden evvel ġabax indi hanımlar, ne cür hazırlıhlar ederlerdi?

-yémeğ‿iÇün ġış vesāili her nemene āmāde élerıx, allıx, yığarıx; nuxud, düyi, lepe her ne, bu ćür vesāil; turşi vesāili. libas ġış vesāili, potun, uşaxlar‿içün Çeşme alarıx, ġabşén‿allıx, ġalın libas.

-vahıt nasıl géçer?

-o indi ġalıb herкesin‿özüne; biden meselem évde éşiкde ǵünün ǵéÇirder ya éle évde olar.

-gelin getirme nasıl olar?

-toyda, veğti кi toy tamam‿oldi, axşam‿olur, ǵédirix, ǵēlni, ǵötüürüh̑, apārıx; dolandıralla. ǵédelle, bi séri dolandıralla ǵelelle; éle кi yétişdile dāmādın ġāpsına, erus xanımı saxlalla ġapı ġabağında; dāmaT, géder indi ya dam‿üsde ya penćerede üş dene alma atar. o almanı indi кim tutur; Çox; meselem; adam hāzır‿olar‿almanı tussun. onnan sora erus xanımın başına pul seper, noğul seper; onna sora dāmaT, ǵeler; bāhem eyleşeller; ǵelib ǵédene "xoş ǵeldin" éleller.

-uşahlıxdan, cavanıxdan yadında ġalan bi hātıra var mı?

-éle bi xātir yadımda yoxdı.

-uşağ olandan sonra ne édeller?

-uşağa her nemne vesāıl, libas, filan āmāde éler; yorġan, döşeĥ, balış; āmāde éler
50 ḳi, tā in-ḳi uşax ġelećax.

-bayramlar ne cür olar?

-ġurban bayramı'nda biden meselem tamam nāmizeT ġızlara ġurbannıx, bayramnıx ġéder, bayramında ġurban‿aparalla. ġurbaın boynuna ayna salalla, şal salalla, bezeller. ḳüreyine ġurbanın hena ġoyallar; ġurbannıxdı dā, ġurban bayramı'dı;
55 nāmzed ġızlara aparalla. tamam fāmilde nemne hēći var; ġurban bayramı günü ġédelle hecilein ġöyüşüne; déyelle: hećiler savabında olasan. häći olmıyanda, böyüĥlēṇ ġöyüşüne ġédeller.

-oruş bayramı ne cür olar?

-oruş bayramı da fitr bayramı'dı. éle ḳi oruşluğun āxır ġüni bi dene bi hezîne, bi
60 pul nezerde allıx, onu Çıxarıx; onnan soa herḳes müsteheğdi, aparrıx, vérrığ‿ona. ve ġene yoxun fāmilleṇ, böyüĥlēṇ ġöüşüne ġéderıx. ġéne éle şirni, filan, miyve pezîrāi olunar.

-ġavurġa yapardız, olar burdā?

-bēlé!

65 *-ne vahıdlar olardı?*

-ġovurġanı ġedim ḳetderde ġōvrardılar.

-burda ilk çarşamba, ahır çarşamba ne cür, nedir?

-axır Çarşembede éle ġéne o ćür, tamam nāmzed ġızlara pay ġéder. bu biysi ġızlara, herḳes‿izdivāć‿éliyib, eri var,‿uşağı var, éle olara da; eye ağası olsa,
70 maması olsa; olardan pay ġeler. axşam‿oldu, ot yandırallar; ot yandıralla, otun‿üsdünnen‿atdanallar, diyeller: senin ġırmızılığın mene, menim sarılığım sene.

ǵéce bēz ġızlar ya oğlannar, ǵédelle bi āyı hemsāyeni évinde ġulağ‿asalla, ǵöyele, orda nemene diyiller. bu, niyyet tutubdu, ǵöre; olar, nemne danışır; bunun niyyetine xoş söz désele, bu, xoşhal‿olar; xoş söz démesele, xoşhal‿olmaz. bi dene üş yolun ayrımında
75 ƙilid ġoyalla, duralla; bi nefer‿adam, yolda ǵéÇen, bi söz diyer; eǵer bunun düz‿olsa, bu xoşal‿olar; olmasa, yox. onnan sora tamam‿uşaxlar, ǵelelle damnar‿üsde, yol‿üsde; damnar‿üsden ƙićāve salallar penćereleen ġabağına, diyeller: bıllı bıllı sallamışıx, bizim pāymızı vérin.

Konuşan: İsmail Ruşenzade / Yaş 62
Derleme yeri: Urmiye Merkez 3

hepsenāy hepsene, hepsene bî ġūş‿idi.

baxçaya ġonmuş‿idi, bey‿oğlı görmüş‿idi.

bey‿oğlunnan bézāram. ketan köyneĥ yazāram.

ketan köyneĥ mil mili.

gel‿oxu bizim dili. bizim dil, urmu dili.

urmu'dan gelen‿atdar, ağzında yiyen çatdar.

ġanat vérdim uşmağa, heġ ġapısın‿aşmağa.

heġ ġapısı, kilitdi. kilidi servan yolunda.

servan yolu min vezeŗ, içinde āhu gezer.

āhunun bālālari, meni gördi ağladi, eteyime ġığladi.

ēteyim bölüĥ bölüĥ. ġurbağa deliĥ deliĥ.

hesen bey'in nēyi var? göye çıxan‿ātı var.

biy batman şirnisi var, biy batman alması var.

o da yoldaşların.

-özünnen danış.

-men, xeyyatam. burda xeyyatdığ‿éérem. urmiyēllere libas tikirem. pis de xeyyat dēlem; yaxçı xeyyatam.

-buraya bi ġonax gelende ne cür olar, ne éylisiz?

-biz, gelende éhtirem‿élerıx bileleene. ġäzāmız, bizim urmiye'en ġäzāsı, küftedi. yaxçı küfteler pişirríx olara, erziş ġāıl‿ollux. men, gözleme pişirrem. evvel ġatığın açaram – torba ġatığı diyelle – ġatığı açaram, içine sēṛimsax vurram ġoyyam çırağın‿üsdüne, bularam ta barmax yandırınca onu zad‿élerix, sora sarı yağınan sallam yumurtaní, ġatarıx, olar o gözleme. yäxçí yémeli olar. serimsaxlı olar, çox yémeli olar. téz pişer, yaxçı ġezādı, hasad ġezādı.

-burda vahıt nasıl géçer, bu urmiye'de?

-evvel yaxçıydıx; amma indi müsiybetinen géçinirığ. evvel çox yaxçıydı; meselem men,‿o zaman yüz tümen'e ḳoh – şalvar tikirdim, çox rāhet géçiniydim. sora inġilab‿éli, yéddi yüz elli tümen'e ḳoh – şalvar tiĥdim, rāhed géçiniydim; yéddi tay düyü alıy̱dım, yéddi dene rōġen nebātí. indi heştad tümen'e ḳoh şalvar tikirem; géçinemmirem; heştad min tümen'e.

-ġış gelmeden ġabax ne cür hazırlıxlar olardı?

-ġabaxçe ġışda; gelende; biz, bağda möv̱re yandırardıx, kündele düzelde̱rdıx. kündele yanı; mövrenin yanı olar; olar nārın kömür. kömürleri, bü cü̱r – köndele diyeríx – bü cür yaş élerdíx, girde girde élerdíx, saxlardıx ġışa. ġışda kürsü ġurardıx, kürsü yorġanımız‿oludu, çekerdiğ‿onu üsdüne; ġeşeĥ o cür géçineydıx. çox da mehebbetdiydix. biyden biribirine ġonax gelende da ceviz, çişmiş getieydile ġoyaydıla kürsünü üsdüne. indiki kimi teşrifātı dē; moz, nem nemne:

-filan kes moz ġoymadı, filan élemedi!

-uşaxlıx ne cür nasıl géçiptir, uşaxlığını danış bize.

-ağam, téz‿ölüb; men, dayım yaanda ġalmışam. onnan sora müsîbet çeĥmişem; yéddi yaşınnandı işlirem. çetin bu seneti örgeşmişem. yaxçı cavan‿ıdım, pis dēyldim. çerxi minerdim, burdan birin, bi neferi ġoardım çerxin ġabağına, birin dalına. burdan minerdim, deryada düşerdim; yanı düşmezdim yére; yi̱rmi kilomé̱T yoldı. men, tek‿idim, nenem, höĥman, dédi: gere évlenesen. xulese; nenemgilin Çüçesinde bi ġız

var‿ıdı, onu aldı mene, sāl-é ġırx‿altıdaydí, ġıx dötdeydi, min‿üş yüz ġıx döTde. nenem,‿aldı bileme. toy‿éledıx. ġonax çağırdıx, yoldaşlaın hamısı, yığışdı. toy géce xon getdile bilemize. xon getirennen sora toyı éledıx. şam – mamı yédix, otdux, lodo oynadıx; resm‿idi – toyda lodo oynalla – tā süb saad béşecen. béşde durdux gétdix – itdahadiye hamamı vardı burda – gétdığ‿itdahādiye hamam'ına; orda, hene mena apardıx, hena ġoydux. ordan bu sefer geldix éve, keman ġoval çıxdı ġapıya; çala çala bizi apardıla içeriye; oldux dāmad. sora da bu cür, béş‿altı ilden sora menim bi evvel ġızım‿oldı. ġızım‿oldı, onnan sora bi oğlum‿oldı; onnan sora da bi dene de sora ġız‿oldu; iki ġız, bi oğlandı. ġıx‿dörd, ġıx béş‿ildi évliyem. on doġġuz yaşında évlenmişem. nenemnen bi dene nenemin xalası var‿ıdı, bi de xalam var‿ıdı; üş neferi gétmişdile élçi, démişdile: gelmişiğ‿ısmayıl'a élçi. ġız da māyıl‿ıdı. ġız, ġabaxça görmüşdü bilemi. ayrı adam,‿istirdi bilesin; gétmedi. danışmışdıla, geldi nenem dédi: höĥman diyi: men, gédirem‿ona. geldi mene.

-ölüleri ne cür götürürdüle yadındā?

-bēlé, o zaman ölü kü ölürdi, bu cür teşrifat yox‿udu. ġocalar ki ölerdi bi dene yavaş géden at vardı; bi ġere ġutuydi onda biz, yavaş yavaş – özü de māşın zaT yox‿udı, faytun var‿ıdı – olaın dalıca yavaş yavaş‿aparardıx ağa ġabri'ne, orda yuardıla ġuylardıla. ġéceler şām-i ġeribān‿ıdı; indi günüz şām-i ġeribāndı. göüsen diyille: şām-ı ġeribān. géce şām-i ġeriban‿olardı; günüz‿indi élille, günüz tutulla; ama o zaman géceydi. üçün tutardıla, sora ġırxın tutardıla. evvel güni halva çalardılar; acı halva diyeller, ölüde; ama indi acı halva çalmazla. ġedim‿amma evvel güni acı halva çalalla, diyelle: ölünü acı halvası. sora üçümci güni gene halva çalalla. o şirin halva olur da. evvel güni; acı; doşabın‿az‿éle; nem ne cür yanıx bi halva élerdle. çox

adam, yémezdi; atardıla ġebrin‿üsdüne orda ġuş – muş gelerdi yierdi. ġere giyerdile. arvatdar, ġere giyerdi. meselem meem‿adamım‿ölüb, géderdim çadır‿alardım meselen arvatdara, don‿alardım; aparardıx yasın vesetinde salādıx başına. kişiler de ġere – mere mod dēldi o zaman. sālgerdin tutardıla. azarağ‿olurdi; indi amma göüsen baba, çoğ‿uzadılla; döydümci, béşimci ilin de tutulla. şeherde mod dēyldi; ketde adamnar,‿ölende her ġonşi, bi mejmee ġeza düzelderdi, aparadı o yas‿évinin, ölenin‿évine. olaŗ ki zehmete düşmiyele, da özlei pişiremmezdi; çünkü başlaı ġatışığ‿olı; amma şeherde yox, şeherde o cür mod deyldi, şeherde özümüz pişirerdıx. indi gelelleŗ, meselen arvatdar, geler évde ġeza – meza pişirelle kömeĥlığ‿élelle; ölü sahıbı géder ġebr‿üsde. yoxun ġohumnar, ġalar‿évde, çay hazırlar ġeza hazırlar ki, ġebr‿üsden gelende bulara nahar vérele. yā meselen‿indi teşrifat çoxalıb, éle ġebir‿üsden‿aparılla tālara; tālarda ġeza vérille bilelēne.

-uşax ne cür sünnet olar?

-onda yéddi yaşınacan diyerdile: o uşax annamıri. sünnet‿éleŗ, toy diyeydile bileleene. özi de ya gereĥ bi dene kesileydi ya üş dene; iki dene kesilseydi, bi dene xoruz keserdile. diyerdile: yumu bed‿olar, bedyūm‿olar; yanı gerey‿üş dene ola ya bi dene ola, tek‿ola. tek, allah‿adıdı, ona cehed diyerdile: gereĥ tek‿ola. ya üçün keserdile ya bi deneni keserdile. o zaman oturardıla böyüy‿adamın ġucağında, bi dene ayna tutardıla, diyerdile: bi bax, nem nemene. bi zaman baxardın, sünnetin kesdiler. baş ġırxannar ourdi, selmānılardı; éle hemi baş ġırxardıla hem zat. elleende bi çemedan vardı, iki ülgüç. getirerdile, bu cür évlerde keserdile. hatda bir gün bizim bi ġonşumuzda bi dene arvat vā ıdı; o bi neferin‿uşağın öz‿évinde kesdirdi. elbetde xorāfatdı, bēz‿adam, diy: xorāfatdı. amma, iki dene kesdirdi, bının‿oğlı, gétdi şehid‿oldı.

dédiler: ona xātir, iki dene kesildi, buun‿oğlı, gétdi şehid‿oldı. indi éle anadan‿oldu, bîmāristanda; héş mēlum‿olméy; evvelde aparılla kesille; ġutuluṛ gédir.

gédeğin, ceviz yığağın, getireğin, bazarda satağın. onnan sora gédeğin‿émmize.

Konuşan: Hüseyin Elizade / Yaş 56
Derleme yeri: Urmiye Merkez 4

şuğlum saxtmansāzîdı. indi sindim géçib ġan damarda dolanmır, ġocalmışam. gelmişem‿emlak‿işine saxtıman. yér‿al – vér‿élirem, satıram. burda sākinem. bura şehrek-i şāhid'di. o cengde ha bizim cavannarımız gétdi cibhede şahıd‿oldu, şehit, şehid‿oldula. bu şehreki vériple o şehidderin‿ana atasına, ġardaşlarına, bacılarına. men burda kesb‿élérem.

bu on‿iki aymızın‿adını her‿adam, bilemmez bizim dilimizde; men bilirem. evvel‿ayın adı, mohlıt‿ayıdı. bizim teġvimizde diyille: ferverdin. farsı'dı. ama türki'de diyir: mohlet‿ay. ikimci ay néysan‿ayı'dı. üçümcü ayımız gülen‿ayı'dı, güller‿açılır. dördümcu ayın‿adı saralan‿ayı'dı. béşimci ayın‿adı biçin‿ayı'dı. altımdı ayın‿adı dexil‿ayı'dı; buğdalaı yığıla, dexillei yığılla. yéddimci ay uzmar‿ay'dı, ruzular yığıla, zumar. sekkizimci ay ekin‿ay'dı, buğdalaı ekille, ekin‿ekille. doğğuzumcu ay ġōs‿ay'dı. onuncu ay ġırov‿ayı'dı, göyden ġırō gē. om birimci ay küleş‿ay'dı. on‿ikimci ay beyram‿ayıdı.

beyramnan‿iki üş ġabax, bi hefte ġabax çarşembesūri olar. cavannar gédelle bacaan‿üsde şal sallalla ve hedyeleen‿alla, puldan‿enardan bi dene hedye alalla. ya meselem bi denesi ġızın péşkéş‿éleŗ, déer: men ġızımı vérdim sene. çarşembesūriden sora beyram gelē. il tezelenir, soyuxlar gédir, xarap günner gédir, gözel günner gelir. néce insanın meselem bahar fesli cavannığıdı; ilin de bahar fesli, cavannığıdı. ona göre

biz, beyramı, nōruz beyramı çox gözel tuturux. hedye véririx, ġızımıza, gelinimize, bacımıza, beyramlığ‿alırıħ.

urmiye'nin yaxçı çayları var; bend‿adında, nazlı çay‿adında. barunduz çayı, hamıdan purbardı, gözeldi, suludí. dede ġasımlı çayı var. sora bi dene bizim déniz ki deryamız vardı. o da duzludi. duzlu derya diyerix bilesine. muntahası, indi betderi dolup ġabağın suyun‿alı, oran suyu azalıPTí. dernetice duz çoxalıb, şor çoxalıb, istfādesi az‿oluPdi, çinmeği.

menim dōré-ye cavannığım, çox‿işliyen‿adamiydim, poşt-ı ḳarım çoxiydi. menim hem savadım‿az‿ıdı, hem servetim‿aziydi. men hem serveti ele getdim hem savadı. bilisen niyē? beranki menim poşt-i ḳarım ġevîdi. hem‿işimde móhkem‿oldum hemi géceler mutālée éledim géceler süpe kimi kitab‿ox. indi meem hemi mēlūmat-i umūmim çoxdı hem veziyet-i mālim xoşdı.

bular geeple burda şaddığ yaratağın, şad‿olağın. buları yazax, bilemize āyendede film yığala, yādıġar‿ola bilemize. meem‿üş döt dene nevem vardı. menim bi dene oğlum var ġehremandı, ġehremān-ı ḳoşti. onun bi dene oğlu var, adın ġoyduğ‿ayhan; münteha bizim dōlet ġēbul‿élemedi, dédi: türk‿adı, xāricidi. ama, biz cān-i dilden‿ona ayhan diyirix. mecbur‿oldux, adın ġoydux emir. çün irannı diiy: ayhan türk‿adı, xārici. ġebul‿élemir.

Konuşan: Mehemmed Heyeti / Yaş 72
Derleme yeri: Urmiye Merkez 5

urmiye şehri döt xiyavan‿idi, dervazadan éşiĥde hés zat yox‿ıdı. dervazdan eşiĥde döt dene xıyavan‿ıdi, vesselam, éşiĥde hés zat yox‿ıdı. xıyavannarın adı: pehlevi xıyavani, zencir xıyavani, mähabad xíyavani, şāpur xíyavani; bulaın mexsus addarı, buydí. küçeleinnen diyim bilēze: ereb bağı küçesi nimune, télfunxana küçesi nỉmune, ĥanbaba xan küçesi bula yaxçı küçeleenendi. mehelleleŗ: ereb bağı, esker xan, yéddi derman, deveçiler küçesi, şorşoruş'di, ağdaş mähellesi. yéddi deyirman'da bi dene su vārdı; altı dērmaní işdederdi, gelerdi yéddi derman'da yéddimci dermanı işdederdi. onan o yanda da derman yox‿ıdı. meheleen‿adı, yéddi derman'dı. ekser xan, nemeneydi? ekser xan, bi dene mehelleydi. burda o zaman yexçel mexçel yox‿ıdı. orda bi dene zat var‿ıdı; buzxana vārdı. hara buzxanası? esker xan buzxana'sı. buzxana bi dene böyüĥ yér‿idi. buzı, bi dene ġabağında böyüĥ zat, éstexr vārdı; ġışda buzı sındırardıla, doldurardıla oraya; yay da satardıla xelxe. derindi be, yérin altındaydı da. indi ġalır esker xan'da. indi buzxana galır. indi miras ferhengin'kidi ora; day ġéyrı adamın heġġi yoxdı ona elin vıra. göl içi mehellesi, göl‿içi mehellesi: üş dene ġardaş vārdı. biriin‿adı fetheli xan‿ıdı, birini adı seyfeli xan‿ıdı, birini adı şéyxeli xan‿ıdı. bu mehellede bular üçi, istedile bi binā-yi xéyr ġoyalar. fetheli xan gölü ġeyittirdi, hemen buzxananı ġeyittirdi. séyfeli xan hamamı ġeyittirdi. lütfeli xan meçdi ġeyittirdi. bular üç ġardāşdıla, o xéyr-i binaları ġoydula. indi adın ġoyuPla: xıyaban-i serdārān. sé ġunbed var‿ıdı, sé ġunbeT, ġedim āteşgedeydi bu sé ġunbeT. sora miras-i ferhekiyan gétdi tehvil‿aldí; da indi ot – mot yoxdı. éle sé ġunbed bi dene saxtımandı, dōresi de heyetdik, cemaat géder eyleşe orda tamaşaya. bazarı ġeşeĥ bazar‿ıdı. üş dene bazarı vārdı buranın. iki dene bazar, bazardaydí, biri de şāpur xıyaḇaan'daydı, hemen xıyaḇan-i şāpur'da ki doşabxana bazarı diyerdile bilesine.

sen hey yéyden diyisen, men diyim bileye. burada ermeniler, asorular, kütder, ecemler; bular, burda yaşıla. bahāyılar vārdı bi zaman, rejimnen ġabax ġoydula, çıxdıla gétdile. çox da bahāı vādı burda. erz‿éliyim xitmeti şerifiyen. bayramları çarşämmesūrini ki ġeşeĥ tutardıla, annan sora döt gün béş gün bayram‿élerdiler. yaxçı évlerde gét-get vārdı. géderdile bu éve, o éve görüşe mehebbet vārdı; indi mehebbet ġalmıyıb.

o zaman düyü ekerdile burda. urmu düyüsü diyerdiler. buğda ekerdile. tüĥman'da yaxçı almalar vārdı. dava-mava da yoxdı, vırala ġutdana ha; sādı sağ‿alma. yaxçı tutdar vāṛdı, yaxçı eriĥlıxlar vāṛdı, yaxçı béle bostannar vārdı. yaxçı gezmäx yélleri vārdı, derya vārdı, bet vārdı. noğulu da ki iran'da numunedi. şekerdi, bidmişdi, badamdı. bular, badamlaı doğrardıla – çerxi vārdı – çerxde doğrardıla. tavalaı vardı. tavada şeker, un – ġardaşıma déém – badam ġatışardı birbiine, olardı noğul.

yasları, müselmaan yasında érmeeler şirket‿élerdi, asor, şirket‿élerdi; elelxusus ketderde. müselmanaankında da olar, şirket‿élerdi; bulaınkında da olar, şirket‿élerdile. olaın ekseriyet yaslaı kilselerde olardı. müselmannar, géderdi ora, başsağlığı vérerdile. géderdi meçide fātihe oxurdula ya meseem ġebir‿üsde géderdile penşembe günneri ölüye fātihe oxurdula.

allah, rehmet‿élesin, burda bi dene dabbax vārdı; hec‿emi dabbax diyerdile bilesine. gécele évi, dalında kar – kasıbın‿évine un çekerdi, buğda çekerdi. géceler géderdi hezret-i eli kimin ġaplara, évlere yétişerdile; hec‿emi dabbax. o ölende meçid-i bazarbaş – indi olub mēçid-i ēzem – sef durmuşdu; bu ġapıdan gédidi, o ġapıdan çıxırdıla éşiye. ittihādiyeler vārdı burda ki hamannarı vārdı, ketderi vārdı ittihādiye böyüy‿adam‿ıdıla. anna hec‿ensārılar vārdı, davaxanalaṛı vārdı, döĥtülleṛi vārdı. olar böyüy‿adam‿ıdıla.

o zaman, ġedim‿eyyami diyiyem ha, elli il bunan ġabağı diiyem. faytınnan géderdiler, māşın yox‿ıdı bırda. géderdile, çadır ġurardıla; orda yéerdile, içerdile, çimerdile. bi dene pexlan diyerdile pexlan – olaın bi poxlaṛdı olādı – ne cür ġıç‿ağrısı, bél‿ağrısı; olaṛın dermanıydı. suyu da şōr‿ıdı. biy terefde mesem menteġé-yé mahabad terefinde duzlaxlar vardı ki hey yére düz véredile olar. orda rehmetdıx mustafa bayr̲am vārdı; ilde ay yaım gelerdi buraya axşamnan axşama men feğirnen de barabar géderdıx derya ġırağında yierdığ‿içerdıx süpe kimin çalardıx, ġeyiderdıx, gelerdíx. héş kes de mizāhım‿olmazdı.

meem bi exevim vardı bu, yaxçı türki kitab‿oxurdu; hemzenāme'den, muxtarnāme'den, şehnāme'deṇ. biz bi mehelledeydıx, diyerdile: ḳūçé-yé şéyx ebubek. her géce bir‿évdeydıx. derbetde on sekiz dene év vāṛdı; her géce bir‿évdeydıx. géce saat bire ikiye kimin yierdıx. o zamān miyvesi, iydeydi, ceviz‿idi, badam‿ıdı, milağ‿ıdı, kişmiş‿idi. menim ġardaşım da şehnāme'ni başlardı, axıra ġutarardı ġışı ya mesem hemzenāme'ni başlardı āxıra ġutarardı. géceler de ġış géceler bu cür géçinerdix.

oşax ki dünyadan olmuşdi, o tayfanın bōyi, yéddimci gün, sekkizimci gün bu uşağı hamamda çimdirerdile getirerdile; o tayfanın bōyi yığışardıla biy yére; ona ad géce tutardıla, ad ġoyardıla ona.

Konuşan: Azerneşan Solmaz / Yaş 30
Derleme yeri: Urmiye Merkez 6

-şimdi, isminiz nedir?

-solmaz!

-yaşınız?

-otuz!

-şimdi, toyunuz nasıl‿olar, kebininiz nasıl‿olar? onları, bi böyle anlat.

-toyumuz, zeĥ vırallar ġızın évine. oğlan‿evi, zeĥ vırar ġızın évine. väx ġoyallar; meselen buġün ġeleceyıx bu saatde. xastéġar ġeleller. be'd ō xastéġāride dānışallar. her nemneni dānışallar. ē, méhriye, ē, ġız harda ġalaćax, hansı évde ġalaćax, ĸimin‿évinde. ġéynata évinde ġalaćax, ya oğlanın‿öz évi vardı ġalaćax ya mostēcér ġalaćaxla. bularun hamısın dānışaŕlaŗ. sora ki tefāhüme yétişdiler, bēleni vérdi ġız évi; indi meselen diyeŕle béş ġünnen sora ya sabah, on ġünnen sora her växd ġeleller; bi dene ġät sındırma vardı. o ġät sındırmada ġızın dayıları, ämileri, böyüĥler; bi de oğlaŋın böyüĥleri, ġeleller‿orda ġät sındırallar, üzüĥ taxallar. haĺa o üzüĥ taxmaxda mümĸündü, birisi var nişannı ġalır, feġet üzüĥ taxılla da äġd olmur, üzüyü taxıllaŗ, béş‿ay, bir‿il herĸes‿öz sonnetine ġöre. sora, o üzüĥ taxannan sora, o moddetin‿arasında moşĸélî ġabağa ġelmedî, ġédille néyniller; äġd‿élille. äġdide dä haĺa ya ġédille mehzerde bi dene xusūsi malla äğd‿oxur ya da évde mofesseh malla ġelir‿éve. ġonaxları dēvet‿éliller, herĸes‿özüne ġöre elli nefer yüz nefer. be'd ki äğdi oxudulaŗ, bi dene ćeşn‿olurĩ. mive vo şini yo Çalıb‿oynamağ‿o, be'a haĺa herkes‿öz derāmedine ġöre şam verebiler, müfessel ya yox éle nahardan sora bi dene Çalıb‿oynamax, mîvé, şirni méhmānî ġutular. sora o söhbetde ki éliyiple, havağa

yétişi? toya yétişir, ki ne vax toy‿éliyećexle. indi ġene bēziler nāmzedi ḳimin ki feġet üzüĥ taxmışdıla, münḳündü äğdden sora béş‿ay, bir‿il, iki il ö ćür ġalalar. sora onnan sora, rūz-i ärūsini tein‿élilleŗ. o ġün toydu da. indi ġeblen Çoxter‿élérdile, indi
25 Çox‿āzalıpTı, heman hena ġéće tutulla. oğlana hena ġeće tutulla, ġıza hena ġeće tutulla. oğlana hena ġeće tutanda, ġız évi bi séri vesāil‿alır‿aparır oğlana; ḳot şelvār, da herkes her ne xoşu ġeldi. bıları xonnarda aparılla oğlan‿évine ki onın seherisi de toydı. meselen oğlanın yoldaşları yığışılla, süb bilesin dörtTe, béşde aparalla oğlanı hamama, oğlan hamamına. orda mesem éstexr tutulla, nedi Çalıb‿oynama, oğlān
30 yoldaşları. sora saldış solduş oluri biri. iki dene yoldaşlarınnan saldış soldış olur. hamamnan çıxannan sora ġelir, o süphün tamam sobhānesi saldışıyna solduşun boynınadı. haĺa saldış, solduş xāme, kere her ne xōş ġelse, teze Çöreĥ alılla yiyille. here ġédiri öz‿işinin dālsıća ki nahardan sora nemnedi? toydı. ḳi süphi de ġelin ġédiri ārāşġaha, ta nahara ḳimin. o merāhil ki téyy‿oldí, toy‿oluri. indi haĺa herḳes istese
35 tālar tutulla. tālarda da xanım,‿ağa āyrıdı. yox bi nefer‿istese ġarışıx‿ola, bağ tutulla, serd-xana tutulla. orda xanım‿ağalar ġatışıxdı. xas bi zat da olmur. ġene Çalıb‿oynamağ‿o, ġeline ġızıl taxmağ‿o, ḳadoları vermäğ‿o. oldu ki axşam ġutulur ġedir, ġelinnen dāmadı aparılla, indi ya öz évleri olsa öz‿évlerine, be'd ya ġéynatasıın‿évine. orda da bi yarım saat, bi saat oturulla, here durur dağılır ġédir.
40 sabhĭsı bānd-é text‿idi, ki ona da feġet xanımnar ġelir, nahardan sora méhmānî ḳimindi, döt béş dene, méhmānî de ġonaxlıx‿olurı, xas biŗ zat yoxTı, éle mîve, şirnî, Çalıb‿oynamax, xānım olur hāmmısı. axşam hammısı Çıxır ġédir. ġutuldí.

Konuşan: Dede Katip (Abdurrahman Tayyar) / Yaş 83
Derleme yeri: Guluncu 7

her şéyden evvel yaradan‿allah'a şükr‿édırıx, ki biz insanıḳ ve müslümanıḳ. ve biz‿özümüzde iranlı azerbaycan, esas soyumuz türk'ti. bizim ana doğummuz, anadan olan yérrığımız bu indi oturduğumuz ġuluncí kendidi. húrmetdi éşidenner, deyerli éşicilerimiz istiríx öz ġuluncu dilimizin esasında danışax, ki bir‿az gösteriş‿olmasın, xudnímāyi olmasın. biz ġuluncu kendinde anadan olmuşux. menim‿özüm adım äbdurrahman, şöhretim teyyar. babam ismi, dedem‿adí cēfer-i teyyar‿olmuş. indi men seksen‿üş yaşlıyım. evelinnen, uşaxlıxdan bırada anadan doğulup ve bırada böyümışıḳ ve sinnimiz ömrümüz büyün bıraya çatıp. äma deyerli, hórmetli ġardaşlarımız, zeman deyişir. ādetder, resm ú rusumlar bir hāĺde ġalmır. her bi şéy deyişir; hätta coğrafiya da deyişir, tebiî ya sen'etî. ancax tek şéy, yaradan‿allah, bir ġärardí. indi meselem, bi zäman biz burda ulağınan géderdíx, iki günnux piyada yol géderdıx üzüm satmağa ulağınan. indi yirmi ġedemin maşınsız gétmiller. o zaman biz kelinen, öküzünen; hätta at, ġatır, ulağınan cüt‿élerdıx. cüççılığ, ekinçílığ‿élerdıx, araba ġoşardıx, kotan ġoşardıx, kel ġoşardıx. äma indi ōzā' ḳollen deyişip. indi māşındı, hävāpéyma çıxıp, täyyara çıxıp. hätta o zamanı ki öküzlerinen cüt‿élerdıx, ya kel‿arabası, kel ġarnısı getirerdıx, küleş, buğda küleşi, ot, yonca; onun üsTünde bir mahnılar oxurdula. biz yélyél diyerdıx, bezi yérde déhdéh diyerdile. bäyatı sözlerinen‿o, sesleri, avazları gözel bir insannar éle déyerdi, insanın canına yapışardı. äma indi éḳo çıġıb. éḳo oları vırdı dalıya. toylarda yaßışardılar cavannar, ġocalar toylarda; celman déyerdıx biz; celman géderdile. néşe havaları vardı. yüz, elli hava, ayaxlarıynan elleriynen başların TerPedíP oynardıla; mexsusen hammısı bir haĺda, heresi özüne bir haĺda yox. o zaman celman başı, toy başı déyerdile. iki nefer, biri ō

terefden biri bu terefden ġarşı ġarşıya durub; zimn-i inki ġarşı ġarşıya durardılar, toylarında géderdile, oynamaxların da oynardılar. bu déyerdi, bu ġutulanda ağzınnan söz ġutulmamış o birisi bunun‿ağzınnan‿alardı; celman déyerdile; néşe havaları var‿ıdı. ona toy başı da déyerdile, celman da déyerdile. gelin çıxardanda gelinin ġabağında o gücli, ġoli bileyi ġudretdi gücli bir insanlar güleşerdiler. bu onu basardı o yana, o bunu basardı bu yana. onnan äĺavä at ġovardıla gelinin ġabağında. hanki at, hamısınnan ġabaxta gétseydi, evvelde yétişseydi, o ata bir hidiye, bir cāize, bir xelet vérerdiler. äma indi bu zamanda olardan āz ġalıb, āz nimune ġalıb. gétdıxcä ōza, durum deyişir. gönül ayrı bir yolda. indi o béle béle vurulla seslenir; addarın men tanımıram, yéni çıxmış bi şéylerdi; olardan çıxıb‿o ġedim resm u rusumlar ġalmıyıPTı.

biz, toydan, celmannan, oxumaxlarınnan, mahnılarınnan, havalarınnan ad apardıḳ. olar da baxardın her hava ki oxurdula onun äyax deyişmesi de ona uyġun‿udí. meselen şéyxānî déyerdile. şéyxānîde şéyxānî sözlerin diyerdiler. eylemmez‿eylemmez diyerdile:

eylemmez‿eylemmez bir xan eylemmez,

bu dünyadı géder hés süléyman eylemmez.

bunu da bir havaynan diyerdile. ya bayatılarnan diyerdile:

dağdan dağa gelmişem,

milsiz bağa gelmişem,

bi céyranım itipTir,

axtarmağa gelmişem.

yaxud diyerdile, bēlé:

pencerenin ışığı,

ġoỵdun bizden aşığı,

gelmiyıb gelecäxdır,

évmizin yaraşığı. a bulardan diyerdile.

iki dene öküzü ġoşardılar. ağaşdan boyunduruğ‿olurdı. géçi ġezilinnen ona ip toxumuş, boğazını altınnan bağlardıla ki boynun çıxardıp ġaşmasın. onda da yélyél diyerdile. déhdéh de diyerdile. çox da gözel bi sesleri vardı. onda da eğlep bayatılarnan diyerdile:

araz‿araz xan‿araz,

min gölden ġalxan‿araz,

sevdigim gemidedir,

gel éyleme ġan‿araz.

hormetli éşidicilerimız, her şéyi yaradan‿allah, çif yaradıp, zōc yaradıp, ġoşa yaradıp. biz toydan dédıx. toy, şadlıx, şenliş, ferehlenme bir meclisleriydi. amma, bi nefer musulmannardan allah rehmetine gédende, yas meclisinde de o sesi gözel, mehzun, ağlamax getiren arvatdar oxşardıla. biz‿ona oxşamax diyerdığ. o da o mehzun, üreg dağli sözlerden diyerdi. o dōrede oturan kişileri ve ġarıları, arvatdarı ağladardı. sesi xoş‿olardı. sözleri de yanıxlı olardı. ona da oxşamax diyerdile. bēz yérde nōhe diyeller; veli bizim‿öz dilimiz; ġuluncı dili, enzel bölgesi, enzel bexşin dilice; biz ona oxşama diyerığ. olar, her adam üreyin saxlıyammazdı; o sesi, avazı gözel xanımlar; mehzun, üreĥ yandırdı sözlerinen oxşamanın ġabağında dayanammazdı. ya durub‿ordan çıxardı ya başın tikerdi aşağa, elin ġoyardı gözlerine ixtiyarsız gözlerinnen ağlıyarax yaş tökerdi. o da yasın ādetiydi. ve yaslarda ādet bınaydı: üç güne kimin. indi bizim bu kendimizde berāyi-inki péyġember efendimizin hedisinnen ilham almış olax, buyurup: her işinizi yüngül tutun, ağır tutmayın. tēziyeler eskiden, ġedimnen üç günüdü. üç güne ġeder év sahabının‿évine; böyüg‿évleri olardı, toy-evi diyerdile, olara yığışardıla. son zamanlarda meclisler, mesciddere yığışdıla. orda oturardıla. üç günnen sora, bir hefteye kimin, bēzen ġıx güne kimin saḳḳalların ġıxdırmazdıla, teraş étmezdile. ġıx günü tamam‿olanda ġonşılardan, tanıdığ‿eğrabalardan birisi gelerdi. bi

75 ġonaxlıx teşkil vérerdi. év sahabın‿aparardı, o adamı ki ölüp, onun seḳġelin ġıxdıran diyerdi, seḳġel ġıxdırma diyerdile; da o zaman herkes āzād‿ıdı. her kim‿oğlını evlendirip, ġızın ere vérip, toy élemeğı āzad, serbest‿olurdı.

Konuşan: İbrahim Halil Nelbendi / Yaş 81	
Derleme yeri: Kuşcu	8

-adın ne dayı senin?

-ibrahim xelil, şō̄ret nelbendi, neelbendi.

-yaş?

-seksän bir, seĥsän bir!

-gençliyin burda mı geçdi, uşahlığın?

-belé, bırda olmuşam. bırda anadan‿olmuşam.

-nasıl bize bi ömrünü anlat baxalım; neler yaptın; hatıralarından, uşahlığından.

-uşaxlığım da éle kasıplıx, müsübetinen yaşamaxdı da, uşaħlığım da bi gün görmemişik ki. indi day zaman xoşdi; amma sit geçip, vex géçiP.

-ne zaman évlendin? askere gitmeden önce mi evlendin sonra mı?

-yo, yō, sora evlenmişem. äskere gitdim geldim, sora evlendim, sora evlenmişem.

-n*e cür toy‿éledin? uşaxlıxdan, ġedimnen, müsübetden; béle da...*

-valla äskerrikden gelennen sora başladıx bu evlendiK dā. evlendig, toy‿éledıK, tā kasıplığnan yaşadıx, getdiK yétirdiK bu yére.

-ne cür toy‿éledüz? o zaman toyda meselem māşın varıydı, gelini atınan çıxardırdıla?

-yox, māşın yox‿udı. o zaman māşın yox‿udı.

-ġelini ne cür çıxartdıla toyda; meselem...?

-mindirirdile ata. atınen getirirdile. atınen getirirdileŗ, ġapıda yéndirirdile. biz de alma malma atarığ‿axı.

-burda ġız ġaçırma var mı, ġız ġaçırma?

-azdı indi. géne de olar, bēlé.

-nasıl olardı? bi anlatsan, danışsan bize.

-ġız ġaçırtmalar! birden baḥardın birini, bir ġızı bir‿oğlan istiri. istir, onun da biden muxālifi var. ya dedesinin göylü yoxtu ya nenesinin göylü yoxtu ya bi dene ilvan vardı, burar mecbür oldu, ġaçıdırdıla. onda ġaçıtma olardı; yoxsa gésseydi, isseseydi vérerdile dā. o cür ġaçıdardıla. biz de toyı élediĥ, onda da bu cür orkest filan zat yox‿udí. ġavol çalardıla nahāyet ya da dil-celmani diyerdile.

-o dil-celmanılardan bi dene yadında var da diyesen.

-yo, dil-celmanı, olar derde deyen söz‿olmaz.

-ġedim şéylerden ġadaş; men‿axı; sen béle bi toū danışısan ki olmaz o cür.

-bildiyin da istiriĥ zad‿ola.

-yo axı, bidim bilisen ne teherdi? o zaman toyda dil-celmanı diyerdile. derde deyen söz‿olmazdı onda. onda hāmı xamıydı, bi şéy bilmirdile ki. biz‿özümüz‿adam‿ıdıx.

-bu évi ne zaman yaptırdınız?

-teze.

-déyér: meselen toy‿éliyennen sora ne cür oldu?

-babam ölmüşdi̇. üş ġardaş‿ıdıx. indi ġardaşlarım; allah‿ölennerüze rehmet‿élesin; olar ikisi de ölüple, men ġalmışam. biri mennen böyüg, biri mennen kiçiy. bir baş o cür yaşadığ‿éle. sora, evlennen sora ayrılanmışıx. ayrılandıx, nelbetdig‿élirdik; at nallırdıx̱, kel nallırdıx̱, öküz nallırdıx; ba bu cür. indi sora day̱,

indi géne éle elimnen geliri. burda, bu şirketde otuz‿altı dene at var‿ıdı. meṇi aparmış, orda oları nallırdım; ama sora da meriz‿oldum, da ġudretim yétişmedi.

-ne cür tanış‿olduz? ne cür élçiliye gétdüz bilesinen?

-valla, élçiliye gétmemiz... men ki evvel sefereṇ bir‿adam gönderdim. onda da susember ġalırdı. on zähra'dan böyüy‿idi. sora bu dédi: valla; men démirem "vérmerem; amma men böyüK ġızı ġoyuP kiçiyi vérmerem; günahdı." o éle bu cürdü de. xulese, çox sözden sora rehmetdiy meşe baba eli'nen rehmetdiy hacı bayram gétdile bularā. dédi: gétdiy baxdığ, bular şam çekitdile çöreĥ yéélle.

-buyurun görek, buyurun görek.

-rehmetdik meşe baba eli dédi, dédi: bizim‿eye sözümüz ġebuĺ‿olsa, senün çöreyỉn yéeceyig; ġebuĺ‿olmıyacaxdı, héş senün çöreyin de yémiriy. o da çöreĥ véren‿adamdı. beter adamıydı hā. dēdi: baba, yéyin, sözüzi ġebuĺ‿élerem. éle o cür, evvelde eslen göylü yox‿udı. dédi: ölsem ġoymaram. menim bu ġızım bedbext‿olar. o böyüĥdi, kiçiyi véremme... men kiçiyi istirdim‿axı. böyüĥ de meriz haĺ‿ıdí. indi de ġalır‿éle. orda meşe baba eli rehmetdik bi nefes çekdi, dédi; senỉn çöreyin yémerik, ta sözümüzü ġebuĺ‿éliyesen. o da ġebuĺ éledi, sora yédile çöreyini. o cür, geldile danışığ‿éledile; da az pulā. iki yüs tümen başlığıydı, kebiniydi, iki yüs tümen. indi, men biyilleri toy‿élemişem‿oğlana, béş yüz yirmi dene sikké-yé bahar āzādı salmışam. menimki tek iki yüs tümendi kebini. amma perviz'inki béş yüz yirmi dene sikkedi.

-ya biden uşağı kesdirende bi...

-hē onda bēlé! sünnet toyu diyelle.

-bi nefer uşağı tutardı. bırda da ona zat diyelle. kivre diyelle. herkes uşağı tutsaydı selmanı xutne éliyendē, onda ona paltar alardıla. uşağı éle özüne oğul bilerdi.

buların o zaman bu cür şéyler, uşağı kesdirende herkes uşağı tutsaydı; indi de var‿éle; xelet alardıla. özü de, u uşağ éle onu özüne emi bilerdi. diyerdi: bu menim kivremdi. indi de var‿éle.

-indi ne cürdü?

-indi da bēlençi şéyler yoxtı. hamısı ġatışlanıPdí. ġedim de éle bu cür‿élerdile. toylarda mesem dil-xoşluğ‿élerdile, ġaval çalardıla, oynardıla. bu buların debiydi, sünneti debimizdi éle. ama indi orkes getirille, ġavalçı getirille, oynadılla, pul‿alılla, filan béhman, bu cür.

-yaslarda ne cür‿imiş meselem ġedim?

-yaslarda ġabaxça, burda bizim‿öz kendimizde herkesin bir‿adamı ölseydi, dövre zat évlerden hamısı ora çörek getirerdile. çörek getirerdile ki bu hüzür évine bi şam aparırığ. bu kürdistan'da da, indi herkes kürdistan'da hüzüre gésse ġoymazla éyde ġala. ama bizimki ö cür deeldi. bizimki herkes ora nahar‿aparadıla, şam‿aparadıla.

-şéy var mı burda çiftçilik, ekincilik?

-ekinçilig, men éle özüm ekinçilik de élemişem‿éle. bi baş cüt sürerdik. cütünen‿élerdik. xermeni şenéynen sourardılā. ne-in-ki da xermenḳupunan ya mese indi bēzi vesāillernen ya ḳanfailinen bişmeĥ yoxıydı. elinen biçerdile.

-ne ekerdiniz?

-buğda, arpa, noxud; bilençi şéyleṛ.

-ne zaman ekerdiniz?

-payız!

-onları nasıl yapardız, ekerdiz?

-yéri şoxum‿élerdik. şoxum‿éliyennen sora payız, bĩ zamannan sora yaydan bi şéy ġalanda ekerdik. göererdi, tezden suarardıla pénce olardı, ġalardı bayramnan sora biçerdileŗ.

-neyinen biçerdiniz?

-şeteynen, oraxça!

-çetin olur muydu?

-çetin‿idi, bē!

-işte onlardan danış bize.

-çetin‿idi be be. elinen bişme indi çetindi de. ama onda, o zaman elinen biçerdile. elinen biçerdile, ulağınan da çekerdile. bağlaŗdıla, getirerdile, ġoşardıla, xermende döẏerdile.

-neyinen döverdiniz?

-car car sürerdik. öküzleri ġoşardıx, car carı bağlardıla dalına. onnan döẏerdile. yuvardıla, bi yérde sourardıla tezden, buğdasın çığardardıla.

-peki, un nasıl yapıyordunuz?

-unları aparırdıla deyirmana, su deyirmanı.

-ne zaman götürürdüz, aparırdız ora?

-burda azıydı. aparardıx; ġırax yéllerde, uzax yéŕlerde deyirman çoxıydı; bizimki āz ıdı. burda da var‿ıdı. béş‿altı dene deyirman var‿ıdı. idare élemezdi, aparadıx ġıraxda yüüderdik. yüüderdik, dartardıx getirirdik, ġoyardıx öve, doldururdux kendiye. ġışda onnan istifāde élerdik.

-ama bi dene xātire men bilirem senin bārende. dééydile bi gün; emi diyerdi; rehmetdig cemşide axı, emi diyerdile éle, hamısı emi diyerdi, men biliyem da; dédi: emi, sen kimi alarsan? démişdi: cenābın! gelip nenesinnen xeber‿almışdı: nene, em‿oğluma déyirem: kimi alarsan? déyir: cenābın! cenābın kimdi?

Konuşan: Fatma Yegane / Yaş 90	
Derleme yeri: Kuşçu	**9**

-ismin ne teyze, adın?

-adım fāTme!

-soyadın?

-şöhretim yéġane elizāde!

-éle zindeganliğ‿élerdig ha, üç‿ay yayı çölde olardıx. arpa deredih̑, buğda deredih̑, noxud deredih̑. badam çalardıx, ot deredih̑. üzüm deredih̑, bazara tutardıx. çereşe deredih̑, seredih̑; mesele kişmiş‿élerdih̑. da ġışın zeğiresini o curlüyünen yuvardıx̣. bi iki dene de davar elde béceredih̑. yığışdıx geldih̑, serinner düşdi. olaṛı da keserdih̑. ġavurardıx ġeyle élerdih̑, ġoyardıx béle küPelerē. yåğı tökerdih̑ üsdüne, ġuyruğunnan, piyinnen; basırardıġ. günde bi béle ġazardıx, atardıx çömbeye bi-ke yarmaynan lepeynen. indiki deeldi ki mesel, çölden, bazardan her zat gele; sütecen kağaz‿arasında gele, miyve gele. her miyveni mesel yayda göreh̑ ġışın miyvesini, neme... iyde çalardıġ. ġar yére düşencen iyde çalardıġ, ġoymazdıx bi dene ġala çölde. indi otumuşux yére, elimizden de ağacımız düşütdi; valla.

-kına gécesi var mı?

-valla toy‿évinnen iki batman un aparardıla. yarım batman et aparardıla. bi az lepe ġoyardıla, issi ot, sarı kök; soğaanacan. danġa danġınan adamlar oynıya öyniye géderdi; nencêş afarardı ġız‿évine. ona déyerdile nencoş, nahardan ġabax. afarardıla, ōuṇ da ġız‿évi pişirerdi évinde. öz adamnaın çağırardı, şam vérerdi. oynardıla, oxurdula, danışardıla, déyerdile; seher mesel ġızı gelin gédeceh̑di. toyê de ki gene bi iki davarı kesitdi. iki davar görmezdi, adam çox‿olardı. üş günecen yiyerdile dä. çaılla, çağırılla, oxulla. bu, saba bu vede géderdile, xına géceen seheṛsi, gelini çıxadardıla,

ġavāca oynıyä öyniye getire, yérde. kendin o başında ossaydı, gelini yérde getireceydile. day, ayyí bi vesāil yoxıydí, imkānat yoxıydí. getireceyile ġoyılla évine.

-biden uşax kı olurū ġedim, olar céşn tutardıla ya tutmazdıla?

-valla, ġedim meım on dene uşağım oḷutdı. ikisi ölütdi. men hele ceşn tutmamışam. nevelēme tutalla da, neticelēme, nevelēme tutalla. men, héş biyine tevellüt tutmamışam.

-sünnetliyende zad élerdile?

-he, sünnetdiyende, onda meseḷ adam çağırardıġ gelerdi, kişi gelerdi, arvat gelerdi:

-çox mübāreĥdi. allah böyük toyda ġısmet‿élesin bélesini. diyeṛdi mesel. yiyerdile, içerdile, géderdile. bü cür élerdik da.

-çocuğun ġırxı çıxar mıydı?

-ġırxında da xıx tökerdiĥ dā. uşağın ki ġırxı oldī, onda da özleene göre dā. nemene; évdi; nemene ossa, onu pişirerdile, yierdile. ġonaxlığı yoxıydı. su ġoyardıla. uşağın mesel başına bi darax ġoyardıla. béş‿on dene buğdadan, arpadan atardıla suyun‿içine, tasda. götüreṛ tökerdiy‿uşağın başına. ġurtun, ġuşun, insin, cinsin ġırxıın tökürem; mıınkin de olarıṇ içinde; ġulbeten ilélla. durulardıx getirek. géyindirerdiĥ, belerdiĥ, ġoyardıx béşiyine, oturardıx. neme éliyeceydiĥ.

-ġedim meselen élçiliye ki gédirdile; sen‿özün; mesel ne cür? seni ne cür istedile?

-meni hés ne istemeĥleyini bildile. ne toyum yadıma geeli, ne ere gétmeyim yadıma geeli, eslan. me, oları görmemişem héş. soradan éşitmişem. meem eem‿oğliydi, émmizdeydi. dede nenesi ölmüşdi. bunu éle, meṇim dedeminen nenem böyütmüşdi. da bular‿éle, bilmirem ne teher ġere-göz oyunu çıxatdıla. meni yéddi yaşında; mene dédile. mesel camahat dédi; yığışdı geldi. bi év, iki év yığış. bir‿éyvan arvat yığışdí. otax – motax zat da yoxdu ha. évin mesel bi terefi xezeldi. bi terefi nem

undu, buğdadı. bi terefinde otdula. nemene élisiz? nemene élemisiz? danışığ‿éledile,
50 durdula, gédile. üç‿il nişannı ġalacaxdı. üç‿il nişannı ġaldım, oldu on yaşım. geelle indi toy éliyele; kebinner‿oldu sePti. da on yaşındaya olmaz ki ki. dedeli ġızlarınkini on béş yaşında kesecehͣle, yétim ġızlarınkini on‿altı yaşında. munun bi dene dedesi varıydí; göydeki ıldırım yoxıydi; élebil‿o ıldırımlaṛdan ıdı. men baxdım‿éle bu, el‿eyax çālı; ama bilmirem nemene êli. nenem çörehͣ yapırı. bu iki dene xoruz‿aldı.
55 bu iki dene xoruz‿aldı, getdi. bi béle de serniş ġatıx çığatdı nenem, ġoydu oṛa. otdu; çörehͣleen, buğda çöreyi; iyisi yédéy kendin o başına. bi béle deste yığdí, durdu götdü. ōza hardadı, ehͣber vekilin otağındadı. ehͣbeṛ kedxudanın otağındadı. afardı olara, bırda bi ġonahlığ‿éledi. bilmirem ne teher‿oldĩ, ne teher‿olmadī. da éle ki éledile, on döt yaşında bilemi. da onnan artığ‿éliyemmedile. on béş éliyemmedile. gene ġaldı, ġaldı;
60 on béşi de bi ġolay düzetdedile. bilmirem da men, ne cür mene toy‿éledile. ne cür meni apardıla. olar fikrimde yoxtu. getdile, bu küçede fāmilimizin‿évinnen gelin çıxatdıla, apardıla öz‿émmize bilemi. o yadıma geel. bi dene atın‿üsdüne ġoymuşdula. bi de bi bétene uşax ġoumuşdula dalıma. he, bi oğlan‿uşağı mindirerdile. éle o atın‿üsdünde, éle burda dééydim düşerem yére, orda düşerem yére. bi ġolay
65 apardıla, çıxatdıla émmize. indi Ketdik günü yétirdihͣ bu yére. da olan‿oldu, géçen geşti. neġġeden ki çölde désen elleşmişik. nenemnen xeber‿almadım ki. geldim dédim, indi cenābın kimdi? bi dene ġızdı, ġonşu bulağına çox yığışalla. gétdim, bizim nazlı'nı da çağırdım, dédim: ge, gédeg‿o ġonşu bulağına; ġış ġolumuzu yuax, üz elimizi. gétdihͣ biz. gün ortıyacan otduğ‿orda. bi adam dēmedi: cenābın, géş bı yana ya géç‿o
70 yana; men bilem bu cenābın kimdi. da men cenābın axataıram. bu dêy: onu alacıyam. türküsü, sözü ġıtdım. évlerde ki toy‿élirdile, o ġızları géyindirirdile. ireng‿irenK

paltar géydirirdile bélelerine. olara tamaxım gédirdi. bizde de yoxıydı, bir‿éle toy ola. éle bi bıyıdı esil. geldim‿éle fikiṛ, fikir,‿allah, nécéléyim? kimden xeber‿alım? hardan tafım men cenābın'ī? nenem otumuşdu. ġonāğmız gelmişdi. ocağı yandırmışdı, çaydanı ġoymuşdu üsdüne, çay ġoyé getire; ġonağınan içele. ġonax da sallanmış tendire. hemmeşe de ġonşıydı, fāmiĺ‿idi; éle nenem bizi söyende éliyende o arxa çıxardı. neneme acıxlanardı, diyeṛdi: söyme, vırma. dēdim: nene! dédi: he! dédim: nene, cenābın'gilin évleri hayandadı? dēdi: néynisēn? dédim:‿eemnen xeber‿almışam, démişem: kimi alacasan? déey: cenābın! nenem‿éle bi ġereme béle vırdı meim başımnan. men durdum ġaşdım‿o ġonağın yaana ki hemmeşe arxa çıxardı. o indi ġoymiya, nenem dālısını vıra. biden baxdım gördüm ġonax, ġeremeleeni ikisiin de géçitdi meṇim başıma. vıy, bir‿adamın adıın da xeber‿alanda vıralla adamī? adamnaṇ xeber‿alıram, déyim filan kes, évleri hayandadı. hansı küçede olalla. vallah eye; vallah kimin‿adıdı, me and‿içirem; meni béle nêçç‿ilecen bu meni; oydu, cenābın nemeneye diyelle. bu mene niye...? me ānnamırdım. o annırdı. dili bağlasın, néce ki bağaléyıtdı! o görey mene démiyeydi o sözü. me uşağıydım. meni ġucağında ġǻzurdı, me odunuṇ çaḳġalaın derem yiem. ona da o sözü diyellē, ağlı kesimiyen‿adamā? day‿indi, géçitdiĥ da. günneri géçittiĥ. ama gene o günner, bu ġucalıxdan çox yaxçıydı. ġocalıx, bi şéy deeli. o günner gene bu ġocalıxdan çox yaxçıydı.

-uşax görmeye géderler mi?

-hē, ġetden, yımırtadan, bi métir parçadan ġoy̱urdula, vırırdıla ġoltuxlaına gédirdile: uşağı çıxadın‿éşiye. uşağın üsTüne gétmezdile: uşağı çıxadın, heyetde aparın‿o terefe biz géçey‿içeri. uşağı aßarardıla o terefe. ġonaxlar géderdi oturardı. ay xırdaca balam, çox mübārehdi. allah, elizde åvcızda ġoysun! dedeli neneli ossun! alardı bu adamnar hamısı görerdi, öferdi bélesini, vérerdile nenesine. da fāmil hamısı, tayfa ġonax géderdi da.

-uşaxlara nasıl ad ġoyardılar?

-uşaxların‿éle adını; valla; biz‿éle özümüz ġoymuşux. indi yazılla, ġoyulla başları atta. kağıza yazılla.

-biden meselen türkî addar ġoyardıla çox ya farsı addar ġoyardıla?

-biz ki farsı dēydiĥ, farsı ġoyax!

-bi resmi, rusumatı varıydı ad ġoyanda?

-éle çağırıṛdı: filan kes nemene ġoyaġ? biden babasınnan ya böyüĥ nenesinnen dééydi mesel: ġoy ġulam eli! ēylerdile oun ġulağına: adı üsde ġeyim‿ossun! adın da ġoydum ġulam eli, mesel. ya mesel; ġızın adını ġoydum, filen kes.

-kına gecesi oluyor mu burda toylardan önce?

-da xına géceni dédim da. dédim: oğlan‿évinnen iki batman‿un, yarım batman‿et, nahardan ġabax aparırdıla ġız‿évine. ġız‿évi de pişirirdi, axşam xına géce élirdi, şam vérirdi. bey gédirdi orda calman géde. xına da aparırdıla. geelnin ēlni ġoyuṛdu başına. iki ġıran pul ġoyuṛdula içine, üsdüne bi dınġılı xına ġoyurdula.

-xına ġoyardıla. oğlan géderdi, calman géderdi. oun cibine bir‿az şer-şebéhden, yér-yémişden beyin cibine tökerdile; yaanda; yaannan yapışannar.

-toylarda ne cür yémekler yapardılar?

-éle ab-güş‿olardı, şorba olardı da. göreĥ badamın salaydın sındıraydın, üzümün dereydin ġutulaydın; her‿işin göreydin, sataydın; béş‿attı tümen yuvaydın bir yére. ġar yére düşende toy‿éle ola, hés zat olmaz ki! bi şorbād da. pişireṛdi. iki davar keserdile. meem‿özümün toyumda töt davar kesmişdile.

-yaslarda nemene pişirerdile?

-yaslardā?

-he!

-yaslarda da éle şorba pişirerdile. éle onda da şorba pişirerdile. évlerden seher danı çöreĥ getirerdile. mesel, iki dene yımırta pişiṛit ġoyıt, bi båyda ġatığ ġoyıt, bi bayda penir ġoyıt, üş dene çöreĥ ġoyıt; getirerdile başaldardıla. indi toyda da özleri çöreĥ möreĥ yaptırıtdıla, dad éliyitdile. nahara şorba pişirerdile.

-şorbadan sora ayrı bi zat yoxıydı?

-ayrı biy zat yoxıydı. düyünü bayramnan bayrama görerdi cemahat.

-misafirleri nasıl ağırlarlar burda?

-şirni pişirerdiĥ, doşap tökerdiĥ, ġoyardıx devriye getirerdiĥ, ġoyardıx ġonağına ġabağına yierdi. ya mesel yımırta salardıx yava, getirerdiĥ ġoyardıx yierdi.

urus gelmeyi bilirem. urus gelende bırdan ġaşdıx gécéynen. dédile, urus gelmişdi. gelmişdi bomb salırdı her yana. duṛdux; biz de buğda ġuylurdux, çöreĥ yapırdıx, ki indi déyilib: urus gēli. durdux, yapdıx, yığışdırdıx. gétdiĥ bırdan bu arıya. bizim de bir‿az davarımız vārdı; aßardıx, saldıx bāyrda ġoxuumuzun‿évine. géceni ġaldığ‿orda. seher durduğ‿ordan; gécéynen éle; gétdiĥ daş'a. gétdiĥ kazım xan dāş'na. nemene götümüşüy‿elimizde? iki dene de çömmekde ġatıx çalmışığ. olaı da götümüşüy‿elimize, yérde gédiriĥ. gétdıx çıxdıx daş'a. daş'da géceni ġaldıx, seher. meem adamnaım da gétmişdi ġerebåv'a. dédile: küt geldi ġerebåv'a. küt geldi ġerebåv'a; éy hova, éy dad! dedem de gelmişdi, ketde buğda suvara, bilmérem nemene éliye. dedem geldi ora. néc‿oldu, ne teher‿oldu? dédi: ne teher‿olacaxdı! meem ġardaşım da davarlaı aparmışdı ġerebåv'a. dédi: aldıla, oğlumu öldürdüle. bü cür, davarımı apardıla, ġap bacanı sındırdıla. héş zat ġalmıtdı. dedem başladı ağlamağa. hāmı zulmatı ġopatdıx; ne teher oḷutdı, ne cür oḷıtdī? durdula sora, xeber salıx tutdula. baxtıla, meım ġardaşımna bi dene, o zadın; evez varıydı, séyitdein nevesinendi; olaṛ géyitdile, gétdile. o heyetde bi çereş varıydı, éle biz‿o heyetden ki ġaşmışdıx. davarı aparıtdıla. bılar da géyitdile, giritdile yoldaşıynan; orda bi dene içerde baxça var, baxçan içinde bulax var, küresi var; géyitdile, giritdile o kürede ġāltdıla. da ġala ġapısıın dallarına torpaxléyıtdıla. çıxıtdıla, durutdıla sengerlerde. déey: bılar, indi çıxıtdıla şal dallaında, ağac‿elleende gicele gicele dolaılla. héş kesi tapamılla ki. adam yoxdī ki.

déey: sengerden déyélle ki vırax bileleni. kütderin uşaxlaıdı, şüreçile da. getiri, şéy méy
150 yĩvala aparala. déey: baba, neye vırısız? olar uşaxdı. elleende esleheleli yox, bi zatdaı yox. ġoyun, dolanala gelele yaxına göreĥ; nemene déyélle dā! dolana dolana, vırışlara yaxınnaşanda déyélle ki mesel biz filen kesiĥ, filen kesin adamlarıyıx. biz, béle géceni kürede ġalmışıx. ordan ip sallılla. bıları çekille vırışlara aparılla. da vi şaddıġ, ġıyāmet, sevincey‿oldux ki. davar mavarı aparıtdıla hāmısını. bi dene bizim çepişimizin balası
155 varıydı; teze olmışdí; déme onun atıtdıla, köhne soux tendir vardı; davar‿ayağı atta ġalmıya; atıtdıla tendire. o oğlax ġalmışdı. o oğlağı çıxatdıla getdile. mını néyniriĥ, mını harda saxlıyacax, te teer? ġonşunun da davarının körpesini aparıtdıla, davaŕlaı ġalıtdı. oğlağı da vérdiK o ġonşíyä. dédiĥ: seen körpeleen aparıtdılā; gel‿éle apar emişdir olara saxla. gene sora dédile; nem boydaş deresi'di, ġalġaçı deresi'di; bılar ki davarı ġerebåva
160 aparanda bi iki üş dene davardan ayŗılanıtdı, ġalıtdı o derede. davar da çox adamınkiydi. hemi eezgilinkiydi, hemi izzetgilinkiydi, hemi bizimkiydi. gétdile baxdıla, bu davarlaın üçü de nenemgilinki oldu. üçü de olaınki oldu. getdile, bi den de géçi, ordan nenem béş tümen'e aldı. bi sütdi géçiydi. aldı geldi. xıŗda xıŗda yıvışdıx geldiĥ kende dā. geldiĥ kende. bi ġolay gétdiĥ çölden ekin mekinimizi derdiĥ, getdiĥ döydüĥ. yığışdığ‿otdux.
165 günde dédile: kütder yığışıtdıla ġuluncu'ya. ġelecehle géceni. nem néc‿éliyecehle. dururdux ġaçırdıx gédirdiĥ. bi göl var‿ıdı dağın döşünde, zörünke diyelle bilesine. gēdirdiĥ, orda bi köhne tindiĥ varıydı. béleydi gi bar badamı da ġorumuşdu. éle yér demir tekin… yél, tufan gétdiĥ géceni ġaldığ‿orda. seher néc‿éliyeĥ, néce élemiyeĥ? déé: durax gédek bayırda bi dınġılı xemir‿éliyek. çöreĥ yapax ġoyax şalımıza. bi kere
170 geldi kendi aldı, héş kende gédemmedik, gétdik daş'a tezeden gene. gétdiy‿orda da sırfa tapılmadı, xemire tapılmadı. bi fizze varíydı. tapdıx, bir‿az yapdıx, ġoydux şalımıza. axşam dédile: héş kes yoxdı. durdux gene yıvışdıx geldiĥ kende. bu türlüyünen günümüzü géçitdiĥ, gētdiĥ yétirdiĥ. gene o günner yaxçıydı.

Konuşan: Gulam Ali / Yaş 45	
Derleme yeri: Kuşçu	**10**

-isminiz?

-ġulam eli!

-yaş?

-yaş, ġıx béş!

-bular ki bizim‿uşaxlıxdan yadımıza gelir. béş, altı yaşımızda éle davar otarardıx, mal otarardıx. tā yéddi yaşda gétdiĥ medreseye. gédirdiĥ ders‿oxumağa. onnan gelirdiĥ, békar vexlerimiz, gene otaradıx davarı malı. her gün naharda gelerdiĥ géderdiĥ bu zamanacan davarları aparadığ‿otarardıx. on béş, on altı yaşacan hem gédirdiĥ oxura hem gelirdiĥ davar otar. inġılabdan da sora ki héş oxuŕa gétmediĥ. iran'da inġılab‿oldu. gétdiĥ māşın, araba dalıca. indi éle o zamannan sürücü işine baxırıx. o zaman gédir sürücülerin yanıca ögreşirdiĥ. bu cür géşdi, geldiĥ.

-uşaxlıxda oyun oynar mıydınız?

-he, oynardıx!

-hangi oyunlar vardı?

-gizlenpaç diyerdiĥ. gizlenerdiĥ, biri yelerdi, tapardı bilemizi. yavnud oynardıx, xonbeste oynardıx, aşığ‿oynardıx. sora da ki bō̄yende top‿oynardıx, verziş‿élerdiĥ. on doġġuz yaşımızda gétdiĥ cenge. yirmi dörd‿ay orda ceng‿éledim, erax'da. ġaldıx merzde. yimmi birde de geldiĥ. eraxlārın içine girirdiĥ, tuturdux, vırırdıx; géceyi yatannan sora. meṇim üş döt dene fas yoldaşım varıydı. olaṛı günüz ġoyaydım yüz métir‿o yana. olar gülle atardıla. eraxlılar da durardı, oları axtaradı; bu gülle hardan geliṛ. men sinerdim uzaxda ġırağa. bi yéke topum mardı, tüfengim. iran dili pencaheft déyéller. gülleleri yékedi. indi rededen xārişdiler. her gün işim o cürdi menim, her gün.

yanı günüz olar atardıla, men de bı yannan vırardım bileleṛne, tā iki il xıtmeti ġutardıx. üç‿ay da izāfe çeẖdim. saxladıla bilemi. ordan da geldiẖ sürücü, sürücüyüẖ. erax, bize
25 héç hemle élemirdi. hamısın iran hemle élirdi. iran hemle élirdi, géce sahat birde, on‿ki yarımda. bi dene remz ġoyurdula, mesen ya fātime, ya zehra. géce sahat biy yarım, ikide ki aparırdıla bizi, tökürdüle āxır hedde. da orda o lehze de hemle başlanırdı. da onda héç çes, héç çesi ġörmürdi héç; ne sistim‿olurdu, ne teer. eraxlılar da ġaçırdı. süP gün çıxanda eraxlılar bize hemle élirdiler gün çıxanda. da bizler de süphecen
30 yorulmuşux; susuz, yaralı. süḫb‿olar hemle élirdi. süḫb bize daldan nîrū teze yelseydi, teze yorulmıyan serbaz gelseydi, eskerrerden gelseydi, olaṛın ġabağın‿alardı; gelmeseydi olar bizi vırırdıla. biz ġaçırdıx, gizlenirdiẖ. hāmısı bu cür‿olurdı.

-türkiye'ye atmış‿altıda, yirmi bir sene bınnan ġabax geldiẖ türkiye'ye. otuz ġıx kilomét istanbul'a ġalan marşal varıydı, boyax faßriġası. ordan bura boyax
35 getirirdiẖ. yanı on iki gün de ġaldıx istanbul'da. bi de ki bu mēzlerde gétmişiẖ, bu yaxınnarda hesendersi'nde. bulara yük‿apardıx. bi bala tilvizyon‿aparmışdıx biz maşında, arabada. hara yétişirdiẖ türkiye polisi déeydi: onu vér bize. o nemenedi? görmemişler. buların balacalaınnan‿ıdı, maşında yapıştırmışdıx. her gédirdiẖ, déeydile: bunu vérin bize. biz de onu vérmirdiẖ. burdan püsteynen çay‿ıdı, püsteydi, bi
40 de nem nemeneydi; olardan çox‿aparmışdıx. tüẖ polisleri çox‿alırdı olardan. éle yalannan déeydi: siz zireẖ geldiz, siz‿yuxarda durduz. para istirdile. para evezne oları vérirdiẖ, çay‿ıdı, püsteydi. çox da déeydile: o tilvizyonu vérün bize. o tilvizyonu hardan‿almısız?

Konuşan: Menzer Nalcı / Yaş 75
Derleme yeri: Kuşçu 11

déey: géçi çıxdı buz üsde, yıxıldı ġıçı sındı. dédi: buz, sen ne zālım‿ıdın. dédi: men zālım ossaydım, gün meni eritmezdi. dédi: gün, sen zālım‿ıdın. dédi: men zālım‿ossaydım, bılıtdar menim ġabağımı kesmezdi. dédi: bılıt, sen ne zālım‿ıdın. dédi: men zālım‿ossaydım, yavuş mennen yağmaz‿ıdı. dédi: yauş, sen ne zālım‿ıdın. dédi: men zālım‿ossaydım, göy‿ot mennen gövermezdi. dédi: göv‿ot, sen ne zālım‿ıdın. dédi: men zālım ossaydım, davarrar, ġoyunnar gelib meni yémezdi. men gövereni ġoyunnar yêydi. dédi: ġoyun, sen ne zālım‿ıdın. dédi: men zālım ossaydım, ġut meni... buṛda ġutardı.

Konuşan: Gulam Rıza Gulami / Yaş 47	
Derleme yeri: Kuşçu	12

-efendim, bizim lehçemiz urmiye lehçesinnen ferġi var. meselem urmiye lehçesi, ġerebağ. biz diyix ġerebāv. bırda bi dene köy var.

-*ġulamî yaşınız kaç?*

-ġıx yéddi!

-*ne işle meşgulsunuz burda, geçiminiz nasıl oluyo?*

-géçeceh de ki ordudaydım, eskerrig. zavét, zavet dēy, ne dééysiz?

-indi, üç ildi ġutulmuşam. hē, ġelem atıram. ġazételerde meğale yazıram. baxım, vérim bax. bi de isportda, verzişde oluram, fotbol. daha ayrı başḳa bi iş görmürem.

-*zabitlik ḳaç sene, ḳaç il yaptız?*

-otuz‿il, otuz‿il.

-*hiç hatıralarınız var mı oralardan? nasıl oldu? onları bi öz dilinizce danışın.*

-öz dilimde? yaxçı! şah dōranı, men yazıldım zada, ertéşe, zabétaya. inġılaPda ki şah gétdi, xoméyni geldi, menim on zaman on‿altı yaşım var‿ıdı. onda xuzıstan'daydım, fas xelec körfezinin yanında. sonra geldim téhran'a. ordan maharıbe başlayanda gētdim xuzıstan'a gene. maharıbe ġutulanda dūbāre téhran'a ġeyitdim. sonra geldim marāğé'ye. marāğe'den de ki ertéş sona çatdı gelmişem‿indi ġuşçı'dayam. çox dolanmışam. hayat yoldaşım da, soyun da yadından bextiyarı'dıla, fasça'dıla. üş dene de ki oğlum mar.

-*buralarda geçim nasıl olar?*

-arabaları var, arabası var. yüze atmış faizi türkiye'ye geliple.

urmı'ynan salmas'ın ortasında durubdur arada şanlı enzel'im.

bi teref denizdir, bi teref dāğ, sol teref méşedir, sağ teref bāğ.

bu dördün ortasında durubdur ġuşçí. enzelin görkemli yéridir ġuşçí.

simi ġırıx sınıx sazam,

25 simi ġırıx sınıx sazam,

üregimde sözüm ġaldí,

köçüP géden él‿içinde,

bir gözelde gözüm ġaldí.

-ġ*onşulux nasıl burdā?*

30 -ġuşçu'dā!?

-*he, ġuşçu'da!*

-yaxçıdı, yaxçı!

-*nasıl olar, olardan danışsanız.*

-biri meselem meriz‿olsa, éé bi çetinnig gelse ġabağına, ġonşular birbirleŗine

35 yardım‿édeller. éé onnan sora, toyda, yasda, hammısı merāsimlerde meççitderde, hammısı birdileŗ. birbirlerine çox kömey‿élelle. dā ayrı, para müşkülleri olsa, yardım‿élelle birbirleŗine géne. yaxçıdı.

Konuşan: Zeynep Hasanpur / Yaş 42	
Derleme yeri: Kuşçu	**13**

-y*aşın kaç?*

-men, ġırx‿iki yaş!

-*şimdi bu uşaxların, cavannarın dünyaya geldiyinde neler yaptın? nasıl oldu ġırxı çıxtığında?*

-bîmāristannan ki xob‿o uşağı getirille daxî, ordan ki geldi, uşağı getdíx, on günecan éle xob gelille, gédille. uşağı bi yol görsün istiller. herkes ki geliri, astanadan getille, uşağı çıxadılla, éşik, ta o adam gele, mese uşağun üstüne gelmiye diye, mesem naxoşdu, men bilmirem da, nemene şerri belası vardı uşağun‿üstüne gelmesin. uşağı aparılla. ġonax gelir oturur, sora uşağı getirille görsedille. ö cür da, hedye getiren‿olar. on günecan day, on günnen sora da xanımı… getirille başını yüyülle. uşağun‿anasının, uşağı özüni̇ başını yüẏülle. sora çağırılleţ yaxın‿adamları, uzaxdakileri çağırılle gelille, surfa açalla. surfada her nemene ġoyallar: penirden, kere, murebbadan, her nemeneden da, aşdan, zatdan ġoyulla ki ġonaxlar yéeleţ. her kes de ki gelir, görür, çıxır gédiri. bi de ġalırí ġırxında ki, o gelinin‿anası getirir, béşik-bele getiriri. indi çox ağırlaşıbdı, yēni çetinneşib. veli éle bılardı da. getiriri, anası hediye getiriri; rextxabdan, sismūn-î uşaxdan, sora vesaalınnan da. veli çoxa baxı, çob baha. o curdu da merāsém.

feleyin dād‿elinnen,

olmadım şad‿elinnen,

yaman yerde yıxıldım,

tutmadı yād‿elimnen.

gétdim dedem‿évine,

ġemli ġöynüm sévine,

yapışdılaṛ‿elimnen,

25 atdılar ġem‿évine.

çağırıram‿adı nene,

ezizim‿adı nene,

ağzımın dadı nene,

görüm sesime ses vérmedin,

30 tutaram yādı nene.

avara bız bağladı,

yanı yarpız bağladı,

baban‿éve gelmedi,

üreyim köz bağladı.

35 havız başında çınar,

gelen ġuş ona ġonar,

yarım‿éve gelmedi,

üreyim‿ona yanar,

dédim: oğul, yarallama göylümi,

40 yaraladın, yağlamağı néynirem.

indi húrmet‿éle, ölennen sora,

ġebrim‿üste ağlamağı néynirem.

oğul‿olub bir‿üzüme gülmedin,

45 xeste düşüb başım‿üste gelmedin.

sağlığında ġedrimi bilmedin,

úç‿ay ġere bağlamaġı néynirem.

durmadım, çalışdım sübden‿axşama,

sen teze don gidin, men yırtıx yamax.

50 ölende çulġay béş…

úç‿ay ġere bağlamaġı nēynirem.

dede ḳātıb, özün yorma hāvādı,

emelin cezası çekmek revādı,

ġedim sözdi dağ merize şefādı,

55 dağlaṇmışam dāxı dağı néynirem.

ġerib yérde, gurbet‿élde bilen yoxdı derdimi,

gédin déyin‿o éllere, éller‿ağlasın.

bulutlar havada tutsun yāsını,

ġebrim‿üsde esen yéller‿ağlasın.

60 bi gün‿olar, ādım daşa yazılar,

nāmı nışanım bu dünyadan bōzular,

doslarım yıġışıP ġebrim ġazalar,

ġebrim ġazanda o biller‿ağlasın.

daş yazanlar, yazallar ġebrimin daşın,

65 istisiz töküler gözüzün yaşı,

sévgilim ġebrim‿üsde açar bāşını,

ġebrim‿üsde tökülen téller‿ağlasın.

Konuşan: Husro Kerimi / Yaş 67	
Derleme yeri: Magatel	14

evvelden bırdaıx. atmış néçe nefer bıranın camātı var‿ıdı. he, bırda dedemgil döt ġardaş‿ıdıla. bölmüşüh, biz ġalmışıħ bırda. olar da gédidle ayrı heyete. burda bi nefer ramazan var‿ıdı, cōher satardı. bu geldi. ġember emim de cütden gelmişdi. dédi tacı bacı! hanımıun da adı tacı'ydı. dédi: tacı bacı, menim‿o pulumu cōherin pulunu geti. dédi: rämazan ġaṛdaş, işdetmemişem. gel‿éle cōherreri verim‿apar. dédi: néce, nécē? menim pulumu vérginen. geldi dédi: rämazan ġardaş, géş ge otu, géş ge otu. rämazan bi az izāfe danışanda ġembeṛ‿emim dédi: irämezan ġardaş, bura ġırh‿iki pilledi. éle ağaş vıracayam bilene ki, axır pillede özün göresen hā. he, bi yol, bü cür da, béle.

-xal‿oğlu, buraan evvelden keşāverzisi, ekin, biçini, hasılları nemeneydi? oları sen déginen.

-buğdaydı, noxud‿udí, arpaydı, üzüm‿üdi, badam‿ıdı; bu cür hā.

-mal davar nemene?

-mal davar da ki çox‿udı. bizim‿özümüzün atmış baş, elli baş davārmız var‿ıdı. üş dene öküzüm‿mardı. bu cür, ha béle.

-x*al‿oğlu, bi de meselen alması, bıraın alçası?*

-xal‿oğlu, almamız da héş hésapsız. o xermennerin‿altında bi ġete bağımız vardı, indi éle ġalırı. tüymen almaın ġoħusu varıdı xermennere. yanı éle almalar olardı ba. oları éle, biz bazara da aparardıx. bazara aparan da olardı. biz xermen döydük. men üş döt dene alma getdim. xermende bizim kürekenimiz; ehmed, bacım kürekeniydi;

dédim yéyin de. dédi: néce, nécē? dédim: alma getdim, yéyin de. dédi aPa: ġelbir götü. ġelbir götü. filän almadan aşşağı mınınkıdı. gét, ġelbir dolu getimesen hésap dēyli. gétdi, béle, bi béle ġelbir doldurdu getdi. on, on béş nefēdiĥ xermende. hamı, töhtü, bü cür yéyildi, yéyildi. yéeyidiĥ, ġalardı bazara aparardıx. tühman‿almaẏdı, tühman.

25 *-burda bayramda ne iş görerdüz?*

-teze libas géyeydik. numuta vırışdırardıx. he, numuṛta vırışdırardıx. onnan sora düşeṛdik évlere meselen, bayramın mübārek‿olsun. géderdik dolanmağa. getirerdile şirni ġoyardıla. bü cür dilxoşluğudu da, déyib gülmeyidi dā. numuta alardıla. meselen; meem bayramlığımı véṛ. gelene meselen numuṛta vérirdi. numuṛta vérende oynıya
30 oynıya ġaçardıla baş‿aşşağı, géderdile, filen kes mene numurta vérdi. getiri iyde vérerdi ya kişmiş vérerdi.

-men‿istemirem!

-baba, yoxdu, numuta ġālmıtdı.

-men‿istemirem.

35 -baba, gel‿e sene pul vérim.

-yo, mene gere numuta véresen. gereh numuṛta véresen.

çoxu da biden meselen laġ‿élerdi. getirerdi, olmazdı, çiy numuta getdi vérdi. ġıṛmızısı yoxudu axı.

-burda camahat ne iş görer?

40 -indi camahat, békarçılıxdı da. indi éle iş yoxdı. ama, xop béş günden sora gédeceeĥ bağlardan üzüm dereĥ, vırax māşına, aparax bazarda sataġ. salmas'a da aparrığ, urmi'ye de aparrıx, xoy'a da aparrıx.

-ġışları ne iş görüsüz burda?

-ġışda, valla éle hés zaT. biden darıxanda géderih bağ bahata. adam ġalmıtdı. ket
45 dāılıtdı. ketde éle bi şéy ġalmıtdı. men‿özüm biden darıxanda gédeṛem, bağımız var. ot

yandırram. oturram, bi az ġızışaram. gellem, bazasan, nahar yédim. ġedim tebriz'de bi nefer, ġerebavlı'dan soruşmışdı: siz, ne iş görersiz? neme élersiz? démiş: valla, biz üç‿ay baharı dal dalı géderiĥ. üç‿ay yayı bü cür üzü ġulu géderiĥ. buğda biçeriĥ yanı. üç‿ay ġışı da düşeriĥ dav daşa hay hay éleyiĥ. kehlih ġovarıx. bu cür filan bu sözleṛden.

-xal‿oğlĩ, indi meseem bırda dünyadan gédir, bunu ne cür aparısız, ne teher aparısız, torpaa vérisiz bilesin?

-bunĩ yuvuşulla meselen; bunu aparılla heyetde su tutulla, ġeynedille, ġızdırılla; bunu yuulla. defn‿élille. mesel‿aparılla ġaßrıstanṇıhda defn‿élille. çıxılla gelille, üş gün oturulla meçitde. ġıx gündeki seġġel indi moddı. ġabaxca seġġel filen yox‿ıdı; ama indi saxlılla. yas saxlılla. ġere köyneh géyille.

-davar, mavar saxlayanda özün yétişirdin bılara?

-he, özüm yétişeṛdim. yatırardıx daṵda. ġeşeh duṛardıx géderdiĥ. bu vaxıt davar gelerdi yatava; her kes davarnı yoxlardı, sayardı, filan béhman. yatardıx, géce yatardıx davaın yaanda. süb de durardıx. mesem men ki büyün gétmişem; men seher ġalardım, büyün otaran gelerdi kende.

-bu sütün, ġatığın néynirdiz?

-davar gétmemiş, ne ġedem davar gétmemişdi, özümüz‿éle ġatıx, penir istfāde élerdiĥ. davar da gédennen sora da, pāiz géderdi dağa da.

Konuşan: Zehra Paşazade / Yaş 67
Derleme yeri: Magatel 15

-adım zähra paşazade. yaşım atmış yéddi. valla, bırda toy‿éle; biden meselen bi dene adami élçiliye gédirdile. üş yol, iki yol gédirdile. meselem cavab béérdile. gērdile biden al vér‿éydile. mesem danışıv‿éydile. néçē? meem kebinim min béş yüzdi. üş yüs tümen başlıxdı. iki yüs tümen de cisdi. doḳġuz yüs tümen de kēbinimdi. bu çox vede diyerdi, ġabaxca diyerdi: o toyu vérim sene, kebinin çıx gét. bizim gelinnēmizin indi üçü ġuççuludı. biri meselen bıralı. oun da yārısı ġuççuludı. iki dene de ġızımız var. biri évdedi. biri gédiPdi. bulaın da sinnilein héş valla bilmerem. meem savatım biy ġılas yoxdı.

uşağı ġıx gün mesem; ġoymazdıla bi adam gele üsdüne. çıxardırdıla éşiye; mesem; bi nefer geli. onnan soyasına da ki ādını ġoyardı da. böyüh nene zad ādını ġoyardı. ġulağına ġuran‿oxuyardıla, dua oxuyardıla, salavat çöyyerdile; adını ġoyardıla. valla, ġızbes, zeyneß, fātime, zehra.

meem‿özüm béş ġardaşım mardı. altıydıla, altı ġardaşdıx da. indi hamısı şeherdedi. zindegannıxları ordadı, évleri ordadı. iki bacım var. biri ġuşçı'dadı, biri şeherdedi. biy men bıydayam. biz, üş bacı, altı ġardaş‿ıdıx. biyi, bi az ġelbi, zadı narahat oldı. o fōt‿éledi. béşi ġalı, şeherde zindegannıx. bu pilleleyi gōrsüz da bılarda saxlırdıx. ġedim‿uşala selāmet‿idile. şuluğ‿élemirdile. indi bi dene uşaı burda saxlamax çetindi. men, özüm otumuşdum, çöreh yapırdım tendiyde. biy terefde eez otumuşdu hesen ava, bi terefde de fetulla. ikisi éle béle; paltar salmışam; olar oturutdula bırda. men de bırda çöreh yapıram. yélleennen terpeşmille. ama, bi dene solmaz geldi bırda mennen barabar çöreh yapırdı. indi uşaxlar şuluxdular. hemi zirehdile hemi şuluxdula. bizim uşaxlaımız da éle fōridiley de selāmetdiley de. allah, hamının balasın selāmet‿élesin. bizim uşaxlaımızın indi bırda selāmet uşax gene tapılmaz. bizimkiler

de éle özleri de bilille, hāmı ketdi bili. biy nefernen ileri olmaz. éle indi de şeherdedile, gene sālimdile.

-*ġediminen indiyin biy zat ferġi var ki ġedim dilxoşlux çoxıydı.*

-he, biy biyine gét gel varıydı. kürsü ġouydux; mesem; nêçe nefer yıvışırdı bu kürsünün başına. dêydile, güléydile, oturuṛdula.

-*burdan mulağ‿asarsan?*

-he, burdan yox, o biysi damlaımızdan mulağ‿asardıx. göyden asardıx. indi héş āsmırıx de. indi héş muma asmarıx, amma çox asaydıx. indi ōzmüzün iki üş dene båvmız vardı. biyilleṛi, bı yaz, biy iki ildi ġuruluğ‿oldı. su mu biy az azdı. biyil héş biy deste ekin deymediĥ bā. iki zami eĥmişdiĥ, olar da batdıla. ġuruluğ‿oldı, yolmadıx.

Konuşan: Ehter Zeynelzade / Yaş 65	
Derleme yeri: Karabağ	16

-exter xanım, néçe ġardaşın vārdı?

-ġardaşlarım, altı ġardaş‿ıdı. biri maşın aşdı tesdıf‿éledi. ġaldı béş ġardaşım. atam yox, anam yox bala. sābım da ki il yārımdı ölütti.

ġedim bi dene āğ seġġel ġoca kişimiz vardı; uşaxlaı meçidin pénceresinne atardı
5 işye; ġapıdan girerdile içeri. indi valla meçide giden yoxdı de; düz sözü. döt dene meçidimiz var. ġedim mesem kütdux çiloluğ‿oldı, balama déyim. küt gelende götdüx ġaşdıx ġalayä. orda burda ġerebavılar maşalla hünellidile, ġoymadı kürd‿aşa ġalaya. çox beter dava éledile, çōx. ġalamız vardı. üsde ġalamız var, burcumuz. béş dene altı dene burş ġeyirmişdile ġalada. he, orda göçek géderdile, mesem difa élerdile.
10 ēmniyelermiz var ıdı.

ġardaş, indi ġerebav batıt da. ġerebav'da su yoxdu ki. ġedim yaxçıydı. ġedim buğda ekirdile, arpa ekirdile. ceviz‿olurdı, badam‿olurdı, üzüm‿olurdı; her nemene désen olurdı. noxud‿ekirdile, bē. indi yox, indi yoxdı ġardaş! indi zēmlei, gédin zemlei dolanın ba. herkes arpa ekitti béledi, buğda ekit béledi. on sekkiz‿ildi, bura ġardaş
15 xoşsālıdı.

toy mesemdi; gelindi béş‿ay nişannı ġoyéllar, gelindi üç‿ay ġoyélla nişannı ġalı. gelin var, biy‿ay ġoyélla, nişannı ġalı. göçey‿onı toy‿élille. ona mesem çöreĥ vérille, şam vérille. sabası gelin çĩvadılla ġeşeh, edebnen, merfetinen. ġerebav yaxçı yér‿idi; amma ġerebav'un suyu olmadı, cavannar hamı gétdile, ketterde badımcan
20 eĥdile.

-uşax ki dünyaye gelir, ne iş görülle?

-belirdıx. bala onda beleĥ var‿ıdı. onda beleyinen belerdıx. béşik de var‿ıdı. béşige ġoyardıx. menim‿özümün béşiyim var‿ıdı.

-ġedim‿évlerde kendi mendi var‿ıdı?

25 -belé, menim hele kendim‿odéy, durur bā. buğda tökerdıħ, ün tökerdıħ. on‿ildi, bura çöreĥçixana gelitdi dā. aparardığ, issisu'ya aparardığ, salmas'a aparardıla. ya burda mesel deyirman var, ora aparardıla. orda yüüderdile, getirerdile; gözel göçek doldurardığ kendiye bir ilecen. bir illıx doldurardıla. ġıx yükün, elli yükün ġabıydı kendi. indi durur ba kendi.

Konuşan: Azer Zeynalzade / Yaş 41	
Derleme yeri: Karabağ	17

bizim zamanımızda o mōġé ki eslen ġız esli, héş yére gétmezdi, eyleşerdi évde. o mōġé ki izdevac‿éleseydi; héş ġine bir‿il ġalardı, çi iкi il ġalardı, çi üç‿ay ġalardı; héş vede ġeynatānı ġeynananı évine gelmezdi. tā ne ġeder kebin kesilmiyib, toy‿olummuyut héş vede gelin gelmezdi. ġelennen sora da vēzifemiz oydı кi hemi ġeynatamızın hörmetinde durax, hemi ġeynanamızıŋ. olara xıdmet‿eliyax. çé éle baldızlarım‿ola, ya ġeyinnerim‿ola, héş ferġi yoxdı. bular da éle bize atadıla, hem de anaydılar.

biz burda ġabaxca ki o mōġé ki izdivac‿élemışdıx, yéddi il burda ġalmışıx. dubāre gétmışığ, ağamız ki menteġeye gédibdi; éle o menteġeye gétdıxça biz éle her iki ayda bir gelirdıx bura. onnan sora géne dubāre üç‿il tezden géne gelmışıx ġalmışıx burda. allah, hemşe déyelle: bu böyüĥluxdan eĥsig‿élemesin. bular bizim servellerimiz‿idi.

ağa ġulam, ġedimki húrmetder ġalmıyıbdı. o ki hurmeti saxlıyala; ġeynatanı, ġenananı; ya bilmürem o fāsileler‿azalatdı, muhabbetder azalıP; ya indi zamāne çönüPdi. ama bize héş ferġ‿élemitdi ağa ġulam. düzdü a, bu éle emmemdi, éle iki gözümüzdi, héş ferġi yoxdı. ya éle rehmetdik mamamna héş munun mene ferġi yoxdı.

bizim‿éle o mōġé ki xātireler yaxçıydı, éle o şehŋ rıza'da ġalmışdıĥ. yéddi il‿orda ġalmışıĥ. onnan sora ağamız gelib sälmas'da ġalıtdı. sälmas'dan sora gelib‿éle ġuşçı'da ġalıb. indi de éle urumiye'de olurux dā. men‿özüm seккiz‿il,

ağamız düz yirmi üç‿il éle ġeribde ġalıtdı. burda böyümüşüĥ vetenimizdi. héş vede veteni de danammarıx.

emum nîzāmîydi, indi bānşet olutdí, elan taksi télfonide işliri. bizim‿éle öz‿ağamız da nîzāmîydi, elan bānşet olub meğāzede eyleşiri.

buların zamanında erişteynen düyi pişillenirdi. mesem şile ġoyulurdı, kifte-şorba pişillenirdi. eti ki ġourdula, onna aġġuş élirdile. sütġuymağı pişirirdile. bizim zamanımızda ki indi düydi ya da maḳronudı. day héş ne ġuymax yéyile ne de sütġuymağı; héş zat yémille.

Konuşan: Ahmet Muradnejad / Yaş 35	
Derleme yeri: Kehriz	18

-kehrizli'yem ve burda da sākinem, kehriz'de ve mütevellidi burayam.

-kendiz ne zaman ġurulutdu?

-kendin tārihçesi, o böyüĥler, o ata babalarmız ki büyürütdüler: bizim‿özümüz, babamız türkiye'den gelmedi. ve buraya geliT, buraya sākin oluT. ve o déyişler ki var‿ıdí, o ġebāléi ki almışdı, ölende démişdi, meni o merzî ki vardı, öz kendimde orada ġuylayın. indi de éle ġebri yani, mesem‿o hamamlarnan kehriz'in arasında hedd-i merzinde éle ġuylanıPtı. bura, kehriz éle, evvelden éle keşāverziye éle ekinçiliye éle meşġuldı. ġabax burda bağāt var‿ıdı, üzüm var‿idı; ata babalaamız baxardı, aparardı satardı. indi biz de éle olaın yolını idāme véririx dā. éle bağ‿işine şeşāverzi işşine baxırıx. bularda çoxdı hemé reġem miyve vardı. gilas var, eriĥ var, alma var, badam mar, üzüm mar, ceviz var, albalu var, alça var; bü cür. buları da biz ki diyeriĥ alça diyeriĥ da.

-toylarızdan, ādet, ne cür meselen toylarda gédelle ġız isdemeğe?

-resmi rusūmātımızdı ki éle o ġabaxdan ki éle var‿ídı, biz béġōlé ġız isteseĥ; ağ seġġelimiz ya mesem ağ birçeyimiz, yollarux; evvel élçi géder. bēli cavaP véseler, onda géderığ‿éle o bi dene kelle ġendinen géderığ‿orda; éle sindírrıx ve bi dene üzüĥden, bi dene de şaldan aparrux. diyelle ki bu munun nişannısıdí. muna diyelle mesem ġet sındırme. onnan soram, bir‿iki üç‿aydan soram, dörd‿aydan soram toy tutarux ve ketdini, hammını, fāmili dēvet‿éleruğ‿orda, çağırrux ve şam vérrıx. bi de ki nahar vérrıx getirrıx.

-burda bi nefer dünyadan gédir, buna ne cür merāsim tutulla? Ne cür birbirine xeber vérille?

-ġabağ‿illerde yirmi il, on béş‿il munnan ġabax ki hüzür olérdi, héç kes nahar vérmezdi. o hüzür sahaP nahar vérmezdi. herkes‿öz‿évinnen mejmeḥ aparardı; abġuşdan, her nemneden nahar‿aparardı o hüzür‿évine. onun ġonaxları zatdarı, onnan istifāde élerdi. veli gétdıxca, indi o cür‿olut ki mescide hüzürreemiz o cürdü ki ġonağı biz aparéx évimize. nahar vérende, hüzür-sāhab ġoymérıx aparsın, bélesine güj düşsün, xerci çoxalsın; o üzde here bir‿iki dene ġonağ‿aparér. orda ki ölümüz ölende biz, car çekérıx. herkes mesem bélçesinnen zadnan gédér ġebir ġazér. ġebir ġazıP getirennen soram ġuylérıx, geléyħ bu ölü sahabın ġapısında bi dene fātihe vérirığ. fātihe vérennen soram geléyħ, üş güz biz hüzür tutérıx. üş gün hüzür tutérıx, üş günnen soram da ki o adamlar ki da gelméy, gédér évinde fātihe vérér.

-kehrizliler hara gédille işlille?

-bizim kendimiz éle béş‿altı ilin erzinde, çün keşaverziden ekinçiden bi şéy çıxmedi, indi ekseren bizim kendimizin, özümüzun; bu kehriz ġedimi bi yérdi ve böyüĥ yérdi, buradan kültepe ki var‿ídi, indi bu beğelinde inġılabdan soram oldu bura; inġılabdan soram burda mesem meem fāmilim, em‿oğlum, zadım gédiTdi. indi kehriz'in yarısí, béş yüz évi ġederi gédiß şehere, urmiye'ye gédiTdi. ekinçiliĥden bi şéy çıxmedi. bi de o inġılab ki bāis‿oldī, burada bi ayrı bernameler yarandí, ona göre hammısı meselen burdan yavaş yavaş, yavaş yavaş indi éle çıxér. yanı bu cür eger gédilse, bu bizim‿öz kendimiz, ayrı ġéyri būmi adamnar alar‿eline; yanı bir, on‿il, on béş‿il çeĥmez, eger bu cür gésse ġabağa.

o adam ki ders oxuyér, oxuyanda oxuyér, ki gédér éle şeher mehere muhāciret‿élér, çıxér gédér. olar ki ġalér, ġalan da ki burda éle keşāverziye idāme vérér, ayrı bi işi yoxTu. yanı héş baxmıtdı da, yanı éle bura, kende de baxılmutdı, dōlet terefinnen.

kehriz'in muxābıratı éle bi on béş zad‿olar ki éle vardı; berġisi de ki éle otuz‿ildi, inġılabdan ġabaxda éle berġisi var‿ıdı buranı.

kehriz'in eĥseriyeti, éle ḳuli sünni mesebdi, henifi'diler ve hāmmısı da éle;
50 bizim‿o ata babamız démeli: türkiye'den gelmediler. yanı biz‿éle éşitmişíx, türkiye'den gelmedile.

burda ġışı, serin soyuğ‿olar. ġışı soyuğ‿olar, éle baharda yağış yağar.

-kaç uşağın vardı?

-yoxdı, yoldadı.

55 *-adın ne ġoyacaxsız?*

-adın da éle intixab‿éliyitdile: türki aT ġoyacaıx bilesine. he, türki aT ġoyacaıx, türkçe aT ġoyacaıx. adın ġoyacaıx, aysu ġoyacaıx.

Konuşan: Muhammet Selametbehş / Yaş 64	
Derleme yeri: Kehriz	19

kendin tārixçesinnen... bu ket héş kesin yadına gelmér. démağ‿olar zerTüşt zamanı bu ket ġurulup. şah‿ismail geliP buları ġāuP, gelipler bırda mesken salıpla. kendin tārixçesi, müşexxes deyil; veli kendin‿adı kehriz'di. bi dene çéşme var bilesinde o çéşmeye adın kehriz ġoyuplä.

ġız‿ínen‿oğlan ki birbir gördüle sểvdile. ona élçe gédelle; biz, élçi diyeríx. biz‿élçi diyeríx, élçi gédelle ona. élçe gédelle, terefler tevāfuğe yétişdile; gédelle bi yol ġızıl, zad‿alalla yetireller evvelde. bi dene méhriye danışalla bilesine. onnan sora başlalla toyí. ağ seḳġeller yığılelle, vireller; meslehet diyerıx biz; meslehet‿élelle, toyı başŕalla. ġonşılar da ki here bi dene pul ġoyar pakéte, bunä enam vérer. bu toy sahabĩn oğluna ġızına enam vérelle. ya nenenin göyli olmazdí, ġızın nenesiniṇ göyli olmazdı ya dedesinin; iki nefer ki birbiri sövdüle; bular xelvete salardıla, yapışardı bu ġızın ġolunnan, aparardı ġoyardı ağ seḳġellerin biriin‿évine. o ağ seḳġelnen bi yol ik‿üş nefer yığılırdı géderdileṛ, bunnan zad‿élerdile, tezeden munnan xāsteġarlığ‿élerdileṛ, tevāfuğe yétişerdile. ġabaxca atınan çıxardardıla, bi dene de uşax ġoyardıla; oğlan‿uşağı ġoyardıla; gēlnin dālna, terkine. bu mänayaydı ki bu gēlnin‿uşağı oğlan‿olsun.

evvellerde müşkül‿idi serbazlığa gétmax. çoxu ġaçardı. cavannar çoxu ġaçardı xıdmetden, gétmezdile. gédenner de ki yola salardıla bilesin, géderdi, orda xıdmetin‿élerdi. ama indi yo, indi hamı dāvtelePdi.

ġedim saxlardıla; veli indi da maşın çıxıPdı. iki türü at saxlardıla: biri, miney‿atıydi, biri de ki iş‿atıydí. üzüm‿aparardıla küürsdan'da satardıla atdarnan, ulaxlarnan. araba ġoşardıla, iki teyerri arab. olara biz‿éle burda bir‿idde ġārı diyerdi; bir‿idde de ki araba diyerdi. ġannı de ayrı bi dene zad‿ıdı: iki dene öküz ġoşardıla bilesine ya kel ġoşardıla. ġannı, bi dene éle araba kimin bi şéy‿idi; montaha biy‿az böyüg‿üdi.

bi nefer‿öldi, o yaxın fāmillere zeĥ vıralla indi, zeĥ vıralla ki ge, filan kes fōt éliyiP. bular yığılalla, gédelle, mallanı çağıralla geler. meçitde bi bilendiġuynan ittila vérelle cemaete: filan kes‿allah'ın rehmetin gédib, gelin ġebirsannığa, ġebir ġazmağa. cemaät géder, ġebir, baxar hāzırdı. aparalla gédelle, orda defn‿élelle bilesin. gelelle, bi yol hüzür tutalla muna. evveli üş gün hüzür tutardıla serāser; indi ama biy‿az azaldıpla.

bayramlarda biz, mēmūlen bizim milletin ēġidesi buyudu ki, nōruz bayramında héş ġūne éġdām élemezdile; veli ġurban bayramında ya oruşlux bayramında; mexsūsen oruşlux bayramında; evvel géderıx biz meçiTde bayram namazın ġılärıx sobḫ. ordan géderıħ ġebirsannıxda bi dene fātihe vérerdıx destēcemi. destēcemi bi dene fātihe vérerdıx, gelerdıx; herkes‿öz fāmiliin‿évine géderdi, orda diyerdi: bayramın mübārek‿ossun, taätin ġebul‿ossun.

vallah, ġedim zamannar ġırxe kimin bu uşağı güderdile. güderdile, diyerdile: bu arvadı al‿aparacaxdı. bu zāyman‿éléyéb, bunu al‿aparacaxdı. ġırxe kimin güderdile; veli indi oların mefhumí yoxdı. indi éle uşax ki anadan‿oldı, onu yığilille, bi dene aT tēyin‿élile bilesine, vesselam. ġulağına allah'ü ekber diyelle, bism'i llah diyelle. böyüĥ neneler‿olsa, mēmūlen böyüĥ neneleen çox nexşi vardı.

ġedim ġäzaları eyran‿aşıydı, dolmaydı, erişdeydi; özleri keserdi xanımnar, çox da yémeli bi ġäzaydí.

burda bi dene ziyāreġahımız vardı kendi içinde: ōliya diyerıx bilesine. ōliya diyerıx bilesine; veli géne daş‿ıdı éle feġet. bi dene daş‿ıdı, ora çıraxlıx aparadıla, çırax ġoyardıla, şem yandırardıla.

arvatdar, valla, bizim sinnimizden ġabax burda; o zamanı ki menim dedem déyerdi: türkiye ki geldi buraya, célo'ni burdan çıxatdí, apardı ġezenfer gediyinde bağladı topa bilelerni; o zamana kimin bizim arvatdar şalvar géymezdile, dér. feġet bi dene bü cür dāmen kimin bi şéy giyerdile. hetta türkiyelileen eskerreenin biri démişdi: gétmişdıx bi dene köye; arvatdarı tımansız‿ıdı, kişileri imansız. o zaman bu eskerrerin gücüne bular libasları evez‿élerdile.

biri vardı ki, men türki kitapların çox‿oxurdum:

işte geldim ah-ı nisān éy göyül,
ālemi ġıldı gülüstan éy göyül,
tāzelendi bağ ı bostan éy göyül,
sen de éyle derde derman éy göyül.
nō-bahāra fesli véersen bil yeġin,
bülbül‿éyler gül‿için ah o enin,
sen cefāy-é yār‿ile olma ezin,
nāz‿éder uşşağına her nāzenin,
cān‿ile çek nāz-i cānān éy göyül.

Konuşan: İsmet Menefzade / Yaşı 55	
Derleme yeri: Kehriz	20

iki dene ġızım subaydı, bi dene de oğlum subaydı; üş dene. iḳisi de évlidi. üş dene ġız évlidi, bi dene de oğlan. üçü de subaydı; iḳi ġızım subaydı, bi dene de oğlum subaydı.

ġedimnen ġız vérelle ere, böyüge meslähat‿élelle. ağası oldu ağasına meslähat‿élelle, nenesi oldu nenesine meslahat‿élelle. meslahat‿élelle, ġızı vérelle. ġızı vérelle, helbetde ki ġızın söhbetinen‿élemezdile ġedim, bizim dōremiz; ağalarnun ve nenelernin ya xan nenelernin, oların söhbetinen ġız ere vérerdile. toylarmız da ki gelin çıxseydi, ġeynata bélini bağlardı, selavatınan bağlardı. onu böyüge göre éhtiram‿élérdile; bu gēlnin bélin bağlıyala, böyüge éhtiram‿için‿idi o. ġeynata bélini bağlardı ya ġeyin bélini bağlardı ya bi ağ seḳġel bélini bağlardı da. bağlardıle, bi cür diyerdile, diyerdile: yédi oğlanı bağladıx, bélini bi dene ġızä.

yağış yağmıyande de çıxerdile ocaxlara sütaşı pişirirdile. uşaxlar bi de su seperdile birbirin‿üsdüne diyerdile: allah, yağış vérginen. bız, çıxmışığ müselleye, bu sütaşını pişirmişığ,‿alla, sen ġebul‿éleginen. ġebul‿éleginen sütaşı pişirmişığ. bı cür su seperdile ya çömçe dolandırırdıla. bir‿az herkes su tökerdi onun çömçesine yağış terefinnen.

bizim döyremizde toy tutérdıx. toy tütennen sora şam vérérdıx. şamı vérennen pul salêdile ġızın başında. ġızın başında pul salannän sora toy tutéydile, ġurtuléydile. ġurtulännan sora hena getiréydile ġızın‿ellerine ġoyéydile. henanı ġoyéydile, elleeni bağléydile. seher de ki gelirdile icāze vérmağ‿içün; gelecaax saba naharda. özininki, özge ya fāmil ya day‿oğlı, em ġızı; bu cürreri. gelirdile ki nahar da vérerdile; ġızın nahārnı. nahardan sora gelin çığadırdıla, ātä mindirirdile. bi kişi bı yanınnan yapışardı,

bi kişi o yanınnan yapışardı. çün münün‿üzü örtüliydi, héş yanı görmezdi gelin; ata mindirirdile. oğlanın ġardaşı oğlunnan, oğlanın bacısı oğlunnan, ēmsi oğlunnan bi cür mindirerdile. ġız terefinnen mindirmezdiler.

o zaman ḳi, o zaman bızım dōremiz birden; indi nāmzed délle; o zaman diyerdile nişannı ġızler, évdeḳi ġızler yığılsıle, ġédérıx, birden bızım güllü bulağun başına. orda sütaşı géne pişireler, şaddığ‿éliyele, çay ġoyalar. nişannı, ġızler, évdeki ġızler, āb-i cemnen géderdile o güllü bulax başınä. bíz diyerdıx: güllü bulax. kehriz'in güllü bulāğ'nın başına.

allah, senin üzün‿ağ‿élesin. çox da danışdıx, şaşarıx.

cumä axşamı géderıx ocaxlara. ocax var, evliya diyelle; ocax var, ensar diyelle; ocax var, çillexana diyelle. orda evvel çilexana'da ġedim gelerdiler, orda iḳi dene dağ‿avı gelirdi. biri géderdi, birin keserdile; ġurban keserdile çillexana'ya. sora bilelerni camahet ġavdı, daha gelmediler.

malımız oldı, mal sağaruğ. heyet sipırrığ, tulux çalxarux, péndir çalarux, ġatıx çalarux, ġab ġaşıx yúyerıx, partel yúerıx.

ġız istemaxdan diyax, yaxçı xātiredi. oğlan gelerdi, géçerdi; ġız ġāpıde ossaydí, girerdi içeriye, çıxmezdi oğlan göre. bízım dövremiz‿o cür‿idi. oğlanä çox özümüzi görsetmezdıx, géderdıx éve. oğlan da héy gelirdi, géderdi iḳi defe, üş defe. bu şirin xātiredi dérem‿a. iḳi defe, üş defe gelerdi ġızın ġapısınnan; çün muna xātir ġehim danışérem‿a. géçerdi muṇun ġapısınnen. gelseydi, élçi gönderseydi, dedesine, nenesine diyerdi. böyühlerne meslähat élerdi. helbetde öz fāmillerne vérerdile; em‿oğlusuna, day‿oğlusuna, xal‿oğlusuna. özgelere vérmezdile. çetin vérerdile özgeler ġızı.

molla nesredin'in ġonşısının; dédi, évinde; bízım‿öz dilimiz diyäx da; ġuymax pişirerdile. ġuymax pişirit munun ġonşısı. bu durutdı mahane éliydi, arvadı vurut. vurut, gédit ġonşısını êvne: arvat, ay gétme, bilen vuracam. vuracam geşme bı yana, géc‿o

yana. év sahab déyit: malla nesredin, géç, eyleş. téz eyleşib. diyiT: malla nesredin, niye
50 vırésen? diyiT: valla, arvad menim sözüme baxmér. diyit: bax, ġuymax ġabağında; béle olmasın, bü cür‿olsun dā. götürüt malla nesredin diyiT: yo, béle olmasın, ġoy, bü cür‿ossun. yāğın‿öz terefine vére. bu da malla nesredin'in meselesi ağa da.

Konuşan: Gülendam Mecidzade / Yaş 60	
Derleme yeri: Kehriz	21

meselem, emi bi xelet‿alar, ġonşı åyrı xelet‿alar. here öz vezfesine göre, eminin xeleti çox‿olé, ġonşınıki az‿olé. meselem toylārmızda ya pullu olan‿olar, olmıyan‿olmaz. indi de ki meselem såvdış tutulé. bi cür, meselem xoş‿olé; da toylārmızda zehmet çekelle. såvdışlarmıza köyney‿allux; pullu olsa, olar da pul salar. zehmet çekelle, bi cür de.

çarşembe gécesi semeni ġoyaruġ, ceviz ġoyaruġ, badam ġoyarduġ, pul ġoyarduġ, yumurta ġoyarduġ, ġavurġa ġoyarduġ. çarşembe günü ot yandırırduġ, her ivranda da diyerdığ: bilemizi ġere basmıya.

fitil çırağını ġoyardıx corab toxurdux, tikiş tikerdıx. uşaxlarmızın paltarın tikerdıx, yamax yamardığ. surfa ġeyirerdıx.

hena gécesinde de ġız‿évinde yığıllıx, çöreĥ yierıx, öynerıx, şaddığ‿élerığ. onnan sora xınä ġoyanda durrux hämımız pul vérrıx, öynerıx, toyı dağıdarığ. yéddi günnen sora, on günnen sora yığılığ bi on‿avrad, on béş‿avrad, boxça bağlarıx géderığ‿onun görümüne. oğlan‿évi geler, ġız‿évinnen‿aparar, gēlnin yanına. bızım vaxtımızda gēlni getirennen sora bi dene, iki dene adam géderdi, avrad géderdi; o gēlnin dedesi évinnen üç avrad döŗd‿avrad getirirdi, şam yierdile, otururdu şam yierdile. şamnan sora durardıla, aparadıla, buları ötürürdüle.

onda ÇöreĥÇi-xana yoxıydı. onda unnarı dartérdile deyirmannarda, getiréydile. Çuvallara; Çuval diyerdile, indi telis délle; Çuvallara basardıla. xäral tiĸerdile, ĸilim iĸi ġat tiĸerdile, xerallara doldurardıla, dartardıla unnarı, ġeylere ġåvrardıla. tendiri yandırardıla xemir‿élerdile, çöreĥ yapardıla. onda çöreĥçi-xana yoxıydı. o zaman bu modél‿idi.

bizim dȫvremiz bi dene oğlan ġızı‿stiyét. ġız gédét ayrı ġız‿istiyét. oğlana déyitdi:

-sene sözüm mar. déyiT:

-nemne sözün var? déyiTdi:

ġapımız yolun‿ossun,

ipekden donun‿ossun,

teze tutan yārın‿össün,

dōran dónsün mene sarı yéne.

éle o cür déyit dā oğlana o cür déyit:

ġapımız yol‿éyledin,

milimizi çerx‿éyledin,

indiye kimin yārın bızıydığ,

indi bizi xelx‿éyledin.

onu cavannar, bízım dōrvelermiz hansı ġızı ki isteseydile, almasaydıla oğlannar, olara o cür oxurdular.

Konuşan: Aziz Cavid / Yaş 21	
Derleme yeri: Hamamlar	22

bizim kendimizin‿adı hamamnar'dı. yüz‿elli év xānnıvardı. yüz‿eli xānvardan bi iddesi kürt'di, bi iddesi tük'di. bizim kendin işi de ki ḳullen ġaçaxçılıxdı. keşāverzi çetin‿olar. burdan neft ġazoul aparırıx türkiye'ye sarı. türkiye'den da parça marça getirerıx bı yana. işimiz‿éle bīdı. ketdinin ekseriyet işi bıdı. kehriz'den de bizim fāsilemiz bi kilométr, kendimizin fāsilesi.

bizim kendimizde bi adam ki allah'ın rehmetine gésse, evvellen mesem gelelle meçitde car çekelle mesem: filan kes allah'ın rehmetine... gétgilin ġebirsandığa, ġebrini ġazın. mesem camaet durar, cavannar géder ġevirsannığa, ġevrini ġazalla, hazırrallar. o adamnar da ki gédelle cānazaın ġabağına. ya aparallar yumağa. olar da ki aparalla yumağa tā ġeyidene bular ġevirsannığı hazırrallar. telef ki geldi fātihesin oxuyallar‿orda. sora seersi ki mesem gédille mescide, hüzürüne fātiheye. nahara meselem hemisi ġonağ‿aparar. çi ġırax ketderden ki gelibdi çi öz kendimizden gelibdi; hüzür saḥabını, hāmısın ġonağ‿aparallar‿évlerine. nahardan sora zehmet çekelle, çay véreller meçiTde, xoş geldin‿élelle hāmı ġonaxlara. ġıṛxımíz de ki, bizim ketde çetin ġıx tutallar. ġere géymax yoxdı bizim ketde. yanı menzur çox günah hésaplılla ġere géymağı. ġoymazla ġere géyeler. ya mesen, seġġel meġġel ki ġoymazla, ímḳansızdı saxlıyalar.

bizim toylarımız da, bi cavanı ki bi ġızı istir; evvelki toylaımıznan bizim bu iki il ki toylaımız ferġ‿élér. biz evvel toylaımızda celman tutardıx. ağa, kişi ḳullen ġārşığ‿olardı. veli indi bizim toylarımızda, bi adamı ki bi ġızı istedi, gétdiler‿élçi, ġızı vérdileṛ, ġurtardı tā zamanī ki toydı mesem gédeller bi dene şéyxın, bi dene ġuran navarı ġoyallar‿oxuyar, gédeller gēlni götürüP geleller. yanı toy, saz, hés zat yoxTı.

oğlan‿özü beyener. ġalıb‿o xānevedein nezerine. pişnahaT vérille, gerax o bisi teref ki beyenib‿oun xānevadesi ne cürdi. gédelle ġabağı. beyensele xānevadele, birbirnen tevafuġ‿élesele, gédele ġabağı. tevafuğe ki yétişmedile, teref géder ġaçırdar da. ġaçıtmalar da ki meseleṇ teref, oğlan, ġıza ġōl vérér, dér mesel: filan växt çıx éşige, men gelecem, aparım bilen. üş dene cavannan gédir, bi dene xānımnen. gédélleṛ, ġıza zeĥ vırılla mesem: saat onda çıx éşige, men geldim. onda çıxar, miner māşına. aparar ġoyar‿ayrı éve. o évin‿adını evvel bir‿iki gün démezler ki filan‿éve ġoyulub. bi iki günnen sora o év saḥabı geler meselem ġızın‿évine, diyeṛ: senin ġızın bizim‿évdedi, filan kes aparıbdı.

bizim ketde indi resm‿olußdi; uşağı ki olur, evvelinde şirnini dedesi gereĥ vıra ağzına, elinnen vıra ağzına. ādını, ġuran kitabını açılla, ordan tapılle, délle, aT ġoyéller. özü de dedesinen emisi feġet ġoẏar. bāşın da dibden vırılla üçümci güni. üçümci ve yéddi gün bāşın dibden vırılla.

bizim ketde bēzsi var, bir‿ilde kesdirir, bēzsi var meselem téz kesdirir; veli merāsimi yoxdı. bi meselem xānvāde, özü bi de ēmisi zat geler‿ora ki tutar bilesine; diyelle: kivre, bizim zaTda. o kivreye diyelle mesem geler, tutar bilesin. xeletdiyelle bilesin, ġutular.

bizim ketTe ġurban çox keseller. ilā ki ġurban bayramında héç xānevāde yoxdı ġurban kesmiye. yanı hamı xānvādeler, here özüne kesmir. meselem yéddi, sekgiz év bir‿olur, pullaını yığılla bi yére, gédélle bi dene yéke ineĥden zatdan alılla, getirille kesille. veli hāmı xānvādele birbire dağıdıllar. hāmmısı birbirnin etinnen‿istifāde élille, ġurbanınnan.

Konuşan: Nimet Ağazade / Yaş 55
Derleme yeri: Başlanbuşlu 23

-ġedim yığışardıx, ketde bi yérde oynardıx. küçede cızığ‿oynardıx, bu cür bēz‿işlerden görerdıx da. onnan sora çöle dar – davar‿aparardıx. baxardın ġēfenin ġabağında uşaxlarnan; pişiTdi diyerdıx; pişiTdi oynardıx. biyi o yanda durardı biyi bu yanda.

5 o zamāṇın resmi valla, üş gün toy tutardıla. aşıx getirerdile. ağ seġġeller bi mēclisde oturardıla, aşıx‿oxuyardı. onnan sora cavannar, böyüĥ töy getirerdile; calman géderdile bu cür; üş gün dalbadal o cür‿idi.

o zaman‿acı xātire yox‿ıdı. o zaman çox beter dil-xoşluxlar var‿ıdı. indi dolanmax, o yan mu yana; nem ġēfeye, şehere gétme. o zaman oldu, yığışırdıx;
10 baxırdın; béş‿altı nefer, béş‿altı xānevāde éle bir‿évde kürsünün māşında; bu cür, badamnan, cevizden; ġovġa ġourardıla, bu cür zatdardan. baxardın meşġul‿olardıx.

biri bü cür‿allah rehmetine gédende meçitde eyleşille. ġuran‿oxyan getirille, malla zat geliṛ. heftesin meselem tutalla, üçün de tutalla. yéddisi ġutuldu dā, gét – gel kesiler bēlé.

15 ket yérinde éle hamı birbirin görüri. hamı birbirin meselem görür, mesem tanıri. éle istedi, ağasınnan, böyüĥ ġardaşınnan yollur‿élçi. bezi vérir, bezi vérmir. evvelde kişiler, élçi gédelle danışalla, sora da xanımnar da gene bāhem gédelle. meselem kebin kesme günü gene bāhem, hamısı biy yérde de.

Konuşan: Hacı Yusuf Yar Muhammedi / Yaş 77	
Derleme yeri: Merengeli	24

hemin bayramın; fikrimnen çıxmışdı; şal sallamax ġedim. çıxardı bu cavannar damlar‿üsdüne. ordan bir şal sallardıla éve. axşam‿otu yandırardıx küçelerde, damlar‿üsde hā. ot yandırardıx, bu cavannar atılardı munun üsdünnen, diyerdi:

-baş‿ağrım, diş‿ağrım, göz‿ağrım; bu da bizim duxturumuz‿udı; düş bu otun‿üsdüne. sancım, ġuluncanım, bél‿ağrım; neġġede; uşağın baş‿ağrısı; düş bu otun‿üsdüne. ezannan şam‿arasında yavaççana évlerden ġulağ‿asardıla. diyerdile:

-ġulağ‿asmadı. biden diyerdi:

-bu il bi oğlanı evlendirseydıx, toy‿éleseydıx. o sevinerdi, ġeyiderdi, diyerdi:

-men yaxçı éşitdim āyendeni. inşalla, mene toy‿éliyecäxla. çerşemmemiz de, o cur‿olardı. naxırçımız da, kendin‿av seġġelliġí da ki o ġoydum ġaldı orda, dédim: erbabın görüşüne géderíx. géderdığ‿erbab görüşüne. erbab görüşünnen çıxardıx, kehxudanın görüşüne. hereye bî kelle, iki kelle ġend‿aparadıx. dest-e cem‿ā, hēresine iki kelle. ordan da āxırda gelerdıx mallaṇın‿évine. bi kelle ġet de yā indi iki dene mallaya vérerdıx, ki meçidimizde mōẓze élerdi. oruşluxdan da oruşluğa yığışardıx, bu zamannar manla meçitde danışardı. şerietten, meselen:

-bala namaz budu, destemaz budu, namaz ġılmax bu curdu, şeriyet bu curdur. meselen āyendede filen muştéhéd, bunu yazıb risālede. oruşluğun da söhbeti o olardı. ordan bu yana ki oruşluğumuz ġutuldu, oruş bayramında, herkes yığışardı gelerdi bayram günü meçide. ġedim bilerdile; meselen; sabā fitir bayramıdı. gelerdıx dest-e cem, namazı meçitde ġılardıx; eger etrāfı da gelseydi o biri ketden, malla olmasaydı, fitir namazı ġılmasaydıla; yığışardıla bu kende. bu ket böyüĥdü. orda dest-e cemî fitir

namazın ġılardıx, géderdíx, bu iftar‿élerdıx. iftar‿éliyennen soṛa géderdıx géne ġebir‿üsde. bi fātiḥe vérerdıx. bir‿āye malla ġuran‿oxuyardı, gelerdıx. o da, o beyramımız‿ıdı. ġurban beyramında ki éyd-i ġurban, hecler, heresi bi ġurbannıx keserdi. paylardığ‿évlere, ġapı – ġonşuya; haraçä görseydi. indi, on‿év gördü, yirmi év gördü. o da bayramımız‿ıdı. indi de elhemdulla, vezimiz xoşdu. keşaverzimizin vezin, feġet bir‿ez cinsimiz yaxçı alınmır. indi eriyimizdi ġalıb, elān satammırıx. almammızdı ġalır, satammırıx. ḳud-i kimyāmızdı baha oluP. sularımız gédiP dērine, ġuyulara. ġuyulardan suyu çıxaṛdırıx, çox ezaba düşürux. indi vezimiz bir‿ez; bu iki ildi; dalıdı.

hacı sayyat masalı

şehr-i bidniz'den bir nefer, eli var‿ıdı. eli adınnı, geliri bu iran'a. gelir iran'da; onun‿ağasının adı hacı seyyāt‿ıdı. hacı seyyāt ōluna vesiyet‿élér:

-oğul mehemmet! dēy:

-bēlé! déyér:

-men gédiṛem mekke'ye.

buların‿ōlādı olmazdı, häcı seyyāt'ın. géddi tezeden bu evlenmeğe. allah taāla, muna soraki xanımnan bir ōlat verdi. allah'ın mehebbeti cūşe geldi, ġedimî xanımdan bir uşağı oldu. ya oldu, olmadı dédile:

-hacı seyyāt'ın filan xanımınnan bir‿uşağı oldu, adın ġoydula tapdıx. dédi:

-arvat, da bizim bu veli vesimizi bu tapdığ'ı éliyecaıx. tapdıx, bizim her nemenemizdi. oğlumuz mehemmed'den yaxçı budu. bir ġızının‿adı peri'di, bir‿oğlu mehemmeT'di. bir‿oğlı tapdıxdı; çün‿özge neneden getimişdi. bular gelille çıxılla iran'a. iran'nan o zaman ḳävrannan, deveyne tācir malı ki gédirdi gelirdi, gédir, geli yétirir. mekke'ye ki bular hereket‿élir, hacı seyyat déyir:

-oğul tapdıx, bu vesiyetim seni ossun. gelende ġurbannığımı kes, gédende yola sal, ġonaxlarıma mehebet‿éle; çayınnan, çöreyinnen hāmısınnan...

-baş‿üsde! bu tapdıx ki o vex dédiler:

-hacı seyyat mekke'den geliṛ. oğul tapdıx, sen meşġul‿ol, ver vesāili cemle. ağ seġġellerden bi üş dördü dēr:

-tapdıx! déey:

-he! déey:

-gede, özgeden de adama dede olār?

-néce? dédi:

-sen, hacı seyyāt'ın‿oğlu deyilen, seni meçiTden getiriple, éléeple oğul. hara bíraxırän sen peri'ni. bu sene nā-mehremdi. peri'ni al, hacı seyyāt'ın malına sahab‿ol. bu, el‿atır ki peri'nin döş – başını bi elleştire. déey:

-çekil dalı. sen mene bacı ġardaşıx. dedem vesîet‿éliyib. bu istiyib bunu tuta ġucaxlıya; elinde bardax var‿ıdı, éle hé; tapdığ'ın tepesinnen birin vırır. tapdıx başın bağlér, gédér hacı seyyat, dedesinin ġabağına.

-tapdıx bala, bē niye sen o cur olub, başıyi niye bağlamışen? dédi:

-be, éle ġızıy var da. ġızıy; menim; özge oğlanlarıynan danışırdı, dédim:

-niye onnan danışıren? sen menim bacımsan. meni vérdile, olar vırdı. eli xan, déyir:

-mehemmed, men éve yétişenecen tapdığ'ın‿iri sümüyü arpa kimin‿ola gere. çün bu xeyānet‿oldu. tapdığ'ı gereg béle éliyen ki day ġıyāmetde de sümüy de tapılmıya. geliṛ tapdığ'ı; hacı mehemmed, oğlu da häcı olub ha; aparır bir cengelde bunu vırır, yaralır. bilexire déyir:

-öldü dā. ölüm haĺındadı. bu ġalır, tapdıx burda cengelde. o yannan eli xan'ın ġızı, çıxırı ġoşunnan dolanmağa. gelille, ġoşuna dōresine destur vérir:

-dağılın, bi su tapın, çéşme tapın, su içex. görülle bēlé, bi dene ağaş var, ağaşların‿altında bi çéşme var, su. camahet tökülür gelir, çéşmeden su işmeye. hemen ġızı aparmışdı; men, iştiba éledim, dédim: tapdığ'ı aparıb. ġızı aparıb‿öldürmüşdü; orda iştibaḫ‿éledim de. gelir ali xan. béle baxanda at, su içe, işmir, çekilir dal dalı. dé, atı tepiĥlir, niye su işméy. béle baxır, görür bir‿adam‿eksi düşüb, suda adam görükür. başın ġōzuyanda üsden seslir bir ġız, déyér:

-men, nā-mehremem. mene baxmaginen. üryanam. bir şéy‿at. men bürünüm, sitārımı örtüm, gelim. bu ġedim şahlarda ābā olardı. bulardan birin çıxardır, yollur. ġız bürünür gelir. dééy:

-sen, burda niye ġalmışayn. déér:

-hāĺ-i hékāyet bu cür‿olub. meni dedem bu haĺa salıb. ali xan déér:

-indi ki bes éledi, ge men seni aparım duxtura. türkiye'de yaxçı duxtullar var. şehr-i bitliz'de toxtadım. déme, şehr-i bitliz de bu ġızın dedesinin şeheridi. gelir munu ki apara toxtada; ġoşuru ġoşunnan barabar; ġeyidir ovan'a. ovan'da munun yaraların toxtadır, temizledir, ki géde bitliz'e ġonax. bu yannan tapdıx da olub‿oğul da. ġız gelî veset-i merzide; türkiye'ynen iran'ın merzinde ġere oğru olur. bular tökülülle, buları çapala; bular, ġaçır dağılır. o ġoşun ġaçır dağılır. bu ġız, özünü vırır biyābene ġerenġuluxda. dēy, bu yana ġaçılla, o yana ġaçılla; hemen ġızı gelille bulaın‿elinnen alala‿hā. ġız, gédi yétirir, gécenin bir vexti görüṛ bi ışıx geli. özün vırır‿o ışığa. görü bēlé; bi dene çobandı, çayı, çöreyi, évi, zindegannığı, davarı, hemendi. orda yétişir, bu çay – çöreĥ yémeğe. çoban, téz çebnein salır‿altına, dēy:

-ġıyāmet gününde sen menim bacım, men senin ġardaşıyṇ. bu çoban durur, hemen peri'ni aparır tōşurur nenesine, dééy:

-nene, bunu men çölden tapbışam, özüme bacı élemişem. éle doğurdan bacımdı. bu ġız, bir gün çıxır, meselem o kendi beletdir. bir gün çıxır‿o kendi beletdir. bir güne déey:

-baba, men çobaın‿évinde ne vağaça ġalacam. démer, éle o yérdedi; tepenin dalı şehr-i bitniz'di, öz şehelleridi. ġız, durur gédir, başırır şeherin bir ġūşesinde, bir‿aşpazxananın ġabağında durur. aşpaz déyér:

-bala, orda niye durmuşayn? libāsın‿evez‿éliyiP hā. bir kéçel börk, cırıx paltar; o ġız libāsınnan çıxıb girib‿oğlan libāsına. kéçel‿oğlan‿olub. déey:

-bala, meni boğazıma işledin, men ölmüyüm‿acınnan. déyiple:

-éybi yoxdu. çün ġız bā-selġeydi, bular bilmiydile ġızdı. ġelbiden bu ġız‿ıdı, ġız‿évin‿işine, aşbazlığa vārid‿idi. o ġeder ġezānı temiz pişirdi, temiz düzetdi, bu seslendi. dédile:

-hemen mehemmed'di ki hacı mehemmed, hacı seyyāt'ın‿oğludu ki bu musavırxanada hútél ġoyub, húteldi. ġız, amma o şiKildedi, tanımılla; ġız amma, tanır. gelir, ovannı äli xan, düşür çöle perin‿axtarır. çoban gelir‿éve perin‿axtarır. mehemmed dūbāreden peri'ni axtarır. yo, bi dene tācir, peri'ni axtarır ki nāme vére. şehr-i bidniz'e girende bir nāme yazır, yapışır‿ona, déér:

-éy geliP gédenner, bu nāmeni eli xan'a yétirin, ovan'da. tācır, tā nāmeni görür, déey:

-menim burayā gétmeğım, ticāretim‿olmadı. ġeyidirem, bu nāmeni aparam vérem ovannı eli xan'a. eli xan'dı, çoban'dı, hemen tācir'dí; bular dest-e cem üçü de ne bibire üreĥ sözlerin déyélle, ne bibire déyélle:

-sen nemeneyen?

-men nemeneyem? üçü bāhem her yérde; devriş meselesi var, devrişler baxardı, mēreke ġurardıla, indi de var, ilan‿onatmax, nem nemene, zencir ġırmax. bular déyélle:

-éle hey yérde olmuş‿olsa, peri'nin ġātilin biz burdan tapabillíx. yétişille hemen yére, ki tamaşaxanaya mereke ġurupla. ġız déey ustasına:

-ağa mehemmed, icāze vér, orda bi tamaşaxana var, men de gédim bi tamāşa éliyim.

-oğlum, bir‿az téz ġeyit.

-çeşmi! ġız gédi görür eli xan ordadı, çoban ordadı, tāciri tanımır ki o nāmeni tācir‿aparıb. ġız geli déey:

-ağa mehemmed, bu géce hemen o pehlevani getireceyn bir ġonax. menim‿onun nímāyışlarınnaṇ xoşum geldi, hemen eli xan'ın. çoban dêr:

-men, eli xan'nan ayrılmam, men de geleceyem. tācir dêy:

-men de gelecem. üçü de buların gelille, hemen yérde ġonağ‿olulla hutélde. hemen ġız, ovan'da nemene ġeza pişirerdi eli xan yierdi; ya naharın ya şamın; hemen ġezānı pişiri, ġoyur‿eli xan'ın ġabağına. eli xan, ġäzanı ağzına ġoymağ hemin; görür, bu aşnadí.

-bu élebil, menim o zaman ġäzalarımı yéerdim, hemen ġäzadandı. bular, bi fikirleşille, géce gelir‿araya. géce ağa mehemmed déey:

-siz üçüz, géce de bize ġonağız.

-çeşb! géce bular gelille bi dene otağa. hey yéri ġız destur vérir, berkidille. déyélle:

-héş kes çıxmıyacağ‿éşiye. bular başlılla orda birbiri tanıyala.

axşam‿olar, tapdıx geler bazardan.

ġutulmasın sériyağı bu azardan,

ġohum, ġardaş saldı meni nezerden,

ġalmışdım cengelde yarālı devrîş.

keĥlik kimin men de çıxdım daşlara,

145 ġorxudan çıxmışdım men ağaşlara,

géce urca oldum men de çobana,

ġalmışdım cengelde yarālı devrîş.

seher seher çıxan dan ulduzuyam,

kéçen aşıxların söhbetiyem, sazıyam,

150 adım peri'di, hacı seyyat ġızıyam,

ġalmışdım cengelde yarālı dervîş,

istirsen, görsedim camalı devriş.

da burda na-mehrem yox‿udu. eli xan‿ıdı, ēriydi; hacı seyyat dedesiydi, häcı mehemmed ġardaşıydı, tapdıx da ki övéy ġardaşıydı. éle camalım görsedim; bu börkün 155 zadın ġoydu yére. hacı seyyat baxdı öz ġızı peri'di. munu yollamışdı bidniz'den ki öldürele, bu sālimdi. eli xan kesir ġapını. bi nefer, vezir déy; onu istirdi apara:

-men bi aftafa götürüm gelim. çoban, muna bi ağaş:

-köpéy‿oğlu, menim bacımı hara aparmışen? çoban vırır, munu ġeyterir dalıyā. eli xan, o üş neferi öldürür, gelir, dubāreden peri'ye bidniz'de bi dene toy tutur. hacı 160 seyyad, munu mehmil – kécavaynan dubāreden yola salır şehr-i ovan'a. yollur eli xan'ın öz şehrine. sağ‿olun, biz de sağ‿olax, siz de sağ‿olun. yorulmıyasız.

-bu kend cengelliy‿iymiş. meselen tamām, héyvānat, beşer yox‿umuş. ġalmışdı bu cür‿o dağların cengeli kimin, cengellığ‿olur. bizim esli dede babamız, sayınġala; indi tiḳab‿olub; sāyınġala'dan gelmedi bizim babalarımız. çun mal – 165 davarçıydıla, élat‿ıdıla, bular heşemdar‿ıdı. māl‿o davar, ineg, gamış. buları

getiriPle, dé bu kend,‿o kend, o kēnd; geliPle bi baş ġalıPla torpaġġala var; orda şeggulu ġebisannığı diyerix; orda. orda baxıPla buların gene géçinemmiṛ. bu héyvānatı yér bé yér olmur. geliPle yétiriPle görüPle bura derya kenardı. ne ġeden derya var, héyvanat gédecex yayıla, otdana. bular‿o bir biṛ cemahat yığışıb burda bina salıplar. indi binā bilmirem yüz min‿ildi; dört yüz néçe ildi bura binyat‿olub. esli kökü sayınġala'dan gelmeyıx. yığışıbla, burda başlıyıPla bu davar, mal, héyvan; bu ot‿alaşın yiyennen sora meşġul‿olub biri keşaverçılığ‿éliyib, biri maldarrığ‿éliyib, biri damdārı ġoyub. eṛz-i be-hüzür, here biy dene iş başlıyıb. bu işleri görüple. onnan sora bu kendin tārixin bilmirem ne müddeti; çün savatım yoxTu, tārix de... bé-savatam, savatım yoxdu axı menim.

Konuşan: Beşir Rahimi / Yaş 69
Derleme yeri: Merengeli 25

bi adam‿öldü, fōt‿édedí; géderığ‿onu defn‿élerıx. ġeyiderıx, gellíx évleene. fāte vérrıx, baş sağlığı vérrıx. üş gün oon hüzürün saxlarıx. üş günnen sora (ġedim diyēdile: yaxa bağla) yaxanı bağlardıx, diyeṛdığ:

-alla, rehmet‿élesin.

indi, biz‿özümüz keşāverzıx. bahar yéri sürrúx. evvel kelinen sürerdıx, cütünen, déh déh ġalan déh déḥ, öküzünen. indi dérexTır var; sürrüğ‿ekerıx. buğdasın biçerıx, xermende döyerīx, getirrıx kende. vérrıx silveye buğdanı. çuğundur ekerıx vérrıx kerxanaya; çuğundur dartan. ordan bilemize pul vérelle, evezine ġet vérelle getirrıx. burda çay‿içerıx, teşkilat ġurrux, kéf‿élerıx. ketde bağımız var, bahar ġazarıx. mövlerin başlaṛın heras‿élerıx. onnan sora götürrux, verezan ġaşarıx, bu cur diyerıx. üzümlei bir bir düzerıx yére. olar ġuruyar. biz‿ona sebze diyerıx. aparrıx, méydanda satarıx tācıra. pulun‿allıx, getirrıx, kéfinnen xeşlerīx.

uşaxlıxda xırdaydıx béle. kel yäyardıx. onnan sora cüt‿élerdıx. kelleen ikisin ġoşardıx biṛbirine ā. bî baş géderdığ‿o yana:

-déh déh balam.

yekin‿ekerdıx. bu cürüdü ha. yél yél diyerdıx kele:

ezizim‿éy néynim sene eee,

yar düşüP méylim sene eee,

déh éh balam, déh déé,

na man dölsem, üzüm dönsüüün,

sen döndüyü, néynim seneyyy,

déh déh balaaam.

-uşaxlara nasıl ad ġoyarsız?

-uşaxlara ad ġoyanda, yéddi gün olanda uşağı bu cur allıx ġucağımıza. sā ğulağına ezan‿oxuyarıx:

-allah'u ekber, allah'u ekber. döt yol diyerıx. bu biysi ġulağına da iġāme diyerıx; iki yol, iki yol. uşağı öperığ‿üzünnen, vérrıx mamasına. bi enam da mene vérelle, diyelle:

-ağzıyṇ var‿ossun.

ġedim biz, küleşi tökerdıx xermene. evvel‿orāğnan biçerdıx. bağlardıx bileleen. biz ġannı diyerıx, siz dieṛsiz‿araba. arabaynan çekerdıx, tökerdıx xermene. bi dene aacırdı taxardıx yére. küleşi bu cur dōre dizerdıx. atdarı ġoşardıx, oları bu cür döyerdıx. yığardıx xermene. yığannan sora başlardıx:

-filen kes, ge büyün mene medet vér, filen kes mene medet vêr. munu biz sourardığ‿atardıx. yél de gelmiyende diyerdıx:

-filen kes keçel yél gelsin. sourardıx, baxardığ‿o yanna biçinçi geldi.

-ağa, meem heġġimi vér.

ġaPlaımız vardı. béş dene vérerdığ‿ona. bi denesin‿iki denesin vérerdıx; salmānı üzümüz ġırxardı; ona. biy‿ikisin vérerdıx mallaya; meçidimizde oxuyardı; ona. ġalaṇın da getirerdığ‿éve, aparardıx dermana. derman vardı, suynan işlerdi. tökerdığ,‿o dartardı. yühlerdığ‿arabaya. getirerdığ,‿évde:

-xanım getdim‿unū. dierdi:

-elleyiṇ‿ağrımasın. xanım biy‿az su tökerdi ġaba. suyu töẖdi götürerdi muna unu tökerdi, ġatışdırardı, ... élerdi élerdi, xemir‿élerdi. bulaı lumbalardı ġoyardı yaanna. götürerdi bi dēn de bu yékeẖde lavaş lapan diyerdıx. onu üsdüne salardı, béle şaplardı tendire.

Konuşan: Kardaş Ferhadzade / Yaş 86
Derleme yeri: Merengeli 26

gi‗reydim meçidiyen ġılaydım namāzın,

dolanaydım başan, véreydim yazın,

yeddimci imamzada imam musé-yi kāzım,

sekgizimcinnen‿al xeber déyim.

ġılın namazı, ġoymayın ġäza,

ġäza ġılana vérelle ceza,

sekgizimci imamzāde ġerib‿ağa imam‿iza,

doḳġuzumcunnan‿al xeber déyim.

bu görsenen savalan'ın dağıdı,

şemde yanan bé-namazın yağıdı,

doḳġuzumcu imam mehemmed teġi'di,

onumcinnen‿al xeber déyim.

aşdım béhişdin ġapısın, görsendi bağı,

üsdüne sekib süsen zübbül yaprağı,

onumcu imamzāde imam mehemmed neġi,

om birimciden‿al xeber déyim.

seher seher dan yélleri esdi peri,

düşmannarun gözün kesdi peri,

ombirimci imam imam hesen esġeri.

Konuşan: Süleyman Haşimzade / Yaş 55	
Derleme yeri: Balov	27

allah'ın‿adıynan. men süléyman hāşimzāde'yem. iran'ın urmiye şeherinin balō kendinnen. balō kendi, urumiye'nin şumal terefinnen hudūden sekgiz yarım, doġġuz kilométriyinde yérleşib. men teġriben yirmi béş‿il bunnan ġabaxdan balov'dan çıxıP şehere gelmişem. urumiye şeherine gelmişem; ama urmiye şeherinde hem balō kendine yaxın olduğuma göre hem de balōlu olduğuma göre men‿éle her hefte démağ‿olar ki balō'a géderem. ve orda fāmillerimi, ġardaşlarımi, bacılarımi, ata anami orda görerem bilelerin. ve bağımıza baxçamıza başvurram. ona göre de éle baloẓ'dan ġāfil deylem.

menim indi elli béş yaşım var. ve elli béş‿il bunnan ġabax balō kendinde dünyayä gelmişem. balō kendi, elbetde bahar feslinde, baharın axırlarında ya yayın‿evvellerinde; deġiġ tārixi müşexxes deyi; éle bağda dünyaya gelmişem, üzüm bağında. bizim kendimizde balō kendinde cämaat‿éle mēmūlen üzüm bağıynan meşġul‿oluplar. yanı bağ çoxdĩ. üzüm bağı, bizim ketde çoxdı. sora sōralar da, yanı yirmi béş‿otuz‿il munnan ġabaxdan bu terefe yavaş yavaş alma, erih̓, gilas, gilenar ve muxtelif‿ağaçlar, bizim kendin yéllerinde ekilip. ve ġovun da ġovun ġarpız da bizim kendin‿o ümde mehsullarınnandı ki hetta balov'un ġovuni ki indi mütēssifāne yoxdi ve emele gelmir. yanı o hava deyişmeleri bāis‿olup ki da o ġovunnar‿emele gelmir. balov ġovuni, bizim memleketimizin çox yéllerinde meşhurdu eslen. ve bezileri o satıcılar ġovun satanda; muna xātir ki belke müşterini celb‿élesinler; diyerdile:

-burda men, balōẓ ġouẓnu satıram. ama indi o balō ġoẓunı da emele gelmir mütēsfāne. her halda men, elli béş‿il munnan ġabax balov'da dünyaya gelmişem. atam‿ebdulla, nenem menzer ve hāşimzāde de ki erz‿éledim; şōretimizdi.

atamun‿atası nurulla ki bilesine de dadaş emi diyerdiler. ve dadaş emi, balov'un böyüĥ şāiri misкin'in hem-dōresiydi кi misкin, şāir miskin'in meclisinde oluP. ve bu böyüĥ babam, misкin'nen bize çox tērifler‿éliyip ki. éle bu meseleler bāis‿olup ki şāir miskin'in bi kitabın men‿özüm yığıP topluyub ve munteşir‿élemişem "gözelliĥ neğmekārı balōlu miskin" invanıynan. her hefte urumiye radyosunnan ve soralaŗ da urumiye tilvizyonunnan pexş‿élemişem, oxumuşam ve cemaetimizin nezerine çatdırmışam. ve bu menteġede, yanı ġerbi azerbaycan'da éle çox cemaät, meni bir bayatıçı kimi, ya bayatı oxuyan kişi kimin adlandırallar.

-kimdi?

-bu, bayatı oxuyan ağadí.

balov'da bu toy merāsimi; toy diyende bilmirem, siz bilisiz de; toy biz düyüne diyirıx burda. balov'un toyları da bizim‿azerbaycan toylarınnan çox ferġli deyi. bir‿az ferġi şayed bēzi yéŕlerde ola, çox ferġli deyi. ġız‿oğlan ki birbiri gördü beyendi iş yérinde, çölde, baxçada, bağda gördü beyendî; teġrîben démağ‿olar ki balov'da resm bunaydı ki, bunadı ki oğlan sey‿éliye serbazçılığın da ġurtara, sora teġriben bir‿az müsteġil‿ola, bir‿az‿özün tapa, ayağ‿üsde durabile; onnan sora gele évlene. düzdü, bēzleri herden iştibah da élille ve gelille bé-vex yanı vextinde évlenmilleŗ. serbazçılığın‿élememiş ya bi iş tapbamış ya bi öz‿ayağı üsde durmamış da évlenilleŗ; ama mēmūlen resm bunadı ki cavannar, bir‿az ayağ‿üsde durmayı bacaralar, sora gelele évlenele. éle ki oğlan ġız birbiri beyendiler, oğlan, yavaşça meselen bi xalasına ya dayısına ya emisine ya bi doslarıŋın birine yavaşça diyer ki; utana utana; ki baba menim dede neneme déginen ki filan ġıza élçi géssinner. men, isdirem‿évlenim. her haĺde duralla gédelle élçi. élçi de gétmağa evvelde élçi gédip‿éle fōri démezle biz gelimişığ, ġız istiyax. evvelde bi nefernen bi xeber göndereller ki biz istiríx bi size muzāhim‿olax, gelax bi évize. teref de alınar da ki

menim cavan ġızım mar. bularnan menim‿axı da birbirne irtibātımız yoxdu ki, hetmen bi cereyan var. cereyan da hetmen élçilıxdı. fikir sal-çıx‿éleller. meselen ya diyeller:

-fêlen bizim vexdímíz yoxdu, meselen, sebréleyin, meselem pāiza kimin sebréleyin bağ – baxçadan ġurtulax. ya da ki diyelle:

-gözümüz‿üsde, gelsinne, éybi yoxdu. her haĺda bu cur cereyannar

berġuzar‿olannan sora durallaŗ‿üş döt nefer, evvelde az, evvelde üş döt nefernen; dededi, nenedi bi de emidi, bi de meselen emi xānımıdı; duralla gédelle o ġızın‿évine.

-he, filen kes bu cur dā, dédi:

-allah'un emriynen, péyġemberin şerînen, bilexere dünyadı. bi ġız, bir‿oğlanındı. siz, eger icāze vérsez, biz‿oğlumuzu nökerçılığa size...

olar da diyelle ki xop, çox semîmi olsalar göresen diyelle ki héş mesele deyi. ġız da sizindi, oğlan da sizindi. tesmimleri siz tutun. bu şerayıtda o evvel söhbetder géder, sora ġeraŕlaşalla ki ağa, biz, resmi gelecaax da size. resmi gelecaax da behs‿éliyax, söhbet‿éliyax. sora ġerallaşalla, meselen diyelle; gelen hefte filan gün oğlan‿évinnen on béş yirmi nefer yığılar. ġız‿évi de özüne tedārük görer, özüne göre çaydan, şirniden, miyveden, filanna. oğlan‿évi de bi böyük gülünen bi de bi böyük şirni ġutusuynan duralla gédelle ġız‿évine géce. mēmūlen géce şamnan sora bu iş‿olar. Kédelle eyleşeller. ġız‿évinnen de gene o başbilirleri, o tayfanın böyühlerin çağırallar. eyleşeller, iki teref söhbet‿éleller. ve bu söhbet‿arasında; burda bi başlıx meselesi var, başlıx da ibāret‿olur. burda fars dilice şirbeha, yani süt pulu, ananın sütünün pulu, bizim kendimizde ve bu menteġelerde başlıx diyeller buna, başlıx parası, başlıx pulu; orda başlığı danışallar. ki elbetde danuşardılar hā démağ‿olar. çünkü, indi yavaş yavaş

bu başlıx da aradan gedir. da balō kendinde de yavaş yavaş‿aradan gédi. eslen başlığ‿alan yoxdı, çox az. ġabaxçalaṛı ama başlıx hemîşe olardı. başlığı da alardıla géne toya xeşleŕdile, géne heman ġıza xeşlerdile her haĺde, céhize filana bu cur şéylere. bi yol başlıx danışılar, céhiz danışılar, nem ġızıl danışılar:

-ġıza bi béle ġızıl‿alacaxsız, bi béle zînet, bi béle libas fālan. bu cür şéyler danışılardı ve danışılar. ve sora ġerar medar ġoyular. toy zāmanı ve kebin kesme zāmanı ġerallaşar. soradan çıxalla gelelle. béş gün üş günnen sora kebinin keseller, toy merāsimi başlar. o zamannar ki menim yadımdadı, toŷumuz üş gün‿olardı. balov'da üş gün toy‿olardı. bir güne diyerdıx xelvet güni. xelvet güni: xelvet keleme farsi kelemedi, yanı boşlux gün, yanı héş kes yoxdĩ, özge yoxdı, xelvet yanı héş kes‿olmıyan gün, yēni adam‿az‿olan gün, ona diyelle xelvet. o gün de héş kes dēvet‿olmazdı, çağrılmazdı. éle toy sahapları özleri ivde getir götür‿élerdile. ġab ġaşıx yuyardıla, évi yığışdırardıla. bi de bi çalġıdan zatdan olsaydi, bi oxumadan, çepihden filannan‿olardı mesem‿öz‿aralarında. o gün ġurtulardı. ikimci gün, henā güni diyerdiler. henā gününde de yavaş yavaş ġonaxlar çoxalardı. çağrılannar gelerdi. nahar vérilerdi. géce de ki henā gécesi olardı. henā gécesi, bu günün‿ādı henā günü ve henā gécesi ġoyıldığı illeti budu ki o gün de géce dāmādın‿el‿ayağına hena yaxardılar. ve ona göre de bu güne yanı ikimci güne ve ikimci géceye, häna gécesi ve häna günü diyerdiler. ġonaxlar da bu géce, mexsūsen häna gécesinde tamam ġonaxlar çağrılardı gelerdi toyda eyleşerdiler, şamı yiyerdileŕ şamnan sora çalardıla oynardılar. ve bizim kendimizde balov kendinde hüseyn nūrîzāde adında ġoval çalan, tebil çalan, davul; ġoval çalarımız vardı ki ittifāġen éle bu hüseyn nūrîzāde, menim‿özümü xalam‿eridi ki ġocalıd da ġoval çalmır. bu azerbaycan'ın lap gözel ġoval çalanı ki onun ġoval navalları zebt‿élemişıx, vırmışıx navara saxlamışıx, béle gözel mūsiġilerden de üreye yapışan mūsiġilerdi ki onun çaldığı ġovallar. ve sultan eli adında da bi düdeĥçisi var‿ıdí ki bularun düdeĥ ve ġovallarí vāġien çox béle üreye yapışan ve

gözel mūsîġi kimin de indi istifade olunur. biz, men‿özüm yığıb saxlamışam. ġoval çalardı, düdeĥ çalardı. calman géderdiler. calman yallı géderdiler cemaät cavannar. çox güzel yallı gédenner calman gédenler var‿ıdi bizim kendimiz, balō kendinde. bu häna gécesi, yanı şamnan sora ki ġonaxlar şamı élemişle; ġonaxlar içerde bir‿az käman ġavalnan çalıb‿oynardılar. sora başlardıla, toya olan hedyelerin vérerdiler. sora ordan çıxardılaŗ heyete. heyetTe ya küçede bi boş yérde başlardıla cälman gétmağa, çalıb‿oynamağa. géce saad‿on‿ikiye, bire, ikiye kimin çalıb‿oynardıla, cälman géderdiler. onnan sora hemun géce bi de ġız‿évinnen‿oğlan‿évine xon gelerdi. hätta, ġoval, zurna, ġovalnan‿oynıyannar, cävannar géderdiler. ketde küçelernen béle çala çala géderle ġız‿évine. ordan xonnarı, texte xon ya mejmehi, sînî, mejmehi, şirnileri ve dāmadın libasların o xonnarda ġoyardıla üş döŗt nefer cävannardan başlarna getirerdiler‿oğlan‿évine. ve xon merāsimi de olardı, yanı xonnarı... orda saldış, solduş meselesi ġabağa gelerdi. cavannardan, o toyun beyi, mejlisin beyi, dāmada; sağdış ve solduş‿intixāb‿élerdile cavannardan. sora o xonnardan şirni vérilerdi bilelerne. xonnarın‿içinde iki dene köyney‿olardı ki biriṇ virerdile sağdışa, birin solduşa. sora xonnarın şirnisin dağıdardıla mejlise. ve xon merāsimi de ġurtulardı. hänasın da ġoyardıla bi ġıraxda ġalardı ki meclis ġurtulannan sora dāmādın yaxın fāmilleri yığılallaŗ; henā merāsimi yeni damadı eline hena ġoyallar. ve géceni yatallar tā sabah da ki toyun āxır güniydi. o güne de gelin çıxma güni diyerdiler. axşama kimin heyetTe çalardılaŗ‿oynardılar, cälman géderdiler. ve axşam başı da ki yığılıb géderdile, gelini götürüb gelerdiler. ki mēmūlen o zaman ki menim yadımdadı otuz béş, ġırx‿il, elli il bunnan ġabax, bizim‿uşaxlıx zamānımızda; da māşın zaT o şerāitde yox‿ıdı ki; gēlịni gédib maşınnan getireler, atınan getirerdịler. mesem‿arabaynan getirerdịler. ya yol yaxın‿olanda, o küçeden bu küçeye olanda éle piyada getirerdiler. éle yérde gelerdi gelin, dōresinde oynıya oynĭya getirerdler. sora sora yavaş yavaş maşınnar çıxdí dā bu

teçhizat çoxaldı ve gelini mindirdile māşına ve düdeĥ çala çala, buġ çala çala küçelerde, filanda şeheri dolandıla, o yanı; bu yanı dolandırdıla. gelin getirme bu şerāitde oldı. ve gelin gelende küreken‿évine bi elli métir, yüz métir ġalanda gēlįni dayandırardlar; küreken çıxardı doslarıynan dam‿üsde; dam‿üsden üş dene alma atardı gēlnin
125 başınnan. ve almanı da sey‿élerdi ki gelin duran yérden de belke bi elli métir, yüz métir‿o terefe atsın. o terefde düşerdi yére almalar. cävannar, yığılardla, o almaları ġapardılar. ve eġîde bunaydı ki; her cavan‿o almalardan ġapsa, bi zerre yése; onun bexti açılacax, o êvlenecax. béle bi behsler söhbetder vardı. ve bizim‿elbetde toylarmızın mōrdinde démeli söz çoxdí; ama éle umde mesāil bulardı ki balov'un
130 toylarnın mōrdinde ki buları diyirem; çün‿ayrı söhbetdermizde olacax.

ve ämma taliP müellim, bizim kendimizin; allah héş kese nesib‿élemesin, elbetde ölüm de hexdi toy heġġ‿olan kimin, dünyaya gelmax heġġ‿olan kimin ölüm de hexdi ve éle her kesin de başında var; bizim kendimizde de dünyadan gédennere ayrı yérler kimin meclis-i terhim yeni yas meclisi ġurular, meçitde ġurular. o zaman,
135 ġırx,‿elli il bunnan ġabax bizim kendimizde resm bunaydí ki bi neferüṇ‿ölsü ölende, adamı ölende ona dildaŕlıx vérmağ‿i̇çün ve teselli vérmağ‿üçün ve dōresine yığılıb bilesİne sahab‿olmağ‿uçún, evvelen tamam fāmiller, yığılardı dōresine. béş,‿altı gün‿éle onuṇ dōresinde olardılar ki özün teĥ éhsas‿élemesin. sora dōreden gelen mecilse yeni terhim, yas meclisine gelen ġonaxlara yétişmağ‿üçün ġoymazdılaṛ yas
140 sahabí, yanı ölü sahabí zehmete düşe. évlerden xon gelerdi, yeni yémek xoní, ġeza xoní gelerdi. évlerde ġonşılar pişirerdileṛ, düşürerdiler ve her évde nemene pişmişdi onnan biṛ‿iki ġab ġoyardıla bi dene mejmehiye. sora sudan onnan sora tere türeden yeni yémeli tere türeden, soğannan filannan her nemene lazımdı ġoyardıla o mejmeye, çöreĥden filannan ġoyardılar. bi nefer, götürerdi getirerdi yas‿évine. day yas‿évinde

de hamı bilerdi ki burda meselem bizim yüz nefer, ayrı ketderden gelen ġonağımız var ya éle öz kendimizden de ki bi idde vardı bu yasdadılar. bilerdileŗ ki yémağa héş müşkül yoxdı. çünki, évlerden xon gelecax. çox zamannar da hemun‿évlenden gelen ġezalar, yarısı istifāde olardı, yarısı héş istifāde olmazdı. yanı ġonax o ġeder az‿olardı ya yémey‿o ġeder çox‿olardı ki yas sahaP héç müşküle düşmezdi yémeĥ mōrdinde. sora soralar da bu resm da aradan gétdi. indi dā yaslarda mesem‿on béş, yirmi ildi, yirmi béş ildi belke yaslarda éle bütün yük ve ağırlıx düşür‿éle yas sahabın boynuna. ve o resm-i ki bi gözel resm‿idi, da aradan gédip. her haĺda bizim kendimizde balō kendinde yas üş gün diyeller, yanı üş günnen‿artıx yas tutmazlar. ve bizim mallalarĭmız ve başbileleemiz, ġocalarmız diyeŕler ki eslen‿üş günnen‿artıx yas tutsan, günahı var. balō kendinin cemāti sünni, ehl-i tesennün‿olduğuna göre sünni ġaydaların; oların déyişice; sünni ġaydaların çox icra éliyiller ve diyiller ki bizim böyüĥle diyipler:

-hätta ġere giymax da ġere libas giymax da üş gündü. dördümcü gün ġere giysen, ġere libas giysen eyniyen günahı var. ve menim yadıma gelir, hätta biz uşağ‿ıdıx, yasın‿üçümcü güni selmāni ya dellek, üz ġırxan, baş ġırxan getirerdler meĵlisde ölen‿adamın meselen yaxın ġohumlarnın üzlerin ġırxardı. üzlerin‿o meĵlisde ġırxardi ve cämaät de görerdile ki ağa, da bunu meclisde ġırxdılar. da bu saxlamasın da yaní yas ġurtuldu burda. ġurtarardılar. ama, indi o resm de arad'an gédib her haĺda. üş gün ġurtulannan sora lap yaxın günde balō kendinde ġebir ġazannarí, o yas sahab, ġonax çağırardı, yäni xéyrata çağırardı. yäni o ġebir ġazmağa géden‿adamlar ki gêpler, bu ölünün, cenāzenin ġebrin ġazıPlar, yas sahaPdan bin nefer,‿orda buları yaddaşt‿élerdi. ya yadında saxlardı, ya yazardı bi yére ki meselem bu on béş nefer bizim‿adamımıza gédiPle ġebir ġazıPlar. yas ġutulannan sora, laP‿evvel fürsetde bu évin vezîfesi buyudu ki ġebir ġazannarı ġonax çağıra ya xéyrata çağıra. on‿o on béş,

170 yirmi nefer ġebir ġazanı çağırardılaŗ. bi de béş,‿on nefer dōreden çağırardılar ve diyerdiler; bu meclisin de eslen‿adí, ġebir ġazannara ġonaxlıx‿élemaxdı. ġebir ġazannarı çağırardlar, olardan pezîrāi élerdileŗ ve olardan teşekkür‿élerdileŗ bu zehmetdērne göre. bu da balov'un‿o mühim resmlernen biridi. sora, altı yéddi aydan sora o ġebir ki ġazılıb ve ġuylanıb, cenāze ġuylanıb‿oraya; altı yéddi aydan soraya,

175 bēzleri bir‿ilden sora ġebir götürme merāsimi yäni o ölü sahaPlar, yaxın fāmiller géderdiler; vesāil, daşdan, sîmannan, kerpişden filannan‿aparardıla ki o ġebri, bir‿az‿endama mindirerdiler dōrü – berin cürlerdiler, mesem divār çekerdiler dōresine filan, daş düzerdle ne cür. o baş daşı ġoyardıla, yazdırardıla filan. ve yadıma gelir ki ġedim daş ġazannar ki ġebirler daş ġazardılar, o ölen‿adamın xusūsîyyatına

180 merbüt‿olan ve o exlāġġiyyatına uyan bi şéyler de ġebir daşıṇın‿üsdünde yazardılar yanı ġazardılar. meselen cävan‿olanda ġebir daşınu üsdünde bi darax bi de ayna, güzgi ekizi çıxadardılar. meselem bu adam, oxuyan‿adam‿olsaydı, meseḷ aşıx bir‿adam‿olsaydı filan; aşıx diyende yanı āşıx yox‿a, o aşıx ki çalıb‿oxuyar, saz çalıb‿oxuyar; onun mesem ġebri üsde bi dene saz‿ekizi ġazardıla daşdan. ya meselen,

185 béle bu şerāitde... ya meselem bi ekinçi, bir çoban, bir davarçı, bi malçı olsaydı; ona merbüt‿olan bi ekiz, bi şekil onun ġebrinü, daşınu üsdünde ġazardılar ki soralar cämaat, yétişen, savadı olmuyan da bile ki bu adam ki saz ekizi var üsdüne bu aşıxdı; derviş rehmetdığın meselen ġebridi; bu meselem cävandı, bu ġocadı; bu cür. ve emmā géne de bu bārede de démeli söz çoxdí. bir‿azı, menim yadıma düşmür; bir‿azı da ki

190 xoP vexd‿îcāb‿élemir, ona göre mecburam xulasa éliyim.

balō kendinde bayramnar éle azerbaycanı ayrı yérreri kimin çox tenteneli ve çox gözel berġuzār‿olar. mexsūsen balō kendinde; men‿erz‿éledim; o balov cämaäti

sünnü olduğuna göre, ehl-i tesennün olduğuna göre fitr bayramın, oruşlux bayramın ve ġurban bayramın çox gözel berġuzar‿éleller. indinin de indilığında tamam fāmiller birbirini évine müracäät‿éleller ve bayramı tebrik diyeller. ve hetmen bayram gününde gédib birbirnen görüşeller. indi de ki ayrı bi meseleler‿aradan gétse de amma, fitr bayramı yanı oruşlıx bayramıynan ġurban bayrami hele balov'da mŭteberdi ve yérinde var. ve tamam fāmiller her yérde hetta ayrı yéllerde ayrı şeherrerde ayri şeherde de olsalar, gédiP kende ve fāmilleri bi bayram gününde göreller. il bayramı, nōruz bayramı da; elbetde otuz, ġırx‿il bunnan ġabax yox, éle bi balov'da çox béle bilmezdileŗ, ama; yirmi otuz‿ildi yavaş yavaş‿éle balō'da da éyni şeher kimiṇ ve şeherriler kimiṇ, iran'ın ayrı yélleri kimin il bayramı yanı nōruz bayramı da éle berġuzar‿olur, tutulur. ve cämaät‿éle il bayramında da şaddığın‿élille. éle bi bayram kimi, ceşn kimin murāciet‿éléllе birbirin‿évlerne ve bayramı tebrik diyiller ve hedyeler‿alılla birbire, bayramlıx hedyeleri alıllar birbire. mexsūsen ġocalar cävannara, gelinnere bayramlıx. mexsūsen ilin‿axırında yanı nōruz bayramı yétişmemiş, ilin‿axır çarşembesin balō kendinde, ayrı yéllerde olan kimin balov'da da bir‿az‿artıx, bir‿az béle yaxçı girişille ve gözel tutullar axır çarşembeni. balov'da ilin‿axır‿ayının yäni isfend‿ayının dōħr çarşembesin çarşembe kimiṇ, bi merāsim kimin tutallar. isfend‿ayını evveliki çarşembesine "yalan çarşembe", ikimcisine "ġere çarşembe", üçümcüsüne "xeberçi çarşembe" ve axırımcına "doğur çarşembe" ya "doğrudan çarşembe" diyeller. ve bu evveldeki üş dene çarşembeleriṇ‿axırında yanı séşembe axşamí, çarşembenin bi gün ġabağı ot yandıralla damlar‿üsde. indi bir‿az; ama ġabaxçalar, ġedim çox yandırardlar. ve otun‿üsdünnen atılıb; "ağırlığım, uğurluğun" meselesin diyeller. ve axır çarşembeni de ki lap resmî çarşembe kimi, ceşn kimin tutalla. ve çarşembe payí, mexsūsen çarşembe payí indi de hele de aradan gitmiyib. ve tamam ata analar, ġardaşlar bacılara, böyüĥler kiçiĥlere, doslar doslara çarşembe payí ve

çarşembelıx‿alallar ve göndereller. ve çarşembe gécesinde de ki “bıllí bıllí” ya “kécave sallama” ya “bıllí bıllí sallama”; bilmirem türkiye’de bu resm vardı yox‿udí... bizi
220 ġedim damlaımızın pacası olardı yanı bi ışıxlıx deliy‿olardı, tütsỉ çıxar yér‿olardı damalarüṇ‿üsdünde, évlerüṇ‿üsdünde. cävannarımız, çarşembe gécesinde hemen bu ilin‿axır çarşembesiin gécesinde; balov’da ve bu menteġeen her yérinde, balō’da lap gözel; bi desmalnan, gözel şālnan, rengli gözel şālnan gelib‿o pacadan sallardıla içeriye. év‿sahabi içerde bi cüt corabdan, bi yumurtadan, bi almadan, béş dene üş dene
225 cevizden, bi néçe dene badamnan ya bi şirniden zatdan bağlardı onun şalına ve diyerdi ki çek allah metlebiyin vérsin. indi o metlebi nemenedi, bilmirem. mēmūlen de istehliler, istehli oğlannar,‿o istediyi ġızların évleriin pacasın çox géderdiler ki orda bi metleb‿alsınnar meselen. bu da bi resm‿idi ki bizim bayram ve ceşnērmizin mōrdinde.

230 ve emmā baloỵ kendinde, baloỵ kendi bir türkiye’ye; eḷbetde çox da yaxın deyi; ama türki diline ve türkiye’ye ve türkiye’ye olan murācietlerine yanı músafiretlerne göre, bizim‿ata babalarmız, baloỵ kendinnen türkiye’ye músāfiret‿éliyen çox‿olup. ve bu mesele de bāis‿oluP ki türkiye’den buraya ġız vérme, balov’dan türkiye’ye ġız vérme, yanı toy‿éleme, bu cür mesāil tārix boyu bizim ketden oluP ve bu meseleler de
235 bāis‿olup ki biz‿irtibatsız‿olmamışıx türkiye cämaätinen ve türkiye’nin dili ve edebiyyatıynan ve ferhengiynen. ona göre de bizim balov’da gözel nağıllar da vucuda geliP, gözel nağıl diyenner de olup ve gözel şāirler ve aşıxlar da balō kendinde; aşıx, yanı saz çalıb‿oxuyan; balō kendinde dünyaya gelipler ve boya başa çatıplar. ve hetta indi tārix, edebiyat, tāriximizde de ġalarcı oluplar. meselen balovli abāzer, balovli
240 amanulla, balovli miskin; bulari balov’un gözel şāilleri ve aşıxları oluplar. balovli tāhir, bular, balov’da çox gözel şaiŕler ve aşıxlar oluplar ve olardan yādiġar ġalan sözler, şêrler indi de cämaätin dilinde ezberdi ve déyilir ve istfāde olunur.

ve ämma balov'daki işler ve faaliyetder; balov'un cämaäti bir‿az, men désem tembel bu insaf dēl, çün men‿özüm de balovluyam; ama, balov'un cemaäti bir‿az xoşnişindi yani bir‿az xoş zindeġannığ‿éliyendi. yani sey‿éler, az‿işliye, çox yaşıya. yanı bu cürdi. men, buna tembellığ ad ġoymuram, onda çün özümü de tutar; özüm de balōluyam. men, buna bu cür‿ad ġoyuram ki balovli istir ki gözel yaşasın, xoş yaşasın, şad yaşasın. tārix boyı béle istiyiP. ve balōlı sey‿éliyiP ki bir‿iş görsün ki çox çetin‿olmasın. yanı çox bilesin‿aradan‿aparmasın ta yaşamağa da bunun canı ve bedeni ġalsın. bu cür bi insannar‿olub. ona göre de balōlı ekseren üzüm bağı ekipler; beyax men, söhbetin‿evvelleende dédim. ġedim'ül eyyamnan balovlı, üzüm bağı ekiP, üzüm bağı yétiriP; niye? çün‿üzüm bağının her gün, her sahat, her géce işlemağı yoxdı. ilin meselem bi béş gün, altı gün, on gün işlemax var; sora da bi yığışdırmağı var on gün, yirmi gün; onnan sora da ili sertāser balovlı, oturacağ‿onun mehsulunun ele gelen pulunnan isdifāde éliye, yaşıya. bu cür yanı, bu cür insannar‿oluplar. balov'da damdaŕlıx yanı maldaŕlıx olmuyup. balov'da resmi maldaŕlığ‿olmuyup ha ki meselen biri meselen béş yüz baş davar saxlıya ya meselem yüz baş ineĥ saxlıya ya camış saxlıya ki bunun mehsulun dōyreye sata; yox, bu cür olmuyup. balov'da herkes bir ya iki ineĥ ya camış saxlıyıb, öz‿āilesiṇin isdifādesi, süt ġatığın‿özü isTifāde élesin. ve yayılımı da éle öz bağının ġırağı, bostannın ġırağı olup. bu şerāitde oluP. balō'da yanı damdaŕlığ‿olmuyub maldaŕlıx meselesi omuyub; ama kişāverzlığ meselesi, ekin meselesi bēlé bolov'da olub. ekseren‿erz‿éledim kimi üzüm bağı, soralar bostan, ġovum; ġarpız; xıyar bostanı ekilib balov'da. soralar, alma, eriĥ, gilener, gilas ve muxtelif‿ağaç mehsulları oluplar. ve balov'da buğda ekiliP, tütün bi iller boyı, bi on béş, yirmi il tütün ekilip; soralar‿aradan gédib. ve el‿işi, balov'da

olup; müntaha sexsı ġab. menim yadıma gelir, menim‿uşaxlığımda, balov'da iki üç "küre diyerdıx biz" küre var‿ıdı. bu kürelerde usdalar, sexsi ġab düzeldirdile. bu cür fırıllama bi vesîleleen‿üsdünde çomuri elleende işlediP ve muxtelif ġablar, sexsi ġablar düzeldirdiler. o cümleden bulara bi ġab, üş ġab ve béş ġab diirdiler; bu küpelerin yéke xırdalığına göre. sora cere var‿ıdı, séhin var‿ıdı, çanax var‿ıdı, çölmeĥ var‿ıdı bu ġablardan; addarın men, déyirem bu ġabların. tumbul var‿ıdı. tumbul da bi cüre su ġabıydı ki ağzı dar ve ġārnı böyüg‿idi. néhre var‿ıdı, düzeldirdile. néhre de ki ġatığí çalxéyıb, onun keresin ve äyraan tutmaxdan ötürüdü. néhre, bi böyüĥ sexsı ġabıdı. ve bi de ki tendir düzelderdile. tendir de ki çöreĥ pişirmağ‿uçün sexsiden, çomurdan düzelderdile ve sora pişirerdiler. hemun kürelerde bi terefde ki bu ġabların çomurun düzelderdile, ġurudardıla gün ġabağında; sora yığardıla kürenin bi yéri var‿ıdı ki orda ot yandırardıla ve bu ġabları pişirip sexsiye çévirerdiler. ve balov'un sexsi ġabları, o zaman yirmi otuz‿il, ġırx‿il bunnan ġabax, belke elli il bunnan ġabax bütün bu menteġenin yaní azerbaycan menteġesinin yéŕlerne balovlılar, aparıp satardılar. ve ayrı yéllerden gelib bu kürelerden alıb‿aparadılar, ayrı yérlerde satardılar bu ġabları. çün cemaätin‿éle zindegannığı bu cür, bu cür meslelelle, suyu, filanı, béhmanı bularnan géçirdi.

menim sözüm, balov mōridinde buraya kimindi tālib meellim. şayed de démeli söz, bunnan da çox‿ola; ama men, bi béle diyebildim. sora eger lazım‿ossa, sizin‿ayrı suallarız da olsa, men sizin xitmetizdeyem ki géne démeli bi sözler‿olsa, sizin xitmetize erz‿éliyem.

Konuşanlar: Süleyman Haşimzade – Seyfeddin Şirmehemmedvend / Yaş 55 – 75
Derleme yeri: Balov 28

-aa séyfeddin senin ġadayın‿alım. men xāş‿élirem, ādiyin ve şöhretiyin?

-menım‿adım séyfeddin'di. şöhretím şirmehemmedvend. dedemın‿adı, ebdileli.

-aa séyfeddin, néçe yaşın var?

-menim, min‿üş yüz‿on‿ikiyem; yétmiş béş.

-balovlu'san?

-balov.

-éle esl ender-esl...?

-dedē, babā.

-ne zamannan yadıyan gelir, uşaxlıx zamanınnan ne zaman?

-yéddi yaşımnan yadıma gelir.

-yéddi yaşınnan yadıyan gelir. yéddi yaşınnan nemene élemisen?

-yéddi yaşınna medreseye géderdıx. şureviler geldi bura, uruslar. uruslar gelende meem yéddi yaşım bardı. onda biz gétdıx; bu heci ibrahım'ın heyeti vardı; onda medreseye. medrese ġoydular.

-meellimiz kim‿idi?

-meellimiz, xoşnivis diyerdile. elbetde bu medreseen de bize; bu balov'a malla ebdulla var‿ıdı; malla ebdulla felāhet.

-bağışla ha, malla ebdulla, bu hemun malla ebdula'dı ki balovlu'lar‿izmir'e gédende ordan bāis‿oldu, ġeyterdi; bu o deyi?

-xéy. malla ebdulla, bi dānişmet bi adam‿ıdı, türkiye'de tēsil‿élemişdi. ona felāhet, felāhet‿leğebi vérdile bilesine.

-indiki balov'da felāhet xānevadesi, çox da gözel xānevade?

-özlerinin de ki meselem urusluxda türkiye'ye oların xātırna bize bi adam dinemmedi; balovluya, olaın éhtiramına.

-yaxçı, malla ebdulla ki türkiye'de tehsil‿élemişdi, burda, balov'da meellim...?

-meellim getitdirdi.

-o muellim getitdirdi bize.

-getitdirdi, onun gücüne.

-néçe il ders‿oxudun?

-men, béşş‿il ders‿oğudum. béş ḳılas‿oxudum‿éle; dörd‿ilin burda, bir‿ilin zatda, şeherde. şehere ġudret-i malım‿olmadı, gédemmedim.

-yazıP pozmanı?

-orda tekmil‿örgendim.

-mehessillıx dōrānın döt béş‿il géçennen sora oldun cavan, nōcavan...

-iki il burda men, iran dili oxudum.

-yanı farsi?

-farsi. üçümci il démiġırat kitabı geldi bilemize. hatta şér‿leri de yadımdadı.

-ax ne yamansan a boz. adam yıxansan a boz, olar.

-bē. iskender-i zülġeder. meselem biri de var‿ıdı... bunu men doġġuz yaşında oxumuşam.

-ağa séyfeddin, sora ekinçılığ‿işi?

-sora başladıx bostan‿eĥmağa; ġovun, ġarpız.

-bu kendin esli ekinecağı ġedimnen men, bileli üzüm!

-bir üzümüydi, sora da yêrdeydi özü de.

-üzüm bağı yérde... yanı ayaxda...

-yoxuydu, xêy. bilmezdıx.

-sora yadıma gelir yirmi, yirmi béş munnan ġabax yavaş yavaş üzümler ayağ‿üsde.

-israillar geldi tehr-i takistan'ı burda icad‿éledile. bu sefer, onda hāsılımız bi buğdaydı, bi yéralmaydı, bi de ekser bostanıydı. hätda bi şāir de bi ġatar déyiP buranın ġovunun bāresinde: göytepe ġarpızı, balov ġovunı ketmeĥ vériP tîġesinnen bellidi.

-senin‿öz zindegannığında ta o zamana kimin ki yavaş yavaş şāirlıx hevesi vırdı. düzdî?

-bē!

-ne zamana kimin sen, ekinçılığa meşġul‿oldun, ve harada ve ne vāġie bāis‿oldı şāirlıx?

-şāirlıx, elbetde mene diyemmēm. men‿onu démirem.

-men, diyebillem; çünkü...

-men, medresede oxuyanda hemeşe koroğlu kitabım bārdı; türki. meellim de tutardı bilemi, vurardı, kitabı elimnen aḷırdı. çünkü tey ferzen‿idim, dedem géderdi, géne ålırdı kitabımı vérerdi bileme.

-pes koroğlu kitabı oxuyardın?

-hā! lab‿o vaxdan‿éle elāġem mardı bu aşıx maşığa falana.

-yaxçı! şuğlun nemene olub burda?

-şuğlum, feġet bi keşāvercılığıydı; onnan‿o yana da tā yirmi yaşınna ki dedemnen bi yérde olurdux; yirmide yirmi iki de men, özüme yér‿aldım.

-özüyen yér‿aldın; yanı özün, müsteġil keşāverzçılığa...?

-özüm, pulumnan üş tenef yér‿aldım‿özüme. tenefin, üş min tümen'e.

-tek üş min tümen'e?

-tek üş min tümen'e tenefin. başladım‿ekinçílığı.

-çox yaxçı! bu şāirlıx cereyanı ne cür‿oldu?

-elāġem maríydi.

-özün şéér démağa ne zaman başladın ve niye?

-özümü ġatma!

-olmaz‿axı! nece ġatma? men,‿istirem‿öz şêrlerinnen de hiç‿olmasa, bi iki ġete oxuyasan, müskün'nen de. çünkü, balov; bilisiz da; balov, eslem müskin‿adına bağlıdı ve biz balovlular, müskün, şāir miskin'e, biz, iftixar élirıx ki bizim kendimizde béle bi böyüĥ şāir‿olup ve biz, onun yaşadığı ketde yaşamışıx. ona göre de biz, fexr‿éléyrıx ve men istirem ki evvel müskün'nen söhbet‿éliyesen. müskün'ün mōridinde nemene bilisen diyesēn sora da müskün'nen bir‿iki ġete şér diyesen.

-vesselām!

-sora da öz şêrlernen istiyecaıx.

-inşalla!

-müskün cavannıxda azarax şêr diyerdi. biden meselem bi şér diyerdi, durdux yérde bi şér diyerdi. kimin zadın dééysen,‿onu déyim ki, érmeni'nen; bağışla; bağlaşlamağa türkiye'de.

-yo, yo! men müskin'i istirem ki müskin balovluydı; āyā, tamam ömrün balov'da yaşadı.

-yox! teğrîben yirmi otuz‿il balov'da yaşadí, cävannıx da. müskün bi dene ġız‿istedi.

-onu da bilesine vérmediler.

-ġızı, onnan dōletdísí çıxdı, vérdiler‿ona, eciz cēfer‿adınnı bi şexse. müskün, burdan o ġızın xatırna baş götdi, çıxdı gétdi.

-hara gétdi?

-gétdi sitanbul'a. türkiye'den géşdi, gétdi istanbul'a. bi rivāyete éşitmişıx, dedelerimizden: müskün‿orda huġuġı serbaz‿oldı, esker‿oldı; huġuġ vérerdile bilesine hā, péymānı. bu sefer‿ordan da ki huġuġdan ġutulannan sora müskün geldi, bi yol at‿aldı, ordan ticāret‿éledi. müskün, bi yol‿orda bi xesteleşir, istanbul'da. da her neden her nesin satır,‿atın satır, pulu ġutulur dā. bu ġehvede bi yol dér‿axı: men, bu cur‿olmuşam, mene bi duxtur nişan vérin. diyelle: bunu apardıla, nişan vérdile şahun duxturu yanna. o mecal şahlığıydı türkiye, eli paşa'ymış. orda bi yol bi ġatar duxtura söz dédi.

-o sözler, ezberindi ya elévindedi oxuyasan bilemize?

-kitaPdan oxusam, laP yaxçı olur.

-aa séyfeddin, men‿éşitdiyim, çoxdan yanı bu sözi éşitmişem çox yérrerde, balov'a bala istanbul da diyeller; şuxluğ‿içun bu sözi diyille ya bunun delili var? niye diyelle, balov, bala istanbul'dı?

-balov bala istanbul'dı; yanı eksēri, istanbul'da yaşardı balovlular, ġaşmışdılar burdan. babalarımız, filanlarımız, ġaşdı gétdi istanbul'a, türkiye'ye.

-niye ġaşdı?

-céloluxda. célōlar, ġırırdılar; olar ġaşdı géddiler zada; hätda türk'in böyüyi, dédi:

-gétmeyin. men cavur izmir'iṇ vérim size.

-izmir'de gavurrar yaşırdı?

-indi de éle ǵavur şāyed var. ǵavur izmir'e; hätda tilvizyonda dédileŗ: ǵavur‿izmirriṇin şerabı, filanı. bi sefer, oranı; bizim ketde bi dene malla mehemmed adlı bir‿adam marıydı. xuläse sünnilerin; özü de éle biz henifiyıx, o da henifi'ydi hā, türkiye.

-balov'ın cemaatiin çoxu...

-şehri henifi'di. yox! henifi'yıx. esli türkiyeli henifi'di burda.

-ama, çoxu burda şāféi'di.

-şāféiler kütlerden çönmedile.

-hā?

-vallah!

-yaxçı! bes yanı men, kürt'den çönmeyem.

-vesselām! ama, men, zāten türkiyeliyem.

-aha, çox yaxçı!

-bi sefer o manla mehemmed, oğlu çünkü ġalmışdı burda; malla şāmi diyerdıx; onun xātırna balov'un éli, ġeyterdi türkiye'den. ġeyterdi bizi, biz, ġaldıx burda da, mesem babalarımıza dedelerimiz.

-babalar‿orda olsaydı, indi meselen sizler ve bizler...

-biz‿oralıydıx, héş buranı tanımırdıx, kim‿idi; bu cür.

-bes‿ona göre buraya diyille...

-bala istanbul.

-hekim şêrin tapabildin?

-ġoy baxım. sîneden diyerem,‿ama muntaa.

-burdadı, burdadı. elli yéddimci sefededi.

-aa séyfeddin, elli yeddimci seyfeni tapana kimin bi söz de soruşum. balov‿indi néçe évdi ve ġedim o zaman ki?

-ġedim o mecal balov, altı yüz‿éviydi.

-yanı bu küṛtder balov'a gelmemiş...

-altı yüz‿éviydi. ba, bu menteġeler hamı bağıydi.

-indi néçe évdi?

-indi üş mini hexléyib.

-üş mini hexléyib! bi dene şeher‿olub da.

-bē dā!

-éliyebillıx ġet‿éliyax?

-bē, ġapat onı.

-ġapadax sora.

-bes, müskin, öz mualice elediyi hekime istanbul'da hekim sözlerin diyirdi.

-ahan! derdin dilinen démir, bu oxumağınan déyib.

-müskün, yanı oxumax da oxuyardı ya feġed şêr.

-bēlé, diyerdi. yox, oxumağ‿oxumazdı. hätdā, dédığı sözü sora bilmezdi.

-savadī?

-savadı varıydı.

hekim, allah'un söversen aşma yarāmı hekim,

det menímdí, dermen senin, éyle çaramı hekim.

eslehue duçar‿oldum, bulunmur çaram mením,

160 arınan pinhān‿étmişem gizlin yarāmı hekim.

géce gündüz derd‿elinnen men de geldim‿amana,

axtı gözlerimin yaşı, döndü behr-i umman'a.

yād‿olubdu ġohum ġardaş, mennen olub biġana,

çerx-i feleg, vetenimnen salıb‿aramı hekim.

165 çağırun hekim loġman'e efilatun'nan barabar,

yarsın‿üreyimin başın, görsün derunumda ne var,

üreĥ yanar, giyer seza, sinem‿onnan barabar,

ğosselenmiş ğemli göylüm, tutmaz zabanım hekim.

yéri éy bé-bafa dünya, sende yox‿umuş bafa,

170 olmuşam ğemin barkéşi, çeĥdığım cūr i cefa,

umduğum bārı xuda'dan, éyliye derde şefa,

eresu, eflatun, loğman, bulmaz çaramı hekim.

ġurbet yérde xeste düşdüm, men de oldum biçara, avara,

doldu ecel péymanası, indi oldu aşgara,

175 müskün'em erc-i halímí, yétirin nazlı yara,

ağlasın‿anamnan bacım, örsün ġaramı hekim.

-bunu béle dédığı zamanda bu hekim, bunu çarasın‿éledi, yaxçı éle bildi, nemnedi. dédi:

-bileyin götürecem paşa yanna; paşanın hekimiydi axı. bu orda paşaya déyib:

180 -paşa, bu öz‿özünnen söz déyiri.

-hadı dêr:

-istanbul'u tēriflesin görüm.

-aa séyfeddin istanbul'u tēriflir. orda tēriflir istanbul'ū?

-éle orda gédib, paşa yānda tēriflir.

-istanbul tērifin tapana kimin; balō kendinde müskün'nen sora ayrı şāirler de bara gelir de?

-bē, bēlé!

-olardan bir‿ikisin adın?

-hemze.

-balovlu hemze!

-hätTa, müskün'ün dalıca gédir, tapammır, ġeyidir gelir. gédir türkiye, her yéri axtarır; dosduydular; tapammır gelir. onnan sora bi de ibrahım rezzağı balov'dan şaır çıxıb. burdan ġaçır, gédir ġalır da istanbul'da. hätTa, iki üş ġatar da déyib.

-sora géne de éşitdiyim meselem bizim‿o dedemizin‿emisi, amanulla, tahar.

-bē dā, şāırıydı: amanulla'ydı, bi tahar'ıydı.

-indi de ki siz‿özüzsüz.

-men, xéé. ağa süléyman teġizade'di. ağa-ye süléyman hāşimzade'di.

-ġış gécelerin ne iş görüller?

-ġış gécelēinde hansı gün ġehvelerimizde aşıx gelerdi, dōrelerden saz çalardıla; hatTa bax, meni dedem‿aparardı, text‿üsde yér‿olmazdı, péncerede oturardım. bura aşıx fehrad'ıydi, meselem‿aşıx musa'ydi, aşıx lütfeli'di, aşıx eciz'di. ağa, aşıx fehrad, bi dene şexs‿idi ki doluluydu esli; hetTa türkiye'de déy:

-gétmişdi, baxmışdı aşıxlar‿oxur, démişdi:

-o sazı, vér men görüm.

-almışdı sazı, köĥliyende dér, biri baxdı:

-sen, fehrad'san?

-ne bilisen?

-dēdi:

-saz köĥlemeğınnan.

210 -aşığ‿olmıyan zaman?

-olmıyan zamannarda da biden yığışırdı, menim‿évim böyügiydi. biy‿az da küçenin meselem ağ seġġel; o gelerdiler. kürsî ġurardıx kürsi; tendir‿olurdu axı, hetTa bizimki indi de var; yorġanı da béle tutardı, mejmeni ġoyardıx, mejmenü üsdüne de onnux, béşlıx çíraxlar varıydi; pilte çırax. bular da oní bu cür bi baş neğil diyerdiler, o
215 ġonaxlar. her neden, na meselem abbas, béle gétdi, nem nemne béle oldı, filan, bu neğillerden diyerdiler. oturmuşdı, bi yol şePçere gelerdi yanı géce yémağı; meselem kişmişden, iydeden, ġavurġa ġavurardıla buğdadan, toxum‿özümüz çekerdıx; kedü toxumu, günebaxan; milax da ki hamı évde olurdı dā.

bunnı aparır ki müskün'i duxtur, hekim‿aparır paşanın yanına dér:

220 isterem muxteser metin‿éyliyim.

héç hesaba gelmez, sana istanbul,

iran'a turan'a yéddi görala, vesfün düşüb şu cahana istanbul.

çox uzun türk dilice déyib‿a men, démirem‿o cür.

seksen min iskeleye denizden gölden,

225 élçileri geli yéddi düẓelden.

seksen min vāfuri ĉemeni férden,

matah vérer her ġırala istanbul.

indi bilmirem; o mecal vāfur, ġemi filana diyerdile; indi bilmirem nemne.

seksen min tāburı ĕvinde ġalar, öẓünde ġalar hā.

230 ġendiller çekili, fenerŕer söner,

seksen min cāmıda şemdannar yanar,

şöhre vérer asımana istanbul.

seksen min eskeri içinde ġalé,

yağını, düyüsün maaşın alı,

235 seksen min furnaya tayını salı,

doyurub milleti nana istanbul.

seksen min xestesi yataxda yatar,

tebiPler‿olara diġġetle baxar,

seksen min eskeri, salamat çıxar,

240 dua éyler‿o sultane istanbul.

seksen min cāmide var ders-i ġuran,

seksen min mēzini oxur‿ezan,

seksen min süẓari denizde revan,

dalġa vurar o ummana istanbul.

245 seksen min ärrade toplar atılı,

hacı ġebul olı, bayram tutulí,

seksen min ġoş ġuzu ġurban kesili,

ikram‿éyler‿o ġurbāne istanbul.

feğir, müskün ġalan, sölemez hāşā,

250 seksen min beyi var, seksen min paşa,

yaşa pātşahım, sen min‿il yaşa.

mubārekdi āl-i osmāne istanbul,

-talib bey buyurur ki burda, bu ketde uşax dünyaya gelende; indi yox‿a; ġabaxçalar ne forum, ne mod, ne cüre uşaxlara ad ġoyardılar?

-icāze vér. sen, dünyaya gelmağın soruşusan ya adın soruşusan?

-éle dünyaya gelmağın.

-gelmağın, ne teher getirirdile.

-ay sağ‿ol. adı da ne cür, kim‿ad ġoyurdu uşağa.

-evelen, indi deyiḷdi ki aparaḷa bimaristanda el‿üsde; arvad‿uşağı götüre gelē. evvel burda ġoca arvatdardan; biz mama diyerdığ‿olara, burda olara mama diyerdiler; gelirdi, indi nem külnen, nemneynen. arvaT, çox zehmetinen fişarınan uşağı olardı. şayed çoğusun hele ġan‿aparardı, ölerdi arvat. bu uşağın göbeyin bi yol mama keserdi.

-bi dene küt piçağınan.

-yo, kesmezdi pıçağnan ki.

-aha, bağlardı.

-bunu, texte sapınan seritderdiler. men‿özüm, tamaşa élemişem‿e yanı uşaxlıx vextim. bu, altı yéddi günde bu göbeĥ da ordan ġuruyardı düşerdi.

-bes, göbeĥ kesme ona...

-göbeĥ kesme ona diyeŗlē. bağlardıla.

-ki ordan ġan gétmiye.

-bēlé, ġan gétmiye.

-sora bunun adın çoxusi meşveret‿élerdiler ġuran'a. bidem meselem ġuran'da adı geḷirdi: mehemmed, nem filan fılan, hemdulla; bu cür‿ad ġoyardıla. çoxusunun böyüĥ babası, bulara ad ġoyardı yanı ki meselem mením ōladıma menim dedem hā, bu cür; ona böyüĥ baba diyerdıx. bular,‿ad ġoyardıla: bunun‿adı, filan kes, filan kes, bu cür.

-onnan‿o yan nemne buyursaz!

-bes, adı tayfanın böyüĥleri...

-tayfaan böyüĥlerî...

-o xātırelerinnen bi denesin tērif‿éliyesen.

-elbetde men, teğríben on sekkiz yaşımda men, bir‿az şuluğuydum. mäním, män bir‿az béle ketde şuluğuydum dā. mäní, dedem, zornan‿évlendirdi; on sekkiz yaşımda. onnan‿o yana da yirmi yaşımda da dedemnen ayrılandım men. ayrılandım, at‿aldım. at, atçılığ‿éledi, otuz‿il men, atçılığ‿élemişem. dağlarda meselem bēzi filan filan bu cür géçinmişem nā. da démirem: niye? al – vérde filanda bu cür... türkiye'ye çox gétmişem. erağ'ın béle her menteġesin atınan dolanmışam.

-o zaman dağdan aşıb gédirdin da?

-dağdan gizlin géderdıx dā. meselem o tereflerden eslehe, fişeĥ, bu cür şéy méy getirerdıx.

-bes şah'ı texden salan siz olduz.

-axı xōb, belke şah'ın xéyri vardı!

-aa séyfeddin, o at minmax ve dağlardan gétme, dolanma; olardan bi xātire, bi cereyan, bi vāġie yadında var héş meselem?

-bê!

-olardan bi denesin...

-meselem, axı bi defe dēyi ki. otuz‿il men, bu dağlarda lolo démişem; bu cür. bi defe türkiye'den gelirdim. ava, bi dene sekkü diyeller; o sekkü'ye yétişende men, ordan ḳokeb'den gelirdim yénim xāné'ya. xāné iran dayidi, ḳokeb türkiye'di. orda men, piş ġereġulıydım, ġabağa düşeniydim; çünkü oġġede zireng‿idim nā. atım da békarıydi, yühler mänım dalımda gelecağıy̱dı; meselem min métir mennen daldaydı. ora çıxanda eskerrer, mene dédi:

-dur!

-dur diyende dédim:

-han durdum.

-ata iki şallax vurdum. at, meni götdi. götdi gétdi, teğríben bí yüz‿elli métir, béle meni. baxdım, at, béle bi diskindi; diskinende dédim:

-hehe! atı, vurdular.

-gülleler de bu cür yağır menim başım‿üsden‿a; ama deymir meninne. men, atı, yoldan dığırlatdım dereye. baxdım, düşüPleŋ meŋim dalımca geiller‿axı. geldim çıxdım, piyada gücünen çıxdım da bir‿az yoldan‿arali. bi kólun dibinde yatdım bu cür, biden de türkiye sitemi mäım ġucağımdaydı.

-sitem nemnedi?

-muselseli! he, türkiye'ŋın, olar sétem diyeller; türkiye éle müselseliydi. bu cür yatdım, dédim:

-mäı, tutsalar vuracam; tutmasala, ne işim var.

-bular, geldi, meem yāmnan géşdile gétdile, mäı görmedile; gécedi axı. män durdum, yavaş yavaş yéndim gétdim kende. bu camahät düşüb:

-ulaŋ, sen, néce ġurtuldun?

-seher‿oldı, baxdıx:

-ağa, yühler, néc‿oldı?

-bēlé, yühler, burdadı, ġeyirdile. niyeran‿olma yühlerden.

-seher baxdım çavuşunan bi‿ki nefer, bu dana geldi! dédi:

-géce ġaçaxlarnan bizim neferat toxuşup. sağ‿olsunna, iyi ġurtuluplar.

-ġaçaxlar, sağ‿olsun‿a; éyi ġurtulupla. iran‿olsaydı, kendi béle çıxadardı topun ġabağına. heye valla, axtarmadıla da çıxdıla gétdile.

-bi dene bizim ketdimíz, gédir‿istanbul'a; ibrahım räzzağı adınnı, indi oğlu da éle ordadı. bu, bi yol bi ġız‿istir. bı ġıza bi tērif déyiri. men de oları, déyim.

isterem terfin‿edim, telleriyin dārä gözel,

ġeribem,‿élden cudayam, zülfün benzir māre gözel.

dişlerindi dur dānesi, dodaxların bal şānesi,

burnuyun ġızıl talası, benzer gülde xāre gözel.

göbeĥ puste, bélin nāziĥ, ġolunda altın bilerziĥ,

barmağında almas‿üzüĥ, deyer min dolāre gözel.

sordum, muhacır'dı ismin, beyaz bülürdendi cismin,

xuda'm ġısmet‿étse nesbin, gel bizim diyāre gözel.

räzzaġi'yam türküstan'da, esli bünyadım iran'da,

görmedim küll-i cahanda senin tek dildāre gözel.

-öz şêriyin‿axtar‿ordan tap. pul‿istemirıx ki şêr‿oxu.

-pul‿olmasa, şér de olmaz.

göyül, fexr‿éyleme gülşanda güle,

bäfası yox, axır bir gül xezandí,

güvenme béş günnux fanı dünyaya,

süléyman'ı texd‿üsdünnen salandı.

emānet diniyin dināra satma,

345 heġġiyen tālib‿ol, bātıĺı tutma,

cehd‿éyle, düz danış, hésabı ġatma,

démeginen, ilġar‿iman yalandı.

ecel, bilmez, sultan mısan, xan mısan,

ruh, bedende emānetdi, ġan mısan,

350 torpax, sıxar, tāġetini almasan,

macar dolu eġrebinen‿ilandı.

séyfi diyer: gör, kim yéter dadıyan,

emellerin bir bir düşer yadıyan,

mezlumların malın salma adıyan,

355 şer'i deyi, ibādetin yalandı.

mēm‿adım, séyfeddin'di; ama séyfi adına démişem.

Konuşan: Celil Kerimî / Yaş 44	
Derleme yeri: Garalar	29

menim‿adım, ćelil'di, şöhretim kerimî'di. menim ġıx döt yaşım vardı. ġeyeler kendinde dünyaya gelmişem. ġeyeler, baranduz çayı'nın mahalındadı, biy menteġedi. o menteġeen‿adı baranduz çayı diyeller. on döt kilomét ya on béş kilomét şeherden zadı var, fāsilesi vardı. bizim ket, bi menteġedi ki ora çox sulu bi yérdi. yanı keşāverzi, zadı ekim terefinnen bu keşāverz‿üçün orda yaxçıdı. bağlar; alma bağı var, baxçası var. dāmdārı zadı çoxdı. nisbet‿o bisi menteġeler bu menteġe çox suludu. keşāverze yaxçı menteġedi. bizim menteġede hasıllar ki vardı; almadı, üzümdi, sificatdı, buğdadı, noxuddı; bulardan çox ekeller. su terefinnen de bu menteġe çox sulu bi yérdi. çox musaıddı keşāverziye. damdārısı da nisbet‿o bisi menteġelere xoşdı. démağ‿olu, mütevessit bi damdārısi vardı.

bizim kend, menteġenin toy zat ya yasları, bi adam ki bu dünyadan gétdi, ona üş gün yas tutallaŗ. bu üş gün yası meçitde tutallar. kişiler, hāmısı meçitde olar. arvatdar da ki o meylisin‿öz‿évinde olalla, o adam ki ölüb‿onu öz‿évinde. bu üş günün ġezāsın, tamam ketdi vérer. ketdi bu cür vérer; hamı yığışar meçide, naharda here öz‿évinnen bi dene mejmee kimin nahar‿āmāde élelle. here bi dene öz‿évinnen mejmehe çıxardar, getirer vérer o meçide. bu néçe év‿ossa, ê bilem mejmeḫe geler. bu xanım ġısmetdei de ki o adam ki ölüb‿ōn‿évinde olar.

toylar da biŗ cürdi ki ġedim reviş teġriben‿o cür ġédir ġabağa. iki gün toy çalalla. böyüĥ toy getireller, o toy‿ểvnün ġabağında çalalla, celman gédeller. iki yünnen sora gēlni getirelle ġoyalla ora. dubāre bi günnen sora dubāre yéne bi merāsim tutallar. bu, bizim kendin ādāb-i rusūmıdı.

bizim‿işimiz dendānsāzıdı. süp gellıx saat sekkiz yarımda zatda gellıx ta saat bireçen. birde gedeıx nahara. nahardan sora üş yarımda ġellıx, axşam saat yéddi yerım sekkizeçen. iki cüre dişimiz vardı; bi diş-é sābitdi, bi muteherrikdi. sābit‿odu ki sābit, mērzin‿ağzında ġalı. muteherrik‿odu, çıxaṛdılla, salılla. iki no bizim dişimiz vardı ḳullen. teğriben men, on sekkiz‿ildi, işlirem.

bizim menteġede mexsūsen kendimizde axır çarşembeni, ġedim ne cür‿idi, o cür tutallar. axır çarşembede ot yandıralla. bi iddesi yérde yandırar biy‿ezi çıxar, damda yandırar. ot yandırannan sora, ġutulanda o közün de damnan bu cüṛ sepelle äşşağı. sepib ġutulannan sora géce oldı, géce de gelelle gédelle birbirin‿évine bıllı bıllı sallalla. bu bıllı bıllı, bizim menteġede bi dene resm‿idi. bıllı bıllını getirelle paçadan atalla içeri. o atan‿özün görsetmez. äşşağda şalına indi her ne ōsa bağlalla. o da çeker götürer‿aparar, özün görsetmez. sora dalda aça baxa göre şirnidi, nemenedi; aça, baxa ona. beyan günnēr de; il tēvil‿olan gün; hamı géde böyüĥlēin‿évine. böyüĥlērne tebriĥ diyelle, eyleşelle bi şirni yielle, zad‿élelle. üş gün tēğben bu marāsımı resmî tutalla üş gün. üş günnen sora siyzdeheçen de êy gédib gelmesi olar. siyzdeḥ ġutuldu, yavaş yavaş da bu merāsım ġutular çıxar géder.

bizim kendin‿içinden yéke çay géderdi. biz‿uşaxlarnan yığışaṛdıx gédeṛdığ‿o çayda çımmeğä. hammız yığışardığ‿oṛda bi menteġe vardı, o menteġeen‿adı bulağan‿ıdı. orda biz, çayda çimerdıġ. men, hemmeşe oraya gédende o nezēṛimnen géçer. orda yaxçı xātireleem vardı. orda çimmağın zadın, hamısı, meem‿öz zéhnimnen geleṛ géder; uşaxlıxda nemene élemişdim.

meem‿iki dene uşağım vardı. min‿üş yüz atmış dötde de xıtmetden ġutulmuşam. indi de burda urmiye'en‿özünde sākinem. iki dene ġızım var; birini adı

aylın'dı, birini adı aysu'dı. indi derse gédille. biri, evvel‿oxuṛ. biri de hele medreseye gétmir.

-oraan kevşenneen‿adı vardı?

-kevşenneen oranı bi menteġesi vardı; dere ġırağı diyelle, bi menteġesi diyelle: daşlı bere, bi menteġesine diyeller: abara.

-burda bağnan baxçaın ferġi vardı urmiye'de; olaın da ferġin diyebilisîz?

-he dā. burda baxçaya diyeller, mexsus bu alma baxçası, almadı, hülüdü, alçadı, eriĥdi; bulara diyelle baxça. o bisi bağdı. bağ yanı, üzüm bağ; feġed‿üzüm bāğna, bağ diyelle.

-üzüm bağların néçe cüresi var; olarda héş diyebilesiz üş, döt dene?

-üzümleen‿adı; biri ağ‿üzüm'di, ġırmızı üzüm'di, hüseynî'di, ġere şire'di, teperze'di. almalaın biri tüĥmen‿alması'dı, ġedim‿alma tüĥman‿alması; bi de lobnan‿alması vardı.

-ġışlar nasıl olardı sizin orda?

-ġışımız çox soyuğ‿olardı. bizim ġışlaamız çox souğ‿olardı o zaman; éle souğ‿olardı, su donardı, suyun‿üsdünde adam gédedi. evel bizim ketde su yox‿udı. geleldile, o bızı sındırardıla, çayın‿üsdüne bu cür dāre deliĥ delerdile; ōn‿altına su çıxardardıla; orda aparadıla arvatdar, ġabları yuardıla, paltallaı yuṵardıla, götüredi çıxardıla geleldile. ġışda mexsūsen bu çille çox souğ‿olardı.

-o çille gécesin hazıllıxlaṛın diyebilesiz?

-lab‿uzun géce, çille gecesi'di. o gün de cemaat yığışardı birbiin‿évine. ġedim‿alma, ġarpız saxlārdĭla. ġarpız dēldi, milağıydı. bi dene ġovunumuz var‿dı, biz buna zat dierdıx: siléyvez. bi ġovun var‿ıdı, siléyvez; o çox bek ġovun‿udu. onu

samanda saxlardĭla ya da aslardıla damda bu cür ağaşdan. o zaman, çille ġécesi getirerdıle, bunu çıxardardıla, keserdile. dōr-i hem oturardla bāhem bi yérde yéerdle; ceviz‿idi, ḳişmiş‿idi, noxud zad‿ıdı; buğdaydı, buğdanı ġovurardĭla. buğdanı ġovurarduġ, onnan sora ġovurġa diyerdıx bilesne. oturardla, ġatardla ḳişmişnen; oturardĭla bāhem böyüĥlerin‿évine biṛ yéerdiler.

-sora uşağ‿oyunnannan, pildesteden zatdan...?

-bizim terefde uşağ‿oyunnar iki cüre; biri pilledeste'ydi, biri de ḳustavanc‿ıdı. ḳustavan, ōydu ki bi dene deliĥ delerdiler, deliĥ. bi dene deliĥ delerdile bi yérde, çuġġur bi yér; teğriben bi yirmi sant derinnığı, çuġġur. bi nefer durardı ağacına ōn başda, o deliyin. döt béş nefer de bi dene girde daşı ya zadı ya bi dene ağacı, girde ağacı atardĭla ağacınan, gelerdi girerdi bu deliyin‿içine. bu deliĥden‿o ġoymazdıla; o bi nefer durmuşdu orda, deliye zada gele düşe; o ġoymazdı, ağacınan bu cür‿atardı éşiye. ona diyerdile: ḳustavanç, ḳosta ağanç; ağaç.

-ġurban kesme merāsimi?

-he dā. ġurban beyramında o nefer ki hacı'ya gédib, herkes hacı ossaydı; gétmişdi hacı'ya; bu bi dene; ġedim o biz, zat diyerdıx: kelçe diyerdıx, camış balasına ki erkey‿olū, kelçe dierdıx; onnan keserdı. ōu keserdi, tamam‿ahālî kende neġ ġeden‿adam vardı, hamısın dağıdardı; bi de öz fek fāmillerne dağıdardı. yığışardla, yéerdile.

-neme, hansı ġezānı pişirerdile?

-orda çoġ abġuş pişirerdile, et.

-indi meselem sütü sağılla, hansı şéyler çıxır‿onnan?

-äyrandı, ġatıxdı, keredi, penirdi, torba ġatığıdı. torba ġatığın bu bisi ġatığ‿ayṛı. torba ġatığı, budı ki äyranı tökülle torbaya, oun suyu süzülür, olur torba ġatığı. veli bu bisi ġatıx da sütden düzelir. süti çalılla, ġalır berk‿olur; ġatıx.

-äyraní ne cür düzeldille?

-äyranı da ki néhriye salılla, néhreni çalxalıllar ve oun keresin tutullaŗ; ġalan da
95 olur äyran.

-hansı ġezalardan burda çox meşhurdu, sizin menteġede onu pişirelle?

-bizim menteġedeņ bi küftedi, bi abġuşdi, bi de; çox ġedim gözleme déyerdiler; gözleme ki hemen torba ġatığınnan düzelte. ġatığı ġızdıralla, ġızdırannan sora yağı dağ‿élelle tökelle oun‿üsdüne yumurtaynan bāhem; ona gözleme déyelle.

Konuşan: Hüseyin Tuluyi / Yaş 60
Derleme yeri: Gemici (Keştiban) 30

-niye gemiçi déyélle bura?

-vallah, biiysiz‿axı, ne cürdi? bi nefer,‿indiye kimin‿olmuyuP Puraan mōridinde bi şéy yaza. ona göre o cür billēnmi. vel, meṇim nezerim hā, özüm ki fikr‿élemişem, bu neticiye yétişmişem ki éhtimālen; indi bu gemi beresi'nde durasan munun rū-bé-rūsunda, şahake cezîresi var, şahe cezîresinde bi dene ket var, gemiçi'di, orda gemi düzeldeldile ġedim, bu yélken gemileri; éhtimālen bular‿ordan geliple. buların yéri bu arada yox‿udu, bu éle derya ġırağında var‿ıdı. gelende éle burda; buraan da sābiġesi azdı, yüz‿elli, iki yüz‿il hemin‿ola; éhtimālen o gemiçi'yin‿adın getiriPle, buraya ġoyuPla. munnan yōxun ketder var deryaya veli buraın çox‿adamı gemide işliydi. burdan muşexxes‿olur ki buraan‿adamı, evvelden gemiynen ser-i ḳārı vārdı, gemi düzelden‿imişle. men, bu cür tefsir‿éléem.

-néçe év‿olar bura?

-bura teğriben üş yüz‿év‿olar. herkes biy sufṛaın başında néçe nefer zindeġānnığ‿éledi, oléṛ bir‿év; biy nefer‿olur‿ossun; döt nefer‿olur‿ossun. o év‿éle ġalıb‿o biy nefer, têdadı azalıb da gédible şehre.

-buranın‿o toyunnan zadınnan; ne cür merāsimler‿olur? toy beyi, ne cür séçilir?

-valla, meni indini bilméem. indi burda olmam; ama evveller bu hāĺetde olardı: yēni o gün ki toy başlandí, iki gün olurdi. gédiydile kebini şeherde kesdiriṛdiler; indi getirille bura; kesdirenne sora merāsim-i erūsî tutulurdi. merāsim-i erūsî iki gün çekirdi.

toy getirirdile düdeyinen bāhem. burda çāyın‿içinde ya herkesin néce évinde bu cü oynurdulaṛ, reġs-i mexsūs-u celman déyirdile, onu encam vérirdile. xanımnar da évlerde olurdĩ. nahardan sora toyçı gédirdi éve, çalırdı olar oynurdĩ. éşiĥde ağalara çalırdıla, olar celman gédirdi. axşam gelirdi, axşam xon getiriṛdile. evvel şam yééydile, şamnan sora xonu getirile, xonnan sora merāsim ġutulurdi. toy beyi de olar. toyun bi nefer beyi olar; o ki yaxçı dolandırabili, mudiyriyet éliyebiléy; bi den de desyarı olurdı. desyarın‿adı yadımnan çıxıb. nemeneydi, meşeddet desgahın‿adı?

-él havası. él havası. o destuṛ vérirdi mesem: onu getirin‿oynadın. onu getirin, mesem cērme vérsin. bu hāĺetde.

-allah görsetmesin, yas‿olanda ne cür birbirne kömeĥlig‿élille?

-yas, indi gene bura şeher kimiṇ‿olub. yanı bura o ğeden‿îtibat berġerer‿éledile; o şeherlernen filannan, nizāmılar geldi burda ġaldı, burdan gétdile o yanda ġaldıla, oraan resm i rusūmunnan getiple buraan resm i rusūmuna ġatışıbdí, éle tēriben ḳull-i irān'ınki kimin‿olub‿indi bura. veli, evvel bu hāĺetde dēldi. bi nefer meselem fõt‿éliydi, fõt‿éliyende hamı yığışırdı, onı yuṷurdıla, yuvannan sora bilesin apaardıla ġuylurdula, defn‿éliydile. defn‿éliyeṇnen sora ġeyidende herkes gédirdi öz‿évine, ğäza pişiriydi, xonçaan‿üsdüne getiriydiler‿o éve.

Konuşan: Ali Abbasi / Yaş 50
Derleme yeri: Gemici (Keştiban) 31

adım‿eli ebbasî. elli sindinde. āxı çarşämbe güni, biy gün‿iki gün ġalannan burda gédelle çerşemme yémişi alalla, herkes meselem‿öz gücüne göre. çerşemme yémişi alalla, getirelle évlerde paca bezelle. pacanı bezedile, pacaya gül ġoyalla, ya meselen Külden zatdan ġoyalla, pul ġoyalla. géce de oldı, o cavannar, ayna alalla, gédelle meselem bu dama o dama şal sallamağa. o évlerden ki ġız‿istille çoxĩ. gédelle ayna sallalla, dönelle. eger‿oların‿aynasın‿aşsalar, bil ki nezeŕleri vérmeĥdi; aşmasala, nezeŕleri vérmeĥ döl, éle çalar der – duvara. o bıllı bıllının resmidi. o paca bezemeyi de ki pacanı bezedileŗ, uşaxlar, meselem‿axşamnan gelelle badam yığmağa, pay yığmağa ya yumurtadan, şirniden ya meselem köyneĥliĥden; bü cür resmi vardı. géce de ġutuldu ki, yığışdırallar da; ġalar‿il tēvil‿olana. onun‿axşamı ot yandıralla. otı yandıralla, meselem‿üsdünnen‿atılalla; nem diyelle:

-ağırlığım, buğullığım, tökül bu ōtun‿üsdüne. bu cür bi resmleri var. onnan da sora ki gécedi; yığışdırdıla, ġalır bi de ki il tēvil‿olana bir‿iki saat ġala hemen pacanı bezelle. pacanı bezedile, dönelle meselem il tēvil‿olanda xānevadeen hamısı oturu bi ayna ġoya. o aynaya baxalla ya meselem suya baxalla, salavat salavat çövürülle, dilxoşlux istelle, ġutuli çıxar géder.

-görüş mörüş‿evvel kimlerden başlar?

-görüş mörüş‿evvel yoxun ġohumlardan başlanar, sora dos fāmilden.

-néçe gün çeker?

-bir hefte.

-nava gétme var burda; suya gédeller‿a?

-bēlé, gédelle. āxır çerşemme güni süP gédelle suya. o suyu getirelle, o sudan‿isTifāde élelle. diyelle:

-bu, āxır çerşemmenin suyudu.

-küze sındırma var burdā?

-yō, sındırmazla.

-sora bi de çilleni soruşacağ‿ıdım. çille merāsimi, uzun gécedi hā, ne yiyelle, ne danışalla?

-çille güni de burda camahat‿üş döt gün ġalannan gene miyve alar, ġarpız‿alar. dönelle, xānevādei yığalla bir yére, çille ġarpızın keselle, salavat çöürülle. bü cür dilxoşluğ‿istelle.

Konuşan: Halil Samedzade / Yaş 53	
Derleme yeri: Gecin	32

-adın ve şöhretin?

-xelil semedzādé-yé geci!

-xeel‿ağa, gecin'in, néçe évdi?

-teğriben döt yüz‿év!

-gecin'in‿o géçecağınnan bi söḥbet‿éle bilemize.

-sāl-i yétmişden bu yana terh-i hādi gelib gecin'e. o zamannan bu yana çox pişreft‿éliyib, saxtman, ġeşeĥ saxtmannar düzeldiple, ġaz çekiple, tilfun çekiple, abyārı da ki var‿ıdı éle ġeblen.

-gecin'in cemaeti, mēmūlen ne işe meşġuldular?

-keşāverzidi, dāmdārıdı. bağdi, almadi, üzümdi; alma bağıdi; erz‿ossun; húlüdi, erikdi. bi ġısmet séyfi ġısmeti de ekille de; badımcannan, filannan, kedudan; olar da vardıla; ekseren üzüm bağıynan‿alma bağıdı.

-medrese, burda ne şerait...?

-medrese, iPtidaıynan rāhnimāidi; sévvom-é rāhnimāiye kimin burda vardı.

-onu ġutulannan sora...?

-şeherde gédille oxulla.

-gecin kendî, xālis ġalıb yani ġéyr-i gecinni, buraya mēmūlen murācéet‿élemiyib.

-elbetde, ketdi özü éle ağ seġġellernen şūrālarnan meslehetdeşille ki etrafi, gecin'e ġedeğendi, yanı ġoymuruğ‿özümüz. éle ōzmüsü ancağ‿idāre élir‿öz

yérimiz,‿öz kendimiz. ayrı yérli yoxdı; bi‿ki év, o da şah réjimi geliplē; olar da éle buralıdıla.

-aa xelil, gecin'in bu ġedimnerinnen meselen‿o ata babalardan éşitdiyin ha, sözlerden, gecin'in o géçeceğinden söhbet‿éle; ġedim kişilerden.

-valla, ġedim kişilerden ki o zaman ġedimner diyerdile: burda su yoxıydı, bahalıx varıydı. buları, biz, böyüĥlermizden éşitmişiĥ; veli indi elhemdülla, her nemne éle bolluxdı, xoşdi. gecin'de yanı suyumuz ki ilāmaşalla, azerbaycan-i ġerbi'de nimūnedi.

-aa xelil, özün ne işe meşġulsan?

-men‿özüm, keşāverzem!

-nemne ekisen?

-éle bu üzüm bağıynan alma bağıdı.

-bu il hasıl ne cürdi?

-bu il teze bara düşüple.

-burda, gecin'de souğ‿atmax...

-soyuğ‿atmax; hülüleri, soyux atıpdı; bağları, soyuğ atıP. bağların‿éle ḳollen rişeleri ġuryub; méyvenin‿özü, bezi méyveler ġuruyubla; veli eriĥlernen‿almalar; elhemdülla; xoşdi.

Konuşan: Reşit Süleymanzade / Yaş 52	
Derleme yeri: Gecin	**33**

-salam ġardaş!

-elikim'es salām!

-halin yaxçıdî?

-ādín nemnedi, şōretin nemnedi ve haralısan?

-rēşid süléymanza, rustā-yi gecin.

-niye diyisen rustā-yi gecin?

-rustāyi démiyende onu bilmiri.

-yo yo, biler. men ki bilirem. özün bilisen, men ki bilirem.

-men‿ö cür‿éşitmişem böyühlerimizdēn.

-bes ē?

-süléymanzāde!

-aa-yé süléymanzāde néçe yaşın‿oldĩ?

-elli ikidi.

-elli iki yaş. allaḫ selamet‿élesin. aa-yé süléymanzāde, évlisēn?

-bēlé!

-yeġin‿évlisen. uşaxlardan, ġız‿oğlan...?

-béş dene kenizin var.

-béş dene, maşalla alla saxlasın. oğlun...?

-bi dene.

-bi dene, alla saxlasın. hansın‿évlendirmisen, oğulí ya ġızları?

-oğlan ġalır,‿ama éle béşi de gédiP ġızlarıṇ.

-béşi de gédib. māşalla, bes neve neticede de...

-bēli, vardı, üş dóŕt dene var.

-sen‿özün gecinni olduğuyan kéf‿élisen, fexr‿élisen?

-men, çox kéf‿éŕérem, gecin'de yaşıram ki vāġien şeherde vila vérsele, men, özüm gétmem. o, menim eġidemdi.

-niya?

-éle xoşum geler gecin'nen, evvel, özümü tanıyannan.

-neye, bu gecinlileen yaanda déyebilesen, men, gecin'nen xoşum gelmir.

-yō, bēzsi sever şehri; ama men‿özüm sevmerem şehri. ketden xoşum geler‿éle. heġiġet, çox xoşdu. indi da mesem men, bi cür oluT da; mal davar saxlıyanmurux; otumuz zadımız da çox gözeldi; xoşdu éle o, bu gelir‿aparır ayrı yéllere. bizim kendimizde çoxtu o cür; perde çoxtu, yanı ağ seġġele erziş ġāil‿olmağ, zamanaya göre. éle din bāresinde de çoxdı, bu dövreye göre, heġiġat‿éle oruş tutmağa, namaz ġılmağa doğurdan bizim kendimiz‿éle, éle teĥ düşüt. bin nefer, orucun yéyemmez burda. eslen, biri meselem yée, göz ġabağında yéemmez. indi, ōn‿il bizim ketden bi nefer, gédir gelende tanımır burararı; her ne evez‿oluT. vāien‿evez‿oluT; tanımıŕla, diyille: çox gözel‿olub. bu ket, lap çox ferġ‿élir, bizim kennimiz. éle her yanda sevelle bizim kendi, doğurdan da.

-bayramlardan söhbet‿éle. hansı bayramları gecin'de çox tutalla?

-bíz, éle iki bayramı da xoş tutarığ.‿o il bayramın da, nōruz bayramı'n da, ġurban bayramı. bu ikisin çox ġeşeĥ tutarıx. valla, éle o vax allah ki o cur buyuruPdu oruşlux bayramın Çi diyib, bíz de o cur‿éle ġuran'nan icra élirix da allah‿içün. éle

çox xoş tutarıx, yanı neġġeden var ziynet vérrıx. küsülüler barışar. böyühlermiz diyer‿éle, malla diyer: gédün, barışūn. ta olaan sözlerne bir‿idde baxur, géder barışar‿allah‿içün.

-ilin axır çarşambesi ve ilin‿axır güni ya sabāsi ki olur nōruz bayramı, burara göre ne cür bu ketde...?

-evvel tutardıla oları, indi ama bulaṛı, bir‿az yığışdırmışıx. bíz, çoxun, meselem ġızlara pay yollarıdığ. indi ġurban bayramı'nda, nōruz bayramı'nda vérrıx. indi diyrıx: günahı vardı, xoş dēyi.

-mēmūlen ġızlara nemene alıp yollalla, o pay‿içün?

-valla, evvel‿éle biş şéyler‿alardılar; ama indi men‿özüm...

-nemne?

-meselem bi dene şéyler‿alardıla ġedim yollardıla, şirniynen sünnetî; xurmadan, şirniden, bu cur da; şéy méy narun nurun yollardıla. ama indi éle çoxi, desti pul vérir. men, özüm, döt béş‿ildi éle pul vérrem, meselem heresine bi şéy, bu cür pul yollaram. özü de bir‿az ġoyun‿alsın. üreyi xoş‿ola ilden‿ile.

-gecin'in lehçesi, ġonşi ketderinnen bir‿äz ferġlidi.

-bir‿az yo, éle çox ferġlidi. hey yanda biz, danışsax, diyelle: gecinnidi bu ha!

-hardan diyille?

-lehçemizden diyille. bız, bilmem; uzadırux ya néynıruğ‿olar bilélle.

-daha bize göre nemene démeli sözün var, déginen dā.

-vallah, meṇım bíldığıme; bir‿az da biz, éle bísavadıx, falanıx. bi bile ancax éle eğlimize gelir danışabílırıx, heġiyġet. o bílici adamnar var...

-gecin'de bilici adamlar kimlerdi?

-meselen‿éle biri, ibrahım velizāde, ġeşeĥ danışar. var dā, nureddin, burda ossaydı, yanı hem şêr diyerdi hemi de ġeşeĥ danışardı. adam, düzün diye dā.

-bu ketde békar vexleri ne cür géçirdisiz?

-békar vexleri biz,‿éle gellıx bu ġehveye tikana. meselem birbirinen çox semiymıx bizim ketde. geşeĥ söhbet‿élerıx, güllux, şuxluğ‿éleríx. burda meselem birbire söz deymez, eslen deymez. ayrı ketdi burda olar, çox narahand‿olar, diyer: valla, indi bular, dāva éliyecax. ama bız, çox semiymiyıx, güllüx, danışarıx; baxalla, héş zad‿olmadı. çox ġeşeĥ géçinnıx. bizim ket ferġ‿élér ayrı yéllernen.

-géceleri ne cür; mexsūsen payız géceleri, ġış géceleri?

-o vex de iş miş‿olar. payız géceleende eslen küçeye zada çıxmarux; ama bızım ketde çox, hēmşe bu cur‿olar.

Konuşan: İbrahim Velizade / Yaş 45	
Derleme yeri: Gecin	34

-yox, meem menzurum‿o pāyzın axıllaında ve ġış géceleende da ki héş‿iş yoxdı, ġar da ġapını alıb, onda néynisiz?

-ġonuşlara géderığ. oturrux, söhbet‿élerığ ġonşularnan. birbirnen dilxoşlux‿élerıx, çıxarıx gellıx saat ona kimin.

5 *-éle ağzı ġuru?*

-xééy da ağzı ġuru ki söhbet‿olmaz; yemax var, kendin miyveleennen‿istfade élerıx dā. iydeden, kişmişden, cevizden, milaxdan; bu cur mivelerden‿istfāde élerıx. iydemiz de var, kişmişimiz de vardı, cevizimiz de vardı.

-siz, burda bu ketde yaslarız, bir‿adam ki dünyadan gétdi allah'ın rehmetine; o
10 *yası néçe gün tutusuz, ne teher tutusuz?*

-üş gün, üş gün resm‿idi bizde. üş güne kimin hüzür tutarıx. ve ġonaxlaı da o hüzür sahab, yér be yér éler. ġedim zaman mejmee aparardla birbirin‿évine. tamam ġonaxlara, birbire sahab çıxardıla. indi dā deb evez‿olutdi. o hüzür sahab,‿özüne mal çıxıb onnän istfāde élille. meseem déy: béş milyon, üş milyon men, çıxmışam; mesem
15 menim gelib géderme xeşleyun. indi o şäraıtda olub. ama, ġedim zaman bu cur deyi, ġedim zaman mejmee aparardıla évlere.

Konuşan: Ebazer Babai / Yaş 75	
Derleme yeri: İmamzade	**35**

-menim‿adım, ebāzer'di, şöhretim, babaî. imamzada'da ollam. yétmiş béş yaşım var.

-bu kende niye imamzada diyipler?

-bırda imam oṵladı vardı. bıla, imām-i mūsé-yé ḳazım ōladınnandıla. néçe billeṛ, bizden ġabaxları, o min béş yüz, ne zamannardan da bırda vardılar. bıra, ziyeregahdı. gēlle bırda ziyaret‿élelle, ġurban getirelle; ez-i be-hüzür; ġonaxlığ‿élelle. derher haĺ bıraya gelenne, gereĥ peĥ geele, peĥ gédele; bıraya sefeng‿adam gelmez‿içeri; içeri gédenne, peĥ gédelle. yaxçı adamnar, gelelle bıraya. bu kendin‿öz‿adı, ḳōreḳ'di, ḳōrek. çün bırda imamzada vāġi oluPTi, oun adı imamzada; yoxsa bıraan‿öz‿adı ḳōreġ'di.

-ebāzer ġardaş, géne de o cavannıxlarnan bi söhbet‿éle dā.

-cavanıxları, cavannıx; men‿özüm, şêr déyerem, türki şêr déyerem. men, cavannığa, ġocalığa şér démişem.

bal petegin barıdı, gülden gezen xar‿ıdı,

beşerin cavannığı ömrün bahārıdı.

felek kec çekib dili, beyenmir ala gözi,

teze cavannar, bilmez; rūzġaṛ, yorub bizi.

cavannığım ġutulub ġalmıyıb devāmımız,

ruzuġar, dolandıxça azalır, tavānımız.

çölde aşıx atardıx, duslara fal tutardıx,

gelmir ġıçım dalımca. biz,‿ömrỉ ġutardıx.

bahar, ġutulub; yay, ġutulub, pay ġutulub, ġışdi,

cavannıx, bize diş‿idi. bugün‿ömrün ġışıdi,

ġereni, ağa boyamax usta kerim‿işidi.

dust‿aşna, menim gözümdi. ecel, düyüm düyümdi,

yar, yoldaş hammı gétdi. indi nōba bizimdi.

ipeĥden ḳotun‿olsun. dāmenin saçın‿olsun,

insan ona diyelle, dehānı bütün‿olsun.

ġelbiyi éyle ġeni. yaddan çıxatmam seni,

hésabı düşmüyüb, tanımıyıbsan meni.

ağ gül‿açar sedene. düşmüşem éşġe gene,

çalammıṛdım aşıḳara. elāġem çoxdur sene.

nesim-i bahar eser. āşıġın sebrin keser,

men, seni çoğ‿isterem. sen, meni bi muxteser.

-cavannara ne teher‿élçi gönderesiz ve ne cür ġız isteṛsiz ve toyun ne cür‿éleṛsiz?

-burda görisen, diyille: küreken. bu, küreken dēy. ġedim, ġäyda bu curumuş, ġānunnar; o adam ki bi ġızı istermiş, aparı heyetine gül ekermiş. çox‿adam, bilmez munı, tārixlerde vaṛ. buna diyeṛmişle: küreken, güleken. yanı bizim heyetmizde gül ek... bil ki bizim ġızmızı istê. muna güleken diyeṛdle, küreken yox. géderdile, gelēdile; élçi gédēdile, geleṛdile. çün icāze vêple, bu, gül ekipdi; bu, hetmen, bu da muna māıl‿olupla da, ġōpla güli ekip heyete. dede neesin‿élçi yollardı, xelxi élçi yollardı.

sora géderdle kebin keseŗdile, sora erusu céşn tutardıla. elbetde burda ġäyda üş gün céşn tuttardıla. ekseren de böyüg toylar getirerdle. āzātdığı‿ıdı, toy ġedağan dēldi, mūsiġi ġedağan dēldi. toylaan‿élerdile.

-bura aşıx gelerdi?

-āşıx da gelerdi, ōşıx da gelerdi, çalıb‿oxuyan da gelerdi.

-uşağın‿adın kimner ġoyardı ve nemne addar ġoyardı?

-oní, ağ seġġeller yığışardı, ġonaxlığ‿élerdle; ona ad gécesi diyerdile. ġız‿ossaydı, ġız‿adı ġoardıla bilesine. oğlan‿assaydı, oğlan‿adı ġoyardılar. mexsūsen biden mesele o addar ki eémm-é ethardan mēmuldi oğlannara olarnan ġoyalla; ġızlara da mēsūme, fātime bi de mesem seriyye filan, bu cur ġoyardıla.

-imamzada'nın ekin mehsulatı, nemne?

-ekin mehsulatı ibāretdi munnan; feġet bıra bağ baxçadı, çox ekseren bağdı. baxça, çox azdı. çemen, azdı. teĥçeĥçe mal saxlalla ve saxlardıla. ez-be-hüzür, da burda buğda muğda zad‿az‿olar; feġet buraankı bağdı. bi de ki kendün‿özünki, al-vérçi, ġehve, tükan, bunġahdı; bularnan bular, emru māş‿élelle.

-buranın yas merāsimleri, ne cür‿olur, aa ebāzer?

-evvel biden meselem burada hüséyniye vardı, orda olardı. indi burda meçit ġeyittiriple; allah,‿işlein res getisin, xeyyir‿adamnardan, ağalardan; kömeĥlığ‿oluptı, hemen. téhran'nan filannan kömehlığ‿éledile, buŗda bi yaxçı bi meçit ġeyriple. indi bizim zatdarımız‿orda, xéyratdarımız, yas meclislermiz‿orda géder.

Konuşan: Muhsini Peyami / Yaş 68	
Derleme Yeri: İmamzade	**36**

-sizin‿ādız, şöhretiz nemnedi?

-adım, mohsin, şöhretim, peyāmîfer.

-néçe yaşız var?

-atmış sekkiz.

-senin‿eslin, ata – baban haralıdı?

-éle buralıdı.

-niye bura diyiple yığıntı kent?

-bez yérrerden, neğedéy'den, üşneviye'den, maḳu'den; o yan, bu yannan geliple, burda év‿alıpla. biden mesem bi ġardaş‿év‿alıb. iki, üç‿ilden sora biden mesem o biysi ġardaşı görüP bura xoşdı; buranın miyvesi, bağları filanı var; buraan derāmedi var, ona xātir gelib. olaı da çekib‿öz yannaana getiriple. bi de çoxu bu imamzada'ya göre geliple; ona xātir yığışıßla, burda év‿alıpla, yér‿alıßla, sākin‿olußla.

-neğil zat bilesen héş?

-éle nağıl bilmem.

-néçe oğlun, ġızın var?

-iki oğlum var, bi ġızım.

-évlidiler ya suvaydıla?

-bēlé, évli.

-ġonşulux heġġi, ġonşuluğ‿irtibātı...?

-ġonşulux, geyeĥ ġonşulaŗ yaxşı...

-gereĥ yox. bu ketde ne cürdi?

-bu ketde de pis döyl.

-dava – şava olar?

-xééy, az‿olar. burda eslen dava olmaz; olsa da fōru ağ seġġeller barıştıralla.

25 *-bi dene imamzadalının ġızına élçi gelende bunun yoxlamasında nemenesi şertdi?*

-bunu utanmağı şetdi. o adam ki yaxçı adamdı vérélle, pis‿olsa ki vérmezle. béş‿altı vede soruşalla ki ağa, bu ne cür adamdı? küreken necidi, xanvādesi neciydi? onu soruşalla, onnan sora vérelle.

30 *-uşaxlıxda néylerdiz?*

-uşaxlıxda géderdiĥ pacalardan şal sallardıx damda. ġedim paca olardı damlarda.

-bayram payı ne cür, bayramlıx kim, kime alar?

-mēmūlen ketde beyramlıx, ġızlarına paylalla. derecé-yé evvelde ġızlarına paylalla, dedeler ya ġardaşlar; mesem dede olmasa, ġardaş, paylaı aparar‿évleene,

35 bacılaana.

-yoldaş, yoldaşa dā?

-yoldaş, yoldaşa alsa, alıb; almasa da héş de.

-imamzada'nın mehsulatı nemenedi?

-eriĥdi, alçadı; bu cur de; almadı, bulardan var. tut bağı var, üş yérde var burda.

Konuşan: Söhrap Rehmani / Yaş 47
Derleme Yeri: Yekan Çongaralı 37

-çonġaralı, ne cür ketdi, néçe évdi?

-çün çonġäralı biṛ cürdi ki iki min béş yüz nefer cemiyetidi, hududen béş yüz yirmi nefer zat da xānavardí. iki min béş yüz nefer de cemiyetidi. bular, keşāverzi işinde olallay. yéṛalmadan, badımcannan mesem çuğunduydan, buğdadan bulaṛdan ekelley. teke tüĥ de vaṛdile, olar da biden yanendedi biden nizāmide zatda xıtmet‿élelley dōlet‿işinde; bu cuṛ.

-bu kendin ġedimlığı hardan ġalır yanı néçe ilin kendidi?

-buranın eslisi, miyandablıdı. miyandablı, gelib bıyda bina ġouPdı. tēğben üş yüz ġiyx‿il zat munnan ġabaxdı.

-burda toylar ne cür olur?

-toylay, ġedim sünneti olulläy.

-indi dē?

-indi de ē. biyden yéyvan vaydı, böyüĥ toy çalay, o geley.

-ġabaxçalar ġız ġaçıtmax béle mod‿udi, cavannar, ġaçırdarı vérimiyende; indi de vardı?

-indi de vaydı; ama biy zeyye kemelipti.

-cavannarın serbaz gétmesi ne cür‿olur?

-vextinde gédelle, özleen meerfi élelley.

-kendin géçinmesi ne cürdi?

-biy zeyye vezden dalıdılay.

-niye be?

valla, keşāverzidi da. biyden keşāverzinin suyu kembudu vay, deva – derman bahadı, vesāıl da bazarda, o sūretde yéyimi; bir‿az‿oftı vardı o biyi dōre yéllere göre, ketdeye göye.

25 *-ġışda géceleri néyniller?*

-géceleṛi de ġēfemiz vaydı; biy‿iddesi, gédey ġēfeye. biy‿iddesi de meselemin gétmez, gédey biyinin‿évine; biyügün de olar geler mınun‿évne.

-medrese ketde vār?

-bēlé vardı, doġġuzaçan vardı.

30 *-oxumıyan da vār?*

-ketdē?

-bē, béşden, dötden ġaçan vaydı. kökünnen oxumıyan yoxdı; ama döt béşeçen gédib biyden göre tavanı zadı yoxdı, gétmiyibdi, gédib‿iş dalıca.

-senin o uşaxlıx xātirelernen héş yadında vār? olardan bi söhbet‿éle.

35 -meem gözüm‿üsde.

-ay, gözün var‿ossun.

-olar da deyde deyeley bıydā?

-éle, esli derde deyen olardı. ne zamannan siġarı çeĥmeye başlamısān?

-teğrıbēn on dörd‿ildi.

40 *-ne xātirelerin var?*

-valla, men‿on döt sindinde gédib çärbahar'da ġalmışam. dörd‿il zad‿oyda ġalmışam; döyd‿ilden soṛa gelmişem şeherde safḳarŕığ‿élemişem; göymüşem oyda da sud yoxdı; indi gēmişem ketde keşāvezzığ‿éllem. indi buğdam vaydı, çuğunduyum vaydı, yéyalmam, badımcan; hey nemene vaamdı.

-burda çonġarlı'da héyvandarŕıx da vār?

-bēle, iki üş yéyde vaydı; amma éle böyüĥ döyülle hā. ineĥ saxlılla.

-yas merāsimi ne cür olur?

-yas merasımında çox gözel bulaın bāhemlixlei vaydı. biyinin ki bi dene meezi oldu, ölüsü oldu; hāmı bāhemlıxde gédelle, onun dādına yétişelley, kömeĥlığ‿élelley, birlığ‿élelley; biden olmıyanın‿élinen yapışallay. üş gün hüzür tutalla, hāmmi éle ġem‿içinde olay; éleḫi hāmmi şēĥdi ona. yo, bu cu işleyi çox ġeşeĥdi.

-hansı ġezaları çox isteŗsiz?

-bulay, eĥseiyet aşı beyenelley.

-aş da cür be cürdü, hansı?

-hē, millem; omac‿aşı. indi pişiyelle, he. o ġezalaanın‿evvelidi bahar fesli. bi de ġedim halvalar‿olallay, top top küfte yékeliğında; ikimci de onu beyenelley. indi da maḳaronu zat mod‿olubdu da.

-indi bura ki eyleşmişıx kimindi ve nemenedi eyleşmişıx?

-yehmetdıħ; bıya; häci xeel'indi. bıya, yehmetdiħ häci xeel vaadı; sınıxçıydı; onundu. éle hāmmi, bu cüy kölgeye xātiy heyden geley eyleşey‿allah‿onun balalaın saxlasın, özüne yehmet‿élesin. çox da bilesinnen yazıyıx, yaxçı adamdı, indiyećen de sınıxçıydı, deydimize deeydi; allah‿onun ġebrin nurunan dolduŗsun.

-sizin kendizin lehçesi ayrı ketdernen ferġlidi.

-belé, ayŗı ketder, diyille: dédim. biz, diyex: didim. dédim, ayyıdı; didim ayyıdı. bizimki didimdi.

-ġağa sözünü siz, diyeŗsiz.

-ġağa, biz, isteyen‿adama diyêyx. bi adamın xētirin‿istesex, nisbet bilesinnen dusduğumuz olsa, ona biz, ġağa diyêyx.

-ġış géceleri̇nde néynisiz?

-ġış géceleende de valla, gédiyex biy gün seen‿éviyde elleşiyex; biy gün gédiyex ġēfede otuuyāğ; biy gün biyden toy olı, gédiyıx toy‿évine; bu cuy tā zimistānı başa véyeyx dā.

-ilin‿axır çarşambesi ve nōruz bayramı nemene élisiz?

-onda biy uşaxlāı, tamam hemsāyelei yığıyıx başımıza; bi dene ot yandıyyax bénāmé çille ġōdu. nōruz bayramında beter̲ şaddığ‿éllix; ne cüṛ‿év‿ossa éle düyüynen köfte vaydı.

-uşağa kim ad ġoyar?

-uşax ki oldu, iki gün üş gün onnan soya biy dilxoşluğ‿élelley; bi dene böyüĥ babalaannan ya xanımın dedesi ya kişinin dedesi yığılay geley bi yiyib‿içelley, o duva oxuyallay, o böyüg‿ona bi dene eli, mehemmed péyġumbey addaannan bi dene ġoyay, o intixab‿éley.

Konuşan: Veli Muhtari / Yaş 60
Derleme yeri: Yekan Çongaralı 38

çox da bağışlıyasız, menim‿indi yétmiş sindim var. ġulağ‿as. yétmiş sindimde ne zamān-i şah ne zamān-i imum; mene zaman ferġ‿élemez. bir nefeen‿eliyen menim‿oynamağa xoşum yoxdu. oynasam‿özüm‿oynıyaram da.

tivlizyonda:

5 -filan kes xanım!

-bēlé!

-erin şehid‿olūb, oğlun?

-heye!

-ne cür‿olardı, nem nemne olardı, ne cür?

10 béle méyhen dust‿udu, béle nem nemeneydi, béle nem nemneydi. her reisden bi danışığ‿istille. bi dene mehendis-i keşāverzi gereĥ dura bi dene bernāme düzelde da. hē? gereĥ muna bi dene yalan doğur da var, diye. démese, axı munun rēslığı mēlum‿olmaz ki. hē? birin bé-ġānun diirem, sen‿ebelfez? veli, olardan bir‿iki nefer danışmışdıla; o kerem meremi zadı. oynamağın xéyri ossa, ġovalçı éle özü çalar sora

15 özü oynar‿éle.

ağa, bi zaman biz, tütün‿eĥmişdiĥ. bi ḳārşınāsımız vārdı, bu tündrov‿udı. bu ne cür, ne cür xulasa mennen bu biṛ‿ez ġerez düşdü. bir gün gördüm geli metornan. gétdim, kesdim yolun. dédim: filanı hara gédisen? dédi: gédirem filan yére, filana. dédim: düş gel, dur‿orda. menim ḳārgerim var. dédim: biz başarmırıx. sen ḳarşınassan,

vezifen bize destur vérmex. axşamaçan duracaxsan‿orda. dédim: sen ḳarşınassan, ge dur‿orda, destur vér. biz başarmırıx. çox bağışla sēn söhbetin deyil ha.

zaban-i māderi adamın şexsiyetidi. herkesin‿öz messebi özüne mohteremdi. ādem xılġet‿olannan bi dene sünnetdi, herkesin‿öz messebi özüne mohteremdi. héş vede men, īsā'ya diyemmem: ge sen‿ol müselman. īsā, īsā-yi ruhullahdi. īsā'nın bi ġudreti, o bi péyğembellerden‿artıxdı. o ölünü dirilderdi; bular dirildemmezdi. allah‿emr‿éledi īsā'ya: īsā, dünyanı teblīġat‿éle īsā-yi mesih'e. allah‿emr‿éliyib, o da teblīġat‿éliyib. allah‿emr‿éliyib: mūsa, dünyanı teblīġat‿éle yehud'a. allah‿emriynen diyib: gelin yehūd'un xeddine. olar dünyadan gédennen sora emr‿éledi: mehemmed, dünyanı tebliġat‿éle islam'a. bi emri ki allah, péyğembere diyib, péyğember de éliyib; néce men‿onu bātil‿éliyebilerem. namaz béş vexdi; biz‿élemişiğ‿üç. ġānun, ġānunġuzarı yanı zor. herkesin zoru var o, ġānun ġoyub. zeyif‿adam, ġānunġozarlığ‿éliyebilmez. herkesin‿öz meramı özüne mohteremdi. bi nefer diyi: ge, béle gétmiyex, béle gédex. sen neḳāresen? sen, allah'ın bacısı oğlusān, mene xad‿ārısan? menim xoşum geli, béleye gédirem. béhişte gédende meni aparma da, özün gétgine.

Konuşan: Ferhat Himmet / Yaş 37
Derleme yeri: Yekan Çongaralı 39

men‿évliyem. bi dene ġızım var. bıa yéen çonġaralısı'dı. urmiye'den teġriben bi om bir kilométr fāsileynen, furudġahın yanında ġarar tapıbdı. buranın teġriben iki min béş yüz nefer, iki min sekiz yüz nefer cemiyeti vādı. altı yüz nefer zad xanvardıla, bırda zindegi élelle. biz‿özümüz, anadan olannan bu ketdeyex. bizim de lehcemiz mexsusdı. bizim lehceden bi dene de sayındej'de vardı. sayındejleer, bizinen hem-lehcedile. lehceleemiz biydi. biybiyin yanda olanda tanımanıx biybiyi. biden mesel dosta diyelle: ġağa. biz diyex: ġağa, neme élley? haydan geliyey? haya gédiyey? bizimkileen axıllaı yéydi. nemne yiyiye? bıaan camaatı, fik‿éélem ġedim‿o yunan'nan ayılmadı. bi dene il var‿ımış, o yannan gelibdi yüyen adında. buranın‿adı çonġaralı yéḳan'dı. o ilden ayılma, bāis‿olubdı, bınun‿adın ġoupla yien. ildile, o yannan gelmedile. biy iddesi zaddan gelipdi sayındej'den, sayınġala'dan geliple. bi iddesi bu şūrevi'den zaddan ayyılmadıla. çoxdandı ayyılıpla. biz éle anadan olannan éle ata, babamızı bıyda görmışıx; veli olaın böyüĥ babalaamız, ceddimiz, o yannan gelmedile. menim böyüĥ babam, şūrevi'nin ġerebağ'ınnan gelipdi, azerbaycan'ın ġerebağ'ınnan gelipdi.

ġedim bıyda tütün zad çox ekerdile. indi doxāniyat yığışannan bağa, baxçaya çox zad‿éliyiple, ekiple. indi almadı, eriĥdi; bu cür miyvecat ġısmetinnendi. suu da ki çah-i emiġ vırıpla üş döt dene, olardan istfade élille. çay suyu yox. bahar geler. bahar ġutuldu, éle su da ġutular. yayda ġallıx müsibete de. ittifağen bi dene şehristanda zadda bi dene balovlu zad görende özümüzden billıx. bidem mesel diyex, ġardaşımızdı, filandı. o cür yaxınıx bileleene. balov'a çox gédelle ta şeher. yaxındı. bizim kendin de zadı, indi şeher kimindi.

indi biy géce, bi günüz‿olur. bi dene hena géce tutulla feğed toyda. bizim kendin de zadı éyni şeher kimindi da, bu dōre ketder tekindi. biden mesel biy biyi

25 görerdile, séverdile. biybinen tanış‿oldula géderdile. indi de o cürdi. indi de gédelle. élçi yolalla biybiyin‿évine. ōdan bi yolum ġutuldula, gelelle bi yolum bi gün danışığa gédelle. bi dene gün tein‿éliple ki danışalla. ne ğedem başlığ‿olacaxdı. elbetde başlıx yığışıp da. ġedim başlıx zat vaadı. danışannan sora, onnan bi gün, iki gün sora da ġet sındırma tutardıla. bi dene ġend‿alalla, kelle ġend‿alalla getirelle, bézelle bélesin.
30 bunu bézelle. bi dene boş ġabda getirelle, o ağ seġġel ki vardı meclisde, oon ġabağında ġoyalla yére. o toxmağı da bézelle. onu da bézelle, munu da bézelle ki, bi nefer götüre o toxmağınan o ġendi sındıra. böyüĥden icāze alalla, gédelle ki gédelle onu orda sındıralla.

Konuşan: Hasan Cafernejat / Yaş 63
Derleme yeri: Körpü Çongaralı 40

bu nağılı, munnan ötüri diyipler ki o dınġılı uşaxlar ki teze bular istille ġedem götüreler, çün xetere gédiller, bilmiller xetere gédiller. dedeynen nene, ata babalar, bu nağılı diyipler ki oların hemi ġelblerin‿ele getireler hemi oları yuxladalar hemi de ki oları xeterden ref’‿éliyeler; teğrîben bu curdi.

5 géçi dédi: gédirem balalarım, size buynuzumda ot getirem, ağzımda su getirem, memelerimde süt getirem. balaları da kiçiy‿idi, iki denesi ġız‿ıdı, bi denesi oğlan‿ıdı. oğlanun‿adı, çimengül‿idi; ġızlarun da adı şengüli’ynen mengül‿idi. erz‿ossun xitmetiyze; géçi gétdi. ġurdunan hemsāyeydi. ġurt, bu géçinin sözlerini öz yuvasında éşidirdi, dédi: yaxçı fursetdi, éle bunun nenesi, gédip; men, gédim buları, bi 10 hoḳḳabazlığınan yuvalarınnan çıxadım, xuP serf‿éliyim dā yiyim. bu gétdi ġapını çaldı; der-sūret-i ki ġurdun ġapısı olmaz, bunu éle ata analarımız... bu uşaxlarun biri, dédi: kimdi. bu, géçinin sesin çıxatdı özüne, dédi: balalaṛım, meṇem, gelmişem, mememde süt getimişem, ağzımda su, buynuzumda ōt. bular, ġul yédiler, ġapını aşdılar; açanda şengüli’ynen mengülü’ni ġut yédi, çimengüli ġaşdı girdi; ġedim‿évlerde tendir 15 var‿ıdı, kilbe var‿ıdı, ġaşdı girdi kilveye. ġut, muní ordan çıxadabilmedi. buları yédi, gétdi; gédennen sora dubāre bularun neneleri, géçi, geldi; dédi ki şengülü bala, mengülü bala; çimengülü bala, aç ġapını, men geldim, mememde süt getimişem, ağzımda su, buynuzumda ot. çimengülü dédi: istisen, bu séri de meni yiyesēn? dédi: belke gene ġutdı. dédi: yox bala, bu men, bu nişan. dédi ki eger‿istisen ki men, seni tanıyam; çıx, 20 bacadan memeleriyin salla. bu çıxtı, memelerini salladí. baxdı, öz mamasıdı, öz nenesidi. geldi, ġapını aşdı. dédi: ba, o bisi balalaım hani? dédi ki ġut geldi yédi. çimengüli’ye biy zerre ġeza verennen sora bu, gétdi çıxTı ġurdun dāmunun‿üsdüne.

ġut dédi: o kimdi dāmun‿üsde, damun duvārun‿üsde; bir‿ovuş torpax töĥtün aşın pilōun‿üsde? géçi dédi: menem menem, gerneşerem; kelle vırram savaşaram. sen, menim balalarımı yéyipsen, gédeceyix ġāzı yaana. görex, senin heġġin vardı, menim balalaımı yiyesēn? bular, gétdiler. hediye; géçi, bir‿ez ġatığ‿apardı. ġut da bi şéy aparmadı. gétdiler; bilexire o zamanun ġāzıları da rişve-xor‿ıdi, indinin ġāzıları yox‿a. géçi, ġatığı ġoyanda yére mallanun gözleri güldi. bilexire bu ġurdun dişlerin çeĥti bu, kelbetinnen; géçinin de buynuzlāıṇ‿ititdi, dédi: herkesin balaları, herkesdedi alsın. çün, bu géçinin buynuzları itiydi; ġurdun da dişi yox‿udí, géçi, vurdu, ġurdun ġarnın söĥdi, balalaṛın çıxatdı. hele ölmemişdiler. sizin de selāmetdığıyzi men‿istirem. göyden üç‿alma düşdi, biri menim, biri senin, biri de ġıraxda eyleşenin.

-ne iş görersiz, ne yétişdirirsiz?

-burda men, keşāverzem, ceviz baxçam var, alma bağım var. erz‿ossun xıtmetiyen; kedu toxumu ekerem, gülebaxan toxumu ekerem, arpa, buğda ekerem; bu cür; keşāverzam.

-toyun ne zaman oldu, néçe uşağın var?

-men, iki dene xanım ixtiyar‿élemişem. evvelki xanımım, dünyadan gétdi; iki dene uşağım var‿ıdı; iki dene uşağım‿onnan ġaldı. sora, bir miġdar géçennen sora; xoP bilexire adam gerey‿izdivac‿élesin, men de cavan‿ıdım, o zaman hudud-i yirmi sekkiz zad sinnim vārdı, iki dene uşağım vārdı; bi dene ayrı xanımınan‿izdivac‿éledim. indi bir‿oğlan, bi ġız ġabaxkı xanımnan vardı; altı oğlan, iki ġız ikimci xanımnan vardı. ikimiz de heyatdayıx, ġeşeĥ zindegannığ‿éḷérıx.

-bu ekinçılıx, sizin nezerze rahatdı ya çetindi?

bilexire hēr‿iş çetindi. adam‿işlemese, héş vexd dişlemez. bilexire o başda olan‿adam, paşa da gerey‿işliye; o da öz nōṿu işliye, tā çöreyi yédi, heĺaĺ‿ola bilesine, xiyānet‿élemiye, milletine işliye. keşāveri de gerey‿eke, biçe, işliye; heĺaĺ‿ola bilesine çöreK; o allah, nêmeti ki vériPTi heĺaĺ‿ola bilesine. bu curdi, men, bu cur bilirem; bilmirem‿indi ġeletdi ya düzdi.

-körpü çonġaralısı'nda gédişat yanı yaşayış ayrı ketderinen ferġlidî?

bir miġdar buranın ferhengi yuxarıdı, ġedimnen. çün merkeziyyeti vardı, ayrı ketdere göre; bēlé; buranın ferhengi bi zerre yuxarıdı. teğrîben şehirlere yoxundí; ferhengi, şehre yoxundí. indi teğrîben demağ‿olar ki bura, éle şehr berāberidi; çün her nemene imḳānat, şehride vardı, bu körpi çonġaralısı'nda da vardı.

-bura yol‿üsde olduğuna göre ayrı yéllerde gelme adam da vardı, geliple, burda sākin...?

-bēlé, çox‿adam vardı. meret'den gelipler, māḳu'den gelipler, tebriz'den; hätta farsistan'nan geliller.

-ġış gelende ne hazırrıxlar yaparsız, ġışlar nasıl géçer burda?

-ġışlar, çox soyuğ‿olar; ġar, çox yağar, ers‿ossun xıtmetiyen.

-payız feslinde ve yayın‿axırlaında ki hasıĺar yavaş yavaş satılan, satılır; yığılan, yığılır, nemeneler hazırlısız, ġışa saxlısız?

-eriĥ ġurusu saxlarıx. üzümü ġurudarıx, kişmiş‿élerix; cevizin ġurusuynan ġışda o eyleşerıx bi yérde bāhem ki çille gécesi, o félan béhman isdifāde élerıx. onnan sora, davar‿alarıx. davarı payıza kimin kökelderıx, payız keseríx bé-sūret-é ġeyle; biz, ġeyle diyerıx; biden ete elimiz yétirmedi, onnan isdifāde élerıx.

-il dönümü olār burda?

-bēlé, il dönümi, biz, nōruz bäyramı diyerıx. üş yüz‿atmış béş gün‿il dönende, on‿iki ay ġurtular, il tezeden başlanar. biz, ona o gün bäyram tutarıx.

-ve ne işler görersiz?

-birbiriin évine géderix gellix. uşaxlarımıza pal paltar nov‿alarıx. bacımıza ġardaşımıza ya nenemize yā dede ġızına bäyramnığ‿alar, hediye alar. birbirnin‿évine gédende elimizde hédiye aparrıx o gün. hāmmi küsen‿adamnar; birbirinen ki ġabaxça küsüpler, sözleri oluP; bäyram güni barışallar. hammı, birbirinen barışar. bir de oruş bäyramı güni biz, o cür barışarıx.

-ġurban bayramı olā?

-bēlé, o da; erz‿ossun xıdmetiyen; erebistan'da burdan bi gün téz çıxallar. bilméem‿indi ḳoré-yé zeminin ne cür dolanmağ‿olar görem, bura bir gün géc‿olar. maldan davardan‿alarıx. o adam ki dōletdidi, éle bir dene ġurban keser, bir miġdārın götürer‿özne, bir miġdārın dağıdar nātavannara, oların ki yoxlarıdı. oların ki varŕarıdı, here pul ġoyallar, bir dene ġurbannığ‿alallar. meselem on‿év, on béş‿év, yirmi év, yüz‿év; hätta göyesen bi yéke ġurbannığ‿aldılar, yéke öküz‿aldılar, kesdiler, payladılar. böleller‿o cür paylallar; evvel‿o kasıbların zadın çıxallar. ketde ya menteġede tānsalar bi nefer‿adam, meselem et‿alıp yiyemmiri, olara pay çıxallar. pay çıxannan sora o eti bölellē.

-uşaxlar, olanda doğanda olara nasıl ad vérersiz?

-biz, onda; buni mēmūlen böyüĥ babalar; birinin ġızı meselem uşax getirip ya oğli uşax getiripdi; onu véreller böyüĥ babanın ġucağına, adını dede – nenesi ve babasıynan xan nenesi tēyin‿éler, diyeller: munun‿ādını, bu adı meselem çağıracaxsan. o babası, onun sağ ġulağına ezan oxuyar, üş defe adın çağırar ġulağına:

-senín; meselem; adıyın ġoydum hoséyn; hoséyn, hoséyn. bi dene de iġāme oxuyar bunun sol ġulağına, dūbāre diyeŗ ġulağına: sení‿adíyın ġoydum hoséyn; üş defe. bu, buların ġāideleridi.

-eskerlik olār burda?

-bēlé!

-sen, haçan géttin?

-men, sāl-é yirmi dötde gétdim, yirmi altı da soy̱undum; iki il.

-ne var yadında bir hātıra?

-xātireler xoşdí. serbāzı xoşdı. serbāzı, evvelen‿adamı āyndırır, ayındırır meselem mexsūsen ketde olasan, gédesen. o bir miğdar adam, göresen bilmez biy şéyleri, veğtî ki çıxır‿éşiyē, bir miğdar cāmeeye çoxter vārid‿olur, ayındırır‿adamı. onnan sora sextilix ki çekir, bu rāhetdığın ġedrin bilir. bir miğdar çetindi.

Konuşan: Rıza Nasiri Rızapaşa / Yaş 77
Derleme yeri: Körpü Çongaralı 41

-men, xāş‿éliyebilerem, sizi bi tanıyax; adızí, şöhretizi, néçe yaşızi?

-belé ben de rıza nesîri xāce paşa; yétmiş yéddi sindim var menim; min‿üş yüz onam. menim‿eslim ġeresennidi. men, teğṛiben atmış‿il‿olar, burdayam. bi nefer ġulam satırdı, dédi: munun‿amma şansı vurar, bu ha. dédi: néce bed vurar? dédi: bed vurar. men, munu; evvelde irādı budu; diyirem. bu, munu satdı. bu ġulamı satdı, satannan sora; bu, ġulamı aldı apardı. dédi: ġulam, bu tükan; bu, sen; amma tükanda sen, bi şéy getdile alacaxsan. yüngül‿alacaxsan; satanda da ağır satacağsan. dédi: ağa, bu menfeeti, bu sudi yığışdırmağ‿olmaz. dédi: ancax, sen, bu işi görecesen. dédi: ahı, senin‿o erbabun diidi ki bu bed vurar şansı. dédi: menim‿erbabım; çün men xıdmet‿élemişem‿onun da yanında; onun çox davarı vardı. o, davar sağırdı, süte su ġatırdı. men, muna diyirdim ki sen, muna su ġatma. su, yığışar‿olar sél, biy gün bu davar köküynen‿aparar. éle o cür de oldı; çobanıynan itiynen davarın bi-küllü götdü gétdi. geldi dédi. dédim: axı, men, sene démedim: süte su ġatmaginan. indi men‿ordan‿isdfāde élemişem. bular, delildi bizlere.

-cavannarmıza indi istesez nesîhet‿éliyesiz nemene ?

-bunu erz‿élerem ki meside gétgine. meside géssen hemi allah, sene dünya ve hem āxıret vérecehdi. namaz ġılġınan, xums vérginen; erz‿ossun; nezāfetin‿olsun, biy ġonşuyan‿eziyet‿éleme, nezāfeti muraat‿éleginen. men, bu cür bi, elimnen gelen bu sözlerden hemsāyeme, ġonşuma erz‿élerēm.

-hansı adam, annı açıx, üzü ağdı; sizin nezerize?

-o adam ki annı açıxdı, üzü ağdı; işi düz görür ve hemsāyesine – néce ki özüne menfeet‿istir – hemsāyesine de o cür menfeet‿istiye.

-körpü çonġaralısı'nın ġırx‿il bunnan ġabağıynan indisi ferġi nemenedi?

-erz‿osun xıdmetize. ġırx‿il munnan ġabax jandarméeri, o körpünün ġūşesinde yanındaydı, o yandaydı jandarméri. orda da bi körpü vardı, ġedîmi körpüydi. erz‿ossun; sél gelirdi; biz, yığışmışdığ bu körpünün‿üsdüne, sél de beĥ gelirdi. reis pāsġah geldi, dédi: gelin‿aşağa; gelin‿aşağa, sél geli, körpi yıxılır; sél, bileyzi apara. biz, éle yéndiğ‿aşağa körpi, yıxıldı. körpi, yıxıldı, bir‿az da o suyun ġabağın sedd‿éledi. su ġōzandı, o dalıdan béle geldi, menim tükanma istirdi dola; men, tükanın vesāilin boşaltdım. erz‿ossun, da camaat fişardaydı; ketden ġaçan kim, vesāilin götüren kim.

-bu körpü çonġaralısı'nda cavan – ġoca irtibatları ne cürdi?

-erz‿éliyim hüzürüze – indi özün bülüsen – o ġedim éhtiram ġalmıyıptı cavannaṇ ġocanı arsında. görésen ki bi dene cavandı on béş sindinde yirmi sinde, gelir‿adamın yanınnan redd‿olur, héş bi démir ki selām'un eléyḳom. men herden diyerem: muna böyügi, héş muna bi söz démiyîb: ağ seġġelin yanınnan géçende ona bi salam vérelle, ona bir‿éhtiram‿élelle. diyiṛem: bular, eslen nesîhed éşitmiyiple hêç? indi ġocaynan cavanın‿arasında bu cür‿éhtirem yoxdı, ġedim‿éhtiram yoxdı. ġedim biz, cavan‿ıdıx; ağ seġġelin yanınnan ġorxudan géçemmezdıx. hey yéyde de ağ seġġeli görseğ,‿ayağına durardığ ve ona éhtirm‿élerdıx.

-buranın cemati ne cür yaşıyır?

-erz‿osun hüzürüze – özüz, buyurusuz – da indi bu keşāverzinin derāmedi eriĥdi, hülüdi, buğdadı, alçadı; bu cür bi zatdardı; da ayrı bi derāmedi yoxdı. bağdı ki bağları da bi il soyuğ‿aparıpdı; éle bi derāmetderi yoxdı.

45 *-burada toy merāsimleri, éle ġabakılar kimin ġurulūr?*

-buların toyları indi biy cür olup ki – ġedim dēydi, bi dene böyüĥ éve çekilerdile, orda başlıyaydıla bu xéyr‿işi élemeği, görmeği – indi xéyr; indi görüsen ki çıxıb‿éşiĥde bi dene çadır ġurub, böyüĥ bi çadır ġurub; toyı orda meşġul‿olub toy‿élemeĥliğe. orda indi bi nefer de eyleşipdi orada; birini ġōzur, çağırı: ağa,
50 oynıyacaxsan ya bi béle cerîme vérecesen ya bu işi görecesen. indi buranın toyları, burda bu cürdi.

-pullu, pulsuz toyda olur burda?

-belé, pulludu. görésen ki bi ġismet‿adamdı, orda öz‿adamıdı, böyüĥ bi pul salıri. o birsi de muġeyyed‿olur, ona göre artıx pul sala, burda bi böyüĥ pul yığışa, toy
55 sahabına bir böyüĥ bi pul yığışa.

-élçilıx zat bernāmesi, kebin kesmeĥ filan éle ġedimki kimindî ya ferġ‿élir?

-ġedimki kimin dēy, ġedim başlığ‿olardı, bi de bi başlığ‿alardıla, ya biy dene diyerdile davar véresen; indi xêr. indi éle feğed bi dene kebin danışır, onnan sora diyir ki eyal‿özüündi; nemene alasan, alasan; özün bilersen.

60 *-hac‿ağa, yas merāsimleri ne cürdi?*

-erz‿ossun xitmetize; sinnin de tutmasa, éşidipsen. ġedim hele men, burda görmemişem – men,‿éle erz‿éledim; menim‿eslim ġeresen – orda biy nefer fōt‿olsaydı, nahara tamam évlerden oraya bir mejmee tutardıla, tamam néymetderden onda olardı; hamı géderdi orada da. o adam ki adamı fōt‿oluptı, da o, o cür fişarda

65 olmazdı. indi xéyr, indi burda evvel gün ki şām-i ġeriban‿olur, üçümci güni bu adam, éhsan vérir bu adamına.

-géçen illerde yirmi, otuz, ġırx il bunnan ġabax ġış géceleri ne cür olurdu?

-ġedim ġırx‿il, elli il munnan ġabaxça bu şirni zat yox‿ıdı. ġedim milağ‿asardıla, ġızıl milax, ağ‿üzüm milağı asardıla. eyleşerdile, kitap söhbeti ya bi

70 nefer dāstan ya neğil diyerdile. bi nefer söhbet‿élerdi, géderdile bi iki dene, üş dene, béş dene milaxdan yéndirerdile, getirirdile tökerdile mejmeheye ġoyardıla kürsünün‿üsdünē; denelerdile ġoyardıla oraya. birinin cevizi vardı, bi ceviz de ġoyardı onun yaana. erz‿ossun yiyerdile dilxoşluğ‿élerdile; herkes, durardı çıxardı, géderdle öz‿évine. bu ġedimin resmiydi.

Konuşan: Hamit Amucani / Yaş 73	
Derleme yeri: Osalu	42

-hemid‿ağa, osalu kendi, néçe évdi?

-ġedim iki yüz‿otuz‿évidi; indi ama azalmışıx da yüz heştad‿év ġalır.

-niya azalıb?

-yōx, şeherde ġaaş bi dene; ġoy diyim biliyen; bax bi heġîġeti budu; bu kişiden pullu, mülk sahābmız yoxdı bunnan. men, bilmiydim hā. men, o cüy göydüm; men, diyiydim: beke kasıbdı, hés zadı yoxdı; amma maşşalla uşax muşağın yétiyib bi yére, onnan‿işimiz yoxdı. amma, burda bi bet ġeyirdıx. biz; özümüz ġeyirdıx, dōlet de biy tümen kömeĥlığ‿élemedi. orada men, baxdım gördüm, bunnan fêlen bizim ketde mülkü çox‿olan yoxdı. men‿özümü mülk sahab billem; amma bu adamın mülki bizimkinnen çoxdı. erzim, burda bi kelmededi; néce bi dene zemānet‿istille; munun‿otuz teref mülkine diyir: ağa, gét duṛ ġıraxda. şeherde bi dene torba ġatığı satan ki kendin puluynan satır, onun pervānesin ġäbul‿éliṛ zemānete; amma munun yirmi dene mülkini ġäbul‿élemir. nécedi? indi bu adam, mülküün éynin sata, damdārısın da sata, şeherde bi dene iki otax, bi ġēfana alabilmez. men, indi ġālram babam ġeyiren damlarda; dedem yox‿a, babam ġeyiren damlarda. dédim da bi dene pineçi tükanı, başmaxçı tükanı, erzişlidi bizim kendin şiş dangının yārsınnan.

-buna nemene bāisdi, sen fikr‿élisen?

-heġîġeti budu, bax bi; erziş‿i savadı getiriple memleketimizde aşağıya, mesūlārmız getirib yanı bizim memleketde erziş-i savad‿aşağıdadı. bu cür diyim, bi dene ġofun satan, bi dene fōġlisansdan çox‿alır. bi dene merkez ġırağında ki durub altı

talıs düyünü ġoyub‿oraya, géce yatır, saba düyü olur‿üş min tümen, düyünü düyüsi. ama, mes'ullarımızın biri, ad‿élemirem; diyi: men, muna iftixar‿éliṛem ki dörd‿ilde ġoymamışam lebeniyatı ġıymetın bi tümen ġoyalar‿üsdüne. bu, bi dene neng‿idi; bi dene mesul bu sözi diye. diye: aa, éybi yoxdĩ; sen, düyünü o ġiymete vér̲, yağı o ġiymete vér. axı men, bilexire mal gereĥ satam, dāmmı asfalt‿éliyem dā; axı indi meem malımı yék çaharruma almılla. ineyim var‿a, yirmi kilo süt vérér, odu ba emceyinne; altı yüz‿otuz tümen pul vérmişem bilesine. başıma çalırdı malını, mene menfeeddi hā; amma alanda nārahat‿olurdum.

-siz,‿özüz éle esl-ender-esl osallısuz?

-men, zāten osallıyam, burda perveriş tapbışam ve iftixar‿élérem, özüm de osallıyam.

-niye iftıxar‿élisen?

-çün burada éle oğlannar var. burdan dedeler neneler ki ellerinen tikan derib böyüdüpler, xeleban vériple néçesi; bu şeherde; döĥtür vériple néçesi; bu şeherdedile, téhran'nadıla; fōġilisans, lisans, duḳtura, timsar, bé-saydı yanı.

-bes, böyüg kend‿olmalıdı.

-osalı, bi dene ġedim ketdi. ġo, diyim: efşāriye zamanının ketderinnedi. bizi ġoymuşdula burada ki biz, osmannı'ṇın ġabağında durax. ġurgin xan'ın bular, neveleedile ba. bura ġurgin xan, sipehsālār-é nādir şāh-é efşar'ı ġızılbaşların neveleedile, bu camaat oturuplar burda.

-be béleliknen efşarrar da türk'üdüler.

-bēlé, efşarrar, türk'üdü. indi hatta téhran'da bé-nām-é osanlu şöhretdeernin‿axıllaanda yazıp meselem hātemi-yé osanlu.

-osanlu, hemen bu osalı'du.

-hemen osanlu élimizin yārisi, orada ġalıP yarısı gelib bura. burada evvel osanlu'ydu; sora şahlar‿evez‿oldĩ, ne cür‿oldı; xulasa oldı osalu bā.

-néçe évdi?

-indi teğriben yüz heştad‿év. buranun bi zaman dānişāmuzi, om bir ḳilas şāyrdi vardı om bir ḳıas buranun şayirdi vardı. buranun dānişamuzi, oġġede yénib,‿oun da yārısi küt'di, o yan bu yannan gelmedi, ġērịbedi. bizim kendimiz, pis ket dõ; çox ittihatdı kendıx, ağ seġġele çox ērziş...

-osāl'nun toy merāsimlerinnen...?

-bizim burda iki cüre toy var. bi pullu toy diyerıx. pullu toy budu: élimizin‿éyni, yığşarıx buraya, o toy̱un‿évine. éve yığışdıx, adama; indi, herkesin nemene elimizden gelir dā, mem meselem munun ġohumuyam, dostuyam, āşınasıyam; adama béş min, on min, elli min, yüz min, her neġ ġede kömeĥlığ‿éliylebilse, mōġuf ġalıb elimizin dolanmağına. özü de teğriben bizim ket sexāvetdi ketdi yanı camaatının sexāveti fōġulādedi. bidem meselem baxısan ferzen oğlan toy‿éledi ġutuldí ġutulannan sora xercin çıxannan sora döt milyon, béş milyon da pul ġalar, bu oğlanda sermāye olar. yığışarıx, muna bi dene sermāyé-é evveliyye vérrıx. büyün meem‿oğluma vérille, saba o biysiin‿oğluna vérille, bir gün o bisiin‿oğluna vérille. bi dee de ayrı toymuz var, pulsuz toydı, öz be öz‿içimizde élerıx. meselem bidem béş nefer üş nefer yığışarıx munun başına, tıbḳı rival şaddıx filan béhmekan, xon getime, yémeğ, işmeğ. pullu toyda biden diyelle: filan kes, béş yüz min tümen ya yüz min tümen toya hedye éledi; amma bu bisi toyda ġoarıx pāḳıda vérrıx terefe ya meselem apararıx ġoarıx dāmadın başına; o da ki müşexxes döy herkes neġ ġede vérê.

-toy néçe gün olur?

-ġedim‿üş gün; teğriben iki gün‿olu. bütün camaat‿indi vāġien da giriftardı; ona göre de iki gün‿élille ki ġutula dā.

70 *-buraan ekineceğı nemenedi?*

-buraan‿ekinecağı bağdı, üzüm bağı, alma bağıdı; buğdadı, mekedi, bi de yaxçı damdāllamız var.

-nemene saxlılla damdarrar?

-damlarda ineĥ saxlılla ve gamış saxlılla, bi de iki bölüĥ davardı dā.

Konuşan: Seyfeli Şah Mehemmedi / Yaş 80	
Derleme yeri: Osalu	43

diyeller: her bi şéyi bab‿éle; gören, desin: habéle. bu, bi nesiyetdi yanı tamam işleriyin yér be yér‿éle ki demesinner: bunun îrādı var.

koroğli, günnerin bi güni meylisinde eyleşmişdi, telli xanım, muna nama yazdı: koroğlu, eger igid‿olsun, gel‿apar meni. kéf meylisindeydi koroğlu, özü gédemmedi, bi dene bāde doldurdi, dolandırdi, dédi: herkes, koroğlu'nun ġedrin bilir, başının gétmağın‿istir, géssin daracıx'da telli xanım'ı getisün menim‿içün. o yanna demirçioğlu hesen, dēl hesen durdi, bādeni işdi, ereb‿atı milli, gétdi dona xatun'nan ötürü. gétdi yétişdi ora. ora bu, bi ġedir dolanní, bu yan‿o yanı dolannî bu, gétdi yatdi. o yannan xeber vérdile ki koroğlu'nun bi dene delisi gelib burda ġazları öldürüp ağaşları ġırıb‿övde yatıp. mun, geldile orda ġol – ġıçın tuttular bağladılar, muni yıxtıla, orda saxladıla. koroğlĩ, yuxuda yadıb diskinip, bu demirçioğlun'i derya ġanı içinde görüp, hay haynan durub ġışġırdi, tamam dēller‿oyandı. deliler‿oyandı, hāmsına destur vérdi. atdarı mindile. bu, orda gediṛ, destur vériṛ, tamam ġoşun tökülür, bütün dōreni tutullar. éyvaz da ġabaxda gédir. déey:

éyvaz, sen‿allah'un bi bāde vér, nūş‿éylayım,

sen, düşmanı görset mene, sinesini tuş‿éylayım.

koroğlí, buları éyvāz'a déy. ordaki bular, ġoşun, hemle éléydi, ġoşun ġōxuya düşdi géceydi. orda koroğli, éyvaz'a déey: évin yıxılsın dur, ġoşuni ġōxuya salmağınan. orda déey:

éyvaz bala, sen‿allah'un bi bāde vér, nūş‿éylayım,

sen, düşmanı görset mene, sinesini tuş‿éylayım,

koroğlu, ġoxmaz ġanınnan. merd‿iyid géçmez canınnan,

ereb‿at, méydan ġanınnan içirdib serxoş‿éylayım.

buları, déér. ola, deliler‿özün tapır. bu, hemle éliy şehre, hemle éléy şehre,

25 tamam buları ġırılla dağıdıllar, demirçioğlun getiriṛ. demirçioğlu'ne deyéṛ; éyvaz, gét gör; bu, toxTıyandı, aparım; toxTıyan deyi, atax ġalsın burda. geli, burda déér: çox yaralıdı. déey: éyvāz! déér: bēlé! dédi:

évaz xan, bir utan, dağların dumanın tutan,

men, nāmetdığlen başa çatan, élin ġedrin ne bilir.

Konuşan: Abdullah Museffa / Yaş 71	
Derleme yeri: Osalu	44

her vardın meġama xan déme gül,

xesis ġārun‿olar, o selver‿olmaz,

allamma eşyānın zāhir rengine,

tenike boyanmağınan o cōher‿olmaz.

sövit, çiçeĥ‿aşmaz, besle sengi gül,

ġoyunnan yün oli, géçiden ġezil,

şexsi, bilür‿olmaz. daş, kömür, ġızıl,

seĥsen‿il taptasan, çöden zer‿olmaz.

élm-i ġal bilenner, élm-i ġal biler,

élm-i ġal oxuyan, élmi ġal biler,

kimyaçılar, ġızıl biler, ġal biler,

her …. kimyāger‿olmaz.

dede katıp, at göylinen teşvişi,

néyşeker‿olammaz, hesir ġemişi,

derviş, mōla diyer. mōla, dervişi,

her gözü bağlıcı, ġelender‿olmaz.

.....

göyül ġuşi istir, dursun dolansın,

kesib ġabağımı bu dağlar, menim,
20 léyla’siz mejnun tek avāre ġaldım,
indi meskenimdi bu dağlar, menim.
ipin‿icü itib beter dolaşıb,
sebrin çenaxları, doluPdı daşıp,
yüküm ağırlaşıp heddinnen‿aşıb,
25 indi yüküm‿olub, bu dağlar, menim.
xençelim kütelip, düşüp keserden,
sözlerim géşmiri, düşüb‿eserden,
allah, özün saxla, munnan beterden,
içimi yandırır, bu dağlar, menim.
30 dede katıp, ġısdatmışam dilimi,
zaman çerxi, bağlıyıbdı elimi,
ovlatdarım, büküb menim bélimi,
ölsem, ġātilimdi, bu dağlar, menim.

Konuşan: Ekber Hakkı / Yaş 60
Derleme yeri: Karabuğlu 45

ġerebuğlu kendi, yüz év burda eyleşir. ġedimî bi ketdi. buranın, ġedim erbab rēyetîydi, sora teġsim erāzî şāmıl‿oldu bilesine. indi herkesin, özüne göre yéri var, zindeġannığı vardı. müteessifāne bēd-ez inġılab bu kende yaxçı baxılmıyıp; o cür kü meselen o biṛsi ketdere baxılıb. buranın ġedim bi medresesi vardı, min‿üş yüz om birde şiş kilase medresesi vardı; henüz de bura, tebdil bé rahnimayi olmuyub. bizim‿uşaxlarmız, eĥseren gédille şeherde ders‿oxullar. böüyende de rahnimāyi ġutuldi, gédille şeherde böyüĥ xercinen filan ders‿oxulla ya eĥseren terk-i tehsil‿élille. ġerebuğlu kendi, o cür görüsüz bi zirāyi bi yérdi, ġeşeĥ bi yérdi; her nemene burda ekilir; buğdadan, arpadan bēd mekeden, yoncadan; dāmperveridi, mal saxlanır, bu cür.

-ġerebuğlu kendinin toy merāsimlerinnen de danış.

-toy merāsimleri buranın ġedimki şeraitde ġalmıyıb, indi tebdil‿olub modérn zada. evvel bu cür‿idi, ki bēd-ez he – beli ki tevāfuğ‿olurdu bi ġızınan‿oğlan, izdivac‿élesin; buları üş gün toy tutardılar. bu üş günün‿erzinde bi böyüĥ mal kesilerdi. evvel güni, yégel diyerdiler. ikimci güni xon çıxmaydi. üçümci günỉ de ki gelin çıxmaydi, filan‿ıdı. üş gün toy çalınardí. üş günnen sora gelin çıxardı. eĥseren de ya yéĥşembe günneri gelin çıxardı ya penşembe günneri. bulaın toy merāsimleri ġeşeĥ celman géderdiler toy çalınanda, böyüĥ bi celmannārmız‿olardı. indi mütessifāne yox, bular, yığışılıp, az suretde ġalır. bi géce toy‿olur, sehersine gelin çıxır.

-bēzi ketder vardı ki görüsen yığıntı olur, muxtelif yéllerden gelib‿ora. bura ne cürdi?

-niyē, burda da; eĥseren meselen indi ḳuç‿éliple camaat, serf‿élemir kendin zadı gédille şehere; yélleene buraın‿indi küt, gelir cānşin‿olur. kürdüsdan'nan filannan gelille burda tüĥlerin yérin‿alıllar. bu da böyüĥ bi zerbe olur.

-néçe év‿olup bura indi?

-bura, indi éle gene kem‿o ḳan yüz‿év hududunda var.

-buranın yas meclisleri ve yas merāsimleri?

yas merāsimleri de ġene üş gün‿olar. evvel güni ki defn zadı vardı. defn‿olannan sora ġeyidelle meçide. ġedim üş gün éle bāhem‿oturardılar; muntaha indi yox; indi bi gün ara vérille. bi evvel gün‿oturulla, bi üçümci gün, bi de yéddimci gün‿oturullar meçitde; xanımlar,‿évde oturur, ağalar, meçitde oturur. bi de ġıxda, ġıx géçennen sora ġıx tutallar.

Konuşan: Muhammet Halili / Yaş 67
Derleme yeri: Karabuğlu 46

-sen de bi tanıtdırasan öziyin. ādín, şöhretin, néçe yaşın, haralısan?

-men, ġerebuğlu kendinnen anadan‿olmuşam. atmış yéddi yaşım mardí. adım, mehemmed, şöhretim xelîlî, ġerebuğlu kendinde de böyümüşem.

-ġerebuğlu kendinin cemeetinin géçinecağı hardandı?

-ġerebuğlu kendnin géçineceyi damdārıdan, keşāverzciḷxdendi. biy‿il de xoşsāli olupdi, damdarlaın işi bir‿az muḳāfatdı, sulārmız yénib‿aşşağı. bir‿ez fişardadı merdum. ekseren de ḳuç‿élille. cavannaımız ders‿oxulla, burdan gédille şehristannara ya urmiye'ye; beğiyye ġalıßdi. indi hiduden ola, otuz‿ildi ġerebuğlu derca vuruṛ‿öz yérinde. éle hemen be-ġōl-i ġardaşmız ki buyurdula; éle hemen yüz‿évdi yüz‿évdi. şāyed ġerebuğlu'nun‿evvel cemiyeti, ġalsaydı, indi min‿éve yétirerdi. xud-i men özüm, néçe dene ōlatım var, hamısı ḳuç‿éliyiP burdan; tenha men, ġāḷıram bu ketde. géçineceyim de keşāverzcilíxdendi.

-ġerebuğlu kendi, urmiye'nin hansı menteġesinde, hansı mahaĺında?

ġerebuğlu, nazlı çay mahaĺında teşkil tepıpdı, on yéddi kilomét urmiye'den fāsilesi vardı.

-şumal terefi olur dā.

-elbetde şumal terefi oluri, deryāçé-yé urmiye'ye yoxundi, on kilomét deryāçé-yé urmiye'ye fāsilesi vardı.

-sizin cavannarız ne işe meşġuldula ketde?

-bizim cavannāmız, keşāverzciḷığe meşġuldular. ekseren arpadı, buğdadı, gülebaxandı ya damdārıdı; bu şuğullardan görülle tamam.

-ders mersinen ne cür cavannar?

-ders de ki herkesin tavanı vardı oxur, gédir yuxarıya. herkesin, tavanı yoxdí; éle pencimin‿aldı ya doġġuzun‿aldı ġeyidi ketde keşāverzcılığ‿éliri. çün şeherde yéke hezine isti, bu géde dam tuta, ders‿oxuya.

-cemaet, géderdile işlerin görerdile bağda hemi de güderdile bağların; indi de vār bu ketde?

-xéy, indi yoxdı. ġabaxça bu cür‿idi; berezenner var‿ıdı, sebze sererdile, kişmiş sererdile tā iki ay‿üç‿ay bağda ġalardı; doşabın pişirerdi gelerdi; ama indi o cür dēyli. indi teref, gédi bağı kesdirir işledir, mehsul zamanı derir vérir takislerin ya ab-enġurrarın birine. baxısan, çox bağda ġalanda on gün ġalıri.

-kendin pişirilen ġezaları nemenedi?

-ekseren bizim ketde ab-ġuş pişireller, omlét pişireller. o fesl-i bahar burda ki gendele çıxar, gendele ġourması olar. möünk yarpağı çıxdı onnan dolma pişirelle, yırtıxlı pişireller; ez-cimle; eyran‿aşı vardı. bu kendin ādāb rusumu, o biysi ketdere göre çox ferġlidi. özü de bi ketde biy cürdi, béş nefer üş nefer ġonax gesse bir‿éve, ġoymazla bi şéy pişirlene, hemen‿o pişir – vér ġezadan, hāmi çekili onnan yéer.

-uşax dünyaya gelende ad ġoyması necür, kim‿ad ġoyar bilesine?

-elbetde ġabaxça bu var‿ıdı; ġebl-ez in-ki uşax dünyaya gele, dede nene bunun‿adın‿intixab‿éliri; çün‿ahı düktürrer diyille, bu oğlandı ya ġızdı. ama ġabaxça bu cür‿idi; ketderde dünyaya gelirdi uşax, bimāristanda dünyaya gelmirdi; buna ad gécesi tuturdular. bi meylis ġururdula, böyüĥ babası, munu adın ġulağına çağırırdı. burda bi ceşn tuturdula, şirni-xorannığ‿élirdile, buna ad ġoyurdular; ama indi mütessifāne olar yoxdı.

-burda toyda xına gécesine néynille?

-ġedim hena gécede, indi géne ġız‿évinde hena géce vardı. ġız‿évinde hena géce vardı, ordan hena géce tutullar. baxısan, görüsen xonnan, bi hena da yollullar dāmad‿évine; onu tutullar dāmadın başında; cavannar, o çiltiĥ barmaxlaın o hemen isladallar:

-alla, sene de ġısmet‿élesin.

-hena géce, ġız‿évinde vardı; veli oğlan‿évinde yoxdı.

-ilin axır çarşambesi?

-ilin‿axır çarşambesi bıllı bıllımız vardı.

-burda indi de vār?

-indi de vardı. ġabaxça gelerdi, pacalarımız var‿ıdı, ordan bıllı bıllı sallardılar. indi olaŗ, yığışlanıb. indi cavannar, béş nefer üş nefer; pacalar da yığışlanıPdı; gelelle ġapını çala; hāmı da ġapını açıġ ġoyuri; o gün geli, indi hedāya nemnedi, olardan vérille o cavannara.

-mēmūlen nemene vérille?

-badamdı, cevizdi, puldu; yoxun fāmillere baxısan; bi adam ki dem-i bextdi, ona göy véreller. o adam ki yoxun fāmildi, corabdan vérelle, köyneĥden vérelle.

-ġourġa var bu ketde, ġourġa ġourmax?

-indi bu ketde yoxdi. indi çoxdan yığışlanıbdí, ġabaxçalar var‿ıdı.

-ġorġanı, necür ġourardılar? éle her buğda olar?

-xééy, buğdanı süte yatırdardılar. bunu ġurudardılar, saxlardıla ġışda; baĥardın; tendir‿üsde bını ġourġa élerdiler, çox da püç‿olardı. meke patdadardıla tendir‿üsde; ama baĥardın bi tiyança ya ġazançada onu ġatışdırardıla ġaşıxnan, patdardı atılırdı.

Konuşan: Sudabe Ebulfatih / Yaş 70
Derleme yeri: Balanuş 47

-burda toylar nasıl olar?

-toylār?

-he!

-bırda toyla xoş oli. ġedim‿üş ǵün‿élerdıx toyi, üş ǵün toy tutadıx. ǵelin Çıxan ǵéće xon ġetîdıx, xon Çıxardıdıx, pul yığardıx. onnan sorasına da üş ǵün‿élerdıx, biz, ġedim toyı; ama indi iкi ǵün‿éléle. indi bi yollaım ǵene yığışdırıbla, éle iкi ǵüni de yığışdırıbla. indi, hācı; éle bi ǵün tutulla. ćamaad,‿öhdesinnen ǵelemmi, bahalıxdı. indi éle mesem ya ǵéceni tutulla şamī ya da bi nahā tutulla. öz be özleen yox‿a; öz be özlei éle şam da olū nahar da olur; ama özǵelē mesem кenalları éle bi dana çağırılla; öhdesinnē ǵelebilmi indi, ćamaad. irağ‿ossun indi yaslaı da yığışdırıpla. yaslā da éle indi iкi ǵün olupdı; bi evvel‿ölen ǵüni nahardan sora meçid tutulla, évleende oli, mesem ġohum ġıble ǵédi, filan‿éli; ama iкi ǵün tutulla; yığışdırıpla. bi de yéddisin tutulla; bēz‿adam tutur, bēz‿adam tutmur. bi de ġırxın da, ġutuldı Çıxdı, ǵétdi dā. o ġedim mesem ǵile yaslama dağıdıdılā, yaslama paylı birbire meselem; üş ǵün yéкsere otururdula. biden mesem кişile otuudu meÇide, xanımlaṛ‿otuudu évde üş ǵün yéкsere. mejmehe getiidile, mejmehe geliydi. bizim кetde oǵǵede mejmehe ǵetirerdilē, mejmehe Çıxaydı éşiye. bi dene yéкe meçidimiz va; allah biliy; diyi: oṛda yér‿olmazdı; ağalay diyēdi. mesem évde oǵǵede mejmehe getîdle; ama indi da yoğ; indi mejmehe de yığişib bizim кetde, yoxdı; ama tömeteyéde va, кişe'de va, mahmudava'da; üsde ǵésseṇ, üsde var; ama bizi кetde yığışıß. bırda adam, ġalmıyıß. indi béş‿év, altı év ancax ġalıPdı bıṛda meselem; on béş‿év zad ancax ġalıb; o da

ǵédiple, yayda ǵeliple, ġışı ǵédiple yayı geliple. ġalmıyıß dağılıb bala. bılaı da indi olub ƙütder kendi, ƙendimiz.

biz, buğda eƙerıx, noxud‿ekerıx; onnan sorasına biden meselem, ġızlaımızı ere vérende başlığ‿allığ. indi ƙüder, ere vérende her nemene alır, her nemneni alılla meselem, ġızlārmızı ere vérende. ǵereĥ her nemene ala vére oğlan, o ġız‿évine, gelen ġızı aparay; ġızıl‿alayṇ, paltar‿alayṇ, libas‿alayṇ. valla, indi mod béle olub da. indi atılla oğlan‿éviniṇ boyına bénavanın. ġızlaın xerći az‿olū, oğlanaan xerći Çox‿olup.

-hena géceleri nasıl olur burda? hena yaparsīz?

-bē, hena yaxarıx, hena ǵéće tutarıx. xon çıxadırıx, döt dene béş dene xon bezelle; dāmata paltar, sahat; onnan sorasna boynuna ġızıl‿asalla dāmetin. sen, ǵel; bıda sene bi döyletdi éyden ġız‿alāğ, bileyin oǵǵede ġızıl ǵetisin, ćéyiz ǵetisin; bi dene māşın ƙamyon yüĥle aparǵine ǵétǵine; bi den de ġız‿apar bırdan; nene ćānna.

-burda bayramlar nasıl olar, ne cür olar?

-ġurban bayramı ǵözel tutalla bırda. hamı, ġurban ƙeser. nōruz bayramı'nda da; nene ćānna; süzdee ƙimin tutarıx, on ǵün, ǵédēx birbiin‿évine beyramlaşırığ, şirni allığ; onna sora hefté-yé vehdet tutarığ, xon bezerıx ǵöÇe; onna sora biybiyin‿évine ǵédeiğ beyramlaşırığ, ġızlara beyramlığ‿allığ. ġızlaımıza beyramlığ‿allıx Çox. heye, çox ġızlaımıza beyamlığ‿allıx. on ǵün beyram tutarıx, on ǵün on‿üş ǵün. ǵöÇeĥ beyram tutarıx beyramı. ġurban beyramı lap ǵözel tutarıx. onnan sora oruşlux beyramıı ƙi lap ǵöyÇeĥ tutarıx.

-uşax dünyaya gelende ne cür adatdar vardı evel?

-uşağ, dünyaya ġelende apaarığ bémārstanda uşağ‿olur. bémāristanda oluri, bi ġün ġalı, ġetîriğ‿émmize, ġetiyiğ‿émmize bilesin. émmize getîğ, bézērığ, muğeyed‿olurux uşağı, saxlırıx.

-ona ne cür ad ġoyarsız?

-ād? adı xelfemiz vārdı; ĸüÇe var bıda ĸüÇede; aparrığ‿orda xelfemiz dua oxū, ġulağına çağırı, uşağmızın‿adın ġoyı ya ōzmüz, ġuful-alla oxuruğ, üş dene ġuful-alla oxuruğ uşağın‿adın ġoyarıx, Çağırrıx diyerıx. ādin ġoydıx, filenĸes. dedeyin‿adı filenĸes, öz‿adıyin de ġoydux. uşağın‿adın ġoyanda da bü ćür diyerıx: bu da bizim‿uşağmız, teze olußdı, adın ġoymuşux. o da bizim uşağmız, teze olup, adın ġoymuşux. adın ġöÇeĥ goydux, ġöÇeĥ danışdıx, dédıx. men, ġuful-allah‿oxudum, üş dene ġuful-allah‿oxudum, ġulağına çağırdım,‿adın ġoydum. bulaın‿adın ġoymuşam, ōnĸu aylar'dı, buunĸu élsay'dı.

-ġış gelende yaxlaşanda ne cür hazırlıxlar éylersiz?

-ġış ġelende her nemnemizi allıx ġoyarıx yānmıza; yığarıx yānmıza meselem. onnan sora indi her nemne éşiĥde vardı; milağ‿asarıx, bağı olan, duşab pişiri, şişmiş serer, ĸişmiş serer. biz de ġay yağanda nemenemiz āmāde éleyıx, diex; ġış ġelir, ġar yağacax, ġışdı. ġedim ġeyle élerdıx, yarma ġeynedirdıx, dartardıx, lepe élerdıx, erişte keserdıx; bē; ġışa hazır‿élerdıx. indi etderde dad vardī haćī, indi etderde dad vardī? ġedim ĸüÇlerden ġédende mesem bırda şorba pişierdi, ĸüÇede ġoxusu bileyin vuraydı; indi pişiriyen ġoxusí ġelmi; ġuran‿and‿osun; etder xarabdi indi. hāmısı mesnōi et yiyiri, mesnōıdı; indi her nemnemiz mesnōudu. indi ćavanaamız da mesnōudu. indi bıŗda, iran'da ağalā, xanımnādan çox ölür; ağalaŗ, çox ölüri. niye? oġġeden xuri yéélle, oġġeden fıĸy‿élélle, bahalıx ġörmemişiĥ; siz baxma, siziĸi bahalıxdı; amma bırda bahalıx ġörmemişdıx, biz. biz, burda bollux ġörmüşdıx; indi bollux yoxdı. da indi bollux yoxdı.

ġeynetamnan biz; meselem‿éle bu çıxdı ǵétdi ḳıvéyt'e; mennen ġaldığ‿o. özümüzün de orda elli tenef yér var‿elimizde; üş dene nökǭrmiz. éle biz iḳimiz ġaldıx, ġuran‿and‿osun. ama, biz iḳimiz‿éle bını yér bé yér‿êldıx; hatta iḳi il yarım ġaldı, bı. iḳi il yaamnan sora baxdıx bu da ǵelmir, héş, ǵelmiri. mennen ġeynatam ġaldıx. māşalla maşala, ġeynatamnan biz, yığşdırdıx bı hasılı; üş dene nökērmiz. meem de iḳi dene ćıǧǧılı uşağım vā, iḳi dene ġızım vār‿idi. biri éle teze dolanıydı; bu, ǵétdi. bii de xoşuydı bî béle. baxdıx, ǵördux, ǵelmiyaćax. baldızım‿éri, yazdı, dédile: dedeyṇ‿ölübdi. durmaǧına, ġelǵine. deden de ölüb, uşaxlar̲ın ġalıb,‿évin ġalıb, malın ġalıb; ǵelǵine. bu da onu éşiTmişdi; bi yollaım; yığışmışdı. dédile: bu da ǵeli. mennen ġeynatam da bi sevinîx, bi seviniríx. ġeynatama muştulux ǵetdi, bi nefer ḳend‿içinnen, dédi: muştuluğumu vê, oğlun ǵeldi. ġeynatam, biy sevindi, biy sevindî. bi dene toyuğ tutduğ vérdığ‿o muştluğ ǵetirene. ǵétdıx, baxdıx, ǵördüx; bu da ǵeldi. o zamanın pulu doġǧuz yüz tümen pul getimişdi, évleemize de héy yollādı éle. héy yollādı bilemize pul. altı aydan‿altı aya bilemze altı yüz tümen,‿o zamaan pulu, pul yollardı. ama, ġeynatam, bırda xeşlēdıx de; nökere vérerdığ; fehliye férēdim. elli dene yéy vaydı elmizde, elli dene.

-seín dedey vār? babay vār?

-*var?*

-mamay vār?

-*var.*

-bacıṇ, ġardaşıṇ?

-*var.*

-mamay, babay; vardı babay, mamayn?

-*çox şükür, kette yaşıyırlar.*

-ḳetde yaşıyılla. hansı ḳetdeysiz?

-sivas; erzurum'a yaxın.

-heye, éşidmişığ erzulum.

-sen, adrésiyn yaz véy bize. biz, belкe ǵeldix türкiye dolanmağa.

-baş üzere, tabi.

-sen,‿onu yazǵinen, vérǵinen bize. biz, beḷкe ǵeldıx türкiye'ye dolanmağa. payız beкe ǵeldığ‿inşalla. uşaxla diyi: ǵideğın, ǵideğın. ǵızla diy: nene, ǵédex, ǵédex dolanax. diyi: ǵédex nene, ǵédex dolanax. meem bi dene ǵādaşım‿oğlı, bıda çöreĥçi-xanalaı vardı; çöreĥçi-xananı satdı, biz,‿aldığ‿oun sehmin. héyvan, ǵétdile iкi ǵaṛdaş, bir‿ay ǵaldıla türкiye'de, ǵédemmedḷe. bi dene adam, bileleyin allatmışdı, pıllaın‿elinnen‿almışdı, démişdi: men, seni aparram, yola sallam bileyin ǵéderen. ordan istirdi ǵéde zada lenden'e, istirdi ǵéde lenden'e. ǵardaşım‿oğlannaı, lenden'dedi; böyüĥ ǵādaşımın‿oğlı. istiṟdi ǵéde olay yanna. pulun‿almışdı, démişdi: bileyin yola sallam, men, seen‿işin ćürlerem, yola sallam bileyin, yola sallam ǵéderen. iкi ǵadaş; o, ǵétmişdi, o biysin yola sala. o da lésansıydı, beǵ mehendisiydi. pullaın ǵötümüşdü, ǵaşmışdı ǵét. héyvanna yirmi béş milyon zad pul‿aparmışdıla. da bı yirmi béş milyonu éle oṛdā; éle ǵuru ǵup ǵeldile. ǵardaşımın‿indi bi oğlu, iкi ǵızı, üş nevesi, orda xārćede, indi lenden'dedile.

-ata, baba?

-menîm? yox, menim yox! atam yoğ, nenem mamam yō, dedem yō. men sitde; dedem nenem ǵalmaz ki. neneem maşalla doǵsan yaşı vardı, allah rehmetine ǵédib; amma dedem yadıma ǵelmez, ćavan‿ölüp. dedem, o zaman ćavan‿ölüp, yadıma ǵelmez héş dedem.

-héş nenenden, mamaydan böyle hatıra yadına gelēr?

-hē, mamam yaxÇı arvad‿ıdı. mamam béyneva! o zaman dedem, ölmüşdi, biz, erbab‿ıdıx, kendimiz vādı, kervensara, bizim kendimiz‿idi, bu kervansara. mülkümüz ġalacıx'da, mülkümüz doġġuzava'da, kervansara'da. dedem, babamnan ġabağ‿öldi. emimnen emmem dédi: size mal yoxdı; bize mal vérmedi. döt deneydığ; üş ġardaş‿ıdıx, bi baći; üş ġādaş, bi baći. meem nenem, Çox zehmet ÇekiP.

-ġaynana, ġaynatan nasıldı?

-ġaynanam, ġaynatam; allah rehmet‿élesin. ġäynanam yaxçıydı. ġeynanam, méşkin şeherriydi. ġeynanam yaxçıydı, bénava sonsuz‿udu, uşağı yoxuydu. allah rehmet‿élesin ġeynatama, ġeynatam çox yaxçıydı çox. ġeynatam, oġġede allah‿adamıydı, oġġede mōmin‿iydi. men, yaxçı ġelin‿idim. meni oġġede isterdi, meni oġġede isterdi; meni onnan çoğ‿isterdi.

nağıl

bi gün var‿ıdı, bi gün yox‿udı; allah'dan soa héş kes yoxıydı; feġed allah varıydı. bi dene tülki var‿ıdı, bi dene ġurt. bi yol hacı nene vārdı. hacı neneen çıxmışdı bizim‿orda sextimaan ġabağında yuvası var‿ıdı; orda yatmışdı. hacı neneen üş dene balası vārdı. tülki gétmişdi, démişdi: hac nene, balalayin biyin at, yiyim. ġalmışdı mejbu, hac nene biyin‿atmışdı. tülki götümüşdi, balalarıynan yémişdile. tülkinin döt den de balası vaydı. yémişdile, durmuşdula ayağa. o gün o cür géşmişdi. seher baxmışdı tülki géne acıxıb:

-néynim alla, géne gédim hacı nene diyiP:

gēmişdi démişdi: hac nene, at balalayın biyin yiyim; atmasan, sineyi keseceyem. tülküün de ġuyruğu yéke olar. ġuyruğun yalannan sürtür sineye, diyi: sineyi keseceyem ya da at balalaan birin yiyim. hacı nene ġorxudan bi dene atıP, tülki gene götüüP aparıb.

ġalıP sehere. seher gene bu acıxıb. bi dene ġut geldi sineen‿altına. hacı nene diyiP: da
140 ne cür‿éliyim axı, tülki mennen el çeĥmir? men balalaamı atdım, bu apardı yédi, bi
dene balam ġalıb ne cür‿éliyim?

dédi: baba, tülki seni kesebili? tülkünün erremoturu vār, tülkünün erresi var; tülki, sineyi kese, sen yıxılan! yalannan diyi. ġoxma, atmaġınan balayı. dénen kes; kesmesen, évin yıxılsın. tülki gene geli, kesi hac neneen yuvasın ġabağın, diiy: atın
145 balayın yédim, atmasan, sineyi keseceyem, yıxılay orda öley. diyey: kes köpöy‿oğlu, kes görüm néce keseceyen! bu ha ġuyruğun sürter sineyin bu yaana, o yaana, o yaana, o yaana; kesebilmez. baxdı kesemmedi, dédi: köpöy‿oğlun ġurdu, senin fendiydi bu. sen gelmiş, hac neneni örgetmişey. meni büyünnem ac ġoydun. men de sene bi oyun ġeyirrem. olsun éybi yoxdı. bu bi yol géder tülki, géder görer bi ketde gelin‿aparılla,
150 gelin getirille. gelin geli atınan. tülki atdanı çıxar, gēlnin oturi ġucağında. gelin diyer: allah'a bax, tārı'ya bax, düş. ġedim de atınan gelin getiriydile axı, atınan, arabaynan. zat yoxuydu ki māşın zat yoxıydı. bi yol bu diyer: düş‿aşağı. diyer: valla, men düşemmenem aşağıya. sen‿o ġızıllayın vér mene. vérmesen, indi men düşeceyem, atdanacayam yére seyi abrıyın aparam, söz diyeceyem sene, mesem bi dene ġolay söz
155 diyeceyem sene ya da geyeĥ ġızıllayın vérey mene. bu gelin béneva, ġōxudan çıxadı ġızılların bağlar bu tülkünün ġuyruğuna. onnan sora asar boynuna, bağlar ġuyruğuna. tülki yavaçca ġızıllayı göydü ġızıl ki atdandı atdan, ġaşdı camahatın içinnen. dêdle: ġoymayın, tülki gēlnin ġızıllayın‿apardı. tülki gétdi, aradan çıxdı baba ġızılları apardı. geldi bi yollarım ġurda yétişdi. ġut dédi: senin bu ġızılların hardaydı, hardan tapdın,
160 hardan aldıy? dédi: baba, men – ġışdı, payızdı – men gétdim ġuyruğumu salladım buza. buzda bağladıla ġuyruğuma. ġut gelir – bizim ġapımızdan bi çay géderdi, yéke çay géderdi bırdan – o çayda ġurda diyi: ġuyruğunu salla çaya. ġoy ġuyruğuyan ġızıl mızıl bağlasınna. ġut ġuyruğun sallar o çaya; çıydan mına ġızıl bağlıyala ġuyruğuna. çay donar, donar, donar bunu ġuyruğun sıxı, diyer: axı ġuyruğumu sıxırı! diye: ġızıl bağlılla
165 ġuyruğuyan; ona göre sıxırı. béle sıxar, béle sıxar; buzda donar bunun ġuyruğu. bu bi yol diyer: ne cür‿élim, ne cür‿élim? bu tülki, ġaçar bu yana, ġaçar‿o yana; géde

itderi oyada. hamı itder geli ġurdun åvaına. évden çıxan, ağac‿elinde çıxalla ġurdun åvaına. ġod‿oġġede çeker, çeker, ġuyruğu ġopar; ġuyruxsuz ġaçar, géder. tülkiye diyer: ossun köpöy‿oğlu, biliyen bellendirrem menim başıma bu oyunu getdin. ġaçar
170 géder. hara gédir, hara gédir! géder menim bu ġızımın babasıgilin baxçasına. baxar, bunun xan nenesi ġazanda şorba pişirib, ġazançada. oturuPdu ocağın başında. géder bi ġoş vurar, bunu yıxar yére. buların ġazançasın götürỉ, sırfalaın da götürỉ, ġazannaan da götüri. aparı géder, méşede ġoyar ġabağına yéer. çöreyi de yéer. onnan sora bunun babasıın tükanı vādı. géder, bulaın girer tükaana. tükanda da bi dene telis tapar, bulaıṇ
175 şoḳalatdaın, şinnileen dolduru telise, atar dalına, aparı balalaana. çallıxda balalaınan yéer. diyer: néceléyim‿axı, biz, doymadıx? tülki meṇim başıma néynedi! ġuyruğum da ġopdu ġaldı orda. néyniyeẖ, néyne? durar géder, ġéyri kende. ġéyri ketde de bulaın xalası varmış. géder, bulaın xalasıgilin duarı alçağmış; ordan düşer, tevlede bi dene bizōṷ çıxardar. bi dene bizovu çıxadı, aparı géder; çallıxda ġoyar balalaınan yéer,
180 durar‿ayağa.

yédıx, işdıx, meddimize yétişdıx. göyden üş döt dene alma düşdi. biri seni, biri hacını, biri o hacını, biri meem‿uşaxlaamın, biri de menim.

Konuşan: Abdurrahman Muhammet / Yaş 80	
Derleme yeri: Balanuş	48

-oġġede de iş var‿ıdı. bir bölüĥ bağlaı da şexte vurdu axı.

-*sizinkileri de vurupdu hē?*

-bizimkilee de vurmuşdu. éle bü cür‿ā çabaladığ‿o yan bı yana da; çabaladığ‿o yan bı yana. otu ġalmadı. kim, mal saxlıyabilé. kim, süt ġatığ yéebilé ya et tapabiléy. indi et, ġoub yére axı. öyünneri valla, men de farsi; yanı camaatın meclisne zada gétmemiş, hüş ġalmébdi. dolu yağıP dolu, kürdüstaan‿o yaana, erax terefiin bı yana sarı, üş yüz baş davarı éle bü cür vurub ġalıb yérde. éle onu diyim; küreken de bir‿az‿axı éle o da bizim; heştad sindim vardı. mennen ġabağ‿o bağ bizimdi iki teref, ġabālesi vār da. da bı yanda kevşende oġġede géce günnüz‿işimiz‿oldu. bi ġolay‿üzüm getdi, dédim: gédim‿annan sora oranı, men, söküm on‿altı il bınnan ġabax. gétdim; ağama erz‿éliim; söĥdüm, filan‿éledim. payız‿alma derdıx, yédıx. néçe dene ceviz‿ağacı var éle indi ġalı.

-urus'u, men, bırda görmüşem.

-*ne zaman gördün? onu bi danış bize.*

-da onda béle ĸiÇiydix, béle bü cür‿üdüx ha, uruslar, ġeldi bıra. olar, onda zor dédiler. annan sora; néyner; ġoy danışax. bir de ġudretmend‿oldux, dédıx; gereĥ çıxan; çıxmasan, öldürrux bileyiṇ. adamın gere alnı açığ‿ola. adam gerey‿insan‿ola, adam‿ola. öz‿aramızdı; biy béle hacımız var, biy béle séyidimiz var, biy béle mallamız var; bılaṛ, dürüsḳar‿olsa, mamleket biy günde ġülüsdan‿olu. xob, biden

20 men, ġolay‿adamam; özümü diyirem, özgeyne işim yoxdı; öz‿aramızdı, beġōli ālim geldi, camaat da ǵédi cüm'e nämazına, ġeydi, yavaşçana malla diye: dúrun ǵeḷin dalımca. rahman'ı buṛdan tuturux, ketden ötürüğ‿éşiye. o biri de géder rahat‿olu. béledi ya ġéyr-ez béledi? indi ġadaş, tēğsîrat hāmı özümüzdedi.

-şimdi dayı, burda küşāverzçilig éylersîz?

25 -keşāverzî? yér sürrux. mamleket de var, buğda var, ekerdığ; noxud var, ekerdığ, arpa ekerdığ; ağama erz‿éliyim; hēr nemmene ekerdığ, yonca ekerdığ, yonca biçerdıx. ağama erz‿éliim; malın rūzsun getirirdıx, ġışı damda taya élerdıx, samannığa tökerdığ ki ġışı aj ġalmıya. bılar, tekmil‿élerdıx.

-ġış gelende ne cür hazırlıxlar olardı?

30 -üç‿ay ġış‿ıdı, üç‿ay bahar‿ıdı, üç‿ay yāydı, üç‿ay da payız‿ıdı. geldi, bahar‿oldĩ, camaat çıxır gülüstana. yay‿oldu hemun, payız‿oldu; éle ġış‿oldu, gereĥ gireyn daba, ġar yağar‿adamın başına.

-ġışı, vaxıt, nasıl géçerdi?

-lap yaxçi géçerdi; elimiz békardı, yéerdığ‿içerdığ, siltik çalardıx, o birler de 35 oynardı. indi biliyeyn nemenedi ġadaş? ġabax mesel biṛ dene buğda ekilirdi, noxud‿ekilirdi; bir‿az yağışı olanda buğda ya bi su içerdi ya noxud bi su içerdi. indi bi‿il bi dene yağış yağmıyıbdı, yağmıyıfdı.

-cavannıx zamanınızda novruzda neler yapardız?

-nōruz bayramı'nda da dilxoş‿oluruğ, bayram‿éledıx; géderıx görüşä bu éve, 40 o éve. ağama erz‿élim; da dust; hāmı, her‿éve getmäğ‿olmaz ki. meye her‿éve gétmäğ‿olur! xob, ġoumundu, o gelir seni éviyende söhbet‿éliri; sen, gédiydin oun‿évine, bayramlaşıṛdın, ġutulurdu gédirdi dā; bu zadı döyüldi ki.

-uşahlığda hiç oyun oynardīz?

-ġabāx? siz,‿aşığ‿oynamışīz? nedi, davarın ġıçınnan‿aşığ çıxardı ā; yiende şorbada. aşığ‿oynardıx; ġoardıx béle matınan vurardığ. béle atardığ‿orda; eye ikisi de alçı duranda onu utardıx; biri alçı durardı, biri o biri cür durardı; ağama erz‿élim; adam,‿özü utuzurdu.

-toylarda cavannar, ne éylerdi, ne yapardı?

-axı, néyniyebilir? ġéyr-ez ġānun éliyebilmēdi ki. cavan‿ıdı, xoş‿udı; elinnen geliṛdi, gédidi; calman gédiẓdi; yorulurdu, gédiṛdi ora; sora yoruluğ çıxdı, gelidi gene orda calman gédirdi. da bu bi şéy dö; ağ seġġelin‿içinde cavan, terpeşebilmezdi ki, orda şuluxluğ‿éliyebilmezdi ki. hē şuluxluğ‿éliyebilmezdi.

-bayramlar nasıl olardı?

-bayram,‿éle hāmınındı, bir‿adamın döy ki. ildi, evez‿olur da; béle döylü? hob, birinin çox varıdı; be-ġōlı; bäyramdı, çox yi; birinin‿az varıdı, az yéér. ağama erz‿élim; bu, mesele dōyli ki.

-meselem ġurban bayramı ne adetler var?

-ädetderi bilmiri, siz, éşidmemişîz? niye bē? xob dede, ömrümüzden indi heştad‿ildi; tēvil‿ālrayn; heştad‿ilde ġādaş, éle ġurban bayramı biy dene olup dā, béle biy gün oluPdu dā. dede, biy‿il üş gün‿oldu. biy millet büyün‿éledi; biri, seher‿éledi; biri de birigün‿éledi. hāmı, teħsirat özümüzdedi. ā be bu niye dünya, binyad‿olannan be niye dürüsd‿olmuşdı; indi geldi, biy‿il bü cür‿oldu?

-burda ilk çarşamba, ahır çarşamba olār? ne cür olar? olardan bi danışsan.

-ne cür‿olū?

65 -*hehe!*

-niye, siz, bilmiri ne cür‿olū? xob, çerşembedi; öz‿aramızdı; biri alıb‿évine, bir‿az aştığ‿alıb, yê; biri az‿alıb, onu yê. çerşembedi; be-ġōlı; bu ōn‿évine gédér; o, onun‿évine gédé. dolanılla; be-ġōlı; dilxoş‿olullar.

Konuşan: Areş Vekili / Yaş 25	
Derleme yeri: Dol Dize	**49**

-adın nedi?

-āreş!

-şöhretin nedi?

-vekîli?

-néçe yaşun var?

-yiim béş yaşım.

-haralısan?

-doldıcalı.

-doldize hayandadı?

-doldize urmiye – maabaT ġıx beş kilomét fāsilesi var.

-néçe tümen vérmeliyiğ‿ora gédeğ?

-üş yüs tümen‿alıḷla.

-taksiler, néçiye aparır derbes?

-taġsı, derbes min tümen. döt nefer, neferden min tümen alılla. teĥ gétsen döt min tümen yanı.

-bu kendin erafında hansı ketder var?

-o kendı etrafında şéytanava'dı, kenan'dı; dalısdan var‿aşşada.

-orda görmeli yér zad nemene vardı?

-görmeli yê bılaxları vardı; tanışlādan ki dollu musrafa'dı.

-dollu mustafa'dan héş şêr zad bilisen?

-yox!

-oun‿adamları, ġalıb‿ordā?

-yox, héç kesi ġalmıyıb.

-onu gören, éşiden?

-ġedim‿adamlaı çox biliṛ olardan; şêrleennen çox bilille.

-sen, niye bilmisen?

-da biz, teze cavannar, ö cür şéylere baş ġoşmulla.

-doldize'de toy merāsimi ne cür‿olur?

-élçi gétmexdendi ki; ekseren arvaddar‿evvelde bi gédér söhbet éléllе. sora bi yol ā seġġeller gédéṛ danışığa. danışıxdan sora da ki ġalan merāsimleṛdi, kebin kesmedi, hena gécesi. seher de bi toy tutulla.

-toyuz üş gün‿olūr?

-iki gün‿olur. penşembéynen cümeler ekseren tutarığ, biz.

-hena gécesi hansı gün‿olu?

-penşembe hena gécesi oluru, cüme günü de gelin çıxatma oluṛ.

-indi bi nefer ölür, ne cür merāsim tutullar?

-biy nefer‿öldü; tēşi-cenāzeden başlanırı; aparıb ġuyluṛ. öz ketdilēmiz‿éle yığışa, béş‿on nefer géder ġazar. aparıb defn‿élennen sora da; ée öz kendmizde yuvalla; sora bilesine iki üş gün de merāsim tutalla meçidde. üş gün‿üdü, indi azaldı; camaat; giriftarçığ çoxdu, ona göre; azaldıbla, iki üş gün élééble.

-ket sünnü'di?

-sünnü'dü.

-hansı mezhebdendi?

-şāféi'di.

-sen de şāféi'sēn?

-men de şāféi.

-bir az özünnen danışsan.

-diplomam, diplom-é tecrobiyem. fêlen mocereddem, évlenmemişem. özüm de keşāverzçlığ‿işine baxıram; ekinçilıxdan, bağbannıxdan. ekseren bağbannıxdı bizim‿iş.

-ne ekersiz?

-biz, ekseren bizimki almadı, şelidi, üzümdü. eĥmex de bir‿az buğdayna noxud ekilir. dématmız azdı, çox baş ġoşmarıx çöle. mal héyvānmız da var. mal saxlarıx, ineĥ mal. davar saxlamarığ.

-ġışı ne cür olar?

-ġışıdı ki lap sext. biy il ki lap sextiydi.

-çille gécesi olar sizdē?

-çille var bē!

-ne cür éliyersiz?

-çillēn de éle ġarpıznan başları da.

-bayram ne cür, il bayramı?

-il bayrām da ki hāmı görüş zatnan...

-axır çerşembe vār?

-çarşembe de ki olmamış‿olmaz; ot yandırmamız. teğiben axır‿ayı éle her hefte séşembelei ot yandırrıx.

-oruşlux ne cür géçer?

-yaydı, indi tutan‿az‿olurı. çün iş vextidi, olmur.

-ġurban ne cür olar?

-ġurban ki çox cālib‿olar.

70 *-ġezalaın adın dé.*

-bizim teefin‿eyran‿aşlaı çox işmeli olar ki ayrı menteğede men, çetin görmüşem; mexsuseṇ çöl teresiynen. onnan da sora ki tere küküsüdü. abġuş da ki hammi évlerde var; şorba diyix biz. şorba éle hammı évlerde vardı.

Konuşan: Kerim Kerîmi / Yaş 72
Derleme yeri: Göyçeli Aslanu 50

géderdığ‿élçi, biden meselem diyerdığ: bu ġıza gelmişığ, biz,‿élçi. dédim: ġız, bileyin emoğlun‿istiri. ge, bileyin sene alağ. dédi: ossun da yaxçı. men, muna dédim. geldim, dédim bexşeli'ye: göylü var ġızın sene. geginen, bu ġızı alġınaṇ; bu yaxçı uşaxdı. men‿özüm, dédim. geldi bular, toy‿éledile. indi uşağ sahabi, zindegannığ‿élélle miretdeb. héş biybiylene ne davalaı ne şavalaı, hés zatdaı yoxdu eslen‿indi. sora da orda ki izdivac‿élediler. kazımgilin ġeziyesine; dédim: ġız, bileyin kazım‿istiri. dédi̧m: kazım, bu ġız yaxçı uşaxdı. indi néce de o cürdü; meselem işinde, gücünde her nemnesinde muretdepdi. hey yére géssen, kazım,‿erxeyindi mesem‿onnan. o da ki o cür‿oldu. bizim‿özümüz de; o yap özümüzi diyirem. men, bınnan nişannıydım; bir‿il nişannı ġaldım danışmadım; öz‿emim ġızıdı özü de. bir‿il ha, bir‿il yéĥsere nişannı ġaldım danışmadım. biden géderdim men, bılaa; vesāıl‿alardım; biden meselem da; muġġeyyed‿olardım, bi söz démezdin. indiki kimin döy; yanında dêyem, bir‿il; öz‿emim ġızıydı, ġéyr‿emi yox. tezdennen bi yol geldıħ biz şehre. yağışdı, bunnan geldiħ şehre kebin kesmeye. geldığ‿orda, aa-yé heseni dédi ki senin niye ġebul‿élemille zadın, sözün? dédim: élemille. gétdim‿orda zada, nāma yazdı; bizim‿imam cümemiz ha; bizim kebini o kesitdi, dédi: dédi be sen, éle de géd‿oraya. sen, bu nāmeni apar‿oraya, déynen: heseni, dêy ki ġelet‿élélle, yazmılla; mene dédi. dédim: valla, bü cür diyille, meni ġoulla éşiye. bunun da sindi azıdı da on döt yaşındaydı; mennen‿on yaş, ferġi var‿ıdı. sözüm‿ondadı; bına bi yol

aa-yé heseni nāmeni yazdı. men, gétdim‿ora. geldiğ,‿orda kebini kesdile. tezdennen bi yol géceydi; o zaman da zad yox‿udu axı, araba maraba; yéyde munnan‿ikimiz biz, bi de ēmim‿idi, bi de ki ġardaşım; döt nefer‿idıx; üç‿ağaç yolu da araba yox, māşın yox, hés zaT yox‿ıdı; gétdığ‿ora. bi yollası, men, yolda muna biy‿ez şiyni vérdim; nāneli şiynilēden. bu da yorulmuşdu ahı, gétdi, mene bi ġoỵun getdi vérdi; baxça zatdarı vardı, bostannarı. buları, meselem diyem – biz, görmüşüğ‿o zaman ġedim – indi meselem o cür döy da. onda hés zadım yox‿udu. bi dene ineĥ mīnkıydı; bi dene de kel‿idi, nem camış‿ıdı meim; iki dene zadımız vardı, hés zad yox‿udu. men, işledıx miz mınnan barabar; ikimiz barabar‿işledı. men, nemne iş görsem, menim yanımda olardı. men, géceler hesir toxuyardım; bu da tireli tōlardı. neğil diyeṛdim mınā. buları toxuyardığ zad‿élerdığ; sehēr Çimin men, üç‿arşın hesir toxuyardım bi gécede. onu apararım şeherde satardım biden meselem on béş tümen'e. o zaman fehle béş tümen‿idi; ama men, biden meselem – bu mene fāliyet‿élerdi yanı mının doğurdan fāliyeti çox‿udu; ġoymazdı, men, narahand‿olam – o hemen ineyinen, men, getdıx, bu mallaṛ kömeĥlığ‿éledi, yér‿aldığ, zad‿éledığ. bıdı meselem; özge adamı démirem. bizim bi béle yêrmiz yox; hamısın zehmet çekib‿almışığ. bi yol sözüm‿ondadı; geldi bi yol uşaxlar mesem dünyaya geldile bir bir, iki iki; bizim zindegannımız xoş‿oldu da. o zaman ki var‿ıdı, diyém‿onda yanı biy şéy yox‿udu; indiki kimin döyüdi. men, géderdim kerpiş keserdim, min dene vurardım; düz min dene. üş dene fehle işlerdi o yannan; tek men, özüme zad‿élerdim, tek‿özüm vırardım. çimen bişmağa gédende on béş nefer, bi nefer meem ġabağıma géçemmezdi. olar, sığar mığar çekerdile; men, sığar mığar çeĥmezdim. yanı biz, bırda zehmedder çehmişiĥ. biz, héş vede biy tümen biy‿adamın zadın yémemişim. zindegannığı zehmetinen zad‿élemişiy‿ikimiz, éle bāhem. biyden évde; zindegannıx zad‿ossa; xanım‿eye

düz‿emelli olsa, yaxçı olsa, o év – zindeġannıy yaxçı olar; amma xanım, gédéy
45 dolanmağa nem ġaşım béle oldu, irengim béle oldu, olarda bizde yox‿udu. biz, bilmedığ‿o cür‿işleri. uşaxlaamız da o cür feğirdi; bir adamnan‿işleri olmaz.

Konuşan: Efser Memegani / Yaş 62
Derleme yeri: Göyçeli Aslanu 51

-uşax dünyaya gelende ne cür élisiz?

-uşax dünyaya gelende evvel onda – naxoşluğu, merizlığı – tike mike onnan mınnan‿alardıx yéerdıx; yox‿udu hés zad; ya sen, sen‿o bi şéy pişirende getirerdix. soralıxda uşax dünyaya gelende, mama getirerdle, mama, resim zad‿élerdi, uşağı reddélerdi. ġeza mezasına mesem nene, gelerdi yétişerdi; bacı, gelerdi yétişerdi. ġıx tutardıla bilesine bir‿o yéddi.

-o ne cür olardı, ġırx tutmax?

-yéddi tutardıla. onda yığardıx hamı tanışı, ġohun ġebleni yığadıx başına. ona, görüşüne şéy méy getire gelerdle. ġuymax pişirerdığ. oun başın yuvardığ, uşağın‿adın ġoyardıx; durardı here, dağıla géderdi o yana; insan da dura başlardı işlemeğı. uşağna yétişeŗ ġoyar ġalardı éşiĥde, meselem géderdi çöle alağa, mal‿ötürmeğe, tevle yığışdırmağa. bu cür bernāmelernen géçinirdığ. mala yayırdıx, davar yāydıx, tütün düzürdüħ. bizim‿işimiz buydu; ot getirirdiħ, taya vırırdıħ, xermen döyürdüħ. da kendin‿işi, bu cürdü da.

-hena géceni ne cür tuturduz?

-hena géceni valla; görerdün bi dene ġız géderdile élçi, ġıza diyerdile: göylün va ya yo? bi ġolay göyli osaydı, dée: nene dedem bilir. – nene dedem bilir – diyerdle: göyli vardı. géderdile. bi yol nenesi gelerdi. ġet met götürerdile gelerdile oun dadın ġet sındırmasına. bi başılıx danışardıla, libas danışardıla, yağ danışardla, ġet danışardla; bu cür şéyleri danışardıla; çay. getirerdile ona kebin kesme tutardıla. dönerdile, bi yom‿ordan getirerdle dê düşerdle év be év çığıla – indi ḳat var; onda ḳat yoxudu ki, bi uşax salardla çağırar: filen güne hena gécemiz. yığışardıla gelerdile, çalardıla çağırardıla oynardılā; dönerdile xon yollarlıla oğlanı évine. xonun ġabağında da oynıya oynıya

géderdle – girdile éle kişileen de içinde hés saymazdıla – oynulla xonun ġabağında. seher de gelerdile, gēlni götürerdile géderdi.

-ġış gelende o çetin ġış olanda ne cür olardı?

-ġar çıxardı bıraya. görürdün bu cür yağış yağı, başınnan su şırıllı; çetir yo, bi şéy yo. ġar yağışnan ġaşdıla tepildile içeiye; gelin béle ġaldı suyun‿içinde. oğlana ġızı görsetmezdilē, indiye baxmaġına. çıxaṛdı uzaxdan bi almanı atardı, ġeyideyi sağduş solduznan çıxaṛdı géderdi; meye geline el vırabileṛdi! indi ġardaş, işler çetindi. indi işler, çetindi valla. düz üç‿ay, dörd‿ay, yéddi ay nişannı ġaldıx; hele birbirmizin üzüne baxmadıx; ġuran'a and‿osun.

-indi ne cür olar?

-indi amandı, indi amandı; el‿ele vérille, düşülle xıyabannara. nene dede sayan yō, böyüĥ sayan yo. indi de men, ġardaşlaımın yaanda danışmam mınnan ba; ağannan géne indi danışmaram héç.

-ata, ana sağdır?

-xéé, fōt‿éliyiple.

-neçe uşax var? özünnen danış.

-üş ġādaşığ, üş bacıyığ. meem‿özümünkü altı denedi; döt ġızdı, iki oğlandı.

Konuşan: Abbas Ağazade / Yaş 63	
Derleme yeri: Per	52

-selam eléyḳom!

-selām'un eléyḳom ve eléyḳom'es selam! siz, xoş gelibsiz bizim kendimize koyumuza. inşalla, sizin ġedemleriz xéyr i bereket‿olsun bizim menteġemize.

-xāş‿éliyem özüzü bi meerrif éliyesiz.

-ben de abbas ağazāde'yem.

-el‿elli béş‿il bunnan ġabaxlar yadızdadı da.

-elli il bunnan ġabaxlar, hetmen sed-de-sed her nemnesi yadımdadı. erz‿éliyim, o vexler bizim kendimizinen o veğinen indi de; o vex urmiye ne cür‿idi; demeğ‿olar per,‿indi az ġalıb‿o cür‿ola. bir‿éle gét – geli, bir‿éle yolu revannığı, bir‿éle ābaddığı nisbet‿elli il munnan ġabağa bir‿éle pişreft‿élib. elli munnan ġabax şehrimiz; urumiyye, istisna yérleri bir‿az burdan yaxçıydı; éle indi şeher kimin‿olub. elli bunnan ġabax şeher nemneydi; indi bizim kendimiz, o ġılıfdı; şehrin‿elli il munnan ġabağı kimin. kendin‿élli üç‿év‿olmağı menim yadıma geler; indi iki yüz‿évdi. derāmedi ekseren keşāverzcılığdı, bağdallıxdı. üzümdi, almadı; cedîden; eriĥ çox ekiliri, hülüdỉ, āludı, cevizimiz de çoxdĩ.

-cavannara meselen ġerar‿olsa nesihet‿éliyesiz; nemene diyesiz?

-istiyex eger bilelerine nesihet‿éliyex, diyeríx: işiyizde olun, işleyin. müşkilātın hāmısın işlemeğınän telāşınan heÍÍ‿élemeğ‿olar‿oğul. ġēfede otuman, békar durman.

-ne zaman évlensin?

-ne zaman imḳanat ferāhem‿oldí, ne vax éliyebildi; her-çi tizter, béhter; zindegi teşkil vérmex.

-sizin nezerize; kim ve hansı adam annı açıx, üzü ağdı?

-hetmen‿o adam ki xilāfı yoxdı. hetmen‿o adamın ki cāmiede xilāfı yoxdı, xilāfı olmuyıbdı; bu adamın‿üzü, ānnı açıxdı da.

-nāmerde möhtac‿olmax meselesi, nemenedi?

-xob, teb'en éle bir‿adam işlemiye, telaşger‿olmıya nāmerde mühtac‿olacax da. gereĥ telaş‿éliyesen ta nāmerde múhtac‿olmıyasan; çalışasan.

-bu ketde indi cavan – ġoca irtibatları éle géne ġedimkiler kimin vār?

-elhemdülilla, indi éle ağ seġġellerimizin, cavannar yanında gözel‿éhtiramları vardı, mehebbet‿élelleṛ. ağ seġġeller de éle cavannara mehebbet‿élelle, nesihet‿éleller. yanı demäğ‿olar nazlı çay'ında ez-nezer-é insan, edeb, huġuh reāyet‿éleme, bizim kendimiz, mümkündü evvel nümreni getisin.

-nemne, élersiz toylarda; resm i rusum nemenedi?

-erz‿éliyim; oğlan – ġızın bēlé vérmeğinen sora ħānevādeler, başlalla işi. ġedim, üş gün toy‿olardı; o vex ki menim yadıma gelir – éle menim; üzr‿istirem;‿öz toum, ġardaşımın tou, ġōm i xîşimizin toyı – üş gün‿olardí. evvel gün géderdile şehere pal paltar,‿ona; "parça bişme" diyerdile, parça alma diyerdile. gelerdile bi parça bişme tutardıla. parça bişmeden sora "xelveti", diyerdile; éle ağır‿olmazdı. "hena géce güni" xulase merdüm, ekseren yığılardí, çal – çağır çox‿olardi; dēvet‿éliyenner hāmısı,

gelerdi. hemun‿adamnar, gelib‿éyleşerdile. xulase, gelini çıxardardıla, ġoyardıla dāmadın‿évine. ġonaxlar, çıxardı géderdi işine, dāmad da olardı xānevāde sahıbí.

-uşağın adın ne cür ġoyardılar?

-onun‿adını mēmūlen vérerdiler bir ağ seġġelin, ġucağına – mēmul‿idi bu ad ġoyma – ezan‿iġāme oxuyardılar, onun adın ġulağına çağırardıla ki senin‿adıyın ġoydum abbas; bu uşağın‿adın ġoydum abbas. indi çox o cür pābend deyiller.

-yas resmileri, burda ne cürdi?

-ölüye xéyrat vérmex, yas saxlamax – teğrîben‿o vexTen ki elli ilin fāsilesinde meim yadıma gelir – ġabax çox ağır‿ıdi. bir‿adam ki fōt‿élemişdi, bi xānvādeṇin ki adamı fōt‿élemişdi, üş gün o meylis, hemîşe tekmil‿olardı. meylis sahıbi, üş günü yéksere oturardı; géceleri bi ik‿üş sād‿istiraat‿élerdi. az ġalardıla éle o meylis sahabın da öldürsünner; o ġedem fişar‿olardı bilesine. onnan sora xéyrat da vérerdile. xéyratı da éle herkes ki vérerdi – men ki ketde tanırdım – o zamanın xéyratı, xéyrat véreni berke ġoyardi, xerce salardi, éġtısadınnan fişara salardı bilesin. indi veli, biy‿ez yüngülledi Ple. indi evvelen – biz, éle şehēden örgeşdıx da – meylisi iki sahat‿éledile. indi ama – veli merdüm; elhemdülilla; onu istir yüngüllede; ekseren de o cür‿élille. herkesin‿éle adamı öldü, fōt‿éledi; evez-e ġedimin xéyratdarı; déey ki men, dedemin éhsaana, béş milyun véérem medreseye, béş milyun véérem béhdaşta ya bimāristana.

-bu ketde, per kendinde hansı bayramı, yaxçı tutullar?

-evvelden‿éle nōruz bayramı'nı biz, merdúm, yaxçı tutar. onda xırdalar, böyühlerin dîdārına gédeller. xānevādeler, mēmūlen gédib birbirin dîdārına. herkesin da ıxtılafı olsa, birbiriynen küsmesi zadı olsa; baxarayṇ; böyühle, olaı da barışdırdılar.

bayramlıxda dedeler, ġızlara bayramlığ‿alalla. ġardaşlar, bacılara alalla. ha bu cür‿éle evvelden resm‿idi; indi de vardı.

65 *-ġere bayram burda da?*

-ġere bayram tutmax; men, özümnen böyühlerden‿éşitdim. menim sinnimnen burda ġere bayram – o cür ki nem herkes, bi mejme getirermiş, yığışarmışla biy yérde ğeza yéermişlēṛ – o ġere buram tutma, indi yoxdı. ama, elbetde o adamın ki, adamı fōt‿éliyiPdi, hüzür sahibidi, bayramda gédip onun da évinde fāte vérelle.

70 *-ġabaxça ġış géceleri, ne cürdi; indi ne cürdi.*

-ġış géceleri, o vex ki télvizyon zad yox‿ıdi; onda éle herkes, yığılardı on,‿on béş, yirmi, béş,‿alt, on nefer, biy menzilde birinin‿évine; géceleeni géçiderdile. baxardın; saad ona kimin‿orda eyleşeldile, söhbet‿élerdile; ama télvizyon çıxannan bı yana biy‿ez hemun revābét, hemun gét – gel‿az‿oluPdı. indi çox gétmezler,

75 ġehvede zadda olalla mēmūlen.on‿il bunnan ġabax biz, irāheni alırdıx yirmi béş min tümen'e, yirmi döt min tümen'e; indi tîrāheni alırıx yüz doxsan, iki yüz min tümen'e. o veğ‿eriyi vééydığ‿üş yüs tümen'e, iki yüz tümen'e; indi eriyi vééríx yüz‿elli tümen, iki yüs tümen'e. kerpicin‿o väx māşının‿alırdıx döt min tümen'e; indi kerpicin māşının‿alırıx yüz yirmi, otuz min tümen'e; belke elli min tümen'e; éle alma, hemun

80 yérindedi; eriĥ, hemun yerindedi. eger bu ġılığ‿olsā; bu ġılığ‿ossā – éy ḳaş no olā? éle tesmim tutabilen‿adamlarımız‿éşide, bile – ketder, xarab ġalacaxlar da. bu ġılığ‿ossa, ge bu gédiş gésse, ketdeemiz, xarab ġalacax. bu gözellíxde ketdermiz, xärab ġalacax da.özüm de héş merzi görmemişem; veli ağam rehmetdığ, – allah,‿emvatıza rehmet‿élesin – o diyerdi: cilolux'da ki heştad döt, heştad béş‿il

85 olur dā, menim altı yaşım var‿ıdı, ya yéddi yaşım cilolux'da; cilō geldi, bu menteġeni

nā-emn‿éledi. biz,‿iki dene yétim‿uşax ġaldıx; dede – nene hés zad ġalmadí. biz, éle büyün‿öldüreydile, seher‿öldüreydile bizi. hatta xurd u xuräk de yox‿udı; veli türk'ün nîrusu, geldi burda müsteġerr‿oldi, cilō'nı çığatdı, ötürdi éşiye. menim‿ağamgil dıġġılı uşağ‿ımışla. bular, burda ertéşileri, nîrulari, ordu ġurmuşdular. bular, gédibler oların çadırları yanına. buların serbazlarınnan, bu uşaxları tutub‿aparıp buların böyühleenin yanına. déyibdi ki bu kāfırdı, ġalıbdı gétmiyibdi; bunu öldüreğin. xılasa, kāfırnan o ġılıx reftar‿élirdile. bu menim‿ağamı, bulaın böyühleri, görmeğ hemin, görmüşdü ġōxur, démişdi: evladım, ġoxma, evladım ġoxma; bular kāfır deyille. bular, müselmanın burda adamlaıdıla. diyer: bize döt dene de ġırmızí çöreh vérdilē, bize mehebbet‿éledilē, saldılar yola; dédile: gédin yériyize rāhet‿olun, ġoxmayın. biz, burdayıx. sizin‿içün xeter‿olmıyacaxdı. menim dedem, men, büyünneri ġalmışam, onun sülfünnen dünyaya gelmişem; hemun‿o türk'ün annaxlı, mehebetdi, méhriban nizāmılaanın lütfüdü ki men, büyünnei siz ġardaşnan‿otumuşux, söhbet‿élirix. men, türkiyēlni māşında görrem, selam vérrem, xıyabanda görrem‿éhtiram‿élerem. ādına mehebbetim vardı. gene de biz,‿éle; türk'ü; xususen men‿özüm‿éle; eksērmiz, özümüze bi dene ġardaş, bi dene semîmi méhriban hemsāye billıx; dünyada zindegi élerıx. türkiye'nin de ağalığın, böyühlığın, pîşreftin‿éle allah'dan‿istirıx özümüz kimin, özümüzünki kimin. memnunam.

Konuşan: Erselan Hakkı / Yaş 71	
Derleme yeri: Nazlu	53

-nazlı'nın o otuz, ġırx, elli il munnan ġabağınnan söhbet éleyin.

-buralar, o zamanı ki var‿ıdı; nazlı, üş yüz‿év‿idi. bu kendin yoli, bi deneydi; gelerdi ordan géderdi tā merz-é türkiye, sero'ya kimin. gelerdi; bizim kendin‿içi de, bizim ket de ġozerġāh‿ıdı; béş‿altı dene ġehvesi var‿ıdı. āt, ulax, deve, davar hāmısı, burdan redd‿olardı tā şehre. ġozerġah, düşerġahdı da. burda, baxardın, géce béş yüz dene davaŗ var. musafır, gelerdi şeheŗden, mexsedine yétişemmezdi, ġalardı bu ġehvelerde; süb durardı géderdi kendine, évine. bura evvelden – indi bexş‿idi – evvelden de éle bu cür bexş‿idi. bu kendin tereddüdi, yanı hey yére pexş‿olunardı. bu ketde yaxçı bi kişiler var‿ıdı, beter kişiler var‿ıdı; muntaha indi hamı çöküb gédib şehrē, indi teğiben yétmiş‿év ġalıb. bu ağa, men, zāten bıralıyıx. indi o soradan gelenner, çoxi bi yan,‿o yannan gelendile gene.

-ağa erselan, kendizin toylarınna...

-elbetde indi görüsen bu talallar, hedemeni rededen çıxardıb. gördün bı dana – sen ağa, oğluyan toy‿élisen – bi dene böyük‿ambardı bēsap, orda ġeşek hāmı ketdi, cem‿olardı ora, toy çalınardı, oynardı, oxuyardı, xon gelerdi, celman gédilerdi. sehersi de géderdle, gelini getirdile; ġutuldu, bu bizim toyumuz‿olardı. evvelki sünneti mesele indikinnen çox yaxçıydı; bir. ikimcen hāmı, birbiri tanırdı. indi xod-i men‿özüm, meem‿on‿iki, beke on béş dene bacım‿uşağı var şeherde; men, yaxçı tanıyanmıram. çün gét – gel yoxdı, redġozer‿olub; māşınnan gédir gelir.

-yas merāsimleri, néçe gün olur, ne cür olur?

-evvel üş gün müsteğim‿éle yas‿olardı. buŗda bi dene – allah, rehmet‿élesin – hacı letif vardı, dédi: ġadaş, biz, bu üş gün otdığımızı éyni şeher kimin, urmiye kimin bi dana, bunu bi gün götürex. éyni şeherde xasiyet, xilġet nedi, biz de o cür.

Konuşan: Barat Caferi / Yaş 80	
Derleme yeri: Nazlu	54

-siz de özüzi mērfi éliyesiz.

-men, barat cēferi, nazlu.

-néçe yaşız var?

-heştad! min‿üş yüz sekgizem da.

-cavannara ġarar olsa, nesihet éliyesiz, nemene diyesiz?

-diyerim: pis‿işlerden‿el çekginen, bir‿adamın heġġin géşmeyinen. bi dene su nobatımız‿ola, diyerıx: xalxa zor‿éleme. gétginen axde bedden su getigine, ġoy béş dēn de kasıb suvarsın, sene dua élesin.

-annı açıx, üzü ağ kişi kimdi?

-valla, men,‿o adamı bilirem ki, xelxa zülm‿élemye, xelxin heġġinnen géşmiye. danışanda éle danışa ki o adam, narahaT‿olmıya; élemiye; bu cür ha.

-nazlı'da cavan – ġoca irtibatları...

-éhtiram‿élelle. men özüm ki ġocayam, meni haṇsı görse, gele el vérer, danışdırar, éler; çox bileme éhtiram‿élelle.

-teze uşax dünyaya gelende ona bi merāsim var, onun ad ġoymasına?

-yō, ad ġoymasına adın‿éle ağ seġġel çağıralla. ona ġuran‿oxuyar, adın ġoyalla. bi de ki merāsimde arvaddar, gédelle bularn‿évlerine ki, görüşe gédelle.

-ġebir üsdlerinde burda...

-ġebirde de; gédelle ġebr‿üsdüne arvaddı kişili. ölünü ġuyluyanda gédelle, bi de üçünde gédelle.

-kendizin géçinecağı hardandı?

-valla, éle bağ – baxçaları vardılar da. almadı, eriĥdi, hülüdi, buğdadı, noxuddi; buları ekeller da; kedudi. özlerne mēmūlen badımcan zad da ekelle, yemexleine.

-sizin kendizde ġonşulux heġġi necür reāyet olunur?

-çox yaxçıdı. birbirin‿éle istelle, birbirine méhribandıla; çox yaxçıdıla.

-cilolar, geliller, burda müselmannarı ġırıllar. türkiye'den gelille. velo'da yéddi dene heci varmış, bu yéddi heci – bu türkler, orda gire düşür bir‿ez, hatta uruslar da burdaymış‿a – bu yéddi dene heci, orda bu türklere çox kömeĥlığ‿élir. bu yéddi dene heci, bulara, bu tüĥlere çox kömehlığ‿élé; çi yémex, işmex tamam her lahazdan. bu uruslar, bilille ki bu türkiyelilere velolular kömeĥlığ‿éledi; bular bu cür pîruz‿oldı. tutulla buları êdām‿élille; alla, oları rehmet‿élesin. bi dene men bağ ġonşum vardı.

Konuşan: Muhtar Hüseyinhah / Yaş 72	
Derleme yeri: Göktepe	55

biz, bura äyax ġoyanda, bu göytepe'ye gelende esli bılağı var‿ıdı ġeblen; suu da var‿ıdı. göyçek, asuríler, gelirdi orda meselen céşn‿éliydi. oṇnan sora ki bala bala suu evez‿oldı, ġurudı; yavaş yavaş munı başladıla xarabḳarrığa. kerem bılağı da gelirdi. kerem bılağı, dāimi gelirdi, suu var‿ıdı; hamı da isdfāde élirdi. ġuyu muyu meselen héş şad yox‿ıdı. olardan sora ayrı yérden biz, isdfāde éliyemmezdıx. bi idde cavannar ġocalar, güyünner'den gédir su getirir. indi ora ki xaraba ġaldi; hamı üçütdi, dağıtdí; baxan‿olmadı, vezōzası xoş‿olmadı.

-burda toylar nasıl olar dayı?

-toylar, xoş‿udı. toylar; meseleṇ‿él beyisi var‿ıdı. göyçeĥ yığılardıla bi dene sextmanda toy‿élēdile, göyçek bir‿iddeni cermelerdile, bir‿iddeni oynadardılar. çal – çāğırmız‿olardı, xoş‿olardı. onnan ağ seġġellēmiz xoş‿udı; indi yō, indi vezimiz xoş dēy.

-bi nefer ölüb‿élese, ne cür ġuylalla?

-ölü ölende, evvel ketden yuardıla, defn‿élerdiler. göyçeĥ géderdile, ġebir ġazardıla. onu aparardıx, defn‿élerdıx, gelerdıx, meçiT tutardıx üş gün. yéddisine kimin biz, meçit tutardığ.‿elbetde buyun ölēdi, buyun bi miçit tutar, iki yünnen de sora da bir meçit tutardıx; üç‿olardı. yéddisin tutardıx, yéddiden sora ġırxın tutardıx.

-il dönümü, nōruz nasıl olar?

-il bayramı'ndaki çox xoş‿udu. gel – gédimiz xoş‿udı, bayramlığımız xoş‿olādı; indi vez‿ōzamız, ö cür dē. göyçeĥ, hamı, géderdi birbirin görerdi; dede, bala, ovlad, ġız, gelin. hammız, birbirmizi gédedıx görerdıx; kéfin soruşardıx, xelet‿alardıx, bayramlıx. ġışda gédedıx göyçeĥ. o zaman kürsü olardı. géderdıx, kürsü başında eyleşerdıx; görürdün;‿ağ seġġel, cavan, ġoca yığılardı biy yére. çal – çağır‿élerdile; neğil déyen, déyerdi; meselen bez bez çepçere, buğda ġourmax, kişmişden, iydeden o zaman olar mod‿udı; olādan yéedığ‿içerdıx. bi başdan sora; oturardıx; gelerdı; herkesen dağılādı, öz‿évine géderdi.

-burda géçim nasıl olar?

-burda kéçinmax xoşdı, pis dēyi, yaxçıdı. o hedde meselen éle adāmmız yoxdı, acınnan‿öle. xoşdı, pis dē; vez‿ozamız xoşdı.

-hāsıl zadı nemenedi?

-hāsılı, bura; badımcandı, yéralmadı, almadı, alçadı, hulüdi; onnan sora; ġerelidi.

-burda ġış gelende ne cür hazırlıxlar éylersiz?

-ġış gelende ġar gözlürüx, çöle çıxmağımız‿olmaz; göüsen; yolumuz bağlandı. indi meselen yaydı. ot‿alıx mala; göyçeĥ; saman‿allıx xer – xermen vexdi; yığırığ‿ammara; tāya vırırıx; ġışda biz, onu isdfāde élirix mala.

-çarşembesūriden bir az diyin.

-çarşemmesuruT Ta xoş‿udı, ġedim xoş‿ıdı; göyçeĥ gelēdile, şal sallardıx; hereye bi dene meselen puldan, ġedim yumurta mod‿ıdı. biri; göüdün; meselen çox istiy ġohumun, bi dene toxli déy ya bi dene ineyin balasın déé: sene bayramlıx vérdim, gel‿apar. bu cür‿idi.

-burda dede balalı hamı bi yérde ġalır ya ayrı ayrı da ġalır?

-yō, biz‿evvelen‿uşāğmız yoxdı. ikimci, indi ġedim dél, otuz nefer yığılıydı bi kürsünün başında yatéydi. indi yo, indi ġızın‿oldı, oğlun‿oldı; évlendirdin, o, gédecey‿özüne heyet tuta. indi resmimiz bıdı da. meselen‿oğlun vardı, bi dene otax istiy; bi yérde heyet‿alıram, dêrem: sen de géd,‿orda yaşa da, bi yérde olmaz.

Konuşan: Ruhullah Zeynali / Yaş 63	
Derleme yeri: Göktepe	56

-esli'ynen kerem; bilmırıx da haralıdılar. indi bırda esli'nin hemi kilisesi var hemi bılağı var hemi heyetı var, évi var‿idi; indi de ġalıllar. bılağı xärab‿olub; sular ġurudu, kesildi; kerem'inki de kesildi. diyerdile: esli, türkiye'den geldi bıraya; kerem de onun dalıca geldi. geldile bırda, sevişmişdile evvelden. déerdile: nem‿özünü atdı suya nem tişini çeĥdi; nemene oldı. bu cür bir meseleler, diyerdile.

esli, bıralıdı éle. bıra göytepe, mesîhi kendidi; hamısı mesîhi'di; indi müselmen çoxalıb. béş‿év‿altı év ġalıb, min‿év‿idi bıra. indi éle mine yovuxdı gene de ki xarabalaı da ġalılla indi, yıxılıb dağılıb; ġalılla. o zaman kerem ki geli bının dalıca, bırda da bını tapır; tapannan sora diyi: menim dişim‿ağrır. başın ġour‿onun dizinin‿üsdüne. bu deyḷ, bıdı; bu dey, bıdı; hāmısın çekir. çekennen sora bının da ağzında dişi ġalmı, diyir; éle ölsem de ġoy senin ġucağında ölüm. kerem, bi yol‿oxur, ot tutur yanır; o ġeden eşġi varıymış. esli de özün‿atır‿onu üsdüne ikisi de yanıllar. da indi bilmiyem hardadıla, ġebilleri haradadı, onu bilmirem; ama āsallarınnan ġalı; da bılağınnan, meselen kilsesinnen, heyetinnen. bılaxlaanın suyu ġuruyub, yıxılıp dağılıp; év‿idile bi dene, damıydıla. indi éle olupla düz yannıx, hés zaTTaı ġalmıyıb‿āsār.

-ġurban bayramı olār? nasıl olar?

-ġurban beyramı'nda ġurban keselle. hamı yığışar, eyağ‿eyağ‿olalla; bi dene meselen cönge alalla ya meselen davar‿alalla. béş nefer, üş nefer, yığılalla, böleller. herkesde olmadı, kasıbdı; ona da aparalla vérelle, sehmi vérelle. şaddığ‿elelle, namaz ġılalla ġurban beyramında. oruşluxda da hamı, oruş tutar bir‿ay. oruş tutannan sora beyramında da géne namaz ġılalla. toyda da ki toydı da. bi dene ġıznan bi dene oğlan,

birbiyin‿istese, dede nenesi, gédelle élçi bilesine. al – ver‿élelle; indi nemene almalıdı başlıxdan kebinnen; danışalla, toy‿élelle bilesine. meselen vex ġoyalla üş günnen sora ya on günnen sora gelelle, başlalla toyun‿élelle, şaddığ‿élelle.

-size bi ġonax gelende ne éylirsiz, nasıl olar o?

-ġonax gelende de aparrığ‿éymize, nahar vérrıx, şam vérrıx; néçe gün ġalsa, saxlarıx. her zaman da gétdi, yola sallıx, çıxar géder de.

-ne déyésiz onlara mesele gelende gédende?

-xoş geldin özüm‿üsde. géş bı yana, eyleş bırda; bu cür. évin yuxarı başında – diyerix – géç‿eyleş. yaxçı ġeza vérrıx bilesine; miyveden, ġezadan, her nemne.

-ġışda nemene işler görüsüz?

-éle alırıx, turşudan, ġış rūzus nemene vardı, yığarıx, ġışa allıx da ġışda almanıx. yayda allıx, bahar‿allıx.

-héyvanata ne iş?

-héyvanata saman, yonca; yığarıx getirrıx, vırrığ‿évde tayaya – taya diyerıx – yığarıx tayaya; tayadan yavaş yavaş yédiderıx ta göy‿ot çıxana kimin. göy‿ot, çıxdı, gine gédelle éşiĥde yayılallar. bi ġedri, mal saxlar; az; meselen yüze iki nefer,‿üş nefer ya béş nefer‿olar damdārısı olan; beğiye hamısı keşāverzidi.

-buraya niye göytepe déyipler?

-buraan‿adı, ġultepe'di, göytepe döyl; esli adı, ġultepedi. tarıxlāda ġultepe; göytepe indi diyiller. biz de éle göytepe éşiTmişıx da bilmirıx ki. esli'nin bağı var, mülki varıydı, yéri varıydı. ġeremeliĥ, esli'nin dedesinin‿adı da ġeremeliĥ. dede nenesi, vérmirdi, diydi: sen, meselman'san. sene vérmirem. esli, mesîhi'di. kerem, müselman'dı. orda o çuġġur ki ġazıpla bi dene derin, o zaman; ingilizler, gelib ġazıb,

ġazıpla kitabınan. bi dene ġızıl‿öküzün başın çağatmışdıla orda. üş döt yéri de ġazmışla bedenin‿axtarırmışla; onu da tapamamışdıla. ġızıl mızıl çox çıxatmışdıla bırdan‿o zaman. oranın‿indi bi yol‿adna diyelle: ingilis çıxuġri. olar, ġazıb yanı, ingilisler, neġşeynen. kitabınan ġazıpla tapıpla.

-bular, ölüleri ġuyliyanda ne cür ġuylulla?

-éynen‿éle bizimki kimindi. biz, yanı üsde ġoyarıx; bıla dalı üsde ġoyallar ölüni. libasaın tamam hamısın giyindirelle eynine; nemenesi de olsa, sahadınnan; meselen sığar çekerse; sığārınnan, nemenesi de ver ġoyalla yāna; ḳutnun‿içinde ġoyalla özüde; ne-in ki lüt ġoyala. birinin xanımı olanda sırġası olar ya meselen bi dene midalı olar; oları, ġoyalla, asalla ġoynuna. kişinin sahadını, libaslaın giyindirelle, sahadını bağlalla ġoluna; nemenesi olsa, ġoyallar ḳutunun‿içine, yanına, izāfesinde.

-indi bu kilisalardan istifāde élille de hey? ketde iki év ġalırda?

-yox, béş‿évdi; şeherden gelille. buranın ne ġedem burdan gédiple o yan, bu yana; merāsimleinde gelelle, şenedéyleende gelelle bıraya. ġurban keselle bırda, esli bılağı'nın başında. yéyşembeden yékeşenbeye bulaṛ, gelelle bırda merāsim‿élelle kilis'de.

-feğed o merāsimde ġurban kesiller da.

-yō, éle ayrı günnerde, her zaman. bulaın xercini, kiliseleen xercini amriḳa'dan yolalla. amriḳa, meselem pul vérer. bıla, bırda düzeldelle, harası xarab‿ossa. bu biysine de yığıpla, nezēme onu düzeldecexle, bu medreseye heyetinde. oraan yarısı, medrese heyetiydi, yarısı da kilseninkiydi. medrese de yıxılıb‿indi, kilse de yıxılıb da. çün‿adamlaı azdı bırda, béş‿évdi, da düzeldeni yoxdı da yıxılıb.

Konuşan: Firengiz Cabbarzade / Yaş 72
Derleme yeri: Göktepe 57

kerem, dédi: kem‿olmadı dünyada mālı,

néynirem dövleti, néynirem mālı.

kerem diyer: ge gédek kerem'in bılağı'na.

esli déey: néynirem‿esli'nin bılağı'nı.

kem‿olmasın, ġeremelik dēdi:

aldım dünyadan malı. gédek kerem'in bılağına.

néynirem‿orda men, bağı baxçanı,

dünyada bağı néynirem. dövleti, varı,

gel gédek kerem'nen, olax dünyada vārı.

ġoşa çekek bala, bulaxda bārı,

ġoşa oturax, ġoşa danışax bārı.

ġeremelik dédi: gel gédek bı yana.

néynirsen dünyada malı.

kerem dédi: kem‿olmadı kemālım.

néynirem dünyada bafasız malı,

esli'ni götürüm gédim barı,

ġeremelik dédi: ġoymanam aparasan esli'ni bārı,

néynirem‿aparasan esli'ni bārı,

ġataram seni kilsi'ye yandıraram bārı.

-bu hena géceleri, nasıl olardı nene?

-hena géceleri hena tutardılar. toy‿éliyerdiler, şal sallıyardılar, toy çalardılar; déyerdiler: gelin, hena gécesidi. böyün hena gécesidi. geline damede hena tutardılar. damede xon yollıyardılar. damede xon yollıyardılar, ġız‿évine xon yollıyardılar. orda xonı ġoyardılar, dāmedi tērifliyerdiler: sağ‿olsun dāmedin‿atası; sağ‿olsun‿anası. var‿olsun‿éli, tayfası. seher gelin çıxardardılar. geini götürerdiler, ġoyardıla māşına. etir seperdiler bāşına. ġısmet‿olardı ġardaşına:

ay gelin mübārekdi toyun,
ay erus mubārekdi toyun.
erusu ġoydum maşına,
etiri sefdim başına,
ġısmet‿ola ġardaşına.

erus mubārekdi toyun,
gelin mubārekdi toyun.
maşallah, gelin, réyhana benzir,
gelinin gözleri, céyrana benzir.
bazardan‿aldım soğanı,
o soğanı, bu soğanı,
sağ‿olsun‿erus doğanı.

toyun mubārekdi erus,
toyun mubārekdi erus.
bazardan‿aldım mekeni,
o mekeni, bu mekeni,
sağ‿olsun‿oğlan‿ekeni.

toyun mubārekdi erus,

45 toyun mubārekdi erus.

-çarşembesūriden, bıllı bıllıdan diyin.

kendin merāsimi oydu: çıxardılar‿evvel şal sallıyardılar. indi şal sallamax yoxdu péncereye geleller. péncereden‿atallar, şalı sallalar, ya geleller ġapıya ya geleller‿éve. apararığ‿ona pul vérerik ya yumurta vérerik ya badam vérerik. dieek:

50 bayramıyız mubārey‿ossun. bizim bacıya gelerdiler. men, getdim bi ġutu kirbit bağladım. dédi: ışıxlığa çıxasan. bunun‿uşağı olmurdu. bu ġonşumuzun‿uşağı olmurdu. bi ġutu kirbit bağladım, bi deste de göy; ġırtdım; bağladım. bi dene ġızım var‿ıdı évde; o mennen dava éledi, dédi: onnaı niye bağladın? éle sevindi, éle sevindi; seherden‿arvaT geldi, dédi: ışıxlığa çıxasan. bi dene balası oldı. üş dene oğlu oldu, iki

55 dene ġızı.

-uşağ olanda ne cür éylersiz?

-uşağ‿olanda; heye; béşiĥ beleĥ getireller. men,‿uşağı görsetmez‿idim. meım‿özüm, mamaydım. mene dédile: gelginen, gét‿orda dōre gör. dédim: yo, istemirem. men, eslen gétmirem, duxtura gétmenem, duxtur yanna gétmenem. uşağı

60 tutardım, uşax gelende uşağı perdeliyerdim, uşağın‿üsdünü örterdim. uşax, evvel neneden‿olanda uşağı gereĥ görsetmiyesen, héş kese görsetmiyesen.

-niye?

-o, nezere geler. uşağı görsetmezdim men. uşşağın‿üsdün örtdüm. geldile, dédile: göreĥ, nemenedi? dédim: muştuluğ sizin; uşax da menim. gédin, néynişsiz,

65 éleyin. gétdiler, muştuluğu aldıla, dédile: déginen. dédim:‿oğlandı, şükür. üş dene oğlu oldu. meem babam, türkiye'den gelmelidi; iravan'nan gelißti. meem babam, dedemin dedesi, türkiye'den, iravan'nan géçiß geliPdi bu yana. iravan'da – bilmirem, gédifsen,

gétmiyifsen – iravan'ın böyüĥ şeheri babamındı. bilmiŗem, xeberreşesen – örgenesen orda; iravan'da böyüy‿ocax var; xelxellerin‿ocağıdı, diyeller. daşdan ġapısı var. dédi:

70 onu görsetmiyesen gerek. uşağa dédim: gét, muştuluğu sen‿al, uşax menim. geldileŗ: dédim:‿oğlandı. dédiler:‿évin‿avadan. getdiĥ‿ona ad ġoyax. dédim:‿adın ġoydum cefer. ġulağına oxudum: eşedüenla ilahe illellah, eşhedüenne mehemmed'er resululilla, eşhedüenle emir'el-möminine eli'yem veliulla. sağına çağırdım: adın cefer. soluna çağırdım: adın ġefer. indi çağırarıx, cefer. béşih beleĥ getireller‿ona, yığışallar

75 başına. dede évinnen‿iki dene döşeĥ geler, iki dene yorġan geler. allah, ne vérifdi da. dolandırallar ġucaxlarıda: mubārekdi, mubārekdi; ġedemi mubārekdi. dedeli neneli böyüsün. allah, ruzusunu vérsin.

Konuşan: Sabur Şerîfî / Yaş 50
Derleme yeri: Torpah Gala 58

kelbeli reşādet nişan vérmişdi, kelbeli xan. getirir, ġuzariş‿élille ki kütder, gelille şehri talıllar; burdan, bu terefden yanı batı terefinnen ġerb terefi. néynir? getirir, kelbeli'ni istir öz hüzuruna. istiyennen sora sual‿élir ki kelbeli, biz, getirex ġel'eni yanı torpağ ġala'nı müstehkem‿éliyex, berkidex; sen, éliyebilesen ki yāġıların ġabağında, kütderin ġabağında şehri saxlıyasān? kelbeli de déyir ki ġurban imtahan‿éle. imtahan‿éle. üş gün vérir bi dene – o cür ki babam söhbet‿élerdi – şiri, aslanı aj saxlılla. üş günnen sora kelbeli'ni ötürür şirin ġefesine. kelbeli, bir‿alt‿enginnen, bir‿üsd‿enginnen çekir – néyni? – şiri parçalır. şiri parçalıyanda héyretde ġalır şah‿abbas. getirir ġızı peri'nin eğdin‿oxur kelbeli'nin‿adına ki bına dāmad‿éliye; özü, saxlıya bu menteġeni. xulāse; néçe iller yaşıllar. babam‿o cür ki diyerdi; peri'nen kelbeli'nin ġebri bırda şerif ġebirsannığ'ı var – daş zadın, ġoş var‿ıdı, sırıb sındırıb‿aparıplar ġoş ġebisannığı'nda – ġebirleṛi ordaymış. o torpağ ġala'nın tārixinnen o cür, o endāze bilirem. bi de ki ġurgin... téymur vexdinde ġurgin'e ġuzāriş‿élille ki gene şehri gelille talılla kütder, yāġiler. ġurgin‿adında; téymur, fermandéhleenin birin gönderir; yéddi yüz – fikr‿éléem – yétmiş‿olacax, hicri'de. gene de gelir, torpağ ġala'nı ġoymur, şehri yanı dağıdala aparala.

-siz, özüzde efşar'sız?

-belé de biz, efşar‿élleennen. biz, efşar boylarınnanıx da; berküşlü. berk işlidi de.

-torpağ ġala éle hamısı efşar'dı.

-belé, hamısı efşar'dı. éle hāmısı, o ki esil – démérem soradan biden gelenner – veli, esil torpağ ġalalı, efşar'dı. o da berküşlu'dular. gene nemne sorġuyuz‿ossa, men, sizin ġulluğuzdayam. ġelenin néçe dene dōresinde tepe var. bi batı terefinde var, günéy terefinde var. buranı men, saxlamışam. bular da gene nigehbançılıx vérermişler. üş dene döt dene olardı. yanı démeğ‿olar; eger torpax ġala, olmasaydı, indi urmiye de yoxıydı. yanı tüŗk yoxıydı.

-öz işizden déyin.

-esl‿işim menim ekinçilixdi. bu yéller, hamısı menim böyüĥ babamnan ġalır ki bıraan böyüĥ malikiydi. ceng-é cahani-yé evvel'de de bu rehmetdiyin,‿om béş yaşı varıymış, yanı cilolux'da. onda da érmeılēnen, tüşür érmeıleen ġabağına ki öldürmiyele bileleen; çün müselmannarı ġırırdıla. gédir tā miyandab'a ġeder. miyandab'a yétişende déey: osmannı ġoşunı, kömeĥ geldi, türkiye'ni osmannısı. bulaın tüfeĥçileennen geldi ki érmeleen terefine. yüz nefer érmenilēden miyandab'ın batı terefinde bi tepeni berkitdile, osmannı'nın ġuveleenin ġabağın, ġoşunun. bu yüz nefer, ölen‿öldi; ölmiyen... osmannılar, çıxdılar émenileın döyüşçüleenin ġabağına, oları da vırdıla dağıtdılar. men, yétişdim miyandab'ın‿içine, ġapını çaldım, dédim ki men, müselman'am, mene eman vérin. xulāse; bını saxlıllar, on béş günnen sora bi dene çōdara tōşullar bilesin, pul vérille, yol xercin de ki gele urmiye'ye. déeydi: çün zîreng‿uşağıydım, bılaın mal davarına muğeyyet‿oldum; héş öz pulumu da ġoymadıla xeşliyem. ta gelir urmiye'ye. onda da bının dayıların, ġardaşların – bi dene ġardaşı, ġalı – hammısın cilolu érmeni, öldürür. olaın da şehitdeenin ġebisannığı aşşağıdadı. evvel dünya döüşünde – erz‿éledim – munun om béş yaşı varıydı. on dörd‿om béş yaşında gene de bular, mubārize éliyipler cilolarıynan. sora diyerdi ki osmannı ġoşunu geldi, necat vérdi; yoxsa burda müselman yoxıydı. osmannılar, gelir; necat vérille bileleen. burda az çox; cemaat – diyerdi ki – yonca yééydiler. sora bi dene veba merezi geldi osmannı gédennen sora, ġalanın da o cür veba merezi öldürdi, apardı aradan. bizim tayfamızdan biy ġardaş

ġalmışdı, bi de özü böyüĥ babamın. onnan sora bunun dayıların, emilerin – böyük, torpağ ġala'nın mālikiydiler – hamısın‿aradan‿aparmış, öldürmüşdüle, érmeniler.

-bu menteġenin kevşenneri héş bellidî?

-bēlé, bura, genceli xan tepesi'di; torpağ ġala'nın batı terefindedi. erz‿éledim; kelbeli'in ġardaşın getirip töküb bunu. o bisilei torpaxlaın çekiple aradan‿aparıpla; veli buranı men, saxlamışam ki babamın yādiġarı olar. buranı saxlamışam, ġoymamışam. daşġapan'nan su geler. ġonşu ketdērmiz ġereler'di. bu ketdi ki cilō çapan'dı adı. cilōlar,‿o zaman çapıp éle xerābe ġalıb. ora cilō çapan'dı, aşşağa ġusur'di. bu teref de teḳalu'du. teḳalu da gene ki – tekelli diyerıx – efşar boylaının bi denesidi. –lū hey yérde ki –lū vā mesem berkişlu'di, teḳalu'dı, osalu'dı; bula efşar‿élleedi. gün çıxan terefinde dedesāġi'di, gölemerz'di. bu terefi de cunub terefi de şehr‿idi, urmiye'di.

-dedesāġi'den héş bi şéyler bilüsüz, niye dede'di?

-bu cür‿éşidmişem ki ġedi ağ seġġellere, rūhāni şexsiyetdere – türküsü – yaxçı adamnara dede dééydile.

-o baxşı ġala var bu yannarda...

-o baş ġala'di; indi getirib‿adın‿evez‿éléple; bexş ġele éléyiple. esli adı, baş ġala'dı.

-siz, başa ġala diyersîz?

-belé, biz, baş ġala diyeex.

-sizin öz şiirlerizden varsa, onlardan bir az danışın bize.

torpax ġala, doğma yurdum ġalasan,

düşmanın güllesi, batmayıb sene.

yāġiler ġarşında aslan teĥ dayandın,

özgeler elleri, çatmayıb sene.

evşarların sen, güjli bir déjisen,

dalğalar, boğmuyub hele dirisen.

vetenimin sen, gōherisen, durusan,

kelbeli xan, özü de güvenip sene.

ġızıl torpağıyın séfi'yin diyem,

letif, hüséyn'in, henif'in diyem,

häc sattar, mehemmed‿eli, mir séyfi'yin diyem,

şerifi destanın ha ġoşub sene.

démçilerin, ekerdi çoxlí démāti,

alması, héyvası hem hububātí,

meherrem gülleledi on‿iki ātí,

ġasımlı deresi, düşmüyüb sene.

-burda urmu ehli, eĥseren – çoxlu afşar'dıla. çaylaımızı, boylaımızı sayax: bu çay béle ki geli, nazlı su'dı; nazlu. –lu axırında olur, afşardılar. bura, berkişlu'dı. o teref, ereşlu'dı. yanı döt terefi, hamı avşardıla. avşarlar da – gene de babam diyerdi ki – sayın ġala'dan gelmelidile çoxları. hatta diyerdi ki rıza şah; bu şahın ġabaxçısı; vextine kimi bizden māliyat‿almazdıla. çün ġalalara siper olmuşdu, reşādet görsetmişdile; bizden māliyat‿almazdıla; o afşar,‿olmaxlaana göre. ölen güne kimin de osmannı'dan teşekkürleen bildirerdi, diyerdi: o zaman yardım‿oluflar bize. eger osmannı gelmeseydi, burda yoxıydı türk yoxıydı, müselman yoxıydı. ġıŗx mın burda müselmanı öldürüfle o zaman; evvel dünya döyüşünde. bulaın hamısı, ata – baba, xan nenemnen men örgeşmişem.

-sazıyın getir, köĥliyim. men, gétdim ġabaxdan – bi cür kedu ġabaxlaamız var, boyunnaı uzundı, burda ekiler; ġabax kedusu – berġ simleenen sim çeĥmişdim bilesine; altı yéddi yaşım var‿ıdı. getdim, ustam çox xoşı geldi. aşığı evvel séri éle orda gördüm. dédi ki önce dersiyin oxĩ, sonra eli boş zamannarda sazıynan olġınan. da orda men, ustamnan ilham‿aldım, xoşum geldi; sora yékeldim héy gétdim meylisine;

söhbetderi onnan örgeşdim. on yéddi dene aşıx varyantı örgeşmişem ustamnan; mesel: eli xan'nan peri'nin; sonra ġars havaları, ġars aşıx havaları. rehmetdiĥ, diyerdi ki bir gün gelirdim, gördüm ki bi nefer‿oxur ġehvede, çox gözel şarġı oxur. ayağımı saxladım, géşdim‿içeriye. dédile: bir türkiyeli'di, gelib, yün al – vérçisidi. xīlāse hemen havanı souşdum ki bu haralıdı. dédile: türkiye'di, şekeryazlı'dı. geldim, o hemen havanı, adın ġoydum şekeryazı. indi şekeryazı havası, heman‿o türkiyeli, şekeryazlı'nın yādıġarıdı ki rehmetdiy usta burda özü xalġ‿éliyib.

Konuşan: Rahman Milani / Yaş 38
Derleme yeri: Torpah Gala 59

-ġabax ne cür olardı, yadızda ne cür var?

-ġabaxçe éle böyüĥ toy zad getirerdile çalardılar. bi de gédedıx tamaşaya da. éle evvelinnen ki bizim ketde debdi; böyüĥ toy harda çalsa, géderığ tamaşasına.

-bir ġız isteyende ne cür olar burda, kim ister?

-cavannar,‿ister de ġızı. gözü tutdu; bilexṛe; alar da.

-sen, özünnen danışsan. ne zaman toyun oluptu, néçe uşağın var?

-on‿il‿olar toy‿élemişem da. bi dene uşağım var; ġız uşağıdı o da.

-il dönümü nasıl olar burda?

-il dönümün de hés zad tutalla da. ceşn tutallar‿évde, şirni zad‿alallar. böyüĥleen‿évine görüşe gédeller. hey yérde ki zad‿oldu, böyüĥlei oldu, gédelle göreller. şaddığ‿éleller da.

-bu torpağ ġala'da géçim nasıl olar?

-géçinmex, xoşdı. her hāsıl zaT, her nemne ekille, géçiniller. xoşdu kendimizin zadı; sudan sarı, her nemneden sarısı müşkili yoxdı. suvumuz da boldı.

-yas ādetleri nasıl olar burda?

-yas sad tutallar da. bilexre, meçitde tutallar, kişiler, géder. évde de ki arvaddar géder görüşe da.

-ġış gelende ne cür hazırlıxlar édersiz burda?

-ġışa da éle bu cür yayın‿éle ekineceymizi, zadımızı yığarığ‿aparrıx éve. o da ġışımızın zadı da. satdığımızı satarı satmıyanı da – bilexē öz sehmimizdi – götürrux, ġoyruğ‿éve ġışı yémeğımızden‿ötür.

-burda ne iş éyliyirsiz?

-burda gülebaxan‿eĥmişiğ.

-bunu nasıl böyütürsüz?

-bayyamnan bir‿az géşdi biz, ekerıx; ta ḳuT sepmişem, filan‿élemişem, alağ‿élemişem. indi de ucalıb, xoşdı. o da ġışımızıṇ zadı da.

-bayram ādetleri, ne cür olar burda, ne zaman olar, haçan olar?

-bayyam ādeti, il tehvil‿olanda o bayyamdı da, tutullar.

-uşahlıxda, cavannıxda hiç oyun oynardız? vaxıt, nasıl géçerdi?

-bē, uşaxlıxda éle o bizim‿ādetimizdi; uşağ‿éle oynıyar. ġatşardığ‿uşaxlara oynardıx, filan‿élerdıx tā yékelince da.

-size bi ġonax gelende ne éylersiz?

-biz, ġonağa çox erziş ġāıl‿ollux. ġonağı pezirāi éleıx, filan‿éleıx. nemne de évimizde olsa, getirrıx ġorux ġonağmızın ġabağına. ġonağa çox erziş ġāıl‿ollux, biz.

Konuşan: Seyit Mahmudi / Yaş 39	
Derleme yeri: Hıtaylu	60

-sizin özüzün ve bu ketde yaşıyannarın işleri nemenedi?

-bu ketde ekinçilıxdi şuğulları. işleri ekinçilıxdi. alma bağları vardı, erih̆den, hülüyden ekseren dim noxudunnan, dim buğdasınnan; gelirleri burdandı camahadın.

-bu il ne cürdi hasıllar?

5 -bi yil‿eslen xoş dēyldi. eslen dém, ḳollen ġuruluxdı, yağınnıx yoxdı. dém, ḳollen batıbdı. erxleen de suyu, çox azdı ki bağ – baxçalara su, çetin yétişir, çox az gelir.

-kendin cavannarı, ne işe meşġuldu?

-kendin cavannarı, hāmısı, ata – baba şuğulaanda, Çeşāverzçilıxdedile. bi idde ki

10 xob ders‿oxur, o yan, bı yana gédéy ya biden senet dalıca gédé o ayrı; veli ekseren, hāmısı dedeleenin şuğulaı, ata – baba şuğullaında ćeşāerzçilıxde, ekin eh̆mededile.

-pes ders oxuyan da var?

-çoğu gédib, indi gédib şehere, köçéy gédéy şehere; çün işleri, ekseren şeherde olur. ata – baba şuğulları ki vardı, hamını görmez ki; mecbuṛdu géde şehere, ayrı şuğul

15 dalıca gédele; veli ola ketde ġalıbla, hamısı, dedeleenin şuğlundadılar.

-on, on béş il bunnan ġabağı; kendin; yadızdadı, ne cür üdü?

-çox az ferġ‿éliyibdi. bez‿imḳanatdar, gelipler; veli kend,‿éle hemun hāĺetindedi. edevāt, vesāilmiz çoxalıb; tırektordan, bez vesāiller gelib çoxalıbdı, kende māşın zad çoxalıbdı. berġinde, suyunda, yolunda bi para ferġler‿olup.

20 *-sizin özüzün de şêriz vār?*

-xêr! şér diyib‿éliyemmeren.

-o cür şāir ve béle çox gözel danışan bir insanın oğlu, be niye béle utancaxdı?

-ġedimnen déyiple: otdan kül törüye, külden‿ot.

-éle yaşa annı açıx, üzü ağ olasan; bu yanı nemene?

-alnı açıx, üzü ağ‿olasan yanı, hék kesin yaında girin‿olmıya, éybi iradın‿olmıya; hék kesin yaında sıxılmıyasan, düz‿olasan, düz‿işe baxasan.

-cavannarnan ġocaların irtibatdarı, birbire éhtiramı, hürmeti ne cürdi?

-bizim ketde ġoca ve cavan çox sēmmi éhtiramnarı vardı. eslen cavan, bez mesāıl vardı, héş ġocanıṇ yaanda oturub danışabilmez. ġocaın yaanda gereĥ ġıçın‿uzatmıya oturanda évine ya küçede. ġocaın yaanda héş siġar çeĥmiye, bez şuxluxlar eslen élemiyle birbirnen. ġedim‿o éhtiramlar ki vardılar, yérindediler.

-siz, kendizin toy merāsimlerinnen tōzih vér bilemiz?

-toy merāsimi, iki cür‿olur. biri var, ġız, oğlan birbiri istir; ata, ana gédéy‿élçi. biri de vardı ki xéé; oğlan, ġızın xatırın‿istemir. fek – fāmilden, ġohumnan başda olulla ki filan yérde xoş ġız vardı ya filan yérde xoş‿oğlan vardı; bular, nisbet birbire aşnalıxları olur tā gédille élçi. élçilığ‿oldı, gédiller mehzere kebin kesmeğe ya mallaı getille ketde kebin kesilir. bular,‿oldu birbir mehrem. bezlei, bi al – véri tutulla, bi şirni-xolluğ‿élélle. bezi, héş al – vér de tutmuri; toy merāsimi başlılla. tou merāsiminde bazardan gédille, bazarrığ‿élille; neler‿alacaxla, birbir‿alılla. gelille, toy merāsiminde iki gün toy‿olur. evvel gün, hena géce diyerıx. oğlan toyunda evvel géceye hena géce diyerıx. ġız toyu ossa, saba nahara hena géce diyerıx. o ki oğlan toyudu, oğlaın toyı ossa, evvel günü nahardan sora, naharda toy geler. toy çalalla, axşam meylis başlanar. bey, emi bey; indi exîren ġurūh-i orkés ki mod‿olupTi; bular, gelilleŗ géce toy‿olur. toydan sora bi şam vérmeğ‿olur. şamnan sora pul yığmağ‿olur. pul yığalla, kömeĥliğ‿élelle. her toyda pul meselesi, vardı ḳollen. pullu

toy diyerix, pul salma diyerix. bey, oturar‿orda, destur vérer emüve: gét filan‿ağanın xıtmetine. evvelde bi ġohumlaın xıtmetine géder; onun ki lap yoxun ġohumlaıdı. béş nefer,‿on nefeen xıtmetine géder; biy biy bulaın pulun‿alar; onna sora ceregeynen:

-herkesin pulu var, meni çağırsın.

emir bey, iki dene şirni ġoyar boş ġaba; géder‿adamın xıtmetine. seher – süb ki durdula, damad, sağduş, solduşnan gédelle hamama; ordan āraşġaha; ister baş, üzleen vurallar, geleller. nahar ki yédiler, duralla – el‿öpbe diyerix – dam‿üsde ġeynataın‿elin‿öper; onnan sora gédelle gelin getimeğe. ġız toyu da ossa, saba naharda hena tutalla. ġız,‿oturub‿évinde, oğlaın‿adamlaı gelille gelin‿aparmağa. ġız nenesiin‿elinnen öper, dāmad; sahad bağlalla ġoluna; onnan sora gelini aparalla axşam.

Konuşan: Rahmetullah Rezzagi / Yaş 48	
Derleme yeri: Hıtaylu	61

bĩrda yaxçı ağ seġġeller varıydılar; allah, hammısına rehmet‿élesin. malla man rehmetdıx varıydi, haçı teği rehmetdıx varıydi, heci baba varıydí ki menim‿öz babamıydı, heci beyram varıydı, refi kedxuda varıydı, hac‿ısmayıl varıydi, adı gözel varıydi, haçı ferrux varıydí, él beyi varıydí, memmed varıydí; çox ağ seġġeller varıydıla; allah, hammısına rehmet‿élesin. bular ki saydım; bular, çox ġedim ağ seġġeliydiler. bizim de indi o cür ki olarnan oturub duraydıx o cür meselen zadımız yoxdı ki bi xas xātire, tērifliyem size.

-sizin kendizde teze uşax dünyaya gelende ne merāsimler olar ve uşağın adın kimler ġoyar ve ne teher ġoyallar?

-vallah, ġabax burda, meem‿özüm yadıma geleli; uşağun; ki anadan‿oldu; uşağun ġulağına seslerdile. adı intixāb‿éliyennen sora ki nemne ġoyacaxla uşağın‿adın; uşağun ġulağına seslerdiler, bi şam vérerdile. bi nefer, o zaman meem yadıma gelir, memmed dayı varıydı. bizim‿özümüzde men, görmüşem; çağırardıx şama, gelerdi, uşağun‿adın seselerdi ġulağına. indi amma o cür döyül. indi zaman, pişreft‿éliyiPdi; göésen, adı çıxardıllar, béle özleri, diyille çağırılla; sicilisinde de yazılla, ġutulu çıxır gédir. indi éle bi xas merāsim tutmullaṛ. men ki o cür görmürem.

-ketde ġonaxlıxlar ne cürdi?

-indi bir‿az teşrîfātı olup da. ġabax göésen, biden tayfa ġonaxlığ‿olardı. meselen biri birine ġız vérib, ġız‿alıb meselen; göṛésen onnan sora bi ġonaxlığ‿olardı; iki teref, birbiri ġonaxlığ‿élerdile, meselen birbiri tanıyalar. çox bu

cür; meselen göŗésen salardıla évlere, meselen ġonaxlığ‿élerdiler. indi çox o cür zatda yığışıPdı. gétdixce o ġedim debler, göésen yavaş yavaş aradan gédiri. ġonaxlığ‿olar, burda da indi ġonaxlığ‿olaŗ. göésen biri, meselen biri, serbazdı soyunub; biri, toy‿élib meselen çağıralla ġonax bilesin. bu cür ġonaxlıxlar,‿olar da; hey yanda éle vardı; burda da éle o cür merāsimler var da. bura, çox semîmi bi ketdi. hammı, birbirnen ġohumdĩ, semîmidile. alla, élemesin; biri, göéseṇ meriz‿olanda; onnan sora mekke'den gelende, meşed'den gédiP gelende, ziyārete zada gédiP gelende hammı, gédelle görüşleene. görüsen o yoxunnarı, hédye de aparalla meselen; elleende bi göŗüsen bi şéy de aparalla. indi amma çox o cür zatda yığışıb; çünkü bi şéy‿aparsan, gerey‿o teref de gereĥ düşe év‿év... ona göre çox istille, o pis debleri, yığışdıralar.

-ġış géceleri, sizin kendizde ne cür olur?

-ġış géceleri, o cür ki ġedim olardı ġış géceleri; indi olar, çox bir‿az o zatdaın elden véripler. o zaman göésen yığışardıla biy yérde meselen kürsü başında oturardıla, diyerdile, gülerdiler; indi amma da çox... niye, gék – gel olar‿éle, indi de gék – gel, olar. indi de ola ki fāmildile, ola ki dustula, géceler yığışalla eyleşeller, oturulla, diyelle, gülelle, tilvizyona baxallar. indi de gék – gelleŗ‿ola éle bırda da.

-biri dünyadan gédende o yar merāsimi, evvel günnen tā yas ġurtulana kimin ne cür, hansi iller görüsüz?

-vallah, bırda çox gözel bi resmimiz var bizim. gözellğı bıdı ki üş gün ölü sahabı, héş xeberi olmaz; ġonaxların kimner, yollandırılla. elbetde bu cür‿olur; göüsen apardıla ölünü ġuyladıla; gelelle meçide. üş gün eyleşer ölü sahabı, eyleşer meçitde sübden‿axşama. ġabaxlar éle çox sübden‿axşama üş gün eyleşe. indi göüsen, bēzen göüsen yavaş yavaş istille o ikini yığışdıralla; evvelnen üç ola. ikini yanı gédele oturala évleende. onu da çoxlaı ġebul‿élemille, diyille: meselen biri ki kasıbdı, éliyebilmez ġonağınan pezîrāi éliye évde. on göre istille éle hemmişe üş gün eyleşele. üş gün

eyleşende naharnan şamı; subhāneni yox, elbetde süpāneni de hemsayeler‿aparallar. men ki o cür görmüşem, hemsayeler‿aparalla, gédelle ya mesem‿öz‿évleende süpāne düzelde; veli naharnan şamı ketdiler – mejmehe diyelle – mejmehe aparalla. göésen birnin meselen üçü günü hem ġebir ġazannara şam vérelle hem de éle ketdiye. onun ki ġudret-i mālisi vardı – olmıyan, démirem; olmıyan‿éle évinde bi ġebir ġazana görésen şam vérer – olaın ki ġudret – mālileri xoşdı, olaŗ, görsen üçü günü de şam vérir. ketdiye diyir: mejmehe getimeyin, şam vérceeğ, özümüzün şāmmızı vardı. o yuxunnaı, ġere de giyille. fāmiller, ġere de giyelle. ketde de éle éhtiram saxlar; göésen ketdi, mesem üçüne kimin yéddisine kimin göüsen. ketde adam‿ölende toy‿élemezle bırda meselen. cehd‿élelle, héş toy – moy élemiyele tā ġırxına kimin. seġġel de saxlalla. bēzi bēzi, yavaş yavaş diyille: da bunun éle bi zadı yoxdı mesele, seġġel saxlamağın héş bi xéyri yoxdı öliye. bēzileri vurulla, bēzileri saxlılla; çoxu, saxlar.

-xıtaylu néçe évdi?

-yüz elli évdi.

-éle evvelden yüz elli évdî?

-xééy, evvelden yüz‿elli év dōydi; tōsée tapır, bōyü da.

Konuşan: Timur Mehdizade / Yaş 67
Derleme yeri: Baranduz 62

ġedim, evvelen o zaman héş zat yox‿ıdı. o zaman éle bi māşın da yox‿ıdı, bi dene meselen otopos‿udı ġedim. indi miniposdí, çoxu évde iki dene māşın vardı. evvelen yolumuz isfatdı; berġ, her vesāıl; berġ, télfon; evvel suyumuz, ābiyārımuz, béhdārımuz. çox rahatıx, çox rahatıx; éynen şeher. evvelen cavanaın éle ġocalara çox éhtirāmí vardı; ġocalaın da cavannara éhtirāmı vardı çox; ġedimnen çox izafedi. çox éhtiramları vardı. cavannāmız da cavan yérinde ağ seġġellēmiz de ağ seġġel yérinde.

-toyları ne cür tutusuz siz?

-evellen biri ki birinin ġızın‿istir filan meselen beyenir evvelen bi nefer meselem ya kişi ġismeti ya arvat ġismeti, iki nefer, gédille munun‿évine. munnan söhbet‿élille: ağa, sen ġızıyin indi menim‿oğluma vérisē ya vérmisēn? diyi: bēlé, niye vérmirem! evvelen sennen‿artığına vérmiyeceğem ki men. ikimci, vex ġoyulla bular; vex ġoyannan sora meselem on nefer zad, ağ seġġel meselem ġohumlardan, filannan intixab‿élle. olar da yığılılla öz tereflerin. ġız terefi, öz terefinnen; oğlan terefi, oğlan terefinnen. gédille buların‿évine, orda söhbet‿élelle. evvelde söhbet‿élelle, bu cür danışġına. bi nefer de onun terefinnen, ġız terefine, bi dene oğlan tere. bular‿evvelen, kebin danışalla. indi o cür danışırıx‿a. indi kebinner biy‿e izāfeleşib yüz milyon‿olub, elli milyon‿olub; elli dene sikge, yüz dene sikge. indi bu cür danışılla. onnan sora éle kebin danışılla, çünkü paltar ġismeti atılla terefin bōyna, diyille: yıxma da. diyi: nemne alıray, alġınan. éle ossun yıxılmasın da; seher géde meselem bu boşlu düşe, filan‿éliye. evvelen diyille: sen, nemne alıray, alġınaṇ. onu yıxmılla. kebini möhümmi, danışılla; onnan sora ġeyidille gelille; bi yol; yavaş yavaş

meselem toy – moy vesāileennen; bi yol; intixab‿élle. toy da evvelēṇ indi biy gün; üş gün meselem oluri. üş gün, āt véririg̃: üş gün meselem toyumuzdi. bir̲ géce meselem hena géce oluri. hena géce tutulla hämı ġız‿évinde hemi oğlan‿évinde. ikimci de ki aparan gün meselen cuma axşam olur ya cümeye salırux. o gün meselem toy‿éli; ama pul yığırıx da. o gün meselem ḳat dağıdılla meseleṇ néçe yüz nefere, ġohuma, ya da. bi dene meylis tutulla, filan‿élle. orda meselem bey‿oli, beymiz oluri. şam véririx, şam vérrix. bi dene beyin de nimāyendesi olu. evvelen‿o, gelene "xoş geldin"‿éli, yéy nişan véri. onnan sora da bi yol ta şamı yiyille, filan‿élille; pulı yığıllā. indi de pullaṛ, çox izāfe olub; döt milyon yığılı, üş milyon yığılı; dōletdide bide béş milyon yığılıṛ. seherisi de meselem toy ġutulannaṇ meselem sehersine de gelin çığadıllā, aparılla; meselem res rusumna – māşındı – bezille, filan‿élille aparılla.

-yas resmleri ne cürdi?

-yas meylisimiz bu cürdi; evvelen bi nefer ki öldi, evvelen oni bulendiġuynan seslirix: filen kes, allah rehmetine gédibdi. ağa, hey yannan işi olan, çöldeki, évdeki yığılırıx gērıg̃; res – rusummuz bu cürdi. evelen gédelle, ġebir ġazalla; bi ġedri su ġoy̲a, filan‿éleṛ – su da indi hamamdı da, isti su āmadadı – téz hazır‿élelle. munu meselem bi nefer – kendimizde vardı, olmasa da gédib̲ özge ketden getiyyix māşınnan, onı geti – hazır‿élirix, mallamız da āmadadı, mallamız da ketdedi. fōri onı meselem defn‿éliyig̃, apaarıx ġuylurux. o sahadi ki meselem élebil ölübdi... indi ġuruh‿olubdi bizim kendimiz; yirmi béş nefer, yirmi béş nefer ġuruhux; yirmi béş nefere fōri télun şumāresi vardı, xeber vérille: şam meselem bizim boynumuzadı. bu ġuruhun boynınadı. géce mesem yirmi béş nefer, şamı getirríx meçide. orda yéelle. iki gün oluPdi, evvel üş gün‿üdi resm – rusummuz, indi iki gün élemişix. ġereni de éle bi meselem yéddisine kimin giyille. çoxu meselem ġırxına kimin; bağışlaın; giyille. çoxu da seġġel ġoyu meselem. evvelen seġġel héş ġoymag̃ da xoş deyl;‿amma ġoyulla da, diyille: meselem bu cur éhtirem saxlıyax bilesine.

-hansı bayramları ve ne teher?

-evvelen ġırban bayramı'ın da çox tutarıx. ġırban bayramı'ında da evvelen yığışarıx meçide. lab‿o dōletdiler, éle évin biri bi dene ġurban keser. evvelen özü de yéer, ġonşusına filāna hey yana dağıdaṛ, hacıla. ikimci de biden olsa meselem zad‿élese; şîket‿élérıx bi dene böyüĥ mal meselem intixāb élese, o çox yaxçıdı. ġurban bayramı'n tutarıx, bir. ikimci de il bayramı'n da tutarıx. il bayramı da éle indi resm‿olubdi éle indi tuturux. ġohumdi, filandi, bu cur geliṛ gédir. oruş bayramı'n da çox mōteber tutarıx.

-bu ket, şîe'di ya sünnü'dü?

-xéy, şie'di.

-sünni yoxdu?

-sünni'miz de vardı. bi üş död‿év vardı. niye yoxdı? olar da éle bizmnen‿él bāhemdile, meçidimize.

-bu ketde uşağa ad ġoyma merāsimi tutalla ya her kes özi?

-valla, evvelen ġedim‿éle her nemne gelmişdi babası ġoyurdi ya malla ġısmetin‿intixab‿élirdile. mallalar, evvelen resm – rusum‿idi: ağa, meem‿uşağım‿olubdi, meselem muna nemne ġoyax? meselen imamlaın‿adınnan ġoyudi. diyiydi: evvelen eli ġoyġına – eli'ye ġurban‿olum – hüséyn ġoyġınan, hesen ġoyġınan. ikimci de babaları ġoyuṛdı. ġıza da meselem ġız‿olanda mesem fātime, zehra; gözel addaldan. indi xeber‿assa, éle uşaxlaımızın hamısuun‿adı meselen gözel‿addıla.

-bu ketde o ġedimki ġonaxlıxlar, indi de var?

-indi onnan çox erşeddi. evvelen ġonaxlıxda meselem; indi niye? ġonaxlığ‿evvelen indi biden xéyr şerde biriynen meselen ġohumluğ‿éliri; néçe nefer tayfasınnan filanınnan ġonaxlığ‿élelle.

-ġış géceleri ne cür?

-ġış géceleri de éle hemen ġeral‿élelle éle. gédiP gelme vardı, ġonaxlığ‿élelle, o cür.

-bayramlarda görüşe gédende, bayram görüşüne gédende teĥ gédersiz ya ġonşılarnan gédesiz?

-xéy, ġohumnānan, ġohumnan géderığ meselen; évinen ġohumnan. evvelen diyerix: gelin gédeğın. gelin gédeğın baxçada péyvet vurağın, vurağın; éle o cur diyerığ. vurağın bēlé. gelin gedeğın çayda çimeğın.

Konuşan: Mecit İsmail / Yaş 53
Derleme yeri: Yuharı Didan 63

-didan néçe évdi?

-bura, elli évdi.

-o birsi didan, äşağı didan néçe évdi?

-aşşağı didan, çox‿olar. teğriben – hududen – yétmiş heştad dene olar.

-didan kendinin derāmedi hardandı?

-valla, bizim derāmedimiz baxçalardandı; yérlerdendi lap heġîġeti. yérden biden maldan saxlarıx.

-sizin cavannarız ne işe meşġuldi?

-valla, bizim cavannarımız, ders‿oxulla; bilexre şeherde meellimmiz var, mehendisimiz var. erz‿ossun; xoP ġārger de var. hamı, bi tebeġe olmaz ki bilexere mal saxlıyan, hāsıl‿eken var, şeherde işliyen var; muxenniĥdi. bēz zatdarda éle meşġuldula da bilexre; békarmız yoxdı.

-annı açıx, üzü ağlıx yanı nemene?

-annı açıx, üzü ağ odu ki – menim nezerim helbetde – o adamı ki heĺaĺ kesp ġazanır, annı açıxdı. biri meselem, sen cenābiyiz diyisiz: ağa, büyün mene işlē. men,‿ar‿élemirem; geirem, sene işlirem, pulumu alıram; mēm‿alnım‿açıxdı, xarab‿işin dālca gétmirem. biden meselem bēz‿işler dalıca gétmirem, o mene annı açıxdı.

-bu ketde ġoca cavannarın irtibātı birbirnen?

-çōx temiz. éhtirāmmız ḳāmıldı; bilexere cavannar, çox éhtiram saxlar ġocalara. bilexere hamı da éle ġohumdı. héş bizim müşkülümüz yoxdu bu ketde, biden meselem

biri, biinen kin saxlıya, dava éliye, filan‿éliye. xob, déyelle: ġardaşnan da ġardaşın sözü olar; amma ne-in ki biden meselem‿o mesele biden zad‿ola.

-toylarız ne cür olur?

-valla, toylaımız da çox ġeşey‿olar. üş gün burda toymuz‿olar. evvel géderıx biz, zada, élçi; élçiden ki ġutuldu béhdaşta; erz‿osun; kebin kesme filan. bunnan sora üş gün de bizim‿éle zadımız vardı, hena gécemiz var; bilexere zadımız var, toy tutarıx, toy çalalla, ġeşeĥ merāsimmiz‿olar.

-ve yas...?

-yas da üş gündü. indi hey yérde göüsen iki saad; üşden béşe tutullar; amma biz, xér; burda éle üş gün bizim yasımızdı. üş günü oturrux meçidde. yalan‿olmasın, o gün bi nefer fot‿oldu, bēlé iki gün tutdu; yoxsa, biz‿éle üş gün tutarıx. biz, mejmehe aparrıx üş günü; hatda o ölü sahabı, héş bilmez, héş zatdan işi yoxdı; oturacax meçide üş güni. biz,‿aa, üş güni bunun mejmehesin‿apacaıx; üş gün ġutuldu, axşam saad yéddide altıda biz, bını ġeşeĥ yola salacayıx géde.

-hansı bayramlar, bu ketde tutulur ve ne cür tutulur?

-valla, biz, beyramları éle; bax ġurban beyramı'dı, oruşlux beyramı'dı, ġum ġedir beyramı'dı; éle buları resmi tutarıx. gét -gel‿olar, hatda birbiri ġonax çağırmax, birbire mehebbet‿élemex. bilexere insandı, hamı, birbirinen ġardaşdı. il beyramı, éle tutmazla, lap heġîġetin diim; tutalla démirem; amma ne-in ki biden meselem‿o şerāitde ġurban beyramı, oruşlux beyramı, ġum ġedir beyramı. nōruz beyramı'n da tutalla; amma o şerāitde biden meselem.

-sizin kendizde o ġedimkilerin ġonaxlıxları, indi de ġalı?

-bē, gene var. itTifāġen biden baxasan göresen bi nefer istir ki gele; ġebl-ez ki gelecexdi, ġabaxdan diyer, diyer: ağa, men, büyün şamı geirem size. baxısan, béş nefer,

döt nefer, gelelle yiyelle içelle oturulla danışarıx. ister bi dene meselem büyün‿istir; xob géde kelbäla'ya, istir géde suriyi'ye, istir géde meselem mekge'ye; ġebl-ez ki zad‿olacaxdı, çıxacaxdı, çıxmamış; baxasan bıdı; elli nefer, ġıx nefer, otuz nefer yığar; bilexere bi çöreĥ vérer. lap ketden, her‿évden bi nefer çağıra diyer: ağa, gelin; men gédeceyem zada. camaaT, géder görüşüne, bilexere.

-ketde ġış géceleri, ne cür olur?

-valla, ġış gécelei de xoş, yığışaıx bi yére. ġış gécelei baxasan, béş,‿alt év yığışıb bir yére. bu cür oturalla, yéelle içelle danışalla; çünkü békarçılıxdī. da indi yaydí, camaatın‿işi çoxdĩ, yoruléyla, axşamnan başın‿atır yére, yatır.

-sizin kendizde uşax dünyaya gelende bi merāsim olur, ad ġoyma filan; nemene olur?

-bē, onu baxasan bu dene onun böyüĥ babası – helbetde misli-in kin, böyüĥ baba olur, oğlanın dedesi de, dedesinin dedesi – o nemene dése, odu. ya böyüh nenesi ya böyüh babası – böyüĥ xan nene olur da – o nemne dése; bilexere odu zaTdarı. ketdi, indi éle onu zad‿éliṛ, biden meselem yaxçı ad ġoya, imamlaın‿adınna zad‿éliye, tēin‿éliye. biden meselem seher bını bõyende uşax démiye ki baba, bu nemenedi, mene ad ġoyuplar. yanı bülmürem, men, éhsas‿élirem, buları élemirem. veli, indi ġulağ‿asıram men; néçesi, diy biden meselem: baba, bu nemene addı ġoymuşuz mene? bi dene gözel, ġoyaydız mehemmed, ġoyaydız eli, ġoyaydız meselem hüsén, hesen! bu özi, meseleydi. vali, amma xoP da bēz‿adam, baxısan göüsen bıdı, zad‿élemir.

-ne zamannar gédersiz ġebristana?

-valla, biz, perşembeler géderíx. orda biz, gédeıx fātihe vérríx.

Konuşan: Ahmet Kasımnecat / Yaş 55	
Derleme yeri: Neybin	64

valla, burda buraṇın xéyri şeri, hammısı birdi. teğriben şié'ynen sünni, ġarışıxdı bu ketde. birbirne ġız vérmişix, ġız‿almışıx; semimi, xéyr i şerimiz birdi. eslen ferġimiz yoxdu burda. ġedimneṛ bide mesel toy‿élirdiğ, beraderi – beraberi hāmmımız, bāhem arvad kişi celman géderdiğ, fulan‿éledí. ya hüzürmüz‿olardı; éle olar da bizim hüzüre şirket‿éli, biz de oların yäni ferġimiz yoxıydı.

-kendin ekinacax zadı, çöl mölü nemenedi? hansı çaylardan su içir?

-buranın çayı, baranduz çayı'nnan içiri. tizetike'den suyumuz geliri. erz‿ossun, baxçadı, bağdı; ümdeten baxçaynan bağdı bıranınkı. almadı, eriĥdi, üzüm bağıdı.

-hansı ketder bu doreberde var ve sizin irtibātuz o ketdernen ne cürdi?

-dōrbermiz derbirud'dı, babarı'dı, serderid'di, cebel céyran'dı. céyrannar'da şirket-i taavunumuz vardı. erz‿osun; xār bārı ordan tēmin‿élirix ve darbar'da bi çöreĥçi-xanamız vardı ordan‿indiye kimin... indi bizim öz kendimizde iftitah‿olubdı. burdan çöreyin tēmin‿élille hammısı. hasar tükman da ki merkez-é şirket-é taavunidi. ḳud meselesi fulanı ordan‿allıx. burda ki elhemdulla indi muxābıratımız vardı, nef şōbemiz vardı. nef, musteġim şeherden geli buraya; burda teġsim‿oluri. ġezoul, neft ve tırextorlara ġezoul teġsim‿oluri burda.

-élçi, toy, kebin kesme resmî ne cürdi?

-biden mese bi oğlan, bi gızı istiri, nenesine diyeṛ. nenesi, dedesine diyer. gédelle mesel élçi buna. bu ġızı mesel vérdile, fulan‿éledile; gédelle ġan‿āzmayşına. ġan‿āzmayşınan sora gelelle kebin kesileṛ. kebin kesilennen sora moddeti ġoyalla ya

ġoymazla; biden mese bu hefte başlalla toy tedāruyü görelle. kendin‿özünde çalalla, böyüĥ toy getirelleŗ ki burda mese bey‿olu, fulan‿olu, teşkilat‿olu. xon çıxadallaŗ; ġız‿évinnen geler‿oğlan‿évine ya ġızınan‿oğlan bu ketde olsa, ġız‿évinne gédelle, xonu getirelle; ġeşeĥ müretdeb burda zad‿éleller, meylise getirelle. pulsuz toydı bura. herkes, nemne zad‿élese, bi dene ḳadodı, fulandı; öz oğlan‿évine vérelle ya ġız‿évine véreller; cemāvarı olı. büyün cüm‿axşamı gelse, cüme güni gelin çıxar; veli ġedim bu cür döyldi. ġedim üş gün toy çalırdıla, aşıx getirdile, ġeşeĥ bi merāsim‿olurdi. bi dene mese cönge keserdile, fulan; abġuş vérerdile; eslen lezzeti; çox ġeşeĥ ġeza vérerdile. ama, indi yōğ, indi mese sufāriş‿élle ya aşpez getille burda pişirir ya gédille mese şeherde çélō kebābi zad görülle, ordan tedārük görülle gelille. veli, ġedim bunnan çox menzereliydi, yaxçıydı. bideṇ mesem günüz toy çalıŗdı, axşam aşşıx gelirdi mese o toy meylisinde oxurdu, fülan, neğil diyerdi béhman. veli, amma indi o suretde dōyl; indi orkés getirille, sesi, adamıṇ baş ġulağın‿aparı.

-bu ketde hansı bayramları ve ne cür tutalla?

-bu ketde tamam bäyramlaın hammısın tutalla; ġedir-ğom'u tutalla, ġurban bäyramı'n tutalla, oruşlux beyramı'n tutalla. il beyramı mesel yığışalla meçide, namaz ġılalla, fúlan‿élelle; ġutuldula, düşelle gédelle o hüzür‿évleene ki ġedim mesel altı aylığ yas‿évi, olaın‿évleene gédelle; dildallıx vérelle, fúlan‿élelle. bed descemi, mesem evveli süb çıxdıla mese gédelle ġebisandığa; ġebisandığa fāte vérelle, tamam‿öülere fāte vérelle. bed gelelle ġaplara, o ölü saıblaın ġaplaana teskinnix vérelle, fülan‿élelle. bed gédelle bu éve o éve; düyi pişirelle; yemeğ‿işmeğ‿oluri.

-bayramda birbire bayramlıxda alınar?

-elbetde o çıġġılı uşaxlara vérelle, cavannara vérelle.

-ilin axır bayramında, ilin axır çarşambesinde burda çarşembelıx bayramı?

-ġedim cavannar, biz, – indi o yığışıbdı – biz, géderdıx damlarun‿üsdünde şall sallardıx. ġeşeĥ müretdeb şala görerdün ya ceviz ya pul ya yumurta zad‿élerdile. günüzü mesel gédedıx bi böyü évine mesel, çiçiĥ uşaxlara çıxadardıx, pul vérerdıħ ya olar, bizim‿uşaxlara pul vérerdi. uşaxlar mesel seheene başḷadıla cünne atma oynardıla, fulan‿oynardıla, yumūta savaştırardıla.

-buranın yasları ġedimki kimindi indi dē?

-bıranın yasları; üş gün burda hüzür tutarıx. üş güne yéksere biz, mejmehe aparrıx ta ölü sahabına güj düşmüye; özün tapa, fulan‿éliye. bēd-ez ġırxında mese yas sahabı ki āyındı, fílan‿éledi, xéyrat vérer. ġırxınnan‿o yana da ġebrin götdi, ġarışıṛ köhne ölülere. ġebr‿üsde penşembeler, cuma axşamları géderıx.

-yas saxlamax néçe güne kimin, ġere giymaz?

-valla, ġedim éle dözerdile, ġedim seġġel saxlardla, ġere köyneĥ giyerdile iline kimin; veli amma indi öcür dōyli. indi bi dene üçün tutulla, bir heftesin tutulla, bi ġırxın tutulla, bi sālgerdin tutullar. hüzür, hüzüre ġārşırı, seġġel saxlama, ġere giymax, fulan da ġıxdan‿ o yana ġalmırí; ölü sahabı meye saxlıya.

-teze uşax dünyaya gelende, ona bi mexsus bi ġonaxlıx, merāsim, görüş, ad ġoyma ne cür olar?

-ġedim tutardıla; veli – ama indi mütessfāne tutmulla. o sünnetder, indi aradan gédip da tutmulla. indi mesel orda aparılla fōri bîmāristana; uşağ,‿oldı; zayman‿élle, götülle, geille, ġoyullar‿éve; da ad ġoyma yoxdı. indi ġıznan‿oğlan özü, ādın‿éle tapıṛ ġoyulla; éhtiyaş döyl‿o ağ seġġel ya musinn gele, bunu ġulağına āye oxuya, fulan‿éliye; buna āyeynen ad ġoyala; indi o yoxdı.

-hansı adam, annı açıx, üzü ağdı?

-valla, o adam, üzü ağdı; düzgün‿ola, yalan danışmıya; öz işi, öz‿eli, öz başı ola. biden mese béş dene de altı dene de kasıba elinde zad‿éliye, işlede, saxlıya. gelin gédex, baxçada miyve yiēğ. gelin gédex, baxçada miyve yieğın. gelerdi, burda üş gün toy tutardı. géderdi – burda bi dene baba yağub vardı ġebisandıx, ocaxdı ve bi de ġebisandıxdı – günüz géderdi dayanardı o daşlara söz yığardí, géce gelerdi, başlādı toy meylisinde bi yol neğil diyerdi cämaete. neğil ġutulmuşdi, görerdiṇ xon getirille. xon getdile, diyerdi: év‿ağası, xonnar‿oldu āmāde. xeber vérin dāmāde. sağduş, solduş‿olsun‿āmāde. burai ġeşeĥ yığardıla moretdeb, getirerdile, xonu getdile şaddığ‿éliyerdi; aşşıx, başlādı tērifātın‿éledi, xonun terifātın‿élerdi. xonun ki terifātın‿éledi, ġutuldi, yavaşcana kürekenin dāmadın barmağın batırardla henaya; sora dōresi, sağduş, solduşuna batırardıla; fulan béhman. sağduş, solduşa biy ġutu köyneyi vérerdiler. sağduş solduşı seher süb; bular yanı sağdış, iki nefer‿üş nefer bu terefde olsa, iki nefer,‿üş nefer solduş o terefde; ġeşeĥ dāmādın nemne hezinesi varıydı; bular, aparardıla hamama, islaha; süphānesin yéerdiler. sahaT teğriben onda görerdın; bu dana; dāmād geliri. toya xeber vérerdle. toy, āmāde olardı, ġeşeĥ, moretdeb géderdile dāmādı péşvaznan, o ġızlar, arvad‿uşağ oyníya oyníya getirerdile yapışdırardıla celmana; celman géderdile. bēd-ez ġurtuldu toy, issile gédele gelin çıxadalar, düdeĥçi toyçı yanı bi dene “nene vay” çalardí; gelini çıxardardıla ağlada ağlada nene nay’nan. bu, bizim rēsmiz‿idi. ġeşeĥ muretdeb getirelle. gelin ki çıxdı geldi; dāmad çıxar dam‿üsde alma atar, alma atar. sağdış solduş bi terefinde vesetde dāmad, alma atar. éle ki gelin zad‿oldı, ġutuldı; bi dene ġış‿évine aparalla, orda xoş geldin diyelle gelinin ġeynanası. eger ġalsa gelinin ġeynanası, xoş geldin diyer bilesine. cemaat da ġız, gelin de geler gēlni tamaşa éler.

saba gédeceyem çöle, baxçanı suvaracayam. saba motor‿aparacayam çöle, baxça suvaracayam. naharı da orda yieceyem. ġuyu suyĩdi. motor aparayam ġūya ġoyam. ġeşeĥ müretdeb ġuyudan su çıxadam, baxça suvaram.

Konuşan: Mirkerim Ekberi / Yaş 77
Derleme yeri: Türkman (Ozan-ı Türkman) 65

-salam ġardaş.

-kendiz hansı ketdi?

-bura tühman kendidi. ozān-i tühman diyeller.

-néçe évdi kend?

-tēğiben heştad‿év. éle bu cür çoxaldıxça; il bi il çoxalır; ama azalır. şehre gédiller. herkesin varı oluṛ, gédir şehere.

-ekinacağı, hāsılı zadı nemenedi buranın?

-feġet‿almadı, bağdı; badımcan, arpa, buğda. yéri olan, ekir da.

-hansı çaydan su içir?

-baranduz çayı'nnan.

-kendizin toylarınnan bize bi tērif éliyebilesēn?

-ġedim toy çalardıla. üş gün dāımen toy çalardıla. géce gündüz çöreh̆ vérerdiler; veli indi yo; indi bi gün çalınır, ġutulur. evvelen gédelle ġıza élçi. éle ki ġızın nenesi, dedesi vérdi bını; vexd‿alıllar, geliller. dubāreden bını gédelle, şirnisin‿içelleṛ; erz‿ossun; aparılla ġeşeh̆ şehere, kebinin kesdirille; başlalla bular, toyların tutallar. toylaı, çox ġeşeng‿olar. çöreh̆ vérer; erz‿ossun‿ağanın xıtmetine; ġonax çağırı, ketdi geli, ġohum geli. ha bu cür toyların tutallar. hena géce tutalla. gédelle, aparılla tālara. tālardan çıxardılla bilesin. çoxusu da ivden de çıxardılla, tālara da aparılla. toy sahabı da ḳado vérelle, yaxçı éle kömeh̆liğ‿élelle, pul‿éleller. erz‿ossun; ġohumlarınnan bööh̆ şéy‿alar, ġızıl‿alar, yäxçal‿alar.

-kendin bayramlarınnan da söhbet‿éle.

-beyramlarda nōruz beyramı géderix bu fāmillerin‿évine. bu fāmillere meselem hansı béçizdi, yoxudi ona ġudretine göre vérer. meselem gelinine alar, ġeynata. ġızına alar ki dedesidi. éle gelinneene, ġızına, bacısına; ha bü cür beyrämlíğ‿aparar da.

25 *-yaslar, néçe gün, ne cür tutular?*

-yasların da üş gün burda hüzür tutallar, üş gün. éle ki üş gün gétdi, yéddiside gene bir zad‿élelle, merāsim tutallar. éle ki ġırxına yétirdi, ġırxında gene biy merāsim tutallar. ilinde de ki gene xéyrat véreller. ġıṛx gün ġere giyeller. seġġel diyeller: yaxçı döy. amam, ġoyan ġoyur; ġōmıyan da ġōmur. ġere, zaT da nişānesidi da ki
30 bunun‿ölüsü ölüP.

-ġonşulux heġġi, böyüĥ kiçiĥlix heġġi, bulardan da bi danış bilemize.

-böyüĥ éle biden beyramnan beyrama kiçiĥlerin évine géder böyüĥler. böyüĥler de çiçiĥlein‿évine gédeller. biybiylein yadbud‿éleller. ġış géceleende de évde oturan, évde oturi; otumıyaṇ, ġonşusunu évine gédē, ġehveye géder.

Konuşan: Ayvaz Husrevi Türkmani / Yaş 62
Derleme yeri: Türkman (Ozan-ı Türkman) 66

-bu kendin adı türkman, türkmen nemenedi? bu kelimenein mēnāsı nemenedi?

-o türkmen sahra'nı tanısān? adın‿éşidibsen da. bular, ordan gelmedile. bir‿iddesi, gelib ġalıbdı ġere çimen'de, tebriz yaında; orda da bi türĥman var; bir‿iddedi de gelib ġalıb burda. oların eslisi o xāriceden géşmedi ki gelipler orda türkmen'de yér salıpla. ordan bir‿ezi, ġaçıb gelibdı ġere çimen yanna, bir‿ezi de gelib burda. meem‿emim özü, ordāmış. çoxdandı, bizim yādmıza gelmez‿o; belke iki yüz‿il. hatta mēm‿emim, – burda bizim baxçamız vardı – ceviz silkirmiş burda, bizim burda bostanımız vāımış, orda o uruslar, gelip ki bu bostanı dağıda emim, ordan cevizden düşüP – beter de rusî bilermiş, menim‿ağam söhbet‿élirdi ha – bulaı ġovalı, bular da gédille. çıxı gédir olara. da bilmirem orda ölür, ġalır ya neve neticesi var, yoxdu bilmirem, o türkmen sahra'da. oranı eslen yarısı şūrevî terefidi, yarısı bizim terefdi. türkemen sahra'nın yarısı o terefdi, yarısı bı yanda. bular, rāhet gédelle birbirleenin, ġohumlaanın; misl-i meselem‿o ḳoré-yé şumali kimin.

-kendizin géçecağınnan da danışasız, indisinnen de danışasız.

-elbetde inḳanat indi yaxçıdı, o zamannan çox yaxçıdı. müntaha bu şerāitde fikr, zad yox‿udı. o zaman meselem bi az tapırdıx; altı yéddi nefer, bi dene kürsünün başında otururdux; milaxdan, iydeden bu cür ġoyardıla kürsü başına, bi dene çırax ġoyardıla orā. ġohumda ossaydıla, géderdle gelerdle birbirin‿évine, ġeşeĥ söhbet‿élerdiler. géce vexTi birden bēzi neğillerden diyerdile ġedim, bēzi söhbetderden diyerdile; indi o cür dēli. indi evvelen héç çes, héç çesin‿évine; çox az gédir. eslen ġardaşın‿évine mesē illernen gétmir; amma o zaman bu cür dȩ̄di. o zaman

tesüb bar‿ıdı. biden meselen menim dedemi bu ġala yolunda kütder, soydĩ burdan – menim yaxçı yadıma geli, xırdaydım – éle yérinnen duran, here bi şéy götdü gétdi ki
25 bunu orda meselem‿olaın‿élinnen‿ala, néyniye. olla, kütder, çıxıb gétmişdi. olar, geldile. menim‿ağamun bi atın‿aparmışdılaŗ, bir de eslehesin‿almışdılar. ordan geldile, burdan atdarı mindile gétdile; gediĥde kesdile ġabaxlaın hemi atı aldılar hemi de esleheni; xéyleĥ de ceng‿éliyennen sora almışdıla. o zaman tesib‿inniden çox‿udu. indi men, illeenen ġardaşımın‿évine gétmenem. amma o zaman bu cür
30 dēldi, özgēn de évine géderdix gelerdix. bacı ġardaş kimin de biŗ tendire sallanardıx. biz, gédēdix tütün‿ekerdix ġedim burda; indi yoxdı. tütün‿ekende bi zaman görerdin béş nefer gétmişiğ, altı nefer gétmişiğ. her imḳānatınan bilexre birbirine kömeĥliğ‿élerdix. indi de éle o cürdi. indi de bizim kendimiz semîmidi, bahemíx. xéyre, şere her nemneye éle biz, bāhemíx.

Konuşan: Yunus Hasanpur / Yaş 65
Derleme yeri: Kurttepe 67

hasıl‿ehmeğe; arpadı, buğdadı, badımcandı, yéralmadı. toyları çox xoş‿olar. meselem toy‿élelle, ḳat yazalla, ḳat yollalla, meselem: filan gün tōymuzdu. meselem penşembe gécesi hena géceleedi. yığışalla tā süpe kimin diyelle, gülelle, çalalla, dilxoşluğ‿élelle. biden baĥısan o yoxun ġohumnar, yüz min, elli min, yirmi min, otuz min, on min bu cür ḳado salalla da, ḳado vérelle. meselem sağdıç yüz min, solduş doxsan min; youx fāmilleri, damadın‿em‿oğlusunnan, day‿oğlusunnan, youx dostunnan.

inġilabdan ġabaxdandı bize eyaxlı su gelmez. ġuyuynan géçinnıx. indi laP da azalıb ġuyulaamızın suyu elelxusus de bi yil.

cavannar, ġocalaın çox‿éhtiramın saxlar. çox sözünde olalla. meseem ġocalar biy yérde olanda héş cavannar, oraya gelmezle. cavannar özleene ayrı mesem top‿oynamaxdan filannan gédelle. éhtirāmatımız xoşdu, cavan ġocalıx.

yaslarda ölü saabinan ta ölennen apardıla ki defn-i kefne‿éledile geldilē ta yéddisine kimin‿éle bularnan dolanalla, ġırxında. çox gözel merāsımlaı vardı.

bayramlarda da evvel ki il tehvil‿oldu, evvel yığışalla biy yére, o ölü sahabı ki var, meselem‿ölüler‿ölüb, ġere beyramıdı; destecemi gédelle évlee dolanalla. ordan gelelle – bu ġonşı kendimiz var – gédelle bulara. bulardan geldile, onnan sora dağılalla, here géder meselem‿öz fāmilinin, ġohumnaının‿évine, beyram görüşüne. evvelde o ölü sahablaın dolanalla ha. beyramlıx meselem dede ġızına alar, ġeynata geline alar, meselem‿oğul neneye alar.

ġış géceleri on om béş‿év bidem meselem yığışar biy yére. gédelle oturalla bir‿évde. bi yün mesem bu ağaan‿évinde, saba o ağaan‿évine bu cür yığışılla. meselem biri ağ seġġel‿olur, éle dāimen gédille onu évinde oturula. dünyanın gelinnen, gédinnen bu cür da ġedim sözlerden söhbet‿élelle.

biri biydem meselem mehebbet‿élirdi, yémeğı vādı, işmeğı vādı oon‿évine çox geep gédille. yémeğı olmadı, işmeğı olmadı da oon‿évine gelib gétmezle.

nōruz beyramı da tutarıx, oruş beyramı da tutarıx, ġurban beyramı da tutarıx. şaddığ‿éleex da. cavannığım, uşaxlığım bu cür meselem hasıl‿ekerdıx, su ekerdıx, su yuxarsına géderdıx, üsden su getirerdıx. erz‿éliyim xitmetiyen cavannıxda géce günüz yatmadıx. üşden baranduz çayı'nnan suyumuz gelerdi. yéddi sekiz gün‿éle menim ġışalaam çırmanaxlı piyada géderdim su yuxarsına. su getirerdim hasıl suvarardıx, buğda suvarardıx; tütün‿ekerdıx, oları suvarardıx.

indi valla meriz‿idim. yér mér‿ekirem. tirextoom var, yér sürürem. xedemat véérem camaata. özüm de hasıl masıl ekirem, buğdadı, badımcandı, yoncadı, yoncadı. saba su suvaracēm. dinamdı, ġuyudu; dinamı vuracayem suyua badımcan suvaracayam, yonca suvaracayam. o ġutuldu gédeceyem alax vuram, yonca cemeleyem.

Konuşan: Cavat Hesengulipur / Yaş 61
Derleme yeri: Gülmanhana 68

bi zaman ki bu inġilab‿oldu, buyurdula ki herkesin béş‿il şeherde sābéġé-yé suḳūneti ossa, şeherde biz yér véérrix. ketdiler de béxir-i inké diyele: biz şehellıyıx. yér sahabı olala, ketde tamam keşāverziler hamı, basavad, bisavad kendi vélledile geldile. bu şerāitde dōlet özü ketderi boşatdı, indi peşimandı. ne ğed ki sitir‿ağa men gelim vam vérim, iltimas‿élir, yalvarır:

-ġeyidin kende.

ġéyrez‿ümkündü. men ki özüm ketdiydim. ketde sāxtımanımı, évimi, zindegimi bozub dağıtmışam, birisi mene elli milyard da vérse, kende ġeyitmem. indi teġrîben yirmi ya on béş‿év var. olar da ġerîbedile ekseren. merdüm‿indi burda ketde girmixana'da döt dōlet tutub ketdinin‿elinnen‿alıb, ketdi acınnan‿ölür. eslen‿indi gérmixana'da héç‿ekib biçen yoxdu.

ġedim cemaat bi cür‿idi, sādeydi. yanı, hés zad‿üreyinde yox‿udı. ferzen mesele biri gédirdi ġurbete; göürdün meselem gédib hesen'in ġızın dede nene bidun-i inki oğlanın ittilası ola, nişanni éledi meselen oğluna. biden géderdi, ġedim bu cezireye davar‿apardıla ġoyun dağı'na, éşşeĥ dağı'na. cavannardan ki géderdile oraya, biy neferin ġızın burda bi denesine nişannalardıla. görerdin bi nefer, davat gelende urmiye'ye géderdi durardı geminin başında, gelende mesem:

-hesen, muştuluğumu vér, filan kesin ġızını aldıla sene.

ġedim diyerdile: béşiĥ kesme. em‿oğlu, ēm ġızı, éle uşax ki anadan‿oldu, diyerdile: men ġızımı vérecem sēn‿oğluya. o diyerdi: men alacayem sēn ġızını oğluma. başlıx danışardıla, kebin danışardıla, libas danışardıla, un, et, ġet, çay. bu

meselem cemāetin ġedim resmleriydi. bir‿az yüngül bar cahāziye vérerdile. toylarmızda da bi neferi bey tēyin‿élerdix; yanı meylisin‿ağ seġġeli. bi nefer bey, él‿ağası diyelle, eline bi dene ağaş vérerdile ki meclisde meclisi ḳontrol‿élesin ve camaatın sözün reîs-i meclise yétirsin. biden mesem bey diyerdi: gét hesen'i géti, ġoy‿oynasın, hüsén'i geti, ġo oynasın.

ġedim bizim ketde, ne bizim ketde yanı azerbaycan-é ġerbi'nin resmiydi bu: bi nefer ki meselem‿ölerdi, da ketde ege hamının‿ittilası ossaydı, héş kesin hen ne cür vācib‿işi ossaydı, o ketden‿éşiye çıxmazdı. o ölünü götürerdile apararddıla ġuylardıla. üş géce, üş günüz ketden, her‿évden bi dene mejmehe géderdi ölü sahabının‿évine ta üçümcü günü. üçümcü günü eger o ölü sahabının ġudreti ossaydı bi dene xéyrat vérerdi; olmasaydı, ġutulardı géderdi. bidem meselen ağ seġġeller, ġere seġġeller – özü de resm‿idi ġedim – bir‿ile kimin héş kes‿évinde radyo aşmazdı. biybiyin‿éhtirāmın saxlardıla. çé yad‿ola, çé fāmil‿ola, yas saxlardıla. biyden nādan‿uşaxlar, eğli çatmiyan‿uşaxlar, biden radyonu açanda – ġedim de télvizyun zat yoxuydu, feġet o batri radyolardandı – biden diyerdi: baba yavaş, aşma, hemsāyenin‿adamı ölüb ya meselem filan kesin‿adamı ölüb; éşide, pisdi. yaslıyıx biz. bu yaslārmız‿idi. birbirin müşkülüne yétişerdile. indi bi cürdi meselen ha men, ġelirem cenābiyen dîrem: filāni, mene on min tümen pul vérginen. pulu mene vérmemiş hamı, bilir. veli, ġedim bu cür deyil‿idi. ġedim meselen görerdün bayrama béş‿on gün ġaléṛ, ketde béş‿altı nefer‿ağ seġġel olardı, emin‿adam, emānetdar‿adam, géce yığıardıla bi dene éve meselen:

-filan kes, bi illeri ketde kimin vezi xaraPdi?
-hüséyn'in!

45 géceynen bi mebleğe yığardıla aparadıla, oun ġapısın çalardıla, vérerdile o şexse. bir‿allah bilerdi, bir‿o döt nefer. ki sabah bu da merdümnen bayramda hemreng‿ossun. uşağına libas‿assın, şirni assın. ġoymasın‿uşağı, éhsās-é ġerib zad‿élesin.

Konuşan: Novber Rüstemi / Yaş 55
Derleme yeri: Gülmanhana 69

ġabax çi çox yaxçıydı. hamımız derbeT derbeT yaxçı géçinirdix. kendimiz‿indi dağılıPdı. özümüz de perişan‿olub here bi terefde éle. indi çox xaraba ġalıb kendimiz. ketdile, tamam gédible şehere. o zaman çox xoşhaĺ‿ıdıx. çox yaxçıydí. merdüm, xoşhaĺ‿ıdı; gelirdile; şad‿ıdıla. indi zamandı ki bilmiem pul tapılmır gelebilmille! indi eslen derya çekilib gédib hey yan xaraba ġalıb. pilajlar xaraba ġalıb. tamam merdüm, pilaj ġēyrible. here ġabağında eyleşib narahatdıla. hés zad yoxdı indi pilajlarda.

bi dene oğlumuz var, döt dene ġız. gédiPle hamısı. olar hāmısı yaxçıdı. dāmatdeemiz yaxçıdı, ġızlaamız. allah, hāmının balasın yaxçı élesin. hāmmısı yaxçı. dōdü biybiyden yaxçıdı dāmatder de ġızlar da. gelelle, gédelle, ağalaana yétişelle. özümüz,‿olara yétişeriĥ. çox yaxçıdıla. olaŗın da ġardaşları ki çox çox yaxçıdıla. biz‿indi néçe ildi, bulardayıx. ne ağamızdan‿incimişiĥ ne oların ġardaşlaannan incimişiĥ. hammısı biybiyden yaxçıdı. esli, köĥlüdüle. ağalaana alla rehmet‿élesin. ağaları, müdür bender‿idi, yaxçı ağaydı. menim mamam çox tērif‿élerdi. éle déyerdi: ağa ġulufu'gilin‿ağası, çox yaxçıdı. allah, selāmet‿élesin. çox necib xanevādedile.

ġabaxçalar géderdi, baxardı; bēzileriniņ gücü çatır, düyü vérille. bēzilerinki abġuş vérille toylarda. çox şaddığ‿olardı ġabaxça. büyünnēm ki gelipTi bu zamāne biden toy gelende héş bilmiri: bu toydu ya nemenedi. here özü, éle özündedi ki zindeġannığınnan ne cür‿éliyecex. büyün bu günü géçitdıx, sabah biz ne cür‿éliyecey, ne cür serġuzeşT çıxacax ġabāğmız, çıxmıyacax̧. feğed‿éle özümüz özümüz deyi; héş bilmiriĥ toy var yoxdı indi. o zāmane ki toy gelirdi, toy

gümbülliyende atardıx tendire çölmeĥleri, diyerdiĥ: tiz‿olun, büyün toy gelecex. géderdiĥ kendin‿altınna ġız gelin oyniya oyniya gelirdi düz‿oğlan‿évineçe. üş döt gün ġabaxdan şinniy‿élerdile; bēlé toy geleceĥ.

-el‿ayağ‿élēn, toya gédecēĥ.

bimezdığ‿évde işi ne cür gördüĥ, toya gétdıx şaddığınan. indi eslen herkesin ki toyu var, çoxuna ḳadu yollurux, üreymiz‿açılmır gédeĥ. ürehler tamam hamısı bağlıdı, ġeredi, nārahatdı. o zaman hey yana elimizi açırdıx yaxçı var gelirdi; ekin gelirdi, buğdadan gelirdi. indi yoxsulluxdandı, nārahatçılıxdandı. bu cür‿oldu ki dünya, ġatışdı. birininki, béşininki nārahat. uşağı – éle év var – évden‿ikisi ölüb gédib. élesi var ağa, döt béş dene – meselem nārahatdı – o évde ölüb gédib. bu biysiler, ölümnen beterdi. biri var o, yétiremmir toyun‿éliye. onda kebin déeydile: yüz min tümen. indi gédisen déyiri: néçi milyar geti kebin sal. üş yüz dene sikke istir, iki yüz dene sikke istir. bulara ġızlar da ġalıb bedbexd‿olub‿oğlannar da ġalıb bedbexd‿olub. hāmmısı bılar nārahatçılıxdı évlerde éle. héş kim de çıxadıb müşkülin héş kime déyebilmiri. oğlan da évlendi göṛü ki elinde işi yoxdu. bēzileri var dēy: men‿évlendim, bu évimi ne cür dolandırım? onda göṛüsen bu oğlan, bu dertden gétdi ya tiryeki oldu ya bi bi ḣroini oldu, ġaldu duvarlar dibinde. bu cür müşküllere göre ki men évlendim, getirim xanımımı ne cür saxliyim‿elimde işim yoxdu, zindeġannığımı ne cür‿éliyim. valla bu cür ki başlanıbdı çox nārahatdı hamı.

onda at ġoyma, yığılırdıla dōreden, buna at ġoyma diyerdile. biden ġulağına çağırırdıla; imamnan péyġember‿adınnan, xanım fatmé-é zahra adınnan. at ġoymaya göre yığılırdıla ġulağına, çağırardıla uşağı. uşağı da çox xoşhaĺĺığınan başa getirirdıx. indi zindeġannıxda valla uşax da dünyaya gelende nārahatıx, ġalmışıx ki bunu ne cür yétirecey. ne cür, āğıbeti ne cür‿olacax. mesuliyetderi çoxalıb. indi bizim béş dene uşaxdı valla ne ġeden déyim béle nārahatçılıx var. vérmişiĥ gédib, yaxçı yéllere de

gédib – alla, selāmet‿élesin – éle necib xanevadeye Tüçar olmuşux. allah hāmının balasın xoşbexd‿élesin; ama men, bi özüm döylem ki. özümnen sora dōrenin de éle – müselmanıx – nārahatçılığı bilexire ġelbimizdedi ağa.

50 yas sahaba biden diyeriĥ, fāmil‿oldu, içeri fāmil yavaççana géderiĥ:

-pul niyazdı buyurun, diyin éliyeĥ. kömeĥliĥ niyazdı éliyeĥ.

biden kömeĥlıxleri olsa, çırmalannığ‿içerde éleriĥ. pul niyaz‿ossa, ağamız diyer: héş kim bilmesin gene éliyeĥ. bu cür bi mehebbetder birbire élelle.

Konuşan: Nadir Futuhi / Yaş 50
Derleme yeri: Miyavak 70

bu kendin‿adı rustā-yé miyāveġ'di. men de nādir futuhi'yem. derya yolu'nda rustā-yé miyāveġ'di. hidūden – ayrı yérden gelme de vardı – hidūden min‿év‿olar. elli sinnim vardı.

ġırx‿il bunan ġabax uşağ‿ıdım, on yaşım mārdı. kendimizin toylarında ġaval maval zat vārdı, camlan gétme vardı; veli indi da olar yoxdı. meylisler xoş‿olurdi, beyimiz‿olurdi, aşığ‿olurdi. ġaval çalan gelirdi. camlan gédirdile. bu cür ha. o zaman aşığaçan var‿ıdı toylaamızda, bēymiz vārdı. iki gün ġaval çālnırdı, ġonax çāğrırdıla. pay göndeerdile, céhiz‿alırdıla; ama indi bir‿az teverrüm yuxarıdı, camaad‿éliyemmir. o zaman ucuzluğ‿udi, hāmının pulu vārdı. ucuzluğ‿udu, xulāse éliyim. her nemene kömeĥlıx de ōlnurdi. meselem indi göüsen bi dene toy‿olur ketde. o zaman meselem évin biri min tümen bîrne kömeĥlığ‿éliyende; indi meselem yirmi min,‿elli min de kömeĥliğ‿ōlnur, gene éle sen diyen ġedimkilere çatmıri. ġedim munnan xoş‿udu.

ġurban bayramı, hāmısınnan bize ēzizdi. ġurban bayramı hāmısınnan yaxçı oluri. biybiyinin‿évleene zada gédirix. bayramlaşmağa gédirix. göŗüsen ġurban bäyramında hācılar da mekke'ye gédille. geelle, olaın‿évine gédirix. ġurban beyramı oġġeden ezizdi, o ġurban beyramını kendimizde her neden‿eziz tutulla.

yas da; bir nefer fōt‿éliri, meselem bir gün‿evvel günni tutuluri, ikimci güni tutulmuri, üçümci güni hüzür‿olur gene. ġabax üş gün‿üdi. üş güni meçitde eyleşirdile, üş gün hüzür‿olurdi ġabaxlar; veli indi üş güni bir gün kemeldiPle, iki gün‿éliyiple. xerci éle év sahabın‿öz boynuna olur. ġedim mejmee zad göndeerdile. meselem ġonşulardan, kendin her terefinnen görerdİn mejmee geli o éve; çün‿o évün başı ġārşığ‿olurdi. o bi dene bécā-i mehebbet‿idi yanı: biz seni yad‿élemişix, éviyen mejmee getirix; veli indi mejmee zad yığışılıbdı, ḳollen‿év sahabın boynādı. şam vérse de év sahabın boyunādı, vermese de év sahabın boyunādı.

ġış géceleende o ki géden gédi biybiyin‿évine, fāmillen‿évine. gétmiyen de budu göüsen ġēfedi, gelmişiğ‿otumuşux burda bu cür. ġışda da ġēfede vextimizi telef‿élirix da. ġor – ġohunun‿évine gédende o ayrı mesele. ġış da ġutuldi ki çöl vēdesi geli, camahat gédi çöle öz‿işine.

sabah gédeceyem çöl‿işime da. gédeceyem mesem çöl‿işime, heyetde meselem eriĥ dermexden, évde elleşmexden bu cür‿a. bağ vedesidi, hele üzüme ġalı derilmibdi. o da ki üzüm de ġalmıyıb. eslen çölde bi dene üzümüz ġalmıyıb, oları da souğ‿aparıb. biy‿il bi dene feğed eriĥ vardı ağaşlarda. onnan sora üzüm bağlaanda souğun‿eserinde hāmısı héyf i méyl‿olub.

valla éle ata babamız zamaannan ki men gözümü aşmışam görmüşem‿éle buraya miyava déyélle. şinasnāmeleemizde miyaveġ'di.

bi nefer, fōt‿éliri, tay-tanışınnan, él-tayfasınnan bi hefteyeçen zataçan ġere géyiliri ta ġıx güneçen. ġıx güneçen ġere géyili. biṛ hefte de tay-tanışınnan, él-tayfasınnan seġġel saxlıri. vextinde geelle déyille: ağa, elleriyiz‿ağrımasın,

40 éliyebilesiz‿üzüzü islah‿éliyesiz. öz‿év sahabın da ki adamı fōt‿élibdi, o da ta ġırxınaçan otuuru, ne üzüni vuṛuri, ne de ġeresin eyninnen çıxardi. él-tayfadan biri, köyney‿ali getirile, oun köyneyin‿eyninnen çıxardılla. xanım‿ola, çadıra aalla, rūseri aalla bélesine. kişi ġısmeti ola, köyneyini çıxadılla, köyney‿āılla bilesine, aparılla ārāyşġahda üzüṇü de vırdırılla.

Konuşan: Ramazan Azimi / Yaş 60
Derleme yeri: Miyavak 71

buları diyerem: ağa mevadd-i muxeddire gétmeyin, meşruḫāt-i alḳoli işmeyin. düz yola gédin, namaz ġılın. gédin kesviyze. kesvi ibādetdendi. oları déyerem; déyirem de. hemişe éliyerem. o gün de bi neferne démişem, ġeytermişem. bi dene efser-i şehrebāniydi. meem sözüme gédib‿indi ik‿üş gündü yatıb. otuz‿iki sindi var. dédim: sene ēyipdi. vāġiyyeti var. men vezife bilirem, vāġiyeti men, hāmıya bu söz déyerem.

indi rüşd‿éliyib şehr. eseṇ xiyavanı yox‿udı. bu béle mağaza yox‿udu. meçidimiz köyneydi. medresemiz, ōn‿ikiye kimin mērsemiz var. iki yérde ġız mērsesi; ibtidaî, rahnimāi. yolumuz da ki feğed nîme oluptu da; o tayı ġalırı.

ekinçiḷixde, bizim keşāverzi üzüm bağıdı, erikdi, almadı. xob démātımız da var ki yağış olmur. bizim démātmızdan hés zat götüremem. noxudumuzdu, buğdamızdı; olar da ki elhemdūlla hés zad‿olmuri. éle o toxumu ki sepmişıx yére; o da batıb gédib. bulardı bizim mēsulatımız. bizim‿üzüm bağımız çoxdı, almamız, eriyimiz çoxtı. bilexere şeherde; biz, gétTıx; néyniyeceex. burda biz zehmet çekirıx, iki üş ġıran ġazanırıx, géçinirıx.

Konuşan: Mecit Rüstemzade / Yaş 52
Derleme yeri: Miyavak 72

o zamannan bu zaman ferġ‿élér de. o zaman imḳānat çox‿az‿ıdı. indi imḳānat vardı, rıfah çoxdı. ġeblen asfāltmız yox‿udı, rıfah yox‿udı, medresemiz yox‿udı, dermanġah yox‿udı, ġırx‿il munnan ġabağına. indi tamam‿imḳānat vardı: muxābiratımız var, medresemiz var. debirstānmız var, debistānmız vardı, dermanġahmız var, mehT-i ḳūdekimiz vardı.

ekineceĥ, ġabaxça munnan çox yaxçıydı. ġabax var‿ıdı. yağış yağardı. indi on‿om béş‿il‿oldu, héş bizim démleemize toxum sepilmiyiP. sulu yérmiz de o suretde yoxdı.

bizim kend, o suretdedi ki kend‿işi ki yoxdı. ne şeherdi, ne ketdi. valla bağ-baxçada da gédiri; eriy‿ek, zehmet çek, gédir yüs tümen'e. yüs tümen'e héş dermir, ġalır‿ağacın‿üs. bi dene bağdı souğ‿apardı. bi dene eriĥdi, getimişdi – hereen béş‿on‿ağacı vardı – o da satılmadı ġaldı. ağlılla da be. yérimiz yoxdı yanı, yaylım yoxdı.

géceler gédelle birbirin‿évne, ġehve olar, ġehveye géden‿olar. birbirin‿évne géden‿olar. dolanalla da, ġışı géçidele da.

Konuşan: Güller Vahabzade / Yaş 73
Derleme yeri: Kürdler 73

süp sahad, nahar‿ikiden‿apaṛdı, géce sahad doġġuzaça otdūm. dédi, ġoydux, yazdı; men diyeneen héş birin ġoymadı. ġoydu ōda uşağ‿oynatdı. iki kelime dédile. dédim:

toz tutub danışmır sedepli sazın,
gelmir ġulağıma o xoş avazı,
ġatışdı torpağa söhbetin sazın,
yanıram sendeki kamalä ġardaş.

bi de dédim:
aşıx derviş sazın çalar,
sesini dağlara salar,
gétdi ġışım, geldi bahar,
açıldı bahar gülleri,
eyleşen çay ġırağında,
hemmeşe bahar günneri.

bu ikisin dédile. o bisi sözlerin héş birin démedi. yadımnan çıxıb. özün biliyen meem huşum başımda dēl‿inni, naxoşam. orda dédim:

yatmış‿ıdım tebib geldi üsdüme,
ecel nāmesini vérdi destime,

20 ġoy ġebire, sal döşeyin‿üsdüme,

düşman görse güler, dos ġeheyleneŗ.

ehmed'i éyleme ehmed bağınnan,

sermeşdi ġonçalar, gül pudağınnan,

süphi tézden nazlı yarın bağınnan,

25 alma güle, héyva güle, gül güle.

ayın dāyeleri oldu xas mene,

dostun ayyılığı oldu yas mene,

bir‿ah çeĥdim, ahım gétdi esmāne,

tufan‿ossun, ġoy deyyalar bulansın.

30 bulaın éynin oŗda démişdim ha:

dématı ekilib uca dağında,

sermeşdi ġonçalar gül putağında,

süphi tézden nazlı yarın bağında,

alma güle, héyva güle, gül güle.

35 bizim burda toy, zaT ġuralla. nemene déelle? darbes ġuralla. göçek kaman ġoval geli, – opéldi, nemenedi – olardan geli. göçeĥ miz, sendel düzele. ġeşeĥ yığılalla, çalalar, onalaŗ, xon çıxadallar; meselem pul yığalla. dāmadın başına pul yığalar, oynıyanda eline pul véreller. bu da buraın tou da.

onda uşax ġıxlı olar. bi dene meselem ġonşı gésse:

40 -sen‿allah, uşağı çıxat meem‿üsdüme.

uşağı çıxadalla üsdüne. ēyler – béle tutalla – ēyler‿onu altınnan‿o adam géder. diyelle: bu çille, ġıxdı. çilelli olu, duvalı gele, nem nemene gele. aha o cür ha. ona göre o cür‿élelle.

ġurban beyramında heciler, ġurban keser. ġurban‿eti paylallar. olar, yadımnan çıxıtdı. yadımnan çıxıPla valla heci. fikrim bi yérde dēl. heye! ama, biden beyramın‿il beyramın ne cür tutardıx biz. meke patağı ġoyaydıx, kişmiş ġoyaydığ,‿ide ġoyaydıx, badam; ceviz ġoyaydux, göy ġoyaydux. getiridile şal şallaldıla. diyēdile: bıllı bıllı sallılla pacadan. ġabaxlarda göy deleldile, göy ġoyādıla içine; o yan bu yanan buğda çıxādı éşe. cavannar, bağlardı şallaana, apardı, hansı ġızı isteseydi, o pacadan sallardıla. o zaman da o cürdi. çilleni meselem getiyidix çille tutax. üş döt dene ağ seġġel kişi yığılıydı bi yére:

-getirin.

meke patdağınnan, kişmişden, iydeden, var‿olan milaxdan ġoyardıla aha. bu da bizim çillemíz‿ídı.

indi hemmeşe vā. her géce, günüz; yay, ġış hemmeşe hen nemene va. allah dōlete emir vérsiṇ. néyniyax da budı da. allah, seen de işin‿iras getisin.

iş‿olmíyan zaman da meen kimin ġoca, evvel çöreĥ yapardıx, év paltar yuardıx. indi libasşūi çıxıb, biz paltar yumağ‿éhtiyaş dē. çöreĥçixana çıxıb, çöreĥ yapmağ‿éhtiyaş dēli. indi bize nemene éhtiyaşdi? békar‿oldux, ordan gellıx, burda bu ġonşuynan, xanımıynan danışarux. vex dolu, durrux gédex, naharı yéex, çaymızı içex, namazmızı ġıllıx. nemene éliyecēx ġışı. o da bizim ġışımız.

onda da yas tutarux. géderıx, men, göçeĥ ölenneri oxşaram. onda da ölenneri oxşarux, göçeĥ çay vérrix, xurma vérrix; nuğul ġoyyux, halva ġoyyux, gülab ġoyyux. onda biyden biyinin nenesi ölüb, nenesiin dilice ağlaıx, ġızının dilice.

65 nene déme, ġan olı, tufan olı,

nene dolanan yérlere balalar, ġurban olı.

aracın başı menem, dibinin daşı menem,

hansı meylisde nenesiz ġız‿ossa, onun yoldaşı menem.

ay çıxar, bebir‿éyle, gün‿ona sebir‿éyle,

70 bu babasız ġızlara, nene nazı görmiyennere, ġardaş‿ölen bacılara,

cavan yola salannara, gören kim ġedir‿éyle,

ġedir ġiymetim nene, umud‿évim nene, xoş dillığım nene.

ġardaş doni ikidi, biri tovus tüküdi,

ġardaş söz démēn, ġardaş ata‿mülküdi.

75 eliyem başa düşer, daşlanar daşa düşer,

bacının müşkül‿işi o da ġardaşa düşer,

ay gétdi batan yére, meleĥler yatan yére,

bacılar ġurban‿olar ġardaşlar yatan yére.

keĥliĥ béçe çıxatdı, say gör néçe çıxatdı,

80 zehmet çekib bala böyüdennerin,

ġardaşı olannarın feleĥ héçe çıxatdı,

bala böyüdüb xéyr-i bağın yémiyennerin,

boyuna baxmíyannarın feleĥ héçe çıxatdı.

Konuşan: Nadir Purcabbar / Yaş 23
Derleme yeri: Alıbeyli 74

ketdi gééb idāme véremmes ki. baba kedi yüzde héç ellisi gédib bi yére çıxammaz; çünkü kend‿iş ġoymaz, kend‿işi ġoymaz çıxa. lāzım dõ, veli ama indi iki üç‿ildi ekin yoxdı ki, ekin o sūretde ki olacağ, olmur. indi biden meselen yérin tenefin bıda bir milyona ġalġaçıllı geeb icāre éli. ġalġaçı, bilisiz da haralıdı? beli, bir milyona, doġġuz yüz min tümen'e tenefin tutur. bizim ketde iki yüz min tümen‿idi yérin tenefi. tuturdula iki yüz min tümene baharın evvelinde; veli indi iki ildi éléple bir milyon. ağa, mını kasıb‿adam, gelsin tutsun; görüm, ne cür tutacax? tutub ekebiler bir milyona? budu bulardılar ha. bular, bir milyona tutuplar ve götürüle da. bizim‿özmüz, eĥmişığ‿indi iki ildi. erağ'a yolluyurux kilosu döt yüs tümen. tenef de rāhet diyebillem béş milyon‿altı milyon pul vérir. bizim‿õzmüz, indi gülabaxan da eĥmişiğ. buğda da fêlen fik‿éem, döülle; buğda, meke. ama indi biden meselen badımcanı kı da ġumardı da. éle ġumar‿oynuyusan. imḳanı var bir‿il géde erağ'a, bir‿il gétmiye. biy‿il‿aparasan véresen ḳarxanaya elli tümen'e ya ġıx tümen'e. oun da orası vardı. ya gülabaxan toxumu, göresen bir‿il iki min tümen‿oldı, bir‿il yéndi üş yüz tümen‿oldı. şānsıdı, ketdiniki ġalıb şansa. indi biden meselem ineĥ ġısmeti – bilisiz de mal – biz‿almışdığ biden meselen ineyin birin milyon yama. indi rāzıyığ hemen ineĥ géde doġġuz yüs tümen'e. yoncaan bağı, indi olub min tümen. samaan kilōsu néçeydi? mifteydi da; yüs tümen, atmış tümen, elli tümen. indi olub‿üş yüs tümen. indi geeb hék kes mal saxlıyabilemmez ki. saxlıyabilēr? yoncaan bağı min tümen'di; saxlıyabilemmez ki. doğurdan çetin‿olub, çox çetin‿olub. bizim‿özümüzün‿éle vārmızdı kiçiĥ bi

yérmiz; müntaa ama, munna iki sêdi, éle béle – allah'a‿nd‿osun – derece yék ineyi apaıx méydana, ġeyteerıx – derece yék déyirem da – satılmır. yanı kim‿alacax, min tümen'e yoncaan bağın kim‿alacax? hék kes‿alammaz ki. bizim ki biden meselen yérimiz var; indi der-hudud-i on tenefdi, iki üş tenefimiz yoncadı, da bilirıx biden
25 meselen almıyacaax. ama adam var, yoncanı éle alır. mesele odu ha. o gee alınmaya, adamın özününkü ola. özününkü olmasa, serf‿élemez. sütün kilosun vérir iki yüz‿elli tümen. ġuran'a and‿osun, doğurdan ketdi ölüpdi, ağlayan yoxdı, and‿ola allah'a.

Konuşan: Cevat Yusuf Hakkı / Yaş 25
Derleme yeri: Vakkaslu 75

gülebaxannaı da gelille, heyetde alılla, aparılla; iki ilden soa getiri pulun véri. héş çoxu vérmi. bizim‿özümüzünkün üç‿ildi apaapla, hele pulun yarısı ġalıb. çuğundur da oon tādı.

toylarda valla, yığışılla éle hamı. yığışılla bi yére, cavannar şaddığ‿élille. ġız
5 vérille, alılla. iki günü böyüh toy çalınır. ġız‿évi, öz‿évinde toyun tutur; oğlan‿évi, öz évinde. iki évde de çalını. ġız‿évinde ekseren aşığ getirelle. kendimizde valla bi denesi vardı; heştad‿ildi, död‿oxumax başarırdı, oları oxurdu. onnan sora yoxumuzdu.

Konuşan: Kasım Şerifi / Yaş 75	
Derleme yeri: Hasar	76

kendimiz ġıŗx‿évdi. lap ġedimkine göre indi yaxçıdı. ġedim berġ yox‿udỉ, ifsat yox‿udỉ; mehebbeT çox‿udu. indi yo, mehebbed yoxdı. indi hey yana gédisen, biyden gédirem biy‿ağaynan danışam, diille: ağa, o niy gétdi onnan danışdı.

ağa kendimizin yasları: éle hansı ketde ki bu üş döt para ket vardí – tühman'di, elġiyan'di, tepe'di, hasar'di, teze ket'di – bu ketdein hansında kı bir‿ölü fõt‿ossa, hammız gédeeğ‿oon gööşne, olar da gelelle bizimkine. éle tefõtumuz yoxdı. meylisde ki üş gün‿olar da, üş gün‿olar, meçiTde olar. evvel ki fõt‿olan gün şama ketdileŗ ġäzanı aparar. ikimci gününnen‿üçümcü gününnen bi sefer ölü sahab‿özü vérer.

toylaıda ki éle ġabaxça ketde olādı; indice zatda olu da. evvel ketde üş gün olaydı, üş gün toy çalınardı. iki gün çalınardı, üçümci gün gelin çıxardı. o zaman ġedim bi dene ġet göndeerdile her‿éve bi dene. ġet göndeerdile, çağırardla toya, ḳart‿eveziydi o. o da ġendin‿evezi gédeydi, oyda pul salardı. biyden bey durardı, diyeydi: filan kesi ġõzayn‿ayağ‿üsde oṇı cermeliyex. cemreler yétişeydi oyda, beye yétişeydi, been‿özüne. beyde ki onı hésab‿éleŗdi, bir‿az yığardı vérerdi, zada, dāmede. dāmed gédeŗdi hāmma, sağdız, solduc‿onnan barabär dä éle. sağduz solducu özü geleŗdi, olaŗdı. özü diyēdi: bi dene sağdıç! béş nefer ġalxardı. biyden diyēdle: solduç. béş nefer ġalxardı. xop, biyne gül véeŕdile, o bisne gül véŕeldile, biyine bi şiyni véŕeldile; o bîsle otuttulaldla yéŕe, biy nefer ġalardí.

cüme axşamlaı gédeex ġebr‿üsde. orda duva vérrix da ġebirsandığa. hemd‿u sūre oxurux da. sora da bi nefer de çıxar duva éler, çıxaŗıx gellíx da. havla, xurma aparalla, dağıdalla da.

beyr̲amlaın feğed‿uşlux beyr̲amı, ġurban beyr̲amı; il beyr̲amı da tutaıx; elbetde olar kimin yox. ilin‿aħır çerşembesin tutaŗıx be. ot yandırrıx. cavannar gelle, üsdünnen‿atanallar. mēnāsını héş men bilmem.

olaı hey kes‿öz‿évinde diyeŗ ovladına. indi biz diyemmelíħ. herkesdi, gereĥ‿öz‿övladına évinde gereĥ diye onu. biy nesiheti évinde dede nene diye, bi de ki mellim diye meŗdesede. özge adamın ne derdi var diye axi. o ġedim‿idi; indi éle dōli.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK

A

ābā : aba (< Ar. ʿabā)

ab-enġur : üzüm suyu (< Far. āb-ı engūr)

ab-güş : et çorbası (< Far. āb + gūşt)

āb-i cem : zemzem suyu (< Ar. āb + cem)

abrıyın apar- : rezil etmek (< Far. āb-rū + Tür. -yın apar-)

abyārı : arıtılmış içme suyu (< Far. āb-ı ārî)

acıxlan- : kızmak, öfkelenmek

adaxlı : nişanlı

adınnı : adlı, adında

aftafa götür- : tuvalete gitmek (< Far. āftābe + Tür.)

ağaş : ağaç

ağ birçeĥli : ak saçlı

ağırlığım, buğullığım : yılın son çarşambasında ateş üzerinden atlarken "ağırlığım, buğullığım, tökül bu ōtun‿üsdüne" denilir.

axı : peki, ama

axtar- : aramak

aj : aç

alax : hayvan yemi, ot

albalu : vişne

alça : erik

allat- : aldatmak

alma : elma

āmāde : hazır (< Far.)

ammar : ambar

annaxlı : anlayışlı, düşünceli

apar- : götürmek

ārāşġah : kuaför (< Far. ārāyişgerî)

ārıx : zayıf, cılız, sıska

ärrade : savaş arabası, top arabası (< Ar. ʿarrāde)

arvad : kadın (< Ar. avret)

astana : eşik, evin girişi (< Far. āsitān**)**

aşıx : âşık (< Ar. ʿaşıḳ)

aşna : aşina, tanıdık (< Far. āşinā)

aşpaz : aşçı (< Tür. aş + Far. -pāz)

aşpazxana : yemekhane (< Tür. aş + Far. -pāz + xāne)

aşşıx : aşık oyunu

atdan- : atlamak, sıçramak

atıl- : atlamak

avara : çay, nehir

āyā : şüphelenme, kararsızlık ve şaşma bildirir; acaba (< Far.)

āyende : gelecek, istikbal (< Far.)

ayındır- : aklını başına getirmek

ayrılan- : ayrılmak

ayyí : ayrı

azarax : daha az

B

badam : badem (< Far. bādām)

badımcan : patlıcan (< Far. bādincān)

bağdar : bahçıvan (< Far. bāğdār)

bāhem : bir arada, birlikte, beraber (< Far.)

bax- : bakmak

bāis ol- : sebep olmak (< Far. + Tür.)

bala : küçük, ufak

balış : yastık (< Far. bāliş)

bānd-é text : gelinin damatla beraber gerdeğe girmesinden bir gün sonra yapılan merasim, bu merasimde gelinin ailesi ve akrabaları onun ziyaretine giderler. (< Far. bande-i taxt)

bānşet : emekli (< Far. bāznişest)

barabar : beraber (< Far. berāber)

bāresinde : hakkında (< Far. bāre + Tür. -sinde)

barmağ : parmak

basavad : okuryazar (< Far. bā + Ar. sevād)

bā-selġe : işlerinde düzgün, doğru, dürüst (< Far. bā-selîge)

basır- : gömmek, bastırmak, örtmek

başald- : boşaltmak

baş ġoş- : rağbet etmek, girişmek

başmaxçı : ayakkabıcı

batri : pil, batarya (< İt. batteria)

båyda : büyük bakır kap, çorba tası, yemek kabı

bécā-i mehebbet : sevgi göstergesi, muhabbet karşılığı
(< Far. bicā -i + Ar. muhabbet)

béçe : yavru, çocuk (< Far. beççe)

béhdaşt : sağlamlık, sağlık (< Far. bihdaşt)

béhişt : cennet (< Far. behişt)

béhmekan : falan, söylenmesi gerekli görülmeyen ismin yerini tutar
(< Far. bihmekān)

béhter : daha iyi (< Far. bih + ter)

béxir-i inké : kendi düşüncesine göre (< Far. be-hiyāl-i înki)

békar : işsiz, boş (< Far. bî-kār)

békarçılıx : işsizlik (< Far. bî-kār + Tür. -çılık)

béle : böyle

bé-nāmé : ...adında (< Far. be-nām)

béş : beş

bézār : rahatsız, tedirgin, bıkmış, usanmış (< Far. bîzār)

bebir éle- : dolunaylanmak, dolunay hâline gelmek
(< Ar. bedr + Tür. eyle-)

be'd : sonra, sonraki (< Ar. baʿad)

bedyūm‿ol- : uğursuz ve kötülük getirmek, bereketini bozmak
(< Far. + Tür.)

beğel : kenar (< Far. beğāl)

beğiyye : gerisi, kalan (< Far. bakiye)

beĥ : pek

bext : baht, talih, kader (< Far. baxt)

beġ : elektrik (< Ar. berḳ)

beġōli : dediğine göre (< Far. bi + Ar. ḳavl)

bele- : çocuğu kundaklamak, beşiğe yatırıp bağlamak

beleĥ : kundak

bēlençi : bu gibi, böyle, böylelikle

bēleni vér- : söz vermek, evet demek (< Far. belî + Tür. -ni ver-)

beletde- : tanımaya çalışmak (< Far. balad + Tür. -le-)

beli : tasdik bildirir, evet (< Far. belî)

belke : belki (< Ar. bel + Far. ki)

bellendir- : bildirmek, göstermek

bender : liman (< Far.)

beranki : çünkü (< Far. berāy-i in ki)

berezen : yazın son ayında üzümlerin güneş önünde kurutulduğu ve kişmiş hâline getirildiği üzüm bağlarındaki inişli saha.

berk : katı, sert, sağlam

berke ġoy- : çetinliğe, zorluğa düşürmek

berkit- : sağlamlaştırmak

bernāme : program (< Far.)

berġuzar‿ol- : geçmek, meydana gelmek, olmak, gerçekleşmek (< Far. ber-guzār + Tür.)

bēsap : hesabınca (< Far. be + Ar. hisāb)

bet : baraj, bent (< Far. bend)

beyax : az önce

beyen- : beğenmek

bezi : bazı (< Ar. baʿz)

bılıt : bulut

bız : buz

bidem, biden : birden, aniden (< Tür. bir + Far. dem)

bidmiş : donmuş, şekerlenmiş pekmez

bidun-i inki : -maksızın, -meksizin (< Far. be-dûn-i în ki)

bii : biri

bi iddesi : bir kısmı

bile : bir dönüşlülük zamiri, kendi

bilendiġu : hoparlör (< Far. bolendigu)

billeŗ : binler, bin yıllar

biller : ayakla basarak toprağı kazmaya yarayan alet, kürek

bîmāristan : hastane (< Far. bîmāristān)

binyat : kurum, müessese (< Far. bunyād)

birce : bir tek

birdem : birden, aniden (Tür. + Far.)

bisavad : cahil (< Far. bî + Ar. sevād)

biy : bir

biyāben : çöl, kır (< Far. beyābān)

biyilleri : bu yılda, bu yıllarda

bi yom : bir kez, bir defa

bizōy : buzağı

boyax : boya

bööĥ : büyük

bōyi : büyüğü

buğda : buğday

buġ : düdük (< Ar. būḳ)

bulax : çeşme, pınar

bular : bunlar

būmi : yerli, mahallî (< Far.)

bunġah : emlakçı, ajans (< Far. bunġāh)

bu séri : bu sefer

buyun : bugün

bü cür : bu tür

bül- : bilmek

böyüĥ : büyük

büyün : bugün

büyür- : buyurmak

C

cahāziye : bir gelin kocasına gittiğinde onunla gönderilen eşya, çeyiz. (< Ar.)

cāize : bahşiş, ödül (< Ar. cāʿize)

cālib ol- : cazip olmak, rağbet edilmek (< Ar. + Tür.)

camahat : halk, topluluk (< Ar. cemāʿat)

camal : cemal, yüz (<Ar. cemāl)

cāmee : topluluk, zümre, toplum (< Ar. cāmiʿa)

cānşin : halef, mirasçı (< Far. cāneşîn)

car car : döven, ekinleri dövmek için kullanılan alet

céyran : ceylan

ceng-é cahan : I. Dünya Savaşı (< Far. ceng-i cihān)

celman : halay

cemāvarı ol- : bir yere toplamak (< Ar. cem + Far. āver + Tür.)

cenāb : saygı, onur ve büyüklük anlamıyla kullanılan bir söz (< Ar.)

cengel : orman (< Far.)

cere : toprak testi (< Ar. cerre)

cērme : ceza (< Ar. cerîme)

cermele- : cezalandırmak (< Ar. cerîme + Tür. -le)

ceşn tut- : eğlenmek (< Far. + Tür.)

cezire : ada, yarımada (< Ar. cezîre)

cırıx : yırtık

cib : cep

cibhe : cephe (< Ar. cebhe)

cilolux :Cilo veya Cilolar Birinci Dünya Savaşı zamanında Rusların desteğiyle İran Azerbaycan'ının batı bölgesine özellikle Urmiye ve Salmas şehirlerine akın ederler. Gittikçe güçlenerek ve Ruslar tarafından silahlandırılarak

yüz binlerce Türk'ü katlederler. Köyleri ve şehirleri harap ederler. O kara günlere bölge insanı tarafından Cilolux adı verilmiştir.

Çimin : kadar

cins : tür, çeşit; mal (< Ar.)

cōher : değerli taş, maden veya mücevher (< Ar. cevher)

cönge : manda yavrusu

cuda : ayrı düşmüş, ayrılmış (< Far. cudā)

cum- : dalmak

cunub : güney (< Ar. cenūb)

cūşe gel- : coşmak (< Far. cūş + Tür.)

cüççılığ : çiftçilik

cünne atma : bir oyun adı (< Ar. cünne + Tür.)

cür : tür, biçim, şekil (< Far. cūr)

ćürle- : halletmek, tertiplemek

cüt : çift (< Far. cuft)

cüt éle- : tarla sürmek

Ç

çadıra : çarşaf

çaharruma : dördüncüye kadar (< Far. çehārum + Tür. -a)

çah – i emiġ : derin kuyu (< Far. çāh + Ar. 'amiḳ)

çaḳġala : çağla (< Far. çegāle)

çalxa- :ayranı sulandırmak, sallamak, karıştırmak; hafifçe yıkamak, durulamak

çarşembesūri : yılın son çarşambası

çat- : ulaşmak, varmak

çebne : kepene, koyun derisinden yapılmış çoban elbisesi

çemedan : bavul, büyük çanta

çen : sis, duman

çepçere : kışın uzun gecelerde vakit geçirmek için yenilen şeyler

çepiş : keçi yavrusu

çereş : üzümün ayakla çiğnenmek üzere serildiği yer

çereşe : bir üzüm çeşidi

çeşmi, çeşb : başım gözüm üstüne (< Far. çeşm)

çetir : çadır (< Far.)

çıxad- : çıkartmak

çım- : yıkanmak, yüzmek

çırax : lamba

çırman- : kolları sıvamak, hazırlanmak

çırmanaxlı : kolları sıvayıp iş yapmaya hazır olmuş kimse

çi…. çi…. : ya…. ya…. (< Far.)

çille : yılın en uzun gecesi

çiltiĥ : bebek, çocuk

çişmiş : kuru üzüm

çōdar : hayvancılık işiyle uğraşan

çoxlu : çokça, çoğunluğu

çoxter : daha çok (< Tür. çoḳ + Far. ter)

çöden : bakır

çöl : tarla, bağ

çöl teresi : yöreye has bir bitki

çölmek : çömlek

çömbe : çömlek

çömçe : büyük ağaç kaşık, tabak

çömmek : çömlek

çön- : dönmek

çönme : dönme

çöreĥ : ekmek

çöür- : çevirmek

çuğundur : pancar

çuġġur : çukur

çulġa- : herhangi bir şeyi bir elbise veya kumaşa bürümek

çüççılığ : çiftçilik (< Far. coft + Tür. -çılıḳ)

D

dab : ev
daban : taban
dād : yardım, imdat (< Far.)
daxî : artık, daha
dal : arka, yan
dal dalı : geri geri, geriye doğru
dalıca : arkasınca, ardı sıra, arkasından
dām : dam, çatı (< Far.)
damdārı : hayvancılık (< Far. damdārî)
dāmen : etek (< Far.)
dāmperveri : hayvancılık (< Far. damperverî)
dan : tan
dan- : inkar etmek, gizlemek
danış- : konuşmak
dānişamuz : öğrenci (< Far. dānişāmūz)
dānişmet : bilgili, bilgin (< Far. dānişmend)
danġa danġınan : ses taklidi
darbes : çadır (< Far.dārbest)
darıx- : bunalmak, sıkılmak
dāstan : destan (< Far. dāstān)
davaxana : eczane (< Ar. devā + Far. xāne)
davar : küçük baş hayvan
day : artık
dāye : dadı (< Far.)
dé- : söylemek
déhdéh : bir şarkı türü
déj : kale (< Far. dej)
démçi : tarlayla meşgul olan kimse
déme : demek, güya, şöyle
dérexTır : traktör (< Fr. tracteur)
deb : gelenek (< Ar. deʿb)

debirstān : lise (< Far. debîristān)

debistān : ilkokul (< Far.)

dee : tane (< Far. dāne)

defe : defa (Ar. defʿa)

defn-i kefne‿éle- : ölüyü gömmek (< Ar. + Tür. eyle-)

deġiġ : dakik, tam olarak

dēl : değil

dēli : değil

dellek : tellak (< Ar. dellāk)

dem : tarla (< Far.)

dem-i bext : evlilik yaşı (< Far. dem -i baxt)

dendānsāz : dişçi (< Far.)

der- : dermek, toplamak

derāmed : gelir, kazanç (< Far.)

derbes : taksi kiralama (< Far.)

derbet : sokak (< Far. derbend)

derca vur- : kısır döngüde dönüp dolaşmak (< Far. + Tür.)

derher haĺ : her hâl ü kârda

dērman : değirmen

dermanġah : sağlık ocağı (< Far. dermāngāh)

der-sūret-i ki : halbuki (< Far.)

dervaza : şehir ve kale kapısı gibi büyük kapı (< Far. der-vāze)

desmal : mendil (< Far. detsmāl)

destēcemi : toplu hâlde (< Far. dest-i cemʿî)

desti pul : hediye yerine verilen nakit para (< Far. dest-i pûl)

desyar : yardımcı (< Far. dest-yār)

deşig : deşilmiş yer, çukur

det : dert (< Far. derd)

devri : tabak

devriş : derviş (< Far. dervîş)

deyil : değil

deyirman : değirmen

dınġılı : ufak, küçücük

di- : demek

dîdār : görüşme, ziyaret (< Far.)

difa : müdafaa, savunma (< Ar. def˘)

dil-celmani : mani (< Far.)

dildaŕlıx ver- : gönül alma, teselli etme (< Far. dildār + Tür. -lıḳ ver-)

dinam : jeneratör, su motoru

dincel- : dinlenmek, dinçleşmek

diskin- : ürkmek, korkmak

diyesen : güya

dodax : dudak

doğurdan : doğrudan

doġguz : dokuz

dōlet : devlet (< Ar. devlet)

dōletdi : devletli, mutluluk ve refah içinde olan
(Ar. devlet + Tür. -li)

don : elbise

doxāniyat : tütün (< Far. duhānî + Ar. -āt)

dōran : devran, zaman (< Ar. devrān)

dōre : etraf, çevre (< Ar. devre)

dos : dost (< Far. dūst)

dō̄ : değil

döħr çarşembe : son çarşamba

dō̄let : devlet (< Ar. devlet)

dō̄li : değil

dō̄re : etraf, çevre (< Ar. devre)

döt : dört

döy- : dövmek

döyl : değil

döyletdi : devletli, mutluluk ve refah içinde olan
(< Ar. devlet + Tür. -li)

döylü : değil

dūbāre : tekrar (< Far.)

duḳtura : doktora (< Fr. doctorat)
duşab : pekmez (< Far. dūşāb)
duva : dua (< Ar. duʿā’)
düdeĥ : düdük
düktür : doktor (< Fr. docteur)
düyi : düyü, ince bulgur
düz : doğru, tam
düzelt- : yapmak, hazırlamak
düzetde- : düzeltmek

É

éhsas éle- : duymak, hissetmek (< Ar. ihsās + Tür. eyle-)
éhtirām : saygı, hürmet (< Ar. ihtirām)
éhtiyaş : ihtiyaç (< Ar. ihtiyāc)
éḳo : hoparlör
éġdām éle- : gayret ve sebatla çalışmak (< Ar. ikdām + eyle-)
élat : göçebelik ve hayvancılıkla yaşayanlar (< Ar.)
éle- : eylemek, yapmak, etmek
éle : öyle
élebil : sanki
éliyebil- : yapabilmek
élm-i ġal : konuşma ilmi, belagat (< Ar. ʿilm + ḳavl)
él-tayfa : çevre, eş dost
éstexr : havuz (< Far. istexr)
éşici : dinleyici
éşik : etraf, çevre, dışarı
éy hova, éy dad : şaşırma edatı
éynen : aynen (< Ar. ʿaynen)
éyni : aynı
éyvan : bir tarafı dışarıya açık olan oda, salon

E

eémm-é ethar : arı, temiz ve münezzeh olan imamlar (< Ar. e-emme-ethar)

efser-i şehrebāni : karakol memuru (< Far. efser-i şehrebānî)

eğd : nikâh (< Ar. ʿaḳd)

eğlep : genelde, en çok (< Ar. aġleb)

ehl-i tesennün : Sünnet ehlinden olanlar, Sünniler (< Ar.)

exevi : kardeş (< Ar. axavî)

exlāġ : ahlak (< Ar. axlāḳ)

ekinçilik : çiftçilik, ziraat

ekineceĥ : yetiştirilen ürünler

elān : şu anda, şimdi (< Ar. elʿān)

elelxusus : özellikle (< Ar.)

elleş- : oturmak, beklemek, uğraşmak, vakit geçirmek

emi : amca, emmi (< Ar. amm)

ēmniye : güvenlik, korucu (< Ar. emniyye)

emru māş‿éle- : geçinmek (< Ar. emr + maʿāş + Tür. eyle-)

emvat : ölüler (< Ar. emvāt)

enam ver- : bahşiş vermek, ikram etmek (< Ar. enʿām + Tür.)

endāze : ölçü, mertebe, derece (< Far.)

eng : çene

erc : değer, kadir, kıymet (< Far. erz)

erik : kayısı

erremotur : motorlu hızar

ertéş : ordu (< Far. ertiş)

erus : gelin (< Far. ʻarūs)

erziş : değer, paha (< Far. erziş)

erziş ġāıl‿ol- : değer vermek, önem vermek (< Far. erziş + Ar. ḳāil + Tür.)

erzulum : Erzurum

esger : asker (< Far. ʿasker)

eskerrig : askerlik (< Far. ʿasker + Tür. -lik)

eslan : aslen (< Ar. aslen)

eslehe : silahlar (< Ar. eslihā)

esl ender esl : gerçek, asıl

esmāne : gökyüzü (< Far. āsumān)

eşiĥ : dışarı, etraf, çevre

evel, evelen : evvel, önce (< Ar. evvel)

evez : karşılık, bedel (< Ar. ʿivāz)

evez éle- : değiştirmek (< Ar. ʿivāz + Tür. eyle-)

eyağ, eyax : ayak

eyal : aile, eş (< Ar. ʿıyāl)

eye : eğer

eyleş- : oturmak, vakit geçirmek

ezan‿iġāme oxu- : çocuğa ad verirken ezan okumak (< Ar. ezān + ikāme + Tür. oḳu-)

ezin : kederli (< Far. ezîn)

F

fāmil : aile, akraba (< İt. famiglia)

fas : Fars

fāte : Fatiha (< Ar. fātihā)

faytın : fayton

feğir : kişinin alçak gönüllülük göstermek için kendisine verdiği san (< Ar. fakîr)

fehle : işçiye (< Far.)

feġet : fakat, ama (< Ar. faḳat)

ferāhem : toplamak (< Far.)

ferheng : bilgi, hüner, marifet, kültür (< Far.)

ferġ : fark (< Ar. farḳ)

fermandéh : amir, komutan (< Far. fermāndeh)

ferzen : farz ederek (< Far.)

fiкy : fikir (Ar. fikr)

fişar : sıkıntı, baskı (< Far. fişār)

fōġ lisans : yüksek lisans

fōri : ani, çabuk, acele (< Ar. fevrî)

fori telefon şumaresi : acil telefon numarası

fōt éle- : ölmek (< Ar. fevt + Tür. eyle-)

fotbol : futbol (< İng. football)

furna : vagon

furudġah : havaalanı (< Far. furūdġāh)

G

gamış : camız, manda (< Ar. cāmūs)

géçeceh : geçmişte

gendele : bir tür kokulu bitki

gereĥ : gerek

gerneş- : gerilmek, esnemek

gicele gicele : sersemce (< Far.)

gilas : kiraz (< Far. gîlās)

girde : yuvarlak (< Far. gird)

gire düş- : yakalanmak (< Far. gîr + Tür.)

giriftar : düşkün (< Far. giriftār)

girin‿ol- : mahcup olmak

gizlenpaç : bir oyun adı

gōher : inci (< Far. gevher)

göer- : yeşermek

görsen- : gözükmek, görünmek

görset- : göstermek

görüş : ziyaret

göt- : götürmek

göv : yeşil

göver- : yeşermek

göy : gök, yeşil

göyer- : yeşermek

ǵöyÇeĥ : güzel

gözel : güzel

güd- : takip etmek

gülab : gül suyu (< Far. gul-āb)

gülebaxan : ayçiçeği

gümbülle- : gümbürdemek

günde : o gün, o günler

günnux : günlük

güzgi : ayna

H

habéle : işte böyle

hamı : hep, hepsi, tamamı, bütün

hansı : hangisi, hangi

hara : nere

harda : nerede

hāvā : heves, istek, arzu (< Far. hevā)

havağa : ne zamana, hangi vakte (< Tür. ha + Ar. vaḳt + Tür. -a)

hävāpéyma : uçak (< Far. hevāpeymā)

havla : helva (< Ar. halvā)

héç çes : hiç kimse

hék kes : herkes

hés : hiç

hés zāt : hiçbir şey (< Far. hîç + Ar.)

héyf i méyl‿ol- : bozulmak, haraplaşmak (< Ar. hayf + meyl + Tür.)

héyret : hayret (< Ar.)

héyvan : hayvan

hecler : hacılar (< Ar. hacc + lar)

hedeme : hademe, hizmetçi (< Ar. xademe)

hedis : hadis (< Ar. hadîs)

hefte : hafta (< Far.)

hex : hak (< Ar. haḳ)

hexlé- : haklamak, gerçekleşmek

heġ : hak (< Ar. haḳḳ)

heġiġet : hakikat (< Ar. haḳîḳat)

hemé reġem : her türlü (< Far. hem + Ar. raḳam)

hemle : hamle (< Ar. hamle)

hemmeşe : her zaman, daima (< Far. hemîşe)

hemsāye : komşu (< Far.)

hēmşe : her zaman, daima (< Far. hemîşe)

hemun : hemen, o zaman (< Far. hemān)

hepsenāy : mit, efsane

hepsene : mit, efsane

heras : korku

here : herkes

heres éle- : meyve ağaçlarının dallarının fazla kısımlarını her yıl yazın ilk günlerinde kesmek, budamak

heşemdar : varlıklı, zengin (< Far. haşemdār)

heştad : seksen (< Far. heştād)

hetmen : kesinlikle, katiyetle (< Far. xatmen)

hey : her

heyif : yazık, vah (< Ar. hayf)

hidiye : hediye (< Ar. hediyye)

his : is

hob : tamam, evet, güzel, hoş, iyi (< Far. hūb)

höĥman : hükmen; bilhassa, hususiyetle (< Ar. hükmen)

hutél : otel (< Fr. hôtel)

hülü : şeftali

hüşünü itir- : bayılmak (< Far. hūş)

hı̇roini : eroin

hüzür : cenaze (< Ar. huzūr)

X

xāme : kaymak (< Far.)

xānevede : aile (< Far. xānevāde)

xan nene : büyük anne

xaraba : harabe (< Ar. xarābe)

xarabḳarrığ : yıkıcılık (< Ar. xarāb + Far. kār + Tür. -lıḳ)

xār bār : yiyecek (< Far. xarbār)

xāsteġarlığ : kız isteme (< Far. xāsteġārî + Tür. -lıḳ)

xäral : kıldan ya da ketenden yapılmış büyük çuval

xéé : hayır (< Ar. xayr)

xêy : hayır (< Ar. xayr)

xéyleĥ : birçok (< Ar. xaylî)

xéyr : hayır, iyilik (< Ar. xayr)

xéyrat : hayrat, hayır işleri (< Ar. xayrāt)

xeber : haber (< Ar. xaber)

xedemat : hizmetler (< Ar.)

xeel : Halil

xeleban : pilot (< Far.)

xelet : hediye etmek için verilen elbise (< Ar. hilʿat)

xelx‿éyle- : yaratmak (< Ar. halḳ + Tür. eyle-)

xelxe : halka

xelvet : ıssız yerde yalnız kalma (< Ar. xalvet)

xemir : hamur (< Ar. xamīr)

xençel : hançer

xermenkup : buğdayı samandan ayıran makine (< Far. xirmen-ḳūb)

xeste : hasta (< Far. xāste)

xeşle- : kullanmak, harcamak (< Ar. xarc)

xeter : tehlike (< Ar. hatar)

xeyyat : terzi (<Ar. hayyāt)

xezel : sararıp dökülmüş yapraklar

xıdmet : hizmet (< Ar. xidmet)

xıx : kırk

xılġet : yaratma (< Ar. halḳ)

xına : kına

xırda : küçük, çocuk (< Far. xorde)

xidmet : hizmet (< Ar.)

xob : daha önce söylenen cümlenin anlaşıldığını hesaba katarak bir sonraki cümleye başlarken söylenen bir cümle başı edatı.

xōlı xōlí : biçimli, şekilli

xon : tabak (< Far. xūn)

xonbeste : bir çocuk oyunu

xonça : büyük tabak (< Far.)

xorāfat : aslı, esası olmayan şeyler (< Ar. hurāfāt)

xoşnişin : rahatına düşkün (< Far. xoşnişîn)

xoşsālı : kuraklık (< Far. xoşḳsālî)

xud-i men : ben kendim (< Far. hōd)

xudnímāyi : gösterişli, samimi (< Far. xōdnumā)

xulase : özetle, kısaca (< Ar. xulāsa)

xums : beşte bir (< Ar. xums)

xurc : kıl veya yün dokunmuş heybe (< Ar.)

xurd u xuräk : yiyecek (< Far. xōrd)

xutne xetene : sünnet (< Far.)

İ

iPtidaı : ilkokul (< Far. ibtidā'i)

icāze : izin (< Ar. icāzet)

iftitah : açmak, çalışmaya başlamak (< Ar. iftitah)

ixtiyar éle- : seçmek, istemek, arzu etmek (< Ar. ihtiyār + Tür. eyle-)

inġılab : İran devrimi (< Ar. inḳılāp)

il : yıl

ilvan : unvan (< Ar. 'unvān)

indi : şimdi

inni : şimdi

intixab : seçme, tercih etme (< Ar. intihāb)

invan : unvan (< Ar. ʿunvān)

irağ : uzak

isfat : asfalt

isport : spor (< Fr. sport)

issi : sıcak

iş- : içmek

iştiba éle- : yanılmak, şaşırmak (< Ar. iştibāh + Tür. eyle-)

ittila vér- : haberdar etmek (< Ar. ittilā + Tür. ver-)

iyde : iğde

iyid : yiğit

izāfe : katma, artma, ekleme (< Ar.)

J

jandarméeri : jandarma (< İt. gendarme)

K

ḳado : hediye (< Far.)

kağaz : kâğıt (< Far. kāġaz)

kaman ġoval : bir çalgı aleti

ḳanfail : tarla biçmede kullanılan makine (< Far.)

ḳārger : işçi (< Far. ḳārger)

ḳarxana : fabrika (< Far. kārxāne)

ḳārşınās : iş bilir, işten anlayan (< Far. kārşinās)

kasıb : esnaf; fakir (< Ar. kāsib)

ḳaş : keşke (< Far. kāş)

ḳat : kart (< Fr. carte)

ḳävran : kervan (< Far. kārvān)

kéçel : kel (< Far. keçel)

kéf : keyif (< Ar. keyf)

kebin kes- : nikâhlamak (< Far. kebîn + Tür.)

kec : eğri

keçel : manda yavrusu

kedu : kabak

kel : erkek manda

kelbäla : Kerbela

keleme : kelime (< Ar. kelime)

kel ġarnısı : hayvan taşıtı

kembud : eksiklik, yetersizlik (< Far. kembûd)

kemel- : azalmak, eksilmek (< Far. kem)

kem‿o ḳan : aşağı yukarı (< Far.)

kendi : tahıl vb. malzemelerin konulduğu yer

keniz : bekar kız (< Far. kenîz)

kere : tereyağı (< Far.)

kesb : çalışıp kazanma, iş (< Ar.)

keşāverz : çiftçi (< Far. keşāverz)

keşāverzi : çiftçilik (< Far. keşāverzî)

ketmeĥ vér- : bir şeyin dış yüzünün kalınlaşması

kevşen : sınır, çevre

ḳılas : sınıf (< Fr. classe)

ḳićāve : çocuklar için cam parçalarından ve boyalı kâğıtlardan yapılmış küçük, dört köşesi kapaklı sandık. Yılın son çarşamba akşamı herkes kicaveye bir ip bağlar, onu komşunun damından aşağı sallar ve komşu da ona pasta, ceviz, badem, çikolata, mendil, çorap vb. şeylerden koyarak "çek üste" diye seslenir.

kiçiĥ : küçük

kilbe : tandırdaki ateşin yanmasını sağlayan hava deliği

kilse : kilise

kimin : gibi

kişi : koca, eş, evin erkeği

kişmiş : kuru üzüm

ḳollen : hepsi, bütün, toptan (< Ar. küll)

kól : küçük, kısa boylu ağaç

ḳoşti : güreş (< Far. ḳoştî)

ḳot : ceket

kotan : pulluk, büyük sapan

köç- : göçmek

köĥle- : köklemek, saza vurmak

kökelt- : şişmanlatmak, semizleştirmek

kömeĥlığ‿éle- : yardım etmek

kömey‿éle- : yardım etmek

köyneh : gömlek

ḳuç‿éle- : göçmek

ḳud-i kimyā : gübre (< Ar.)

ḳustavanç : bir oyun adı

ḳuT : gübre

ḳüçe : sokak (< Far. ḳūçe)

küpe : küp, küfe

küleĥ : küçük kulübe

küleş : buğday yığını

kündele : ağaç yığını

küre : çukur yer

küreken : damat, güveyi

kürsü : ev içinde, içine ateş konularak etrafında oturanların ısındığı küçük tandır (< Ar. kürsî)

küt : Kürt

Ġ

ġaaş : kardeş

ġabax : karşı, ön; önceden, evvelden

ġabale : belge, vesika, tapu (< Ar. ḳabāle)

ġabşén : mont

ġada al- : dert ve üzüntüyü paylaşmak

ġağa : arkadaş, dost

ġan āzmayşı : kan tahlili (< Tür. ḳan + Far. āzmāyî)

ġannı : kağnı

ġānunġuzar : yasa koyma yetkisi (< Ar. kānūn + Far. güzār)

ġara : kara

ġārı : at arabası

ġarġı- : lanetlemek, ilenmek

ġaş- : kaçmak

ġatıx : yoğurt

ġatışlan- : karışmak, karıştırılmak

ġavāca : önü sıra, önünde

ġavol : kaval

ġayda : usul, nizam, yol (< Ar. kāide)

ġāzı : kadı (< Ar. ḳāzī)

ġéyri : gayrı (< Ar. ġayr)

ġeblen : önce, önceki, evvel (< Ar. ḳabl)

ġebl-ez in-ki : -den önce (< Far. kabl-ez-în)

ġebul : kabul (< Ar. ḳabūl)

ġedeğen : yasak

ġedem : ayak (< Ar. ḳadem)

ġeden : kadar

ġēfana : koridor, antre

ġeheylen- : kahırlanmak

ġehim : sağlam

ġelem at- : yazmak (< Ar. ḳalem + Tür.)

ġelet : yanlış, yanılma (< Ar. ġalat)

ġemgin : hüzünlü, kederli (< Ar. ġam + Far. gîn)

ġeral : karar (< Ar. ḳarār)

ġerallaş- : kararlaştırmak

ġere : kara

ġerebāv : Karabağ

ġerebavılar : Karabağlılar

ġereli : bir tür erik

ġereme : tokat, şamar

ġerenġulux : karanlık

ġerez : öç alma isteği, kin (< Ar. ġaraz)

ġerġavul : sülün

ġerib : garip (< Ar. garîb)

ġeşeh : güzel, iyi (< Far. geşeng)

ġet : küp şeker (< Ar. ḳand)

ġete : kıta

ġeyeler : Garalar

ġeyin : kayın

ġeyit- : geri dönmek

ġeyle : kıyma

ġeynana : kaynana

ġeynata : kaynata

ġeyned- : kaynatmak

ġeyter- : geri çevirmek, döndürmek

ġeza : yemek (< Ar. ġızā)

ġezil : keçi tüyü

ġeziye : husus, mesele (< Ar. ḳaziyye)

ġıç : ayak, bacak

ġığla- : pislemek

ġıx yéddi : kırk yedi

ġılıx : biçim, şekil

ġırax : kenar, kıyı, çevre

ġıran : İran'da Riyal karşılığında olan para. Riyal tümenin yüzde biridir.

ġırx- : kırkmak, kesmek

ġırnıs : cimri, hasis

ġırō : kırağı

ġısdat- : kısaltmak

ġış : ayak, bacak

ġıt- : kesmek, devam etmemek

ġızdır- : ısıtmak

ġızıl : altın

ġızış- : hava soğumak, üşümek

ġismet : kısmet (< Ar. ḳısmet)

ġiyx : kırk

ġoalaġaşdı : bir kovalamaca oyunu

ġoca : yaşlı, ihtiyar

ġocal- : yaşlanmak, ihtiyarlamak

ġofun : kavun

ġohun : akraba (< Ar. ḳavm)

ġolbağı : bilezik

ġōl vér- : söz vermek (< Ar. kavl + Tür. ver-)

ġōm i xîş : akraba, eş dost (< Far.)

ġonax : misafir

ġonşı : komşu

ġoşa : çift

ġoşun : asker, ordu

govurġa : kavurga

ġōza- : korumak, tutmak, kucaklamak, kaldırmak, yükselmek

ġuççu : Kuşçu

ġudret-i māl : varlık, para, mali güç (< Ar. ḳudret + Ar.)

ġuful-Allah : Ahad suresi

ġulam : köle (< Ar. ġulām)

ġulbeten iléllа : Allah'ın yanında

ġuluncan : şiddetli ağrı

ġūne : tarz, gidiş, yol (< Far.)

ġuruh : grup (< Fr. groupe)

ġut : kurt

ġutul- : kurtulmak, bitirmek, tamamlamak

ġuyla- : gömmek, defn etmek

ġuymax : bir yemek türü, kuymak

ġuzariş : geçme, geçiş (< Far. guzāriş)

L

lahaz : tür, çeşit (< Far. lahz)
laġ : bozuk yumurta
lap : tam, en
lebeniyat : süt ürünleri (< Ar. lebeniyyāt)
leğeb : lakap (< Ar. laḳab)
lehze : lahza, an (< Ar. lahza)
lepe : bulgurla yapılan bir yemek
libas : elbise(< Ar. libās)
lodo : bir oyun adı
lumba : su teknesi
lüt : çıplak

M

macar : bir altın çeşidi
mahal : yöre, bölge (< Ar. mahall)
maharıbe : muharebe, savaş (< Ar. muhārebe)
maḳronu : makarna (< İt. maccherone)
maldarrığ : hayvancılık (< Tür. mal + Far. dār + Tür. -lıḳ)
mama : ebe
mar : var
mār : yılan (< Far.)
matah vér- : kıskandırmak, imrendirmek
māyıl : hevesli, düşkün, istekli (< Ar. māil)
méhmānî : misafirlik, konukluk (< Far. mihmānî)
méhriye : bir erkeğin nikâh sırasında karısına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mal veya para, mihr (< Ar. mehr)
méyhen dust : vatansever (< Far.)
meclis- i terhim : yas meclisi (< Ar. meclis + terhîm)
medd : istek, arzu (< Ar.)
meellim : öğretmen (< Ar. muʿallim)

mehendis : mühendis (< Ar. muhendis)
meherrem : Muharrem (< Ar. muharrem)
mehT-i ḳūdek : kreş (< Far. mehd-i kûdek)
mehzer : nikâh kıyılan yer (< Ar. mahzar)
mexsus : mahsus, özel (< Ar. mahsūs)
mejlis : meclis (< Ar. meclis)
mejmehe : büyük sini, tepsi (< Ar. mecmeʿ)
meke : mısır
meke patdağı : mısır patlağı
mēmulen : genellikle (< Ar. meʿmūlen)
menfeed : menfaat (< Ar. menfaʿat)
menteğe : bölge (< Ar. mıntıḳa)
merāhil : aşama, safha, kısım (< Ar.)
merāsém : merasim (< Ar. merāsim)
mēreke : gösteri (< Ar. meʿrike)
meriz : hasta (< Ar. maraz)
mērse : medresemiz (< Ar. medrese)
merz : sınır (< Far.)
mesel : masal (< Ar.)
mesem : misal olarak (< Ar. meselen)
mesid : mescit (< Ar. mescid)
meslāhat éle- : danışmak (< Ar. maslahat + Tür. eyle-)
mesnōi : suni (< Ar. mesnūʿî)
metleb : istek, maksat, meram(< Ar. matlab)
metor : motosiklet
mevadd-i muxeddire : uyuşturucu (< Ar.)
mēzin : müezzin (< Ar. muʿezzin)
miçit : mescit (< Ar. mescid)
midal : madalya
mil : tel örgü, dikenli tel (< Far.)
milax : kuru üzüm
min- : binmek
miyve : meyve

miz : masa

mizāhım‿ol- : rahatsız etmek, sıkıntı vermek (< Ar. müzāhim + Tür.)

mocered : evlenmemiş, bekar (< Ar. mucerred)

mod : moda (< İt. moda)

mofesseh : evde nikâh kıyan molla (< Ar. mufesseh)

mohlıt : ilk ayın adı

mōġé : zaman (< Ar. mevḳiʿ)

mōġuf : vakfedilmiş (< Ar. mevkūf)

montaha : son, son olarak (< Ar. muntehā)

mostēcér : kiracı (< Ar. müsteʿcir)

moşḳélî : engel, zorluk, güçlük (< Ar. muşkil)

mōẓze éle- : vaaz vermek (< Ar. mevzūʿ + Tür. eyle-)

moz : muz

möünk : üzüm yaprağı

möv : üzüm ağacı

möẓre : üzüm asmasının kurumuş ve kesilmiş dalları

möymün : mümin, muteber, makbul, uygun (< Ar. muʿmin)

mudiyriyet éle- : başkanlık etmek (Ar. mudîriyyet + Tür. eyle-)

mulağ : evlerin tavanında ipe bağlanmış üzüm

muxenniĥ : tamirci

muxābırat : posta şubeleri (< Ar. muhāberāt)

murebba : reçel (< Ar.)

muselseli : otomatik tüfek (< Ar.)

musinn : yaşlı (< Ar.)

muştéhéd : müçtehit (< Ar. muctehid)

muteherrik : hareket eden, kımıldayan, oynayan (< Ar.)

müdür bender : liman müdürü (< Ar. mudîr + Far. bender)

müfessel : geniş kapsamlı, ayrıntılı (< Ar. mufassal)

müselman : Müslüman (< Ar. muselmān)

müsübet : sıkıntı (< Ar. musîbet)

müteessifāne : eseflenerek, kederlenerek (< Ar. müteʿessif + Far. -āne)

N

nağıl : masal (< Ar. naḳl)
nahar : öğle, öğle yemeği (< Far. nehār)
naxır : büyük baş hayvan
naxırçı : çoban
nalbeki : tabak
nāme : mektup, name (< Far.)
nāmetdığ : namertlik (< Far. nāmerd + Tür. -lik)
nāmizeT : nişanlı, sözlü, yavuklu (< Far. nāmzed)
nan : ekmek (< Far. nān)
narun nurun : küçük şeyler
navar : kaset
néce : nasıl
néçe : kaç tane, ne kadar
néyşeker : şeker kamışı
nefer : kişi (< Ar.)
neft ġazoul : petrol
ne-in-ki : değil, böylece değil, öyle değil (< Far.)
neġġede : ne kadar
neġşe : plan, proje, harita, çözüm (< Ar. nakş)
nelbetdig : nalbantlık
neme : ne
nemene : ne
nencoş : genellikle öğle yemeğinden önce atıştırılan şeyler (< Far. nimcūş)
nene vay : bir oyun havasının adı
neng : utanma, ayıp (< Far.)
ne teher : nasıl, ne şekilde
neve : torun (< Far.)
nigehban : gözcü, bekçi (< Far. nigāhbān)
nigeran : bakıcı (< Far. nigerān)
nímāyış : gösteri, gösteriş (< Far. numāyiş)

nimāyende : yol gösteren, gelenleri karşılayan (< Far. numāyende)

nîme : yarı, yarım (< Far.)

nîrū : ordu (< Far.)

nisf : yarım, yarı (< Far. nısf)

nîzāmî : asker (< Far.)

nōba : sıra

noğul : bir şeker türü

nōhe : ağıt (< Ar. nevha)

nov : yeni (< Far. nev)

nōy : çeşit, tür, cins (< Ar. nevʿ)

nöker : hizmetçi, hizmetkâr (< Far. novker)

numuta : yumurta

nūş : içki, işret (< Far.)

nümreni getir- : en önde olmak, en iyisi olmak

O

o bisi : öbür, öteki

ōçu : avcı

odéy : işte orada

oft : azlık (< Far.)

oğru : uğru, hırsız, yol kesen

oxşa- : benzemek, andırmak; ağıt söylemek

oxu- : okumak, öğrenim görmek

oxur : hayvanların yem yediği yer

oġġede : kadar

ōlād : evlat (< Ar. evlād)

olar : onlar

ōliya : evliya (< Ar. evliyā)

omac‿aşı : bir yemek çeşidi

omlét : omlet, menemen

onda : o zaman

orkest : düğün için getirtilen çalgılar

ot- : oturmak

otax : oda

otar- : hayvan otlatmak

ov : av

ovuş : avuç

oyad- : uyandırmak

ōza : durumlar (< Ar. ‘ozā)

Ö

ögreş- : öğrenmek

öhde : yük, sorumluluk (< Ar. uhde)

örget- : öğretmek

ötür- : götürmek

öv : ev

övéy : üvey

öyün : o gün

öz : kendi

özge : başka, yabancı, diğer

P

pābend : bağlı (< Far. pāybend)

paca : baca

paltar : giysi

pay : payız, sonbahar (< Far. pāyîz)

payız : güz, sonbahar (< Far. pāyîz)

pénce : ekinin biçilmeden önceki aşaması

péşvaz‿éle- : karşılamak (< Far. pîşvāz + Tür. eyle-)

péyvet : bir ağacı başka bir ağaca aşılama (< Far. peyvend)

peĥ : pak

pehlevan : pehlivan (< Far. pehlevān)
pexlan : bir kuş türü, pexlan kuşu
pexş éle- : yaymak (< Far. pahş + Tür. eyle-)
pencimin : ilkokul 5. sınıf (< Far. pencumîn)
pervāne : tapu, senet (< Far.)
perveriş tap- : yetişmek, büyümek (< Far. perveriş + Tür.)
pezîrāi : misafir ağırlama, ikram etme, saygı gösterme (< Far.)
pilledeste : bir oyun adı
pilō : pilav
pilte : gaz lambası
pineçi : ayakkabı tamircisi (< Far. pîne + Tür. -çi)
pîruz : kutlu, hayırlı (< Far. pîrūz)
pişillen- : pişirilmek
pişreft : ilerleme (< Far. pîşreft)
piy : iç yağı
piyada : yayan (< Far. piyāde)
pox : dışkı, bok
poşt-ı ḳar : işte süreklilik, performans (< Far. poşt + kār)
pudak : budak, dal
pul : para
purbar : sulu, faydalı (< Far. purbār)
puste : fıstık
püste : çam fıstığı

R

rāhet : rahat (< Ar. rāhat)
rahnimayi : ortaokul (< Far. rāhnumāyî)
rededen çıx- : modadan düşmek, geçerliliğini yitirmek (< Ar. rede + Tür. çıḳ-)
redġozer : yoldan geçen (< Far. rehguzār)
rehmetdiy : rahmetlik (< Ar. rahmet + -lik)
rextxab : yatak, döşek (< Far. rext-xāb)

resm : usül, adet, gelenek (< Ar.)

reşādet : yiğitlik, cesaret (< Ar.)

revā : yakışır, yerinde, uygun (< Far.)

revābét : muhabbet, bağlılık (< Far. revābit)

rēyetî : mal sahibinin buyruğu altında çalışan işçi (Far. rāyetî)

rıfah : refah (< Ar. refāh)

rişe : kök (< Far. rîşe)

rişve-xor : rüşvet alan, rüşvetle iş yapan (< Ar. rüşvet + Far. hor)

rōġen : yağ (< Far.)

rū-bé-rū : karşı karşıya (< Far. rū-be-rū)

rūseri : baş örtüsü (< Far.)

rusî : Rusça

rūz-i ärūs : düğün günü (< Far. rūz + arūz)

ruzu : azık, yiyecek (< Far. rūzî)

S

sabah : yarın (< Ar. sabāh)

sağdıç, solduç : düğün merasiminde damadın sağ tarafında duran kimseye "sağdıç", sol tarafında duran kimseye "solduç" denir.

sahab : sahip (< Ar. sāhib)

saxla- : bakmak, beslemek, korumak

saxtman : inşaat(< Far. sāxtomān)

saxtmansāzî : inşaat işleri (< Far. sāxtomān-sāzî)

saġġal : sakal

salameléyk : selamünaleyküm

sal-çıx éle- : muhasebe etmek, hesaplamak

sālgerd : yıl dönümü (< Far.)

sant : santimetre (< Fr. centmètre)

sarı : doğru

savat : okuma yazma (< Ar. sevād)

saya, sayaçı :yıl bayramı yakınlarında köylerde ve mahallelerde dolaşarak güzel koşmalar okuyan, teke oynatan ve para, ekmek, buğday, pirinç vb. şeyler isteyen kimseler.

sêdi : defa, kere (< Ar. serîʿ)

séhin : topraktan yapılmış kap

sériyağı : düşman (< Ar. serîʿ + Tür.)

séşembe : çarşamba (< Far. çehār + şenbe)

sévvom-é rāhnimāi : ortaokulun son sınıfı (< Far.)

séyfi : bostan işleri

sebr : sabır (< Ar. sabr)

sed-de-sed : yüzde yüz, katiyetle (< Far. sad-der-sad)

sedene : yüz tane (< Far. sad + dāne)

sedepli : sedefli

sef- : serpmek

sefe : sayfa (< Ar. sahîfe)

sefeng : yaramaz, sapkın (< Ar. sefeh)

seher : sabah

seher danı : tan vakti

sehm : pay, hisse (< Ar.)

sexāvet : bağışlama (< Ar.)

sext : çetin (< Far.)

sekkiz : sekiz

seġġel : sakal

selmanı : çocukları sünnet eden kimse (< Far. selmānî)

semeni : buğdayın gövermiş hâlinden yapılan helva, semeni helvası

sēmmi : samimi (< Ar. samîmî)

sendel : koltuk

senet : sanat (< Ar. sanʿat)

senger : çukur, sığınak (< Far.)

serāser : baştan başa, büsbütün (< Far.)

serbaz : asker (< Far. serbāz)

serd-xana : meyvelerin muhafaza edildiği depo, meyve deposu

(< Far. serd + xāne)

serf : sarf (< Ar. sarf)

ser-i ḳārı : alışkanlık (< Far.)

serimsax : sarımsak

serit- : sarmak, dolamak

serġuzeşT : alın yazısı (< Far. ser-guzeşt)

sermeş- : sarmaşmak, sarılmak

serniş : bir litre miktarı

server : baş, reis (< Far.)

sesele- : seslemek

sığar : sigara

sırġa : küpe

sificat : bostanda yetiştirilen kavun, karpuz, salatalık vb. yiyecekler (< Ar. seyficat)

sikké-yé bahar āzādı : İran'da bir altın çeşidi

siġar : sigara

siléyvez : bir yemiş türü

siltik çal- : parmakları şakırdatarak oynamak

silve : buğday ambarı

sim : sazın teli

sînî : sini (< Far.)

sinn : yaş (< Ar.)

sipır- : süpürmek

sismūn-î uşax : beşik (< Far.)

sistim : sistem (< Fr. système)

sitār : perde, örtü (< Ar.)

sobhāne : sabah kahvaltısı (< Far.)

sona : erkek ördek

sona çat- : sona ermek, sonuna gelmek

sonnet : gelenek (< Ar. sunnet)

sora : sonra

soruş- : soruşmak

souğ : soğuk

sour- : savurmak

söhbet : sohbet (< Ar. suhbet)

sövit : söğüt

suvar- : sulamak

soyun- : bitirmek, tamamlamak

sud : fayda (< Far. sūd)

susember : süsen çiçeği

süḫb : sabah (< Ar. subh)

sülf : ata, ecdat (< Ar. selef)

sümük : kemik

süpe kimin : sabaha kadar (< Ar. subh + Tür.)

süph : sabah (< Ar. subh)

sütġuymağı : süt ve unla pişirilen bir yemek

süzdee ḳimin : martın on üçünden yirmi ikisine kadar; inançlara göre bu günün uğuru kötü olduğundan onu şenlikle geçirmek gereklidir. (< Far. sîzdeh + Tür.)

Ş

şaddığ͡éle- : eğlenmek (< Far. şād + Tür. -lıḳ eyle-)

şaddıx : mutluluk, sevinç (< Far. şād + Tür. -lıḳ)

şallax : kırbaç (< Ar. şellaḳ)

şam : gece, akşam yemeği (< Far. şām)

şām-i ġeriban : garipler akşamı, bir kimse vefat ettikten sonra o kimsenin toprağa verildiği günkü akşama denir. O akşamda akraba ve tanışlar cenaze evine baş sağlığına gelirler. (< Far. şām-ı + Ar. ġarîb + Far. -ān)

şāne : şan (< Ar. şān)

şayird : işçi, yardımcı (< Far. şākird)

şêr : şiir (< Ar. şiʿr)

şePçere : kışın uzun gecelerde yenilen pasta, yemiş vb. şeyler

şehellı : şehirli (< Ar. şehr + Tür. -li)

şeher : şehir (< Ar. şehr)

şehr-i bidniz : Bitlis şehri

şexsi : saksı

şexte : dondurucu soğuk

şeli : şeftali

şelvār : ceket (< Far.)

şemdan : mum (< Ar. şemʿ + Far. -dān)

şené : otları toplamak için kullanılan demir parmaklı alet

şerab : şarap (< Ar. şerāb)

şer-şebéh : ıvır zıvır

şet : şart (< Ar. şart)

şete : tohum ekmek için çukur açmaya yarayan bir çeşit araç

şıllağ at- : zıplamak, sıçramak

şiкet : ortaklık, beraberlik (< Ar. şirket)

şiKil : şekil (< Ar. şekl)

şinasnāme : nüfus cüzdanı (< Far. şināsnāme)

şinniy : şenlik

şirbeha :bir annenin kızını evlendirdiğinde damattan istediği süt parası (< Ar. şirbehā)

şirket-i taavun : işletme (< Ar. şirket + teʿāvün)

şirni : tatlı (< Far. şîrîn)

şirni-xorannığ‿éle- : tatlı yemek (< Far. + Tür. -lıḳ eyle-)

şoxum éle- : tarla sürmek (< Far. şoxm + Tür. eyle-)

şōġ : şavk, ışık, parlaklık (< Ar. şevḳ)

şor : tuzlu

şorba : çorba (< Far. şūrbā)

şöhret : soyad (< Ar. şuhret)

şuğul : iş, görev

şuxlux : şaka (Far. şūx + Tür. -luḳ)

şumāre : numara (< Far. şumāre)

T

taät : ibadet (< Ar. taʿat)

takis : üzüm suyu konservesi

tala- : yağma etmek, çalmak, aşırmak

talağın vér- : boşamak (Ar. talāḳ + Tür. -ın ver-)

tālar : düğün salonu (< Far. tālār)

talıs : telis (< Ar. tillîs)

tamam : bütün

tamaxı gét- : canı çekmek (< Ar. tamaʿ + Tür. git-)

tap- : bulmak

tapşır- : buyurmak, ısmarlamak

tavān : güç (< Ar.)

taya : ot ya da ekin yığını

têdad : sayı, adet (< Ar. taʿdāt)

télun şumāresi : telefon numarası
(< Fr. téléphone + Far. şumāre + Tür. -si)

téyy‿ol- : bitmek (< Ar. tayy + Tür.)

tebil : davul

teblîġat : sekreterlik (< Ar. teblîgāt)

tefāhüm : anlaşma (< Ar.)

tefōt : fark (< Ar. tefāvut)

teĥ : gibi

texellüs : mahlas kullanma (< Ar. tahallüs)

tein‿éle- : belirlemek, kararlaştırmak (< Ar. taʻyîn + Tür. eyle-)

teke : tahtadan yapılmış erkek keçi figürü. Sayaçılar ve tekeciler yıl bayramı yakınlarında teke oynatarak ve özel koşmalar okuyarak para, yağ, pirinç, ekmek vb. şeyler isterler.

tenef : bir kenarı 100, diğer kenarı 45 metre olan alan
(< Ar. tenāb)

teref : taraf

terpeş- : kımıldamak

tesdıf éle- : kazaya uğramak (< Ar. tesādüf + Tür. eyle-)

tēsil : tahsil (< Ar. tahsîl)

teskinnix vér- : yatıştırmak, sakinleştirmek (< Ar. teskîn + Tür. -lik ver-)

tesmim tut- : karar vermek, tasarlamak (< Ar. tesmîm + Tür.)

tesüb : taraf tutmak (< Ar. taʿassub)

teşkil tep- : teşkil olmak, oluşmak (< Ar. teşkîl + Tür. tap-)

teşviş : karışıklık (< Ar. teşvîş)

tevafuk : mutabakat, uygunluk (< Ar. tevāfuk)

tevellüt : doğum günü (< Ar. tevellud)

teverrüm : enflasyon (< Ar. teverrum)

tēvil‿āl- : anlamak (< Ar. tahvîl + Tür. al-)

tēvil ol- : değişmek, dönmek (< Ar. tahvîl + Tür.)

tevle : ahır

teyerri : tekerli

teze : taze (< Far. tāze)

tıbḳı rival : her zaman olduğu gibi

tıman : etek, şalvar

tikan : dükkân (< Ar. dukkān)

tîġe : katman (< Far. tikke)

tilfun : telefon (< Fr. téléphone)

timsar : general

tindiĥ : fidanlık

tîrāhen : demir çubuk (< Far.)

tireli : hasır dokumak için kullanılan alet

tiryeki : afyon bağımlısı (< Ar. tiryākî)

tiyança : küçük kazan

tizter : daha tez, daha çabuk (< Far. tîz + ter)

toxli : toklu, bir yıllık kuzu

toxta- : dinlenmek, sakinleşmek, rahatlamak, durmak, kalmak

toxu- : dokumak

tōla- : çevirmek

torpax : toprak

torpaġgala : Torpah Gala

toy : düğün

tök- : dökmek

töt : dört

tüĥ : Türk

tühman : Türkmen, Türkman köyü

tük : tüy

tükan : dükkan (< Ar. dukkān)

tündrov : radikal, aşırı (< Far. tondrov)

U

ucal- : yücelmek

ulak : eşek, binek hayvanı

ut- : yenmek

utuz- : yenilmek

uzmar ayı : yazın son zamanları, kışa hazırlık zamanları

Ü

üç- : uçmak

üçümci : üçüncü

ülgüç : ustura

ümdeten : çoğunlukla (< Ar. ʿumdeten)

üreħ : yürek

üryan : çıplak (< Ar. ʿuryān)

üzleeni islah‿éle- : sakal tıraşı olmak

üzüĥ : yüzük

üzü ġulu : yüzü koyun

V

vāfur : vapur

vāġiyyet : doğrusu (< Ar.)

vam : kredi (< Far. vām)

van : bidon

vélle- : boş vermek (< Far. vel + Tür. -le)

vede : zaman (< Ar. vaʿde)

vex : vakit, zaman (< Ar. vaḳt)

veli : ama, fakat, lakin (< Ar. velî)

verezan : üzümün güneş altında serildiği yer

verziş : çalışma (< Far.)

vesāil : eşya, malzeme (< Ar.)

veten : vatan (< Ar. vatan)

vez : durum (< Ar. vazʿ)

vezeṛ : yüce dağ

vır- : vurmak

vila : villa

vo : ve

Y

yaam : yarım

yadbud éle- : birbirini anmak

yaddan çıx- : unutmak (< Far. yād + Tür. -dan çıḳ-)

yağınnıx : yağmur

yäxçal : buzdolabı (< Far. yexçāl)

yāġi : düşman

yarpağ : yaprak

yarpız : nane cinsinden bir bitki

yatav : koyun ve sığırların yazın, gece dağda kaldıkları yer

yavnud : bir çocuk oyunu

yavuş : yağış

yay : yaz

yazı : razı (< Ar. razī)

yéddi göral : yedi düvel

yégel : misafirleri yemeğe çağırma, davet etme

yéĥsere : bir başına (< Far. yeksere)

yék çaharrum : dörtte bir (< Far. yek çehārum)

yéke : büyük, iri yarı

yékeĥde : büyüklükte

yékel- : büyümek, gelişmek

yélyél : çiftçilerin tarlada çalışırken okudukları köy havaları

yén- : inmek

yérrığımız : yerliğimiz, yaşadığımız yer

yel- : bir şeyin peşinden koşmak

yēni : yani (< Ar. yaʿnî)

yığışlan- : ortadan kalkmak

yi- : yemek

yiim : yirmi

yoldaş : arkadaş, dost

yollandır- : ağırlamak

youx : yakın

yovux : yakın

yuxlad- : uyutmak

yuxu : uyku

yuxun : yakın

yum : uğur, bereket (< Ar. yümn)

yuv- : yıkamak

yuvuş- : yığışmak

yün : gün

yüngül : hafif, kolay

yüs : yüz

yüüd- : öğütmek

yüze atmış faiz : yüzde altmış

Z

zaban-i māder : ana dil (< Far. zebān-ı māder)

zağa : mağara

zavét : subay, asker (< Ar. zābit)

zāyman : doğum eylemi (< Far.)

zeğire : azık (< Ar. zahîre)

zehmet : zahmet (< Ar. zahmet)

zeĥ vır- : telefon etmek, aramak (< Far. zeng + Tür. vur-)

zemi : tarla

zerbe : darbe (< Ar. darbe)

zıngırō : zil (< Far. zıngırov)

zimistān : kış (< Far. zemistān)

zimn-i inki : -de hâlde (< Far.)

zindegannıx : hayat, yaşama (< Far. zindeganî + Tür. -lıḳ)

zîreng : zeki, uyanık (< Far.)

zōc : çift (< Ar. zevc)

zörünke : bir göl adı

zumar : kış günleri için tedarik edilen yiyecek

zübbül : sümbül

ÖZ GEÇMİŞ

Talip Doğan, 1979 yılında Sivas'ta doğdu. 1993'te Yavu İlköğretim Okulu, 1996'da İçel Gazi Lisesinden mezun oldu. 1998 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandı. Bu bölümden 2002 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans programına başlamaya hak kazandı ve bu programı 2004 yılında tamamladı.

2005 bahar döneminde Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora programına başladı. 2006 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı Safranbolu Meslek Yüksekokulunda Türk Dili bölümünde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. 2008 yılı bahar döneminden bu yana Kırıkkale Üniversitesinde Türk Dili Okutmanı olarak görev yapmaktadır.